VADİ-İ HAMUŞÂN

Zeytinburnu "Dedeler Mezarlığı"nda aynı mezarı paylaşan
Merhum Osman dedem
Merhume Şükriye ninem ve
Rahmetli annem Asiye Hanım'ın aziz hatırasına…
Mekanları cennet olsun…

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
Kitap No: 56

Yayın Koordinatörü
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

Vadi-i Hamuşân

A-D

Editör
Mehmet Yılmaz

ISBN 978-975-2485-32-7

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 40688

1. Baskı
İstanbul, Şubat 2019

Kitap Tasarım **Salih Pulcu**

Tasarım Uygulama **Recep Önder**

Baskı-Cilt **Seçil Ofset**
100. Yıl Mahallesi Massit Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İSTANBUL
Sertifika No: 12068

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

444 1984

www.zeytinburnu.bel.tr

VADİ-İ HAMUŞÂN

MEHMET YILMAZ

1

A-D

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ

SUNUŞ

Kıymetli okurlar;

Zeytinburnu Belediyesi olarak bizler, kültür yayıncılığımızı baştan itibaren tematik içerikle, diğer belediyecilik faaliyetlerimizi tamamlar nitelikte ve ilçemizin kültür değerlerini ihya için tasarladık.

İlçemiz Zeytinburnu'nun bir çok kültür ve sanat öğesinin, aynı zamanda İstanbul'u ve Türkiye'yi ilgilendirdiğinin farkındayız. Bu bakımdan yayımladığımız kitapların bir çoğunun, ülkemizin kültür-sanat kamuoyunun dikkatini çekmesini gayet doğal karşılıyoruz.

Zeytinburnu Belediyesi'nin, milli kültürümüze ve sanatımıza kalıcı katkılar yapabilmek için gerçekleştirdiği faaliyetler, artık belli bir olgunluğa ve verime ulaşmış bulunuyor.

Elinizdeki kitap, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları'nın yeni çalışması.

Bu çalışma, bizim için bir boşluğu dolduruyor ve anlamlı bir içeriğe sahip bulunuyor. Çünkü İstanbul'un kadim mezarlıklarından biri Merkezefendi mezarlığıdır. Merkezefendi mezarlığı, gerek *"hamuş"* sakinleri ve gerek tarihi anlamı itibariyle Zeytinburnu'nun önemli bir kültür öğesidir.

Yıllardır çalışmalarını sürdürdüğümüz ve artık bütün görkemiyle İstanbulluların hizmetine giren "Zeytinburnu Kültür Vadisi" projemizin kendiliğinden bir cüzü olan Merkezefendi havzası, bilindiği gibi tarihi mezarlığıyla da ayrı bir atmosfere sahiptir.

Mezarı, mezarlık kültürünü, ölümü ve ölüm etrafında tarihin derinliklerinden bu yana devam edegelen kadim kültürümüzü anlatan bu özgün eser, bu bakımdan bizler için ayrı bir önem taşıyor.

Hayatın manasını ölüm ile ele alan kadim medeniyetimizin ürettiği önemli kavramları ve ölüm kültürünü ihtiva eden bu önemli eserin, hak ettiği ilgiyi bulacağına inanıyorum.

Eserin müellifi, ilim adamı Sn. Mehmet Yılmaz'a ve bu titiz çalışmada emeği geçen çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Murat Aydın
Zeytinburnu Belediye Başkanı

ÖNSÖZ

Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır
İbkâ-yı eser mucib-i tahsîl-i bekâdır
Nâmık Kemâl

Muhterem kari…

Arz ettiğimiz kitabın öncelikle bir sözlük olduğu barizdir…

Ölüm ve çevresinde dolaşan kavram ve kelimeleri, **mekan, eser ve kavram** olarak üç buutta tasnife çalıştık. Bir de bunlara literatürü ekledik.

I- Kavramlar (Müfredat)
II- Mekanlar (Emakin)
III- İsimler (Alam)
IV- Kitaplar (Kütüb)

Çalışmanın amacı, şimdiye dek ele alınmamış, müstakil bir alan olan ölüm kavramının derli toplu kavram çerçevesinin, bir kitabın kapasitesi içerisinde derli toplu ele alınmaya çalışılmasıdır.

Önce kavram setinin belirlenmesi için, konu ile alakalı eserler, ansiklopedi ve sözlükler taranmış ve 5.000 cıvarında kavram, kelime tespit edilmiştir. Daha sonra bu kelimelerin sözlük, ansiklopedi ve kitaplarda ne içerikler taşıdığı belirlenmeye çalışılmıştır.

İslam dünyasının bir bakıma zaman ötesi sınırlarını belirleyen, türbe, mezar, makam, şehitlik vs. gibi mekanların tümü tespite çalışılmıştır. Bunlar da bu kitapta bir döküme tabi tutularak, istikbalde bu konuda yapılacak çalışmalara (biz bunu Lugat-ı Mevt adı ile telife çalışmaktayız) bir rehber olmak amacıyla alfabetik olarak dizilmiştir.

I. Kavramlar (Müfredat)

a. Ana Bölüm: Ölüm Öncesi, Ölüm Anı, Ölünün terekesi, Ölünün eşyası, Ölünün Ünvanı, Mezara Kadar, Gömülme, Mezar Bölümleri, Gömülme sonrası, Kabir alemi, Kıyamet, Ahiret vs. çevresinde cereyan eden kavram ve kelimeler.
b. Birbiriyle ilişik Kavramlar
c. Aynı kavramın okuma farklılıkları

II. Mekanlar (Emakin)

a. Yatan Kişi hakkında Malumat (Hüviyet)
b. Mekan Hakkında Malumat (Mahiyet)
c. Halk inanışları (Sosyoloji)

Bu bölüm kitabımızın kapsamı dışında bırakılarak, telife çalıştığımız Lugat-ı Mevt kitabına bırakılmış, bu kitapta sadece yukarıda değindiğimiz çerçeve esas alınmıştır.

III. İsimler (Alam)

a. Sahabe
b. İlmi Rical
c. Evliya
d. Askeri Rical
e. Siyasi Rical

Bu bölüm kitabımızın kapsamı dışında bırakılarak, telife çalıştığımız Lugat-ı Mevt kitabına bırakılmıştır.

IV. Kitaplar (Kütüb)

a. Kitaplar
b. Makaleler
c. Görseller
d. Raporlar
e. Envanter

Bu bölüm kitabımızın kapsamı dışında bırakılarak, telife çalıştığımız Lugat-ı Mevt kitabına bırakılmıştır.

Son olarak bu kitabın ortaya çıkmasına vesile olan Çetin Şimdi başta olmak üzere yardım eden çalışma arkadaşlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Kitabı Kültür Yayınları arasında basılmaya layık bulup kabul gösteren Zeytunburnu Belediye Başkanı Murat Aydın ve çalışma arkadaşlarına bu hoş iltifatlarından dolayı teşekkür ederim…

Geniş bir kitap külliyatı taranarak oluşturmaya çalıştığımız Vadi-i Hamuşan -suskunlar vadisi- adlı bu eserin bu konuda yapılan çalışmalarda yeni bir çığır açması dileğiyle kusurlarımızın bağışlanmasını temenni eder, eseri Ümmet-i Muhammed'e armağan ederim…

Allah-u Teala günahlarımızı bağışlasın, amellerimizi ve niyetlerimizi müstakim kılsın…

Mehmet Yılmaz
Fatih-İstanbul

A

A'lâ Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in seksen yedinci sûresi.(...)

A'lâ sûresinin ilk âyetleri, birinci âyetteki tesbih ve tenzih emrinin gerekçesi gibidir: "O rab ki yaratan, düzene koyan, her şeyi inceden inceye takdir eden, yol gösteren, otlağı meydana çıkaran, sonra da onu çerçöp edip sel kusmuğuna çevirendir" meâlindeki âyetler (2-5), Allah'ın yüceliğini ve kudretini dile getirir.(...)

Sûrenin, "Biz sana Kur'an'ı öğreteceğiz, sen de artık hiç unutmayacaksın" meâlindeki altıncı âyetinde Hz. Peygamber'in unutmaktan korunmuş olduğunun bildirilmesi de Allah'ın yüce kudretine delil gösterilmekte, Peygamber'in şahsında gerçekleşen bu ilâhî mûcizenin sırrı, Kur'an'ı okuma ve ezberleme kolaylığı tarzında ümmetin hâfızlarında sürekli olarak tecelli etmektedir.(...)[1]

(1) DİA; [A'LÂ SÛRESİ - Emin Işık] c. 02; s. 311

A'raf

Cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmının adı.

A'râf "sur, dağ ve tepenin en yüksek kısmı" mânasındaki urfun çoğuludur. İrfan (bilmek) kökünden türediğini kabul edenler de vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in yedinci sûresinin adı el-A'râf'tır. Bu sûrede "el-a'râf" ve "ashâbü'l-a'râf" (a'râfta bulunanlar) şeklinde geçen (bk. el-A'râf 7/46, 48) bu kelime ile kastedilen yer ve burada bulunacakların kimler olduğu konusunda müfessirler değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Bazı tefsirlerde a'râfın sırat üzerinde yüksek bir yer veya cennetle cehennem arasında Uhud dağına benzer bir mevki olduğu belirtiliyorsa da tercih edilen görüşe göre a'râf cennetle cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmının adıdır. A'râf sûresinde "hicab" (7/46) diye zikredilen perdenin Hadîd sûresinde "sûr" (57/13) olarak adlandırılması da bu görüşü desteklemektedir.

Ashâbü'l-a'râftan kimlerin kastedildiği hususunda da müfessirler farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Rivayet tefsirlerinde yer alan on iki ayrı görüşe göre bunları şu dört grup altında toplamak mümkündür:

1. İyi ve kötü amelleri eşit olan müminler. Bunlar başlangıçta cennete veya cehenneme konulmayıp ikisi arasında bir müddet bekleyecek, sonra Allah'ın lutfuyla cennete girecek olan müminlerdir. Tefsir ve kelâm âlimlerinin çoğu bu görüşü benimsemişlerdir.
2. Âhirette müminlerle kâfirleri yüzlerinden tanıyacak olan melekler.
3. Cennet ve cehennem ehlini birbirinden ayırarak haklarında şahadette bulunacak olan peygamberler, şehidler ve âlimler gibi yüksek şahsiyetler. Bu görüşü benimseyenler arasında Hasan-ı Basrî ve Fahreddin er-Râzî de bulunmaktadır.
4. Cennete veya cehenneme girmeyi gerektirecek durumda olmayan belli kişiler. Bunlar da

herhangi bir peygamberin tebliğini duymadan ölenler (fetret ehli), müşriklerin bulûğ çağından önce ölen çocukları veya gayri meşrû evlilikten doğan çocuklardan ibarettir.

Tefsirlerde söz konusu dört görüşün her biriyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktaysa da âyet, hadis ve sahâbe sözleriyle teyit edilen birinci görüş daha isabetli görünmektedir. Zira "tartılar"ı ağır gelenlerle hafif gelenlerin durumları âyetlerde açıkça ifade edildiği halde (bk. el-A'râf 7/8; el-Mü'minûn 23/102; el-Kāria 101/6), günahları sevaplarına eşit olanların âkıbeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış olması, bunların ashâbü'l-a'râfı teşkil edeceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Âyetlerde belirtildiği üzere (bk. el-A'râf 7/46-47) a'râfta bulunanların cennete girmeyi şiddetle arzu ettikleri halde oraya henüz girmeden cennetlikleri selâmlamaları, gözleri cehennem ehline çevrilince, "Rabbimiz, bizi bu zalimler zümresiyle beraber bulundurma!" diye dua etmeleri de bu görüşü doğrular mahiyettedir. (...) Esasen, "Bizi bu zalimler zümresi ile beraber bulundurma!" ifadesi, bu niyazı yapanların âkıbeti hakkında henüz hüküm verilmemiş olduğunun delili sayılır. Ayrıca Hz. Peygamber'den rivayet edilen ve günahı ile sevabı eşit olanların a'râfta kalacaklarını bildiren hadis de ilk görüşün doğruluğunu gösteren delillerden birini teşkil eder (bk. Müttakī el-Hindî, VII, 213).

Kıyamet sahnelerinden biri olarak Kur'an'da tasvir edilen a'râf olayını, hayırla şer arasında mütereddit davranan insanlara, tercihlerini hayır yönünde kullanmaları için yapılmış ilâhî bir uyarı kabul etmek mümkündür.(...)(1)

(1) DİA; [ARÂF - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 259

A'raf Süresi

Kur'ân-ı Kerîm'in yedinci sûresi.(...)

İlk bakışta sûre, vahiy ve nübüvvet meselesiyle ilgili deliller getiriyormuş intibaını vermekte ve diğer peygamberlerle Hz. Peygamber'in karşılaştıkları direnişleri ele almaktadır. Ancak dikkatle incelendiğinde bu direnişlerin özellikle *âhirete iman konusunda yoğunlaştığı* görülmektedir. *Âhireti inkâr* da biri kibir ve kendini beğenmişlik, diğeri keyfî yaşayış ve günaha düşkünlük olmak üzere iki sebepten kaynaklanmaktadır. *Âhirete iman konusu*, bu sûrede sebep ve sonuçları ile ele alınmakta ve bütün yönleriyle aydınlatılmaktadır. *Cennet ile cehennemin yanında bir de a'râftan söz edilmektedir*. Bu bakımdan sûre, yalnızca İslâm dini açısından değil diğer semavî dinler açısından da âhirete iman konusunu tamamlayıcı ve nihaî hedefine ulaştırıcı bir özellik taşımaktadır.

Sûre, vahyin önemini ve ona uymanın gereğini bildiren âyetlerle başlar. Kendilerine vahiy bilgisi ulaşmış olanların sorumluluğuna dikkat çekildikten sonra âhiret gününde amellerin tartılacağı, buna bağlı olarak iyilerin kurtulacağı, günahkârların da yaptıkları kötülük yüzünden ceza görecekleri vurgulanır. Âhiret hayatına inanmayanlar kibirlerinden, ya da günaha düşkünlükleri yüzünden inkâr yoluna saparlar. Nitekim şeytan da kibrinden dolayı Âdem'e secde etmemiştir.

Kötü ve çirkin şeyler işleyenler, "Atalarımızdan böyle gördük, Allah böyle emretmiş" derler (âyet 28). Oysa Allah kullarına kötü ve çirkin bir şey emretmez. O doğru ve güzel olanı emreder. Yalnızca kendisine tapılmasını, verdiği nimetlerden meşrû ölçüler içinde faydalanılmasını ister. "De ki: Rabbim açık ve gizli kötülükleri, günah işlemeyi, haksızlık ve taşkınlığı, kendisine ortak koşmanızı, bir de Allah hakkında bilgisizce konuşmanızı haram kılmıştır" (âyet 33). Kibirlerinden dolayı Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere gökyüzünün kapıları açılmayacak; deve iğnenin deliğinden geçse de onlar cennete giremeyeceklerdir (âyet 40). Oysa iman edip iyilik yapanlar göğüslerini daraltan bütün sıkıntılardan kurtulacak ve sevinç içinde cennete gireceklerdir. Orada cehennem ehline seslenip, "Biz rabbimizin bize vaad ettiğini gerçek bulduk, siz de rabbinizin size vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?" diyecekler, onlar da, "Evet, bulduk" diye cevap vereceklerdir (âyet 44). Sonra a'râftakiler cehennemliklere, *"Mal ve mülkünüzün, kasılıp kibirlenmenizin bir fayda vermediğini şimdi gördünüz değil mi?"* diyeceklerdir (âyet 48). Dinlerini oyun ve eğlence haline getirenleri dünya hayatı aldatır ve onlar *karşılaşacakları büyük günü* unuturlar, Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ederler. *Kıyamet gününde de Allah onları unutur* (âyet 51).

Gökleri ve yeri, geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan, yarattıklarını en yüce bir hükümranlıkla

yöneten Allah'ın buyrukları her yerde geçerlidir. Yaratmak da buyurmak da O'na aittir. O sizin de rabbinizdir: Huzurunda saygı, tevazu ve ümitle dua ediniz. O, bozguncuları ve azgınları sevmez. İyilik yapanlardan da rahmetini esirgemez (âyet 55-56). Nûh kavmi azgınlığı ve taşkınlığı, Hûd kavmi nankörlüğü, Semûd kavmi kendini beğenmişliği yüzünden helâk olup gittiler. Lût kavmi de hayasızlığa sapmıştı; kadınları bırakıp erkeklere ilgi duyuyorlardı. Şuayb da kavmini uyarmış, inananlara baskı yapmamalarını söylemişti. Fakat sözlerine inanmayı kibirlerine yediremediler. Şuayb'ı ve inananları ülkeyi terke zorladılar. Sonuçta kendileri zararlı çıktılar; üzerlerine azap yağdı.

Sûrede geçmiş kavimlerin hayatlarından verilen bu canlı misallerle peygamberlerin iman uğrundaki mücadeleleri gözler önüne serilir, sırası geldikçe Mekkeli müşrikler uyarılır, müminlere de sabır ve sebat göstermeleri tavsiye edilir. Allah'ın tedbirinin her tedbirin üstünde olduğu hatırlatılır. Bu da Hz. Mûsâ misaliyle açıklanır: Allah onu Firavun'dan korumak için Firavun'un sarayında büyüttü. Sonra kendisine peygamberlik verdi ve Firavun'a gönderdi. Gösterdiği mûcizelerle sihirbazları mağlûp etti. Firavun'un iman etmeyişi, gerçeği göremeyişinden değil kibrinden ve saltanat düşkünlüğündendi. Bununla beraber hemen helâk edilmedi. Onun ve adamlarının gözlerini açmak için başlarına kıtlık, kuraklık ve çekirge âfeti geldi. Ancak yine de direniyorlar, ne pahasına olursa olsun iman etmeyeceklerini söylüyorlardı. Sonuçta Firavun boğuldu, Mûsâ zafer kazandı. Mûsâ'nın iman mücadelesi bununla bitmedi. Bu defa kendi kavminden bir kısım insanlar, tapmak için Mûsâ'dan bir put yapmasını istediler. Mûsâ bu teklife kızdı ve onları anlayışsızlıkla suçladı. Puta tapmak, gözle görülmeyen Allah'a tapmaktan onlara daha kolay gelmişti. Mûsâ da rabbini görmeyi dilemiş, fakat bunun mümkün olamayacağı kendisine gösterilmişti (âyet 143). Mûsâ'nın Tûr'a gidişini fırsat bilen bazı şaşkınlar altından bir buzağı heykeli yaptılar ve ona tapmaya başladılar. Tövbe edip dönenler affa uğrayıp kurtuldular. Çünkü Allah bağışlamayı sever, rahmeti her şeyi kuşatmıştır (âyet 152-153). Sahildeki kasaba halkı da cumartesi (sebt) günü yasağını çiğnedi. Azgınlara nasihat kâretmez. Onlar iğrenç maymunlar gibidirler. Büyüklük taslayarak Allah'ın âyetlerinden yüz çevirenler, "doğru yolu görseler de o yoldan gitmezler" (âyet 146).

Âdemoğulları Allah'a iman etmede, ikrar ve şahadet zincirinin birer halkası gibi nesiller halinde yaratıldılar. "Bizim iman ve ikrardan haberimiz yoktu" (âyet 172) demesinler diye ardarda gelen peygamberler tarafından uyarıldılar. Allah'ın âyetlerini hiçe sayanlar, yavaş yavaş ve farkına varmadan helâke doğru sürüklenirler (âyet 182). Tevrat'da ve İncil'de adı yazılı olan bu resule, "bu ümmî nebîye uyanlar, ona saygı gösterip yardım edenler, onunla birlikte gönderilen nura (Kur'an) uyanlar kurtulacaklar" (âyet 157). Allah "kitaba sımsıkı sarılıp namazı hakkıyla kılanlarla iyiliğe koşanların emeğini boşa çıkarmayacaktır" (âyet 170).

Sûrenin sonlarında puta tapmanın anlamsızlığı ve faydasızlığı bir kere daha ortaya konur. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediğine dikkat çekilir (âyet 187). Bu bilgi Hz. Peygamber'e dahi verilmemiştir. Peygamber'in görevi gayb âleminin sırlarını açıklamak değil, Allah tarafından bildirilenleri tebliğ etmektir. Çünkü o sadece bir müjdeci ve bir uyarıcıdır (âyet 188).

Gerçek dost, kitap indiren ve vahiy gönderip doğru yolu gösteren Allah'tır. O bütün iyilerin dostudur, velîsidir (âyet 196). Kurtuluş affa sarılmak, iyiliği emretmek ve anlayışsızlardan yüz çevirmekle mümkündür. Şeytanın vesvesesinden Allah'a sığınmak gerekir. Müttakiler şeytandan gelen vesveseyi hissederler. Şeytan kendi dostlarını hep azgınlığa sürükler, yakalarını hiç bırakmaz (âyet 201-202).

Bu âyetler, sûrenin baş tarafındaki İblîs'in Allah'a nasıl karşı geldiğini ve Hz. Âdem'le Havvâ'yı nasıl aldattığını anlatan âyetlerle (11-25) bağlantılıdır. Yine sûrenin başında, "Siz rabbiniz tarafından indirilene uyunuz!" (âyet 2) âyetindeki emir, sûrenin sonunda, "Ben ancak rabbim tarafından bana vahyedilen şeye uyarım" (âyet 203) âyetinde cevabını bulmuş olur. Bu da sûrenin başı ile sonu arasındaki uyum ve bütünlüğü gösterir.

Din konusunda vahye uymanın önemi, Kur'an okunduğu zaman onu dinlemenin lüzumu, Allah'a sunulan duanın üslûp ve âdâbı bu son âyetlerde açıkça dile getirilir. Sûre, vahye uymanın nihaî hedefinin Allah'ı doğru tanımak ve O'na kulluk et-

mek demek olduğunu ortaya koyan şu âyetle son bulur: "Rabbin katında değeri olanlar, kibre kapılıp O'na ibadetten uzak kalmazlar. O'nun şanını ululayıp yalnızca O'na secde ederler." (...)[1]

(1) DİA; [A'RÂF SÛRESİ - Emin Işık] c. 03; s. 260

Âb

a. Su.
b. *mec.* Şarap.
c. Kanlı göz yaşı.[1]

(1) Çağbayır Yaşar. "Ötüken Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)." Ötüken, İstanbul (2007).

Ab-cin

Ölü yıkayıcıların kullandığı kurulama bezi; peştemal.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı cavid

Sonsuzluk suyu; abı hayat.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı cavidan

Sonsuzluk suyu, abı hayat.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı cevani

Gençlik suyu, abı hayat.

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı hayat Tasavvuru

İçeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevî su.

İslâm-Türk kaynaklarında ve edebî mahsullerinde *aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu*, bazan da Hızır ve İskender'e *atfen âb-ı Hızır* veya *âb-ı İskender* vb. çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır.

İnsanın yeryüzünde görünmesinden itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, buna karşılık yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, ona daima *sonsuz bir hayat fikri* ilham etmiştir. Bu eğilimin çeşitli toplumlarda bazı mitolojik mahsuller doğurduğu ve insanların ebedî bir hayat aramak için verdikleri mücadeleleri anlatan Gılgamış destanı ve İskender efsanesi gibi gerçekten şaheser örnekler verdiği görülmektedir. Bu örneklerde suyun önemi hemen farkedilir. Çünkü böyle bir ebedî hayat sağlayan suyun (âb-ı hayât) varlığına olan inancın doğuşunda, gerçek hayattaki suyun bütün canlılar için taşıdığı önemin rolü çok büyüktür. Onun hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliği çeşitli inanç sistemlerinde kendini göstermiş ve ölümsüzlük kazandıran âb-ı hayât efsanesinin doğmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Efsanelerin dışında, âb-ı hayâta Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası anlatılırken (bk. el-Kehf 18/60-82), dolaylı olarak temas edilmiştir. Âyet metinlerinde anlatılanlar özetlenecek olursa karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: İsrâiloğulları'nın peygamberi Hz. Mûsâ bir gün genç arkadaşıyla birlikte, kendisiyle buluşması emredilen şahsiyetle görüşmek üzere yola çıkar. Buluşma mevkii "iki denizin birleştiği yer" (mecmau'l-bahreyn)dir. Hz. Mûsâ burasını tanıyabilmek için yanına azık olarak aldığı balıktan faydalanacaktır. Çünkü balığın canlanıp denize atlaması, buluşma yerini belirleyen bir işarettir. Ancak Hz. Mûsâ'nın genç arkadaşı, deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında balığın canlanarak denize atladığını ona haber vermeyi unutmuştur. Yolda yemek için konakladıklarında ise durumu kendisine anlatır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve gerçekten aradığı kişinin orada bulunduğunu görür. Kendisine Allah tarafından "rahmet" ve "gizli ilim" verilen bu kulun Hızır adını taşıdığı, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve el-Müstedrek'te yer alan bazı hadislerde bildirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Buhârî dışındaki hadis kaynaklarında Hz. Mûsâ ile arkadaşının yanlarına azık olarak aldıkları tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair herhangi bir açıklama yoktur. Sadece Buhârî'de mevcut değişik bir rivayette bu sebebin açıklandığı görülmektedir. Bu hadise göre, "Hızır'la buluşacakları kayanın dibinde bir

kaynak (ayn) vardı ki buna 'hayat kaynağı' (aynü'l-hayât, âb-ı hayât) deniyordu. O suyun temas edip de diriltmediği hiçbir şey yoktu. İşte balığa bu sudan sıçramıştı" (Buhârî, "Tefsir, Sûretü'l-Kehf", 4). *Âb-ı hayât kavramına İslâm ilâhiyatı literatüründe rastlanılan ilk yer burası olmalıdır*. Ancak, Buhârî bu hadisi öteki rivayetlerin ardından, isnad zincirini vermeksizin ve şüpheli bir rivayet tarzında zikrederek söz konusu rivayete güvenmediğini ortaya koymak istemiştir. Bununla birlikte bu hadis Hızır meselesinde çok önemli yeri olan mitolojik âb-ı hayât kavramının o devir Arap toplumunda gayet iyi bilindiğini belgelemiş olmaktadır.

Balığın canlanması konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de bilgi olmadığı için Buhârî'deki rivayet önem kazanmış, diğer hadislerde de bu konuda açıklama bulunmadığından balığın âb-ı hayâttan sıçrayan sularla canlandığı yolundaki izah tarzı hemen bütün kaynaklarda birinci derecede itibar görmüştür. Bunun bir sebebi de herhalde halk arasında âb-ı hayât ile ilgili inançların çok yayılmış bulunması olsa gerektir. Nitekim bu kavram Hızır'dan bahseden bütün klasik kaynaklarda yer bulmuş ve pek çok folklor malzemesi ile giderek zenginleştirilmiştir.(...)

Gılgamış destanındaki "su içinde otun sağladığı ebedî hayat" kavramı ve bunun Gılgamış tarafından aranması, İskender efsanesine kaynaklık etmiş olabilir. Çünkü m.ö. 3000-2000 yıllarına kadar inen Mezopotamya destanının, İskender efsanesinin teşekkülü sırasında, İskender'in ebedî hayat veren suyu araması epizodu olarak kullanılması, coğrafî mevki ve kültürel çevre olarak imkânsız değildir. Müsteşriklerin hiçbiri bu noktayı dikkate almamışlardır. İskender efsanesindeki aşçının, canlanıp suya atlayan tuzlu balığı ile Hz. Mûsâ'nın canlanıp denize atlayan balığı arasında bir benzerlik görülmekteyse de gerçekte Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerin naklettiği olayların bu efsane ile benzerliği yoktur. Çünkü bu olaylarda ebedî hayat bahşeden âb-ı hayâtı aramaya giden birileri söz konusu değildir. Bununla birlikte müsteşriklerin ileri sürdükleri tezler müfessir, muhaddis ve tarihçilerin kıssayı açıklarken verdikleri mâlumat için tam anlamıyla geçerlidir. Müsteşriklerin gözden kaçırdıkları en önemli nokta budur, yani onlar meselenin tahlilini yaparken Kur'ân-ı Kerîm'in metni ile müfessirlerin metinlerini birbirinden ayırt etmemişlerdir. Efsane bu haliyle diğer İslâmî edebiyatlarda olduğu gibi Türk edebiyatında da İskendernâme denilen bir edebî türün oluşmasına yol açmıştır.(...)[1]

(1) DİA, [ÂB-I HAYÂT-Ahmet Yaşar Ocak] c. 01; s.: 1-3;

Ab-ı hayat

a. Hızır'ın içtiği söylenen ölümsüzlük suyu; bengisu.

b. *mec.* Yumuşak ve tatlı su.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı hayvan

Ab-ı hayat; bengisu.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı Hızır

Hızır'ın içtiği söylenen ölümsüzlük suyu; bengisu.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı Hurşid

Hızır'ın içtiği söylenen ölümsüzlük suyu; bengisu.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı İskender

a. İskender suyu.

b. Abı hayat.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı revan

a. Akarsu.

b. *mec.* Hayat.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı zindegani

Dirilik suyu; bengisu.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ab-ı zindegi

Dirilik suyu; bengisu.[(1)]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aba

a. Yünden dokunmuş, çok sağlam, eskiden daha ziyade küçük esnafın ve fakir kimselerin giydikleri potur, hırka, cepken, palto, terlik ve benzeri şeyler yapılan, çoğunlukla devetüyü renginde bir çeşit kaba kumaş, kaba çuha,[(1)(2)(3)(4)] kaba yün kumaş.[(7)]

b. Abadan yapılan hırkaları daha çok dervişler giydiğinden, tasavvufu konu edinen, dinî- ebedi eserlerde aba, dervişliğin sembollerinden biri olarak yer almıştır.[(5)] Dayanıklılığından dolayı dervişlerin devamlı giydikleri bu kumaşın rengi çok defa beyaz olur. Asıl aba bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız ve kolsuz, ayaklara dek uzanan önü açık bir giysidir. Kepeneğe benzer. Mevlevilerdeki hırka karşılığıdır.[(6)]

c. *mec.* Yoksulluk sembolü.

(1) Ayverdi, İlhan, and Ahmet Topaloğlu. "Misalli Büyük Türkçe Sözlük." Kubbealtı Neşriyatı, 2005.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit, "Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat." Aydın Kitabevi, (2007)

(4) Püsküllüoğlu, Ali. "Türkçe Sözlük." Yapı Kredi Yay., İstanbul (1995).

(5) Albayrak, Nurettin, "Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü." Kapı Yayınları, İstanbul, (2010).

(6) Pala, İskender. "Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü." Akçağ, (1995).

(7) Kanar, Mehmet. Arap Harfli Alfabetik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Say Yay. İstanbul (2010).

Aba Telakkisi

Müslüman kavimlerin çoğu tarafından giyilen önü açık bir üstlük ve bu üstlüğün yapıldığı kaba kumaş.

Abâe (العبائة) veya abâye (العباية) kelimesinin çoğul şekli olan ve genellikle tekil mânasında kullanılan abâ, hadislerde "yoksulların giydiği kaba bir elbise" olarak tarif edilmektedir. Hz. Peygamber'i ziyarete gelen Mudar'dan bir cemaatin üzerlerinde abâdan başka bir şeyleri olmadığı (Müslim, "Zekât", 69), Medine dışında oturanların cuma namazı kılmak için şehre geldikleri zaman üzerlerinde abâ bulunduğu, abânın etrafa yaydığı kötü koku cemaati rahatsız ettiğinden Hz. Peygamber'in onlara yıkanarak gelmelerini tavsiye ettiği bilinmektedir (Müslim, "Cum'a", 6). Huzeyfe, peygamberin, üzerinde namaz kıldığı bir abâyı kendisine hediye ettiğini söyler (Müslim, "Cihâd", 99).

Bununla beraber Hz. Peygamber zamanında abânın fakirlik alâmeti olmadığı ve özellikle bir dinî mâna ifade etmediği muhakkaktır.

Zühd hareketi döneminde dünya nimetlerinden yüz çeviren zâhidlerin kılık kıyafete değer vermedikleri bilinmektedir. Veysel Karanî'nin mezbelelikten topladığı eski elbiseleri birbirine yamayarak örtünme ihtiyacını karşılaması, zâhid ve sûfîler için örnek bir hareket olmuştur. Bu dönemde *murakka', hırka, sûf, kisâ ve mirt* gibi elbise çeşitleri de zâhidler tarafından kullanılmakta ve bunlarla abâ arasında fazla bir fark bulunmamaktaydı. Abâ giymenin ilk zâhidler ve sûfîler zamanında yaygınlık kazandığını, bu kıyafetin bir zühd ve fakr alâmeti sayıldığını gösteren rivayetler de vardır. (...)

Kuşeyrî'nin abâ yerine sûf kelimesini kullanması, abâ ile sûf arasında bir ayırım yapılmadığını gösterir. Bu sebeple abâ daha sonraları "hırka-i sûfiyye" ve "cübbe-i peşmîne" şeklinde tarif edilmiştir. (...)

Dervişlerin giydikleri kaba ve değersiz elbiseye *abâ* denildiği gibi, değerli üstlüğe de *kabâ* (kaftan) denilir.

Ebû Hafs el-Haddâd, üzerinde kabâ bulunan Şah Şücâ'-ı Kirmânî'yi görünce kendisine büyük saygı göstermiş ve "Abâda aradığımı kabâda buldum" demişti. Bu sözüyle o, iyi bir sûfî olmak için mutlaka eski püskü abâ giymenin şart olmadığını, Allah'ın velî kullarının kıymetli ve pahalı elbiseler de giyebileceklerini ifade etmek istemişti. Hz. Ali de değerli elbise giymekten vazgeçip abâ giymeye başlayan Âsım b. Ziyâd'a, "Allah sana dünya nimetlerini helâl kıldığı halde onlardan faydalanmana rıza göstermeyeceğini mi sanıyorsun? Verdiği nimetleri sayıp dökmektense onlardan faydalanmaya bak!" demiştir.

Son devirlere kadar abâ giymeye devam eden mutasavvıflar, bu suretle abâyı bir zühd ve fakr sem-

A

bolü olarak gören tasavvufî geleneğe sadakatlerini göstermek istemişlerdir. Başlangıçtan beri velîlerin ve ermişlerin (etkıyâ, ahfiyâ) böyle gösterişsiz elbiseler içinde kendilerini halktan gizlediklerine inanılmıştır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî abâ giyenleri "çul içindeki sultanlar" olarak nitelemektedir. Fakat halkın itimat ve teveccühünü kazanmaktan âciz kalan bazı riyakârlar, abâ giyerek maksatlarına kolayca ulaşmaya çalıştıkları için, abâ giymek aynı zamanda kurnazlığın ve çıkarcılığın bir alâmeti sayılmıştır. Nitekim, "Abâ içinde nice zındık, kabâ içinde nice sıddîk vardır" sözü buradan gelmektedir.

Bu mesele üzerinde önemle duran İbn Teymiyye'ye göre gerçekte velî olan, kılık kıyafetiyle kendisini halktan ayırmak istemez, zaten yapılması mubah olan bir konuda halktan farklı bir tavır takınmanın anlamı da yoktur. Çünkü abâ, hırka ve taç gibi şeyler tasavvufun özüyle ilgisi olmayan şekilcilikten başka bir şey değildir.

Çeşitli İslâm ülkelerinde giyilen abâlar birbirinden farklıdır. (...)

(1) DİA; [ABÂ - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 4-5

Abacı Dede Türbesi-İstanbul-Üsküdar

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. "İstanbul Türbeleri Rehberi" Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul (2005). s. 141;

(2) Haskan, Mehmet Nermi2. "Yüzyıllar Boyunca Üsküdar." C. 1- 3. Üsküdar Belediyesi, İstanbul. (2001). s. 523

Abaddan

Melek, cehennem, aşağı dünya. Hristiyan inancında şeytanı bin yıl için bağlayan melek ya da yıldızdır.(1)

(1) Davidson, Gustav. "Melekler Sözlüğü - Gözden Düşmüş Melekler Dahil" Sel Yayıncılık, (2010).

Abade

İbadet edenler, kullar;(1) tapanlar.(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abak(ı)

Put, suret, heykel, totem

a. Eski Türklerde, ölmüş ataların, yani "aba" ların tapılan suret ve heykelleri. Bir totem niteliğinde olan bu abaklar, çokluk bir direğin başına, evlerin ve çadırların önüne dikilirdi.(1)(2)

b. Türk Halk kültüründe bostanlara dikilen korkuluklara da Abakı adı verilir. Korkutucu olması itibariyle bu sözcükle doğrudan bağlantılıdır. Daha önceki dönemlerde kötü ruhlardan korunmak için evlere ve bahçelere dikilen heykellerin, ongunların, totemlerin veya simgesel direklerin dönüşmesiyle ortaya çıkmışlardır.(3)

c. İlkel kavimlerde kötü ruhlardan korunmak için evlerin önüne dikilen heykeller.(4)

(1) Hasol, Doğan. "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü." YEM Yayınları İstanbul, (2002).
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Karakurt, Deniz. "Türk Söylence Sözlüğü." www.academia.edu/8541207/Türk_Söylence_Sözlüğü
(4) Turani, Adnan. "Sanat Terimleri Sözlüğü." Remzi Kitabevi, 5. Bsm., (İstanbul 1993).

Abalı Baba (Abalar Baba) Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. "Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz." Akademik Kitaplar, İstanbul (2014). s. 290

Abalı Baba Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.7, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, "Adım Adım Ankara." Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara B. B. Yay. Ankara Tarih ve Kültür Dizisi: 7, Ankara, s. 471;
(2) Erdoğan, Abdülkerim.5, Gökçe Günel, Ali Kılıcı. "Manevi Mimarlarıyla Ankara." Ankara B. B. Yay. Ankara Tarih ve Kültür Dizisi: 5, (2008). s. 68

Abamu

Daimi, ebedi, ölmez, mengü, bengü, sonsuz.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abamulug

Daimi olan, ebedi, bengü, ölmez.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abapuş-i Veli Türbesi-Afyonkarahisar

(1) Kollektif1, "Evliyalar Ansiklopedisi." Türkiye Gazetesi Yayınları 12 Cilt, (1993). Cilt 1, s. 30

Abathur Muzania

Mandeizm kozmolojisinde Utra ya da kutup yıldızı meleğidir. İnsan ruhunun ölümden sonra tartıldığı teraziyi yönetir.(1)

(1) Davidson, Gustav. a.g.e.

Abaya bürünmek.

mec. Ölmek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abbasağa Mezarlığı

Beşiktaş sırtlarında olan Abbasağa Mezarlığı, adını civarındaki Abbas Ağa Camii'nden almıştı. Darüssaade Ağası Abbas Ağa 1668-1671 yılları arasında bu makamda bulunarak, İstanbul'da biri Laleli'de Kızlarağası Hamamı olmak üzere üç hamam ile pek çok çeşme yaptırmış, bu arada da Beşiktaş'taki camii inşa ve vakfetmiştir. Mezarlık bu cami çevresinde kurulup, gelişmiş ve oldukça geniş bir sahaya yayılmıştı.

Yeri, İstanbul Şehremaneti'nce Necip Bey tarafından 1340'ta yayımlanan şehir planlarının Beyoğlu bölümünde görülebilir. Servi ağaçları ile kaplı olan bu mezarlıkta 17. yy'dan itibaren buraya gömülmüş, birçok tarihi kişinin kabir taşları bulunuyordu.

1939da bu mezarlığın bütün ağaçları kesilmiş, mezar taşları da sökülerek, kırılmış ve yok edilmiştir. Hiçbir izi kalmayan Abbasağa Mezarlığı arsası da park olarak düzenlenmiştir.

1941'de açılan park doğu yönünde Akdoğan Sokağı, batıda Maşuklar Sokağı arasındadır; toplam alanı 12 bin m2'dir. Mezarlık kaldırılırken kesilen servilerin yerine çam, mazı, taflan, atkestanesi ağaçları dikilmiştir.

Bugün parkta çınar, akasya, sedir, atkestanesi, mazı ve defne türleri bulunmaktadır. Parkta bir basketbol sahası, çocuk oyun alanı, tarihi bir çeşme ve seyir terasları vardır.(1)

(1) Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt. 1, s. 10

Abbas Ali Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 100

Abbas Mehdi Türbesi-Erzurum

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 40

Abbas Şeyh Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. "Türbeler Sözlüğü" Milenyum Yayınları. s. 9

Abbaton

Hristiyan inancında, Süleyman'ın cinlere egemen olmak amacıyla dualarında adı geçen Tanrı'nın ya da bir kutsal meleğin adı. Bu sözcüğün anlamı "ölüm"dür. Ve aynı zamanda da cehennemde "koruyucu" varlıktır.

(1) Davidson, Gustav. a.g.e.

Abdal

a. Nefsini terbiye etmek üzere dünya işlerinden uzaklaşarak Allah'a ibadet ve zikre yönelmiş kimse; abid; zahid; veli; sofu; derviş.(1)

b. Hiçbir şeyi kafaya takmayan, kalender yaşayışlı, gezgin dervişler. Kalenderiye grubunun "serseri" dervişleri.(1)

c. Tasavufta fenâ, münâ, mübtegâ, müntehâ makamları, velilerin varacakları son duraktır. Bu makam istikamet makamıdır. Geçmişteki evliya, iradelerini Hakk'ın iradesine teslim edip vefatlarına kadar onun iradesine göre hareket etmeyi arzulayarak bu makama varmak istemişlerdi. İşte bunun için onlara abdal denmiştir.(2)

d. Velilikle ilgili manevi derecelerden birine erişmiş, Müslümanların dirlik ve düzenliği yolunda büyük emek harcayan, güzel, iyi ve hayırlı işlerde bereketli gayret gösteren tarikat erenlerine verilen ad.(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Erginli, Zafer, "Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü" Kalem Yayınevi, (2006).

(3) Akay, Hasan. "İslamî Terimler Sözlüğü-İTS", İşaret Yayınları, İstanbul 1995.

Abdal-Ricalu'l-Gayb

Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlü'l-gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfî veya erenler hakkında kullanılır.

Abdal kelimesi **Arapça'da**, ikisi de "karşılık, birinin yerine geçen" mânalarına gelen bedel ve bedîl kelimelerinin çoğulu olmakla birlikte, zamanla Farsça ve Türkçe'de tekil mânasında kullanılmış ve **Farsça'da** "abdâlân", Türkçe'de "abdallar" şeklinde çoğul yapılmış; ayrıca tasavvuf terminolojisinde abdalla birlikte, aynı mânada olmak üzere budelâ kelimesi de kullanılmıştır.

Bu kelimelerden hiçbiri, sonradan tasavvufun abdal geleneğinde ihtiva ettiği mâna ile **Kur'ân-ı Kerîm'de** yer almamıştır.

Ancak, **hadis** diye rivayet edilen ve aşağıda doğruluğu üzerinde durulacak olan bazı sözlerde hem abdal ve budelâ kelimeleri geçmekte, hem de bunların nitelikleri, sayıları ve yaşadıkları yerlerden söz edilmektedir.

Abdal kavramının hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren kazanmış olduğu muhteva göz önüne alınarak bu kavrama, *"birbirinin yerine geçenler, diledikleri zaman yerlerine aynı şekil ve görünümde başkasını (bedel) bırakarak istedikleri yere gidenler, Peygamber'e veya kutba vekil (bedel) olanlar"* gibi bazı zorlama mânalar yüklenmişse de Arapça'daki bedel ve bedîl kelimelerinde, tasavvuf kaynaklarının abdalın başta gelen nitelikleri olarak gösterdikleri "ubûdiyet, zühd, riyâzet, inziva, kalb temizliği, velîlik" gibi mânalardan hiçbiri yoktur.

Abdal telakkisi, ilk defa ortaya çıktığı sıralarda, âbid ve zâhidlerle birlikte muhaddis ve fakihler için de kullanılmaktaydı. Nitekim itimada en yakın bilinen abdal hadislerini nakleden Ahmed b. Hanbel, yeryüzünde muhaddislerden başka abdal tanımadığını söylemiştir (bk. İbnü'l-Cevzî, Telbîsü İblîs, s. 329). İmam Şâfiî ve İmam Buhârî'nin de abdal sözünü, beğendikleri kişiler için bir takdir ifadesi olarak kullandıkları rivayet edilir. Abdullah b. Mübârek, Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Serrâc, Kelâbâzî, Sülemî, Kuşeyrî, Gazzâlî, Hücvîrî gibi tasavvufun ilk ve en büyük müelliflerinin eserlerinde abdal konusu ya hiç yer almamış veya pek az ilgi görmüştür. Ebû Nuaym'ın Hilye'sinde ise sadece hadis olduğu iddia edilen bazı ibareler nakledilmiştir.

Ancak abdal telakkisi, çeşitli müelliflerce az çok farklı şekillerde açıklanmış da olsa, bütün tasavvuf zümreleri arasında benimsenmiş ve aynı şekilde değer kazanan *ricâlü'l-gayb* telakkisiyle bütünleştirilmiştir. Buna göre *Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi, âlemdeki mânevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir*. Herkes tarafından kolayca tanınmadıkları veya gizli olan hakikatlere, sırlara vâkıf oldukları için ricâlü'l-gayb adı verilen bu seçkin kişilerin arasında bir hiyerarşi vardır. Ancak her mertebedeki ricâlü'l-gaybın adları, hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir.

Meselâ Hatîb'in Târîhu Bagdâd'ında (III, 75-76) Kettânî'ye atfedilen en eski rivayetlerden birinde ricâlü'l-gayb, aşağıdan yukarıya nukabâ, nücebâ, abdal, ahyâr, umed (veya umud) ve gavs şeklinde gösterilirken İbnü'l-Arabî bunları nücebâ, nukabâ, abdal, evtâd, imâmeyn ve kutb şeklinde sıralamış, Âmülî ise bu hiyerarşinin alt tarafına bir de ümenâ eklemiştir.(...)

Esasen ilk dönemlerden beri, gizli güçlere sahip ve sırlara vâkıf olduklarına inanılan abdalların Hızır, İlyas, Mehdî gibi gizli şahsiyetlerle ilgili bulundukları öne sürülmüş, melâmet ehlinin gizli velîler (ahfiyâ) inancı abdalları daha da esrarengiz hale getirmiş, hatta bizzat abdalların dahi birbirlerini tanımadıkları veya ancak üst tabakada olanların alttakileri tanıyabildikleri söylenmiştir.

Hadis olduğu öne sürülen rivayetlerde abdalların sayıları hakkında 7, 30, 40, 60, 70, 80 gibi farklı rakamlar verilmekte, bu farklılığa sonraki müelliflerde de rastlanmaktadır. Bu hususta öteden beri benimsenen ve halen de yaygın bulunan en eski telakki, abdalların sayısını kırk olarak gösterir.

Süyûtî, ricâlü'l-gaybdan olan abdal, nücebâ, evtâd ve kutb hakkındaki hadislerin doğruluğunu savunduğu *el-Haberü'd-dâl* adlı eserinde kırk abdal görüşünü benimsemiştir. Pek yaygın olmayan bir görüşe göre bu kırk abdalın yirmi ikisi erkek, on sekizi kadındır. Yine fazla önemsenmemiş bir ri-

vayette kırkı erkek, kırkı kadın olmak üzere seksen abdaldan söz edilir.

İbnü'l-Arabî, Seyyid Şerîf gibi bazı müellifler de yedi abdal görüşünü benimsemişlerdir. Bâyezîd-i Bistâmî, "Sen yedi abdaldan birisin" diyenlere, "Hayır, yedisi de benim" demiştir (bk. İbnü'l-Cevzî, Telbîsü İblîs, s. 345).(...)

Abdal hadislerinin sıhhat derecesine kavuşmamış olması, bu telakkinin kaynağının Ehl-i sünnet dışında aranmasına yol açmıştır. Nitekim Peygamber ve ashaptan gavs, kutb, evtâd, nücebâ vb. ricâlü'l-gayba ilişkin hiçbir söz nakledilmediğini, seleften bazılarının Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri abdala dair sözün ise zayıf bir hadis olduğunu belirten İbn Teymiyye, ricâlü'l-gayb olduğu söylenen bazı insanlara -onları Allah'a ortak gösterir gibi- olağan üstü yetkiler ve güçler nisbet etmenin İslâm akîdesiyle bağdaştırılamayacağını, bu tür bir anlayışın daha çok hıristiyanların ve aşırı Şiî fırkaların akîdelerini yansıttığını belirtmektedir (bk. Minhâcü's-sünne, I, 21-22; Mecmûu'l-fetâvâ, XI, 437-443).(...)(1)

(1) DİA; [ABDAL - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 59-61;

Abdal Baba Türbesi-Sivas-Şarkışla

(1) Gökbel, Ahmet. Şarkışla Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç Ve Uygulamalar

Abdal Cüneyt Zaviyesi ve Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 989

Abdal Hasan Türbesi-Kastamonu

(1) Tanyu, Hikmet. "Türkiye'de Adak Ve Adak Yerleri." Elips Kitap Ankara (2007). s. 282

Abdal Mehmet Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 1 s. 63,

(2) Daş, Ertan. "Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, (2003). s. 75,

(3) Kepecioğlu, Kamil. "Bursa Kütüğü" Cilt 1-4, Bursa B. B. (2009) Cilt 1, s. 38,

(4) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179,

(5) Alkaya, Hasan Basri. "Bursa Ve Çevresindeki Ziyaret Yerleri Ve Bunların Etrafında Oluşan Dini İnançlar." Yük. Lis. Tz. Uludağ Ün. Sos. Bilm. Enst. Bursa (2006). s. 8

Abdal Murad Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 1 s. 63,

(2) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 38,

(3) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183,

(4) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e. s. 9,

(5) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 209

Abdal Musa Türbesi-Antalya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9 .

(2) DİA, Cilt 1 s. 64,

(3) Tatlı, Ercan. "Karaca Ahmet Sultan Ve Karaca Ahmet Dergahı" Yük. Lis. Tz. Marmara Ün. Sos. Bilm. Akademisi, İst (2008). s. 12

Abdal Musa Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 39

Abdal Paşa Türbesi-Kastamonu

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 282

Abdal Yakup Dede Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 1 s. 66,

(2) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e. s. 19

Abdi Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 568

Abdi Paşa Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 695

Abdiyyet

a. Allah'a onun emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden kaçınarak, kulluk etmek.(1)(3)

b. Kulluk makamı.

c. Evliyalığın en yüksek makamı, derecesi.(2)

(1) Akay, Hasan. a.g.e.

(2) Asil, Yasin Şeref. "Dini Terimler Sözlüğü." Alter Yayıncılık. 2011-04

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

A

Abdulcabbar Türbesi-Elazığ

(1) Oymak, İskender1 "Elazığ Merkez ve Çevresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar." Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/2 (2009): 29-61. s. 55.

Abdulcebbar Dede Türbesi-Çorum

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 268

Abdulfettah Akri Türbesi-İstanbul

(1) "İstanbul'da Bulunan Türbeler Ve Adresleri." www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44099/istanbul-turbeler-muze-mudurlugu.html

Abdullah Ayderusi Türbesi-Yemen

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 54

Abdullah B. Büreyde Türbesi-Türkmenistan

(1) DİA, Cilt. 29, s. 225

Abdullah Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 100

Abdullah Baba Türbesi-Yunanistan-Kavala

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 999.

Abdullah Bin Amr Bin As R. A. Türbesi-Mısır

(1) Kollektif3 "İslam Alimleri Ansiklopedisi" Türkiye Gazetesi, Cilt 1 s. 228

Abdullah Bin Revaha Türbesi-Ürdün

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 1 s. 206

Abdullah Dehlevi Türbesi-Hindistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 56

Abdullah Desuki Türbesi-Mısır

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 78

Abdullah el-Ensari (R. A.) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Dönmez, Ömer Mustafa. "İstanbul'u Aydınlatan Nurlu Kandiller" İstanbul (2010)., s. 155

Abdullah Et-Tercüman Türbesi-Tunus

(1) DİA, Cilt. 40, s. 494.

Abdullah Ferdi Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdullah Halife Türbesi-Giresun

(1) Kahraman, İsmail. "Fındığın Başkenti Kirazın Anavatanı Giresun." Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2013 s. 24

Abdullah İbn Büreyda Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. "Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar)." Dok. Tz. Yıldız Tek. Ün. Fen Bilimleri Enst. İst.(2005). s. 308

Abdullah Paşa Aile Sofası-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Nermi1. "Eyüp Sultan Tarihi." Cilt 1-2., Eyüp Belediyesi Yayınları.(2008). Cilt 2, s. 403

Abdullah Paşa Türbesi-Amasya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9

Abdullah Paşa Türbesi-Bosna

(1) Kılıcı, Ali, "Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (Xıv-Xv) Y. Y Baldaken Türbeler." Vakıflar Gen. Md. Yay. 2007 s. 138,

(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 122

Abdullah ve Celal Paşalar Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 123

Abdullah-ı Ensari Türbesi-Afganistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 87

Abdullah-ı Şemdini Türbesi-Şemdinli

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 165

Abdullah-ı Yemeni Türbesi-Yemen

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 183

Abdullah-il-Hudri Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Kollektif2. "Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi." (1-8 Cilt) Tarih Vakfı Yay.(1993). Cilt 1, s. 17,

(3) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e. s. 135

Abdulvahap Gazi Türbesi-Malatya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9

Abdulvahap Gazi Türbesi-Muş-Çatbaşı Köyü-

(1) Demir, Mehmet Latif. "Ortaçağ'dan Günümüze Eğil Ve Hani'deki Mimari Eserler." Yük. Lis. Tz. Yüzüncü Yıl Ün. Sos. Bil. Enst. Van (2007). s. 130-

Abdulvehhab Gazi Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim, Sivas Yatırları Ve Abdulvehhap Gazi Hazretleri, s. 32,

(2) Kaya, Aslı. "Sivas İl Merkezinde Türk Devri Türbe Mimarisi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (2007). s. 22,

(3) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 309

Abdurrahim Efendi Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183

Abdurrahim Tirsî Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 47

Abdurrahman Ağa Türbesi-İstanbul-Eyüp

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9,

(2) Pur, Doğan. "İstanbul'un Manevi Mekanları, Türbeler." s. 19

Abdurrahman Arvasi Türbesi-Van

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 191

Abdurrahman Baba Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. "Amasya Türbeleri." https://archive.org/details/AmasyaTrbeleri s. 2

Abdurrahman Çelebi Türbesi-İstanbul-Çapa

(1) Kollektif2. a.g.e. Cilt 1, s. 18-

Abdurrahman Dede Türbesi-Urfa

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 317

Abdurrahman Efendi Türbesi-Malatya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 201

Abdurrahman Erzincani Türbesi-Adıyaman

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9

Abdurrahman Erzincani Türbesi-Malatya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 9

Abdurrahman Gazi Baba Türbesi-Van

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 198,

(2) Van Valiliği, "Van Kümbetler Ve Türbeler" http://www.vanwebtasarim.com/van-mimarisi.html

Abdurrahman Gazi Türbesi-Eskişehir

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 10

Abdurrahman Gazi Türbesi-Erzurum

(1) Köse, Ali, and Ali Ayten. "Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları." Vol. 16. Timaş, (2010). s. 135,

(2) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 204,

(3) Taşyürek, Muzaffer. "Erzurum Türbeleri Ve Ziyaret Yerleri." Palandöken Belediyesi, (2010). s. 17,

(4) İçli, Rukiye. "Sosyolojik Açıdan Ziyaret Fenomeni–Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi (2007). s. 16

Abdurrahman Gazi Türbesi-Bitlis

(1) Bitlis Valiliği, "Bitlis.", s. 31

Abdurrahman Gazi Türbesi-İstanbul-Samandra

(1) Kolay, Arif. "Sancaktepe Tarihi." Sancaktepe Belediye Yay. s. 133

Abdurrahman Gazi Türbesi-İstanbul-Samandra

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. s. 524

A

Abdurrahman Karabaş Velî Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdurrahman Musluhi Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e., s. 2

Abdurrahman Nazıf Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Kollektif2. a.g.e. Cilt 7, s. 482

Abdurrahman Paşa Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 7,
(2) "Doğal Ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri" No: 2,
(1) Kollektif2. a.g.e. Cilt 1, s. 19

Abdurrahman Paşa Türbesi-Hatay

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Abdurrahman Paşa ve Refiki Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdurrahman Sırrı Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 150

Abdurrahman Şami Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e. s. 169

Abdurrahman Tafsunci Türbesi-Afyon

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 229

Abdurrahman-ı Harputi Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 206

Abdurrahmani Kureyşi Türbesi-Bitlis

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 10

Abdurrauf Samedani Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdülahat Nuri Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 10,
(2) Kollektif2. a.g.e. Cilt 1, s. 21

Abdülaziz Bin Zürare Türbesi-İstanbul

(1) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e. s. 165

Abdülazizağa Ailesi Türbesi-Muğla

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Abdülazizağa Türbesi-Muğla

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Abdülcebbar Türbesi-Kastamonu

(1) "Kastamonu Vilayetimizin Camileri, Külliyeleri, Türbeleri." (Kültür Ve Turizm Komisyonu Raporu). s. 2

Abdülehad Nuri Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 273

Abdülfettah Dede Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 123

Abdülfettah Paşa Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 10

Abdülfettah-ı Veli Türbesi-Kastamonu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 301,
(2) Kastamonu Belediyesi, "Kastamonu Gezi Rehberi." Kastamonu Belediyesi Yay. s. 14

Abdülgani Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 406

Abdülhak-ı Dehlevi Türbesi-Hindistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 303

Abdülhakim Erol Türbesi-Adıyaman

(1) Sucu, Mustafa. "Kültürel Ve Turistik Değerleriyle Adı-yaman" Adıyaman Beled.(2008). s. 70

Abdülhalil Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 65

Abdülhamid Bey Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. "Edirne Türbeleri" (yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.(1995). s. 127

Abdülhani Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdülhay Celveti Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 362

Abdülkadir Dede Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdülkadir Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Gider, Şenay. "Halk Dindarlığının Bir Göstergesi Olarak Adak Ve Ziyaret Fenomeni-İstanbul Örneği." Yük. Lis. Tz. Erciyes Ün. Sos. Bil. Enst. Kayseri (2009). s. 48

Abdülkadir Geylani Türbesi-Irak

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 382

Abdülkadir Türbesi-Isparta

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 239

Abdülkadir Yâfiî Türbesi-Yafa

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 17 s. 278

Abdülkadir-i Geylani Türbesi-Bağdat

(1) DİA, Cilt. 1 s. 234

Abdülkerim Beg Bin Mustafa Paşa Türbesi-Şırnak

(1) Top, Mehmet. "Şırnak Kültür Envanteri." Şırnak Valiliği, 2010. Ankara s. 50-65

Abdülkerim Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdülkerim Efendi Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 218

Abdüllatif Kutsi Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 10,
(2) Kollektif1. a.g.e. Cilt 1, s. 433,
(3) Daş, Ertan. a.g.e. s. 92,
(4) Taş, Nazlı Pınar, "Yıldırımda Anıtsal Yapılar." Yıldırım Belediyesi (2009). s. 35,
(5) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 61,
(6) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179

Abdülmecid Sivasi Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 11,
(2) Kollektif2. a.g.e. Cilt 1, s. 52

Abdülmecid Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 53

Abdülmümin Baba Türbesi-Bulgaristan-Filibe

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 422

Abdülmümin Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 424-

Abdülrahim Karahisari Türbesi-Afyonkarahisar

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 11

Abdülvedüd (Yavedüd) Sultan Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e. s. 281

Abdülvehhab Gazi Türbesi-Sivas

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 22,
(2) DİA, Cilt. 37, s. 283

Abdülvehhab Gazi Türbesi-Elazığ-Kale köyü

(1) Tokat Ehli Beyt Dergahı, "Anadolu Alevi Bektaşi Dergahları" (Teb-Der) s. 26,

(2) Kıyak, Abdülkadir. "Halk Dindarlığı Bağlamında Kutsal Mekan Anlayışı -Baskil Örneği" Gümüşhane Ün. İlahiyat Fak. Der. Cilt 1 Sayı 2, (2012). s. 168

Abdü'l-Âhir

Tasavvufta, yaratılmışların fani olmasından sonra, Allah'ın ahiriyet, sonsuzluk ve bekasına şahit olan kimse.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Abdü'l-Bâ'is

Tasavvufta, nefsin sıfat, şehvet ve hevalarından iradi olarak ölümünden sonra Allah'ın kalbini hakiki hayatla dirilttiği kul. Allah, cehalet ölülerini ilimle diriltir, onları Hakk'ın istediği şeye sevk eder.[1][2]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

(2) Seccâdî, Seyyid Cafer. "Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü: Ferheng-İ Istılahat Ve Tabirat-İ Irfanî." Ensar Neşriyat. İstanbul, (2007).

Abdü'l-Muhyi

Tasavvufta, Hakk'ın Muhyi ismiyle tecelli ettiği, kalbini kendisiyle dirilttiği ve Hz. İsa gibi ölülerin dirilmesine muktedir kıldığı kimse.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Abese Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in sekseninci sûresi.(...)

Sûrenin **ilk on altı âyeti**nden meydana gelen bölümü, Hz. Peygamber'i bu tavrından dolayı uyaran ve nasıl davranması gerektiğini açıklayan bir muhteva taşımaktadır; bu hususta diğer sûrelerde de bazı âyetler vardır (bk. el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28). Hz. Peygamber, bu olaydan sonra İbn Ümmü Mektûm ne zaman yanına gelse, "Ey rabbimin beni kendisi hakkında uyardığı kişi, merhaba, hoş geldin!" diyerek onunla yakından ilgilenir, iltifatta bulunur ve ihtiyacını sorardı. Hz. Hatice'nin dayısının oğlu olan İbn Ümmü Mektûm, Bilâl'le birlikte Resûlullah'a müezzinlik yapmıştır. Peygamber hemen her gazâya çıktığında Medine'de kalanlara namaz kıldırmakla onu görevlendirmiştir.

Abese sûresinden önceki Nâziât sûresi Hz. Peygamber'in bir uyarıcı olduğuna dair ifadelerle son bulurken, bu sûre bizzat Peygamber'in uyarılması, ayrıca öğüt ve uyarının kimlere fayda vereceği konusuna dikkat çekerek başlamaktadır.

Hz. Peygamber'e, kalpleri öğüt almaya, gerçeği anlamaya yatkın ve arzulu kimselerle ilgilenmesi tavsiye edilirken, dünya nimetleriyle şımararak bir umursamazlık içinde haktan yüz çevirenlere karşı tebliğden öte bir sorumluluk taşımadığı hatırlatılmaktadır. Hak ve hakikatin apaçık ortada olduğu, dileyenin ona talip olabileceği, asıl ilgi gösterilmesi gerekenlerin hidayete ulaşmaya istekli kimseler olduğu ifade edilmektedir.

Daha sonraki âyetlerde ise Allah'ın nimetlerinden bahsedilerek insanın nankörlüğü dile getirilmekte, bu nimetler üzerinde düşünmeyen, nimetlerin şükrünü eda etmeyen *insanların acıklı sonu, kıyametten muhtelif tablolar çizilerek belirtilmektedir.*(...)[1]

(1) DİA; [ABESE SÛRESİ - Abdullah Aydemir] c. 01; s. 306

Abdü'l-Mümît

Tasavvufta, Allah'ın, nefsinin heva, öfke ve şehvetini öldürdüğü, kalbini dirilttiği ve aklını Hakk'ın hayatı ile nurlandırdığı kimse. Onun nuru, Allah'ın tecelli eden bu sıfatı sebebiyle, Allah'tan etkilenen bir düşünce yardımıyla nefsini ya da onun kuvvetlerini öldürerek başkasını da etkiler.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Abdürrezzak Dede Türbesi-Adana

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 59

Abdürrezzak Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2,

(2) Eyüpgiller, Kemal Kulgün. "Bir Kent Tarihi Kastamonu." Eren Yay. s. 119

Abdüssadık Bin Amr Bin Same Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Abdüssamed Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 58

Abdüsselam B. Meşiş Türbesi-Fas

(1) DİA, Cilt. 38 s. 387

Abdüsselam Çelebi Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 11

Abı Hayat

a. Efsaneye göre yalnız Hızır'ın içtiği, içeni ölümsüz kılan su; ebedi hayat suyu; dirlik suyu; bengisu; mengü suyu.(1)(2)(3)(4)(5) Bir damla tadan ölümsüz hayatı bulmuş ve sonsuz saadete, mutluluğa kavuşmuş olur.(6)(7)(9)

b. Cana can katan, ferahlık veren şey.(1)

c. İnsanı ölümsüz kılan gerçek aşk ve ilm-i ledûn.(1)(2) Afakta olan âb-ı hayâtı zulmet içinde Hızır (a.s) buldu. Enfüste olan âb-ı hayâta, ki kalpte olan feyz-i mârifettir, ârifler nâil oldu.(8)

d. Tasavvufta tadanların asla yok olmayacakları ve son bulmayacakları aşk ve muhabbet pınarı.(9)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) DİA.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(7) Pala, İskender. a.g.e.
(8) Efendi, Seyyid Mustafa Rasim. "Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)» haz. İhsan Kara, İstanbul 2008. s.98
(9) Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü, Seyyid Cafer Seccâdi

Âbı Kevser

Cennette bulunan, Kevser ırmağının suyu.(1) Kevser ırmağı, eni ve uzunluğu oldukça fazla ve derindir. Kardan soğuk ve baldan tatlıdır.(2) Bolluk, bereket anlamı da taşır. Farsça'da Abı hayat, Türkçe'de **Bengisu** olarak karşılanır.(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kaya, Doğan. "Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Te-rimleri Sözlüğü." Akçağ Yayınları, (2007).
(3) Karakurt, Deniz. a.g.e.

Ab-ı Güneş Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 133

Âbid

Âhiret saadetinin ibadetle kazanılacağına inanarak kendisini ibadete veren samimi dindar.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir defa tekil (âbid), on bir defa da çoğul (âbidûn, âbidîn, âbidât) şeklinde geçen âbid kelimesi sözlükte "hizmet eden, itaat eden" anlamına gelmekte, Kur'an'da ise sadece "ibadet eden, tapınan" (bk. et-Tevbe 9/112; et-Tahrîm 66/5; Kâfirûn 109/2-4) mânasını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber zamanında Abdullah b. Ömer gibi gereğinden fazla ibadete düşkün olan sahâbîler mevcut olmakla birlikte bunlara özellikle âbid dendiğine dair herhangi bir rivayete rastlanmamıştır. Halife Osman devrinde ortaya çıkan siyasî karışıklıklardan sonra bazı müslümanların dünyadan el etek çekerek kendilerini ibadete verdikleri görülmektedir. Birinci asrın sonunda ve ikinci asırda sayıları artan âbid ve dindarlara nâsik kurrâ zâhid gibi adlar verilmekteydi. Halk, gerçek anlamda İslâm'ı bunların yaşadığına inanıyor ve bu gibi kimselere saygı ve sevgi gösteriyordu. Bu devirde yalnız Ehl-i sünnet içinde değil, Hâricîler, Mu'tezile ve Şîa arasında da tanınmış âbidler vardı. Hatta geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutan ve sürekli Kur'an okuyarak âhirete hazırlanan Hâricîler'in alınları, dirsekleri ve dizlerinin nasırlaştığı rivayet edilmektedir. Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd gibi Mu'tezile ileri gelenleri de âbidlerdendi.

Kuşeyrî'nin er-Risâle'sinde belirttiğine göre, her mezhep mensubu kendilerinde daha çok âbid ve zâhid bulunduğunu iddia etmeye başlamış, bunun üzerine Ehl-i sünnet kendi âbidlerine mutasavvıf veya sûfî adını vererek bunları öbürlerinden

ayırmaya çalışmıştır; aynı zamanda âbid sıfatını da kullanmayı sürdürmüştür. Her iyi müslüman gibi herhangi bir sûfî de aynı zamanda âbiddir. Ancak tasavvuf bir hayat tarzı haline gelince, keşf ve irfan sahiplerine sûfî ve ârif, sadece sevap kazanmak maksadıyla çokça ibadet edenlere de âbid denilmeye başlanmış, ârife nisbetle âbidin daha aşağı bir mertebede olduğu iddia edilerek ona daha az değer verilmiş, hatta zaman zaman âbid küçümsenmiştir. Nitekim ârifi âbidden üstün gören Bâyezîd-i Bistâmî, Allah'ın, saf mârifeti taşımaya müsait olmayan kalpleri ibadetle meşgul ettiğini ileri sürmüştür (bk. Sülemî, s. 71).

Cüneyd-i Bağdâdî ve Mansûr b. Ammâr gibi sûfîler ise âbidlerin tevfîk ehli olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu dönemde sevap kazanmak için kendilerini ibadet ve taata veren âbidler, ücret karşılığı çalışan işçilere benzetilmiştir. Zâhidleri ve sıradan sûfîlerle birlikte âbidleri de "hakikat ehli" dediği âriflerden ayıran İbnü'l-Arabî, yalnız ârifleri kalp, müşâhede ve mükâşefe ehli sayar (bk. Fütûhât, IV, 162).

Câmî de Nefehâtü'l-üns'te âbidin zâhid, fakir (derviş) ve sûfîden farklı olduğunu söyler. Ona göre sûfîler ve Melâmetîler hakka; fakirler, zâhidler ve âbidler âhirete taliptir. Zengin olan ve dünya işleriyle ilgisini sürdüren kişinin de âbid olması mümkün olduğundan, âbid fakir ve zâhidden farklıdır. Şu halde sevap kazanmak için farzları ve nâfile ibadetleri aralıksız yerine getirenler, zengin olsalar ve dünyaya meyletseler de âbiddirler. Câmî, ibadet edenleri âbid, müteabbid ve riyakâr âbid olmak üzere üçe ayırır. Birinciler gerçek âbiddir; ikinciler samimi olarak âbidlere özenmektedirler; üçüncülerse gösteriş için ibadet eden kimselerdir.

Riyayı, âbidin âhiret kurtuluşu için en büyük tehlike olarak gören Gazzâlî, Minhâcü'l-âbidîn adlı eserinde ibadeti, belli şeklî merasimlerin ötesinde, insanın inanç, amel, duygu ve ahlâk dünyasını disiplin altına almayı hedef edinen sürekli bir cehd olarak göstermiştir. Gazzâlî âbidlerin büyük saadete, yüksek devlete ulaşabilmeleri, mesut ve imrenilen birer kul olabilmeleri için takip etmeleri gereken yolun (minhâc) ana safhalarını (akabât) şöyle sıralar: ilim; tövbe; dünyadan uzaklaşma, insanlardan ayrı durma, şeytana karşı savaş ve nefse hâkimiyet; geçim derdi, tehlike ve musibetler karşısında tevekkül, sabır ve rıza; havf ve recâ; riya ve ucbdan arınma; hamd ve şükür.

İbnü'l-Cevzî, ilimden mahrum olmaları sebebiyle şeytanın tesirine tamamıyla açık olan cahil âbid ve zâhidleri şiddetle tenkit etmiştir (bk. Telbîsü İblîs, s. 134 vd., 150 vd.). Bununla birlikte, Kur'an riyasız ibadeti kesin ifadelerle emrettiğinden, hemen bütün müslümanlar âbidleri dine tam bağlı olan kişiler saymışlardır.

(1) DİA; [ÂBID - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 307

Âbid

a. Hizmet eden, itaat eden.

b. Ahiret saadetinin ibadetle kazanılacağına inanarak, kendisini ibadete veren, Allah'ın emirlerine titizlikle uyan, samimi dindar,[1][2] ibadet eden, kulluk eden kimse.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Abid Efendi Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 559

Abidin Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 59

Abidat

Abideler; anıtlar.

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abidat-ı atika

Eski anıtlar.

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abide

a. Bir olayı veya tanınmış örnek bir kişiyi gelecek nesillere tanıtmak, hatırlatmak için yapılmış eser.[1][2]

b. Bir özelliğin aşırılığı dolayısıyla örneklik edecek kimse veya nesne.[2]

c. *mec.* Büyüklüğü ve değeri mukayese kabul edilmeyen şey.[2]

d. (Ebed, Sonsuzluk) Anıt.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Hasol, Doğan. a.g.e.

Abide Taşı

Mezarın yanına, ölen kişinin özgeçmişini anlatan, oyularak yazılan taş.[1][2]

(1) İltar, Gazanfer. «Eski Türklerde Mezar Kültü ve Gü-nümüze Yansımaları.» Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 27 (2003). s.4
(2) Hayatın Ölümden Sonra Uçuşa Tebdili, Ahmet Koçak, s.73

Abideleşme

a. Abide durumuna getirilmek

b. Birisi tarafından abidesi yapılmak.

c. *mec.* Başkaları tarafından çok yüceltilmek, çok övülmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abideleştirilmek

a. Uzun yıllar hatırlanacak bir yapı haline getirmek.

b. *mec.* Çok aşırı yüceltmek, çok fazla değer vermek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abidemsi

a. Abide gibi, abideyi andıracak şekilde; abidevi.

b. *mec.* Çok büyük ve gösterişli.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abidevi

a. Abide gibi, abideyi andıracak şekilde; abidemsi.

b. *mec.* Çok büyük ve gösterişli.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abidin

İbadet edenler, kulluk edenler, tapınanlar.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Abrakadabra

a. Kılıcın büyüsünde adı geçen üç azizden biri. Bu sözcük en eski büyü sözcüklerinden biridir; İbraniceden gelir.[1]

b. MS 3. yy'da Roma'de meşhur olan ve sihirle ilgili olarak kullanılan bir terim. Sözcüğün kökeniyle ilgili teorilerden biri Aramice'de ***"Söylediğim gibi yaratacağım"*** anlamına gelen ארבדכ ארבא *Avra Kedabra* ibaresinden geldiğidir. Sözcüğün aramiceden geldiğini iddia eden bir başka görüşe göre ארבדכ אדבא *abhadda kedhabhra* anlamı ***'bu dünya gibi yok ol'*** demektir ve hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılır.[2]

c. İbranice'de ***takdis, kutsama*** anlamına gelen ve lanet olarak da kullanılabilen *ha-brachah* ve öldürücü hastalık anlamına gelen *dever* ifadesinden gelmektedir ve körlüğe karşı kullanılan kabalistik bir şifa ifadesidir.[2]

d. Tüm antik dünyada şeytani güçlerin yok edilmesi fikrinin bulunduğu ve Abrakadabra'nın bu tip şeytanlardan birinin adı.[2]

e. Tanrı'yı ifade eden Gnostik Abraxas'dan geldiği de söylenir.[2]

f. Suriye'deki bir tanrı ismi Aracalan'dan geldiği de iddia edilmiştir.[2]

g. Ünlü film Harry Potter'ın ölümcül büyüsü affedilmez lanetlerin en korkuncu ***avada kedavra*** bu isimden gelmiştir.[2]

(1) Davidson, Gustav. a.g.e.
(2) http://tr.wikipedia.org/wiki/abrakadabra

Abu Gil

a. Su ve topraktan müteşekkil olan yeryüzü, fani dünya.[1]

b. İnsanların atası olan Adem Peygamber çamurdan yaratılmıştır. Bilindiği gibi çamur, su ve topraktan müteşekkildir. Çamur içinde 40 gün bekletildikten sonra vücud bulan insandan do-

layı “Abu gil” insan bedeni yerine de kullanılmıştır.[1]

(1) Pala, İskender. a.g.e.

Abuzergaffari Türbesi-Adıyaman

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 11,

(1) Sucu, Mustafa. a.g.e., s. 68

Abülleys Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 133

Acal

Vadeler, eceller, doğal ömürlerin sonları.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

ACAR, Gevher

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 SA 152

Medeniyetin Göstergesi Mezarlıklar, Yapı, (242), S.74-79, İst. Yapı end.Merk.,1973, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. “Mezar Taşları Bibliyografyası”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2009.

ACAR, M. Şinasi

TBMM Ktp./Tasnif No: 20041913

Gelimli Gidimli Dünya : Ünlü Hattatların Mezarları, Gözde yayınevi, S.127, 2004, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Acar Sultan Türbesi-Kütahya

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 291

Accera

a. Cenazede ölülerin önünde duran, üstünde güzel kokuların yakıldığı küçük bir sunak. Roma kanununda acceranın cenaze töreninde kullanımı sınırlıydı.[1]

b. Kurban törenlerinde kullanılan tütsü kutusu. Tütsü acceradan alınır ve üstünde ateş yanan sunağa atılırdı.[1]

(1) Er, Yasemin. “Klasik Arkeoloji Sözlüğü.” Phoenix Yayınevi. (2006).

Acem Ali Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Acepşir Efendi Türbesi-Tokat

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 63

(2) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 11

Acı

a. Çok sevilen yakın bir kimsenin ölümünden duyulan keder, yas.[1]

b. *mec.* İnsana büyük üzüntü veren olay; dert; keder; elem; azap; ıstırap; kahır.[1]

c. Hüzün verici ve dokunaklı; kederli; hüzünlü; elemli.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı acı

Üzüldüğünü belli edecek şekilde çok keskin ve dokunaklı.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı basmak

Derde, kedere, sıkıntıya uğramak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı çekme

Başından üzüntülü olaylar geçmiş olmak.[1] Yakınlarını, sevdiklerini bir anda kaybedenlerin acı çekmeleri, ağlamaları. Bu duygusallığın, ağlamanın ve üzülmenin sonucu ailenin arkasından şiirler, şiirsel anlatımlar ortaya çıkarmıştır.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Aktaş, Ali. “Alevîlerde Ölümle İlgili Ritüeller.” Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 11 (1999). s.14

Acı çekmek

a. Ağrı sızı duymak, canı yanmak.[1]

b. Başından üzüntülü olaylar geçmiş olmak.[1]

c. Yokluk ve sıkıntı çekmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı ekmeği

Ölü evine komşuların gönderdiği yemek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı gelmek

Hoşa gitmemek, üzüntü yaratmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı haber

Ölüm, yangın, deprem gibi insanı derinden üzen olayın bildirilmesi, duyurulması.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı vermek

a. Birinin canını yakmak, acı çekmesine yol açmak.

b. Üzmek[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acı yemeği

Cenaze evinde, cenaze günü akşamı, komşuların getirdikleri yemeklere denir.[1]

(1) Arıtürk, Ahmet. "Mersin İli Gülnar İlçesi Tarihi Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı." Niğde Üniversitesi Sos. Bil. Ens. İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretimi Programı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007 Say:193

Acıg

Acı; dert; ıstırap.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acıg itmek

Istırap vermek; üzüntü içinde bırakmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acıg olmak

Canı acımak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acıgan

Çok acıyan; çok üzülen.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acıgı tutmak

Öfkelenmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acığını almak

İntikamını almak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acığını çıkarmak

İntikamını almak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acık

a. Acı, keder, ızdırap.

b. Yas, matem.[1]

c. Dert; sıkıntı.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Acık etmek

Acı.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acize Baba Tekyesi ve Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 513

Acıklı

a. Acıma duygusu uyandıran; acı verecek nitelikte.

b. Kendisi için üzüntü ve acıma duyulmasını isteyen kimsenin tutumu; acındırıcı; acındırmaya çalışan.

c. Dokunaklı; ağlatıcı; hazin.

d.(Edebi eser için) acı olaylara dayalı; dramatik.

e. Bir uğraşma ve çabanın boşa çıkması ile ortaya çıkan gülünç durum; garip.

f. Acı ve keder içinde kalmış kimse; yaslı; matemli.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acıksınmak

Müteessir olmak, üzülmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acılanmak

a. Tadı acı hale gelmek.

b. Üzülmek, kederlenmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âcile

Hazların hemen gerçekleşmiş olanı.[1]

(1) Şenel, Cahid. a.g.e., Sa.52

Acılı

a. Üzüntülü ve sıkıntılı.

b. (Kişi için) bir yakınının ölümünü yaşamış olan, yaslı, kederli, elemli.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Acıma

a. Acımak işi.

b. Başkalarının mutsuzlukları, kederleri ve üzüntüleri karşısında insanı üzülmeye iten duygu; merhamet.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acımak

a. Birine yakın, sevecen ve hoşgörülü davranmak; merhamet etmek; rahmetmek; yazıklanmak.

b. Birinin gördüğü zarardan veya başına gelen bir felaketten dolayı üzülmek.

c. Eziyet görmek; ıstırap çekmek; acı duymak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acımaklı

(Ses için) acıklı, dokunaklı, hazin.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acımasızca

Acıma duygusu taşımadan; gaddarca; zalimce; insafsızca.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acımasızlık

a. Acımasız olma durumu; acımasız olan kişinin tutumu; merhametsizlik; gaddarlık; insafsızlık; taş yüreklilik.

b. Bir şeyin acımasızca gerçekleştirilme durumu.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acımazlık

Acıma duygusu taşımama hali; gaddarlık; merhametsizlik.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acın

Aç olarak; açlıkla; açlıktan.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acın ölmek

a. Açlıktan ölmek.

b. Aç olarak ölmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınaklı

Kederli; üzüntülü.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınası

Acınacak, merhamet edilecek durum.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acındırma

Acındırmak işi.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acındırmak

a. Başkalarının kendisine acımasını sağlamak.

b. Bir kimseyi merhamete getirmek; yumuşatmak.

c. Kendisini zavallı durumda göstermek suretiyle karşısındakinin merhamet duymasını sağlamak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınılma

Acınılmak işi.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınılmak

Bir kişiye veya canlıya başkaları tarafından acınmak: merhamet edilmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınma

Acınmak işi.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acınmak

a. Keder ve üzüntü duyulmak.

b. Teselli edilmek.

c. Bir olay karşısında kendi kendine üzülmek; hayıflanmak.

d. Dert yanmak; başkasında merhamet uyandırmaya çalışmak; sızlanmak.

e. Birine acımak; merhamet duymak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acısı içine çökmek

Bedenen veya manen yaşadığı büyük bir üzüntünün sıkıntısını bütün benliğiyle hissetmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acısı içine işlemek

Bedenen veya manen yaşadığı büyük bir üzüntünün sıkıntısını bütün benliğiyle hissetmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acısına dayanamamak

Çok sevilen birinin ölümünden, rahatsızlığından duyduğu üzüntüden dolayı sağlığı bozulmak veya ölmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acısını bağrına basmak

Şikayet etmeden üzüntüsünü gizlemek, ıstıraba katlanmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Acısu Köyü Mezarlığı ve Mezar Taşları

Acısu Köyü, Sıraçların Anşabacılı Kolunun kurucusu Veli Baba ve onun hanımı Anşa (Ayşe) Bacının köyüdür. Veli Baba ve Anşa Bacı bu köyün girişinde bulunan mezarlık bahçesinin içinde bulunan türbede gömülüdürler. Türbe içinde yatan kurucu Davulcu Dede ile Anşa Bacı tahminen 1860 yıllarında vefat etmişler. Köydeki mezarların yaklaşık 1,5 asırlık olduğu söylenebilir (Yılmaz 2010).

Mezarlıktaki mezar taşları çok zengin bir kültürü yansıtmaktadır. Eski mezarların yumuşak bir çeşit taş ile yapıldığı görülmektedir. Ama yeni mezarlar, genellikle beyaz mermerden yapılmışlardır. Mermer mezar taşlarında en çok görülen süslemelerden birisi kırmızı güldür. Bazı mezarların beton ile şekil verilerek kaplandığı ve kahverengi bir boya ile boyandığı dikkat çekmektedir. Son yıllarda inşa edilen bazı mezar taşları ise mozaik beton ile yapılmıştır (Yılmaz 2010).

Eski mezar taşlarında ayyıldız, uçları aşağı ve iç içe geçmiş üç adet üçgen, iç içe geçmiş iki baklava şekilli eşkenar dörtgen, bir çember çerçeve içinde dört, beş ve altı yapraklı yonca, yedi uçlu yıldız, güneş, sivri çatılı çadır, Hz. Ali'nin Zülfikar kılıcı, uçları aşağı kıvrık çanta şekilleri en sık görülen şekillerdir. Bunların haricinde daha değişik şekiller içeren mezar taşları da bulunmaktadır. Mezarların baş tarafındaki taşın üst kenarı yuvarlak,

ayakucundaki taşın üst kenarı ise sivri uçludur. Mezarlardaki süsleme şekillerinin rengi genellikle ya turkuvaz mavisi-kırmızı, ya da sadece yeşil renklidir. Diğer renkler çok seyrektir. Bazı mezar taşlarında kısa dörtlükler bulunmaktadır. Bunlardan bir dörtlük aşağıdaki gibidir;

Bu dünyadan gider olduk,
Kalanlara selam olsun.
Bizim için hayır dua,
Edenlere selam olsun (Yılmaz 2010).[1]

(1) Yılmaz, Orhan. "Tokat, Zile, Acısu Köyü Mezarlığında, Anşabacılı Sıraçları (Beydili Alevi Türkmeni)'na Ait Mezar Taşları." S.11

Acıya koymak

Izdıraba sokmak; zahmet vermek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Açık türbe

Türbe kelimesinin kökeni Arapça'da "toprağa gömülü" anlamına gelen "turbah"tır. Türbeler, diğer mimarlık örneklerine oranla küçük ölçekli yapılar olmakla beraber, plan şemaları, cephe oluşumları (yan yüzlerinin açık-kapalı olması), malzeme ve süsleme özellikleri açısından yapıldıkları dönemin özelliklerini yansıtmaları nedeni ile özel bir öneme sahip olan simgesel yapılardır. İlk örneklerine Karahanlılar, daha sonra Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları döneminde rastladığımız türbeler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en gelişmiş şekline ulaşmıştır.

Önceleri sadece *padişahlar* için yapılan türbeler, daha sonraları *valide, sultan, şehzade* türbeleri gibi hanedan mensuplarına, *beylerbeyi, paşa, vali*, savaşlarda önemli başarı göstermiş kişiler adına ve *evliya* gibi ileri gelen din adamlarına adına da yapılmaya başlanmıştır.

Osmanlılarda türbe; ölen kişinin cesedinin bulunduğu yerden öte, padişahın tahta oturduktan sonra ziyaret etmeyi adet edindiği, hafızların kuran okuduğu, halkın devamlı olarak ziyaret ettiği mekanlar haline gelmişlerdir. Bu dönemde türbeler, gerek iç gerek dış mekandaki çini ve taş süslemeler ile kolayca geçilen bir cennet bahçesi gibi tasavvur edilmişlerdir.

Osmanlı Türbeleri, dış görünüşleri ile gövde ve üst örtüden ibaret **vertikal** yapılardır. Bu yapıların çoğunda **revak** kullanılmıştır. Çok azı bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Yahşi Bey, Yeşil Türbe gibi yapılarda **mahzen katı** bulunmakla birlikte, bu türbe tipi dini gerekçelerle daha sonra terkedilmiştir. Selçuklu türbelerinde olduğu gibi birçok Osmanlı türbesinde de **mihrap** bulunmaktadır.[2] Osmanlı Medeniyetinde önemli yatırlar ve veliler için yapılan, dört ayak üzerinde, dört kemerin taşıdığı, **bir kubbe ile örtülü** yapıdır.[1]

Türbeler, cephe oluşumlarına bakıldığında, yan yüzlerinin dolu veya boş olmasına göre kapalı veya açık türbe olarak iki grupta incelemek mümkündür. İlk örneklerine Beylikler döneminde rastlanan **yan yüzleri açık türbeler**, Osmanlı döneminde de uygulanmıştır. Önceleri, sadece kare, daha sonraları da dikdörtgen, altıgen, sekizgen gibi, çokgen planlı olarak inşa edilen açık türbeler; bir kaide üzerine, bulundukları alanın köşelerine konulan ayak veya sütunların kemerlerle birbirlerine bağlanmaları ve genellikle bir kubbe ile örtülmeleriyle oluşmaktadır.[2]

(1) Eyice, Semavi. "Eyüp Sultan'da İlk Şeyhülislam Türbesi", Eyüp Sultan Sempozyumu VIII. Tebliğler (7-9 Mayıs 2004) s.12, 2004, İstanbul, s.13

(2) Bozdoğan, Melek, Hatice Kıran Çakır, And Selma Özkan. "Edirne Türbelerinin Mekânsal Analizi." Trakya Univ J Sci 7.1 (2006): 23-31.

Açık Türbe-Manisa

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Açık Türbe-Arnavutluk

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 137,

(2) Kılıcı, Ali1. "Balkanlardaki Osmanlı Baldaken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme", Vakıflar Dergisi. Sayı. 32, Ankara (2009) s.91-142., s. 98

Açık Türbe-Bosna

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 138

(2) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 100

Açık Türbe-Hırvatistan

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 138

Açık Türbe-Yunanistan-Kesriye

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 140

Açık Türbe-Yunanistan-Selanik

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 140

Açık Türbe-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 69

Açık Türbe-Hırvatistan

(1) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 102

Açık Türbe-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 66

Açık Türbe-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 183

Açık Türbe 1-Kıbrıs

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 138

Açık Türbe 2-Kıbrıs

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 138

Açıkbaş Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Açıkgöz, Namık

Marmara Ü. Merkez Ktp./Tasnif No: NB1880. T9/A35

Datça Mezar Taşları ve Kitabeleri, Balıkaşıran Yayınları, S.183, 2005, Muğla

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Açıkgözoğlu, Ahmet, Sacit

YÖK Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 42150

Eyüp Sultan Civarında İmzalı Mezar Taşı Kitabeleri, Marmara Ü., Sosyal Bilimler Enst., Sanat Tarihi ABD, Y. Lisans Tezi, S.121, 1995, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Açıkgözoğlu, Ahmet, Sacit

http://ekitap.eyup.bel.tr

Eyüp Sultan'da Ketebeli Mezar Taşları, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu (9-11 Mayıs 1997) S.202-205, Eyüp Belediyesi, 1997, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Açıkgözoğlu, Ahmet, Sacit

Vakıflar Gn. Md. Ktp./Tasnif No:-

İmzasız Bir Sami Efendi Mezar Taşı, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iı. Eyüp Sultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998) S.325-327, İlahiyat Belediyesi, 1998, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Açıkgözlü, Sacit

Milli Ktp./Tasnif No: 1998 Ad 7746

Hattat Sami Efendinin Mezar Taşı Kitabeleri, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü Ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Iı, S:128-139, Mezarlık Vakfı, 1998, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Açımlama

İncelemek maksadıyla cesedi yarma, kesip parçalara ayırma, otopsi; teşrih.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Acışmak

a. Ağrımak; sızlamak; için için acımak.

b. Üzülmek; acı duymak; kederlenmek.

c. Canı yanmak.

d. Birisinin ölümüne, felaketine hep birlikte üzülmek.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Açman Ata Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri." Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 15 Yıl : 2003/2 (5-36 s.) s. 8.

Açlık

Kıtlıktan, yiyecek bulamamak yüzünden hayatları tehlikeye girmek, ölmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ad Sanctos

Kilisenin içinde yada yanında gömülme âdeti. İ.S. 313'te Constantin'in Hıristiyanlara tolerans tanıyan bildirisinden sonra (Milano Fermanı) kentlerin hemen yanında mezar bazilikaları yapılmaya başlanmıştır. Aziz mezarlarının yanında gömülmenin öbür dünyada koruma sağlayacağı inancı kilisenin içinde ya da yakınında gömülme âdetine neden olmuştur.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Adağın Çeşitleri

Adaklar, genel olarak bir şarta bağlanıp bağlanmamalarına göre mutlak ve muallak olmak üzere iki bölüme ayrıldığı gibi bunların da kendi aralarında bazı kısımları vardır.

Mutlak Adak. Herhangi bir şarta bağlanmadan Allah rızası için yapılan adaktır. "Allah için şu kadar gün oruç tutacağım", "kurban keseceğim", "namaz kılacağım" gibi ifadelerle yapılan adaklar bu türe girer. Adağın günü belirtilmişse buna muayyen adak, belirtilmemişse gayri muayyen adak denir.

Muallak (Mukayyed) Adak. Bir nimete kavuşmak, bir felâketi savmak için veya herhangi bir olayın meydana gelmesi şart koşularak yapılan adaktır. "Hastam iyileşirse", "sınıfımı geçersem", "falan kimse gelirse" gibi. Bu adak da iki kısma ayrılır:

a) Gerçekleşmesi istenen bir şarta bağlanan adak. (...)

b) Gerçekleşmesi istenmeyen bir şarta bağlanan adak.(...)[1]

(1) DİA; [ADAK - Ahmet Özel] c. 01; s. 337-340

Adağın Hükmü

Adağın yerine getirilip getirilmemesinin hükmü mezheplere göre değişiklik gösterir. Hanefîler bu konuda adağın mutlak veya muallak olmasını değil, adanan şeyin açıkça belirtilip belirtilmemesini esas almışlardır. Adanan şey ismen belirtilmişse, adak ister mutlak ister muallak olsun, yerine getirilmesi vâciptir. Adak müphem ise, niyet edilen şeyin ifası vâcip olur.(...)

Yerine Getirilmesi Gelecek Bir Zamana Bağlanan Adak. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre, "Falan gün ... adağım olsun" şeklindeki bu tür adakta zaman kaydına itibar edilmeyip daha önce de yapılabilir. İmam Muhammed, sadaka gibi malî ibadetlerde aynı görüşü paylaşmakla beraber, oruç ve namaz gibi bedenî ibadetlerde belirtilen vakit gelmedikçe adak hükmünün sabit olmayacağı görüşündedir. (...)

Mekânla Mukayyet Adak. Adağın mutlak veya muallak oluşuna göre yukarıda zikredilen hükümler geçerli olmakla birlikte, mekân şartına riayet edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler vardır. Ebû Hanîfe ve talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre, mekân şartına itibar edilmeden başka bir yerde de ifası mümkündür. Aynı şekilde, Hanfeîler'e göre adakta belirli bir malı veya fakiri tayine de itibar edilmez; aynı cins ve miktarda başka bir mal ile başka fakirlere ödeme yapılabilir. Mâlikîler'e göre, özellikle Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ başta olmak üzere, herhangi bir mekânda namaz ve itikâf adanmışsa bu şarta uyulması gerekir. Hanbelîler'e göre ise bu üç mescidden birinde namaz, oruç ve itikâf adanmışsa mekân şartına riayet edilir. Bunun dışındaki yerlerde, kurban adağı hariç, mekân şartına itibar edilmez. Şâfiîler'e göre sadaka adağında mekân şartına uyulur, oruçta mekânın önemi yoktur. Namazda ise yalnız üç mescidden birinde adak adanmışsa mekân kaydına riayet gerekir.

Bir kimse adağını yerine getirmeden ölürse, mecbur olmamakla beraber, velîleri onun adına adak borcunu ödeyebilirler. Hanbelîler'e göre hac, oruç, sadaka, itikâf gibi bedenî ve malî ibadetlerde niyâbet geçerlidir; ancak namaz başkası adına kılınamaz. İmam Şâfiî'nin bir görüşüne göre oruçta da niyâbet olmaz; her gün için bir fakir doyurulur. İmam Mâlik'e göre hiçbir bedenî ibadette niyâbet geçerli değildir. Hanefîler de, malî yönü bulunan hac hariç, bedenî ibadetler konu-

sunda bu görüştedirler. İbn Hazm ise namaz da dahil olmak üzere velîlerin adağı yerine getirmekle mükellef olduğu görüşündedir. Üzerinde malî bir adak borcu olarak ölen kimsenin bu borcunun malından ödenmesi hususunda Mâlikî ve Hanefîler vasiyette bulunmasını şart koşarlar. Diğer âlimlere göre vasiyet etmese de malından ödenmesi gerekir.

Adak yalnız Allah rızası için yapılır. Başka herhangi bir kimse adına adakta bulunmak haramdır. Adanan namaz, oruç, hac, vb. bir ibadet normal bir ibadet gibi ifa edilirken adak kurbanı, udhiyye veya nâfile olarak kesilen diğer kurbanlardan farklı hükümlere tâbidir. Adak adayanın kendisi, eşi, çocukları ve torunları, anne ve babası, dede ve nineleri adak kurbanının etinden yiyemezler; yedikleri takdirde karşılığını fakirlere sadaka olarak vermeleri gerekir.[1]

(1) DİA; [ADAK - Ahmet Özel] c. 01; s. 337-340

Adağın Şartları

Bir adağın dinen geçerli olabilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekir. Adak ancak onu ifade eden bir sözle olur. Yazı, işaret veya mücerret niyetle olmaz. Hanefîler'e göre, gerek adakta bulunma gerekse adanan şeyi tayin konusunda, yeminde olduğu gibi, şaka ile ciddilik aynıdır. Rıza ve ihtiyar da şart değildir. Şâfiî'ye göre ise rıza şart olup ikrah (baskı) altında yapılan adak geçersizdir. Mâlikîler'e göre de adağın ihtiyar veya öfke halinde olup olmamasının önemi yoktur. Adak adayanın, diğer ibadetlerde olduğu gibi, müslüman ve mükellef (âkil bâliğ) olması şarttır. Buna göre bir kimsenin müslüman olmadan önce yaptığı adakla çocuğun ve delinin adakda bulunmasının bir hükmü yoktur.

Adağın geçerli olabilmesi için adanan şeyde bulunması gereken şartlar şunlardır:

1. Adanan şeyin gerçekte mümkün, dinen de makbul ve meşrû olması gerekir; aksi halde adak geçersizdir.(...)
2. Adanan şeyin Allah rızasına vesile olacak bir davranış, bir ibadet çeşidi olması gerekir. Günah olan bir şeyi adamak, bütün âlimlere göre haram olup geçersizdir.(...)
3. Adanan şey, farz veya vâcip türünden bir ibadet olmalıdır. Buna göre namaz, oruç, hac, sadaka, itikâf, kurban, umre gibi ibadetler adak konusu olabilir.(...)
4. Adanan malın adama sırasında kişinin mülkiyetinde bulunması veya adağın mülke yahut mülk sebebine izâfe edilmesi gerekir. Kişinin sahip olmadığı şeyi adayamayacağı Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir (bk. Müslim, "Nezr", 3; Tirmizî, "Nüzûr", 3).(...)
5. Adanan şey, kişinin yapmakla mükellef olduğu bir ibadet olmamalıdır.(...)
6. Yeme, içme, konuşma gibi mubah bir fiili işleme veya terketme konusunda yapılan bir adak da geçersizdir.(...)

Türbelerde mum yakma, bez bağlama, horoz kesme, şeker ve helva dağıtma gibi halk arasında görülen adak âdetlerinin de dinde yeri olmadığını belirtmek gerekir.[1]

(1) DİA; [ADAK - Ahmet Özel] c. 01; s. 337-340

Adak

a. Mübârek bir şahsa veya makama manevi yardımını dilemek için, bir istek veya dileğin gerçekleşmesi durumunda yerine getirilmek üzere yapılan vaat ve vaat edilen şey, nezir.[1]
b. Allah'ın sevgisini ve hoşnutluğunu kazanmak, dileğinin gerçekleşmesini sağlamak için dince mahzuru bulunmayan bir işi yapacağına dair, Allah'a söz vermek.[2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.

Adak-nezr

Dinen mükellef tutulmadığı halde kişinin kendi vaadiyle üzerine vâcip kıldığı ibadet.

Türkçe adak kelimesinin Arapça karşılığı olan nezr (النذر), lugatta "insanın yerine getirmeyi kendisine borç (vâcip) kıldığı, vaad ettiği şey" mânasına gelmektedir. Nezr kelimesinin kökünde "vâcip kılmak, gerekli kılmak" mânası bulunduğundan İmam Şâfiî, kasten yaralama suçunda ödenmesi gereken diyeti (erş) nezr diye adlandırmıştır.

Kelimenin kök anlamlarından biri de "uyarıcı ve sakındırıcı mahiyetteki tebliğ ve i'lâm"dır. Nitekim adak olarak verilen şeye nezîre dendiği gibi, ordudaki öncü ve gözcü birliklerine de -düşmanın durumunu bildirmeleri sebebiyle- aynı ad verilmiştir (bk. Tâcü'l-arûs, "nzr" md.).

Sâmî dillerden olan İbrânî-Ârâmî ve kısmen Âsurî dillerinde de adamak ve takdis mefhumlarını ifade etmek üzere nezr köküne rastlanmaktadır (bk. J. Pedersen, İA, IX, 240).

Bir fıkıh terimi olarak nezir, "dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vâcip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz vermesi" şeklinde tarif edilmiştir.

Kelime, gerek sözlük gerekse terim anlamında **Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde** (bk. Wensinck, Mucem, "nzr" md.) geçmektedir.

İki âyette (bk. el-Bakara 2/270; el-İnsân 76/7) isim olarak tekil, bir âyette (bk. el-Hac 22/29) çoğul, ayrıca iki âyette de Hz. Meryem ve annesine atıfla fiil olarak zikredilmektedir: "İmrân'ın karısı, 'Rabbim! Ben karnımda olanı sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur; doğrusu her şeyi işiten ve bilen ancak sensin' demişti" (Âl-i İmrân 3/35). "İnsanlardan birini görecek olursan de ki: Ben rahmâna oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım" (Meryem 19/26). Bu iki âyet, daha önceki semavî dinlerde de adağın meşrû olduğunu göstermektedir.

Adak, genellikle herhangi bir hususta Allah'ın yardımını temin gayesiyle başvurulan dinî bir davranış olarak şu veya bu şekilde hemen hemen bütün dinlerde görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Meryem ve annesine atıfla iki adak olayı zikredilmekte ve bazı âyetlerde de (bk. el-Hac 22/29; el-İnsân 76/7) yapılan adakların yerine getirilmesinin lüzumuna işaret edilmektedir. Bu ise, esasen diğer birçok âyette (bk. en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34) zikredildiği üzere ahde vefa gösterilmesi gerektiğine dair genel İslâmî kuralın bir gereğidir. Hz. Peygamber'in, Allah'a itaat kabilinden olan adakların yerine getirilmesini emretmesine mukabil (bk. Buhârî, "Eymân", 26, 27; Nesâî, "Eymân", 29, 41), adak adamayı yasakladığı ve adağın ilâhî takdiri değiştirmeyeceğine işaretle, "Adak hiçbir şeyi değiştirmez (bir başka rivayette, hiçbir fayda sağlamaz), ancak adakla cimrinin malı azaltılmış olur" (Buhârî, "Eymân", 26, "Kader", 6; Müslim, "Nezr", 2) dediği rivayet edilmektedir. Bazı âlimler bunu ve adağı yasaklayan benzeri diğer hadisleri zâhirî mânasıyla anlarken diğer bazı âlimler te'vil yoluna gitmişlerdir. Bunlara göre söz konusu hadislerdeki yasak, kişinin yapmakla yükümlü olmadığı bir ibadeti yapacağına dair Allah'a söz verip onu üstlendikten sonra sözünden dönmekten sakınması gerektiğine ve adağın mânevî sorumluluk getiren bir iş olduğuna işaret etmektedir. Aksi halde, adak adamak anlamsız ve geçersiz bir şey olurdu. Oysa birçok âyet ve hadiste adakların yerine getirilmesi emredilmiştir. Bu hadislerden anlaşılan bir diğer husus da adağın insana bir fayda sağlamayacağı ve bir zararı gidermeyeceği, yani adakla ilâhî takdirin değişmeyeceği gerçeğidir. Bunun aksi bir düşünceyle adak adamak, İslâm inancıyla bağdaşmadığından yasaklanmıştır (bk. Tâcü'l-arûs, "nzr" md.; Şevkânî, VIII, 271).(...)[1]

(1) DİA; [ADAK - Ahmet Özel] c. 01; s. 337-340

Adak Ağacı

Ağaçlarla ilgili inanç ve uygulamaların tarihi çok eskidir. Eski inançlarda ağaç, dünyanın merkezinin sembolü olarak kabul edilir. Bu ağaç, gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan ***dikey merkez***dir.

Ağaç, gökyüzü, yeryüzü, yeraltı ve insan ile Tanrı arasında irtibatı sağlayan bir **kozmik geçiş** vasıtasıdır. Ağaç, kozmik hayatın bilinmeyen tükenmeyen kaynağını oluşturmakta, öte yandan da gökyüzü ve cenneti temsil etmektedir.

İslam öncesi inanç sisteminde yaratıcı, esirgeyici ve Tek Tanrı'ya belalardan kurtulmak, şükran duygularını ifade etmek için adaklar adamak, kurban sunmak yaygın bir uygulamadır. Giden Tanrı kutunu (şansını) geri getirmesi için Tanrı'ya, sembolize eden kutsal ağaçların altında törenler yapılmakta, bezler bağlanarak kutsal ağaç vasıtasıyla, Tanrı'ya niyazlarda bulunulmaktadır. İnanca göre, bu ağacın kökleri yer altındaki cehenneme, dalları gökyüzündeki cennete ulaşmaktadır.[1]

(1) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e., s.4

Adak Kurbanı

Adak olarak kesilen koyun, keçi, sığır ve deve cinsinden hayvan,[2] kurban.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Adak Kuyusu Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Adak Tarihi

Gerek Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'de, gerekse Grek ve Latin literatüründe peygamberler, krallar, azizler ve başkalarının yaptığı muhtelif adaklarla ilgili misaller çoktur.

Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta adak, normal dinî vazifeler dışında, bir kimsenin ya samimi dindarlığın bir nişânesi olarak veya Allah'ın yardımını temin maksadıyla belli bir şeyi yapma veya terketme hususunda Allah'a söz vermesi şeklinde görülmektedir. Kilise hukuku, alelâde adak ile merasimli adak arasında, ikincisinin değiştirilememe özelliğine sahip olması bakımından fark gözetir.

Ortaçağ'da adak, çok defa varlıklı kimselerce kilise veya bir azizin türbesinin yaptırılması, onarılması yahut tezyini şeklinde görülmektedir. Hıristiyan dünyasında rastlanan sayısız adak türleri arasında haccetmek, sadaka vermek, hastalar için azizlerin kabirlerinden toprak almak, kilisede mum yakmak, kilise parmaklıklarına bez bağlamak gibi fiiller en çok görülenleridir. Katoliklik'te adakla ilgili hüküm ve düzenlemelerin varlığına karşılık Protestanlık adağı resmen tanımamıştır; buna rağmen halk arasında adak yaygın şekilde görülmektedir.

Eski Çin'de prensler ve yüksek devlet memurlarının, ittifak veya barış antlaşmalarının onaylanması gibi önemli olaylar vesilesiyle merasimli adakta bulunmaları yaygın bir âdetti. Prensler tarafından sığır veya domuz, memurlar tarafından köpek, halk tarafından da tavuk kurban edilir ve kanı adak adayanların dudaklarına sürülürdü. Çin'de sık görülen bir adak çeşidi de arkadaşlar arasında yapılan ve kanların karıştırılmasıyla onaylanan ebedî kardeşlik adağıydı. Bunun kan akrabalığına denk bir bağ oluşturduğuna inanılırdı. Çin'de yaygın diğer bazı adak çeşitleri ise şiddetli hastalık vb. hallerde bir tanrı veya tapınağa hediye sunmak, oruç tutmak veya haccetmek gibi fiillerdi. Mâbed yanındaki mukaddes ağaca bez bağlamak, dağları ziyaret etmek, mum yakmak vb. birçok adak çeşidinin yaygın olduğu Japonya'da mâbedlerde husisi adak yerleri vardır. Dinî hayatın önemli bir kısmını adakların oluşturduğu Hindistan'da da belli başlı adaklar arasında en önemlileri, belirli günlerde hiçbir şey yememek veya bazı yiyeceklerden kaçınmak suretiyle yapılan perhiz ve oruç tutmaktır. Eski şamanist Türkler'de de suyu kutsama, ağaca bez bağlama, yatırları ziyaret etme ve kurban kesme gibi adaklara rastlanmaktadır.

İslâmiyet'in ortaya çıkması sıralarında adak Araplar'da da günlük hayatta sıkça görülmekteydi. Genellikle, sürüdeki hayvanların 100'e ulaşması, bir erkek çocuk sahibi olma ve savaş kazanma gibi nimetlere erişme veya bir hastalıktan yahut bir tehlikeden kurtulma gayesiyle kurban adanırdı. Bunun yanında, bazı olaylar gerçekleşinceye kadar birtakım davranışlarda bulunmamak gibi bir nevi yemin mânasına adaklar da sıkça görülmekteydi. Meselâ bir kişi veya kabileden öç alıncaya veya o kabileden şu kadar adam öldürünceye yahut bir kuraklık halinde yağmur yağıncaya kadar et, yağ vb. şeyler yememe, şarap içmeme, cinsî ilişkide bulunmama, koku sürünmeme, eğlenmeme gibi adak-yeminlerde bulunulurdu. İtikâfta bulunmak, oruç tutmak da diğer belli başlı adaklar arasında görülmektedir.(...)[1]

Adak adama

a. (İslamiyet öncesinde) mezar ve ağaçlara paçavralar, bezler bağlayarak, dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına, kurbanlar adayarak minnet ve teşekkürlerini ifade etmek.

b. V*elilerin ruhlarına* adak adama inanç ritüelleri.[1]

(1) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e., s.5

Adak Taşı

Bazı tekkelerin bahçesinde bulunan ve hastaların iyileşmesi için üzerine hasta olanların yattığı taştır.[1]

(1) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e., s.1

A

Adaklık

a. Adak olarak ayrılmış hayvan.

b. Türbe ve benzeri adak adamakta yararlanılan yer.[1]

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Adam

a. İnsan, kişi,[2] yetişkin erkek.[1]

b. Olumlu nitelikleri bulunan, erdem sahibi olmuş, kendisine güvenilir, dürüst kişi.[1] Değerli, ahlaklı, faziletli kimse.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Adam Öldürmek

a. Silahla veya başka usullerle birini öldürme.[1]

b. Kur'an-ı Kerim'de haksız yere adam öldürmek, şirkin ardından gelen büyük günahlardan biridir.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ateş, Süleyman. "Kuran Ansiklopedisi." Kuba Yayınları, 1997, Cilt.1, s.63.

Adam Fakı Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 116

Âdem

a. İnsan, adam, kişi.[2] Beşer.[3]

b. İlk yaratılan insan ve ilk peygamber.[3][4] İnsanlığın babası, Hz. Adem.

c. İnsanda bulunması gereken erdemlere sahip kimse.[2]

d. Masiva, Hakk'tan gayrı nesne,[1] zulmet, şer, batıl, çirkin.[6]

e. Tasavvufta kâinatın aslı Adem'dir, âlemler yani her şey var olmadan önce Âdem'de mündemiç idiler.[5]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(4) Akay, Hasan. a.g.e.

(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Âdem

Semavî kitaplara göre ilk insan ve ilk peygamber.[1]

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle ebü'l-beşer, Kur'ân-ı Kerîm'de (bk. Âl-i İmrân 3/33) Allah'ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayılmış olduğundan safiyyullah unvanlarıyla da anılmaktadır.

Âdem kelimesinin menşe ve iştikakı tartışmalıdır. Kelimenin Sumer dilindeki adamu (babam), Âsur-Bâbil dilindeki adamu (yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş; çocuk, genç) veya Sâbiî dilindeki adam (kul) kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür (bk. L. Pirot, DBS, I, 87). Bazıları, Âdem kırmızı topraktan (adamah) yaratıldığı için ona, "kırmızı" mânasına gelen Adam adının verildiğini ileri sürmüşlerse de bu görüş ilgi görmemiştir (bk. L. Pirot, a.e., I, 87). Diğer taraftan, Tekvîn'deki (2/7) "Yerin toprağından (adamah) insanı (adam) yarattı" ifadesinden dolayı, âdem kelimesinin toprakla bağlantısı olduğu da söylenmiştir (bk. B. s. Childs, IDB, I, 42).

Adam, İbrânîce'de insan türü için kullanılan müşterek bir isimdir. Ahd-i Atîk'te bu kelime, insan ve insan türü anlamında 500'den çok yerde, nâdiren de özel isim olarak ilk insan için kullanılmıştır (bk. B. s. Childs, a.e., I, 42). Tekvîn'in ilk beş babında kelime hem özel isim olarak (5/1-5), hem de "insan türü" (1/26-28) ve "ilk insan" (2/4; 4/26) mânalarında kullanılmıştır. Çağdaş yorumcular, kelimenin Tekvîn'e (4/25) kadar "insan türü" anlamında kullanıldığı kanaatindedirler.

Âdem kelimesinin hangi dilden geldiği ve hangi kökten türemiş olduğu konusu müslüman dilciler arasında da tartışılmıştır. Dilcilerin çoğu bu kelimenin Arapça asıllı olduğunu, "esmerlik" anlamına gelen el-üdme (الأدمة) veya "tip, örnek" anlamındaki el-edeme kökünden türetildiğini savunurlar. Başka bir görüşe göre, "bir şeyin dış yüzü" (daha çok edîmetü'l-arz şeklinde "yeryüzü") anlamına gelen el-edîme kelimesinden türetilmiştir.(...)[1]

(1) DİA; [ÂDEM - Süleyman Hayri Bolay] c. 01; s. 363

Âdem'e Meleklerin Secde Etmesi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Allah Âdem'i yarattığı ve ona ruh verdiği zaman meleklere, "Âdem'e secde edin!"

diye emretmiş, bütün melekler bu emre uymuşlar (bk. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/29-31; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/72-74), ancak İblis kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla ondan üstün olduğunu ileri sürerek emre karşı gelmiş (bk. el-A'râf 7/12; el-Hicr 15/33; el-İsrâ 17/61; Sâd 38/76) ve bu yüzden lânetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır (bk. Sâd 38/74-78). Bunun üzerine, Allah'tan kıyamete kadar, düşmanı olan Âdem soyunu doğru yoldan ayırmak, kendi cemaatini çoğaltmak için mühlet istemiş (bk. el-A'raf 7/13-18; el-Hicr 15/34-43; el-İsrâ 17/61, 65; Sâd 38/75-83), Allah da ona bu fırsatı vermiştir.

İslâm'da Allah'tan başkasına ibadet maksadıyla secde etmek küfür olduğundan, meleklerin Hz. Âdem'e secdesi İslâm âlimlerince ibadet secdesi değil, *saygı secdesi ve bir nevi biat* olarak yorumlanmıştır. Bazı eserlerde (meselâ bk. Taberî, Câmiu'l-beyân, I, 180)

Hz. Âdem'e secde etmekten kaçınan melekler olduğu ve bunların yakıldığı ifade edilmekteyse de bu rivayet, İslâm'ın melekler hakkındaki genel telakkisi ile bağdaşmaz (bk. İbn Kesîr, I, 111).[1]

(1) DİA; [ÂDEM - Süleyman Hayri Bolay] c. 01; s. 363

Âdem'in Cennete Konması ve Çıkarılması

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Hz. Âdem ve Havvâ'ya cennete yerleşmelerini emrettiği belirtilmekte (bk. el-Bakara 2/35), ancak bunun âhirette iyilerin kalacakları "ebedîlik yurdu" (dârülhuld) olan cennet olup olmadığı konusunda açık bir ifade bulunmamaktadır.(...)

Kur'an'a göre, Âdem ve Havvâ cennete yerleştikten sonra orada Allah'ın nimetlerinden diledikleri gibi faydalanıyorlardı. Allah onları yasak ağaca yaklaşmamaları hususunda uyardı: "Ey Âdem! Eşin (Havvâ) ile birlikte cennete yerleş; orada çekinmeden istediğiniz her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın; sonra ikiniz de zalimlerden olursunuz" (el-Bakara 2/35). Kur'ân-ı Kerîm'de bu ağacın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Sadece şeytanın Âdem ile Havvâ'ya çirkin yerlerini göstermek için, "Rabbiniz başka bir sebepten dolayı değil, sırf melek olursunuz yahut ebedî kalıcılardan olursunuz diye şu ağacı size yasakladı" (el-A'râf 7/20) ve "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120) diyerek onları yanılttığı belirtilmektedir. Bu konuda sahih hadislerde de başka bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklarda yer alan ve bu ağacın hayrı ve şerri bilme ağacı veya üzüm asması, buğday, incir ağacı vb. bitki türlerinden biri olduğunu belirten rivayetler ise İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır (bk. Taberî, Câmiu'l-beyân, I, 184; Abdullah Aydemir, Tefsirde İsrâiliyyât, s. 256-257).

Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşması ve Allah'ın yasağını çiğnemesinin şekli ve neticeleri hakkındaki bilgiler Tevrat ve Kur'ân-ı Kerîm'de farklılıklar göstermektedir.(...) Kur'ân-ı Kerîm'de yılandan söz edilmemiştir. Bazı İslâm tarihi kitaplarında geçen bu yılan unsuru tamamen İslâm dışı kaynaklara dayanmaktadır. Kur'an'a göre onları yasak ağaca yaklaşmaya teşvik eden şeytandır. Âdem'e karşı açık bir kıskançlık içinde bulunan şeytan, önce Allah'ın emrine karşı gelerek Âdem'e secde etmemiş (bk. el-A'râf 7/11-12), sonra da onu aldatarak günah işlemesine sebep olmuştur. Şeytanın cennete girişi ve Âdem ile Havvâ'ya yaklaşması konularında Kur'an ve sahih hadislerde bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklardaki bilgiler ise genellikle apokrif yahudi kaynaklarından alınmıştır.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre de yasağı çiğnemenin hemen ardından utanılacak yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarını üst üste yamayıp üzerlerine örtmeye başlamışlardır (bk. el-A'râf 7/22; Tâhâ 20/121).(...)

Kur'an'a göre de Âdem ve eşi, işlenilen bu suç sebebiyle içinde bulundukları cennetten, belirli bir müddet yaşamaları için yeryüzüne indirilmişlerdir. İnsanlar arasındaki düşmanlıklar da yasağı çiğnemiş olmanın bir cezasıdır (bk. el-Bakara 2/36, 38; el-A'râf 7/24; Tâhâ 20/123). (...)

Kur'ân-ı Kerîm'de, hıristiyan itikadının aksine, Âdem'in hatasının ve cezasının ferdîliği, Allah'ın insanlara yönelttiği şu hitapla da belirtilmiştir: "Yalnız size benden bir hidâyet geldiği zaman kimler benim hidâyetime uyarsa artık onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir; inkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar ise ateş ehlidir,

orada ebedî kalacaklardır" (el-Bakara 2/38-39; Tâhâ 20/123).(...)

Aslında Hz. Âdem ve eşinin şeytanın iğvâsına kapılmaları, pişmanlık duymaları ve tövbe etmeleri, tövbelerinin kabul edilmesi, cennetten çıkarılmaları gibi hadiseler, onların soyunun dünya hayatına ait macerasının bir hulâsası gibidir. Bu ilk günah ve daha sonraki gelişmelerin, yeryüzünde insanlar da haramlara yaklaştıktan sonra ataları Âdem gibi samimiyetle tövbe ederlerse tövbelerinin kabul edilebileceğini, günah karşısında insan için bir tövbe ve af müessesesinin daima işleyeceğini, insanın böylelikle kemale ereceğini gösterdiği düşünülebilir.

Hz. Âdem'in hayatının yasak meyveyi yedikten ve cennetten çıkarıldıktan sonraki dönemi hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bilgi yoktur. Diğer İslâmî kaynaklardaki haberler ise genellikle yahudi geleneğinden aktarılmış bilgilerdir.(...)

Hz. Âdem'in dili İslâmî telakkiye göre Arapça, yahudi ve hıristiyanlara göre ise Ârâmîce idi. Cennette Arapça, yeryüzüne inince de Süryânîce konuştuğu, on iki yazı çeşidi ile 700 dil bildiği de öne sürülmüştür.(...)

Hz. Âdem'in kabrinin nerede olduğu konusunda İslâmî kaynaklarda çeşitli rivayetler vardır. İbn İshak'a göre Âdem'in kabri cennetin doğusunda bir yerde, diğer rivayetlere göre ise Mekke'de Ebûkubeys mağarasında veya Hindistan'daki Nevz dağındadır (bk. Sa'lebî, 37). Başka bir rivayete göre de tûfanda Hz. Nûh, Âdem'in tabutunu gemiye almış, tûfandan sonra da Beytülmakdis'e defnetmiştir.[1]

(1) DİA; [ÂDEM - Süleyman Hayri Bolay] c. 01; s. 363

Âdem'in Yaratılışı ve Meziyetleri

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Âdem'in yaratılışının diğer insanlarınki gibi olmadığı kesindir. Özellikle Âl-i İmrân sûresinin elli dokuzuncu âyetinde, "Allah nezdinde -yaratılış bakımından- Îsâ'nın durumu Âdem'e benzer; Allah onu topraktan yarattı; sonra ona 'ol!' dedi ve oluverdi" denilerek bu iki peygamberin yaratılışlarındaki olağan üstü duruma işaret edilmiştir.

Hz. Âdem'in yaratıldığı madde, çeşitli âyetlerde değişik terimlerle ifade edilmektedir. Fahreddin er-Râzî bu âyetlerde onun yaratılış keyfiyetinin muhtelif şekillerde tasvir edildiğini belirterek bunları şöyle sıralamaktadır: Toprak (türâb), su (mâ'), çamur (tîn), akışkan veya süzme çamur (sülâle min tîn), yapışkan çamur (tîn lâzib), kurumuş çamur (salsâl). Salsâl Kur'an'da farklı ifadelerle tekrarlanmıştır (bk. el-Hicr 15/26, 28, 33; er-Rahmân 55/14). Râzî'ye göre bunların ilkinde "porselen (hazef) gibi ses çıkaran (fehhâr) kurumuş çamur", ikincisinde "bir müddet suda kaldığından rengi siyahlaşmaya yüz tutmuş madde (hame')", üçüncüsünde de "kokusu değişmiş madde (mesnûn)" kastedilir (bk. Mefâtîhu'l-gayb, VIII, 74-75).(...)

Kur'an, sahih hadisler ve bunlara dayanan diğer güvenilir İslâmî kaynakların Hz. Âdem hakkında verdiği bilgilerden çıkan sonuca göre Âdem topraktan yaratılmıştır. Konuyla ilgili âyetlerden, bu yaratılışın belli bir gelişme seyri takip ettiği ve süresi bilinmemekle birlikte belli bir zaman içinde tamamlandığı sonucu da çıkarılabilir. Ancak bu gelişme hiçbir zaman, ilâhî irade ve kudretin tesiri olmaksızın tabii bir tekâmül şeklinde anlaşılmamalıdır. Bütün ilgili âyetlerde Âdem'in yaratılması olayında Allah'ın irade ve kudretinin etkisine özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekâmül suretiyle değil, *topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli mânevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı*, tartışmaya yer vermeyecek şekilde açıklanmıştır. Bu sebepledir ki insanın yaratılışının bu özel yanını bütünüyle reddederek onu bayağı canlılar seviyesine indiren teorileri İslâm inançları ile bağdaştırmak mümkün değildir.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in hangi günde yaratıldığı belirtilmemekte, ancak hadislerde onun cuma günü yaratıldığı, o günde cennete konulduğu, yine cuma günü cennetten çıkarıldığı, aynı günde tövbesinin kabul edildiği ve yine bir cuma günü vefat ettiği haber verilmektedir (bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 207; Tirmizî, "Cuma", 1; İbn Mâce, "İkametü's-salât", 79, "Cenâiz", 65; Dârimî, "Salât", 206; Müsned, II, 311).(...)

Hz. Âdem ve soyunun halife diye tanıtılması Âdem'den önce bir insan türünün yaşamış olduğu sonucuna götürmez. Zira daha tutarlı ve genel kabul gören bir görüşe göre bu kelime, "daha önceki bir insan topluluğunun halefi, onların yerini alan" mânasında değil, "Allah'ın vekili, yeryüzünde O'nun hükümlerini yaşatan, uygulayan, dünyayı imar, insanları idare ve terbiye eden, dünyadaki diğer bütün canlılardan üstün olan, onları emri altına alan" anlamında kullanılmıştır.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'le ilgili âyetlerde bu konu genellikle üç ayrı noktadan ele alınmıştır.

Öncelikle Âdem'in son derece önemsiz bir madde olan topraktan başlamak üzere bedenî ve ruhî yönleriyle tam ve kâmil bir insan haline gelinceye kadar geçirdiği safhalardan söz edilir ve bu suretle Allah'ın kudretinin üstünlüğü vurgulanmış olur.

İkinci olarak Âdem'in varlık türleri arasındaki mevkiinin yüksekliğine işaret edilir. Bu âyetlerde hem Âdem'in hem de onun soyunun yeryüzünün halifeleri olduğu, Allah'ın kendilerine verdiği aklî, zihnî, ahlâkî vb. meziyetlerden, dolayısıyla hem Allah'a ibadet eden hem de yeryüzünde Allah'ın hükümlerinin yerine getirilmesini sağlayan, ayrıca diğer birçok varlık türlerini kendi hizmetinde kullanabilen varlık olduğuna dikkat çekilir. Çeşitli âyetlerde Allah'ın emri uyarınca meleklerin Âdem'e secde ettikleri bildirilmektedir. Buna göre Allah Âdem'i meleklerden daha üstün ve onların saygısına lâyık bir mertebede yaratmıştır. Bu meziyet yalnız Âdem'e münhasır olmayıp aynı zamanda bütün insanlığa şâmil bir şereftir. Kur'an'da başka vesilelerle de insanoğlunun bu meziyetine işaret edilmiştir (bk. el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4).

Kur'ân-ı Kerîm'in Âdem'le ilgili olarak ele aldığı **üçüncü konu** onun peygamberliğidir. Hz. Âdem'in nebî veya resul olduğunu açık ve kesin olarak ifade eden âyet yoksa da yine Kur'an'ın açıkladığına göre, "Âdem rabbinden vahiy (kelimât) almıştır" (el-Bakara 2/37). Allah ona hitap etmiş, yükümlülük ve sorumluluğunu bildirmiştir (bk. el-Bakara 2/33, 35; el-A'râf 7/19; Tâhâ 20/117). Başka bir âyette de Allah'ın Nûh, İbrâhim hânedanı ve İmrân hânedanı ile birlikte Âdem'i de âlemlere üstün kıldığı belirtilmekte (bk. Âl-i İmrân 3/33), böylece dolaylı olarak onun peygamber olduğuna işaret edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir hadiste (bk. V, 178, 179, 265), ilk peygamberin kim olduğu yolundaki bir soruya Hz. Peygamber'in "Âdem'dir" karşılığını verdiği belirtilmektedir.(...)

Hz. Âdem ve onun soyunun diğer birçok varlıktan daha üstün ve değerli sayılmasının (bk. el-İsrâ 17/70) temelinde Allah'ın onlara verdiği bilgi gücü bulunduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an'da meleklerin, insanoğlunu "yeryüzünde fesat çıkaran ve kan döken" varlık olarak nitelendirmeleri üzerine Allah'ın Âdem'e bütün isimleri öğrettikten sonra bunları meleklere sorduğu, onlar bilemeyince Âdem'e, "Ey Âdem, onlara eşyanın isimlerini bildir!" dediği ve Âdem'in isimleri onlara bildirdiği açıklanmıştır (bk. el-Bakara 2/30-33).

Tefsirlerde genellikle, bu âyetlerdeki "isimler"in kavram bilgisi olduğu ve meleklerin bilmedikleri şeyler hakkında Hz. Âdem'in bilgili kılındığı, böylece onun ilimde meleklerden daha üstün nitelikte yaratıldığı yine bu âyetlerde belirtilmektedir. Söz konusu âyetlerin birinde, "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti" denilerek Âdem'in bilgisinin genişliğine işaret edilmiştir. Bilgi gibi bir meziyet ve imtiyaza sahip olmak meleklerin bile Âdem'e secde etmesini gerektirdiğine göre, insanoğlu aynı meziyet sayesinde tabiattaki birçok varlığa ve güçlere hâkim olup eşyaya şekil verme ve onları kendi yararına kullanma kabiliyetinde yaratılmıştır.(1)

(1) DİA; [ÂDEM - Süleyman Hayri Bolay] c. 01; s. 363

Adem

Yokluk, vücudun-varlığın zıttı,(1) hiçlik, ölüm,(2)(3) var olmama, bulunmama.(3)(4)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.

Ademiyet

a. İnsanlık, beşeriyet.

b. İnsana yakışır şekilde davranma.(1) Erkeklik, terbiyeli insan olma.(2)

c. Adamlık, insanlık, mertlik tasavvufun en büyük gayesidir. Sufilerin esas amacı da bu hedefe ulaşmaktır.(3)

d. Yoklukla ilgili, ölümle ilgili.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Ademoğlu, Beyhan

Marmara Ü. Merkez Ktp./Tasnif No: 736.5/A228

Karacaahmed 7. Ada Mezar Taşları, Marmara Ü. Sosyal Bil. Ü., İlahiyat Abd, Y.Lisans Tezi, S. 286, 2002, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aden Bahçesi

Bütün ölüler diriltilecek ve hesaba çekilecekler. Dünyada erdemli hayat sürenler, bu davranışlarının mükâfatını Aden Bahçesi'nde görecekler.[1]

(1) Akbaş, Muhsin, Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri, D.E.Ü İlahiyat Fak. Der. Sayı XV. İzmir, 2002, s.43

Adet

a. Toplum içinde yapıla, yapıla alışılmış olan, usul, kâide, anane, gelenek, görenek, örf, teamül, töre, yapıla geliş.[1] Herkes tarafından uyulan hal, yol,[2] ola gelmiş.[3]

b. Alışkanlık, huy, tabiat.[3]

c. İhlassız ibadet; şekli ibadet.[4]

d. Ölüm olayı karşısında hissedilenler ve ölüm sonrasındaki bilinmezliğin neticesinde toplumlarda oluşan çeşitli inanma, töre ve törenlerin tümü.[5]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Akay, Hasan. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) Çıplak, Nilgün. "Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç Ve Pratikler." Türk Kültürü Y. XL.S.474 s.1

Adınçıp Bark

Şaşılası bir anıt mezar.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Adırılmak

Ayrılmak, ölmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Adı Belli Olmayan Türbe-Erzurum

(1) Özdoğan, Duygu. "Başlangıcından Osmanlı Hakimiyetine Kadar Erzurum Ve Çevresi" Yük. Lis. Tz. Fırat Ün. Sos. Bilm. Enst. Elazığ (2008). s. 129

Adil Bey Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2,
(2) Kastamonu Bel. a.g.e. s. 22

Adil Dede Türbesi-Konya-Ereğli

(1) Nar, Hasan. Gülşah Kılıç, Besim s. Baş. "Geçmişten Günümüze Ereğli." (2009) s. 71-

Adile Sultan Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e. s. 11,
(2) Pur, Doğan, a.g.e. S, 7,
(3) Envanter. a.g.e. No: 5,
(4) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 407,
(5) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 84

Adiliyye-i Berraniyye Türbesi-Suriye

(1) DİA, Cilt. 38 s. 322

Adilşah Kadın Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e. s. 11

Adilşah Kadın Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 85

Adli ölüm

Ölüm olgularında, sosyo-demografik özelliklerin ortaya konulması ve bulguların yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırılmasına denir.

(1) Can, Muhammet-Tırtıl, Lale, İstanbul Bağcılar'da Adli Ölüm Olgularının Değerlendirilmesi, Van Tıp Dergisi, 15[3] 2008, s.70

Âdiyât Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in yüzüncü sûresi.(...)

Sûrenin **ilk beş âyeti**, *kıyameti andıran bir savaş sahnesini* canlandırmaktadır. Bu beş âyet, "uğultulu sesler çıkararak hızla koşan, kıvılcımlar, ateşler saçan, sabah erken baskınlar yapan, tozu dumana katan, düşman birliklerini kuşatıp onlara cepheden saldıran" cesur gazilerin Allah katındaki değerlerini ilân ve şanlarını yüceltir; müminleri de böyle olmaya teşvik eder.

Daha sonraki âyetler, genelde insanoğlunun nankör ve menfaat düşkünü olduğuna dikkat çeker. İnsanın kendisinin de yakından şahit olduğu bu özelliğinin ona bir değer kazandırmayacağını, aksine ilerde başına iş açabileceğini ima eder.

Nihayet sûre, insanların bir gün yeniden dirilip Allah'ın huzuruna döneceklerini ve esasen Allah'ın hepsini bütün yönleriyle bildiğini hükme bağlayan âyetlerle son bulur. Böylece sûre, Allah yolunda canlarını bile feda etmekten çekinmeyen inanmış ve fedakâr insanlarla en küçük bir çıkarı için başkalarının hakkını çiğneyen, aç gözlü ve nankör insanlar arasındaki çelişkiyi, inançları ve mânevî değerleri uğruna mücadele edenlerle, hak hukuk ve mukaddesat tanımadan toplumu kemirenler arasındaki farkı gözler önüne serer.

Bu sûreyi yalnızca Asr-ı saâdet'te gerçekleşmiş olan İslâm inkılâbının habercisi gibi görmek, sadece ona mahsus bir müjde sanmak da doğru değildir. Daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiş olan yenilikler, özellikle savaş silâh ve araçlarındaki gelişmeler de onun geniş muhtevası içine girer. Sûrenin Mekkî olduğu, o dönemde müslümanların elinde at ve silâh bulunmadığı göz önüne alındığında, bu âyetlerdeki mânaların bütünüyle gelecek zamanlarla ilgili olduğu anlaşılır. Burada sonraki yüzyıllarda icat edilecek ateşli silâhlardan söz edilmesi, geleceğin harp alet ve vasıtalarındaki gelişmeleri çok önceden haber veren bir mûcize sayılır. Buna göre âdiyât yalnızca at ve develeri değil, motorlu savaş araçlarını, mûriyât kelimesi de ateşli silâhların hepsini içine alır.(1)

(1) DİA; [ÂDİYÂT SÛRESİ - Emin Işık] c. 01; s. 387

Adrılmak

Saygı duyulan şahsiyetlerin ölümünü "vefat etmek" anlamında saygılı bir biçimde anlatmak için "kergek bulmak", "uçu barmak" ve "adrılmak" kelimeleri kullanmaktadır.(1)

(1) Sekeryan, Ari. "Kutadgu Bilig'de Ölüm Kavramı", Fatih Üni. Uluslararası Öğrenci Sempozyumunda Sunulan Bildiri. s.3

Adsız (Kümbet) Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği, "Kayseri, 2004." Fot. Mustafa Kiladorucu, s. 21

Aedicula

a. Tapınaklarda ya da mezarlarda ölünün heykelinin konduğu mihrap.

b. Roma sanatında, tapınak yada mezarlarda Tanrı heykelinin, ölü heykelinin yada kutsal eşyanın konulduğu küçük niş. (1)

(1) https://www.seslisozluk.net/aedicula-nedir-ne-demek/

Af

Bağışlama ve sorumluluktan kurtarma anlamında ahlâk ve fıkıh alanlarında kullanılan bir terim.

Sözlükte "yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık" gibi mânalara gelen afv, bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle, "kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme" anlamlarında kullanılmaktadır (bk. Râgıb el-İsfahânî, ez-Zerîa, s. 344; Lisânü'l-Arab, "afv" md.).

Afv kelimesi **Kur'an'da**, birinde "fazlalık", diğerinde "bağışlama" mânasında olmak üzere iki âyette geçmektedir (bk. el-Bakara 2/219; el-A'râf 7/199).

Bunlardan Bakara sûresindeki âyette "Sana hayır yolunda ne harcayacaklarını da sorarlar. Fazlasını (harcayınız), de!" buyurulmuştur. Fıkıh kitaplarında bu âyetteki mânası dikkate alınarak "afv" kelimesi "malın nisaptan fazla olan kısmı" anlamında terim olarak da kullanılmıştır.

Afv, ayrıca beş âyette Allah'ın sıfatı olan afüv, bir âyette insanların sıfatı olarak âfîn şeklinde, yirmi yedi âyette de çeşitli fiil kalıplarında kullanılmıştır. Aynı kullanış tarzları hadislerde de görülür.

Akıl ve teennîden çok duygularının etkileriyle davranma eğiliminde olan **Câhiliye toplumunda** kötülüğü kötülükle karşılamak genel bir uygulama idi. Bunun aksine davranış, çoğunlukla zayıflık ve acz işareti sayıldığından insanlar aftan ziyade cezalandırma yolunu seçerlerdi.

Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın affediciliği ve mağfireti çeşitli vesilelerle ifade edilerek affın ilâhî bir sıfat ve yüksek bir ahlâkî meziyet olduğu kesin olarak ortaya konmuştur.

Yine Kur'an'a göre bir kötülüğün karşılığı ona denk bir cezadır ve bu adaletin gereğidir. Hiçbir suçlu, birine vermiş olduğu zarardan veya suçunun karşılığı olarak kanunda gösterilen cezadan fazlasıyla cezalandırılamaz. Çünkü bu zulümdür.

Buna karşılık haksızlığa uğrayan taraf suçluyu bağışladığı takdirde, "onu mükâfatlandırmak Allah'a düşer" (eş-Şûrâ 42/40). Zira bağışlayan kişi adaletin yerine getirilmesinden gönüllü olarak vazgeçmiş ve affetmekle bir ihsanda bulunmuştur. Affetmek, İslâm'da bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvâya en yakın meziyettir (bk. el-Bakara 2/237).

Bu sebeple Kur'an'da müslümanlar bu fazilete çağırılırken, "Onlar affetsinler, hoş görsünler. Allah'ın sizleri bağışlamasını istemez misiniz?" (en-Nûr 24/22) buyurulmaktadır.

Belli başlı **hadis kitaplarında** af konusuna özel bölümler (bablar) ayrılmış ve bu bölümlerde Hz. Peygamber'in affediciliği, müslümanların birbirlerinin hatalarına, özellikle kadınlara, çocuklara, yetimlere karşı affedici ve müsamahakâr olmaları, devlet adamlarının affa önem vermeleri, müşriklerin, müslümanlara kötülük edenlerin ve zimmîlerin affedilip edilemeyeceği gibi konulara dair pek çok hadis zikredilmiştir.

Ayrıca en eski dönemlerden itibaren özellikle edep ve mev'iza türünde yazılmış **ahlâk kitaplarında** af konusuna da yer verilerek ilgili âyet ve hadisler kaydedilmiş, selef âlimlerinin, sûfîlerin, hatta bazı kitaplarda Pisagor, Sokrat, Eflatun, Aristo, Enûşirevân gibi eski filozof ve hakîmlerin af konusundaki hikmetli sözlerinden nakiller yapılmıştır.[1]

(1) DİA; [AF - Mustafa Çağrıcı] c. 01; s. 395;

Af Ahlâkı

İslâm ahlâkçıları affetmeyi müslümanlar arasında riayet edilmesi gereken bir din kardeşliği görevi ve hakkı olarak düşünmüşlerdir. Nitekim din kardeşliği haklarının sıralandığı eserlerde yer alan konular arasında çoğunlukla "af ve öfkeye hâkim olma" veya "af ve hoş görme (safh)" gibi başlıklar da bulunur. Bu münasebetle üzerinde durulan en önemli tartışma konusu, *hangi suçların affedilebileceği* veya edilemeyeceği meselesidir.

Bir kişiye karşı kötülük ve haksızlık yapan kimsenin haksızlığa uğrayan tarafından affedilebileceği, üstelik bunun bir fazilet olduğu hususunda bütün ahlâkçılar görüş birliğine varmışlardır.

Bir suçlunun, haksızlığa uğrayan taraf rıza göstermedikçe, başka herhangi bir kişi veya kuruluşça affedilemeyeceği de yine ittifakla benimsenmiştir.

Dinî vecîbelerini ihmal etmek veya dinî yasakları çiğnemek suretiyle kötülük yapmakta olan bir müslümanın öteki müslümanlarca af ve müsamaha ile karşılanıp karşılanamayacağı hususu tartışmalıdır. Gazzâlî'nin belirttiğine göre, Ebû Zer el-Gıfârî'nin öncülüğünü ettiği bir topluluk, *bu nevi kötülüklerde ısrar edenlerle dostluk ve arkadaşlık ilişkilerinin kesilmesi gerektiğini* savunurken, Ebü'd-Derdâ, Hakîm et-Tirmizî gibi sûfîlerin oluşturduğu ve Gazzâlî'nin de iştirak ettiği diğer bir grup ise af ve müsamahadan yana olmuştur. Onlara göre Kur'an'da da kötü kişilerden değil, onların işledikleri fenalıklardan uzak durmak gerektiğine işaret edilmektedir (bk. Yûnus 10/41; Hûd 11/35).

İslâm ahlâkçıları *affın sağlayacağı faydalar* üzerinde de durmuşlardır.

Esasen Kur'ân-ı Kerîm'de affın teşekkür ve minnet duygularını harekete geçireceğine işaret edilmiş (bk. el-Bakara 2/52), Hz. Peygamber de "Allah, muhakkak surette kötülüğü affeden kişiyi aziz kılar" (Müsned, II, 235, 238) buyurmuştur. Buradaki aziz kelimesinin Arapça'da hem "şerefli", hem de "güçlü" anlamına geldiği göz önüne alınırsa bu hadiste affın faydasının oldukça geniş tutulduğu sonucuna varılabilir.

Râgıb el-İsfahânî affın sağladığı mutluluğa cezalandırma yoluyla ulaşılamayacağını, bu faziletin insana toplum içinde itibar kazandıracağını be-

lirterek, özellikle cezalandırma gücü ve imkânı bulunanların buna rağmen affı tercih etmelerini saygıdeğer bir davranış olarak nitelemektedir.

Bu bakımdan affın tebliğ ve eğitim metodu olarak da önemi büyüktür. Kur'ân-ı Kerîm'de affın ıslah edici yönüne de işaret edilmiş (bk. eş-Şûrâ 42/40), Hz. Muhammed'in tebliğdeki başarısı, onun davranışlarındaki inceliğe, yumuşak kalpli olmasına bağlanmış ve kendisine bağışlayıcı olması öğütlenmiştir (bk. Âl-i İmrân 3/159). Bu sebeple bütün İslâm eğitimcileri af ve müsamahayı eğitimin vazgeçilmez metotları arasında göstermişlerdir.

Af ile ilgili diğer bir tartışma konusu da özellikle kelâm kitaplarında yer alan *Allah'ın affının sınırlı olup olmadığı ve bu affın adalet ilkesiyle alâkası* meselesidir.

Selef âlimleriyle daha sonraki bütün Ehl-i sünnet mensupları, hem aklî hem de naklî deliller göstererek, Allah'ın şirk ve küfür dışındaki bütün günahları dilerse bağışlayacağını kabul etmişlerdir. Şöyle ki: Bâkıllânî'nin de belirttiği gibi (bk. et-Temhîd, s. 351-353) insan aklı ve tecrübesi affetmenin yüksek bir meziyet olduğunu ve bunun adalet ilkesiyle çelişmediğini göstermektedir. Nitekim müslüman olsun olmasın, bütün insanlar, cezalandırma hak ve yetkisine sahip olduğu halde, cezalandırmak yerine af yolunu tercih eden kişiyi adaletsizlikle suçlamak şöyle dursun, onun bu hareketini takdirle karşılarlar.

Öte yandan, Allah insanlara affetmeyi ve müsamahakâr olmayı öğütlemiştir. Bu durumda, insanlar için yüksek bir erdem olan affetmeyi, bütün kemal sıfatlarıyla en yüksek derecede muttasıf olan Allah için imkânsız görmek aklî bakımdan izah edilemez. Şu halde Allah, bağışlamayacağını bildirdiği küfür ve şirk dışındaki bütün günahları dilerse affeder. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de bunu teyit eden naklî deliller mevcuttur (bk. en-Nisâ 4/48; ez-Zümer 39/53).

Buna karşılık Mu'tezile âlimleri, bu görüşü reddederek tövbe etmeden veya kötülüğünü bağışlatacak değerde daha önemli iyilikleri olmadan büyük günah işleyen birini affetmenin yanlış, çirkin, hikmet ve adalete aykırı olduğunu, dolayısıyla Allah için bu anlamda bir affın düşünülemeyeceğini, daha kesin bir ifade ile, Allah için böyle bir affın câiz olmadığını savunmuşlar, bunu âyetlerle de (bk. en-Nisâ 4/93; Yûnus 10/27) ispatlamaya çalışmışlardır.

Esasen bu tartışmanın bir yönü, iki mezhep arasındaki imanla ilgili görüş ayrılığına dayanmaktadır. Nitekim Ehl-i sünnet, iman alanı ile amel alanını ayırdığı ve iman ilkelerini benimsemesi şartıyla amelî alanda büyük günah işleyenleri de mümin saydığı, dolayısıyla bunların ilâhî affa mazhar olabileceklerini kabul ettiği halde, Mu'tezile bunu reddetmiş, inkâr ve şirkten uzak olsa bile, diğer büyük günahları işleyenin de tövbe etmeden öldüğü takdirde imandan çıkacağını ileri sürmüş, fâsık diye adlandırdığı bu kimseleri af kapsamının dışında tutmuştur.

Ancak, Mu'tezile'nin müteahhir âlimlerinden Kadî Abdülcebbâr, af konusunda mezhebin Bağdat ve Basra kollarının telakkilerini özetledikten sonra, Allah'ın fâsıkı affetmesinin aklen mümkün olmadığı şeklindeki klasik görüşe katılmadığını belirtmiştir (bk. Şerhu'l-Usûli'l-hamse, s. 678). Ona göre bu, aklî bir zorunluluk değildir. Allah büyük günah işleyeni, imkânsız olduğu için değil, cezalandıracağını bildirdiği (vaîd) için bağışlamayacaktır.(1)

(1) DİA; [AF - Mustafa Çağrıcı] c. 01; s. 395;

Af Fıkhı

Bağışlama ve sorumluluktan kurtarma anlamında ahlâk ve fıkıh alanlarında kullanılan bir terim.

İslâm hukukunda af, sanık hakkındaki hukukî takibattan vazgeçme veya mahkûmun cezasının bir kısmını yahut tamamını bağışlama anlamında kullanılır.

İslâm dininde cezaların konmasında asıl hedef suçların önlenmesi ve dolayısıyla cemiyet düzeninin korunarak insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasıdır. Bu sebeple insanların huzurunu ciddi şekilde bozan suçlar için, suçun mahiyetine göre, Kur'an ve Sünnet'te çeşitli cezalar takdir edilmiş, suçların işlenmesi ve yaygınlık kazanmasına müsamaha gösterilmemiştir.

Buna karşılık, İslâm ceza hukukunda suçların teşekkül ve ispatı hususunda konan şartlar cezanın uygulama alanını daraltmış, suçun meydana gelişinde ve ispatlanmasında kesinliği gölgeleyen her şüphe suçlunun lehine kullanılmıştır.

Bunun yanı sıra, bazı durumlarda suçlunun affı mümkün kılınmış ve genel bir esas olarak, afta hata etmenin cezalandırmada hata etmekten daha hayırlı olduğu kabul edilmiştir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur: "*Elinizden geldiği kadar müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışın. Onun için bir çıkış yolu varsa bırakın gitsin. Emirin afta hata etmesi cezalandırmada hata etmesinden hayırlıdır*" (Müsned, V, 160).

İslâm ceza hukukunda, kısas ve ta'zir cezalarının affı genel olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık hadcezalarında, bazı istisnalar dışında af mümkün değildir. Diğer taraftan İslâm'da suçluların affı daha çok mağdur ile suçlu arasındaki bir mesele olarak kabul edilmiş ve affı yasama organının yetkisine bırakan beşerî hukuk sistemlerinin aksine, af yetkisi hakkı çiğnenen mağdurun kendisine verilmiştir.(1)

(1) DİA; [AF - Fahrettin Atar] c. 01; s. 396

Af Fıkhı - Had Cezalarında

Mahkeme kararıyla kesinleşmiş had cezalarında prensip olarak devletin hiçbir af yetkisi yoktur. Ancak suç unsurları ve ispat şartlarında eksiklik olması halinde cezanın düşmesi söz konusu olduğu gibi, bazı durumlarda suçlunun bağışlanması da kabul edilmiştir.

Mağdur tarafından dava açılmasına bağlı olmayan had cezalarında af hiçbir şekilde mümkün değildir. Dava açılmasına ihtiyaç gösteren hadlerde -ki bunlar kazf ve hırsızlık suçlarına uygulanan hadlerdir- af söz konusu olabilir. Bu iki suçta, dava açılmadan önce veya sonra, henüz hüküm kesinleşmeden mağdurun suçluyu affetmesi cezayı düşürür. Bu hususta fıkıh âlimleri görüş birliğine varmışlardır.

Hz. Peygamber bir hadisinde, mahkemeye intikal ettirilmeden önce had davalarında affın mümkün olabileceğini, ancak mahkemede dava açıldıktan sonra affın söz konusu edilemiyeceğini belirtmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 6). Ancak bu af sadece kul hakkını düşürür, cezayı tamamiyle ortadan kaldırmaz. Devlet, suçlunun da durumunu göz önüne alarak ta'zir cezası verebilir.

Hüküm kesinleştikten sonra hırsızlık suçunun affı hiçbir şekilde mümkün değildir. Kazf suçunda ise hüküm kesinleştikten sonra, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, mağdurun affı cezayı düşürür. Çünkü onlara göre kazf haddi tamamen kul hakkıdır veya bunda kul hakkı ağırlıktadır. Kazf haddinin tamamen Allah hakkı olduğu, kul hakkının ise dava açmaktan ibaret bulunduğunu kabul eden İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve diğer birçok âlime göre ise hüküm kesinleştikten sonra af câiz değildir.(1)

(1) DİA; [AF - Fahrettin Atar] c. 01; s. 396

Af Fıkhı - Kısas Cezalarında

İslâm ceza hukukunda af, kul hakkının hâkim olduğu kısas cezasını düşüren sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir. Suçlunun mağdurun bizzat kendisi veya velîsi tarafından affedilmesi Kur'an ve Sünnet'te teşvik edilmiştir (bk. el-Bakara 2/178; el-Mâide 5/45; eş-Şûrâ 42/40; Müsned, II, 386; III, 213, 258; Ebû Dâvûd, "Diyât", 3).

Öldürme ve yaralama suçlarında uygulanan kısas cezalarında af, kul hakkı olan kısası düşürmekle birlikte devlet gerekirse suçluya ta'zir cezası verebilir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, kasten öldürme ve yaralama suçlarında af hem karşılıksız, hem de diyet karşılığında olabilir. Zira bunlara göre söz konusu suçlarda mağdur, suçlunun rızasını almadan kısas ve diyet cezalarından herhangi birinin uygulanmasını hâkimden isteyebilir. Bu suçlarda asıl cezanın kısas olduğunu, diyete hükmedilmesinin suçlunun rızasına bağlı bulunduğunu kabul eden Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre ise af ancak karşılıksız olabilir. Diyet karşılığında kısastan vazgeçilmesi suçlunun rızasına bağlı olduğundan buna af değil, sulh denir.

Affa mağdurun bizzat kendisi yetkili olup onun ölümü halinde, kısas hakkına sahip olan velîleri bu yetkiyi kullanabilirler. Bunlar da Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, erkek ve kadın bütün mirasçılardır. İmam Mâlik'e göre ise bu hususta yetkili asabe mirasçılar olup bunlar arasında da bir öncelik sıralaması söz konusudur.

Bütün fukahaya göre affeden kimsenin âkil ve bâliğ olması şarttır. Kısas konusunda hak sahibi-

nin çocuk olması halinde, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, çocuk aleyhine bir tasarruf sayılacağı için velînin karşılıksız afta bulunma yetkisi yoktur. Affın ancak karşılıksız söz konusu olabileceğini kabul eden İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe'ye göre de çocuğun hakkını iskat (düşürme) sayılacağından, velî asla affa yetkili değildir. Ancak, velî veya vasî kısası mal karşılığında affedebilirler ki bu da af değil sulhtür. Bu hususta fukaha arasındaki ihtilâf özde olmayıp şekildedir.

Hak sahibi olanlardan bazıları affedip diğerleri affetmezse, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre af geçerli olup affetmeyenlere diyetten hisseleri ödenir. İmam Mâlik ise bu konuda affedenin erkek olmasını ve ölüye yakınlığını esas almış, ancak erkek asabenin aynı derecede bulunmaları halinde birisinin affını yeterli saymıştır. Ortak işlenen suçlarda suçluların bir kısmı affedilip diğerlerine kısas uygulanabileceği gibi, yaralanan bir kimsenin ölümden önce yaptığı af da fıkıh âlimleri tarafından geçerli kabul edilmiştir.[1]

(1) DİA; [AF - Fahrettin Atar] c. 01; s. 396

Af Fıkhı - Ta'zir Cezalarında

İslâm hukukçuları bazı hadislere dayanarak ta'zir cezalarında affın câiz olduğunu kabul etmişlerdir. Devlet, kul hakkının bulunmadığı, yalnız kamu hakkının çiğnendiği suçlarda, suçlunun ve cemiyetin maslahatı söz konusu ise, ta'zir cezasını affa yetkili sayılmıştır. Kul hakkının ihlâl edildiği durumlarda ise devletin af yetkisi olmayıp mağdur şahıs dilerse suçluyu affedebilir. Ancak fert ve kamu haklarının birleştiği ta'zir cezalarında bir tarafın affı diğer tarafın hakkını düşürmez.[1]

(1) DİA; [AF - Fahrettin Atar] c. 01; s. 396

Afak Hoca Türbesi-Kaşgar

(1) DİA, Cilt. 1 s. 397,
(2) DİA Cilt 8 s. 323

Afat

Afetler, musibetler, belalar,[1] felaketler.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âferîde

Yaratılmış, halkedilmiş,[1] meydana getirilmiş, mahluk.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âferînende

Yaratıcı, yaratan, "Allah".[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âferîniş

a. Yaratılış, hilkat, âlem.[1][2]
b. Yaratılmışlar, bütün mahluklar.[1]
c. Hz. Âdem'in ve âlemin yaratılışı.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âfet

a. İnsan için çok kötü bir durum, musibet, bela.[1]
b. Çok sayıda insan ve hayvanın ölümüne yol açan salgın hastalık.[1]
c. Önlenmesi elde olmayan büyük felaket, bela, musibet, bâdire.[2]
d. Sakınılması gereken, tehlikeli, insana büyük zarar verecek olan kimse veya şey.[2]
e. İnsanın kendini kaptırıp, kurtulamadığı durum.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âfet Ahlâkı

İslâm ahlâkı, fıkıh ve hadis alanlarında farklı anlamlarda kullanılan bir terim.

Sözlükte "belâ, musibet, hastalık, kusur, genellikle isabet ettiği şeyi faydalı olmaktan çıkaran durum" gibi mânalara gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmamakla birlikte hadislerde bu anlamlar yanında "ölüm, bir kabiliyet veya hasletin fayda ve değerini ortadan kaldıran ârızî hal" gibi mânalarda da geçmektedir.

İslâm ahlâkında âfet insan nefsinin kötü eğilimleri ile dış organların kötü fiil ve hareketleri hakkında kullanılmıştır. Riya, kin, kıskançlık gibi insan nefsinin kötü eğilimleri ile yalan, gıybet gibi kötü sözler ve diğer yanlış ve haksız fiiller insanın selim fıtratını bozduğu, ahlâkî kemale ulaşmayı engellediği ve mutsuzluğa götürdüğü için İslâm ahlâkçıları bunlara çoğunlukla âfât (âfetler), bazan da emrâz (hastalıklar) adını vermişlerdir.

Daha çok Gazzâlî'nin İhyâü ulûmi'd-dîn ve Kimyâü's-saâde adlı kitaplarına dayanan ve bunlardaki konuları yeniden sistemleştiren sonraki bazı müelliflerin ahlâk ve nasihat kitaplarında bu kötülükler, ârız oldukları meleke veya organlara göre sekiz bölümde incelenmiştir.

Bunların ilki olan kalbin âfetleri, başta inkâr, şirk ve nifak olmak üzere düşünce ve inanç alanındaki yanlışlıklarla riya, kin, kıskançlık gibi duygu alanındaki fenalıkları ifade eder.

İkinci sırada yer alan dilin âfetleri Gazzâlî'nin İhyâü ulûmi'd-dîn'inde yirmi maddede toplanmıştır. Bunlar yalan, gıybet, sövüp sayma gibi genellikle ferdin ahlâkî şahsiyetine, toplumun dirlik ve düzenliğine zarar veren, adalet ilkesine, edep kurallarına aykırı düşen sözlü kötülüklerdir.

Geri kalan âfetler grubu ise kulak, göz, el, karın, cinsel organ ve ayaklar ile ilgili ahlâkî kötülükleri ihtiva eder.

Son olarak, herhangi bir meleke ve organa nisbet edilmeyen, ancak dinin ve ahlâkın kötü saydığı tutum ve davranışlar da "bedenin bir organa bağlı olmayan âfetleri" başlığı altında dokuzuncu âfetler kümesi olarak gösterilmiştir. Sıla-i rahmi terketme, vesvese, insanlar arasında ihtilâf ve çekişme, bid'at, hurafeler vb. fenalıklar bu kısımda incelenir.[1]

(1) DİA; [ÂFET - Mustafa Çağrıcı] c. 01; s. 398-399;

Âfet Fıkhı

İslâm ahlâkı, fıkıh ve hadis alanlarında farklı anlamlarda kullanılan bir terim.

Fıkıh âlimleri âfet terimiyle genellikle *insan müdahalesi bulunmadan meydana gelen musibet ve zararları* kastederler. Meyve, sebze gibi ziraî ürün ve mallara zarar veren bu âfetler için câiha tâbirini, bunların tesiri hakkında da genellikle helâk ve telef kelimelerini kullanırlar.

Fıkıh usulü âlimlerinin ise âfet kelimesini *"insanın irade ve ihtiyarını bozan veya ortadan kaldıran ehliyet ârızaları"* mânasına kullandıkları görülür. Bu mânada âfet, insanın bizzat kendi elinde olmayarak meydana gelen baygınlık, bunama, delirme gibi âfetlerle insanın kendi iradesinin söz konusu olduğu sefeh (akılsızlık), sarhoşluk ve cehalet gibi âfetler olmak üzere ikiye ayrılır.

Usul âlimleri âfeti daha çok insan irade ve ihtiyarına tesiri, fakihler de mala tesiri açısından ele alarak dinî ve hukukî sorumluluk bakımından sonuçları üzerinde durmuşlardır. Gerek insanın irade ve ihtiyarına, gerekse mala yönelik âfetler ibadetlerde, muhtelif akid ve muamelelerde, haksız fiillerde, duruma göre sorumluluğun hafifletilmesi veya tamamen kalkması, muhayyerlik sübûtu, fesih, red, butlân, cezanın tehiri veya düşürülmesi gibi sonuçlar doğurmaktadır.[1]

(1) DİA; [ÂFET - Ahmet Özel] c. 01; s. 399;

Afgani Şeyh Mehmet Efendi Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 602

Aftal Dede Türbesi-Bolu

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 205

Afsun

a. Efsun kelimesinin halk ağzındaki şekli, büyü, sihir.[1]

b. İnsanlar ve diğer canlılar üzerinde söz ve işaretle iyi veya kötü bir etki bırakma işi.[2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Afsunlu

a. Yabancıların dokunmasına ve yaklaşmasına karşı efsunlanmak suretiyle korunan, büyülü, tılsımlı.[1][2]

b. Zehirli hayvanların sokmalarına karşı efsunlanmak suretiyle bağışıklık kazanmış olan, şerbetli.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Afüv

"Affı bol, daima affeden" manasına olup esma-i hüsnâdan biridir.[1] Merhametli, daima suçu bağışlayan.[2] Allah.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Afv

a. Birinin suçunu bağışlama.[1]

b. Af kelimesinin asıl şekli.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Agı

Ölünün çıktığı evde yas tutulması esnasında ağıt yakılır. Bağırarak, dövünerek ağlayanlar, susarak bu yürek sızlatan ağıtı dinlerler. Ağlayıcılara "Bozlayıcı" denir. Söylenen ağıt ise bozlakdır. Bozlak Azerbeycan Türkçesinde "Agı" kelimesiyle karşılanmaktadır.[1]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. "Nogay Türklerinde Ölüm ile İlgili İnançlar ve Ağıtlar." Milli Folklor 20 (2008): 77-84. s.78

Ağaç

Çeşitli faydaları, estetik özellikler ve hayatın safhalarını sembolize etmesi sebebiyle bütün dinlerin önemle üzerinde durduğu bitki.

Çiçeği, meyvesi ve diğer estetik özellikleriyle tarih boyunca insanların dikkatini çeken ağacın beşikten mezara kadar hayatın her safhasında kullanılması, ona karşı özel bir ilgi uyandırmıştır. İklimlere göre türlerinin farklı oluşu, her mevsim görünümünün değişmesi, özellikle kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanması sebebiyle, ölümden sonra yeniden hayata dönüşün sembolü gibi görülmüştür. Bunun yanında, ağacın hayatiyetin ötesinde bir ruha sahip olduğuna, dolayısıyla bünyesinde bir güç ve kudretin bulunduğuna inanılmış, buna bağlı olarak da ona aşırı saygı gösterilerek kutsiyet izâfe edilmiştir. Bu yüzden bütün dinlerde, farklı şekillerde de olsa ağaca önem verilmiştir.[1]

(1) DİA; [AĞAÇ - Hikmet Tanyu] c. 01; s.456-457; [AĞAÇ - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 457-459

Ağaç Baba Türbesi-Sakarya

(1) Kaynak Yok

Ağaç dikme

Mezara ağaç dikilmesi, eski inançlarda yaygın olarak görülen ağaç kültüyle ilgilidir. Ağaç, yerin dibindeki kökleri, göğe doğru yükselen gövdesi ve gökyüzüne dağılan dal, budak ve yapraklarıyla olduğu kadar, mevsimden mevsime kendini yenilemesi ve daha birçok özelliği ile en eski dönemlerden bu yana dini bir yapıya sahip olmuştur. Ayrıca çoğu zaman ***hayatın ve ebediliğin sembolü*** olarak kabul edilmiştir.[1]

(1) Çıplak, Nilgün. a.g.e., s.7

Ağaç Düşüncesi

Kur'ân-ı Kerîm'de şecer veya şecere kelimesi hem ağaç hem de genel olarak bitki anlamında olmak üzere yirmi altı yerde geçmektedir. Bu anlamdaki kullanılış hadislerde de görülür (bk. Buhârî, "Ezân", 160; İbnü'l-Cevzî, s. 380-382).

Kur'an'da ayrıca hurma, nar, üzüm, incir ve zeytin gibi bazı ağaçlar ismen anılmakta, incir ve zeytin ağacı üzerine yemin edilmektedir (bk. et-Tîn 95/1). Yine Kur'an'da ağacın ilâhî lutuf ve kudretin eseri olarak yaratıldığı belirtilerek birçok canlının ağaç olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğine dikkat çekilmiştir (bk. en-Nahl 16/10-11; en-Neml 27/60).

Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği ve ilk oluşumun altı devirde meydana geldiğini anlatan hadise göre ağacın yaratılışı, yer kabuğunun ve dağların teşekkülünden sonra üçüncü devre rastlar (bk. Müslim, "Münâfıkîn", 27; krş. Fussılet 41/9-10).

Göklerde ve yerde bulunan her şeyin, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve birçok insanın Allah'a secde ettiğini ifade eden âyetler (bk. el-Hac 22/18; er-Rahmân 55/6) (...) vardır.

Çeşitli hadislerde de ağacın zikir ve tesbihte bulunduğu (bk. Tirmizî, "Hac", 14; İbn Mâce, "Menâsik", 15), ezanı duyduğu ve ezan okuyan hakkında hüsn-i şehâdette bulunacağı (bk. İbn Mâce, "Ezân", 5), bir nevi haberleşme görevi yaptığı (bk. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 32) ifade edilir.

Nitekim Müslim ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı muhaddislerin rivayet ettiği bir hadise göre kıyamet kopmadan önce öyle bir zaman olacak ki müslümanlar yahudilerle savaşacak ve onları yenecekler. Bu arada yahudiler taş veya ağaçların arkasında gizlenecekler. Ancak bunlar arkalarında yahudi bulunduğunu müslümanlara haber verecek; "yalnız garkad (sincan dikeninin büyüğüne benzer dikenli bitki), arkasındaki yahudiyi saklayacak; çünkü o, yahudi ağaçlarındandır" (Müslim, "Fiten", 82; Müsned, III, 67).

Hz. Peygamber ağaç motifini muhtelif ifadelerinde teşbih unsuru olarak kullanmış, özellikle hurma ağacını övmüş, bu ağacın yapraklarını dökmediğini ve daima faydalı olduğunu hatırlatarak iyi ve hayır sever müslümanı bu ağaca benzetmiştir (bk. Buhârî, "İlim", 4-5; Müsned, III, 426; V, 31, 179).

Bir gün birbirine yakın *iki kabrin yanından geçerken durmuş ve bu kabirlerde yatanların bazı günahları sebebiyle azap görmekte olduklarını haber vererek yaş bir hurma dalı getirtmiş, onu ikiye ayırarak kabirlerin üzerine koymuş* ve şöyle demiştir: *"Belki bu dallar kuruyuncaya kadar azapları hafifletilir"* (Buhârî, "Vudû", 55-56; Müslim, "Tahâret", 111). Böylece ağaçların Allah'ı tesbih ettiği anlatılmak istenmiştir (bk. Nevevî, III, 201-202).

Hz. Peygamber ağacın dikilmesine, yetiştirilmesine ve korunmasına büyük önem vermiş, bizzat kendisi de ağaç dikmiştir. Bir hadisinde en iyi sadakanın canlıya su vermek olduğunu belirtmiş (bk. Buhârî, "Şirb", 9; Ebû Dâvûd, "Zekât", 41; İbn Mâce, "Edeb", 8), bir diğerinde de şöyle demiştir: "Bir müslümanın diktiği ağaçtan insanların yedikleri, çaldıkları, kuşların ve öteki hayvanların yedikleri, kısacası herhangi bir canlının o ağaçtan faydalandığı her şey onu dikip yetiştiren için makbul bir sadakadır" (Müslim, "Müsâkāt", 7).

Muhaddisler, eserlerinde ağaç dikmenin, sulamanın, yetiştirmenin ve korumanın önemi hakkında çeşitli bölümler düzenlemişler, konuyla ilgili kavlî ve fiilî sünnetten örnekler vermişlerdir (bk. Wensinck, "şecer" md.).

İslâm dininde insanların ve diğer canlıların sağlığı, beslenmesi, çeşitli geçim vasıtalarının sağlanması için çok gerekli olan ağacın korunması, lüzumsuz yere kesilmemesi konusuna da önem verilmiştir. Mekke'nin hareminde bulunan ağaçların kesilmesi, bitkilerin koparılması Hz. İbrâhim'den itibaren yasaklanmıştır.

Hz. Peygamber, Medine'de de belli sınırlar içinde bir harem tayin etmiş, bu sınırlar içinde ağaç kesen ve uygunsuz davranışta bulunan kimseye, "Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine olsun" diyerek bedduada bulunmuştur (Buhârî, "Medîne", 1; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 95, 99; Müsned, I, 119).

Yine Resûl-i Ekrem Tâifliler'e yazdığı mektupta (emirnâme) şehrin ağaçlarının kesilmeyeceğini, belli koruluklarda avlanmanın yasaklandığını, bu yasakları çiğneyene ibret verici cezaların uygulanacağını belirtmiştir (bk. M. Hamîdullah, s. 159, 161).

Ağacın Hz. Peygamber'in mûcizeleri açısından da ayrı bir önemi vardır. Siyer ve hadis kitaplarının kaydettiğine göre, özellikle peygamberliğinin yaklaştığı günlerde ve daha sonraki dönemlerde dolaştığı yörelerdeki ağaçlar onu, "Esselâmü aleyke yâ Resûlellah!" diyerek selâmlıyorlardı (bk. İbn Hişâm, I, 234-235; Tirmizî, "Menâkıb", 6).

Ayrıca mûcize kabilinden bir ağacın yerinden ayrılarak Peygamber'in huzuruna geldiği, sonra da yerine döndüğü rivayet edilir (bk. İbn Mâce, "Fiten" 23).

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvir edilirken ağaçlardan, bunların sarmaş dolaş dallarından, yeşilliğinden, meyve ve gölgesinden bahsedilmiş, çeşitli hadislerde de cennet ağaçlarının bazı özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir (bk. İbn Kesîr, II, 252-263).

Yine bazı hadislerde müminlerin ruhlarının yeşil kuşlar görünümünde cennet ağacına tutundukları belirtilmiştir (bk. Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 13; İbn Mâce, "Cenâiz", 4, "Zühd", 32). Ancak bu tasvir, kıyametin vukuundan ve fiilen cennete girmeden önceki âhiret hayatına dair olmalıdır.

Kur'an'da ağaçlardan elde edilen ve insan hayatı için büyük önem taşıyan meyvelere de temas edilerek bunların, Allah'ın kullarına birer ikramı olduğuna dikkat çekilmektedir (bk. M. F. Abdülbâkı, "fâkihe", "fevâkih" md.leri). Bunun gibi ağaçların sağladığı gölgenin de önemli bir nimet ve imkân olduğuna işaret edilmektedir (bk. a.g.e., "fâkihe", "fevâkih", "zıl" md.leri).

Kur'ân-ı Kerîm'de özel vasıflarıyla anılan, övgü veya yergi ile anlatılan belli ağaçlar da vardır. Tûrisînâ'da yetiştiği, zeytin ve zeytinyağı sağladığı bildirilen ağacın (bk. el-Mü'minûn 23/20) zeytin ağacı olduğunda ittifak vardır. Tûr'da Hz. Mûsâ'ya nâzil olan vahiy bir ağaç vasıtasıyla, yani ağaçtan seslenilerek gelmiştir (bk. el-Kasas 28/30). Tefsirlerde bunun ne tür bir ağaç olduğu konusu tartışılmış ve unnâb, semüre-mugaylân dikeni, sincan dikeni veya Mûsâ ağacı, ulleyk (sarmaşık) veya böğürtlen olabileceği ileri sürülmüştür (bk. Elmalılı, V, 3730)(1)

(1) DİA; [AĞAÇ - Hikmet Tanyu] c. 01; s.456-457; [AĞAÇ - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 457-459

Ağaç İsimleri

Kur'an'da özellikle anılan ağaçlar şunlardır:

Şecer-i ahdar. "Yeşil ağaç" demek olup ilmi ve kudreti her şeye yeten Allah'ın bu ağaçtan ateş meydana getirdiği ve bunu insanların hizmetine verdiği belirtilir (bk. Yâsîn 36/79-81; el-Vâkıa 56/71-73). Müfessirler, şecer-i ahdarın çölde yetişen ve birbirine sürtüldüğü takdirde yaşken bile ateş çıkardığı bilinen merh ve afar ağacı olabileceğini belirtmişlerdir. Bazı çağdaş müfessirler bu tür âyetlerde elektriğin icadına da bir işaretin bulunduğu görüşündedirler (bk. Âlûsî, XXIII, 55-56; XXVII, 149-150; Elmalılı, VI, 4042; VII, 4718-4719). Şecer-i ahdarı mutlak mânada ağaç, ağaç fosillerinden oluşan kömür olarak anlamak da mümkündür.

Şeceretü'l-huld. "Ebediyet ağacı" demektir. Kur'an'da, Âdem ile Havvâ'nın bu ağaca yaklaşmaktan menedildikleri bildirilmekte (bk. el-Bakara 2/35; el-A'râf 7/19), ancak şeytanın, yasaklanan bu ağacı "ebedî hayat ve saltanatın kaynağı" şeklinde takdim ederek onların bu ilâhî yasağı çiğnemelerine sebep olduğu anlatılmaktadır (bk. Tâhâ 20/120; krş. el-A'râf 7/20-22). Âdem ve Havvâ'dan kendisine yaklaşmamaları istenen ve bazı âyetlerde sadece "şu ağaç" (هذه الشجرة), ibâresiyle geçen bu ağaç, dinî ve edebî literatürümüzde "şecere-i memnûa" olarak da anılmaktadır.

Şecere-i mel'ûne. Lânetlenmiş ağaçtan maksat zakkumdur (bk. Buhârî, "Tefsîr", 17/9.).

Şecere-i mübâreke. "Allah göklerin ve yerin nurudur..." (en-Nûr 24/35) meâliyle başlayan âyette geçen "mübârek ağaç" terkibi, aynı âyetin devamında zeytin diye açıklanmış ve bu özel zeytin ağacının ne doğuya ne de batıya nisbet edilemeyeceği, yağının yanmadığı halde bile çevresini aydınlattığı ifade edilmiştir. Bu ağacın elektriği temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bundan başka söz konusu âyetteki "mübârek ağaç" tâbiriyle İslâm dini, nübüvvet müessesesi, Hz. İbrâhim gibi tarih boyunca insanlığın hidayete ulaşmasında büyük önem taşıyan müessese veya kişiler kastedilmiş olabilir (bk. Elmalılı, V, 3522-3523; Ö. R. Doğrul, İTA, I, 119; H. B. Çantay, II, 634-635).

Şeceretü'r-rıdvân. Hicretin altıncı yılında Hudeybiye Musâlahası'ndan önceki nazik ve tehlikeli devrede müslümanların Hz. Peygamber'e ettikleri biata bey'atürrıdvân, gölgesinde bu biatın yapıldığı ağaca da Allah'ın hoşnutluğuna lâyık bir olayın hâtırasını taşıması dolayısıyla şeceretü'r-rıdvân (hoşnutluk ağacı) denilmiştir (bk. el-Feth 48/18). Kaynaklar bu ağacın mugaylân türünden semüre ağacı olduğunu belirtmektedir. Bey'atürrıdvân'da hazır bulunan Müseyyeb b. Hazn'ın ifadesine göre, biata iştirak eden sahâbîler bir yıl sonraki ziyaretleri sırasında yerini unuttukları için ağacı bulamamışlardır. Ancak müteakip yıllarda şeceretü'r-rıdvân veya onun yerine başka bir ağaç ziyaret edilerek altında namaz kılınmaya başlanmış, durumu öğrenen Halife Ömer, zamanla kutsallaştırılacağı kaygısıyla bu ağacı kestirmiştir (bk. Buhârî, "Megazî", 35; Ö. R. Doğrul, İTA, I, 120-121).

Şecere-i tayyibe, şecere-i habîse. Kur'ân-ı Kerîm'de güzel söz (kelime-i tayyibe) iyi ağaca, kötü söz (kelime-i habîse) de kötü ağaca benzetilmiştir (bk. İbrâhîm 14/24, 26). Bu âyetlerde "güzel söz" ve "kötü söz"den ne kastedildiği hakkında

bilgi verilmemekle beraber iyi ve kötü ağaç tasvir edilmektedir. Buna göre iyi ağaç (şecere-i tayyibe), kökü sağlam, göğe doğru dal budak salmış ve her mevsim meyve veren ağaçtır. Kötü ağaç ise köksüz, kolayca koparılabilen kısa ömürlü bir bitkidir. Müfessirler, bu âyetteki "güzel söz"ü kelime-i tevhid, iman veya müminin kendisi diye yorumlamışlardır. Çoğunluğun kabul ettiği birinci yoruma göre güzel ağacın kökü müminin kalbi, gövdesi imanın kendisi, dalları da müminin gerçekleştirdiği iyi amellerdir. "Kötü söz" ise şirk ve inkârdır. Bu, köksüz, kararsız, faydasız bir bitkiye benzer ki böyle bir bitkinin varlığıyla yokluğu birdir (bk. İbn Kayyim, s. 327-332).

Tûbâ ağacı. "Güzellik, iyilik, huzur ve rahatlık, göz aydınlığı", ayrıca "en güzel, en hayırlı" mânalarına gelen tûbâ, Kur'ân-ı Kerîm'de iman ve iyi amel sahiplerine vaad edilmiştir (bk. er-Ra'd 13/29). Râgıb el-İsfahânî, bunun cennetteki her türlü nimet, ölümsüz hayat, zevali bulunmayan şeref ve yücelik, sürekli zenginlik anlamlarına gelebileceğini kaydeder (bk. el-Müfredât, "tûbâ" md.). Bazı Müfessirler de tûbânın cennetteki bir ağacın adı olduğunu belirtmişlerdir (bk. Taberî, XXIII, 98-101; Râzî, XIX, 50). Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber'e tûbânın dünya ağaçlarından hangisine benzediği sorulmuş, o da hiçbirine benzemediğini ifade etmiştir (bk. Müsned, IV, 183-184).

Yaktîn ağacı. Kur'an'da, Hz. Yûnus'un denizden hasta olarak karaya çıkarıldığı sırada çevresinde yaktîn türünden bir bitki bitirildiği ve vücudunun onunla örtüldüğü ifade edilir (bk. es-Sâffât 37/145-146). Kaynaklar yaktînin hızla gelişip dal budak salan, yaprakları büyük, gövdesiz, kabak türünden bir bitki olduğunu kaydeder (bk. Kamus Tercümesi, "yaktîn" md.; Elmalılı, VI, 4075).

Zakkum ağacı. Cehennemde biten ve cehennem halkının gıdası olacağı haber verilen ağaç. Kur'an'ın tasvirine göre tomurcukları şeytanların başına benzer. Cehennem halkı bu ağacın meyvesiyle karınlarını doyurmak zorunda kalacaklar, ancak bu şeyler karınlarında erimiş madenler gibi kaynayacaktır. Sonra suya kanmayan hastalar gibi devamlı kaynar su içeceklerdir (bk. es-Sâffât 37/62-67; ed-Duhân 44/43-46; el-Vâkıa 56/51-55). Müfessirler Kur'an'da "lânetlenmiş ağaç" (el-İsrâ' 17/60) diye nitelendirilen ağacın da zakkum olduğunu kabul ederler.[1]

(1) DİA; [AĞAÇ - Hikmet Tanyu] c. 01; s.456-457; [AĞAÇ - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 457-459

Ağaç kültü

Yeryüzünde en yaygın kültünden birisi olan ağaç kültü, dinler tarihinin tespitine göre, insanlık tarihinin hemen her döneminde kendini göstermektedir. Çünkü ağaç birçok toplum ve dinde ilahların ve ruhların barındığı kutsal varlıklardır. Hatta evren, dev bir ağaç şeklinde tasavvur edilmiştir.[2]

Orta Asya sahasından Anadolu'ya kadar bu kültün tespit edildiği her yerde ağaç-evliya münasebetine rastlanmaktadır. Çeşitli yerlerde bazı ağaçlar yanında ***evliya mezarlar***ı tespit edilmiştir. Bunlar, ağaçlarda mevcut olduğuna inanılan ruhların, Müslüman evliya hüviyetinde ortaya çıkması olarak değerlendirilmektedir.[1]

(1) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e. s. 6

(2) Atmaca, İlhami. "Suruç Ve Çevresi Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Ağsından Değerlendirilmesi." Fırat Üni. Sos. Bil. Enst. Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı. Yük. Lis. Tezi, Elazığ, 2006. s.59

Ağaç Telakkisi

Ağacı kutsallaştırma inancı eski kavim ve dinlerin hemen hepsinde rastlanan bir husustur ve günümüzde de görülmesine rağmen iptidai devirlere ait bir inanç şeklidir. Bazı eski dinlerde, özellikle bahar mevsiminde ağacın yeniden canlanması olayının ölüme karşı koyma şeklinde yorumlanması da aynı inanca yol açmıştır. Ağacın belli aralıklarla kendini yenilemesi, onun ulûhiyetin mekânı olduğu fikrini doğurmuş, böylece ağaçlarda ilâhların ve ruhların bulunduğu kabul edilmiştir. Avustralya'nın eski geleneklerini yaşatan bazı toplumlarında ağacın içinde mukaddes bir gücün bulunduğuna inananlar ve bu gücü kendi yapılarına katmaya çalışanlar hâlâ mevcuttur. Eski Yunan'da ağaçlarla birlikte doğup ölen ağaç perilerinin bulunduğuna inanılmakta, Eski Mısır'da sikomor (firavun inciri) tanrıları barındıran ağaç olarak kabul edilmekteydi.

Ağaçların içinde bir güç bulunduğu veya cin ve perilerin ağaçlara yerleştiği inancı, koruluklarda ve ormanlarda bu gibi varlıkların mevcudiyeti, hatta orman ilâhının varlığı gibi inançları ortaya çıkarmıştır. Romalılar'a göre meşe Jupiter'e, zeytin ise Apollon'a aittir. Halk inançlarına göre zeytin Minerva'nın barınağıdır; incir ise altında Buddha'nın Nirvana'ya kavuştuğu ağaçtır.

Ağaca kutsallık izâfe edilmesi zamanla bazı ağaçlara özel nitelikler yüklenmesine yol açmıştır. Meselâ selvi hayat ağacını, nar da ebediyeti ve cenneti temsil eder. Çam ise Noel ağacı, kutsal gece ağacı, yeni yıl ağacı diye kabul edilmiştir. Ağacın bütünü gibi dalları ve diğer bazı kısımları da çeşitli bakımlardan sembol kabul edilmiştir. Eski Romalılar'da defne dalı zaferin, zeytin dalı barış ve mutluluğun, meşe yaprakları ise gücün sembolüdür. Kutsallık atfedilen ağaçlar semavî ağaç, insanlık ağacı, hayat ağacı, bilgi ağacı gibi çeşitli adlarla anılmışlardır. Bazı Çin ve Hint kavimlerince ağaç, dünyanın ekseni olarak düşünülmüş, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nde de aynı inanç müşahade edilmiştir. Hint geleneği, en eski metinlerden itibaren, kozmosu devâsâ bir ağaç şeklinde tasvir eder. Upanişad'larda kâinat, ters dönmüş bir ağaç olarak düşünülmektedir ki bu ağacın kökleri semada, dalları ise yeryüzündedir. Ters dönmüş semavî ağaç telakkisi Yahudilik'te de vardır. Yahudilik'te hayat ağacı yukarıdan aşağıya doğru uzanmaktadır. Daha başka dinlerde de hayat ağacı inancı mevcuttur. Çeşitli mitolojilerde insanın kendisinden geldiği, ölümden sonra ruhların tekrar ona döndüğü bir hayat ağacı motifi bulunmaktadır.

Yahudilik'te de ağacın kutsallığı ve özel nitelikli ağaçlar fikri vardır. Hz. Âdem'in cennette karşılaştığı "bilgi ağacı" ile yine aynı hadiseyle ilgili olarak zikredilen "hayat ağacı" bunlardandır. Ayrıca Ken'ânîler ve İbrânîler'de yeşil ağaçların ayrı bir önemi vardır. Zira onlar her yeşil ağaç altında ilâhlarına ibadet etmişler (Tesniye, 12/2), kendileri için yüksek yerler, dikili taşlar ve aşerler (kutsal direk) yapmışlar (I. Krallar, 14/23), kurban kesip buhur yakmışlardır (II. Krallar, 16/4; II. Tarihler, 28/4; İşaya, 57/5; Yeremya, 2/20, 3/6, 13, 17/2). Yahudilik'te ayrıca Sukkot bayramında ağaç dalları kullanılmaktadır. Hıristiyanlık'ta, Hz. Îsâ'nın Kudüs'e girişini hatırlatmak üzere Paskalya'dan bir pazar önce dallar takdis edilmekte, çam ağacı ise Noel'in sembolü sayılmaktadır. Ayrıca Hz. Îsâ'nın çarmıha gerildiği ağacın da büyük bir önemi vardır. Hıristiyanlığa göre bu, cennetteki hayat ağacından yapılmıştır; bu ağaç ölüleri diriltme özelliğine sahiptir.(1)

(1) DİA; [AĞAÇ - Hikmet Tanyu] c. 01; s.456-457; [AĞAÇ - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 457-459

Ağaca bağlanan paçavra

Kanlı ve kansız kurbanlar, hep bir ayin ya da tören eşliğinde Tanrı'ya sunulmaktadır. Ağaçlara bağlanan paçavralar da Tanrı'ya sunulan kansız kurbanlardan bir tanesidir.(1)

(1) Turan, Fatma Ahsen, Bulgaristan'da Demir Baba Tekkesindeki İnanç Sembollerinin ve Ritüellerinin Çözümlenmesi, s.5

Ağaca çaput bağlamak

Anadolu'nun pek çok bölgesinde ağaçlardan deva istemek, dileklerinin gerçekleşmesi için çaput bağlamak gibi pratiklere sık rastlanmaktadır. Daha ziyade, ağacının da sıradan olmayacağına inanılan kutsal mekânlar tercih edilir.(1)(2)

(1) Altan, Asiye, Beykoz Yûşa Türbesi Bağlamında Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Yönden İncelenmesi, Marmara Ü Sos. Bil, Enst. İlahiyat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 24;

(2) Artun, Erman. "Çukurova Konar-Göçer Türkmenlerinin Halk Kültürlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri." II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 10 (2006): 12., s. 3

Ağacak

Tabut.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ağca Bey Türbesi-Adana

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12,
(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Ağcabey Ailesi Türbesi-Adana

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Ağça Beyzade Türbesi-Adana

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12

Ağıt

Ölen kişinin ardından nağme ile terennüm edilen sözler; yas törenlerinde söylenen şiir, şarkı ve türküler.

Ağıtın kelime mânası "ağlama"dır; bu mânasından dolayı yas törenine katılanları ağlatmak amacıyla ölünün arkasından ağlanarak söylenen sözlere ve bu sözleri söyleme fiiline ağıt denilmiştir.

Ağıt bütün eski kültürlerde yaygın bir gelenek halinde mevcuttur ve bu eski geleneğin çeşitli izlerini bugün hem iptidai kabilelerde hem de gelişmiş cemiyetlerde görmek mümkündür. Ölen kişinin arkasından onun sosyal durumuna göre, hâtırasını yâdetmek üzere yapılması gerekli görülen yas törenine ağıt töreni de denir. Ağıt törenlerinin düzenli bir merasim özelliğine sahip bulunanları olduğu gibi, sade ve gösterişsiz olanları da vardır. Aynı şekilde ağıtların da basit ve sanatsız ifadelilerinden sanatkârane söylenmiş ve bestelenerek belirli formlara sokulmuş olanlarına kadar değişik şekilleri mevcut olup pek çok kültürde başlı başına bir ağıt edebiyatı ortaya çıkmıştır. Ağıtlar hemen bütün toplumlarda kadınlar tarafından söylenmekte ve "ağlayıcı" mânasına gelen kelimelerle adlandırılan bu kadınların teşkilâtlanmış bir meslek oluşturdukları dahi görülmektedir. (...)

İslâm'dan önce Araplar arasında ağıt yakma ve yas tutma merasimlerinin varlığı bilinmektedir. Araplar bu çeşit merasimlere *niyâhet-nevha, nedb-nüdbe, resâ-mersiye, mâtem, bükâ ve na'y* gibi isimler verirlerdi. Eski Araplar'da da ölülerin arkasından ücretle elbiselerini yırtıp saçlarını yolarak ağlayan birtakım kadınlar vardı; ağıtçılığı meslek haline getirerek geçimlerini bu yoldan temin eden bu kadınlara nâiha-nâihât deniliyordu. Ağıt sırasında yaptıkları hareketlere göre *sâlika (çığlık atan), ressâe (mersiye söyleyen), hâlika (saçlarını yolan) ve şâkka (üstünü başını yırtan)* gibi isimler alan bu kadınlar menâha denilen ağıt söyleme mahallinde toplanarak hep birlikte ölünün iyiliklerini ve kahramanlıklarını anlatan ezgiler okur, ses ve hareketleriyle çevredekileri elem ve ıstıraba boğan hazin bir matem havası meydana getirirlerdi. Bu şekilde bazan kabile ihtilâfları ve kan davaları körüklenir, ölüm olayı ve cenaze kaldırma meselesi bir güç gösterisi ve bir öç alma hareketi haline getirilirdi. Bu törenlerde İslâm'ın şiddetle yasakladığı itikad ve amelle ilgili pek çok unsur da bulunmaktadır. Bu yüzden ağıtçılık kınanmış ve lânetlenmiş, hatta ilk devirlerde, Müslümanlığa yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz dahi alınmıştır (bk. Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 25; Müsned, III, 65). Ancak bütün bu tedbirlere rağmen ağıtçılık devam etmiştir.

Yaptığı iyilikleri ve fedakârlıkları bir bir sayarak ölünün üzerinde ah vahla ağlamaya *nedb veya nüdbe* denir. Kaderi kınama ve ilâhî takdire karşı çıkma şeklindeki nüdbelerle İslâm âdâb ve erkânına yakışmayan feryat ve figanlar yasaklanmıştır. Fakat taşkınlık yapmadan inleyip sızlanarak ağlamanın mubah sayıldığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebû Bekir, "Vah Nebî, ah benim dostum, vah vah canciğer kardeşim!" diye ağlamış (Buhârî, "Cenâiz", 32; Müslim, "Cenâiz", 16-28), Hz. Fâtıma ise "Vah benim babacığım!" diye gözyaşı dökmüştü (Müsned, VI, 31). Feryat ederek ve çığlıklar kopararak ölüye ağlamak mânasına gelen *nevha-niyâhe* ise hadislerde şiddetle yasaklanmış, Câhiliye âdeti sayılmış ve ölünün azap görmesine yol açacağı haber verilmiştir (bk. Buhârî, "Megazî", 34, 46, 83; "Ahkâm", 49). Ölüye ağlarken saçları yolma, üst baş yırtma, yüz göğüs paralama, başa kül savurma, diz dövme, karalar giyme, feleğe küfretme gibi hal ve hareketler de günah sayılarak yasaklanmıştır. Hatta cenaze toprağa verildikten sonra *ölünün evinde toplanmak ve burada yemek pişirip gelenlere yedirmek de nevha* sayılmıştır (bk. Buhârî, "Cenâiz", 34).

Ölü için üzülme ve sessizce gözyaşı dökmenin günah olmadığını açıkça ifade eden hadisler vardır. Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim ölmek üzereyken ağlamış ve bunu garip karşılayan Abdurrahman b. Avf'a, "Gözümüzden yaş akar, kalbimize hüzün çöker; ama dilimiz Allah'ın rızasına aykırı bir söz söylemez" demiştir (İbn Mâce, "Cenâiz", 60; Müsned, I, 204). Bir hadise göre ölü için ağlamaktan ve yaş dökmekten göz, üzülmekten de kalp sorumlu değildir; ama el yaptıklarından, dil söylediklerinden sorumludur (bk. Buhârî, "Edeb", 18; Müslim, "Fezâil", 62).

Ağıt ve ağlama konusuyla ilgili değişik hadislerden anlaşıldığına göre ölüye üzülmek, iyi huylarını ve güzel davranışlarını yâdederek ağlamak, eğer ilâhî takdire razı olmama ve kadere isyan etme mânasına gelen ifadelerle birlikte bulunmazsa mubahtır. Üstünü başını yırtma, saçını yolma, dizini veya başını dövme gibi el hareketleri ise câiz görülmemiştir.

Elim ve hazin bir hadise olan ölümden duyulan acıya karşı her insanın aynı metanet ve mukavemeti gösteremeyişinden dolayı, bu hususta câiz olan söz ve hareketlerle câiz olmayanları ayırmak için bir sınır koymak çok güçtür. Mümkün olduğu kadar ilâhî takdire teslimiyet göstererek dinî ahkâm ve âdâba uygun düşmeyen davranışlardan ve sözlerden sakınmalı, acıyı ve üzüntüyü devam ettirmemeye çalışmalıdır.

Fıkıh âlimleri, ağıtçılık bir yana, bir kimsenin çığlıklar koparakarak ve yüksek sesle hıçkıra hıçkıra kendi ölüsüne ağlamasını dahi câiz görmemişlerdir. Bu türlü davranışlar Hanefî ve Mâlikîler'e göre haramdır. Zehebî ve İbn Hacer el-Heytemî, yüksek sesle ölüye ağlamayı büyük günahlardan (günâh-ı kebâir) sayar ve bunu küfür olarak görenlerin bile bulunduğunu haber verirler. İmam Birgivî Vasiyetnâme'sinde, *"üzerime sağu sağmayalar" diyerek öldüğü gün de, ölümünün yedinci veya ellinci gününde de yemek pişirilip ölü aşı verilmemesini* açıkça istemiştir.

Sünnî âlimlerin sürekli karşı çıkmalarına rağmen ağıtçılık, Ehl-i sünnet muhitinde her zaman varlığını muhafaza etmiştir. Bugün Anadolu'nun her yerinde ve bütün İslâm âleminde, bilhassa köylerde ağıt yakma, ağıtçılık yapma âdetleri devam etmektedir. Fakat ağıtçılık en aşırı şekilde Şiî-Alevî zümreler arasında yaşama ve gelişme imkânı bulmuştur. Bütün Sünnî kaynaklar ağıtçılığı menettiği halde, Şiî-Alevî ulemâsı bunu teşvik etmiş, çok nâdir hallerde ise aleyhinde bulunmayıp sadece sükût etmişlerdir. Hz. Ali'nin şehid edilmesi dolayısıyla ramazanın on sekiz, on dokuz ve yirminci günlerinde, Kerbelâ fâciası vesilesiyle de 10 Muharrem'de Şiîler çeşitli yas törenleri tertip ederek ağıt söyler, içlerini döker, başka bir ifadeyle dertlerini tazelerler. Bu suretle, imamların çektikleri acılara ve işkencelere katıldıklarını, onların ıstırabını paylaştıklarını iddia ederler. Bu günlerdeki yas törenlerinde mûyeger ve nevha-künende denilen ağıtçılar bıçaklarla başlarını yarar, yüzlerini keserler, zincir-zenler zincirlerle sırtlarını döverler ve sîne-zenler göğüslerine vurur, ah vah edip çığlıklar atarlar. Ayrıca bu törenler sırasında *şebîh* denilen Kerbelâ fâciası sorumlularının kuklaları da yakılır. Şiîler, diğer imamların katledildikleri günlerin yıl dönümlerinde de buna benzer yas âyinleri düzenlerler. Bu suretle âyinler Şiîler'in saflarını sıklaştırmaları ve birliklerini perçinlemeleri için bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Şiîlik'te mersiye edebiyatının ve matem âyinlerinin gelişmesini sağlayan ağıtçılık, İslâm'ın birliğini ve bütünlüğünü devamlı olarak zedelemekten başka bir sonuç vermemiştir. Yine Şiî tesirlerle bazı Sünnî tekkelerde de muharrem ayında Kerbelâ hadisesinin yıl dönümü için âyin ve zikir meclisleri tertiplenerek hadiseyi hatırlatan ilâhiler (muharremiyye) okunması âdet haline getirilmiştir.

Ağıtçılık meselesinde Mu'tezile âlimleri genellikle Sünnîler gibi düşünmüşlerdir.

Bazı mutasavvıflar ise ölüye ağlamamak lâzım geldiğini ileri sürmüşler, emrihak vâki olduğu zaman âşık mâşukuna, kul mevlâsına vâsıl oldu diye sevinmişler, neşîdeler söylemişler, semâ etmişler ve düğünde olduğu gibi ziyafet vermişlerdir. Hz. Mevlânâ'nın ölüm yıl dönümlerinde mevlevîhanelerde icra edilen ve günümüzde de devam eden "şeb-i arûs" (düğün gecesi) törenleri bu tarz kutlamalara bir örnektir. Şiîler'in yaptıklarının tam tersi olan sevinmek, neşîdeler söylemek ve semâ etmek de dine ve insan tabiatına aykırı olduğu için çok sınırlı kalmış ve toplum tarafından geniş bir kabul görmemiştir.[1]

(1) DİA; [AĞIT - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 472; [AĞIT - Süleyman Şenel] c. 01; s. 473

Ağıt Edebiyatı - Türk

Ağıtın Türkler'de çok eski bir geleneği vardır. Orhun Kitabeleri'nde yuğ ve sığıt olarak adlandırılan bu türe, Dîvânü lugati't-Türk'teki Alp Er Tunga sagusu ilk örnek sayılabilir.

Azerbaycan'da *şiven ve ağı*, Türkmenler'de *âğı, tavs ve tavsa*, Kazak Türkleri'nde *köris*, müslüman Ker-

kük Türkleri'nde *sazlamağ* ve hıristiyan Kerkük Türkmenleri'nde *madras* gibi kelimeler, konu ve biçim bakımından ağıt yerine kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında ise ağıt ve ağıt töreni için *ağıt, ağıtmak, ağıtlama, ağat, ağut, avut, deme, deşek, deyiş, diyeşek, mersiye, sagu, sağı, sağunç, savu, sayma, şivan, türkü ve yakım* gibi kelimelerle *ağıt etmek, ağıt düzmek, ağıt havası, ağıt koparmak, ağıt söylemek, ağıt tutmak, ağıt yakmak, ağıt yapmak, ağıt yitirmek, bayatı söylemek, sağu kılmak, sağu sağma, sağı sağmak, şivan etmek, yakım yakmak, yas çağırmak, yas etmek, yas kaldırmak ve yası tutturmak* gibi deyimler kullanılmaktadır.

Bu kelime ve deyimler, söylendikleri yöreye, âdet ve geleneklerin özelliklerine göre birtakım anlam farklılıkları gösterirler. Bazı bölgelerde erkeklerin de ağıt yaktığı görülmekle beraber ağıtlar genellikle kadınlar tarafından yakılır. Ağıtçılığı bir meslek olarak sürdüren, para veya birtakım hediyeler karşılığı ağıt söyleyen yakıcılar halen mevcuttur. Ağıt yakanlara *ağcı, ağıtçı, ağlayıcı, âşık bacı, bayatıcı, sağıcı, sağucu, sağu sağıcı, sazlıyan* gibi isimler verilmekte, ağıtların söylendiği yas törenlerine de çeşitli bölgelerde sadlamağ, şivan, ölgülü veya sadece yas denmektedir. Ağıtlar, yakanın adıyla anıldığı gibi, ölen kişinin veya ölümün vuku bulduğu yerin adıyla da anılır.

Ağıtlar genellikle ölenin yakın akrabaları tarafından yakılır. Bu törenlerde hem ağlanır, hem de ezgiyle birlikte etkili sözler söylenir. Törenler, çoğunlukla ölünün başında ve ölünün gömülmesinden sonra ölü evinde yapılır; ancak, ölü gömülürken mezarlıkta ve daha sonra yapılan mezar ziyaretlerinde veya ölünün hatırlandığı zamanlarda da ağıt törenleri tertiplenmektedir. Ağıtlar, ya bir kişi veya törene iştirak edenler tarafından ölenin ya da akrabalarının ağzından yakılır. Bazan ölünün çamaşır bohçası sırayla kadınların önüne konur ve önüne bohça konulan kadın ağıt söyler. Aynı ağıtta ağzından konuşulan kişilerin değiştirildiği de görülmektedir; buna örnek olarak iki aylık bir bebeğin ağıtında ninesi, annesi ve babasının ayrı ayrı konuşturulduğu tesbit edilmiştir. Ağıtlarda değişik olaylar için çoğu kez birbirine çok yakın söyleyişler tekrarlanır.

Ağıtlar hece vezniyle söylenmekte ve *mâni, koşma, türkü, destan* şekillerinde olmaktadır. Bu bakımdan ağıtları şekillerinden çok konuları açısından sınıflandırmak gerekir. Bazı araştırıcılar ağıtın divan şiirindeki mersiye karşılığı olduğunu ileri sürerlerse de bunlar hüzün ve kederi ortak tema alarak kullanımlarının dışında yapı, mahiyet ve söylenişleri bakımından birbirlerinden tamamen ayrıdır. Yüksek sesle, ağlayarak ve belirli bir törenle okunan ağıtların çoğu anonim olduğu halde mersiyenin şairleri bellidir. Ayrıca mersiye yalnızca ölen biri için söylendiği halde ağıt, tabii bir felâket, gelin olan kız veya hapse düşen biri için de söylenebilir. Ağıtta, mersiyede olduğu gibi yalnız acı ve keder anlatılmaz; ölenin iyilikleri, üstünlükleri ve kahramanlıkları da anlatılarak övülür.

Kına gecelerinde ve düğünlerde de gelin ağlatmak için ağıtlar yakılmaktadır. Kına ağıtı, gelin ağıtı, ağıt havası, gelin ağlatma havası, gelin savusu, savu sağmak, gelin türküsü, gelin yası ve okşama denilen bu ağıtlarda ölüm acısı yerine, ayrılık üzüntüsü vardır. Gelin ağıtları, gelinin ağzından ya da yakınlarının ağzından söylenir. Askere giden oğul, kaza neticesinde sakat kalan genç, yenilgi ile sonuçlanan savaş, düşman saldırısı, ayaklanma, göç, yangın, kıtlık ve hastalık gibi konulara da ağıtlar yakılmıştır. Bunlardan başka isteğini yerine getirememe, sevdiğine kavuşamama gibi durumlarda ve at, köpek, geyik gibi çok sevilen hayvanların ölümlerinde yakılmış ağıtlar da bulunmaktadır.

Ağıtçılar, yakacakları ağıtın metnini hâfızalarındaki eski temeller üzerine kurarlar. Ayrıca kendi yetenekleriyle, içinde bulundukları zaman, mekân ve olayın yarattığı etkiden faydalanarak söyledikleri ağıtın şekil ve konu bakımından zenginleşmesini sağlarlar. Ağıtlar çoğu zaman uzun manzumeler halinde söylenir. Bunların metinlerinde vezinler genellikle düzensizdir. Serbest tarzda, konuşur gibi söylenen cümlelerin kelimeleri arasında seci yapılarak bir iç kafiye meydana getirilir. Bağlantılı ve bağlantısız bendlere sahip bulunan ağıtların bend ve bağlantılarındaki mısra sayısı değişebilmektedir. Ağıtlar, dörtlükler halinde de söylenir. Bu dörtlüklere, bazı yörelerde ölü deşetleri ve sazlamağ gibi isimler verilir. Ağıt örnekleri arasında soru-cevap şeklinde düzenlenmiş dörtlükler de bulunmaktadır.

Ağıtlar, en çok yedi, sekiz ve on birli hece vezni ile söylenmekte, kafiye yapıları değişebilmekte ve ka-

fiyesiz olanlarına da rastlanmaktadır. Saz şairlerinin aruzla söyledikleri örnekler de mevcuttur.[1]

(1) DİA; [AĞIT - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 472; [AĞIT - Süleyman Şenel] c. 01; s. 473

Ağıt Mûsikisi - Türk

Ağıtlar edebî yapı ve ezgileriyle birlikte bir bütünlük arzederler ve ağıtçıların törenlerdeki vücut hareketleri de anlamlarını tamamlar. Ağıtların ezgileri, gerçekte söyleyenin hâfızasında eskiden kalan bir nevi "melodi kalıpları"dır. Ağıt yakma deyimi ise "yas töreni sırasında ağıtı yakanın, hâfızasında yer etmiş bulunan mahallî melodi kalıplarına söz döşemesi" olarak tanımlanabilir. Bu sebeple ezgi kalıpları hem bölgenin ritim, melodi, diyalekt, tavır ve üslûp özelliklerini yansıtır, hem de söyleyenin şahsî üslûbunu taşır. Genellikle ağıtların söz ve ezgi cümleleri içinde "ah", "of", "aman", "anacığım", "kuzum", "babamın oğlu" gibi anlamlı ve anlamsız terennümler de bulunur.

Tamamen serbest ağızla ve serbest bir ritimle söylenen ağıtlar, Türk halk müziğinin "uzun hava" formu içinde telakki edilmektedir. Bu çeşit ağıtlar oldukça fazladır ve âdeta ritimli bir ezgi gibi belli durak yerlerine sahiptir. Tiz seslerden başlayarak çoğunlukla inici bir melodik seyir takip eden ağıtların ses genişliği genel olarak bir oktav kadardır; ancak bundan daha dar ve daha geniş ses sahalı olanları da bulunur. Serbest ritimli ağıtların son bölümlerinde karar sesine olan süratli melodik düşmeler, ağıtların ortak özelliklerindendir. Ağıtlar, uzun hava tarzında ve tamamen serbest ritimde oldukları gibi, kırık hava tarzında ve düzenli bir ritimde de olabilirler. Ana usul, birleşik usul ve karma usulde örnekler çoktur. Bunların dışında, serbest başlayıp sonradan usule giren, saz bölümleri belli bir usulde, söz bölümleri ise serbest ritimli ağıt örnekleri de bulunmaktadır. Türk halk mûsikisinin zengin çeşitleri arasında ölüm olaylarının sözsüz olarak yalnız saz ile tasvir edildiği bazı örnekler de yer almaktadır.

Derlenmiş olan türkülerin bir kısmı konu itibariyle ağıttır. Bu durum, ağıtların zamanla türkü haline dönüştüğünü göstermektedir. Kıtaları arasında başka halk şairlerinin şiirlerinden, daha eski ağıtlardan ve meşhur türkülerden parçalar bulunan ağıt örnekleri de dikkat çekmektedir.[1]

(1) DİA; [AĞIT - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 472; [AĞIT - Süleyman Şenel] c. 01; s. 473

Ağıtın Tarihçesi

Sumerler'de ölünün arkasından ağıt düzen grupların varlığı bilinmektedir. Eski Çin'de, ölenin ardından yedi gün yedi saatlik bir yas merasimi icra edilirdi. Bilhassa ölüyü gömmek için mezara gidilirken ağıtçılar kendilerini yerden yere atarak ağıt söylerler ve bazan bunlara rahiplerle müzisyenler de iştirak ederlerdi. Eski Şinto ölü gömme âdetleri arasında da ağlayıcı grupların sakin ve ağır başlı bir şekilde, çoğunlukla manzum ağıtlar söyledikleri bilinmektedir. Tibet'te ise ölünün başında Budizm'in kutsal metinlerinden parçalar okunur ve bu esnada ağıt da yakılırdı. Burada ağıtların yaşlılardan çok gençler için yakıldığı görülmektedir. Eski Yunan'da korainai denilen ağlayıcı kadınların toplum içinde belirgin bir yerleri vardı. Yunan ve Roma sanatında cenaze töreni sahnelerine geniş yer verildiği görülmektedir. İstanbul Arkeoloji müzelerinde bulunan milâttan önce IV. yüzyılın ilk yarısına ait ünlü "Ağlayan Kadınlar Lahdi" bu tür eserlerin en güzel örneğidir.

Yahudilerde ağıt ve yas merasimi ölü gömme âdetlerinin önemli bir parçası olarak görünmektedir. Yedi günlük yas müddetince "şarkıcı kadınlar" (II. Târihler, 35/25), "ağlayıcı kadınlar" (Yeremya, 9/17) ve "hünerli kadınlar" (Yeremya, 9/17) adları verilen bu işi meslek edinmiş kadınlar, ölen kişinin önemine göre uzun veya kısa şiirler söylerler ve koro halinde haykırarak ağlarlardı. Hz. Dâvûd'un Saul (Tâlût) ve Yonathan için yaktığı ağıt bu tarz şiirlere bir örnektir (bk. II. Samuel, 1/18, 27). Milâttan önce X. yüzyıla ait Byblos Kralı Ahiram'ın lahdi üzerinde bellerine kadar elbiselerinin üstünü yırtmış olan kadınların saçlarını yoldukları görülmektedir.

Bu bilgilerden, ölünün arkasından yas tutma ve ağıt yakma merasimlerinin Doğu'da da Batı'da da önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Yalnız, Yahudilik'te ve bazı eski geleneklerin tesiri altında kalan ilk dönem hariç, Hıristiyanlık'ta ağıt mefhumu bulunmamaktadır.

Eski Türkler'de de ölü için durumuna uygun defin ve yas törenleri tertiplemek ve bu törenlerde ağıt yakmak, haykırarak ağlamak, yüz yırtmak, saç yolmak, elbise parçalamak ve ölü aşı hazırlamak gibi değişik âdetler vardır. Matem âyinlerine yuğ, ağıtlara sagu, matem yemeğine yuğ basan denir. Orhun Kitâbeleri'nde, Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Dîvânü lugati't-Türk'te bu hususlarla ilgili geniş bilgiler ve sagu örnekleri yer almaktadır. İslâm kaynaklarında da eski Türkler'in bu âdetleri hakkında bilgilere rastlanır. Meselâ Taberî, 110'da (728) ölen bir Türk kumandanı ile 121'de (739) ölen Kürsül Han adlı bir Türk hükümdarının defin ve yas törenlerini geniş bir biçimde anlatmıştır (bk. Târîh, II, 1520, 1691). Çeşitli Türk lehçelerinde yasla ilgili ağıt, deşek, sagu, şivan, bayatı, tavsa ve köris gibi elli kadar kelimenin bulunması, bu geleneğin Türk kültüründeki yerini göstermektedir.[1]

(1) DİA; [AĞIT - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 472; [AĞIT - Süleyman Şenel] c. 01; s. 473

Ağlama

Hayatın her döneminde insanların tepkilerini göstermede özel bir yeri olan ağlamanın dinî hayatta da önemi vardır. Rivayete göre Hz. Âdem cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilince, işlediği günaha o kadar çok ağlamıştı ki bütün melekler ona acımışlardı. Sonunda bu kadar çok ağlaması affedilmesini sağlamıştı (bk. Ahmed b. Hanbel, s. 61).

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Ya'kub'un sevgili oğlu Yûsuf'un hasretiyle çok ağlamasından dolayı gözlerine perde indiğini haber vermektedir (bk. Yûsuf 12/84). Hz. Dâvûd'un da günlerce ağladığı nakledilir (bk. Ahmed b. Hanbel, s. 61). Diğer peygamberlerin de ağladıklarına dair rivayetler vardır.

Bütün semavî dinlerde aşırı derecede gülmek hoş karşılanmamış, buna karşılık ağlamak tavsiye edilmiştir. Nitekim Kur'an da az gülmeyi, çok ağlamayı tavsiye eder (bk. et-Tevbe 9/82). Ağlayarak yere kapananları öven ve bu hareketin saygı duygusunu artırdığını ifade eden Kur'ân-ı Kerîm, bu suretle ince ve hassas kalbi över (bk. el-İsrâ 17/109); kaba ve duygusuz kalbi taşa benzeterek yerer (bk. el-Bakara 2/74; Âl-i İmrân 3/159; el-Hac 22/35; el-Hadîd 57/16). Hz. Peygamber, "Benim bildiğimi siz bilseydiniz az güler çok ağlardınız" (Buhârî, "Küsûf", 2; Müslim, "Küsûf", 1) buyurmuştur.

Ağlamanın sebebi Allah korkusu ve sevgisi, cehennem, kıyamet ve ölüm endişesi, cennet nimetleri olduğu gibi, dünya ile ilgili üzüntü ve acılar da olabilir. Nitekim Hz. Ya'kub oğlu Yûsuf için ağladığı gibi Hz. Peygamber de oğlu İbrâhim'i can çekişirken kucaklayarak öpmüş, koklamış ve onun için gözyaşı dökmüş, bunu gören çevresindeki sahâbîler de ağlamışlardı (bk. Buhârî, "Cenâiz", 44; Müslim, "Fezâil", 62).

Yine Hz. Peygamber annesinin kabrini ziyareti sırasında ağlamış (bk. Nesâî, "Cenâiz", 101), ölen bir torunu için de gözyaşı dökmüş (bk. Buhârî, "Cenâiz", 33; Müslim, "Cenâiz", 12), koma halinde bulunan Sa'd b. Ubeyde'yi ziyaret ettiğinde gözleri yaşarmış ve orada bulunanlar da ağlamışlardı (bk. Buhârî, "Cenâiz", 54; Müslim, "Cenâiz", 12). Ayrıca Osman b. Maz'ûn'un naaşını yaşlı gözlerle öpmüştü (bk. Tirmizî, "Cenâiz", 14).

İslâm'da bedenî, ailevî, dünyevî felâket ve acılara ağlamayıp sabır ve tahammül göstermek tavsiye edilmekle birlikte, bu durumlarda taşkınlık yapmadan ağlamak yasaklanmamıştır. Buna karşılık nevha yani isyanı andıracak şekilde bağırıp çağırarak, saçını başını yolarak ağlama kesin olarak haram kılınmıştır. Kalben üzülmek ve gözyaşı dökmekte ise dinen mahzur yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim'in ölümüne ağladığı için kendisine hayretini ifade eden bir sahâbîye, "Kalbimizde acı, gözümüzde yaş var; ama dilimiz Allah'ın rızasına aykırı bir söz söylemez" buyurmuşlardı (Buhârî, "Cenâiz", 43; Müslim, "Fezâil", 62).

İslâm'da dinî his ve heyecanla ağlamak tavsiye edilmiş ve bu tür ağlamalar karşılığında büyük sevap vaad edilmiştir. Meselâ kimsenin bulunmadığı bir yerde Allah'ı zikredip ağlayan müminin âhirette Allah'ın özel lutfuna nâil olacağı (bk. Buhârî, "Rekâik", 24; Müslim, "Zekât", 91), Allah korkusundan ağlayan kişinin cehennemden âzat edileceği (bk. Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 8, 12; Nesâî, "Cihâd", 8), Allah'ın, kalbi hüzünlü ve gözü yaşlı olanlara azap etmeyeceği (bk. Buhârî, "Cenâiz", 45; Müslim, "Cenâiz", 12), Allah korkusundan ağlayan, harama bakmayan ve askerde nöbet tutan

kimselere cehennem ateşinin haram olduğu (bk. Dârimî, "Cihâd", 15; Nesâî, "Cihâd", 11) hadislerde belirtilmiştir.

Hz. Peygamber, "Kur'an hüzünle nâzil oldu" buyurarak onu okurken veya dinlerken yerine göre hüzünlenmeyi ve ağlamayı tavsiye etmiştir (bk. İbn Mâce, "İkame", 176). Nitekim kendisi de İbn Mes'ûd Nisâ sûresinin 41. âyetini okurken dolu dolu gözyaşı dökmüştü (bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kurân", 35; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 247-248).

Kur'ân-ı Kerîm'de de Allah'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secde edenler övülmüştür (bk. Meryem 19/58). Hz. Ömer, kız kardeşi Fâtıma'nın evinde dinlediği âyetlerin tesirinde kalarak ağlamış ve müslüman olmuştu (bk. İbn Hişâm, I, 230). Hz. Ebû Bekir'in de yufka yürekli olduğu, Sevr mağarasında ağladığı, Hz. Peygamber'in vefat edeceğini sezince göz yaşı döktüğü bilinmektedir (bk. Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-Nebî", 2; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 2).

Hz. Peygamber, kendisine kurtuluşun yolunu soran Ukbe b. Âmir'e, işlediği günahlardan dolayı ağlamasını tavsiye etmişti (bk. Tirmizî, "Zühd", 60). Tebük seferine katılamayan Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye kusurlarını affettirmek için hüngür hüngür ağlamışlardı (bk. İbn Hişâm, IV, 945).

İçinden gelerek ağlayamayanlara ağlar bir tavır takınmaları tavsiye edilmiştir (bk. İbn Mâce, "Zühd", 6; Müslim, "Cihâd", 58). Bununla birlikte lüzumsuz, zamansız ve yersiz ağlamalar, riya sayılması ihtimali bulunan gözyaşları yasaklanmış ve bu türlü ağlamaların şeytandan kaynaklandığı bildirilmiştir (bk. Müsned, V, 235). Nevhanın ve ağıtçılığın yasaklanmasının sebebi de bu tarz ağlamaların din ve dünya bakımından zararlı oluşudur. İslâm'ın bu konudaki görüşü, olur olmaz şeylere ağlamamak, başkalarını kendine acındırmak için gözyaşı dökmemek, sabır ve tahammül ederek kendine hâkim olmak, yeri ve zamanı gelince de ağlayarak içini boşaltmak şeklinde özetlenebilir.

Bu dinî temele bağlı olarak özellikle tasavvufta hüzünlü bir tavır içinde bulunma ve ağlamaya büyük önem verilmiş, hatta ilk zâhid ve mutasavvıflar arasında bazıları bu halleriyle meşhur olmuşlardır.(1)

(1) DİA, [AĞLAMA - Süleyman Uludağ] c. 01; s. 474

Ağlamacı

Ağıt söyleyen kadın.(1)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Ağlamak

a. Acı, keder, pişmanlık, üzüntü, korku ve bazen de sevinç gibi, duyguların yoğunlaşmasından ötürü **gözyaşı dökmek**.(1)(2)

b. Göğe yükselmeyi ifade eden "**ağıt**" kelimesi, ölenlerin ruhunun göğe yükselmesi inancına dayanarak, bir ölünün, kaybolan bir şeyin arkasından yas tutmak, yanma manasında kimi kaynaklarda "**ağlama**" olarak tanımlanmıştır.(1)(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Suluoca, Murteza, Üsküp ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar

Ağlamış Baba Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 58

Ağlayan gelin

a. Gelinlik çağında ölen genç kızların mezar taşlarına işlenen "**ters lale**" yahut "**ağlayan gelin**" çiçeği.

b. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da baharda açan, çiçekleri aşağıya bakan bir bitkidir.(1)

(1) Kutlu, Hüseyin. a.g.e., s.32

Ağu İçen Evlatları Türbesi-Elazığ

(1) Oymak, İskender1. a.g.e. s. 56 -

Ah

a. Derinden bir soluk vererek veya iç çekerek, kullanıldığı yere ve ses tonuna göre, maddi veya manevi bir acıyı, ağrı, ıstırap, pişmanlık, esef, acıma özlem, yanıp yakılma, yeis, ümitsizlik, beğenme, hayranlık vb. duyguları ifade eden feryat, inilti.(1)(3)

b. Aşığın iç âlemindeki ateşin ve elemin ifadesi olan iştiyak nidası. Arap alfabesinde "Allah" lafzının ilk ve son harfleri "ah"tır.[3][4]

c. Beddua, kötü dilek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü." İstanbul Marifet Yayınları, (1991).

Ahadiyet

a. Birlik, teklik, Allah'ın birliği, mutlak birlik.[1][3]

b. Sadece Allah'ın sıfat isimlerindendir.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kâşani, Abdürrezzak. "Tasavvuf Sözlüğü." Çev. Dr. Ekrem Demirli, İz yayıncılık, (2004)

Ahat Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 286

Ahd

a. Ahit, söz verme, ant, yemin.[1][2]

b. Devir, zaman, gün.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Ahdan

Dert ortakları, dostlar, yoldaşlar, arkadaşlar, ahbaplar.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahdetmek

a. Sözünü tutacağına dair Allah'a yemin etmek.[2]

b. Bir şeyi yapmaya kesin karar vermek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ahdi Atik

Yahudilere ait İbranice veya Aramice mukaddes kitaplar; Tevrat, Zebur ve Kaballer.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahfâ

a. En gizli, çok gizli sır.[1][2]

b. İnsanda "Latife" denilen manevi melekelerden biri.[1]

c. Evliyalığın en yüksek derecesi.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Gazali, Ebu Hamid1. "Kıyamet Ve Âhiret." Hakikat Kitabevi, İstanbul 2011, s.151

Ahfad

a. Torunlar; çocukların çocukları.[1][2]

b. Gelecek nesiller.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahi

a. Ahiliğe, ahilik ocağına mensup olan kimse.[1][2]

b. Bir kimsenin en çok sevdiği yakını; arkadaş, dost.[1]

c. Osmanlılarda zaviyelerde şeyh makamında olan kimse.[2]

d. Ahi, Arapça kardeş demektir. Fakat Anadolu'da vaktiyle mevcut olmuş olan bir zümrenin adıdır. Divân-ı Lûgat-ı Türk bu kelimeyi "cevâd" ile izah ediyor ki, cömert, eli açık demektir.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Onay, Ahmet Talat. "Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı." Akçağ Yayınları, Ankara (2000).

Ahi Ahmed Zencani Türbesi-Bayburt

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 57

Ahi Ali Baba Türbesi-Adıyaman

(1) Sucu, Mustafa. a.g.e., s. 75

Ahi Ali Baba Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Ahi Baba Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12,
(2) Özdoğan, Duygu. a.g.e. s. 137

Ahi Baba Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 115

Ahi Barak Baba Türbesi-Amasya

(1) Kalafat, Yaşar.1 "Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları." Türklük Bilimi Araştırmaları 14.14 (2003): 177-186. s. 183

Ahi Bayram Türbesi-Aydın

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 86,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 180-

Ahi Beyazıd Türbesi-Sandıklı

(1) Karakuş, Ali Osman. "Sandıklı Türbeleri ve Türbelerle ilgili Halk İnançları" Cilt.1, Sandıklı Belediyesi 2011 s. 149

Ahi Çelebi Türbesi-Bursa

(1) Bursa B.B.2, "Bursa Şehrengizi Bildiriler Kitabı" 28-30 Nisan 2011, Türk İslam Sempozyumları Bursa (2011.). s. 105

Ahi Ebubekir Türbesi-Muğla

(1) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 184

Ahi Elvan Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 102,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 181

Ahi Emir Ahmed Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 63,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 181,
(3) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 72

Ahi Emir Ahmedi Zencani Türbesi-Bayburt

(1) Çöteli, M. G., "Bayburt Kent Dokusunun Gelişimi." Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, (2005). s. 66

Ahi Erbasan Türbesi-Kütahya

(1) Kütahya Valiliği, "Kütahya 2002." Kütahya Valiliği İl Özel İd. Yay.(2002). s. 68

Ahi Evran Mehmet Efendi Türbesi-Afyon

(1) Karanfil-Güldemir, Münevver. "Afyon-Bolvadin Ve Çevresi Halk İnanışları Ve Uygulamaları". Diss. DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yük. Lis. Tz.(2008). s. 98

Ahi Evran Türbesi-Kütahya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 87,
(2) Ölçen, Sadık. "Kütahya Ansiklopedisi." Kütahya Belediyesi Kültür Yay., Kütahya (1999). s. 15

Ahi Evran Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.1, Gökçe Günel, Ali Kılıcı. "Tarih İçinde Ankara." Ankara B.B Yayınları, Ankara Tarih ve Kültür Dizisi: 1, (2008). s. 185

Ahi Evran Türbesi-Karaman

(1) Karaman Valiliği, "Karaman Kültür Envanteri 2009." s. 245

Ahi Evren Dede Türbesi-Trabzon

(1) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 182

Ahi Evren Türbesi-Kırşehir

(1) DİA, Cilt. 25 s. 482,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 178

Ahi Fahrettin Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 68

Ahi Hüsameddin Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 48

Ahi İbrahi Türbesi-Aydın

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12

Ahi Mecdud Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. "Burdur'da Yaşam." Burdur Beld. (2007). s. 38

Ahi Mesud Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 69

Ahi Musa Türbesi-Elazığ

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12

Ahi Şemsettin Türbesi-Isparta-Uluborlu

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 4

Ahi Şerafettin Türbesi-Ankara

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12,
(2) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 54,
(3) Erdoğan, Abdülkerim.1 a.g.e. s. 154,
(4) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 180,
(5) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 85

Ahî Şerafeddin Türbesi

Ankara'da Samanpazarı semtinde XIV. yüzyıla ait türbe.

Arapça kitâbesine göre 731'de (1330-31) Ahî Hüsâmeddin için yapılmıştır. İçindeki yedi kabirden biri onun, bir diğeri 751'de (1350-51) vefat eden oğlu Ahî Şerafeddin Mehmed'indir. Ayrıca burada Ahî Şerafeddin'in kızı Devlet Hatun (ö. 763/1361-62) ile Ahî Hüseyin'in kızı Ayşe Hatun'un (ö. 833/1430) sandukaları da bulunmaktadır. Diğer üç sandukanın ise Ahî Hüsâmeddin'in soyundan gelen kimselere ait olduğu tahmin edilmektedir.

Ahî Şerafeddin Türbesi sekizgen bir plana göre yapılmış olup alt kısmı karedir. Üstünü dıştan sekiz, içten on altı dilimli kâgir bir sivri külâh örter. Böylece kareden on altıya geçiş, ustalıklı bir biçimde tromplar, köşe üçgenleri ve ufak nişlerin yardımıyla sağlanmıştır. Türbe değişik ölçülerde ve cinslerde devşirme taşlardan yapılmıştır. İçerisindeki yedi sandukadan bir tanesi alçı kabartmalarla süslüdür ve Ahî Hüsâmeddin'e aittir. Sahibi belli olmayan diğer bir sanduka da yine alçı tezyinatlı olup üzerine kelime-i tevhid işlenmiştir. İki sanduka ise altıgen mavi renkte çinilerle kaplanmıştır.

Devlet ve Ayşe hatunların sandukaları mermerdendir.

Ahî Şerafeddin'e ait kabrin ise bugün sadece sanduka eteği yerinde durmaktadır. 1933'te Ankara Etnografya Müzesi'ne götürülmüş olan ceviz ağacı sanduka üzerinde ölünün adından başka, Âyetü'l-kürsî ve başka âyetler yazılıdır; ayrıca zengin bir oyma süsleme de görülür. Türk ağaç işçiliğinin en güzel eserlerinden olan ve tabut biçiminde bir sanduka ile altı kare, üstü çokgen sivri külâhlı küçük bir türbeye benzer başlık kısmından meydana gelen bu sandukanın Nakkaş Abdullah b. Mahmud tarafından yapıldığı kitâbesinde belirtilmiştir. Ahî Şerafeddin Türbesi ve ona ait sanduka, Ankara'nın Selçuklu devrine ait en başta gelen tarih ve sanat âbidelerindendir. Evvelce etrafında yer alan ve içinde pek çok eski mezar taşı bulunan hazîre bozulmuş, taşlar başka yerlere taşınmıştır. Yalnız bunlardan, 781'de (1379-80) vefat eden Ali Hüsâmeddin Hüseyin b. Yûsuf'un mezar taşı kalmıştır.[1]

(1) DİA; Ahî Şerafeddin Türbesi- Semavi Eyice c. 1, s. 532

Ahi Kavuğu

Mezar taşlarında kullanılan bir biçim. Bu biçimde, mezar taşı yukarıdan aşağıya doğru hafifçe daralmıştır. Mezar taşındaki başlık tipi "Ahi Kavuğu"-dur. Kavuk iki kademeli yapılmış olup, kavuğun alt kısmına kalın şeritle sarık şekli verilmiş, üst kısmı ise altı eşit parça şeklinde dilimlenmiştir. Bu bilgiler, ölen kişinin mensup olduğu sosyal sınıfın belirlenmesini de temin eder.[1]

(1) Demirel, Feray. "Besni Mezar Taşları." Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya (2008)., s.49

Ahi Şorba Türbesi-Kastamonu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 93

Ahi Temürliden Türbesi-Kütahya

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 291

Ahi Tuman Baba Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 27

Ahi Yunus Türbesi-Çanakkale

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 185

Ahi Yusuf Perende Türbesi-Tokat

(1) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 182

Ahi Yusuf Türbesi-Antalya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 12,
(2) Kalafat, Yaşar.1 a.g.e.S. 180

Ahi Yusuf Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 114

Ahi Yusuf Türbesi-Erzurum

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 225

Ahi-Türkoğlu Çelebi Hüsameddin Türbesi-Konya

(1) Özönder, Hasan. "Konya Velileri." Konya : [y.y.], 1990 s. 77

Ahid

İslâm ahlâkında ahid ve va'd terimleri genellikle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de va'd ve bundan türetilmiş olan kelimeler, *"Allah'ın inanan ve iyi işler yapan insanlara maddî ve manevî ecir ve mükâfat vereceğini bildirmesi"* mânasında geçer.

Ahid kelimesi ise ahlâkî bir kavram olarak genellikle *"birine söz verme, vaad ve taahhütte bulunma, anlaşma yapma"* mânalarında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâki, "'ahd", "va'd" md.leri).

Hadislerde de bu mânalar hem ahid hem de va'd kavramlarıyla ifade edilmiştir (bk. Wensinck, "'ahd", "va'd" md.leri).

Kur'an'da iman, yalnızca zihnî bir inanma değil, bunun yanında kişinin dinî naslarla belirlenmiş olan esaslara uyacağına dair gönüllü bir taahhüdü olarak değerlendirilmek suretiyle iman ile ahid arasında sıkı bir münasebet kurulmuştur. Böylece Kur'an'a göre ahde vefa, iman ederek Allah ile ahidleşmiş ve bu suretle kendisini hür iradesiyle sadakat mükellefiyeti altına sokmuş olan müminin ahlâkî bir borcudur. Bu sebeple Kur'an ahdin önemi üzerinde ısrarla durmuştur. İster Allah'a ister insanlara karşı verilmiş olsun, her vaad ve ahid, yükümlülük için ehliyet şartlarını taşıyan bir insanı borçlu ve sorumlu kılar. İslâm ahlâkında bu sorumluluğun yerine getirilmesine ahde vefa veya ahde riayet denir ki her iki tabir de Kur'an'dan alınmıştır (bk. el-Bakara 2/177; el-Mü'minûn 23/8).

"Sözünde durmak, verdiği sözlere bağlı kalmak, özü ve sözü doğru olmak" gibi anlamları içine alan ahde vefa veya kısaca vefa, İslâm ahlâkının en önemli prensiplerinden biridir. Ahlâkçılara göre ahde vefayı yüksek bir fazilet haline getiren husus, kişinin taahhüdünün aksini her an yapma imkânına sahip olduğunu bilmesine rağmen, kendisini verdiği söze bağlı hareket etmek zorunda hissetmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde olgun müminlerin vasıfları sayılırken, onların ahde vefa gösterme özelliklerine işaret edilir (bk. el-Mü'minûn 23/8; el-Meâric 70/32). Kur'an'da ahde vefa ile ilgili âyetlerde, kendileriyle yapılmış antlaşmaların hükümlerine riayet ettikleri müddetçe, müslüman olmayan taraflara dahi verilen söz istikametinde uygulamada bulunulması emredilmektedir (bk. et-Tevbe 9/1, 4, 7).

Diğer ahlâkî faziletlerde olduğu gibi ahde vefa göstermede de ümmeti için örnek bir yaşayış sürdürmüş olan Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması'ndan hemen sonra, yanındaki müslümanların itirazlarına rağmen, kendisine sığınan Ebû Cendel'i antlaşmanın gereği olarak müşriklere iade etmesi, onun verdiği söze bağlılığının en canlı örneklerinden birisidir. Ona "el-Emîn" sıfatının düşmanları tarafından bile verilmesinin, kendisinin ahde vefa ve emanete riayet faziletine kemâliyle sahip bulunmasından ileri geldiği bütün kaynaklarda belirtilmiştir. Nitekim o, konu ile ilgili hadislerinde ahde uygun hareket edilmesini imandan saymış, ahde aykırı davranmayı ise nifak alâmetleri arasında göstermiştir. Zira sözünde durmamak, sözüne güvenilmez olmak, imanın özünde bulunan sadakat mefhumu ile çelişmektedir. Halbuki gerek Kur'an'da (bk. el-Bakara

2/177), gerekse hadislerde ahde vefa ile sadakat arasında kopmaz bir bağ bulunduğu belirtilmiştir.

İnsanların toplum hayatının gereği olarak birbirleriyle yaptıkları sözleşmelerin esaslarına uygun hareket etmelerinin, verdikleri sözleri mutlaka yerine getirmelerinin önemi üzerinde ısrarla duran İslâm ahlâkçıları, bu konuyu ekseriyetle "dilin âfetleri" başlığı altında incelemişlerdir.

Ahlâkçılar, herhangi bir vaadde bulunurken, ileride ahde vefa göstermeyen bir kişi durumuna düşmemek için, yerine getirilemeyecek hususlarda düşünmeden hemen "evet" demek yerine, söz veren tarafın ahdini yerine getirmesini engelleyen meşru bir sebebin baş gösterebileceğini dikkate alarak, sözün ardından, "inşallah" denilmesini tavsiye etmişlerdir.[1]

(1) DİA; [AHİD - Metin Yurdagür]c. 01; s. 535

Ahid

a. Yemin, ant.[1][2]

b. Söz verme.[1][2]

c. Zaman, devir.[1]

d. Antlaşma, ittifak.[2]

e. Emir, buyruk.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ahir

a. Son, sonunda, akıbet, nihayet.[1][2]

b. Sondaki, en sondaki, hâsılı, en sonunda, en sonra, sonuncu, sonraki.[1][2][3]

c. Bir evveli olmadığı gibi, bir sonu da olmayan, her şeyden sonra kalacak olan manasında Esma-i Hüsna'dan, Allah'ın sıfatlarından biri.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ahir Nefes

Son nefes, ölüm anı.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ahir Zaman

a. Son zaman, dünyanın sonunun yaklaştığı, kıyametin kopmasının yakın olduğu kabul edilen zaman bölümü. Dünyanın sonuna doğru. Dünyanın sonu. Dünyanın son günleri.[1][2][3]

b. Ahlakın bozulup kötüleştiği, fitne ve fesadın kıyamet günlerinin yaklaştığını gösterecek kadar yaygınlaştığı zaman.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ahir Zaman İnancı

İslâm literatüründeki âhir zaman terimi, dinler tarihindeki eskatoloji (âhiret bilgisi) ile alâkalıysa da aynı değildir. Eskatoloji, kozmolojide bir safhadır; buna karşılık âhir zaman terimi kıyamete yaklaşan son devreyi, zamanın ve âlemin sonunu veya son günlerini ifade eder. İslâm inancına göre âlemin başı olduğu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek beşer gücünün dışındadır.

İnsanın eceli gibi âlemin de ecelini belirlemek ve belirlediği şekilde gerçekleştirmek Allah'a aittir. Fakat art niyetli bazı kimseler gayelerine ulaşmak için, diğer bazıları da bilgisizlik sebebiyle bu konuda tarih vererek veya tahminde bulunarak Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı iddialar ortaya atmışlardır.

Halbuki aşağıda meâli verilen âyetler bu gibi iddiaların yersiz ve anlamsız olduğunu açıkça göstermektedir: "Kıyametin ne zaman kopacağını sana sorarlar. De ki: Onun bilgisi sadece rabbimin nezdindedir. Onun vaktini kendisinden başka kimse açıklayamaz" (el-A'râf 7/187). "Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek ancak Allah'a aittir" (Lokmân 31/34). "Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilemez" (en-Neml 27/65).

Kur'an'ın bu açıklamalarını da göz önünde bulunduran hadisçiler, dünyanın ömrünün 7000 sene olup Hz. Peygamber döneminin son bin seneyi içine aldığı şeklindeki rivayetleri asılsız kabul etmişlerdir (bk. Ali el-Karî, s. 452-454). Bununla beraber bazı İslâm bilginleri bu konuda üç devreden söz etmişlerdir. Başlangıçtan Tevrat'ın nüzûlüne kadar olan ilk devre, İslâm'ın zuhûruna kadar geçen zaman ikinci devre, hicretten kıyamete kadar devam edecek olan zaman dilimi ise son devredir

(bk. Elmalılı, V, 3739). Fakat süre belirlemeden bu son devreye âhir zaman denilebilir. Çünkü çeşitli hadislere göre âhir zaman Hz. Peygamber'in bi'setiyle başlamıştır (bk. Buhârî, "Rikak", 39; Müslim, "Fiten", 132-139). Ancak ne zaman biteceğini Allah'tan başka kimse bilmemektedir.

Son peygamber (hâtemü'l-enbiyâ) olması dolayısıyla Muhammed aleyhisselâma İslâm literatüründe "âhir zaman peygamberi" de denilmiştir. Zira ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir ve kıyamete kadar sürecek olan devrede Allah yoluna yapılacak davet onun adına olacaktır. Bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "Muhammed sizlerden herhangi birinin babası değildir. Ancak o, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur" (el-Ahzâb 33/40). Bu âyette geçen "hâtem" (mühür) kelimesi kıraat imamlarınca böyle okunduğu gibi "hâtim" (mühürleyen, sona erdiren) şeklinde de okunmuştur. Mühür bir şeyin sonuna basıldığına göre Hz. Peygamber, her iki kıraat açısından da nübüvvet silsilesinin sonuncusu, nübüvvet zincirinin son halkası olmaktadır.

Âhir zaman terimi Kur'ân-ı Kerîm'de yer almıyorsa da hadislerde çokça kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in, dinî hayatın zayıflaması ve ahlâkın gerilemesi şeklindeki kıyamet alâmetlerine temas eden hadislerinde "âhirü'z-zamân" terimi kullanıldığı gibi bu anlamı ifade eden "سيأتي على الناس زمان" (insanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki ...) ibaresine de sık sık rastlanır (bk. Wensinck, Mu'cem, "Zamân" md.).

Hadis literatüründeki bu kullanılış müslümanların zamana, olaylara ve geleceğe bakışlarına tabii olarak tesir etmiş ve onları, özellikle ahlâk kurallarına aykırı düşen davranışlarla beklenmedik olayları âhir zaman alâmeti olarak değerlendirmeye sevketmiştir.(1)

(1) DİA. [ÂHİR ZAMAN - Günay Tümer] c. 01; s. 542-543

Ahir Zaman Telakkisi

Dünyanın son günleri veya sonu anlamında kullanılan bir terim.

Dinler, zamanın başlangıcı ve sonu meselesinde iki gruba ayrılmıştır.

Zamanın devrî olduğunu kabul eden dinlere göre (Eski Mısır, Aztek, Sumer dinleri ile Hinduizm ve Budizm) zaman, birbirini takip eden devrelerden oluşur ve bu devreler sonsuza kadar sürüp gider. Âlemin fâni olduğunu ve zamanın düz bir hat şeklinde akıp gittiğini kabul eden dinlere göre ise (Zerdüştîlik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm), âlemle beraber içinde yaşanılan zaman da sona erer ve yeni bir âlemle birlikte sonsuz zaman başlar. Ancak her iki grup dinin benimsediği bir gerçek var ki bu da insanın içinde yaşadığı devre veya devrelerin "sonlu" olmasıdır.

Âhir zaman, zamanın devrî oluşunu kabul eden dinlerde insanın içinde yaşadığı devrenin son dönemini, âlemin ve insanın fâni olduğunu kabul eden dinlerde ise dünya hayatının kıyametten önceki son zamanlarını ifade eder.

Yahudilik'te dünyanın genel ömrü haftanın her günü bin sene kabul edilerek 7000 yıl sayılır. Bununla beraber dünyadaki faal yıl 6000 olup ikişer bin yıllık üç devreye ayrılır. Bunların birincisi karışıklık, ikincisi hikmet ve şeriat, üçüncüsü ise mesih devresidir. Âlemin yenileşmesi yani kıyametin kopması 7000 yılın geçmesiyle olacaktır. Kıyamet öncesinde başka bir deyişle kötülüklerin yaygınlaşacağı kriz devresinden sonra gelen mesih döneminde İsrail'in düşmanlarından hiçbiri yahudilere zarar veremeyecek, onlar yeniden Eden bahçesindeki saadete dönecekler ve insanlarla vahşi hayvanlar barış içinde yaşayacaklardır. Mesih gelmeden önce seller, zelzeleler, harpler, ihtilâller, güneşin ve ayın kararması, yıldızların dökülmesi gibi fevkalâde olaylar vuku bulacaktır. Yahudi inanışına göre, başından sonuna kadar insanın yeryüzündeki tarihini önceden düzenleyen Tanrı'dır. Mesih gelmeden mesihî devrede vuku bulacak hadiseler yahudiler için âhir zaman olaylarıdır.

Hıristiyanlık'ta zaman tasavvuru Yahudilik'tekine benzer. Bu dine göre de üç devre söz konusudur: 1. Yaratılıştan önceki devre (bk. Korintoslular'a Birinci Mektup, 2/7). 2. Yaratılış ile Hz. Îsâ'nın ikinci gelişi arasındaki devre (bk. Galatyalılar'a Mektup, 1/4). 3. Ebedî hayat (bk. Efesoslular'a Mektup, 1/21, 2/7 vd.). Hz. Îsâ beklenen mesihtir. Onun ikinci gelişinden önce milletler milletlere karşı çıkacak, zelzeleler ve kıtlıklar olacak, irtidad-

lar, fitneler, dinsizlikler ve fesat yaygınlaşacaktır (bk. Selânikliler'e İkinci Mektup, 2. bab; Matta, 24/26; Markos, 13/24-31; Luka, 21/25 vd.). İşte bütün bunlar, "son"u getirecek olaylardır.(1)

(1) DİA. [ÂHİR ZAMAN - Günay Tümer] c. 01; s. 542-543

Ahiret

a. Ölümden sonra gidilecek olan âlem, öbür dünya, beka âlemi, öteki dünya, son ikamet mahalli.

b. Son.

c. İnsanın ölümüyle, dünya hayatından sonra başlayan ebedi, sonsuz hayat, ikinci hayat.(1)(2)(3)(4)(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

(3) Pala, İskender. a.g.e.

(4) Akay, Hasan. a.g.e.

(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Ahiret Âlemi

Birinci ve ikinci defa **sûra üflenmesi**nin arasında geçen zamana, bir tarife göre "ahiret âlemi", başka tarife göre ise "**berzah âlemi**" denir.(1)

(1) Erdoğan, Hüseyin s. "Ölüm Ve Ötesi." Çile Yayınları, (2000). s.191

Âhiret Azabının Ebedîliği

Cehennem azabının ebediyeti hakkında İslâm öncesi dinlerden beri çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.(...)

Âsi müminler ve kâfirler için azabın ebedîliği konusunda İslâm âlimlerinin görüşleri birbirinden farklıdır. Ehl-i sünnet'e ve bazı Şîa fırkalarına göre cehenneme giren müminler, ister küçük ister büyük günah işlemiş olsunlar, eninde sonunda oradan çıkacaklardır (Eş'arî, Makalât, s. 294; İbn Bâbeveyh, s. 90-91).(...)

Kâfirlere uygulanacak azabın ebedîliğine gelince, her ne kadar Cehm b. Safvân ile Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf dışındaki bütün İslâm âlimlerinin bu azabın ebedîliği üzerinde ittifak ettiği nakledilirse de (Eş'arî, Makalât, s. 474; İbn Hazm, el-Usûl, s. 43) aslında konu ile ilgili olarak bir ittifak veya icmâdan söz etmek oldukça güçtür. Çünkü İslâmiyet'in ilk devirlerinden günümüze kadar farklı görüşler benimseyen âlimler var olagelmiştir (Taberî, XII, 71; İbn Kayyim, s. 286; Robson, s. 386).

Bu görüşleri iki noktada toplamak mümkündür.

1. Âhirette kâfirlere uygulanacak olan azap ebedîdir. Ehl-i sünnet'in çoğunluğu ile Mu'tezile, Şîa ve Hâricîler bu görüşü benimsemiştir (Eş'arî, Makalât, s. 474; Tabâtabâî, XI, 24).
2. Söz konusu azap uzun asırlar devam ettikten sonra bir gün sona erecektir. Ashaptan Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah ve Ebû Saîd el-Hudrî; tâbiînden Abd b. Humeyd, Şa'bî ve İshak b. Râhûye'nin dahil olduğu (İbrâhim b. Hasan, s. 473) selef âlimlerinden başka Cehm b. Safvân, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ve bazı Şiî fırkalarla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (Mûsâ Bigiyef, s. 17), İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l-Vezîr ve İsmail Hakkı İzmirli gibi önemli bir grup âlim bu görüşün savunucuları arasında yer almaktadır (Taberî, XII, 71; Eş'arî, Makalât, s. 475; İbn Hazm, el-Usûl, s. 45; a.mlf., el-Fasl, IV, 145; İbn Kayyim, s. 286).(...)

Azabın ebedî olacağını savunan İslâm âlimleri çoğunluğunun dayandığı delilleri şöylece özetlemek mümkündür:

1. Kur'an'da kâfirlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları özellikle "hulûd" ve "ebed" kelimeleriyle ifade edilmiş, azaplarının hafifletilmeyeceği, aksine arttırılacağı, azabı tatmaları için tenlerinin veya vücutlarının devamlı surette yenileneceği ve hiçbir şekilde cennete giremeyecekleri belirtilmiştir. Hadislerde de aynı bilgiler mevcuttur. Şu halde azap ebedîdir (İbn Kayyim, s. 292-293; Şerhu'l-Akıdeti't-Tahâviyye, s. 425-426).
2. Kur'an'da belirtildiğine göre (Hûd 11/107) Allah'ın dilemesi müstesna olmak üzere gökler ve yer devam ettiği müddetçe azap da sürecektir. Âhiret hayatı ebedî olduğuna göre orada göklerin ve yerin varlığı da ebedî olacaktır. Âyette geçen "gökler" ve "yer" anlamındaki kelimelerle dünyadaki değil âhiretteki gökler ve yer kastedilmiş olmalıdır.(...)

3. Azabın uzun devirler boyunca devam edeceğini "ahkab" kelimesiyle ifade eden âyet (en-Nebe' 78/23) ya ehl-i kıble ile ehl-i tevhîd hakkındadır veya bu kelime "ardı arkası kesilmeyecek, sonsuza kadar peş peşe sürüp gidecek olan sonsuz devirler" anlamına gelmektedir. Söz konusu âyetteki "ahkab", sonlu uzun asırlar anlamında olsa bile ebediyet ifade eden âyetler daha çok ve daha sarihtir; binaenaleyh tercihe şayan olan onların ifade ettiği hükümdür (Taberî, XII, 70-71; XXX, 89; Elmalılı, VIII, 5542).
4. Hadislerde sadece âsi müminlere şefaat edileceği ve cehennemden yalnız bunların çıkacağı haber verilmiştir. Kâfirler de çıkacak olsa şefaatın müminlere tahsis edilmesinin bir mânası kalmazdı. Bunun yanlışlığı ise ortadadır (Kurtubî, s. 511-512; İbn Kayyim, s. 293; Şerhu'l-Akıdeti't-Tahâviyye, s. 425-426).
5. Allah kâfirleri affetmeyeceğini açıkça belirtmiş, âhirette azabı gördükten sonra tövbe etseler bile bunun kabul edilmeyeceğini açıklamıştır. Bu husus azabın sona ereceği düşüncesiyle çelişir durumdadır (Âlûsî, I, 141, 143).
6. İlâhî rahmet dünyada herkese şâmil olduğu halde âhirette sadece müminlere tahsis edilmiştir, kâfirlerin nasibinin ise sadece ateşten ibaret olduğu ifade edilmiştir (Elmalılı, IV, 2825). İlâhî rahmetin gazaptan geniş olması ise azabın mutlaka sona ereceği mânasına gelmez. Bunu azabın hafifletilmesi, nimet gibi telakki edilmesi veya azap görenlerin rahmete nâil olanlara nisbetle daha az sayıda olması tarzında yorumlamak mümkündür (Âlûsî, I, 140).
7. Kâfirler için azabın ebedî olacağı hususunda ashap, tâbiîn ve Ehl-i sünnet âlimleri ittifak etmişlerdir. Bu konuda ihtilâf çıkaranlar ise bid'at ehlidir. İcmâa aykırı olan görüş ise yanlıştır (İbn Kayyim, s. 292; Mustafa Sabri, s. 112).
8. Kesin naklî deliller varken aklî veya zayıf bazı naklî delillere dayanarak azabın sona ereceğini ileri sürmenin dinî bir değeri yoktur. Bu sebeple de Allah'ın kullarını azaba uğratmasında mutlaka bir hikmet aramak isabetli değildir. Eğer hikmet aranır ve ebedî azabın hikmete aykırı olduğu kabul edilirse uzun asırlar sürecek azabın da hikmete aykırı olması gerekir. Zira ebedî azaba dayanamayan âciz kullar uzun devirler sürecek olan azaba da dayanamaz (Âlûsî, I, 141; Mustafa Sabri, s. 22, 23, 50, 108).
9. Allah kâfirleri ebedî olarak azapta bırakacağını haber vermiştir (vaîd). Azabı sona erdirecek olursa sözünden dönmüş ve gerçek dışı beyanda bulunmuş olur ki bu Allah hakkında muhaldir (Mûsâ Bigiyef, s. 36).
10. Allah'ı inkâr edip ona eş tanımanın cezası ancak ebedî olarak sürecek bir azap olabilir. Daha hafif bir ceza işlenen suça denk düşmez.(...)

Kâfirlere uygulanacak azabın sona ereceğini kabul eden âlimlerin dayandığı deliller de şöylece özetlenebilir:

1. Kur'ân-ı Kerîm'in üç âyetinde cehennemde kalışın ebedî olmadığı açıkça belirtilmiştir. Bunlardan biri, şakilerin (kâfirlerin) göklerle yerin devam ettiği müddet kadar cehennem ateşinde kalacaklarını, fakat Allah'ın dilemesi halinde bu sürenin kısaltılabileceğini haber veren âyettir (Hûd 11/107). En'âm sûresinde (6/128) yer alan diğer bir âyet de aynı mahiyettedir. Üçüncü âyet ise azgınların cehennemde "ahkab" süresince bekleyeceklerini bildiren âyettir (en-Nebe' 78/23).(...)
2. Hadislerde hiçbir hayır işlemeyen ve azaptan kurtulmak dileğinde bulunan cehennemliklerin buradan çıkarılacakları belirtilmiştir (Buhârî, Tevhîd", 24; Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 10; İbn Kayyim, s. 297, 309). Bunu bütün azap görenlere teşmil etmek mümkündür (İbn Kayyim, s. 303-310).
3. Azaptan söz eden bazı âyetler onu "bir gün"ün azabı olarak niteler. "Bir gün"ün süresi hakkında çeşitli görüşler ileri sürmek mümkün olsa da "gün"ün belirli bir zaman parçası olduğu şüphesizdir. Buna karşılık naslar cennet nimetleri için "bir günün nimeti" tarzında bir ifade kullanmamaktadır. Bu da azabın geçici, nimetinse devamlı olduğunu gösteren delillerden biridir (İbn Kayyim, s. 307).
4. Rahmeti bütün yaratıkları kuşatmış olan Allah, yaratıklarına rahmet sıfatıyla muamele ede-

A

ceğini vaad etmiş (el-En'âm 6/ 12; el-Mü'min 40/7), rahmetinin dünyada olduğu gibi âhirette de gazabını geçeceğini haber vermiş (Buhârî, "Tevhîd", 55), yüce zâtını güzel isim ve sıfatlarıyla tanıtırken kullarına karşı şefkatli olduğunu ısrarlı bir şekilde vurgulayan isim ve sıfatları bulunduğuna dikkat çekmiştir.(...)

5. Bazı hadislerde belirtildiğine göre (Müsned, II, 451, 482; III, 362; Buhârî, "Rikak", 18; Müslim, "Münâfikun", 71), cennete girecek olanlar işledikleri ameller sebebiyle değil Allah'ın rahmet ve ihsanı sayesinde bu nimete nâil olacaklardır. Buna göre cehennem ehlinin de ilâhî bir lutfa mazhar olmaları gerekir.
6. Azabın ebedî olacağı konusunda ümmetin ihtilâfı vardır. Zira ashap, tâbiîn, tebeü't-tâbiîn ve her asrın ulemâsından az da olsa bir grup azabın ebedî olmadığı görüşünü savunmuştur (Makdisî, I, 201; İbn Kayyim, s. 286-288; Mûsâ Bigiyef, s. 76-77). Şu halde bu görüş bid'at kabul edilemez.
7. Azap inkâr ve isyan edenlere yönelik bir vaîddir. Ehl-i sünnet âlimlerinin de kabul ettiği gibi Allah'ın vaîdinden dönmesi mümkün olup bu, lutufkârlığına ve affediciliğine daha uygundur. Cenâb-ı Hak Kur'an'da va'dinden dönmeyeceğini açıkladığı halde vaîdinden dönmeyeceğini bildirmemiştir.(...)
8. İnsanları günahları sebebiyle cezalandırmak yerine affetmek, adalet yerine lutufla muamele etmek Allah'a daha çok yaraşır (İbn Kayyim, s. 302, 310). Nitekim o bütün günahları affedeceğini müjdelemiştir. Şirki bağışlamayacağını beyan etmesi ise affetme tarzının değişik olmasıyla ilgili bir husustur. Yani bazı günahları azap etmeden affeder, şirki de azap ettikten sonra affeder (Mûsâ Bigiyef, s. 54).(...)
9. Sonlu günahlara verilecek olan cezanın da sonlu olması gerekir. Allah verecekleri cezaların suçlara denk olmasını kullarına emretmiş ve cezalandırmada aşırı gitmelerini yasaklamışken kendisinin, ebediyete nisbetle çok kısa bir süreyi kapsayan dünya hayatında suç işleyenleri sonu gelmeyen bir azapla cezalandırması mâkul değildir (Makdisî, I, 200; Fahreddin er-Râzî, II, 56; XVIII, 63).

Azabın ebedî olmadığını benimseyen âlimlerden İbn Kayyim ile Mûsâ Bigiyef gibi bazı müellifler, cehennemin eninde sonunda yok olacağını ve kâfirlerin de cennete gireceğini kabul ederler (İbn Kayyim, s. 297-298, 305, 308-309; Mûsâ Bigiyef, s. 8-9).(...)

Azabın ebediyeti konusunda her iki gruba mensup âlimlerin dayandıkları naklî ve aklî delillere karşı taraflarca ileri sürülen birçok itiraz vardır. Bunların bir kısmı objektif olmadığı için problemin çözülmesine yardım etmekten uzaktır. Öyle görünüyor ki kâfirler için azabın ebediyeti problemi iki yönden önem kazanmaktadır.

Kâfirin ebediyen azapta kalacağını ve hiçbir şekilde cennete giremeyeceğini savunanlar Kur'an'daki "hulûd" ve "ebed" kelimelerine dayanmaktadır. Ancak sadece bu iki kelimeye dayanarak böyle bir hükme varmakta çeşitli zorluklar vardır. Çünkü hulûd sözlükte, "değişikliğe uğramadan bir yerde uzun müddet beklemek" anlamındadır. Ebed de "sonsuzluk" mânasında değil "uzun süren zaman" anlamında kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "hld" ve "ebed" md.leri; M. Reşîd Rızâ, I, 234; VI, 78-79; VIII, 68, 99).(...)

Problemin ikinci yönünü oluşturan kâfirlerin cennete girip giremeyecekleri konusuna gelince, her ne kadar bununla ilgili naslarda açıkça "Kâfirler cennete asla giremeyeceklerdir" denilmemekte, bunların "deve (veya halat) iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyecekleri" belirtilmekte (el-A'râf 7/40) ve bunu da kâfirler için cennete girişin çok zor gerçekleşeceği mânasında anlamak mümkün görülmekteyse de cennetin Allah'a şirk koşanlara haram kılındığını açıkça bildiren âyet (el-Mâide 5/72) karşısında kâfirlerin oraya girebileceklerini söylemek oldukça güçtür. (...)

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, dinen yasak sayılan bir fiili işleyen kimse dünyada dinin koyduğu cezaya çarptırıldığı takdirde âhirette ayrıca azaba uğratılmayacaktır. Çünkü ceza suçun kefareti sayılır. Hanefîler'e göre ise had, kısas vb. müeyyideler suçun dünyevî cezası olup âhiret azabını kaldırmaz. Âhiret azabından kurtulmak için ayrıca samimi bir tövbe gereklidir.[1]

(1) DİA; [AZAP - Yusuf Şevki Yavuz] c. 04; s. 309

Âhiret Azabının Mevcudiyeti

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu kâfirlerle âsi müminler için kabir ve âhiret azabının vuku bulacağı görüşünde birleşmişlerdir. Bazı Mürcie mensuplarıyla bir kısım filozoflar (Ebû Bekir er-Râzî, s. 96; İbnü'l-Vezîr, s. 366), daha çok aklî gerekçelere dayanarak yaratıcının kullarına azap etmemesi gerektiğini ve âhiret âleminde bunun fiilen gerçekleşmeyeceğini iddia etmişlerdir.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde, Allah'ın lutuf ve keremine güvenerek inkâr ve isyana düşülmemesi konusunda bütün insanlar uyarılmakta (Lokmân 31/33; Fâtır 35/5; el-Hadîd 57/14; el-İnfitâr 82/6), iyilerle kötülerin hem dünya hayatında hem de âhirette farklı muamelelere tâbi tutulacakları ısrarla belirtilmektedir. Beşerî adalet ve hukuk sistemlerinde de aynı ayırımın gözetildiği bilinmektedir. Diğer semavî kitaplara paralel olarak Kur'ân-ı Kerîm de cehennemin insanlar ve cinlerle dolacağını (Hûd 11/119; es-Secde 32/13), yetmiş defa af dilenseler bile kâfirlerin affedilmeyeceğini (et-Tevbe 9/80), Allah'ın bağışlayıcı olması yanında azabının da şiddetli olduğunu (el-Hicr 15/50) haber vermektedir.(...)

Genel İslâmî anlayışa göre kişi eğer peygamberlerin irşadına mazhar olmamışsa azaba da mâruz kalmayacaktır (Âlûsî, XV, 39-41). Bazı Şiî fırkalarla Hâricîler'in dışında kalan İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre akıldan yoksun olanlarla çocuklar sorumlu tutulmayacak ve azap görmeyeceklerdir (Eş'arî, Makalât, s. 55, 110-111).(...)

Âhirette insanlara uygulanacak olan asıl azap cehennemde vuku bulmakla birlikte yeniden dirilişle başlayıp cehenneme girinceye kadar geçecek olan her safha kâfirler ile âsi müminler için bir nevi azap halini alacak ve bunlar yaklaşan kötü âkıbetlerini ıstırap içinde bekleyeceklerdir.(...)

İslâm âlimleri, **âhiret azabı**nın kişinin cismanî veya ruhanî varlığının hangisine uygulanacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Haşviyye'ye mensup bazı âlimler azabın sadece bedene uygulanacağını savunurken Selefiyye'nin önde gelen âlimleriyle Ehl-i sünnet, Şîa ve Mu'tezile kelâmcılarının çoğunluğu azabın hem bedenî hem de ruhî olacağını kabul etmişlerdir (İbn Teymiyye, IV, 282-283; Muhammed Ahmed Abdülkadir, s. 347, 358). İbnü'l-Arabî de bu görüşe katılır (el-Fütûhât, IV, 385, 450, 451). İslâm Meşşâî filozofları ise âhiret hayatını sırf ruhanî bir hayat kabul ettiklerinden azabın da yalnız ruhî olacağını ileri sürmüşlerdir (bk. İbn Sînâ, s. 291-295).(...)[1]

(1) DİA; [AZAP - Yusuf Şevki Yavuz] c. 04; s. 309

Âhiret Halleri

Dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat.

Âhiret, evvelin mukabili ve "son" mânasındaki âhirin müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde *el-yevmü'l-âhir* (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde *ed-dârü'l-âhire, dârü'l-âhire* (son ikamet mahalli), birinde *enneş'etü'l-âhire* (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki ûlâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. el-Âhirenin, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de *ed-dârü'l-âhire* tamlaması mânasında olduğu kabul edilir. Bu kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.

İnsanın ölümüyle onun âhiret hayatı başlamış olur. Bir hadiste, kabrin âhiret duraklarının ilki olduğu belirtilmiştir (bk. Tirmizî, "Zühd", 5; İbn Mâce, "Zühd", 32). Kıyametin kopmasına kadar sürecek olan bu zamana *berzah hayatı* denilmiştir. Ancak çeşitli merhaleleri ve kendine has halleriyle tasvir edilen âhiretin gerçekleşmesi, bugünkü dünya nizamının bozulmasından sonra olacaktır.

Âhiret hayatını *kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebedî hayatın başlaması* şeklinde üç merhalede ele alıp incelemek mümkündür.

a) Kıyametin kopması Kur'ân-ı Kerîm'de saat kelimesiyle ifade edilmiş ve bu anı Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği belirtilmiştir. Beklenmedik bir zamanda ve çok süratli olarak gerçekleşecek olan bu olayın dehşetine gökler de yer de dayanamayacak, o günün şiddetinden çocukların saçları ağaracak, emzikli kadınlar bebeklerini unu-

tacak, hamileler çocuklarını düşürecek ve bütün insanlar şaşkına dönecektir (bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzzemmil 73/17). Kur'ân-ı Kerîm'de kıyametin tasviriyle ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre, bu olay kâinatta mevcut kozmik düzenin bozulmasıyla başlayacaktır. Fakat bunun ne zaman olacağı kimseye bildirilmemiş, sadece "belki de yakın olduğu" ifade edilmiş (bk. el-Ahzâb 33/63); eş-Şûrâ 42/17) ve alâmetlerinin belirdiği haber verilmiştir (bk. Muhammed 47/18). Hz. Peygamber de orta parmağıyla şahadet parmağını göstererek kendi dönemi ile kıyametin kopmasının iki parmağı gibi birbirine yakın olduğunu söylemiştir (bk. Buhârî, "Rikak", 39; Müslim, "Fiten", 133-135). Ancak naslarda geçen bu tür zaman belirlemelerini, birkaç bin yılın önemsiz bir küsür sayıldığı jeolojik ve kozmolojik zaman kavramı içinde yorumlamak gerekir. Buna göre kıyametin kopuşu gibi büyük bir kozmik olayın ne zaman gerçekleşeceğini söylemek, hatta tahmin etmek mümkün değildir. Zaten İslâm literatüründe konuyla ilgili ciddi sayılabilecek herhangi bir zamanlama da mevcut değildir.

Hadis literatüründe, kıyametten önce ortaya çıkacak olan "**kıyamet alâmetleri**"yle ilgili oldukça geniş bilgi vardır. Bir kısmının sağlamlık bakımından tenkide tâbi tutulabileceği bu tür rivayetlerin muhtevasını iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birincisi dinî emirlerin ihmal edilmesi ve ahlâkın bozulması tarzındaki mânevî faktörlerdir. İkincisi ise deccalin ortaya çıkışı, Hz. Îsâ'nın dünyaya dönüşü, kozmik düzenin bozularak güneşin batıdan doğup doğudan batması gibi mevcut tabiat kanunlarını aşan olaylardır.(...)

Kıyametin nasıl kopacağı hususu Kur'an'da ayrıntılı sayılacak bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre görevli melek tarafından sûra üflenecek, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecek, ikinci üfleyişte ise herkes diriltilip mahşere (toplanma yerine) gitmeye hazır olacaktır (bk. ez-Zümer 39/68). Birçok âyet kıyametin kopuşunu büyük bir kozmik değişim olarak tasvir eder: Gök yarılacak, güneş dürülecek, yıldızlar dökülecek, denizler kaynayıp kabaracak, dağlar yerinden kaldırılıp yürütülecek ve ufalanıp atılmış yün haline gelecek; kısacası hem yer hem de gökler şekil değiştirecektir (bk. İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/105-107; et-Tekvîr 81/1-3; el-İnfitâr 82/1-3; el-Karia 101/1-5).

b) Âhirette hesabın başlaması, sûra ikinci üfleyişten sonra kabirlerdekilerin tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de hesap meydanına hareketin bir davetçinin (İsrâfil) çağrısıyla olacağı, kişilerin çağrıya karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği ifade edilir (bk. el-Kamer 54/6-8; el-Meâric 70/43-44). Bu yolculuğun tasviri hakkında çeşitli hadisler de rivayet edilmiştir (bk. İbn Kesîr, I, 228-232). İslâm inancına göre kıyamet gününde insanların hesaba çekilmesi belli kayıtlara bağlı olarak yapılacaktır. Bunlara Kur'an'da kitâb (yazılı belge) adı verilmekte (bk. el-İsrâ 17/13-14), Türkçe'de ise amel defteri olarak bilinmektedir. Amel defteri, yazıcı melekler (Kirâmen Kâtibîn) tarafından tutulmakta ve kişinin dünyadaki bütün söz, fiil ve bazan da niyetleri hayır ve şer olarak değerlendirilerek bu deftere geçirilmektedir (bk. el-Kehf 18/49; el-İnfitâr 82/10-12).(...)

Kıyameti tasvir eden ve kula ait sorumluluk sınırlarını çizen çeşitli âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere, bütün mükellefler (insanlar ve cinler) her şeyden önce imandan sorguya çekilecektir. Bundan sonra kul haklarının, daha sonra da Allah ile kul arasındaki hakların hesabı görülecektir. Müslüman âlimlerin çoğunun kanaatine göre, ilâhî vahye samimiyetle inananlar, kul hakkı veya diğer günahları sebebiyle bir süre cezalandırılsalar da sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Fakat kendilerine bildirildiği halde ilâhî tebligata inanmayanlar ebedî hüsrana uğrayacaklardır.

c) Âhiret gününde kulun tâbi tutulacağı hesabın sonucu, Kur'ân-ı Kerîm'de, "terazilerin (tartıların) ağır yahut hafif gelmesi" şeklinde ifade edilmiştir. Nasıl olacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediği bu terazide "tartılar"ı ağır gelenler kurtuluşa erecek ve mutlu bir hayat süreceklerdir. "Tartılar"ı hafif gelenler ise kendilerini hüsranda bulacaklardır (bk. el-A'râf 7/8-9; el-Mü'minûn 23/102-103; el-Karia 101/6-8). Kur'an *terminolojisinde kurtuluş (felâh) cennet, rızâ ve cemâli, hüsran da cehennem, elem ve mahrumiyeti* ifade eder. **Rızâ**, kurtuluşa erenlerin Allah'tan, O'nun da kendile-

rinden hoşnut olmasıdır ve bütün maddî nimetlerin üstündedir (bk. et-Tevbe 9/72; el-Fecr 89/27-30; el-Beyyine 98/8). **Cemâl** de Cenâb-ı Hakk'a bakmak ve O'nu görmektir (bk. el-Kıyâme 75/22-25; el-Mütaffifîn 83/15). Hüsrana uğrayanlar bu nimetlerden mahrum olacakları gibi çeşitli elem ve azaplara da mâruz kalacaklardır.

Cennet ve cehennem hayatını tasvir eden birçok âyet ve hadisin ve ayrıca âhiret hayatıyla ilgili diğer nasların üslûp ve muhtevasına bakıldığı takdirde, bu ikinci hayatın sadece ruhlar âleminde başlayıp süreceğini ileri sürmek, bu hayat içinde bedenlerin rol almayacağını söylemek aşırı bir te'vil olur. Bu sebepledir ki Gazzâlî "haşr-i cismânî"yi inkâr eden filozofların bu kanaatini İslâm dışı telakki etmiştir. Âhiretle ilgili nasların ihtiva ettiği maddî unsur ve tasvirler, insanlar tarafından idrak edilebilmesi için dünyadakilere benzetilirse de bunların temel özellikleri itibariyle tamamen ayrı şeyler olduğu şüphesizdir. Ebedî âlemin kanunlarını fâni âlemin kanunlarıyla mukayese etmek ve birinin şartlandırdığı mantıkla diğeri hakkında hüküm vermek elbette ki yanlıştır (bk. es-Secde 32/17; Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Îmân", 312).

Cennet ile cehennemin ve **âhiret hayatının ebedîliği** hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin benimsediği bir husustur. Saadet yurdu olan cennetin ebedîliğine itiraz edilmemekle beraber, elem ve azapla dolu cehennem hayatının sona erebileceğini veya cehennem halkının azaba karşı bağışıklık kazanabileceğini ileri sürenler olmuştur. Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından benimsendiği rivayet edilen bu görüşe taraftar olanlar arasında İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye de bulunmaktadır (bk. İbn Kayyim, s. 280-315).

İslâm inancının temel konularından birini teşkil eden âhiret mevzuu çeşitli İslâmî eserlerde ele alınarak işlenmiştir. Konularına göre düzenlenmiş muhtelif hadis kitapları, kıyamet alâmetleri ve âhiret hallerine çeşitli bölümler ayırmışlar (fiten ve melâhim, sıfâtü'l-kıyâme, sıfâtü'l-cenne, sıfatü cehennem gibi) ve konu ile ilgili birçok hadisi bu bölümlerde toplamışlardır. Kelâm ilmi, genellikle İslâm inancına veya Ehl-i sünnet akîdesine karşı yapılan itirazlara cevap mahiyetinde ortaya çıktığından, ilk döneme ait kelâm kitaplarında, tartışmalı konular arasına girmeyen âhiret mevzuuna fazla yer verilmemiştir. Mütekâmil devirden itibaren yazılan kelâm kitaplarında ise âhiret konusu daima kendine has yerini almış ve daha çok İslâm filozoflarıyla Mu'tezile ve Havâric gibi bid'at fırkaları arasında anlaşmazlık konusu olan meseleler tartışılmıştır. Tasavvuf ve irşada yönelik İslâmî eserlerde de âhiret konularına yer verilmiştir.

İslâm âlimleri âhiret inancıyla ilgili müstakil eserler de meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı, ölümden veya dünyanın yıkılışından itibaren cennet ile cehennemin ebedîliğine kadar bütün âhiret hayatını içine almaktadır.(...)[1]

(1) DİA; [ÂHİRET - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 543-548

Ahiret Hayatı

İnsan ölünce başlayan hayat. Ahiret hayatı üç kısımdır. Tekrar dirilinceye kadar "kabir hayatı", sonra "kıyamet hayatı", bundan sonra "cennet ve cehennem hayatı"dır. Bu üçüncü hayat sonsuzdur.[1]

(1) Gâzâli, Ebu Hamid. a.g.e. s.6

Âhiret Hayatının Varlığı

Âhiret inancı, iptidai kavimler dahil, tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir.(...)

Kur'an'da Hz. Nûh, İbrâhim, Yûsuf, Mûsâ, Îsâ ve diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine âhiret akîdesini telkin ettikleri ifade edildiği gibi (bk. Yûsuf 12/101; Meryem 19/33; Tâhâ 20/55; eş-Şuarâ 26/81-102; Nûh 71/17-18), Allah'a ve âhiret gününe inanan yahudi, Nasârâ ve Sâbiîler'in kurtuluşa erecekleri beyan edilmekte (bk. el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69) ve "kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı" olarak gönderilen Kur'an'ı âhirete inananların kabul edeceği haber verilmektedir (bk. el-En'âm 6/92).

Kur'ân-ı Kerîm'den önceki semavî kitapların gerek otantik gerekse apokrif kabul edilen nüshalarında

âhiret inancına yer verilmekle beraber, konu hiçbir zaman Kur'an'daki kadar açık ve müessir bir şekilde ifade edilmiş değildir.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de *yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhiret akîdesi* işlenmekte (bk. Gazzâlî, IV, 516-517; Zebîdî, X, 462-465), konuyla ilgili âyetler hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın, konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedîleştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Birçok sûrede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle âhiret hayatını tasvir eden âyetler yan yana yer almıştır (bk. Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe', Nâziât, Târık, A'lâ sûreleri).

Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve öğünüş"tür; "mal, evlât ve nüfuz yarışı"dır. Netice itibariyle o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ölümsüz âlemdedir (bk. el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39; el-Hadîd 57/20).

Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fânilikten ebedîliğe geçişi sağlayan bir vasıtadır. Nitekim birçok âyette ölüm ve âhiret hayatı "buluşmak, sevdiğine kavuşmak" anlamındaki *likaa (likaullah, likaü'l-âhire)* kelimesiyle ifade edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkı, Mu'cem, "likā" md.). Aynı noktaya temas eden bir başka âyette de Allah'ın dostları olduklarını ileri süren yahudilere şöyle hitap edilmiştir: "Eğer samimi iseniz ölmeyi temenni edin" (el-Cum'a 62/6). Gerçi insan, yaratılış itibariyle yaşama sevincine sahiptir ve ondaki bu duygu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebeple ölüm tabii olarak ürkütücü bir şeydir. Ancak asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul ederler. Henüz hayattayken âdeta bu yeni hayatın özlemini duyarlar.

Kütüb-i Sitte'de yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber, "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister; kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar, "Hiçbirimiz ölümü hoş karşılamayız" deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lutuflarıyla müjdelenir; artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz" (Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikr", 14, 16-18).(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de âhireti inkâr etmenin gayri tabiiliğine şöyle işaret edilmektedir: "İyi bilin ki Allah'ın lâneti, kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğriltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zalimlerin tepesinedir" (Hûd 11/18-19).(...)

Her şeye rağmen âhiret vâkıasının doğrudan idraki -bir inanç konusu olduğu, duyuların ötesinde bulunduğu ve her yaşayana göre şu anda mevcut olmayıp gelecekte gerçekleşeceği için- mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak sıralanan bütün deliller akla ışık tutmaktadır; kabul veya red kararı akıl ile kalbin iş birliğine bağlıdır. Ufku dar, iç dünyası fakir olanlar sathî bir düşünüşle, "Çürümüş, zerresi kalmamış kemikleri kim diriltebilir?" tarzındaki bir şüpheye kapılabilir. Böyle bir tereddüdün, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" şeklinde ifade edilen başlangıç ve sonuç (mebde ve meâd) probleminin sonuç kısmıyla ilgili olduğu şüphesizdir. Kur'ân-ı Kerîm, "Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir" (Yâsîn 36/79) demek suretiyle (...) söz konusu itiraza cevap verir. Başlangıca inanan sonucu da kabul etmek zorundadır.(...)

İslâm akaidinin üç ana esasından (Allah, peygamber, âhiret) birini teşkil eden âhiret inancı her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle hem hukukî hem de ahlâkî müeyyide olmaktadır. Dünya hayatında insanın zorluklarla, haksızlıklarla mücadele ettiği halde bunları ortadan kaldıramadığı, neticede elem çektiği bir gerçektir. Mutlak adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı ebediyet âleminin varlığına inanmak, insan için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama sevincidir. Cenâb-ı Hak, insanların atası olan Âdem'i "kendi eliyle" yarattığını, ona ruhundan üflediğini ve onu meleklerin secdesine vesile kılıp yeryüzünde kendi halifesi tayin

ettiğini beyan etmektedir (bk. el-Bakara 2/30; Sâ'd 38/71-75); bu mânada Allah'tan gelen insanın fenâ bulmayıp yine ona dönmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Yaratılış hikmetini unutmayan ve insanlık şuurunu yitirmeyen kişinin ruhu bundan başka hiçbir şeyle tatmin bulamaz.

Kur'ân-ı Kerîm, diğer ilâhî kitaplarla mukayese edilemeyecek kuvvette âhiret akîdesini telkin etmektedir. Bununla birlikte İslâmiyet dünyadan el etek çekmeyi hiçbir zaman tasvip etmez. Dünya başlangıç, âhiret sonuç olduğuna göre ikisi arasında denge kurmak gereklidir. İnsan âhirete hazırlanırken dünya nimetlerinden nasip almayı da unutmamalıdır (bk. el-Kasas 28/77). Önemli olan, dünyanın cazibesine kapılıp âhiret saadetini ihmal etmemektir. Çünkü, "dünya âhirete nisbetle geçici ve değersiz bir metâdan ibarettir" (er-Ra'd 13/26). "Âhiret yurduna gelince, asıl hayat, huzur ve sükûn oradadır" (el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39). Hz. Peygamber'in, "Allahım! Asıl hayat âhiret hayatıdır, asıl saadet ebediyet saadetidir!" (Buhârî, "Cihâd", 33; "Salât", 48) tarzında başlayan duası bu gerçeğin bir ifadesidir.

Âhiretin gerçekliği konusu, insanın psikolojik muhtevasında ve dış dünyada bulunan bunca delile rağmen yine de inkâr edilebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, inkâr sebeplerinin başında dünya sevgisini zikreder. Ölümsüz âlemin nimetlerine nisbetle son derece değersiz olan dünya nimetlerinin hemen ele geçirilebilir olması onları cazip hale getirmiştir. Bu cazibeye kapılan gönüller fâni hayatı ebedî hayata tercih eder. Genellikle *servet ve mevki sahibi insanların oluşturduğu bu tipler* dünya hayatının çekici görünümüne aldanır, *servetlerine, toplumdaki siyasî ve sosyal mevkilerine güvenerek mağrur* olurlar. Hatta bu anlayış giderek onlarda bir inanç haline dönüşür (bk. el-Mü'minûn 23/33-38; en-Neml 27/1-5; el-Câsiye 45/34-35). Halbuki onların bu davranışı selim yaratılışlarına ters düşmektedir. Âhirete inanmayanların tatmin edici hiçbir delilinin bulunmadığını, bu konudaki iddialarının bir kuruntudan ibaret olduğunu şu âyetler veciz bir şekilde ifade etmektedir: "Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Sadece zan ve kuruntuya dayanırlar. Halbuki zan, gerçek karşısında hiçbir şey sağlamaz. Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselere önem verme! Onların ilim adına varabildikleri son nokta işte bundan ibarettir" (en-Necm 53/28-30).

Birçok âyette Allah'a imanla âhirete iman beraber zikredildiği gibi âhireti inkâr edenlerin Allah'ı da inkâr durumuna düştükleri ifade edilir (bk. en-Nisâ 4/38; er-Ra'd 13/5). Çünkü sorguya çekileceği ve dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği ikinci bir hayata inanmayan kimsenin Tanrı'nın varlığını kabul edişi, çoğu zaman kozmogoni anlayışının gerektirdiği felsefî bir kanaatten öteye geçemez. Felsefî kanaatler kalbin değil fikrin ürünleridir ve kişinin davranışlarına yön verme gücünden genellikle yoksundur. Emir altına girmek, davranışlarını insan üstü âlemden gelen prensiplere göre düzenlemek ve ileriki bir hayat programı çerçevesinde sorumluluk almak istemeyen insanlar, âhiret realitesini inkâr ederler. Hatta buna engel olacak vicdanlarının sesini bile kısmaya çalışırlar.

Kur'ân-ı Kerîm âhireti inkâr eden bazı tipleri de kibirli ve katı yürekli olarak tasvir eder. Maddî hazlara düşkün ve bayağı arzularını tatmin için kalbini karartan, kibirli, mütecaviz, merhametsiz, yetimi itip kakan, fakire bizzat yardımcı olmadığı gibi başkaları nezdinde de bu konu için gayret göstermeyen kimse, "din günü"nü yani âhireti inkâr eder (bk. en-Nahl 16/22; el-Müddessir 74/43-47; el-Mütaffifîn 83/10-14; el-Mâûn 107/1-3).

Kısa bir dünya hayatından sonra ölümle her şeyin son bulduğunu iddia etmek, insan ruhunu sonu belirsiz bunalımlara sürükler. Düşünen kafa ve duyan gönüllerin bunu kabullenmesi kolay değildir.[1]

(1) DİA; [ÂHİRET - Bekir Topaloğlu] c. 01; s. 543-548

Ahiret Hesabı

Zalimlerin azabı, dünyada başlarına gelen felaketle bitmez. Asıl azap ahirettedir. Herkes bu dünyadan sonra yaptığının hesabını verecek, yaptıklarının sonucuyla karşılaşacaktır. Ancak ahretteki hesap verme, bu dünyadaki gibi gerçeği ortaya çıkarmak için bir sorgulama değildir. Kulları hesaba çekecek olan da melekler değil, bizzat Allah'ın kendisidir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.6, s.532

Ahiret Mizanı

Ahiretteki insanların sevap ve günahlarını tartacak olan ahiret mizanı, terazisi dünyada sarrafların altın tartan terazilerinden daha çok hassastır. Öyle ince tartar ki, zerre kadarını bile zayi etmez. Çünkü kendisinde zerre kadar bir şaşırma meydana gelmez.(1)

(1) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e., s.267

Ahiret Terazisi

Kıyamet, yok olmak değil, ölmüş cesetlerin dirilip kalkma zamanıdır. İnsanlar kabirlerinden kaldırılıp **Yüce Divân**'a sevk edilirler. Dünyada yaptıkları işler, **Yüce Mahkeme**'nin terazisinde tartılır. Tartıları ağır gelen, yani işlerinde bir değer bulunan, iyilikleri kötülüklerinden çok olan kimseler, cennette hoş bir yaşam içerisinde olurlar. Tartıları hafif, yani dünyada değersiz, adi işler yapmış olan, kötülükleri ağır basan insanların annesi de Hâviye'dir. Onların yeri cehennemdir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.1, s.209

Ahkaf Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in kırk altıncı sûresi.(...)

Konusu bakımından kendisinden önceki Câsiye sûresinin devamı mahiyetinde olan Ahkaf sûresindeki âyetleri muhteva yönünden beş grupta mütalaa etmek mümkündür.

1-6. âyetlerde, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından indirilmiş bir kitap olduğuna işaret edildikten sonra Allah'ın göğü, yeri ve diğer varlıkları belli bir süre içinde ve bir gayeye bağlı olarak yarattığı, bu gerçek apaçık ortadayken Allah'tan başka tanrılar edinmenin mânasızlığı, haklarında akla veya nakle dayalı hiçbir delil bulunmayan, sürekli yakarılsa da kıyamete kadar hiçbir karşılık veremeyecek olan putlara tapmanın saçmalığı çarpıcı bir şekilde ortaya konur; bunun ne kötü bir sapıklık olduğuna dikkat çekilir.

7-14. âyetlerde, vahyin gerçekliği ve buna bağlı olarak Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğu, Kur'an'ın şüphe götürmez üstünlüğü, iman davasının haklılığı, müşriklerin bile bile gerçeği kabule yanaşmadıkları anlatılır.

15-20. âyetlerde, imanın iyilik ve ahlâkla, inkârın da kötülük ve ahlâksızlıkla olan ilişkisi konu edilir. Gerçek müminin aile ve sosyal çevresiyle olan iyi münasebetleri üzerinde durulur. Allah'a ve âhiret gününe inanan insanın Allah'ın emrine uyarak O'nun rızasını iyi davranışlarda araması ve iyiliğin her şeyden önce en yakınlara, özellikle ana ve babaya yapılması gerektiğine işaret edilir. Kendisini büyütmek ve yetiştirmek için birçok sıkıntılara katlanan ana babasına karşı saygılı davranmayan, onların öğütlerini dinlemeyenlerin âhirette azap görecekleri ihtar edilir.

21-29. âyetlerde, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı takındıkları olumsuz tavırdan vazgeçip öğüt almaları için kendilerine Âd kavminin uğradığı âkıbet hatırlatılır. Hz. Hûd'un Âd kavmini, putları bırakıp yalnız Allah'a kulluk etmeleri, aksi halde büyük bir felâkete uğrayacaklarını haber vererek uyardığı, buna rağmen onların küfür ve inkârda ısrar ettikleri, Allah'ın da onları, inkâr ve taşkınlıklarının cezası olarak, her şeyi yıkıp yok eden korkunç bir kum fırtınası ile helâk ettiği anlatılır ve aynı âkıbete uğrayan diğer toplumların halinden ibret alınması öğütlenir.

Son âyetlerde ise cinlerin de insanlar gibi Hz. Peygamber'in tebliğine uymakla mükellef oldukları ve bu konuda uyarıldıkları belirtilerek Allah'ın davetine uymayanların apaçık bir sapıklık içinde bulunduklarına ve âhirette cezalandırılacaklarına işaret edilir.

Ahkaf sûresinde, Hz. Peygamber'e kavminden gördüğü eza ve cefaya, diğer büyük peygamberler (ülü'l-azm) gibi katlanması tavsiye edilir.

Sûre, küfrün sonunun yakın olduğunu, inananların mutlaka başarıya ulaşacaklarını haber veren âyetlerle sona erer.(...)(1)

(1) DİA; [AHKAF SÛRESİ - Emin Işık] c. 01; s. 550

Ahlat Akıtları

Toprak seviyesinde hafif tümseklerle dikkati çeken, Ahlatlılar'ın eskiden beri akıt adını verdikleri bu mezar yapıları, Ahlat'ta uzun süre araştırma ve kazılar yapan Halûk Karamağaralı tarafından "tümülüs tarzında eski Türk mezarları" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kesme taştan yapılmış olan akıtlar, süslemeli mazgal pencerelere ve tonoz örtülere sahip kümbet cenazelikleri şeklindedir. Eski ve üst kısımları yıkılmış kümbetlere ait olabilecekleri de düşünülmektedir.[(1)]

(1) DİA; [AHLAT - Ara Altun] c. 02; s. 23

Ahlat Kümbetleri

Kümbetlerin en eskisi 619 (1222-23) tarihli Şeyh Necmeddin Türbesi olup kare duvarlar üzerinde içten kubbe, dıştan piramit külâhla örtülü ve alt kısmında cenazeliği (crypta) bulunan kesme taştan basit bir yapıdır. Bundan sonra yapılan kümbetler, silindir biçimi gövdeleri, konik külâhları ve köşeleri dıştan yumuşatılmış yüksek cenazelik bölümleriyle dikkati çekerler. Göl kıyısına doğru yapılmış olan Ulu Kümbet (Usta-Şâgird Kümbeti), XIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir. Bu eser, içten ve dıştan silindir biçimi gövdesi, konik külâhı, cenazeliği ve gövdesindeki taş işçiliği ile tek başına Ahlat kümbetlerini sembolize edebilecek niteliktedir. Geçen yüzyılın sonunda yıkılıp ortadan kalkmış olan yakınındaki 672 (1273-74) tarihli Şâdî Aka Kümbeti'nin bu eserin tam bir benzeri olduğu bilinmektedir. Karşısındaki tepenin üstünde aynı formu daha basit süslemelerle tekrarlayan Hasan Padişah Kümbeti 673 (1274-75) tarihlidir ve son yıllarda yeniden yapılırcasına restore edilmiştir; yanında da yarım bir kümbetin cenazelik kısmı durmaktadır. İki Kubbe mahallesinde yan yana ayakta kalmış olan kümbetlerden birincisi, kitâbelerinden 678 (1279-80) yılında kısa aralıklarla ölmüş oldukları anlaşılan Hüseyin Timur ile Esentekin Hatun'a ait mezar anıtıdır. Kare planlı cenazeliği ve onaltıgen geçişten sonra silindir gövdesi bulunan kümbetin çatısı kubbe üstüne konik külâhla örtülüdür. Bitişiğindeki Bugatay Aka Kümbeti de yine kitâbelerinden 680 (1281) yılında öldükleri anlaşılan Emîr Bugatay Aka b. İnal Aka ile Şîrin Hatun bint Abdullah'ın mezar anıtıdır. Beşik tonozlu kare cenazelikten onikigene ve silindir gövdeye geçilip üstü kubbe ve konik külâhla örtülmüştür. Tahtsüleyman mahallesindeki kitâbesiz yarım kümbet de aynı silindir gövdeye sahip olan XIII. yüzyıl yapılarındandır.

Merkez mahallesinde XIV. yüzyıla ait Erzen Hatun Kümbeti, onikigen gövdesiyle değişik bir tipin temsilcisidir. Gevaş'ta bulunan Halime Hatun Kümbeti ile yakın benzerlik gösteren bu yapı, Karakoyunlu devrine aittir ve kitâbesinden Emîr Ali'nin 799'da (1396-97) ölen kızı Erzen Hatun için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Gövdede her yüzey ince nişlerle ve yoğun bir taş işçiliğiyle hareketlendirilmiş, kubbenin üstüne de piramit çatı örtülmüştür. İki Kubbe mahallesindeki Keşiş Kümbeti bu yapının daha basit bir tekrarıdır. Yine İki Kümbet mahallesindeki Emîr Ali Türbesi de kitâbesi olmamakla birlikte XIV. yüzyıla tarihlenen ilgi çekici bir yapıdır. Kare planlı kümbetin üstü içten kubbe, dıştan sekizgen kasnaklı piramit külâhla örtülüdür. Ancak, güney duvarı yerinde bütün genişliğince bir kemer vardır. Bu kemer, iç mekânı alçak bir duvarla çevrili açık avluya bağlamaktadır; yapının girişi de buradandır. İki Kubbe mahallesindeki mezar anıtlarından Şîrin Hatun Kümbeti ve Mirza Bey Kümbeti adlarıyla tanınan kitâbesiz ve yarım kalmış iki yapı da kuvvetli bir ihtimalle XIV. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarına aittir. XV. yüzyıla ait olan Bayındır Kümbeti ise Anadolu'da benzeri bulunmayan bir yapıya sahiptir. Bayındır Mescidi'nin güneyinde yer alan kümbet, 886 (1481) yılında ölen Melik Bayındır Bey b. Rüstem için Mimar Baba Can tarafından yapılmıştır. Kitâbesinde hükümdarın unvanları sıralanmakta ve hayatı anlatılmaktadır. Cenazelik bölümü üzerindeki silindir gövde, kubbe ve konik külâhla örtülüdür. Yapının ilgi çekiciliği, güney tarafının bodur silindir pâyeler ve kemerlerle bir galeri biçiminde açık olarak ele alınmasından ileri gelmektedir.

XIII. Yüzyılda silindir biçimi, XIV. yüzyılda da çok yüzlü gövdeleriyle ortaya çıkan kümbetlerde esas olan, altta cenazelik üstte de içten kubbe, dıştan külâhla örtülü gövde kısımlarının bulunmasıdır. Gövdenin içi, daima kıble yönü belirtilmiş bir ziyaret mescidi şeklinde düşünülmüştür. Ancak genellikle dört yönde süslemeli açıklıkları bulunan bu gövdelerin kuzeydeki açıklıkları kapı olmakla birlikte yerden çok yüksekte kalmaktadır. Nasıl çıkıldığı bilinmeyen bu kapılara çözüm olarak restorasyonlar sırasında iki yandan çıkılan merdivenler yapılmıştır.

Cenazelik bölümlerinde ilgi çekici tonoz örtüler bulunmakta ve kapıları genellikle doğuya açıl-

maktadır. Aynı restorasyonlarda buralara inen basamaklar da yeniden yapılmıştır.

Hepsinin mazgal pencere biçiminde havalandırma ve aydınlatma açıklıkları vardır ve süslemelidir. Tamamen volkanik kesme taştan yapılan kümbetlerin çoğunda kitâbeler beyaz taşa yazılmış, bazılarında da külâh altından yine beyaz taş kitâbe veya süsleme şeridi geçirilmiştir.

XIII. yüzyıl kümbetlerinin silindirik gövdeli olanlarında dahi yüzey sathı nişlere bölünmüş ve kaval silmelerle hareketlendirilmiştir.(1)

(1) DİA; [AHLAT - Ara Altun] c. 02; s. 23

Ahlat Mezar Âbideleri

XII-XV. yüzyıllar arasına tarihlenen âbidevî mezar yapıları ve taşları. Ahlat'a, Ortaçağ Türk mimarisi mezar tiplerinin topluca incelenebileceği, benzeri bulunmayan bir açık hava müzesi görünümü kazandıran ilgi çekici mezar âbideleri, özellikle Meydan Mezarlığı çevresinde ve Ahlat'ın eski mahallerinde yer almaktadır. Bu eserleri kümbetler, akıtlar ve mezar taşları şeklinde sınıflara ayırmak mümkündür.(1)

(1) DİA; [AHLAT - Ara Altun] c. 02; s. 23

Ahlat Mezar Taşları

Ahlat mezar âbideleri içinde önemli bir yer işgal eden ünlü mezar taşları, Selçuklu ve Beylikler dönemi mezarlarına ait olan XII-XV. yüzyıl taşlarıdır. Bunların dışında, XVI-XVII. yüzyıllara ait bazı Osmanlı mezar taşları da bulunmakta, fakat bunlar birkaçı hariç Selçuklu mezar taşlarının kötü birer taklidi olmaktan öte değer taşımamaktadırlar. Ahlat mezar taşları yapıları itibariyle,

a) şâhideli (baş ve ayak taşlı) mezarlar,

b) şâhidesiz sandukalar,

c) çatma lahitler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan sayıları bin civarında olan şâhideli mezarlar, özellikle alışılmış ölçülerden çok büyük, 3.50 m. yüksekliğe varan ve her cephesinde süsleme bulunan dikdörtgen prizma şeklindeki şâhideleriyle Ahlat mezar taşlarını karakterize ve temsil etmektedirler.(1)

(1) DİA; [AHLAT - Ara Altun] c. 02; s. 23

Ahmed Baba Türbesi-Kırklareli

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 285

Ahmed Baba Türbesi-istanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmed Bedevi Türbesi-Mısır

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 125,

(2) DİA, Cilt. 37, s. 43

Ahmed Bican Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 409

Ahmed Bican Türbesi-Gelibolu

(1) DİA, Cilt. 2 s. 49

Ahmed Bîcan Türbesi

Gelibolu'da XV. yüzyıla ait türbe.

Muhammediyye müellifi Yazıcıoğlu Mehmed'in küçük kardeşi Ahmed Bîcan için yaptırılmış olduğu söylenmekte, ancak üzerinde hiçbir kitâbe bulunmamaktadır. Âmil Çelebioğlu, Envârü'l-âşıkın yazarı Ahmed Bîcan'ın kabrinin ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin mescid ve türbesi yanındaki hazîrede bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, Sofya'ya gittiğinde kendisine orada Ahmed Bîcan'a ait bir kabir gösterildiğini kaydederse de bu gerçekle uyuşmamaktadır (Osmanlı Müellifleri, I, 17, dipnot 1).

Taş ve tuğladan muntazam bir işçilikle inşa edilen türbe kare planlı olup üstü sekizgen sağır kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Giriş kısmında iki ağır pâyeye dayanan kemerlere oturan bir ön mekân vardır. Türbenin içinde iki lahit bulunmaktadır. Bunlardan Ahmed Bîcan'a ait olduğu kabul edilenin dış yüzü zengin surette geometrik ve rûmî kabartmalarla bezenmiştir. Diğeri ise bir kadına aittir. İrdesel ve Alemdaroğlu'nun hiçbir tarihî esasa dayanmaksızın Hallâc-ı Mansûr Türbesi olarak adlandırdıkları bu eser son yıllarda tamir edilerek yenilenmiştir.(1)

(1) DİA; Ahmed Bîcan Türbesi- Semavi Eyice C. 2, S. 52

Ahmed Gazi Medresesi Ve Türbesi

Milas Peçin'de Menteşeoğulları dönemine ait medrese ve türbe.

Bugün Milas'a 4 km. mesafede, vaktiyle Menteşe Beyliği'nin merkezi olan Peçin'de (Perçin, Berçin, Barçın) bulunan medrese, kapısı üstündeki inşa kitâbesine göre 777 (1375-76) yılında Menteşeoğulları'ndan Ahmed Gazi tarafından yaptırılmıştır. Ahmed Gazi Peçin'i beyliğin merkezi yapmış ve imarına büyük önem vermiştir. Evliya Çelebi 1671'e doğru burayı ziyaret ettiğinde, Ahmed Ağa Medresesi adıyla tanınan medrese Menteşeoğlu Orhan Bey Camii'nin karşısında bulunuyordu. "Eni ve boyu yüzer ayak olan, toprak damı on altı çam direk tarafından desteklenen" Orhan Bey Camii'nden bugüne pek az bir iz kalmış, medrese ise harap bir halde günümüze gelebilmiştir.

Muntazam kesme taştan yapılan medresenin cümle kapısı kademeli profilli iki sivri kemer içinde yer alır. Giriş eyvanından dikdörtgen biçimli ve evvelce ortasında bir şadırvanın olduğuna ihtimal verilen bir iç avluya ulaşılır. Eyvanın tam karşısında ise dershane odasının bulunması gereken yerde yine geniş bir kemerle avluya açılan kubbeli türbe bulunmaktadır. Avlunun etrafında üzerleri beşik tonozlarla örtülü on hücre vardır. Bu hücrelerin önlerinde bir revak yoktur. Giriş cephesinin iç tarafında iki yanda medresenin damına çıkışı sağlayan birer merdiven vardır. Bu merdivenler ayrıca, türbeye bitişik bir çift odanın üstünde yer alan iki odanın da aşağı ile bağlantısını sağlamaktadır. K. Erdmann tarafından ortaya atılan, türbe bölümünün diğer kısımlardan daha önce yapılmış olabileceği yolundaki görüş ise inandırıcı değildir.

Ahmed Gazi Medresesi'nde fazla bir süsleme olmamakla beraber, yapı gerek mimari düzenlemesi, gerekse âdeta gotik üslûbu andıran cümle kapısı kemerleri ile Selçuklu geleneklerinden farklı bir mimari anlayışın belirtilerini taşımaktadır.

Menteşeoğlu İbrâhim Bey'in üç oğlundan biri olan Ahmed Gazi, Sultânü's-sevâhil unvanıyla tanınmaktadır. Medresenin kubbeli büyük eyvanı bir türbe haline getirilmiş olup Ahmed Gazi'nin mezarı burada bulunmaktadır. Türbenin dışında, duvarda Batı'daki asâlet armalarını andırır biçimde mermere işlenmiş arka ayakları üstünde duran birer arslan kabartması görülür. Bu arslanlar ön pençelerinde birer sancak tutarlar. Sancaklardan bir tanesinde Ahmed Gazi adı okunmaktadır. Türbenin içinde iki kabir vardır. Bunlardan biri, Memlük neshi olarak adlandırılan hatla yazılmış ve gerek baş, gerek ayak taşlarının her iki yüzünde devam edecek biçimde düzenlenmiştir. Bundan, Ahmed Gazi'nin 793 Şâbanında (Temmuz 1391) vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kitâbeyi yazan ise Hacı Hatib lakabıyla tanınan Mustafa b. Îsâ'dır. İkinci kabrin eski bir tarihte tamir görmüş olduğu ve bu arada değişik taşların kullanıldığı, hatta ayak taşının esasında bu mezara ait olmadığı ileri sürülmektedir. Çünkü bir taşta 6 Rebîülevvel 823 (21 Mart 1420), diğerinde 10 Zilhicce tarihi vardır. Bu ikincide ise yıl eksiktir. Lahdin yapımında kullanılan kırık parçalardan birinde de İlyas kızı Fatma adı okunmuştur. Her halde bu kabir de Menteşeoğulları ailesinden birine ait olmakla beraber kimin olduğu bilinmemektedir. Türbenin dip duvarında dışarı açılan bir kapı vardır. Beçin Dedesi adıyla çevrede bir ziyaretgâh olarak tanınan kabir, halk nazarında bir evliya türbesi durumuna girmiştir. Medresenin dışında yeni, arslan kabartmaları ile süslü bir de çeşme vardır.[1]

(1) DİA; Ahmed Gazi Medresesi Ve Türbesi- Semavi Eyice c. 2, s. 69

Ahmed Bin Ebu Bekr Ayderusi Türbesi-Yemen

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 155

Ahmed Bin Ebu Bekr Türbesi-Yemen

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 155

Ahmed Buhari Türbesi-İstanbul

(1) Envanter. a.g.e. No: 6

Ahmed Cahidi Efendi Türbesi-Gelibolu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 140

Ahmed Cevdet Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 20

Ahmed Cüzeyri (Cezeri) Türbesi-Cizre

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 144

Ahmed Dede Türbesi-Düzce

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 13,
(2) Düzce Valiliği, "Düzce İnanç Türizmi." (Broşür). s. 2

Ahmed Dede Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 410

Ahmed Dede Türbesi-Manisa

(1) Manisa Valiliği, "Coğrafi Ekonomik Sosyal Kültürel Ve Tarihsel Yönünden Manisa'95", Manisa Valiliği Yay. s. 278

Ahmed Duran Türbesi-Sivas

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 310

Ahmed Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 410

Ahmed El-Bedevi Türbesi-Mısır

(1) DİA, Cilt. 2 s. 48

Ahmed Fakih Türbesi-Konya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 13

Ahmed Gazzi Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183

Ahmed İzzet Paşa Türbesi-Edirne

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 13

Ahmed Kehattü Mağribi Türbesi-Hindistan

(1) DİA, Cilt. 27, s. 322

Ahmed Kuddusi Türbesi-Niğde

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 241,
(2) Saltık, Ahmet. "Bor'un Tarihi Yapıları, (Yük. Lis. Tz.) Niğde Ün. Sos. Bilm. Enst. Niğde (2007). s. 126

Ahmed Kuşeyri Türbesi-Antakya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 254

Ahmed Kuşeyri Türbesi-Antakya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 13

Ahmed Mesih Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 13

Ahmed Muhtar Efendi Türbesi-Sandıklı

(1) Karakuş, Ali Osman. a.g.e. s. 180

Ahmed Paşa Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 2 s. 111,
(2) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 91,
(3) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179

Ahmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 2 s. 116

Ahmed Paşa Türbesi-Sudan

(1) DİA, Cilt. 37, s. 462

Ahmed Paşa Türbesi-Trablusgarp

(1) DİA, Cilt. 41, s. 420

Ahmed Paşa Türbesi-Van

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Ahmed Raufi Üsküdarî Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmed Rıfai Türbesi-Mısır

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 302

Ahmed Sarban Türbesi-Hayrabolu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 324

Ahmed Sayyad Türbesi-Yemen

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 329

Ahmed Semerkandi Türbesi-Uşak

(1) Uşak Valiliği. "Uşak, Kültürel Değerler Yapı Envanteri." İzmir (2007). s. 209

Ahmed Süreyya Emin Hazretleri Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmed Şemseddin Marmaravi Türbesi-Manisa

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 345

Ahmed, Tevhid

Milli Ktp./Tasnif No: 1960 Sa 70

Akşehir`De Rumeli Fatihi Şehzade Süleyman Paşa`Nın Kerimesi Mezarı, Türk Tarih Encümeni, Sayı:44, s.65-92, 1947, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ahmed Turan Türbesi-Malatya

(1) Yakar, Özgür Yücel. "Sosyal, Kültürel Ve Ekonomik Yönleri İle Malatya." Malatya Valiliği (2014). s. 140

Ahmed Turani Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 263

Ahmed Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 523

Ahmed Usta (Dökümcübaşı Ahmed) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmed Vesim Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 65

Ahmed Yesevi Türbesi-Türkistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 368, -

(2) Sirel, Şazi, "Ahmet Yesevi Türbesi Aydınlatması", Yapı, sy. 186, yıl 1997, ss.107-119.

Ahmed Z. Gümüşhanevi Türbesi-İstanbul

(1) Özdemir, Mehmet Akif. "Allah Dostları", İmza Yay. İst. 2007. s. 285

Ahmed-i Günani Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmedi Sarban Türbesi-Tekirdağ

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Ahmedi Zencani Türbesi-Bayburt

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Ahmediye Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ahmedü'l-Ensari (Hamdullah) Türbesi-İstanbul

(1) Envanter. a.g.e. No:119

Ahmed-ül Ensari Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 116

Ahmet b. Harun Er-Reşit-Basra-Zübeyir Kasabası

(1) Eroğlu, Cengiz-Murat Babuçoğlu. "Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra." Orsam (2012)., s. 176

Ahmet Baba Türbesi-Kırklareli

(1) Akgünay, Tamer. "Kırklareli." Kırklareli Valiliği s. 72

Ahmet Bey Türbesi-İstanbul-Üsküdar

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 525

Ahmet Bey Türbesi-Macaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 541

A

Ahmet Daniş Efendi Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 602

Ahmet Dede Tekkesi ve Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 693

Ahmet Dede Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Ahmet Fakıh Türbesi-İstanbul

(1) Gider, Şenay. a.g.e., s. 77

Ahmet Mahir Efendi Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Ahmet Turan Gazi Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 65

Ahlak

a. İnsanda iyi veya kötü huylar, tabiat, karakter, yaratılış, mizaç.[3][1]

b. İyi huylar, insanı manen yükselten iyi tabiatlar, faziletler, övgüye değer davranışlar.[3][1] İyi özellikler, güzel huylar, erdem, hüsnü hal.[2][4]

c. Bir toplumda kişilerin davranışlarını düzenleyen ve herkesin uyması gereken kurallar.[1]

d. İnsanın doğuştan getirdiği huylarla sonradan kazandığı manevi yapısını sergileyen bir takım davranış ve tavırlar; aktöre, edep.[2][3][4]

e. Allah'ın insanı yaratış fıtratına uygun davranışlar bütünü, tabiat.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ahlat taşı

Bitlis'in Ahlat ilçesinde, yöresel ismiyle Ahlat taşı (ignimbrit), konut yapımından cami minaresine kadar çeşitli alanlarda duvar ve kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Selçuklular döneminde Ahlat taşından yapılmış yaklaşık *700 yıllık mezar taşları ve kümbetler* günümüzde hala özelliklerini korumaktadır. Bu taşlar, açık kahverengi, koyu kahverengi (kestane) ve kül gibi çeşitli renklerde bulunmaktadır. Yöredeki binalarda yaygın olarak koyu kahverengi taşlar kullanılmıştır (Şimşek ve Erdal 2004).[2]

(1) Yılmaz, Orhan. "Tokat, Zile, Acısu Köyü Mezarlığında, Anşabacılı Sıraçları (Beydili Alevi Türkmeni)'na Ait Mezar Taşları." S. 7.

Ahrâr

Gerçekleşen sonuç ne olursa olsun, bir hadisenin arka planını bilerek neticesini önceden kestirme yeteneğine sahip olan hür insanlardır.[1]

(1) Şenel, Cahid. "İslâm Filozoflarının Haz ve Elem Anlayışlarının karşılaştırılması ", (Yayınlanmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (2005). s.52

Ahret

a. Ölüm ile başlayan hayat, ölümden sonra gidilen yer, öbür dünya, kabir hayatı, arasat, mahşer.[1]

b. İnsanların öldükten sonra dirilip sonsuza değin kalacakları ve Tanrı'ya bu dünyadaki eylemlerinin hesabını verecekleri yer, öteki dünya.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ahretlik

a. Sevap kazanmak maksadıyla küçük yaştan itibaren yetiştirilmiş hizmetçi kız, besleme, evlatlık.[1][2]

b. Birbirine kardeş gözü ile bakacağına, ahrette birbirlerinin lehine şahitlik edeceğine dair söz vermiş iki kadından birine göre diğeri.[1]

c. Bu dünyayı terke hazır kimse.[1]

d. Kendinden geçmiş kimse.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahseni Takvim

a. En uygun ölçülerde; en uygun biçimde, yaratılışın en güzeli, en güzel yaratılış, en güzel biçim.[1][2]

b. İnsan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahû-yi Türki Türbesi-Mısır

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 9 s. 163

Ahund

a. Büyük efendi.[1]

b. Şiilerin din adamı, hoca. İran'da din adamlarına verilen unvan, üstat, hoca, öğretmen.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ahya

Diriler, canlılar. Yaşamakta olanlar.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Ahyar

Hayırlı, iyi ve olgun kimseler, fazilet ve kemal sahipleri. Erdemli olanlar.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Ahzâb Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in otuz üçüncü sûresi.(...)

Gelenekçi ve dar çerçeveli aşiret düzeninden iman, eğitim, ahlâk ve hukuk temelleri üzerine kurulu geniş çerçeveli ve ileri bir toplum düzenine geçişin cihanşümul ilkelerini getiren Ahzâb sûresi, dokuz ana konuyu ele almaktadır.

1-8. âyetler kâfir ve münafıkların dedikodularına değil, Allah'tan gelen vahye uymayı emreder. Câhiliye dönemine ait olan zıhâr ve evlât edinme âdetleriyle soy üstünlüğü ve asâlet unvanlarını ortadan kaldırır. Tevhid inancına dayalı yeni düzende bütün müslümanların dost ve kardeş olduklarını, birbirlerine eşit ve aynı haklara sahip bulunduklarını anlatır.

9-20. âyetlerde müttefik kuvvetlerin (ahzâb) Medine'ye hücumu, savaş karşısında münafıklarla korkakların durumu, savaştan kaçmak için bahane uydurmaları, müminlerin bu savaşla imtihan edilmeleri dile getirilmektedir.

21-27. âyetlerde savaş karşısında müminlerin tavrı anlatılmakta, münafıklarla korkakların aksine onların savaştan dolayı yılgınlık göstermedikleri, Hz. Peygamber'i örnek aldıkları, karşılarındaki düşman birliklerini kendileri için bir imtihan saydıkları, bundan dolayı iman ve teslimiyetlerinin arttığı, sonunda da Allah'ın vaad ettiği zafere ulaştıkları belirtilmektedir. Bu savaşın en önemli sonucu, Medine ve çevresindeki yahudi tehlikesinin ortadan kalkmış olmasıdır.

28-34. âyetlerde Hz. Peygamber'in örnek aile hayatı ortaya konmaktadır. Hendek Gazvesi'nden sonra müslümanların iktisadî durumları düzelip de Peygamber hanımlarının bu refahtan nasiplerini almak istemeleri üzerine Ahzâb sûresinin 28-29. âyetleri nâzil oldu ve şayet refaha yönelik isteklerinde ısrar ederlerse Hz. Peygamber'in onları boşayıp istedikleri şeyleri kendilerine vereceği belirtildi. Fakat onlar peygamber hanımı olarak kalmayı ve onun dilediği şekilde yaşamayı tercih ettiler.

35-40. âyetlerde Hz. Peygamber'in aile hayatının dindarlık ve iffet temeli üzerine kurulduğunu gösteren, aynı zamanda müslümanlarda da bulunması istenen on özelliğe işaret edildikten sonra, onun Zeyneb ile evlenmesi olayı ve bu evlilikten elde edilen sonuçlar anlatılmaktadır. Buna göre âzatlı bir köle, Câhiliye devrindeki uygulamanın aksine, soylu bir kadını nikâhlayabileceği gibi müminler de evlâtlıklarının boşadığı kadınlarla evlenebileceklerdir.

41-52. âyetlerde Allah'ı anmanın gereği belirtildikten sonra Hz. Peygamber'in yalnızca iman ve ibadet konularında değil, insanoğlunun faaliyet alanına giren bütün konularda özellikle aile hayatında ve sosyal ilişkilerde örnek bir şahsiyete sahip olduğuna işaret edilmektedir.

53-58. âyetlerde Hz. Peygamber ve onun hanımları karşısında müminlerin riayet etmesi gereken belli başlı muaşeret kaideleri zikredilmektedir.

59-68. âyetlerde yalan haber yayan, iffetli kadınları rahatsız eden ve toplumun huzurunu bozma-

ya çalışan ahlâksız, münafık, iftiracı ve bozgunculara karşı müminlerin uyanık bulunmaları ve tedbirli olmaları tavsiye edilmekte, sözü edilen bu kişilerin feci âkıbetleri anlatılmaktadır.

69-73. âyetlerde önce müminlerin Hz. Mûsâ'yı üzen yahudilerle münafıklara benzememeleri emredilmektedir. Bu kısım sûre girişindeki âyetlerin bir bakıma tekrarı ve tekidi mahiyetindedir. Ancak orada sevgi ve din kardeşliği açısından ele alınan iman, burada o sevgi ve kardeşliğin canlı ve müşahhas ifadesi olan itaat ve disiplin açısından değerlendirilmekte ve görevlerin yerine getirilmesi sonucuna bağlanmaktadır. İtaat âyetinden sonra emanet âyetinin gelmesi, emre itaat etmenin emanete riayet anlamı taşıdığını gösterir.

Sûrenin en son âyeti de ilk âyetiyle ilgilidir. Çünkü ilk âyet kâfirlerle münafıklara uymamayı emretmekte, son âyet ise onların Allah tarafından azaba uğratılacaklarını bildirmektedir. Sûre, müminlerden günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edilip bağışlanacaklarını müjdeleyerek sona ermektedir.[1]

(1) DİA; [AHZÂB SÛRESİ - Emin Işık] c. 02; s. 196

Akbar

a. Arapların inancına göre Akbar, cinler ülkesidir.[1] Kamus ve tefsirlerde, Arapların çölde, Akbar denen, cini bol bir yerin varlığına inandıkları belirtilmektedir.[2]

b. Araplar güzel olan şeyleri oraya nispet ederler, "Akbar Malı" derlerdi. Yani bunu bir insan yapamaz, bu cin ülkesi olan Akbar malıdır, çok güzeldir.[1]

c. Rengârenk nakışlı halı, sergi veya döşek için **Akbari** kelimesi kullanılır olmuştur.[2]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., Cilt-9, s. 375,

(2) Akbaş, Ahmet, Kur'an'da Cennet ve Huriler, Harran Üni.Sos.Bil.Enst.Temel İs. Bil. Anabilim Dalı Yük.Lis.Tezi, s.45

Aişe Binti Cafer-i Sadık Türbesi-Mısır

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 406

Ak Astane Baba Türbesi-Özbekistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Ak Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 241

Ak Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 613

Ak İmam Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. s. 8-

Ak İşan Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. s. 8-

Ak Saray Ding Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Akar, Azade

T.T.K. Ktp.

Eski Türk Mezar Taşı Süslerine Dair, Sanat Dünyamız, Sayı 2, Yıl 1, S.12-21, T.T.K., Yapı Kredi Bankası Yay., Eylül, 1974

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akar, Azade

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri, Vakıflar Dergisi, Sayı:Vııı., S. 267-271, 1969, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akar, Azade

T.T.K. Ktp./Tasnif No: Aıı 7294- 6, A

Yüzyıllar Boyunca Mezar Yazıtlarında Süslemeler, Atatürk Konferansları, 1973-1974, Vı, S. 73-78, T.T.K Yay., 1977, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akarsu, Kamil

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 330

Celvetiye Tekkelerinde Bulunan Mezar Taşları Ve Kitabeler, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enst. Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S:259, 1985, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akbaba Sultan Türbesi-İstanbul

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 139,
(2) Bilir, Ali. "Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz". Vol. 340. Kitabevi Yayınları, (2008). s. 115,
(3) Gider, Şenay. a.g.e., s. 67

Akbaş Baba Türbesi-Sivas

(1) DİA, Cilt. 37, s. 283

Akbaş Sultan Türbesi-Sivas

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 124

Akbıyık Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14,
(2) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 97,
(3) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 408,
(4) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183,
(5) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e. s. 12

Akbilek Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Akça Koca Sultan Türbesi-Kayseri

(1) Günay, Ünver. a.g.e. s. 16-

Akçakirazlı Şeyh Hacı Ali Efendi Türbesi-Elazığ

(1) Oymak, İskender1. a.g.e.S. 50

Akçakoca Türbesi-Düzce

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Akçaören Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. http://www.cansaati.org/topluluk/forum_posts.asp?TID=3607

Akçayuva (Kümbet) Türbesi-Van

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 81

Akçe Hisar (Akçahisar) Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 109

Akçeli Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 285

Akdere Övliya Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Akkız Sultan Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Akseki Kemaleddin Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Akşabe Sultan Türbesi-Antalya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14,

Akşemseddin Türbesi-Göynük

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 410,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 163,
(3) DİA, Cilt. 2 s. 302,
(4) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 158

Aktaş Türbesi-Bolu

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Aktürbe (Ahmed Bey) Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 7,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 411

Akyapı Türbesi-Tokat

(1) Tokat. "Kültür Varlıklarımız" Her Şeyi İle Tokat. s. 269,
(2) Selçuk, Mehmet Fatih, "Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması." (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne (2008). s. 52

Akyazılı Sultan Dede Türbesi-Sakarya

(1) Kaynak Yok

Akyazılı Sultan Türbesi-Bulgaristan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 424,
(2) DİA, Cilt. 2 s. 302,

(3) Kahraman, Nurcihan. "Şumnu'da Şerif Halil Paşa Camisi" Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, (2005). s. 6

Akyazılı Sultan Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 225

Akıllı, Hüseyin

Milli Ktp./Tasnif No: 1998 Ad 7746

Edirne Osmanlı Mezarlıklarının Restorasyon Ve Konservasyon Işığı Altında Değerlendirilmesi, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü Ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Mezarlık Vakfı, 1998, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akıllı, Hüseyin

T.T.K Ktp./Tasnif No: A.V. 8621

Gevaş Tarihi Türk Mezarlığında Yok Olma Durumunda Olan Bir Mezarın Onarımı, Vııı. Araştırma Sonuçları Toplantısı, (28 Mayıs - 1 Haziran 1990, Ankara), S.323-349, Anıtlar Ve Müzeler Gn. Md.,1991, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akıncı, Sırrı

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 250 42

4 Mezar Taşı, 4 Hikâye (İdris- İ Bitlisi-Tahir Paşa-Ayas Paşa-Rasim Efendi), Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:10, 55-57,1969, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akıncı, Sırrı

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 250

Bir Mezar Taşının Hatırlattıkları: Estergon Fatihi Lale Mehmet Paşa, Hayat Tarih Mecmuası, Y.7, C.1, Sayı:3, S.48-49, 10/1968, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akıncı, Sırrı

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 250

3 Mezar Taşı 3 İlim Adamı, Hayat Tarih Mecmuası, Y.6, C.1, Sayı:2, S.76-79, 1970, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akibet

a. Daha önce yapılan şeylere varılan netice, sonuç.[2] Son, bitim, sonuç, nihayet, sonunda, neticede, encam.[1][2][3]

b. Gelecek, istikbal.[1][2]

c. Ölüm.[1]

d. İnsanın başına gelebilecek hal, karşılaşılabilecek durum.[2]

e. İnsanların, davranışları sebebiyle fert veya toplum halinde dünyada ve ahirette karşılaşacakları sonuç.[4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA, a.g.e.

Âkif

İbadet etmek için Harem-i Şerif'te, mescitte yahut başka bir yerde, itikâfa çekilen kimse, mûtekif.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Akika

Çocuğun doğumunun yedinci günü veya daha sonra yahut da saçının ilk kesilişinde çocuk için şükran ifadesi olarak kesilen kurban.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.

Akıl

a. Düşünme, anlama, kavrama yetisi; davranışlarını ayarlama melekesi; us; idrak, anlayış, fahime, fetanet, feraset, basiret, müdrike, müfekkire.[1][2][3]

b. Hafıza, hatır, bellek.[1][2][3]

c. Fikir, düşünce, kanaat.[1][2]

d. Sadece insana has bir meleke.[1] İnsanın kendi davranışlarını tanımasına, bilmesine ve değerlendirmesine yarayan kabiliyeti; anlak, beyin, derk, dimağ, havsala, izan, kafa, kavrayış, kiyaset, natıka.[2]

e. İyiyle kötüyü, doğruyla yanlışı, gerçekle yalanı ayırt edebilme gücü, ufuk.[2] Ayırt etme gücü.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali, a.g.e.

Akıl Âlemi

Kindi'ye göre öte dünya, ahiret, akıl âlemidir. Buna geçiş de ölüm ile gerçekleşir. Ölümün ürkütücü bulunması, orası hakkında yeterli bilgi sahibi olmayıştandır.[1]

(1) Şenel, Cahid. a.g.e., s.33

Âkile

a. Üstünde belirdiği organı yavaş yavaş yiyip bitiren, yenirce denilen yara, kemirici ülser, kanser.[1]

b. Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) DİA

Akl-Ukûl

a. Aklın alameti Hüsn-i tedbir.

b. Hem sözle hem fiilen her şeyi olması gereken yere koymak, bunu tasdik etmek ve en çoğu en aza tercih etmektir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Aklı Evvel

Meşşai felsefesinde ilahlık derecesidir. Vücut, aklı evvel derecesinde, kendisindeki sıfat ve esmayı bir bütün ve öz olarak görür.[1] İlk akıl, levh ve kalem, maddeleri ayırt eden müfret cevherlerdir. Bunlar mücerrred (soyut) aydınlıklar olup, hissedilebilen değil, sadece düşünülen şeylerdir. Ruh ve kalpte bu cevherlerdendir. Bunlar fesada uğramaz, kaybolmaz, yok olmaz ve ölmezler. Sadece bedeni terk ederler.[2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

(2) Erginli, Zafer. a.g.e.

Aklı Faal

Kahir olan nurların cümlesinden babamız, türümüzün tılsımının Rabbi, nefislerimizin feyiz kaynağı, nefislerimizin ilmi ve ameli kemalâtının tamamlayıcısı, Ruhu'l-Kudüs olan bu şey hâkimler, filozoflar tarafından "akl-ı faal" olarak adlandırılır.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Akli Haz

İbn Bâcce, (Lezzâtu'l-Ma'kûlât) düşünme (tefekkür), hayal etme (tahayyül) ve nükte gibi zihni kabiliyetler vesilesiyle alınan hazları anlatmak için "akli haz" ifadesini kullanmıştır.[1]

(1) Şenel, Cahid. a.g.e., s.71

Aklı Kûl

Allah'ın kudretiyle en önce ortaya çıkan akıl. Arş-ı Azam, Cebrail, Hz Muhammed'in (s.a.v) nuru akl-ı kûl olarak nitelendirilir.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Akpınarlı, K. Kâni

Milli Ktp./Tasnif No: 1937 Ad 447

Zagnos Paşa Ahfadına Ait Bazı Mezar Taşları I Kaynak, (72), S. 571-573; (73), S. 588-591, 1939, Balıkesir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akpınarlı, H. Feriha

Taş İşlemeciliği, Kırım El Sanatlarının Dünü V E Bugünü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., S. 284-289, 2005, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akraba kabirleri

En çok ziyaret edilen, anne, baba, kardeş ve evlatlar gibi yakın akrabaların kabirleridir.[1]

(1) Toprak, Süleyman. "Fethin 550. Yılında Eyüp Sultan Türbesi Nasıl Ziyaret Edilmeli." Eyüp Sultan Sempozyumu VII. Tebliğler, Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları. s. 141.

Akreb

Bilhassa vakıf, miras ve velayet gibi akrabalık bağıyla yakından ilgili konularda öncelikle hak ve yetki sahibi kimseyi ifade eden bir fıkıh terimi.(1)

(1) DİA

Aksel, Malik

Milli Ktp./Tasnif No: 1967 Ad 4298

Dini Resimler, Elif Yayınları, 1967, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aksel, Tibet

T.T.K. Ktp./Tasnif No: B.I ,1289,A Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi Ttk, İslam Dünyasında Mezarlıklar Ve Defin Gelenekleri, C.1, S.223-281, 1996, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aksel, Tibet, -Işın, E.-Yelkenci, D

Milli Ktp./Tasnif No: 1983 Ad 5683 43

"Stlea Turcicae" Vııı Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi, İslam Dünyasında Mezarlıklar Ve Defin Gelenekleri, C.1, S. 223-281, Ttk, 1996, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aksoy, Mustafa

Milli Ktp./Tasnif No: 1960 Sb 27

Türk Cumhuriyetlerinde Ve Türkiye'de Halı, Kilim Ve Mezar Taşlarındaki Damgalar, Türk Yurdu, Y.21, Sayı:171, S.62-73, Ank. Türk Ocağı, 2001, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Akşam Sakız Çiğnemek

Akşam vakti sakız çiğneyen kişinin ölü eti çiğnediğine inanılır.(1)

(1) Ayva, Sevilay, Boruktolu Meram/ Konya Köyünden Adet ve İnanmalar s.3; Turkoloji.cu.edu.tr

Akşemseddin Türbesi

Bolu'nun Göynük kazasında Akşemseddin'in defnedildiği kabir.

İstanbul'un mânevî fâtihi kabul edilen ve Fâtih Sultan Mehmed'in hocası olan Akşemseddin'in türbesi Süleyman Paşa Camii yanındadır. Kapı kemeri aynasındaki Arapça kitâbesine göre, 792'de (1390) dünyaya gelip 863 Rebîülâhir sonlarında (Şubat 1459) vefat eden Şeyh Akşemseddin için 868 (1463-64) yılında yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin matbu nüshasındaki bir notta, türbenin harap olması üzerine hazîne-i hâssadan masrafı karşılanarak yeni ve güzel bir türbe yapıldığı belirtilmiştir. 1952 yılından itibaren türbenin dış mimarisi tamir görmüş, bu sırada içindeki sandukaların yerleri değiştirildiği gibi bir tanesi de anlaşılmayan bir sebepten kaldırılarak yok edilmiştir.

Akşemseddin Türbesi, çapı 4.80 m. kadar olan bir altıgen biçimindedir ve kesme taştan yapılmıştır. Üstünü kurşun kaplı bir kubbe örter. Her cephesinde altlı üstlü ikişer pencere vardır. Kapı çerçevesi basit, sade ve Osmanlı devri Türk türbe mimarisinin klasik çağının mütevazi bir örneğidir. Son tamirde sandukaların yanlara yerleştirilmesi gibi yanlış bir işin niçin yapıldığının izahı mümkün değildir. Türbede Akşemseddin'den başka iki oğlu da yatmaktadır. Evliya Çelebi, Akşemseddin'in pek çok sayıdaki oğul ve torunlarının adlarını vererek bunların çoğunun onun yanında yattıklarını bildirir. Şeyhin sandukası, Anadolu'da Selçuklu devrinde çok görülen ceviz ağacından işlenmiş sandukaların bir benzeridir. İki yan cephesinde kabartma harflerle bir hikmet ile bir hadîs-i şerif yazılmıştır. Baş taraftaki aynasında rûmîlerle bezenmiş yine bir hadîs-i şerif, diğer aynada ise bir hakîm sözü görülür. Akşemseddin'in sandukası, Osmanlı devrinde yapılan ağaç sandukaların sonuncusu olarak özel bir değere sahiptir.(1)

(1) DİA, AKŞEMSEDDİN TÜRBESİ - Semavi Eyice c. 2, s. 302

Aktepe, M. Münir

Milli Ktp./Tasnif No: 1970 Sa 430

İzmir'e Ait Bazı Kitabeler Ve Notlkar, Tarih Dergisi, C.Xıv, Sayı:129, S.57-80, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., 1964, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aktuğ, Fatma Nur

Ankara İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8/Akt.O

Xııı-Xvı.Yüzyılda Bursa Mezartaşları, Ank.Ü.İ.F.Türk-İsl. San.Tar.Abd, Lisans Tezi, S.32, 1981, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Âl-i İmrân Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü sûresi.(...)

Sûrenin ilk âyetleri ilâhî vahyin hedef ve maksadını açıklar. Daha önce indirilmiş olan Tevrat ve İncil gibi Kur'an da insanları doğru yola, hak dine yöneltmek için gelmiştir ve bu kitaplar birbirini destekler. Yine bu ilk âyetlerde ilâhî vahyin tefsir ve te'vilinde gözetilmesi gereken usul hakkında şu önemli ilke ortaya konulur: Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahyin bir kısmı kesin anlamlı muhkem âyetler, bir kısmı da değişik konuları açıklamaya yarayan, derin ve hikmetli mânalar taşıyan müteşâbih âyetlerdir. Dinin temel ilkeleriyle ilgili ve kesin anlamlı olan muhkem âyetler kitabın anası, dinin anayasası sayılır. Birtakım incelikleri, sübjektif gerçekleri ifade eden ve değişik konulara uygulanabilecek çok yönlü, sembolik ve mecazî anlamlar taşıyan müteşâbih âyetler ise yoruma muhtaçtır.

Allah birdir, Allah katında din de birdir ve bu da İslâm'dır. İlâhî dinler kaynakta aynı temel ilkelere dayanır. Mülkün ve melekûtun tek ve mutlak sahibi Allah'tır. O mülkünü dilediğine verir. Verdiği nimetleri geri almaya da kadirdir. O'nun kudreti sonsuzdur ve her şeye gücü yeter. Peygamberlerini seçmek ve seçtiği peygambere vahiy yoluyla kitap göndermek O'nun işidir. Âdem, Nûh ve İbrâhim'i, İbrâhim ve İmrân soyundan gelen peygamberleri seçip gönderen O'dur. Peygamberler yaptıklarını kendilerine mal etmezler. Bir peygamber olarak Hz. Îsâ da vaktiyle bu gerçekleri dile getirerek, "Ben size rabbinizden bir mûcize getirdim. O halde O'ndan korkun, bana da itaat edin. Gerçek şu ki Allah benim de rabbim, sizin de rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin! Doğru yol işte budur!" demişti (âyet 51).

Sûrenin giriş kısmından hemen sonra gelen âyetlerde Hz. Îsâ'nın ailesi, anası, Meryem'in iffeti, babasız dünyaya gelişi ve irşadları, özellikle Allah'ın birliği hakkında söyledikleri açıklanmakta ve İnciller'de bulunmayan bilgiler verilmektedir. Hz. Îsâ'nın misal olarak seçilmesinde onun özel durumu rol oynamaktadır. Çünkü o, peygamberler arasında, getirdiği din yanlış yorumlarla en çok çığırından çıkarılmış bulunan bir peygamberdir ve ümmeti tarafından "Allah'ın oğlu" olarak kabul edilmiş (bk. et-Tevbe 9/30) ve tanrılaştırılmıştır (bk. el-Mâide 5/17, 72). Halbuki ulûhiyyetle nübüvvetin birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. İşte bundan dolayı sûrede konu Hz. Îsâ'nın şahsında yeniden ele alınmakta ve bütün yönleriyle aydınlığa kavuşturulmaktadır. Aslında mesele, yalnız hıristiyanların değil onlarla birlikte diğer dinlerin, özellikle putperestlik kalıntısı bâtıl inanışların etkisiyle ulûhiyyetin tenzih sınırlarını ihlâl eden bütün aşırı akımların ve bâtınî mezheplerin de meselesidir. "Allah'tan başkasına tapmamak ve insanların birbirlerini tanrılaştırmasına meydan vermemek" (âyet 64) ilkesine, Ehl-i kitap'la birlikte bütün insanlık davet edilmektedir.

Sûrenin bu başlangıç bölümünde nübüvvet konusunun ulûhiyyete göre yerini belirleyen âyetler de bulunur. Bu mesele iyice aydınlığa kavuşturulduktan sonra peygamberlerin birbirlerine göre durumları açıklanır. Allah onların hepsinden mîsâk almıştır: Her peygamber kendisinden öncekileri tasdik eder, kendisinden sonra gelecek peygamberi de haber verir ve ümmetine o peygambere inanıp yardım etmelerini tavsiye eder (âyet 81). Allah'ın İbrâhim ve öteki peygamberler vasıtasıyla gönderdiği din işte budur. Göklerde ve yerdekiler ister istemez O'na teslim olduğu halde kitap ehli olanlar kendilerine Allah'ın dininden başka bir din mi arıyorlar? Müslümanlar Allah'a, kendilerine indirilen Kur'an'a, İbrâhim, İsmâil, İshak ve Ya'kub'a indirilenlere, İbrâhim soyundan gelen peygamberlere gönderilenlere inanırlar. Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve diğer peygamberlere indirilen kitaplara da inanırlar ve Allah'ın peygamberleri arasında fark gözetmezler, "Biz Allah'ın isteğine uyarız" derler (âyet 84). Allah'ın dini olan İslâm'ın yolu, peygamberler arasında ayırım yapmadan hepsine inanmaktır. Kim İs-

lâm'dan başka bir din peşinde koşarsa o din kabul edilmeyecek, o kimse âhirette ziyan edenlerden olacaktır (âyet 85).

Peygamberlerin ümmetlerine, onların da peygamberlere karşı görev ve sorumlulukları da şöyle belirlenmektedir: Allah kullarını sevdiği ve kayırdığı için onlara peygamber göndermiştir (âyet 30), kendi içlerinden bir peygamber göndermekle büyük lutufta bulunmuştur. Çünkü müminler dilini anladıkları o peygamber sayesinde doğru yolu bulur, hidayete ererler; Allah'ın kitabını öğrenir, hikmeti tanırlar; kötü huylardan arınırlar, ahlâken yücelip olgunlaşırlar. Oysa daha önceleri apaçık bir sapıklık içindeydiler (âyet 164).

Peygamberlerin görevi yalnızca söyleyip geçmek ve birtakım dinî bilgileri öğretmekle yetinmek değildir. Onlar din ve ahlâk eğitimiyle de görevlidirler. Bir peygambere inananlar ona ümmet olurlar. Her ümmet peygamberinin emirlerine uymak, onu örnek almak ve izinden gitmek mecburiyetindedir. Allah'a ve O'nun emirlerine itaat demek, peygambere itaat demektir (âyet 32). Allah'ı sevdiklerini söyleyenlere Peygamber'in şöyle demesi istenmektedir: "Siz eğer gerçekten Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın" (âyet 31). Gerçek müminler, "Ey rabbimiz, biz senin indirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk, bizi sana inananlarla beraber yaz!" derler (âyet 53). Din peygamber eliyle gelir, fakat peygamberin ölümüyle son bulmaz: "Muhammed ancak bir peygamberdir. Kendisinden önce de birçok peygamber gelip geçmiştir. Peki o ölür, ya da öldürülürse siz gerisin geri küfre mi döneceksiniz? Geri dönmekle kimse Allah'a zarar veremez. Oysa Allah şükredenleri mükâfata erdirecektir" (âyet 144).

Gerek müşriklerden gerekse Ehl-i kitap'tan bazı kendini bilmez fâsıklar, Hz. Peygamber hakkında iftira ve dedikodular yayıyorlar ve onu küçük düşürmeye çalışıyorlardı. Hz. Peygamber ve müslümanlar da bu sataşmalara üzülüyorlardı. "Seni yalancılıkla itham ettilerse -üzülme-; senden önce apaçık mûcizelerle, suhuf ve aydınlatıcı kitaplarla gelmiş olan nice peygamber de yalancılıkla itham edildi" (âyet 184). Böyleleri sizi üzmekten öteye gidemezler, size büyük zararlar veremezler. "Onlar aşağılığa mahkûm edilmişler ve Allah'ın gazabına uğramışlardır. Bunun sebebi de Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmüş olmalarıdır; ayrıca isyan edip taşkınlık yapmalarıdır" (âyet 112).

Hz. Îsâ'nın şahsında görüldüğü gibi, bir peygamberin ümmeti tarafından tanrılaştırılması nasıl yanlış ve yakışık almayan bir durumsa, bir peygamberin iftiraya uğrayıp hakaret görmesi ve alelâde bir insan yerine konması da hatalı bir tutumdur. Çünkü peygamberler Allah tarafından seçilmiş din ve ahlâk elçileridir. Ümmetlerinin ulu kişileri ve ataları hükmündedir.

Bir dini belirleyen üç önemli unsur vardır. Bunlar kitap, peygamber ve mâbeddir. Bir din kendine mahsus kitabı, peygamberi ve kutsal mâbediyle ayrı ve bağımsız bir din özelliği kazanır. Sûrenin başında Hz. Peygamber'e inen kitaptan, bunun da Tevrat ve İncil gibi bir din kitabı olduğundan söz ediliyor. Daha sonra Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğu vurgulanıyor. Geriye kutsal yer olarak mâbed konusu kalıyor. Sûrede kutsal yer olarak Mekke'deki ilk evden (Kâbe) ve oranın bereket ve hidayet kaynağı oluşundan söz edilmesi (âyet 96), dinin tamamlayıcı unsuru olmasından dolayıdır. Daha önce nâzil olan Bakara sûresinde Kâbe'nin kıble oluşundan ve bunun öneminden söz edilir. Çünkü Medine'deki yahudiler, başlangıçta müslümanların Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kılmalarını istismar ediyor ve dillerine doluyorlardı. Bunu bahane ederek Müslümanlığı Yahudiliğin basit bir taklidi, bir kolu gibi göstermeye kalkışıyorlardı. Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle Müslümanlık ayrı ve müstakil bir hüviyet kazandı. Bu sûrede yalnızca kıble olarak değil kutsal yer olarak orayı ziyaret etmenin gereğine dikkat çekiliyor. Böylece din olarak İslâmiyet'le beraber ümmet olarak müslümanlar da kendilerine mahsus özellikleri bulunan apayrı bir cemaat ve müstakil bir ümmet haline geliyorlar. Yahudilerle giriştikleri mücadeleler, müşriklere karşı verdikleri savaşlar, Necran hıristiyanları ve öteki hıristiyan heyetlerle yaptıkları dinî görüşme ve münazaralar da müslümanların müstakil ve apayrı bir ümmet olma yolunda hızla

ilerlemelerine yardımcı olmuştur. İşte bu sûrede gerek müşriklerle gerekse Ehl-i kitap ile olan bu mücadelelere genişçe yer verilmiştir. Diğer din mensuplarına karşı çeşitli durumlarda alınacak tavırlar belirlenmiştir.

Müslümanlar iyiliği yaptıran, kötülüğü engelleyen ve Allah'a inanan bir kitle oldukları için insanların yararına ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmettir (âyet 110). Bu özelliklerini korudukları sürece üstünlüklerini ve hayırlı ümmet olma vasıflarını devam ettireceklerdir. Düşmanları çoktur, ama onlardan korkup çekinmelerine gerek yoktur. İmanlarını ve özelliklerini korudukları ve birbirleriyle dayanışma içinde oldukları sürece düşmanları kendilerine zarar veremeyeceklerdir.

Sûre içinde yer yer sabırdan, cesaretten, kin ve öfkeye yenik düşmenin tehlikesinden söz eden âyetler de bulunmaktadır. Bütün bunlar teşekkül etmekte olan İslâm toplumuna huzur ve güven içinde yaşamanın şartlarını öğretmeye yönelik uyarılardır. Sûre, âdeta kendisini baştan sona özetleyen şu âyetle son bulur: "Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, birbirinizle dayanışma içinde olun ve Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ki felâh bulasınız." (...)[1]

(1) [ÂL-i İMRÂN SÛRESİ - Emin Işık] c. 02; s. 308

Alaaddin Ali Bey Türbesi-Karaman

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 82

Alaaddin Ali Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Alaaddin Esved Türbesi-Karaman

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 14

Alaaddin Mısri Türbesi-İznik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Alaaddin Türbesi-Bursa

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 117,
(2) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 181

Alaca (Kümbet) Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 21, -
(2) Kayseri İlinin Turizm Potansiyeli" https://www.frmtr.com/halkla-iliskiler-turizm-ve-insan-kaynaklari-ulastirma/1024423-kayseri-ilinin-turizm-potansiyeli.htmlS. 24,
(3) Kayseri Tarihi Eserleri" https://www.frmtr.com/tarih/2661540-kayseri-tum-tarihi-yapilari-ve-bilgileri.html s. 4,
(4) Aydın, Remzi. "Kayseri'de II. Abdülhamid Han Dönemi'nde İnşa Edilmiş İki Yapı: Zeynel Abidin Ve Seyyid Burhaneddin Türbesi." Journal Of World Of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken 3.3 (2011). s. 40

Alaca Camii Türbesi-Makedonya-Üsküp

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 624

Alaeddin Ali Çelebi Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 175

Alaeddin Bey Türbesi-Karaman

(1) DİA, Cilt. 2 s. 324,
(2) Karaman Valiliği. a.g.e. s. 247,
(3) Topal, Cengiz. "Karaman Kültür Envanteri 2007" Karaman Valiliği İl Kültür ve Turizm Müd, (2007) s. 47

Alaeddin Eretna Türbesi-Kayseri

(1) DİA, Cilt. 11 s. 295

Alaeddin Uşaki Türbesi-Uşak

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 27,
(2) Uşak Valiliği, a.g.e. s. 210

Alaeddin-i Arabi Türbesi-İstanbul-Eyüp

(1) Vassaf, Hüseyin. "Sefine-İ Evliya Cilt 1-2" Seha Neşriyat, İst. (1990). s. 491-

Alagöz Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Alaiyeli Türbesi-KonyaSeydişehir

(1) Kara, Naci. "Seydişehir'de Türk-İslam Devri Yapıları" Konya, (1993)

Alamadan Dede Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 "Tire türbeleri." (1989) s. 35

Alatlı Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 435

Alav Hoca Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Alay Bey Türbesi-Kahramanmaraş

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. S296

Alay Beyi Mehmet Bey Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 701

Alâ vechi'l-guremâ

Ölen kişilerin mallarının, borçlarına karşılık gelmediğinde, tereke bedelinin alacaklılar arasında, alacakları oranda taksimi.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Alâeddin Bey Türbesi

Karaman'da Hisar mahallesinde XIV. yüzyıl sonlarına ait türbe.

Karamanoğulları soyundan Alâeddin Bey tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Şikârî, Alâeddin Bey'in "...gazâ mâlinden Lârende'de (Karaman) hisar kurbünde bî-nazîr bir câmi..." ile yanına bir türbe yaptırdığını söyler ve "kendüsi anda medfundur" diyerek bu hususu belgeler. 1361'de beyliğin idaresini ele geçirmiş olan Karamanoğlu Alâeddin Bey, 800'de (1397-98) Yıldırım Bayezid ile Konya'da yaptığı savaşta yenilip esir düşerek öldürüldüğüne göre bu türbeyi sağlığında yaptırmış olmalıdır. Yine Şikârî, Gedik Ahmed Paşa'nın Karaman'ı Osmanlı ülkesine kattıktan sonra, malzemesini, sarayın yerinde yaptırdığı hisarda kullanmak üzere Karamanoğulları'nın vakıf eserlerinin bazılarını yıktırttığı sırada bu caminin de yıkıldığını, fakat türbenin durduğunu bildirir. İ. Hakkı Konyalı'nın tesbitine göre, 881 (147-677) tarihli Vakıflar Defteri'nde (nr. 564), civardaki birkaç köyde Karamanoğlu Alâeddin Bey Türbesi'ne vakfedilmiş bazı değirmenlerle arazi, bağ ve tarla gösterilmektedir.

Türbeye bitişik olan cami bilinmeyen bir tarihte yıkılarak ortadan kalkmış, son derece bakımsız kalan türbe, zamanla büyük ölçüde tahribe uğramıştır. Sivri külâhın ucu ve bir yanı tamamen yıkılmış, duvarlarda tehlikeli çatlaklar meydana gelmiştir. Türbe, 1965-1967 yıllarında Vakıflar İdaresi'nce tamir edilerek kurtarılmış ise de sonraları yine bakımsız kalmıştır.

Muntazam kesme taştan yapılan Alâeddin Bey Türbesi içten ve dıştan on iki cepheli bir gövde ile bunu örten dilimli bir külâhtan meydana gelir. Dış cephenin bir tarafında kalan izlerden evvelce caminin buraya bitişik olduğu anlaşılmaktadır. Hatta türbenin bu bitişik tarafta camiye açılan bir hâcet penceresi de (veya kapısı) bulunmaktadır. Benzeri binaların hepsinde olduğu gibi bu türbede de altta bir cenazelik mahzeni vardır. Burada evvelce bir mumyanın bulunduğu yolunda söylenti varsa da İ. Hakkı Konyalı 1966'da mahzende sadece etraftaki mezarlıktan toplanıp içeri atılmış kafa taslarına rastlamıştır.

Gövdenin yukarı kısmında çok güzel bir celî-sülüs hatla besmele-i şerif, binayı saran bir şerit halinde işlenmiştir. Çifte merdivenle çıkılan kapı, türbenin en itinalı yapılmış kısmıdır. Etrafında, içinde âyet yazılı bir çerçevenin bulunduğu kapı nişinin tacı mukarnaslı olup yukarısında "Allah" ve "Muhammed" adları işlenmiştir. Türbenin içinin evvelce çinilerle kaplı olduğuna da ihtimal verilebilir.

Alâeddin Bey Türbesi ve Camii'nin hemen yakınında 1927'de tamamen yıktırılan Emîr Mûsâ Medresesi ile Emîr Fahreddin Ahmed Türbesi, Rahime Hatun Hankahı ve Emîr Mûsâ Hamamı'nın bulunması, XIV. yüzyılda Karaman'ın bu mahallesinin mimari bakımdan güzel eserlerle dolu mâmur bir çevre olduğunu gösterir. Ancak zamanla bütün bu tarihî yapılar ortadan kalkmış, geriye sadece Alâeddin Bey Türbesi kalmıştır.[1]

(1) DİA; ALÂEDDİN BEY TÜRBESİ - Semavi Eyice c. 2, s. 324

Alâim

Alâmetler, nişanlar, izler, belirtiler, işaretler.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Alâmat

a. Alâmetler, nişanlar, izler, belirtiler, nişanlar, işaretler.(1)(2)(3)

b. Kıyamet gününün işaretleri.(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.

Alâmet

a. İz, nişan, belirti, işaret, emare, alem, araz.(1)(2)

b. Belirli bir şeyi, bir fikri veya inancı ifade etmek için kullanılan harf, bitki, hayvan veya seçilen herhangi bir remiz, sembol, simge.(1)(2)

c. Bir şeyin olacağını önceden haber veren olağanüstü işaret ve olay. Kıyamet alametleri.(1)

d. Bir hüküm varlığının işareti olan, ancak o hükmün ne varlığıyla, ne de gerekli olmasıyla ilgisi bulunmayan şey anlamında bir usûl-i fıkıh terimi.(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA

Alak Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in doksan altıncı sûresi.(...)

Alak sûresinin ilk beş âyetinin nüzûlü hakkında Buhârî ile Müslim'in Hz. Âişe'den gelen rivayetlerine göre, Hz. Peygamber inzivaya çekilmeyi âdet edindiği Mekke ile Mina arasında bulunan Hira mağarasında iken, Ramazan ayının 27. Pazartesi gecesi tan yerinin ağarmaya başlamasından az önce ufukta nurdan bir şekil görmüş ve o zamana kadar hiç karşılaşmadığı bu nûrânî varlığın kendisine seslendiğini duymuştur. Resûl-i Ekrem olayı şöyle anlatır:

"O varlık bana Cebrâil olduğunu, Allah'ın beni peygamber seçtiğini ve bunu bildirmek için kendisini görevlendirdiğini söyledi. Bana istincâyı ve abdest almayı öğretti. Ben de temizlenip dönünce okumamı emretti. Kendisine okuma bilmediğimi söyledim. Beni kolları arasına alıp kuvvetle sıktı; sonra "Oku!" dedi. Ben yine, "Okuma bilmem" dedim. Beni tekrar kolları arasına aldı, kuvvetle sıktı ve "Oku!" diye tekrar etti. Ben yine "Okuma bilmem" dedim. Üçüncü defa kolları arasına alıp daha kuvvetlice sıktıktan sonra bıraktı ve şöyle dedi: 'Oku, yaratan rabbinin adıyla; insanı alaktan yaratan O'dur. Oku, rabbin nihayetsiz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğreten O'dur. İnsana bilmediğini öğreten O'dur."' (Buhârî, "Bedü'l-vahy", 3; Müslim, "Îmân", 252).

Sûrenin geri kalan on dört âyetinin çok daha sonra ve Ebû Cehil hakkında nâzil olduğu rivayet edilir.

Alak sûresi, vahiy bilgisinin insanı olgunlaştırmadaki önemini belirtmektedir. Buna göre yaratanı tanımak, ilmin de dinin de temelini teşkil eder. İlk vahyin "oku" emriyle başlaması ve bu emrin beş kısa âyet içinde iki defa tekrar edilmesi, okumanın insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Birinci emrin yaratanı, ikinci emrin ise kalem karinesiyle yaratılanları tanımaya işaret olduğu da söylenmiştir. Kur'an, insanın öteki canlılar arasındaki yerini belirlerken onun "mazhar-ı esmâ" (el-Bakara 2/31) kılındığını ve bu öğrenme özelliği ile onlardan ayrıldığını ifade eder. Bilgisiz olan ve biraz da zenginliğine güvenip şımaran kimsenin kolayca emir ve kuralları çiğnediği, bu sûrenin daha sonraki âyetlerinde bildirilir. İnsanın gerçek kurtuluşu ise Allah'a yakınlaşma çabasına bağlıdır. Bu da onun çevresine zarar veren kötü ve çirkin huylardan arınıp Allah'ın emirlerine itaat etmesiyle ve bu itaatin en belirgin ifadesi olan secde ile mümkündür. Sûrenin son âyeti buna işaret etmek üzere secde emrini ihtiva etmektedir; nitekim bu son âyette tilâvet secdesi vardır.

Sûre, insanı hem başlangıç, hem sonuç bakımından bütün olarak ele almaktadır. İnsan olarak yaratılmak bilmeyi, tanımayı, tanımak ise yaratana secde etmeyi gerektirir. Sûre bütünüyle, "Ben cinleri ve insanları yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât 51/56) âyetinin açıklaması gibidir.(1)

(1) DİA; [ALAK SÛRESİ - Emin Işık] c. 02; s. 334

Albastı İnanışı

a. Orta Asya topluluklarında Kırgız, Kazak ve Başkurtlarda albastıyı "keçi veya tilki" suretinde tasavvur etmektedir.

b. Gagavuzlar ise albastıyı "kötü ruhlu bir dev" suretinde düşünmekte, loğusa kadını, onun kötülüklerinden korumak için, yastığın altına makas koymakta, odasına süpürge bulundurmakta ve loğusa kadının bulunduğu odada kırk gün mum yakmaktadır.[1]

(1) Atmaca, İlhami, a.g.e.

Albız

Şeytan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aldaçı

Ölüm ruhu, ölen kişinin ruhunu karşılayan, o kişinin daha önceden ölmüş bir yakının ruhu.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aldayıcı

a. Aldatıcı.[1]

b. Hilenin cezasını veren.[1]

c. Sözünde durmayan, ahdini bozan, hilekar.[1]

d. Şeytan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aldan Dede (Alaeddin Efendi) Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. "Isparta İl Merkezinde Bulunan Türbeler." Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 35. s. 77

Alebak Türbesi-Kosova-Mlike Köyü

(1) Vırmiça, Raif. "Kosova Tekkeleri Türbeleri Ve Kitabeli Mezar Taşları." Sufi Kitap, İstanbul.. s. 364,

(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 520

Alemberdar Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 157

Alemdar Ahmed Baba Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 142,

(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 526

Alemdar Ali Türbesi-Gelibolu

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 51

Alemdar Baba (Baba Hasan) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Alemdar Baba Türbesi-Bitlis

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15,

(2) Törehan, M. Serdar. "Dünden Bugüne Bitlis" Bitlis Valiliği Yayın No:19 s. 98

Alemdar Baba Türbesi-İstanbul-Üsküdar

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 526-

Alemdar Hasan Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 29

Alemdar Türbesi-Irak

(1) Bayatlı, Necdet Yaşar. "Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri." Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 56 (2010). s. 112

Alemşah Sultan Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 108

Alemşah Türbesi-Eskişehir

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Âlem

Duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tamamını ifade eden terim.

Âlem, "alâmet ve nişan koymak" mânasındaki alm veya "bilmek" anlamındaki ilm kökünden türetilmiş olup yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir. İnsanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için âlemûn-âlemîn, diğer varlıkları belirtmek için de avâlim şeklinde çoğulu kullanılır. Birinci şekliyle canlı cansız bütün var-

lıkları anlatması da mümkündür (bk. Râgıb el-İsfahânî, "âlem" md.; Lisânü'l-Arab, "âlem" md.).

Hz. Ali'ye nisbet edilen ve insanın tek başına bütün âlemleri temsil ettiğini benimseyen görüşe dayanılarak âlem kelimesinin bazan sadece insan için kullanıldığı da olmuştur. Genel kullanımda âlem teriminin kapsamlı tarifi maddî veya mânevî olan varlıkların hepsini içine alır: tabiat âlemi, ruh âlemi, akıl âlemi, melekler âlemi, edebiyat âlemi, İslâm âlemi gibi.

Âlem kelimesi **Kur'ân-ı Kerîm'de**, gerek kâinatı gerekse özel olarak insanlar topluluğunu ifade etmek amacıyla ve hepsi de "âlemîn" şeklinde çoğul olmak üzere yetmiş üç defa kullanılmıştır. Bunların kırk ikisinde "rabbü'l-âlemîn" terkibiyle zikredilerek Allah Teâlâ'nın canlı cansız bütün varlıkların ilâhı olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında gelmiş geçmiş bütün insan türü anlamında (bk. el-Ankebût 29 / 10), ayrıca, "Size verdiğim nimeti ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın" (el-Bakara 2 / 47) meâlindeki âyette olduğu gibi "çağın insan toplulukları" mânasında da kullanılmıştır. Hz. Muhammed için kullanılan "âlemlere rahmet" (el-Enbiyâ 21 / 107) tabirindeki "âlemîn" kelimesiyle bütün yaratıkların kastedildiği yolunda umumi bir kanaat vardır.

Kur'an'da 176 defa bir arada tekrarlanan "semavat" ve "arz" kelimeleri birlikte göz önünde bulundurulduğu takdirde bu kelimelerin âlemi, yani kâinatı ifade ettiği anlaşılır. Bu tür âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yarattığı, bunların maddî ve mânevî tasarruf ve hâkimiyetini kendi idaresinde bulundurduğu, semavat ve arzın sırlarını sadece onun bildiği ve bunlarda bulunan şuurlu şuursuz her şeyin kendisine boyun eğdiği (secde ettiği) ifade edilir (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "semâvât" md.).

Âlem kelimesi "bütün insanlar, müminler" mânasında ve ayrıca "rabbü'l-âlemîn" şeklinde hadislerde de geçmektedir (bk. Wensinck, Mucem, "âlem" md.).

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "Halk da emir de ona mahsustur" (el-A'râf 7 / 54) meâlindeki âyette yer alan halk ve emr, daha sonra İslâm düşünürlerince halk âlemi ve emr âlemi şeklinde, fenomenler ve numenler âlemini ifade eden birer terim haline getirilmiştir.

Ayrıca Kur'an'da şehâdet - gayb, mülk - melekût şeklinde geçen birbiriyle bağlantılı kelimelerin her biri felsefî ve tasavvufî literatürde birer âlemi ifade eden kavramlar olarak kullanılmıştır. Aynı durum Kur'ân-ı Kerîm'de, neredeyse müphem olduğu hissini verecek kadar ve her devrin ilmî telakkilerini tatmin edecek şekilde ana hatlarıyla çizilmiş bulunan kâinat tasvirinin tamamı için de geçerlidir. Çok sayıda âyette *arş, kürsî, felek, semavat, arz, yıldızlar, gezegenler* gibi kozmik nesnelere yapılan atıflar, daha sonraki İslâm ilim ve fikir ekollerinin kozmolojiye dair ürünleri içinde husus ve sistemli kâinat modellerinin merkezî kavramlarını oluşturacaktır.[1]

(1) DİA; [ÂLEM -

Âlem Düşüncesi

İslâm kelâmcılarının fikirleriyle gelişen âlem tasavvuru, birbirine rakip fırkaların mevcudiyetine rağmen genel olarak aynı geleneği takip etmiştir. İrade hürriyeti ve ilâhî sıfatlarla ilgili olarak aralarında esaslı fikir ayrılıkları bulunan Mu'tezile ile Ehl-i sünnet kelâmcıları, tabiat felsefesi söz konusu olduğunda dikkati çeken bir fikir birliğine varmışlardır. Boşluk (halâ) fikrini kabul etmeyen, madde - sûret teorisini esas alan, atom fikrini reddeden ve âlemi açıklamada tabii determinizme temelli bir yer veren Meşşâî felsefedeki âlem tasavvurunun tam anlamıyla zıddı sayılabilecek bir atomculuk anlayışı ana hatlarıyla her iki kelâm ekolünce de benimsenmiş ve böylece bir geleneğe dönüşmüştür. Araya giren tabii sebepler zincirine zorunlu ve doğrudan etki tanımaksızın, oluşun her safhasında Allah'ın yaratma fiilini ön plana almak, âlemdeki oluşları her an Allah'ın yaratıcı iradesine muhatap kılmak ve bu oluşlarla ilgili olarak ileri sürülebilecek herhangi bir tabiat kanununu veya zaruret şartını ortadan kaldırmak Ehl-i sünnet'in hâkim fikridir. Allah ile âlem arasındaki münasebet sadece ilâhî sebep planında düşünülmüş ve tabii plandaki sebepler yok sayılmıştır. "Varlık" esasına dayalı Meşşâî felsefenin aksine kelâm ilmi "oluş"u esas almış ve âlem Allah'ın yaratıcı iradesinin kuşattığı sürekli bir oluş-yok oluş süreci olarak

tasavvur edilmiştir. Daha genel bir karşılaştırmayla şu söylenebilir ki, kelâm atomculuğu âlem ve âlem ötesi gerçeklik arasındaki süreksizlik esasına dayanırken Meşşâî (ve İşrâkī) model sonlu ile sonsuz arasındaki sürekliliği esas almıştır.

Mu'tezile kelâmcılarından Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 226 / 841), tabiatı sistemli olarak izah etmeye çalışan ilk müslüman düşünürlerdendir. Ona göre âlem atomlardan oluşmuştur ve değişkendir. Atomlar basit varlıklardır ve üç boyuttan yoksundur. Varlığın en basit ve bölünemeyen parçası, atomda (cüz lâ yetecezzâ) son bulur. Bu basit cevherler birbirleriyle bitişip (ittisâl) terkipler oluştururlar veya birbirlerinden kopup ayrılırlar (infisâl); yani hareket veya sükûn halindedirler. Atomların hareket ve bitişmeleri neticesinde oluş (kevn) vuku bulur; ayrılmaları ise bozuluşu (fesâd) meydana getirir. Şu var ki hareket ve sükûn bizâtihi atomların tabiatı değildir. Onları hareket ettirip durduran Allah'ın iradesidir. Oluşun doğrudan faktörü olan ilâhî irade fikridir ki kelâm bilginlerinin atomcu âlem tasavvurunu Grek filozofu Demokrit'in atomculuğundan ayırır. Demokrit'in ezelî ve ebedî olan ve birer cisim addedilen atomlarının aksine İslâm atomculuğu, atomları Allah'ın yaratıcı kelimesi (kün) ile zaman içinde var ve yok edilen boyutsuz varlıklar olarak tarif etmiştir. Nitekim Allâf da bu teoriyi metafizik görüşlerinden bağımsız olarak ortaya koymamıştır. "Bölünemeyen parça" fikri yaratıcı ilâhî irade ve kudret fikriyle bağlantılıdır. Bu fikrin gayesi, sınırlı ve hâdis bir birim elde etmek ve böylece atomların toplamından meydana gelen varlıkların da sonlu olduğunu göstermektir.

Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre de âlem cevher (cüz = atom) ve arazlardan meydana gelmiştir. Cevherler arazların, dolayısıyla değişmelerin mahallidir. Atomların kalıcılıkları ve sabit özellikleri yoktur. Kendisine durum (vaz') kategorisinin nisbet edilemediği atomların hacimleri de yoktur. Mekân, geometrik noktalar şeklinde tasavvur edilen atomlar toplamı olduğu gibi zaman da öyledir ve zamanın bölünemeyen en küçük parçası "an" adını alır. Bir başka açıdan âlemi a'yân ve a'râz şeklinde ikiye ayıran kelâmcılar a'yânın basit olanlarına cevher (atom), mürekkep olanlarına da cisim demişlerdir ki cisimler en az iki cevherden meydana gelir. Arazlar ise ancak başkasına bağlı olarak yer tutabilen ve devamlı olmayan şeyler olarak düşünülmüştür. Hareket, sükûn, tatlar, kokular, kudret, iradeler vb. bu kategoriye girer. Hâdis olan yani sonradan meydana gelmiş bulunan arazlar olmaksızın aynlar da cismanî planda var olamadığı için bunların ezelî olduğu düşünülemez. Çünkü aynlar arazlardan önce olsaydı onlardan ayrı olması gerekirdi. Hâdisten önce bulunamayanın kendisi de hâdistir; şu halde arazlara olduğu gibi aynlara da yokluk tekaddüm etmiştir. Bu durumda aynların varlığı bizzat kendilerinden olamaz. Onun varlığıyla yokluğu aklen eşittir; bu iki ihtimalden (câiz) birini tercih edecek bir tahsis ediciye gerek vardır ki o da varlığı zorunlu olan Allah'tır.[1]

(1) DİA; [ÂLEM -

Âlem Tasavvuru

İlk sûfîler özellikle tasavvufu tarif ederken âlem, kevn ve halk kelimelerini kullanmışlar ve bunlara dünya ve âhiret mânası vermişlerdir. Ebû Amr ed-Dımaşkī tasavvufu "âleme eksik gözle bakmak ve hatta ona karşı gözü kapamaktır" şeklinde, Şiblî de sûfîyi "halktan (âlem) ilgisini kesen ve Hakk'a eren kişi" diye tarif etmişlerdir (Kuşeyrî, s. 127). Dünyadan yüz çevirip âhirete yönelen ilk dönem zâhidleri daha çok dünya - âhiret ikiliğinden bahsetmişler, sûfîler ise bütün yaratılmışlardan yüz çevirip Allah'a yöneldikleri için Hak - halk (Allah - âlem) ikiliğini dikkate almışlardır.

Gazzâlî'den itibaren mutasavvıfların âlem anlayışı değişmiş ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hatta aynı müellifin bile eserlerinde âlemi farklı şekilde tasvir ve tasnif ettiği görülür. Meselâ Gazzâlî İhyâü ulûmi'd-dîn adlı eserinde üç âlemden bahsederek madde ve cisimler sahasına mülk âlemi, mânevî varlıklar sahasına melekût âlemi, ikisi arasındaki sahaya da ceberût âlemi adını verir (IV, 420). Mişkâtü'l-envâr'da ise âlemi maddî (şehâdet, halk) ve mânevî (gayb, emr) olmak üzere ikiye ayırır. Maddî âleme yakın olanına bazan ceberût, bazan da melekût âlemi adını verir (s. 65). Sühreverdî el-Maktûl âlemi nur tabakaları (heykelleri) şeklinde tasavvur etmiştir. Ona göre Allah nurların nurudur (nûrü'l-envâr). Âlemler ise

ona yakın olduğu nisbette nurlu, ondan uzak bulunduğu nisbette de karanlık olur. Yokluk ve madde karanlık âlemi meydana getirir, ruhanî âlem ise nurludur.

Vahdet-i vücûd esasına dayanan İbnü'l-Arabî âleme Allah'ın sûreti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmıştır. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellîlerinden ibarettir. Bu sebeple bazı mutasavvıflar, "Allah vardı, O'nunla birlikte başka bir şey yoktu" (Buhârî, "Bedü'l-halk", 1) meâlindeki hadise, "Şimdi de öyledir" ifadesini eklemişlerdir. İbnü'l-Arabî'ye göre âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. O buna "el-halku'l-cedîd" adını verir (Affîfî, II, 213-215). Bu anlamdaki yaratma, aslında sürekli tecellîden başka bir şey değildir. Bu tecellînin farklı dereceleri beş âlemi (avâlim-i hamse) meydana getirir.

Kelâmcılar âlemin yaratılmış, İslâm filozofları ise kadîm olduğunu savunurlar. İlk sûfîler bu konuda kelâm âlimleri gibi düşündükleri halde sonraki mutasavvıflar bu iki görüşü uzlaştırmaya çalışmışlar, fakat sonuç itibariyle filozofların görüşlerini kabullenme yoluna girmişlerdir. İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Sadreddin eş-Şîrâzî ve Câmî gibi mutasavvıflarda bu durum açıkça görülür.

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen mânevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi. Maddî ve mânevî âlemler, yapılarına göre cismanî - ruhanî, şeffaf olup olmadıklarına göre kesif - latif, kaynaklarına göre zulmânî - nûrânî, idrak edilir olup olmadıklarına göre şehadet - gayb, derecelerine göre de süflî - ulvî gibi çeşitli isimler alırlar (bk. Gazzâlî, Mişkâtü'l-envâr, s. 25). İbnü'l-Arabî'den itibaren insana küçük âlem (el-âlemü's-sagîr, el-âlemü'l-asgar), kâinata da büyük âlem (el-âlemü'l-kebîr, el-âlemü'l-ekber) denilmiş, insanın küçük âlem, âlemin büyük insan olduğu vurgulanmıştır (el-Mucemü's-sûfî, s. 818; İbrâhim Hakkı, s. 22, 312).

Mutasavvıflara göre âlem son derece geniştir. Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki yeryüzünden ve burada insanların yaşamakta olduklarından bile haberleri yoktur. Tasavvufî eserlerde bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemin mevcut olduğundan bahsedilmiştir. İbn Haldûn, âlemi Allah'ın sûreti sayan tasavvufî görüşün filozoflardan alındığını söyler (Şifâü's-sâil, s. 22). Şeyhülislâm Mustafa Sabri, İbnü'l-Arabî'nin Allah ile âlemi özdeşleştirdiğini, filozoflar gibi âlemin yaratılmışlığını ve Allah'ın hür iradesini (fâil-i muhtâr) kabul etmediğini ileri sürerek bu görüşlerin Yunan felsefesinden kaynaklandığına dikkati çekmiştir (Mevkıfü'l-akl, III, 187-361).

Âlem Tefekkürü

VIII - XI. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında meydana gelen tercüme faaliyetleriyle Eflâtun, Aristo, Plotin, Batlamyus vb. Grek filozof ve bilginlerinin kozmolojiye dair fikirlerine müslüman mütefekkirler vâkıf olmuştu.

İslâm felsefesini daha çok metafizik, psikoloji ve ahlâk sahasında tesiri altında bırakan Eflâtun, Arapça'ya tercüme edilmiş bulunan Timaios diyalogu aracılığıyla İslâm kozmolojisinin teşekkülüne de katkıda bulunmuştur. Özellikle onun *ideler âlemi ve gölgeler âlemi ayırımı*, Kindî ile başlayacak olan "akledilir âlem"-"duyulur âlem" ayırımına ilham vermiş, ayrıca Eflâtun'un âlemi insan gibi cisimden ve ruhtan müteşekkil saymış olması, "*âlem ruhu*" kavramının İslâm kozmoloji doktrinlerinde hareket prensibi olarak merkezî bir yer işgal etmesini sağlamıştır.

Bunun yanında Tanrı'dan başka ilâhî bir cevher olarak gayri maddî telakki edilen ruh anlayışı, İslâm filozoflarınca benimsenmiş bir başka önemli fikirdir.

Aristo'nun De Caelo (gök hakkında) adlı eseriyle, kendisine isnat edilen De Mundo (âlem hakkında) adlı kitap, İslâm dünyasına *es-Semâ ve'l-âlem* şeklinde birleştirilerek aktarılmış ve bu eser felsefî İslâm kozmolojilerinin Helenistik kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Onun özellikle *ay altı ve ay üstü âlemler* ayırımı doğrudan bir tesir olarak zikredilmelidir.

Filozofa göre, ay altı âlem oluş ve bozuluş (kevn ü fesâd) âlemidir; ay üstü âlem ise ezelî ve ebedî (ilâhî) varlıkların bulunduğu âlemdir.

Oluş ve bozuluş âleminin dört unsurdan oluşmasına karşılık semavî âlem beşinci unsur olan

esîrden meydana gelmiştir. Âlemin en dışında ilk muharrik olan Tanrı'nın hareket ettirdiği ve sabit yıldızların yerleştirildiği birinci gök, merkezinde ise sabit halde yeryüzü bulunmaktadır. Bu ikisi arasında da sayıları elli beşi bulan canlı felekler ve onlarla birlikte devrî şekilde hareket eden gök cisimleri yer almaktadır. İlk hareket içe doğru çevrilerek kozmik dönüşler sağlanır. Bu şekilde işleyen *âlemin Aristo'ya göre ezelî oluşu*, daha sonra bu fikri yoktan yaratma inancıyla telif ederek yorumlamaya çalışan müslüman filozoflar için problem teşkil etmiştir.

Aristo'nun İslâm dünyasında yaygın olarak *Mâ bade't-tabîa* adıyla bilinen Metaphysica'sına ait çeşitli bölümler, özellikle "Lamda" bölümü, âlem tasavvurunu metafizik kavramlarla temellendirme hususunda müslüman düşünürleri hayli etkilemiştir. Onun bu eserinde geliştirdiği ve başlıcalarını *cevher-araz, madde - sûret ve dört sebep* fikrinin teşkil ettiği teoriler, İslâm Meşşâî felsefesinin de başlıca temaları haline gelmiş, fakat bu fikirler müslüman filozofların kaleminde az çok kılık değiştirmiştir. Bu değişmenin en çok *Allah-âlem münasebeti*, daha doğrusu *âlemin yaratılışı* konusunda olduğu söylenebilir.

Eflâtun'da belli belirsiz de olsa mevcut bulunan yaratma fikrine karşılık Aristo'nun âlemin ezelî olduğu fikrini ileri sürmüş olması, bu filozoftan etkilenen müslüman düşünürleri, İslâm inancıyla telifi daha müsait olan alternatif modeller geliştirmeye itmiştir. Buna imkân veren bir diğer faktör de, Aristo'ya nisbet edilen ve gerçekte Yeni Eflâtuncu filozof Plotinus'un eseri Enneades'in IV., V. ve VI. kitaplarının özeti mahiyetinde olan Esûlûcyâ (teoloji) adlı kitabın İslâm felsefe çevrelerinde yaygın şekilde okunmasıydı.

Böylece Eflâtun ve Aristo'yu Doğu mistisizmine has bir fikir atmosferi içinde uzlaştıran Yeni Eflâtuncu fikirler, İslâm düşüncesinde *sudûr teorisi* olarak bilinen açıklama modelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Yeni Eflâtuncu literatür içinde *Hucecü Bruklüs fî kıdemi'l-âlem* adıyla anılan ve âlemin ezelîliğini savunan eserler de müslümanlarca tanınmaktaydı. Proclus'a ait bu eserdeki fikirlere karşı VI. yüzyılda yoktan yaratma fikrini savunan hıristiyan filozof Yahyâ en-Nahvî tarafından ileri sürülen deliller de İslâm dünyasında oldukça ilgi görmüştü ve nitekim Gazzâlî *Tehâfütü'l-felâsife*'sini yazarken bu delillerden istifade etmiştir.

Klasik İslâmî kaynaklarda ilk İslâm filozofu diye tanıtılan Kindî, Helenistik literatürü yakından tanımasına rağmen tavizsiz bir yoktan yaratma fikrini savunmuştur. Kindî'ye göre ezelî varlık cismanî olamaz ve değişmemesi gerekir. Buna karşılık âlem cismanî olduğuna ve sürekli değişme halinde bulunduğuna göre ezelî değildir. Âlemin varlığından önce hareketin varlığı kabul edilemez; aksi halde ezelî olduğu düşünülen varlığın değişken olması gerekirdi ki bu apaçık bir çelişkidir. Zaman da hareketin ölçüsü sayıldığına göre âlemden önce zamanın var olduğunu düşünmek de bir çelişkidir. Şu halde zaman ve hareket parametreleri içinde değişken olan âlem sonludur ve yoktan yaratılmıştır. Çünkü âlemi önce sakin iken sonradan harekete geçmiş ezelî bir varlık olarak düşündüğümüzde de ezelî olanın değişkenliğini bir defa daha ileri sürmüş ve çelişkiye düşmüş oluruz.

İslâm'da ilk defa Fârâbî'nin kaleminde ifadesini bulan ve İbn Sînâ'nın eserleriyle son şeklini alan sudûr teorisi asıl itibariyle varlığın vâcip (zorunlu) ve mümkin olarak ikiye ayrılmasına, yaratmanın akletme faaliyeti olarak düşünülmesine ve nihayet *"bir'den ancak bir sâdır olur"* prensibine dayanır.

Sudûr, âlemin yüce ve kemal sahibi zorunlu varlıktan (vâcibü'l-vücûd, Allah) belli bir düzen içinde ve devamlı olarak taşması, bu suretle zorunlu varlığın kendisinden başka varlıklar vücuda getirmesinden ibarettir.

Bu şekilde kendi zâtını akletmesiyle (taakkul) Allah'tan ilk taşan şey, ilk akıldır (*el-aklü'l-evvel*). Özü itibariyle mümkin olan bu akıl, zorunlu varlığa nisbeti içinde vâciptir. Ancak özündeki mümkin oluş özelliği, kendisinde çokluğun da bulunması anlamına gelir.

İlk aklın *kendi üstündeki prensibi* akletmesi, ikinci aklın sudûruna yol açar; *kendi mümkin özünü* akletmesiyle de ilk feleğin nefsi ve cismi meydana gelir. Burada İbn Sînâ'nın; *a) tamamen gayri maddî akıl, b) gayri maddî ama faaliyetinde cisme ihtiyaç duyan nefis, c) üç boyutlu, bölünebilir cisim* şeklinde

koyduğu ontolojik ayırımının belirmeye başladığı görülmektedir.

İkinci aklın aynı şekilde ilk prensibi akletmesi üçüncü aklı, kendi özünü düşünmesi ikinci feleğin nefsini ve cismini meydana getirir ve bu, ay altı âlemi yöneten onuncu akıl ve dokuzuncu feleğin sâdır olmasına kadar devam eder. Böylece on akıl ve dokuz felek, bir dizi akletme sonucu meydana gelmiş olur.

Şu halde yaratma veya var etme süreci ile akletme süreci aynıdır ve daha yüksek varlık mertebelerinin akledilmesiyle daha alttakiler oluşur. Burada ayrıca dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu semavî akılların teolojik bir kavram olan meleklere tekabül etmesidir. Nitekim *faal akıl veya vâhibü's-suver* olarak da anılan onuncu akıl, İslâm felsefesinde *Rûhulkudüs yani Cebrâil* ile özdeşleştirilmiş ve vahyin veya ilhamın aracı olarak düşünülmüştür. Ayrıca insanda bulunan kuvve halindeki aklı fiil haline getiren ve ay altı âlemdeki oluş ve bozuluşları düzenleyen kozmik bir güç olarak da faal akıl çok yönlü fonksiyona sahiptir.

Böylece âlemin *akıllar (melekler), nefisler ve gök cisimlerinden oluşan semavî bölgesi*, *ay feleği ile, oluş ve bozuluşların meydana geldiği ay altı âlemden ayrılmış olmaktadır*. Bu ayırım aynı zamanda kozmolojik ve ontolojik bir farka da delâlet eder. Söz konusu modelde semavî âlem, sekizi Batlamyus sisteminden alınmış olan dokuz felekten meydana gelmektedir. Bunlardan sonuncusu, müslüman astronomlar tarafından eklenen ve sabit yıldızlar feleğinin üzerinde yer alan *atlas feleğidir*. Her biri tek veya bir grup melek tarafından yönetilen ve bir üst varlık prensibine bağlı bulunan feleklerin hareketi Allah tarafından verilir. *Burada yalnızca en dıştaki feleği hareket ettiren Aristocu tanrı anlayışı yerine, feleklerin hepsini aynı anda hareket ettiren bir tanrı anlayışı söz konusudur*. Bu topluca hareketin sağlanmasında akıllar doğrudan, nefisler dolaylı bir görev üstlenmiştir. Akıl ve nefis faktörü göklere canlılık ve iradî hareket imkânı verir ve doğrudan doğruya Allah'ın emrine muhatap olabilmeleri bu tabiatları sayesinde gerçekleşir.

Ay altı âlem, diğer deyişle kevn ü fesâd âlemi ise her biri belirli tabii niteliklere sahip olan dört unsurdan teşekkül etmiştir. Bu dört unsur çeşitli durumlarda farklı sûretler kabul eden aynı maddeden meydana gelmiştir. Bu sebeple sürekli olarak birbirlerine dönüşürler. Bu değişme bir sûretin yok olup yenisinin kabul edilmesiyle oluşur. Madenlerden başlayarak, bitkiler ve hayvanlar âlemine ait olan ve nihayet meteorolojik mahiyette bulunan hadiseler daima söz konusu madde-sûret ve dört unsur, dört nitelik esası üzerinde cereyan eder. Ancak bu değişmeler bağımsız ve kendiliğinden değildir. Onlar ay altı âlemdeki bütün faaliyetleri düzenleyen onuncu akıl tarafından meydana getirilir. Kaldı ki, unsurlardan oluşan âlemin gerek ilk maddesi (heyûlâ) gerek sûretleri, faal aklın feyzinden kaynaklanmaktadır. Böylece akıllar ve nefislerden oluşan ve gayri cismanî (metafizik) olan âlemin cismanî (fizik) âlemdeki bütün değişiklikleri kontrol ettiği bir âlem tasavvuruna ulaşılmaktadır. Hatta ay altı âlemde, yine dört unsurun çeşitli oranlarda terkibinden meydana gelen canlılar âlemi, en kapsamlısı insanda bulunan ve kısmen hayvanlarla bitkilerde de görülen gelişme, üreme, hareket, idrak ve düşünme gibi faaliyetlerini yine gayri cismanî olan nefis faktörüne borçludur. Nefis bu fonksiyonların canlılar mertebesindeki yerleşimine göre nebatî, hayvanî ve nâtık nefis adını alır ve hepsi birden insan nefsinde toplanmış bulunur.

İslâm Meşşâî felsefesi Aristo'yu takip ederek *âlemde boşluğun (halâ) bulunmadığı* fikrini savunur. İbn Sînâ âlemin tek ve küllî bir küre (yuvar = sphère) olduğunu ileri sürerken bu fikri esas alır. Ona göre bir başka küllî âlem olsaydı onun da bir başka küre olması gerekirdi ve aralarında boşluk bulunurdu; oysa âlemde boşluk yoktur. Bu görüşün doğurduğu bir başka felsefî sonuç da atomculuğun reddidir. Oysa İslâm kelâmcılarının savunduğu atomcu âlem görüşünde boşluk, atomların, içinde hareket edebilmesi için kabul edilmesi gereken ontolojik bir realitedir. Buna mukabil âlemde boşluk kabul etmeyen ve madde-sûret teorisini esas alan Meşşâî âlem modelinde ne mekân ne de zaman, cisim ve hareketten bağımsız birer realite olarak düşünülmez. Söz gelişi, eğer uzay sonlu ise onun ardında ne bulunduğu şeklindeki bir soruya İbn Sînâ'nın vereceği cevap, bu sorunun saçma olduğu, cismanî varlığın bulunmadığı yerde uzayın da bulunamayacağı tarzında olacaktır. Aynı şekilde

hareket ve değişme yoksa zaman da yoktur. Çünkü zaman hareketin ölçüsüdür. Bunun yanı sıra Aristocu dört sebep teorisinin Meşşâî modelde merkezî bir yer işgal etmesinden doğan bir başka ayırıcı özellik de kâinatta hiçbir hadisenin belli bir sebepten hariç olamayacağı, tabiatta tesadüfe imkân bulunmadığı ve âlemde bir determinizmin hüküm sürdüğü fikridir. Bu fikir Sünnî kelâm sisteminde Allah'ın mutlak kudreti ve fâil-i muhtâr oluşu inancıyla uzlaştırılamaz bulunmuş ve sabit tabiatlar veya tabiat kanunları fikri reddedilerek indeterminizme meyledilmiştir.

İslâm felsefe çevrelerinde âlemin tek, bütün ve organik bir sistem olarak kavranışı, onun, çeşitli organlardan müteşekkil olmasına rağmen tek bir ferdiyet olan insana benzetilmesine yol açmış ve âleme "büyük insan" denmiştir. Buna karşılık, Allah'tan başka varlıklara ait bütün mertebelerin kendisinde toplandığı bir varlık olarak düşünülmesi dolayısıyla insana da "küçük âlem" adı verilmiştir. Makrokozmos (âlem) ve mikrokozmos (insan) arasındaki bu münasebetin İslâm felsefe geleneğiyle tasavvuf anlayışında ortak bir kabul gördüğünü özellikle belirtmek gerekir. İslâm felsefesinde küçük ve büyük âlem arasındaki münasebet genellikle adalet prensibine dayandırılır ki bu prensip büyük âlemde nizamı, küçük âlemde ise itidali gerçekleştirir.

İslâm filozofları determinizm prensibinden yola çıkarak;

a) Her eserin bir illeti vardır,

b) İllet eserin dışında, ondan başka bir varlığın fiili olmalıdır,

c) İllet yahut da yaratıcı bir fiil, eserini yani sonucunu aynı anda meydana getirir şeklinde oluşturdukları aksiyomlardan şu fikre varmışlardı: Âlem yokluktan meydana gelmiş olsaydı onu meydana getiren illet maddî ve tabii varlık olamazdı; çünkü hipotez gereği henüz fizik varlık söz konusu değildir. Bu illet, âlemin muayyen bir zamanda yaratılmasını dileyen ilâhî irade şeklinde ifade edildiğinde ise ilâhî iradenin başka bir sebepten müteessir olduğu sonucu ortaya çıkar. Oysa bu imkânsızdır. Ayrıca Allah'ın ilminde değişiklik meydana getirdiği düşünülen böyle bir sebebin bu ilmin dışında olması gerekirdi ki bu da imkânsızdır. Bu durumda ya Allah'tan yokluğun sâdır olduğu söylenmelidir -ki bu doğru değildir, zira âlem vardır- yahut da âlemin Allah'ın ezelî ve yaratıcı iradesiyle birlikte ezelden beri var olduğu kabul edilmelidir. Kaldı ki, âlem zorunlu varlığın bir taşması olduğuna göre sudûr merhalesinden önce bir yokluk tasavvur etmek, Meşşâî düşünüşe göre neredeyse imkânsızdır.

XI. yüzyıl İslâm düşüncesinin kavşak noktasında duran ve kendi çağının yaygın fikir akımlarıyla hesaplaşmaya girişen Gazzâlî, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın eserlerinde ifadesini bulan ezelî âlem tasavvurunu şiddetle eleştirmiş, âlemi Allah'tan başka bir kadîm varlık şeklinde düşündükleri ve böylece İslâm'daki tevhid akîdesinin dışına çıktıkları gerekçesiyle filozofları tekfir etmiştir. Gazzâlî'nin bu konudaki hareket noktası, Allah'ın âlemi iradesinin dışında belirlenmiş bir zamanda değil, kendi dilediği anda yaratmış olduğudur. Onun iradesi herhangi bir sınırlama ve tayinle bağımlı olmadığı için Allah'ın âlemi neden şu zamanda değil de bu zamanda yarattığını sormak saçmadır. Aynı şekilde Allah'ın iradesi herhangi bir sebebe bağlı da değildir veya en azından bu sebep kendi iradesi dışında değildir. Ayrıca her sebebi o anda bir sonucun takip ettiği fikri de zorunlu değildir ve sonucun sebebin mevcudiyetinden bir süre sonra doğması hiç de akıl dışı değildir. Dolayısıyla Allah'ın iradesini ezelî kabul edip âlemin bu irade sebebiyle ve bu iradenin belirlediği zaman içinde meydana geldiğini benimsemek mantıklıdır.

Bunun yanı sıra sudûrcu âlem görüşünde yer alan determinizm ve yaratılış sürecine iştirak eden aracı ve görevli varlıklar fikri, Eş'ariyye kelâmının dayandığı Allah'ın yegâne fâil-i muhtâr varlık oluşu fikriyle temelden çeliştiği içindir ki Gazzâlî bu teoriye de şiddetle hücum etmiş, tatmin edici bulmadığını ve tutarsızlıklarla dolu olduğunu beyan ederek reddetmiştir. Onun Tehâfütü'l-felâsife adlı eserinde öne sürdüğü güçlü tenkitlere İbn Rüşd Tehâfütü't-Tehâfüt adlı eseriyle karşılık vermişse de bu eserde Gazzâlî'ye ve kelâmcılara yöneltilen tenkitler, Sünnî kelâmın artık yerleşmiş bulunan hâkimiyetine bir halel getirmemiştir.(1)

(1) DİA; [ÂLEM -

Âlem

a. Yerde ve gökte yaratılmış olan şeylerin bütünü, kâinat, evren.(1)(2)(3)

b. Yeryüzü, dünya, cihan, acun, evren.(1)(2)(3)(5)

c. Diyar.(1)

d. Herkes, bütün insanlar.(1)(2)

e. Kendi içinde bir bütün oluşturduğu tespit veya tahmin edilen varlıklar veya soyut kavramlar topluluğu.(2)

f. Herkes, el gün, başkaları, eller, yabancılar.(3)

g. Duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tamamını ifade eden terim.(4)

e. Tasavvufta birçok tamlamalarla kullanılan âlem, Allah tarafından yaratılmış her şeydir.(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA
(5) Pala, İskender Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü

Alemeyn

Dünya ve ahiret, iki âlem.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Ahar

Tasavvufta, *misâl ve felekler âlemi*dir. Onun üzerinde *nefisler ve akıllar âlemi* vardır.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Âlemi Beka

Ebedi âlem, ahiret.(1)(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır Yaşar. a.g.e.

Âlemi Berzâ

a. Sufiler tarafından kabul edilen, bir misal âlemi. Ruhlar âleminde bulunan her ferdin, cisimler âlemi olan dünyada bürüneceği şeklin benzerinin, bu âlemde zahir olmasından dolayı, bu mertebeye misal âlemi ve Âlem-i Berzâ denir.(1)

b. Tasavvufa göre, yaradılışın safha safha oluşmasında, mertebe mertebe tecellisinde, ruhla madde arasında ruhun maddeye en yakın olduğu âlem, geçit âlemi.(2)(4) Ruhların beden kalıbına girmeden önce bulundukları manevi âlem ile maddi âlem arasındaki yer.(3)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin, a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Ceberrut

a. Arş-ı âlânın en alt, fakat gökyüzünün en üst tabakasıdır.(1)

b. Âlem-i Lâhuttan sonra gelen, Allah'ın bütün varlıkların üzerinde olan kudretinin tecelli ettiği âlem, İlahi kudret âlemi.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Dünya

Tasavvufa göre, Hakk'ın insan vasıtasıyla nazar ettiği âlem, dünya âlemi, içinde yaşanan dünya.(1)(2)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Âlemi Emr

a. Hiçbir şart ile bağlı olmayan dünya.(1) Herhangi bir sebeple bağlı olmaksızın Hak tarafından vücut bulan âlem, ***emir âlemi, melekût âlemi, âlemi emr*** olarak kabul edilir.(3)

b. Âlemi şahadetten, yani görünen maddi âlemden başka âlemlere verilen isim, âlemi gayb.(2)(4)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.
(4) Aybayrak, Nurettin, Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü

Âlemi Ervah

Cisim olmadıkları için, zaman ve mekânla ilgisi olmayan ruhlar âlemi. Âlemi ervahtaki her ruh hem

kendini, hem de kendini yaratanı idrak etme yetisine sahiptir.[1][2][3]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âlemi Esbab

a. Sebepler âlemi,

b. Dünya, içinde yaşanılan dünya, bu dünya.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Fâni

Geçici âlem, içinde yaşanılan dünya, sonlu dünya, bu dünya.[1][2][3]

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Fark

Tasavvufa göre, aslında birlikten, vahdetten doğduğu, zuhur ettiği halde, ayrı ayrı şekillere büründüğü için her şeyin birbirinden farklı olarak çokluk, kesret şeklinde göründüğü dünya âlemi.[1][2]

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Alemi Gayb

Bilinen ve içinde yaşanan maddi âlemin dışındaki bilinmeyen, görünmeyen âlem, gizli dünya, gayb âlemi.[1][2][3]

(1) Aybayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Halk

a. Bütün doğmuşlar, yaratılmışlar âlemi.

b. Beş duyu ile idrak edilen âlem.[1][2]

c. Hak tarafından bir sebebe bağlı olarak yaratılmış âlem. Şahadet âlemi bu gruptadır.(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.

Âlemi His

Beş duyu organından herhangi biri ile (duyularla) algılanabilen, idrak edilen âlem, madde âlemi.[1][2][3]

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Itlak

Tasavvufa göre, Allah'ın zat âlemi, ahadiyet makamı, âlemi lahut.[1][2]

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Alemi Kebir

a. Büyük âlem, kâinat.[1]

b. Kâinata göre çok küçük olduğu halde her şeyi kendinde topladığı, âlemlerin aslı ve yaratılış sebebi olduğu için mecazen insan. Kâinat büyük âlem, insan küçük âlemdir. Kâinat insanın büyük nüshası, İnsan ise kâinatın küçük nüshasıdır.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Âlemi Kevn ve Fesâd

Var olma ve bozulup dağılma dünyası.[1] Yaratılan ve son bulacak olan geçici âlem, dünya, kâinat.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Kübra

Büyük âlem. Zahiren kâinat kastedilir. İnsan ise küçük âlemdir.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Âlemi Kuds

a. Noksansız yaratılmış mukaddes âlem, İlahi manalar âlemi.[1]

b. Hakk'ın sıfat ve isimleri.[2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Âlemi Külli

Tasavvufa göre, kendisine "vücut", varlık denilen zattır. Bunların tamamı mücerred ruhlar, museccem nurlar, münevver (aydınlık) ve karanlık cisimlerdir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Âlemi Lâhut

a. Âlemlerin en üstünü ve evveli, Allah'ın zat âlemi.[1][2]

b. Manevi âlem, Allah'ın katı.[3]

(1) Albayrak, Nurettin, a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âlemi Mana

a. Manevi âlem, mana âlemi, rüya.[1][3]

b. Görülmeyen âlem.[2]

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Melekût

a. Meleklerin türediği belirtilen nurani, şerefli, yüce cevherlerdir. Nurlar, onlardan beşeri ruhlara taşar.[1]

b. Şahadet âlemi ile ceberût âlemi arasındaki ara âlem.[2]

c. Allah'ın mutlak egemen olduğu âlem.[3]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Âlemi Misal

a. Sufiler tarafından kabul edilen bir misal âlemi. Ruhlar âleminde bulunan her ferdin cisimler âlemi olan dünyada bürüneceği şeklin benzerinin, bu âlemde zahir olmasından dolayı bu mertebeye misal âlemi denmiştir. Âlem-i Berzah da denilir.[1][2]

b. Ruhun ilahi âlemden cisimler âlemine inerken geçtiği varlıkların hayalleri ile dolu olan,[3] ruhlar âlemiyle madde âlemi arasında bulunan, madde âleminde zuhura gelecek bütün varlıkların latif suretler halinde örneklerinin var olduğu âlem.[4]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Erginli, Zafer. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Mülk ve Şahadet

a. Âlemi şahadet, âlemi melekûtun basamağıdır. Sıratı müstakime sulûk, bu yükselişten ibarettir. Mülk, şahadet âlemidir. Bize göre şahadet âlemi âdet olarak his ile (duyu organlarımızla) idrak ettiğimiz her şeydir.

b. Cisimler âlemi, madde âlemi, görünen âlem.[2][3]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan, Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü

Âlemi Nâsut

a. İnsanlık âlemi.[1]

b. Görünen âlem, zahir âlem.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âlemi Nurani

Her cismin fıtratına uygun bir yaratılışı vardır ve buna nurani âlem denir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Âlemi Sagir

a. Büyük âlem olan kâinata göre küçük âlem olan insan.[1][2]

b. Kendi küçük olduğu halde her şeyi kendinde topladığı, âlemlerin aslı ve yaratılış sebebi ol-

duğu için en büyük âlem (âlem-i kübra) sayılan insana göre fer'i yani teferruat vaziyetinde olan diğer varlıklar, diğer yaratılmışlar.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Âlemi Süfli

Yeryüzü, dünya.(1)(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Âlemi Suğra

Küçük âlem. Tasavvufta küçük âlem ifadesiyle insan kastedilir.

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Âlemi Sûri

İçinde yaşadığımız, gözümüzün gördüğü dünya âlemi. Şahit olunan zahiri âlem.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Âlemi Ulvi

Madde âleminin üstünde yüce âlem, ruhlar âlemi. (1)(2)

(1) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Alemşah Kümbeti

Sivrihisar'da XIV. yüzyıla ait bir türbe.

Kapısı üstündeki Arapça kitâbeden anlaşıldığına göre, İlhanlı Beyi Sultan Şah için bir mescid ve bir medrese ile birlikte 728 (1327-28) yılında Melikşah tarafından yaptırılmıştır. Son yıllarda da önemli ölçüde bir tamir görerek harap olmaktan kurtarılmıştır.

Türbenin sekizgen gövdesi muntazam işlenmiş kesme mermer taşlarından yapılmış, üstü tuğladan yine sekiz dilimli bir piramit külâhla örtülmüştür. İki taraflı merdivenle çıkılan üst mekâna zengin süslemeli bir niş içine açılmış kapıdan girilir. Bir duvarında mihrap olan bu mekânın altında esas mezar odası bulunmaktadır. Nisbetleri bakımından biraz dar ve geometrik motiflerin hâkim olduğu çerçevelerle sınırlanmıştır. Bu çerçevelerde dal kıvrımları aralarında hayvan kabartmaları yer almaktadır.

Alemşah Kümbeti Anadolu Selçuklu türbe mimarisinin devamı sayılan bir yapı olmakla beraber, süslemesindeki bazı motifler Orta Asya geleneklerine işaret etmektedir.(1)

(1) DİA; [ALEMŞAH KÜMBETİ - Semavi Eyice] c. 02; s. 368

Alevi

Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dinî ve siyasî gruplar için kullanılan bir terim.

Sözlükte "Ali'ye mensup" anlamına gelen kelimenin çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyûn'dur. Alevî terimi İslâm kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler mânasında, ayrıca siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamda kullanılagelmiştir. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir (Makrîzî, I, 8).

Emevîler'in son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin'in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında Alevî nisbesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir. Günümüzde de aynı nesle bağlı olanlar bu nisbeyi kullanmaktadır (el-Kāmûsü'l-İslâmî, V, 463-466).

Emevî ve Abbâsî devirlerinde iktidara karşı Hz. Ali soyuna mensup çevrelerde beliren hareketlerde Alevî nisbesi kendini göstermiş, fakat bazan da Hz. Ali soyu ile hiçbir bağı bulunmayan çevreler, sadece hareketlerine nüfuz ve yaygınlık kazandırmak amacıyla kendilerini Alevîliğe nisbet etmişlerdir. 255 (869) yılında Basra'da ortaya çıkan Zenc İhtilâli buna bir örnek teşkil eder (bk. Mes'ûdî, VIII, 58).

İslâm siyasî tarihinde ise bu terim ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü halifenin öldürülmesin-

den sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Ali tarafını tutanlara el-Aleviyye veya şîatü Alî (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), bunların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmâniyye (Ömer ve Osman'a, dolayısıyla Ebû Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir.

Bu anlamıyla Alevî terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade eder. Bununla birlikte, Abbâsîler'in iktidarı boyunca merkezî idarenin zayıflaması sonucu İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde ortaya çıkan ve mahallî idareyi ellerine geçiren veya müstakil devletler kurabilen sülâleler de kendilerinin Hz. Ali soyuna mensup olduklarını göstermek üzere Alevî nisbesini kullanmışlardır. Fas'ta İdrîsîler ve bizzat Alevî nisbesini taşıyan sülâle, Mısır'da Fâtımîler, Yemen'de Süleymânîler ve Ressîler, Kuzey İran'da Zeydîler, Âmül'de Hasenîler ve İspanya'da Hammâdîler Alevî devletler olarak görülürse de (bk. Bosworth, s. 25, 59, 63) bunların çoğunun gerçekte Hz. Ali'nin soyu ile bağları bulunmadığı bugün bilinmektedir.

Alevî terimi tasavvufta bazı tarikatların ortak adı olarak da kullanılmıştır. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarikatlar şeklinde teşkilâtlanmasından sonra bunlardan bazıları silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali'ye dayandırdıkları için "Alevî tarikatlar" diye tanınmışlardır. Kādiriyye ve Rifâiyye bunlardandır. Bazıları da -Nakşibendiyye gibi- silsilesini Hz. Ebû Bekir'e dayandırdıklarından "Bekrî" diye anılmışlardır (Trimingham, s. 262-263).

Bununla birlikte alevî teriminin asıl anlamını kazandığı ve yaygın olarak kullanıldığı saha, Hz. Ali hakkında beslenen inançlara dairdir. Genellikle Şiîler ve Şîa içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler Alevî nisbesini alırlar. Nitekim Zeydiyye, İsnâaşeriyye gibi mutedil Şiîler'in yanında Beyâniyye, İsmâiliyye ve Bâtıniyye mensupları Alevî diye bilinirler. Fakat çağımızda asıl Alevîler olarak tanınan iki itikadî mezhep vardır. Bunlardan biri, bugün genellikle Lübnan, Suriye, Hatay yörelerinde varlığını sürdüren Nusayrîlik, diğeri ise XIII. yüzyılda Anadolu'daki etnik ve sosyal - dinî kaynaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ve XVI. yüzyılda Safevîler'in propagandası ile gelişen Kızılbaşlık'tır. Bu mezhebe bağlı olanlar Osmanlı arşiv belgeleri ve vekayi'nâmelerinde kızılbaş veya Râfizîler diye geçmesine rağmen bunlar kendilerine Alevî nisbesini vermişlerdir (bk. Öztelli, s. 188-189).[1]

(1) DİA; [ALEVÎ - Ahmet Yaşar Ocak] c. 02; s. 369

Alevi

a. Aleviliği benimsemiş olan, Alevilik meşrebinden olan,[6][1] Hz. Ali'ye intisabı olan, Kızılbaş,[5][8] Şii mezhebinden olan.[7] Hz. Ali'yi diğer halifelerden daha çok seven, daha üstün tutan, Hz. Ali taraftarı.[2] Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen, Hz. Ali'ye hususi ilgi gösteren[7][8] çeşitli dini ve siyasi gruplar.[4]

b. Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın neslinden gelen,[1][2][7] seyit, şerif.[8]

c. Hz. Ali'ye varan tarikat silsilesi.[8] Silsile olarak Hz. Ebu Bekir'e bağlananlar Sıddıkî, Hz. Ali'ye bağlananlar ise Alevi olarak anılır.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.
(4) DİA
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(7) Akay, Hasan. a.g.e.
(8) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Alıç Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Alıçlı (Kümbet) Türbesi-Malatya

(1) Malatya, "Malatya'da Tescil Edilmiş Taşınmaz Kültür Varlıkları" (2013 Kasım-Aralık) s.4. https://www.bayramozcan.av.tr/Uploads/Page/Ek/www_malatya_gov_tr_upload_7_files_projelerimiz_kultur_varliklari.pdf

Alışoğlu Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 254

Ali Ağa Türbesi-Sivas

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 111

A

Ali Asgar Efendi Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Ali Ayağı Türbesi-Azerbaycan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8-

Ali Baba (Gulami Ali Baba) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Baba Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Ali Baba Türbesi-Erzincan

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Ali Baba Türbesi-Sivas

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15,
(2) Gökbel, Ahmet. a.g.e. s. 3,
(3) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 306

Ali Baba Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 107,
(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 288

Ali Baba Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 a.g.e. s. 67,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 198

Ali Baba Türbesi-Kosova-Prizren, Jur Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 349,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 495

Ali Baba Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 72

Ali Baba Türbesi-Malatya

(1) Yakar, Özgür Yücel. a.g.e. s. 53

Ali Baba Türbesi-Çorum

(1) Özdemir, Nazife. "Çorum İl Merkezine Bağlı Üçköy'deki Bazı Türbe ve Yatırlar Üzerine Derleme ve Değerlendirmeler." Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi 33 (2005). s. 2

Ali Baba Türbesi-Arnavutluk-Akçahisar

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 109

Ali Baba Türbesi-Arnavutluk-Akçahisar-Kruje

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 109-

Ali Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 237

Ali Baba Türbesi-Bulgaristan-Tekke Köyü

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 291

Ali Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 612

Ali Baba Türbesi-Yunanistan-Girit, Kandiye

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 994

Ali Behçet Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Beyaz Kardeşler Türbesi-Elazığ

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 223

Ali Bin Doğan Hademe-i Türbesi-Kosova-Vılçitrin

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 538

Ali Bin Durmuş Hademe-i Türbesi-Kosova-Vılçitrin

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 538

Ali Bin Mustafa Ömeri Türbesi-Suriye

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 117

Ali Bin Sehl Türbesi-İran

(1) Özkurt, Kemal. "İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri." YYÜ., SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van (2008). s. 180

Ali Cafer Türbesi-Kayseri

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15,
(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 19,
(1) Aydın, Remzi. a.g.e. s. 70,
(1) Kahraman, Nurcihan. a.g.e. s. 25

Ali Aba

Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali, Hz Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ifade eden bir terim.(1) Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in soğuktan korunmaları için geceleri örtmüş olduğu kendi abası ile üzerini örttüğü dört yakını.(2)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ali Câfer Kümbeti

Kayseri'de XIV. yüzyıla tarihlenen bir türbe.

Kimin için yaptırıldığı bilinmemekte, sadece Ali Câfer adında, tarihî şahsiyeti meçhul bir kişiye izâfe edilmektedir. A. Gabriel, bu kümbetin 750 (1349-50) yılına doğru yapılmış olabileceğini bir ihtimal olarak ileri sürmüş, birçokları da bu tarihi kesin olarak kabul etmişlerdir. İçinde Sırçalı Kümbet'in de bulunduğu mezarlıkta olan Ali Câfer Kümbeti'nde, külâh eteğinde Bakara sûresinden bir âyet yazılmış olup başka bir kitâbe yoktur. Yapı eğer gerçekten XIV. yüzyıl ortalarına ait ise bu takdirde Eretnaoğulları'nın bu bölgedeki hâkimiyeti sırasında yapılmış olmalıdır.

Ali Câfer Kümbeti sekizgen bir plana göre inşa edilmiştir. Bu cins yapılarda nâdir rastlanan bir özellik olarak kapısının dışında küçük bir giriş mekânı vardır. H. Ethem Eldem tarafından ileri sürüldüğü gibi, bu giriş mekânının sonradan eklenmediği A. Gabriel tarafından ispatlanmıştır. İçten de sekizgen olan esas mekânı bir kubbe örter. Bunun üstünde ise yine sekiz köşeli piramit biçiminde bir külâh vardır. İçinde duvarların sekiz cephesinden, kemerler, istiridye kabuğu biçiminde küçük tromplar ve prizma şeklinde bir silme ile kubbe yuvarlağına geçilir. Türbenin üç cephesinde birer pencere açılmıştır. Esas taban yıkılmış olduğundan evvelce içinde bulunması gereken sandukadan hiçbir iz kalmamıştır.

Çok intizamlı kesme taş kaplı olarak yapılmış Ali Câfer Kümbeti yüksek bir kaide üstüne oturmaktadır. Asil ve zarif hatların hâkim olduğu bu türbede yalnız pencere çevreleriyle kapı, taşlar işlenmek suretiyle bezenmiştir. Kapı mukarnaslı bir tacın altında açılmıştır. Anadolu'daki Türk yapı sanatının güzel örneklerinden olan Ali Câfer Kümbeti'nin giriş mekânının hemen hemen bütünü yıkılmış durumda idi. Ayrıca külâhın yarısının taşları dökülmüş ve iç dolgu meydana çıkmıştı. Ancak son yıllarda bu tarihî eserin sanat değeri anlaşılmış ve 1977 yılında büyük ölçüde tamir edilmiştir. Halen mülkiyeti Kayseri Belediyesi'ne ait bulunmaktadır.(1)

(1) DİA, [ALİ CÂFER KÜMBETİ - Semavi Eyice] c. 02; s. 384-385

Ali Çelebi Türbesi-Yozgat

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 88

Ali Çelebi Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Ali Çelebi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Danışman Türbesi-Kastamonu

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 282

Ali Dede Hazretleri Türbesi-Bursa

(1) Vassaf, Hüseyin. a.g.e., s. 294

Ali Echüri Türbesi-Mısır

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 15 s. 171

Ali Efendi Türbesi-Sırbistan-Ujice

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 707

Ali El-Hadi Türbesi-Irak

(1) DİA, Cilt. 4 s. 50

Ali Er Rumi Türbesi-Sandıklı

(1) Karakuş, Ali Osman. a.g.e. s. 158

Ali Fakih Türbeleri-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 123

Ali Fenai Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Gazi Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Gega Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 43

Ali Hadi Naki Türbesi-Irak

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 6, s. 439

Ali Hadi Türbesi-Irak

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 79

Ali Han Türbesi-Aydın

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Ali İbni Şaban Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Kayası'nın Çam Türbesi-Çorum

(1) Özdemir, Nazife. a.g.e. s. 5

Ali Koç Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 311

Ali Kuşî Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ali Mest Edhemi Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 184

Ali Osman Efendi Türbesi-Tokat

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 136

Ali Paşa Türbesi-Romanya

(1) DİA, Cilt. 35, s. 172

Ali Paşa Türbesi-Bosna

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 137,

(2) Kalajdzic, Mirsad. "Bosna'da Osmanlı Dönemi Selatin Camileri." Yük. Lis. Tz. Marmara Ün. Sos. Bilm. Enst. İstanbul (2006). s. 71,

(3) Engin, Refik. a.g.e. s. 124

Ali Paşa Türbesi-Makedonya

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 139

Ali Paşa Türbesi-Artvin

(1) Artvin Valiliği, "Artvin", Artvin Valiliği İl. Kult. Tur. Mud.(2007) s. 43

Ali Paşa Türbesi-Tokat

(1) Tokat. a.g.e. s. 269

Ali Paşa Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 445

Ali Paşa Türbesi-Macaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 553

Ali Rıza Efendi Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 52,

(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 528

Ali Paşa Camii Ve Türbesi

Romanya'nın Dobruca bölgesinde Babadağı kasabasında bir cami ve türbe.

Bir vakfiyesi bulunmakla beraber caminin yapıldığı tarih ve bânisi kesin olarak belli değildir. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, Vakıflar Arşivi'ndeki vakfiye Sultan III. Mehmed zamanında (1595-1603) düzenlenmiş ve sûreti 1019 Rebîülevvelinde (1610) arşiv kaydına alınmıştır. Yine Ayverdi'ye göre "gazi" lakabı ile tanınan Ali Paşa, dört defa Budin beylerbeyi olan serhad gazilerinden Kadızâde Ali Paşa'dır. Ancak bu Ali Paşa'nın Babada-

ğı ile ne gibi bir ilgisi olduğu anlaşılmamaktadır. Romanya müftüsü Yâkub Mehmed Efendi'nin yazdığına göre ise cami 1522 tarihine aittir. Halbuki türbenin köşesinde Ali Paşa'nın ölüm tarihi olarak 1029 (1620) yılı bulunduğu gibi vakfiye kaydı da bunu desteklemektedir. Stanescu, caminin güzel bir vakfiyesi olduğunu, ancak bunun 1938'den sonra kaybolduğunu, sadece fotokopisinin kaldığını bildirir. Cami XVIII. yüzyıldaki Türk-Rus savaşlarında tahribe uğramış, XIX. yüzyılda yanmış fakat daha sonra tekrar ihya edilmiştir. 1907-1910 yıllarında bir tamir daha görmüştür. 1966'daki ziyaretimizde çok bakımsız ve oldukça harap halde iken sonraları tamir edilerek müze haline getirilmiştir.

Ali Paşa Camii kare bir plana göre taşlardan yapılmış olup üstü ahşap bir çatı ve kiremit örtülüdür. Girişte pâyelere oturan üç sivri kemerli bir son cemaat yeri vardır. Sonradan yapıldığı anlaşılan minare kıble duvarının sağ köşesine bitişiktir. Esas cümle kapısından başka, camiye sonradan açıldıkları anlaşılan iki yan kapıdan da girilir. Cami içinde üç duvar boyunca U biçiminde ahşap bir mahfil bulunmaktadır. Ahşap kaplanmış olan tavanın ortasında bir şemse vardır. Bunun içini de bir dizi ayyıldız süsler. Bu tavan, üslûbundan açıkça anlaşıldığı gibi, XIX. yüzyıldaki yangından sonra yapılan tamire aittir. Caminin içinde ve dışında herhangi bir mimari süsleme yoktur.

Ali Paşa Türbesi ise muntazam kesme taştan altı köşeli kubbeli bir yapıdır. Köşeleri pahlı olarak yapılmıştır. Mebus George Lamandi tarafından yazdırılarak bir köşeye yapıştırılan Türkçe ve Romence bir kitâbede Ali Paşa'nın ölüm tarihi verilmekte ve 1910'da yapılmış bir tamir anılmaktadır. Türbenin içinde sadece tahta bir sanduka bulunur. 1966'daki ziyaretimizde hazîrede 1232 (1816-17), 1266 (1849-50) ve 1283 (1866-67) tarihli mezar taşları görülmüştür. Caminin önünde avlu etrafında evvelce bir medrese bulunduğu ve 1880-1901 yıllarında İslâm Semineri (müslüman çocuklarının İslâmî eğitim gördükleri bir nevi medrese) olarak bir süre kullanılan bu yapının son izlerinin 1964-1965'te kaldırıldığı bilinmektedir. Son cemaat yerine bitişik olarak içine merdivenle inilen bir de pınar vardır ki Evliya Çelebi buradan "yirmi ayak merdivenle inilen abdest muslukları" olarak bahseder. Ali Paşa evkafından olan hamamdan da hiçbir iz kalmamış, son kalıntıları 1955'te yok edilmiştir.

Ali Paşa Camii bugün Romanya sınırları içinde bulunan en büyük Osmanlı devri eseri olarak özel bir değere sahiptir.(1)

(1) DİA; ALÂEDDİN BEY TÜRBESİ - Semavi Eyice c. 2, s. 324

Ali Rıza Han Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 445

Ali Sahip Ata Türbesi-Konya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Ali Sancak Baba Türbesi-Çorum

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 26

Ali Semerkandi Türbesi-Ankara

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 159

Ali Senai Efendi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 30

Ali Sıtkı Efendi Türbesi-Afyon

(1) Karanfil-Güldemir, Münevver. a.g.e. s. 99

Ali Tabli Türbesi-İstanbul

(1) Gider, Şenay. a.g.e., s. 68

Ali Tusi Türbesi-Tokat

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15,

(2) Tokat: Zamana Kök Salan Kent" (2010), Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği, İstanbul: Sanat Çevresi. s. 48

Ali ve Hasan Baba Türbesi-Safranbolu

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Ali-Gav Sultan Türbesi-Konya

(1) Özönder, Hasan. a.g.e. s. 129

A

Aliçeyrek-II Kaya Mezarı

Erzurum İli Horasan İlçesi'nin 14 km. doğusunda bulunan Aliçeyrek Köyü'nün yaklaşık 1 km. güneyinde yer almaktadır.

Bölge 1992 yılında Vecihi Özkaya tarafından incelenmiş, bölgedeki yazıtların ve diğer merkezlerin ışığında kumtaşı kayalarına açılmış çok sayıda yapı Urartu dönemine tarihlendirmiş ve merkezlerin Patnos Dedeli'de olduğu gibi daha sonra kilise olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bölgede daha sonra araştırma yapan Çevik yapıların Urartu özelliği taşımadığını muhtemelen Bizans dönemine ait kiliseler olduğu ileri sürmüştür. Bizlerde Nevzat Çevik'in görüşünün daha doğru olduğunu düşünmekle birlikte Vecihi Özkaya gibi merkezin konumu bölgedeki yazıtlar gibi faktörleri de dikkate alarak Demir Çağı'nda da kullanılabileceğini düşünerek daha detaylı çalışmalar yürütmenin gerektiğini düşündük.

Bu amaçla Vecihi Özkaya'nın kilise veya kaya mezarları olarak belirlediği yapıların yaklaşık 500 m. batısında, akarsuyun diğer yamacında kiliselerin aksine farklı kaya türüne farklı bir işçilikle 1.588 m. rakımda inşa edilen bir kaya nişi veya tek odalı bir kaya mezarı tespit edilmiştir. Demir Çağı özelliği taşıdığı kabul edilen 2,95 x 2,49-2,14 x 1,64 m. ölçülerindeki yapının girişi büyük ölçüde tahrip olsa da tek odalı bir kaya mezarı büyüklüğüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zemininin toprakla dolu olduğu görülen yapıda niş, sunu çukuru gibi herhangi bir mezar donanımı tespit edilememiştir. [1]

(1) Topaloğlu, Yasin. a.g.e. s. 141-142.

Alihan Baba Türbesi-Aydın

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 177,
(2) Özkan, Mustafa Kenan. "Aydın'daki Alihan Oğlu İsmail (Alihanbaba) Türbesi." www.aydıneczacıodası.org.tr

Alihan Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 a.g.e. s. 10

Âlim

a. Bilgili, çok şey bilen, ilim sahibi,[1] bilici, bilen.[2]

b. Belli bir alanda (ilim dalında çalışan) araştırma yaparak bir görüş ve düşünce ortaya koyabilen fikir adamı, bilgin, bilim adamı.[1][2][4]

c. Dini bilimlere ait bilgisi olan kimseye verilen ad.[1]

d. Bilgisi ezeli ve ebedi olan anlamında, Allah'ın sıfatlarından, Esmai Hüsna'dan biri. Her şeyi en iyi şekilde bilen: Allah.[1][2][3]

e. Elemli, kederli, ıstırap çeken.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA,
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Aliman Türbesi-Konya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Alimoğlu Türbesi-Ahlat

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Aliözü Köyü Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Alınlık

a. Büyük bir mimari yapının giriş kısmının üstündeki duvar hizasında yükselen, üçgen veya yuvarlak görünüm.[1] Yunan mimarisinde kirişleri gizleyebilmek için çatının önüne ve cephe duvarının üstüne yapılan üç köşe duvar.[2]

b. Levha, tabela, kitabe.[1]

c. Kadınların alınlarına taktıkları, altın, gümüş, elmas, inci gibi kıymetli şeylerden takı.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Âliye

a. Bir melek ve ruhani varlığa izafe edilen her isimdir.[1]

b. Yüce, üstün, bir şeyin en üst noktası, en üst nokta, zirve.[2]

c. Yemin eden, yemin edici.[2]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Alkestas Mezarı

Termessos'taki bu kaya mezarı büyük bir olasılıkla "Büyük İskender'in" komutanlarından Alkestas için yapılmıştır. Mezar duvarındaki büyük atlı kabartması dikkat çeker.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Alkı

Orhun yazıtlarında geçen bu fiilin eski anlamı, kutsamak, dua etmek, övmektir.[1]

(1) Koçak, Ahmet, "Hayatın Ölümden Sonra Uçuşa Tebdili", Acta Turcıca, yıl IV. s. 2-1, s. 89, 2012

Alkınçu

a. Azalma, eksilme.[1]

b. Son, nihayet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Alkınçu Öd

a. Ölüm vakti, ölüm saati.[1]

b. Ecel, son, nihayet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Alkış

a. Takdir, aferin, beğenme, övme, övgü, tahsin, takdis, kutsama, tebrik.[1][2][3]

b. Osmanlılarda padişah, sadrazam ve vezirlerle bayramlarda, bazı merasimlerde yüksek sesle yapılan dua.[1]

c. Birisi için açıkça iyilik dileme, hayır dua,[1][2][3] "sena", "münacat".[4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Albayrak, Nurettin, a.g.e.

Allah

a. Kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlık.[1] Her şeyin yaratıcısı olan tek ve mutlak varlık, Tanrı, Hudâ.[3] Varlıklar âleminin tek sahibi ve tek yöneticisi, rahmet ve merhamet sahibi, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan, kâinatta olup biten her şeyi bilen, duyan ve gören mutlak ilim sahibi, kendisinden başka birine ibadet edilmeyen, kâinatın ve kâinatta kendisi dışında var olan her şeyin, tek yüce yaratıcısının İslâm dinindeki başka kelime ve terimlerle karşılanamayan tek adı.[2] İslâm dinine göre bütün kemal sıfatlarının kendisinde bulunduğu, mutlak, hakiki, eksiksiz, ezeli, ebedi, her şeyin, yegâne sahibi, maliki ve yaratıcısı olup eşi benzeri ve zıddı tasavvur edilemeyen, diğer varlıkların zaruri kaynağı ve gerçek sebebi olan varlık.[3]

b. Cenâb-ı Hakk'ın doksan dokuz isminden en büyüğü, ulûhiyete ait sıfatlarının hepsini kendinde toplayan ve zatına delalet eden en büyük ismi, İsm-i Azam, Lafza-i Celâl.[3] Lafza-i Celâl, İsm-i Azam, yani yüce yaratıcının en büyük ve en muazzam ismi.[4]

c. Ma'bûd bi'l-hak, mutlak ilah, Hakk ve meşru olarak yalnızca O'na kulluk edilip tapıldığından el-Ma'bûd bi'l-hak, yani hakiki ve yegâne mabut denilmiştir.[4]

d. Kâinatı yaratan ve yöneten tek mutlak varlık, İslâm'ın tanıttığı tek Tanrı. Varlığı kendinden olan ve kemal sıfatlarını kendinde toplayan hakiki mabudun özel ismi.[5]

(1) DİA;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.

Allah Rızası

a. Kuldan karşılık beklemeden sırf Allah'ın rızasını elde etmek için, Allah'ın hoşuna gidecek bir şey yapmış olmak için,[1][2] karşılıksız.[2]

b. Rica ve yalvarma maksadıyla kullanılan bir söz.[1][2]

c. Dilencilerin para isterken söyledikleri dua sözü.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Allah Yolunda Cihad

Cihad ve cehd, çaba harcamak, her şeyi başarmak için var gücüyle çalışmak demektir. Savaşmak ta

amacın gerçeklemesi için en son çabayı harcamak olduğundan, cihadın kapsamına girer (..).

Savaş anlamındaki harpten çok daha kapsamlıdır. Cihad, üç kısma ayrılır.

i. Açık düşmana karşı savaşmak,

ii. gizli düşman olan şeytanla savaşmak

iii. iç düşman olan nefisle savaşmak.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 2

Allah Yolunda Kıtal

Öldürmek anlamındaki "katl" kökünden gelen "kıtâl", karşılıklı öldürme, yani vuruşma, savaşma demektir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 2

Allah Yolunda Öldürülenler

Kur'an'da birçok yerde, Allah yolunda öldürülmüş olanların, gerçekte ölmedikleri, sonsuzluk yurdunda hem kendilerinin nimet içinde bulunduklarına, hem de henüz Allah yolunda öldürülüp de kendilerine katılmamış olan müminlerin korku ve üzüntüye uğramayacaklarını, Allah'ın, inanan insanların ecrini zayi etmeyeceğini kesin olarak görüp bilmelerine sevindikleri anlatılmaktadır.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.3

Allah'ın Affı

Sözlükte "Yok etmek, silip süpürmek; fazlalık, artık" gibi mânalara gelen **afv**, bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle, *"Kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme"* anlamlarında kullanılmaktadır.

Af ile ilgili bir tartışma konusu da özellikle kelâm kitaplarında yer alan ***Allah'ın affının sınırlı olup olmadığı ve bu affın adalet ilkesiyle alâkası*** meselesidir. Selef âlimleriyle daha sonraki bütün Ehl-i sünnet mensupları, hem aklî hem de naklî deliller göstererek, Allah'ın şirk ve küfür dışındaki bütün günahları dilerse bağışlayacağını kabul etmişlerdir.

Şöyle ki: Bâkıllânî'nin de belirttiği gibi insan aklı ve tecrübesi affetmenin yüksek bir meziyet olduğunu ve bunun adalet ilkesiyle çelişmediğini göstermektedir. Nitekim müslüman olsun olmasın, bütün insanlar, cezalandırma hak ve yetkisine sahip olduğu halde, cezalandırmak yerine af yolunu tercih eden kişiyi adaletsizlikle suçlamak şöyle dursun, onun bu hareketini takdirle karşılarlar. Öte yandan, Allah insanlara affetmeyi ve müsamahakâr olmayı öğütlemiştir. Bu durumda, insanlar için yüksek bir erdem olan affetmeyi, bütün kemal sıfatlarıyla en yüksek derecede muttasıf olan Allah için imkânsız görmek aklî bakımdan izah edilemez. Şu halde Allah, bağışlamayacağını bildirdiği küfür ve şirk dışındaki bütün günahları dilerse affeder. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde de bunu teyit eden naklî deliller mevcuttur.

Buna karşılık Mu'tezile âlimleri, bu görüşü reddederek ***tövbe etmeden veya kötülüğünü bağışlatacak değerde daha önemli iyilikleri olmadan büyük günah işleyen birini affetmenin yanlış, çirkin, hikmet ve adalete aykırı olduğunu***, dolayısıyla Allah için bu anlamda bir affın düşünülemeyeceğini, daha kesin bir ifade ile, ***Allah için böyle bir affın caiz olmadığını*** savunmuşlar, bunu âyetler ile de ispatlamaya çalışmışlardır.

Esasen bu tartışmanın bir yönü, iki mezhep arasındaki **imanla ilgili görüş ayrılığına** dayanmaktadır. Nitekim Ehl-i sünnet, iman alanı ile amel alanını ayırdığı ve iman ilkelerini benimsemesi şartıyla amelî alanda büyük günah işleyenleri de mümin saydığı, dolayısıyla bunların ilâhî affa mazhar olabileceklerini kabul ettiği halde, Mu'tezile bunu reddetmiş, inkâr ve şirkten uzak olsa bile, diğer büyük günahları işleyenin de tövbe etmeden öldüğü takdirde imandan çıkacağını ileri sürmüş, **fâsık** diye adlandırdığı bu kimseleri af kapsamının dışında tutmuştur. Ancak, Mu'tezile'nin müteahhir âlimlerinden Kâdî Abdülcebbâr, afv konusunda mezhebin Bağdat ve Basra kollarının telakkilerini özetledikten sonra, Allah'ın fâsıkı affetmesinin aklen mümkün olmadığı şeklindeki klasik görüşe katılmadığını belirtmiştir. Ona göre bu, aklî bir zorunluluk değildir. *Allah büyük günah işleyeni, imkânsız olduğu için değil, cezalandıracağını bildirdiği (vaîd) için bağışlamayacaktır.*

(1) DİA

Allâme Meclisi Türbesi-İran

(1) Gerçek, Osman. "İran İzlenimleri Gezi Güncesi" (2010). http://docplayer.biz.tr/6012004-Iran-izlenimleri-gezi-guncesi-osman-gercek.html s. 33

Al-Muntasır Türbesi-Samarra

(1) Ünsal, Behçet. "İstanbul Türbeleri Üzerinde Stil Araştırması." Vakıflar Dergisi, 16 (1982): 77-120. s. 73

Altıayak(lı) Türbesi-Makedonya

Bu türbede yatanların Tatar kumandanları oldukları tahmin edilmektedir. Türk-Tatar ile Avusturya orduları arasında 1689 yılında yapılan savaşlar esnasında şehit olan yüksek rütbeli Tatar kumandanlarının mezarları olduğunu Salih asım Bey söylerken Lidiya Kumbaracı'da buna katılmaktadır.

Türbenin bulunduğu mahallenin sakinleri de orada yatanla ilgili ilginç olaylara tanık olmuşlar. Bu mahallede yaşayan insanlar, türbede yatanın evliya olduğunu nasıl öğrenmişler? 25-30 yıl öncesine kadar avlulardaki çeşmeler her gece on iki den sonra kendiliğinden açılıp kapanırmış. Önceleri bu olaya bir anlam veremeyenler olmuş. Sadece açılıp kapanan çeşmeye şaşkınlıkla bakanlar varmış. Fakat aradan yıllar geçmiş bu olay da böyle devam edince, insanlar neyin ne olduğunu tahmin etmişler. Aslında evliya, her gece birer komşunun avlusundaki çeşmeleri ziyaret edip, abdest alıp, çeşmeyi yine kapatıp gidiyormuş. Bu olayın farkına varan mahalle sakinleri o zamandan sonra kapılarını kilitlemiyor tam aksine açık bırakıyorlarmış. Hıristiyan'ların arasında da bu olaya tanık olanlar varmış. Müslüman aileleri çocukları orada oyun oynamasınlar diye, ilginç yöntemlere baş vurmuşlar: "Çocuklara, eğer türbede oyun oynarsanız Altı Ayak Baba geceleri rüyanıza gelip yüzünüzü tırmıklayacak" diyorlarmış.

Bu türbenin ziyaretçisi çoktur, her dinden ve milletten insanlar gelip burada dua ediyorlar. Hıristiyanlar ve Romenler mum yakıp dua ederken, Müslümanlar da Yâsin-î Şerif'lerini ihmâl etmiyorlar. Bir de Müslüman kardeşlerimiz türbenin yanında her geçtiklerinde bu zâtın ruhuna Fâtiha okurlar.[4]

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 139

(2) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 95,

(3) Engin, Refik. a.g.e. s. 624

(4) Sulooca, Mürteza. a.g.e., s. 25

Altıgen Türbesi-Ürgüp

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Altıkapılı Türbesi-Ürgüp

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 15

Altın Çalma

Besni'de kimi mezar taşlarının başlığındaki iki kademeli sarıklı fesin üst kısmına yarım dairevi bir formla verilen sarık şeklinin tam ortasında, üçgen şeklinde, zemin oyma tekniğinde yapılmış ve yörede yaygın olarak takılan "altın çalma" adı verilen bir takı bulunur.[1]

(1) Demirel, Feray. a.g.e., s. 57

Altın Dede Türbesi-Gaziantep

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 232

Altın ve Gümüş

"Altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar... Onlara acı bir azabı müjdele." (Tevbe Suresi, 34) ayeti mucibince teraküm ve temerküz yapanlar, ahirette azaba uğrayacaktır.

Altınbaş Gazi Türbesi-Sinop

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16

Altınova Açık Türbe-Balıkesir

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 110

Altunizade İsmail Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 65

Altunkum Yalman Türbesi-İçel

(1) Kalafat, Yaşar.3 "Adana Ve Çevresinde Türbelerimiz", Iıı. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu), Bildiriler, Adana: Adana Valiliği Yayınları, s.409-422.(1999)

Amâ

a. Hiçbir şeyin varlık sahasına çıkmadığı, henüz yaratılmadığı âlem, yokluk âlemi.[1]

b. Melekler, amâdan yaratılmış olan akıllardır. Bu mertebeden ilk yaratılan ilâhi kalemdir. Allah kalemi seçmiş, onu takdim etmiş ve bütün âle-

mi yaratmak için kurulan divanda, onu vazifelendirmiş, maslahatlarına bakma işini ona vermiş ve bunu Allah'a yaklaşmak için teklif ettiği bir ibadet kılmıştır.[2]

c. Bulut, yoğun ve karanlık bulut, hafif ve ince bulut.[3]

d. Ahâdiyyet mertebesi. Bu mertebede ululuk (celâl) perdesinde bulunan Allah'ı ondan başkası ne bilir, ne de tanır.[3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Erginli, Zafer. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.

Ama Dede Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 429

Amanizi

Şeytan adı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Amansız

a. Öldürücü, cana kıyıcı.[1][3][2]

b. Müsamahasız, affetmeyen, bağışlamayan, acıması olmayan, hoşgörüsüz.[1][3]

c. Rahat ve huzur vermeyen, uğraştırıcı, aman vermeyen, göz açtırmayan, nefes aldırmayan, bîaman.[1][2]

d. Mahveden, bozan.[1]

e. Şifa bulmaz, çaresiz, devasız.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Amasyalı Seydi Halife Türbesi-Amasya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 191

Ambar Deviren Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Ambitus

Yer altındaki Roma mezarlarında içine ölü külü kabının konulduğu küçük bir niş ya da bir ceset koymak için yapılmış Loculus, çoğu kez bezemeleri olur ve ağzı mühürlenirdi.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Ambrosia

Homeros destanlarında Olympos Tanrıları "Ambrosia" ve "Nektas" ile beslenirler. Ölümsüz anlamına gelen Ambrosia, birçok çiçek özlerinin katıldığı bir çeşit balmış. Ambrosia ile beslenen Tanrılar yaralanmaz olurlar, bu büyülü bal insanlara da içirildi mi, onlara gençlik, mutluluk ve ölümsüzlük sağlarmış.[1]

(1) Erhat, Azra. "Mitoloji Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

Amcazade Hüseyin Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 128,
(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 20

Amden Katl

Birini haksız yere, bilinçli olarak öldürme.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Ame

Japon geleneğinde cennet. Ame, ilâhlarla saygıdeğer kişilerin yurdu olup, olağanüstü bir bahçedir.[1]

(1) Akbaş, Ahmet. a.g.e., s. 10

Amedi Manevî

Tasavvufa göre, "Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükseltti" ayetinde, işaret edildiği gibi, gökleri tutan şeydir. Burada ***görülmeyen direklere*** bir işaret vardır. Bu, âlemin ruhu, kalbi ve nefsidir. Bu da Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği ***insan-ı kâmilin hakikati***dir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Amel

Dünya ve ahrette, ceza veya mükâfat konusu olan, kişiye sorumluluk yükleyen iş, uygulama, bir kural veya dini emirleri yerine getirmek için yapılan iş, fiil, hareket.[1][2][3][4][5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) DİA, İslâm Ansiklopedisi;
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Amel Defteri

İnsanların dünyada benimsediği inanç ve işlediği fiillerin kaydedildiği belge.

Kur'an'da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine *kitâbü'l-a'mâl, sahîfetü'l-a'mâl* de denir. Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiğine göre insanın dünyada benimsediği inanç ve işlediği bütün fiiller tesbit edilmiş olup kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak; okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir (bk. el-İsrâ 17/13-14).

"Kirâmen Kâtibîn", "hafaza", "rusül", "rakıb-atîd" adlarıyla anılan meleklerin yazıp kaydettikleri (bk. el-En'âm 6/61; el-Enbiyâ 21/94; Kâf 50/18; ez-Zuhruf 43/80) bu kitap, cennete girecek olan ashâbü'l-yemîne sağ taraftan, cehenneme atılacak olan ashâbü'ş-şimâle ise soldan veya arkadan verilecektir (bk. el-Hâkka 69/19, 25; el-İnşikâk 84/7, 10).

Amel defterini sağdan alan "yüzleri parlak zümre" sevinip umduğuna kavuşacak, soldan veya arkadan alan "bedbaht zümre" ise başına gelecek felâketi anlayarak yok olmayı isteyecektir (bk. el-Hâkka 69/18-26; el-İnşikâk 84/6-12).

Amel defterini okumak için okuma yazma bilmek gerekmeyecek, herkes Allah'ın ilhamıyla defterini okuyacaktır.

Amel defteri ile ilgili olarak Kur'an'da açıklanan hususlardan biri de günahkârlara ait kitapların siccînde, iyilere ait olanlarınsa illiyyînde bulunacağıdır. Siccîn de illiyyîn de hatalardan arınmış, tahriften uzak, yazıları bozulup silinmez bir sicilde kayıtlı kitaplardan ibarettir. (...)

Fussılet sûresinde (41/20-22) kulakların, gözlerin ve derilerin, Yâsîn sûresinde de (36/65) kıyamet günü ağızların mühürlenip ellerin ve ayakların insanın işlediği fiiller hakkında şahitlik yapacağının bildirilmesi, amel defteriyle ilgili bu yorumu teyit eder mahiyettedir.

Müfessirler Kur'an'da zikredilen kitap ve suhufun, insan ömrünün muhasebesinin yazılı bulunduğu defter mânasını ifade ettiği gibi kişinin hesabının görüldüğünü bildiren bir belge anlamına gelebileceğini de belirtirler. Mu'tezile'nin çoğunluğu ve sonraki (müteahhir) Eş'ariyye âlimleri amel defterini, Allah'ın, insanların iyilik ve kötülükleri hakkındaki bilgisi şeklinde yorumlamışlar, Mâtürîdiyye ile Selefiyye'nin tamamı ve Eş'ariyye ile Mu'tezile'nin bir kısmı ise keyfiyeti ve mahiyeti bilinemeyen bir amel defterinin varlığını kabul etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm sadece fertlerin değil, milletlerin de amel defterlerinin olacağı, her milletin hesap gününde kitabını okumaya davet edileceği ve yaptıklarının karşılığının kendilerine verileceği bildirilerek yeryüzünde şımarmayan ve ortalığı fesada vermeyen milletlerin hesaplarının temiz çıkacağını anlatır (bk. el-Câsiye 45/28-29; el-Kasas 28/83).

Kur'an bu suretle insanın hem ferdî hem de içtimaî sorumlulukları bulunduğuna işaret ederek onu her iki bakımdan da dikkatli olmaya çağırır.

Hadislerde, kıyamet günü amellerin yazılı olduğu sayfaların ellerde uçuşur gibi sağa sola çevrileceği tasvir edilir. Bu tür ifadeler gerçek tasvirler olabileceği gibi konunun önemini ve mutlaka vuku bulacağını anlatmayı hedef almış remizler de sayılabilir (bk. Tirmizî, "Kıyâme", 4; İbn Mâce, "Zühd", 33; Müsned, IV, 414).[1]

(1) DİA; [AMEL DEFTERİ - Ahmet Saim Kılavuz] c. 03; s. 21

Amel Defteri

"Hafaza melekleri" tarafından insanın, dünyada benimsediği inanç ve her türlü hareketinin, amellerinin yazıldığı, kaydedildiği defter.[1][2][3] Zerre kadar iyilik veya kötülük mutlaka bu deftere kaydedilmektedir.[2] "Kirâmen Kâtibin" adı verilen iki yazıcı melek tarafından kaydedilen bu amellerin, kıyamet gününde hesabı görülür. İyilikleri yazan melek, insanın sağ yanında, kötülükleri yazan ise sol yanında bulunur. Namazın sonunda her iki yana verilen selamları bu melekler alırlarmış.[4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Akay, Hasan. a.g.e.

(3) DİA,

(4) Pala, İskender. a.g.e.

Amentü

a. İslâm dininin altı temel inancını ifade eden "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kader hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inandım" anlamındaki, Arapça cümlenin ilk kelimesi.(Bununla cümledeki inanç esaslarının bütünü kastedilir.) Amentüye inanmak.[1][3]

b. İslâm dininin temel inançlarını belirleyen hadisin ilk sözü ve iman duası.[2]

c. İnandım[2] anlamındadır ve bir konuda inanılacak şeyleri özlü biçimde anlatan bir terim olarak kullanılır.[4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) DİA;

(4) Akay, Hasan. a.g.e.

Amentü Esasları

İslâm dininin iman esaslarını ana hatlarıyla ifade eden terim.

Arapça'da âmene (آمن) fiilinin birinci tekil şahsı olan ve "inandım" mânasına gelen âmentü, Kur'an'da üç yerde, söz sahibinin imanını açıklarken kullandığı bir ifade olarak geçer (bk. Yûnus 10/90; Yâsîn 36/25; eş-Şûrâ 42/15). Şûrâ sûresinde doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e "âmentü" demesi emredilir. Buna dayanarak âmentünün Kur'an'da yer alan bir terim olduğunu söylemek mümkündür.

"Âmentü billâhi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusülihî ve'l-yevmi'l-âhiri ve bi'l-kaderi hayrihî ve şerrihî mine'llahi teâlâ; ve'l-ba'sü ba'de'l-mevti hakk eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûlüh" = "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, *âhiret gününe,* kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. *Ölümden sonra diriliş gerçektir*. Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim" şeklinde sıralanan ve mü'menün bih olarak da adlandırılan itikadî esasların hepsi âmentü terimiyle ifade edilir.

Âmentüde sıralanan ve Ehl-i sünnet inancına bağlı herkesin kabul etmesi gereken bu iman esasları Kur'an'da çeşitli ifadelerle yer almıştır. Bir yerde müminin vasıfları olarak Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba (Kur'an'a) ve peygamberlere iman şeklinde sıralanırken (bk. el-Bakara 2/177), başka bir yerde müminlere "Allah'a, peygamberine (Hz. Muhammed'e), peygamberine indirdiği kitaba (Kur'an'a) ve önceden indirdiği kitaba" iman etmeleri emredilir (bk. en-Nisâ 4/136).

Buna karşılık Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr edenin koyu bir sapıklık içinde olduğu belirtilir. Bu âyetlerde değişik şekillerde sıralanan iman esasları Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve âhirete iman olmak üzere beş ilkede toplanmış ve geleneksel âmentü metninde bulunan kader, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğu inancı bunlar arasında zikredilmemiştir.

Âmentüdeki iman esaslarının sayısı ve muhtevası hadislerde de farklıdır. Buhârî'nin rivayet ettiği Cibrîl hadisinde, "İman nedir?" sorusuna, "Allah'a, meleklerine, Allah'ın görüleceğine, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır" (Buhârî, "Îmân", 37) cevabı verilerek sayılan beş değişik esas arasında da kader zikredilmediği halde İbn Hanbel (Müsned, I, 21), Müslim ("Îmân", 1), Tirmizî ("Îmân", 4), İbn Mâce ("Mukaddime", 9), Ebû Dâvûd ("Sünnet", 17) ve Nesâî'nin ("Îmân", 4) rivayetlerinde "hayrı ve şerri ile birlikte kadere iman" esası diğerlerine ilâve olarak zikredilir.

Tirmizî'nin diğer bir rivayetine göre Hz. Peygamber, "âmentü" lafzıyla başlayan bir hadisinde ("Fiten", 63), "Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve âhiret gününe inandım" demiştir. Bu hadiste de iman esaslarının yine beş noktada toplandığı ve Kur'an'da olduğu gibi burada da iman esaslarını formülleştiren âmentü metninden (وبالقدر خيره وشرّه من الله تعالى والبعث بعد الموت حق أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله) kısmının eksik olduğu görülür.

İman esaslarını âmentü formülünde olduğu gibi topluca konu edinen bazı âyet ve hadislerde kadere imanın yer almayışı, onun ilim, irâde, kud-

ret ve tekvin sıfatları içinde mütalaa edilebilen özelliğine bağlı olsa gerektir. Yoksa Mu'tezile'nin ve günümüzdeki bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi (bk. Hüseyin Atay, s. 89-97) İslâm'da kader inancının bulunmayışından dolayı değildir. Nitekim özellikle kader inancı üzerinde duran başka âyet ve hadisler de vardır.

Aslında İslâm literatüründe iman esasları "Allah'a, peygambere ve âhiret gününe iman" şeklinde önce üç (el-usûlü's-selâse), sonra kelime-i şehâdette belirtildiği üzere Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman şeklinde iki, son olarak da Allah'a iman şeklinde (aslü'l-usûl) tek bir esasta özetlenmiştir. Bu son yaklaşıma göre Peygamber'e iman, Allah'a imana ulaşmanın yolu, âhiret de Allah'ın fiillerinden biri olduğundan Allah'a iman edilince ötekiler kendiliğinden benimsenmiş olur. İşte Hz. Peygamber imanı, "Allah'tan başka ilâh olmadığını tasdik etmektir" diye tarif ederken (bk. Müslim, "Îmân", 33; Tirmizî, "Îmân", 5) ve, "Allah'tan başka ilâh yoktur diyen cennete girer" müjdesini verirken (bk. Tirmizî, "Îmân", 17) bu gerçeği ifade etmiştir.

Dinî bilgilerin öğretilmesinde ilk sırayı alan ve ilk devirlerden beri öğretilegelen Ehl-i sünnet'in geleneksel itikad metni olan âmentünün, başta Cibrîl hadisi olmak üzere, Hz. Peygamber'in "İman nedir?" sorusuna verdiği değişik cevaplardan (bk. Müsned, I, 19; Tirmizî, "Kader", 17; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 34; İbn Mâce, "Mukaddime", 9) derlendiği anlaşılmaktadır. Zira Tirmizî'nin bir rivayetinde ("Fiten", 63) yer almayan kısımlar Müslim'de ("Îmân", 46, 53), İbn Mâce'de ("Mukaddime", 10) ve Tirmizî'nin başka bir rivayetinde ("Kader", 10) aynı lafızlarla zikredilmektedir. İbn Hacer ve Aynî'nin Cibrîl hadisine yaptıkları şerhler de bu görüşü teyit etmektedir (bk. Fethu'l-bârî, I, 197; Umdetü'l-kārî, I, 326, 335).

Âmentü klişesine akaid kitapları içinde ilk defa İmâm-ı Âzam'ın el-Fıkhü'l-ekber'inde rastlanır (s. 1). Daha sonra Hakîm es-Semerkandî es-Sevâdü'l-azam'da (s. 5) ve özellikle Ebü'l-Leys es-Semerkandî Beyânü akıdeti'l-usûl adlı eserinde iman esaslarını âmentü biçiminde özetlemiştir. Müteahhir devirde Ubeydullah b. Muhammed es-Semerkandî'nin âmentüyü şerhederek (bk. el-Akıdetü'z-zekiyye, vr. 2ª vd.) başlattığı "âmentü şerhi" telif türü, kendisinden sonra da devam etmiştir. Âmentü öğretiminin Mâtürîdîler arasında son derece yaygın olmasında, konuyla ilgili ilk eserleri Semerkandlı âlimlerin yazmış olmalarının etkisi büyüktür.(1)

(1) DİA; [ÂMENTÜ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 30

Amentü Telakkisi

Dinî toplulukların temel itikadî esaslarını ihtiva eden ve bir mânada dinin teorik mahiyetini ortaya koyan âmentüler Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm, Eski Mısır ve İran dinlerinde de vardır. Yahudiliğin ilk dönemlerinde bu din mensuplarının bugünkü mânada belirlenmiş bir âmentüleri yoktu. Bu devirde insanın Tanrı ile olan ilişkilerini ifade etmek için Tevrat'taki bazı bölümlerle (Tesniye, 4/6-8, 10/12) yetinilmekteydi.

Grek felsefesinin metafizik problemleriyle ilgilenmek zorunda kalan **yahudilerde âmentü** konusundaki ilk çalışmayı filozof *Philon'un* (ö. 40) yaptığı görülür. Philon, Hz. Mûsâ tarafından öğretildiğini kabul ettiği beş maddelik âmentüyü ortaya koyup bunları *"Allah vardır, birdir, hâkim-i mutlaktır, âlem yaratılmıştır ve tektir"* şeklinde sıraladı. Filistin yahudileri Philon'un Grek felsefesinin etkisi altında kaldığını ve Filistin'deki dinî gelişmelerden zamanında haberdar olmadığını ileri sürerek onun tesbit ettiği âmentüyü kabul etmediler.

Bu husustaki diğer bir teşebbüs *Mişna'da* bulunmaktadır (bk. I. Epstein, s. 203). Fakat asıl çalışmalar, Semerkant civarında ve diğer bölgelerde yaşayan İslâm kelâmcılarının Yahudiliğe yönelttikleri tenkitlerle başladı. Özellikle Semerkant bölgesinde bulunan Karailer müslümanlardan etkilenerek bir taraftan yapılan tenkitlere cevap vermeye, diğer taraftan da âmentülerini tesbit etmeye çalıştılar.

İlk ciddi çalışmayı Saadia Gaon (Saîd b. Yûsuf el-Feyyûmî, ö. 942) ve Toledolu Abraham b. David'in (ö. 1198) gerçekleştirmesinden sonra bugün yahudilerin dua kitaplarında bulunan *on üç maddelik* âmentü Mûsâ b. Meymûn (ö. 1204) tarafından ortaya konuldu (bk. ERE, IV, 244-246).

Burada yer alan *Allah'a, peygamberlere ve öldükten sonra dirilişe imanın* dışındaki on esas *Allah'ın sıfatları, Hz. Mûsâ'nın nübüvveti, üstünlüğü, Allah'la konuşması ve Tevrat'ın neshedilemeyeceğine* dairdir.

Daha sonra H. Crescas (ö. 1410), Josef Albo (ö. 1444) ve Moise Mendelssohn (ö. 1786) gibi reformist yahudiler tarafından yahudi âmentüsü yeniden tesbit edilmişse de muhafazakâr yahudiler Mûsâ b. Meymûn'un belirlediği âmentüye bağlı kalmıştır.

Havârilerden iki nesil sonra ilk defa Roma'da tesbit edilen, "Havârilerin iman esasları" olarak bilinen ve daha sonraki Filistin, Mısır, Küçük Asya ve Antakya âmentülerinin de temelini teşkil eden on üç maddelik **hıristiyan âmentüsü** ise Allah'a, Rab Îsâ'ya, Kutsal Ruh'a ve öldükten sonra dirilişe inanmanın yanında Hz. Îsâ'nın doğumu, çarmıha gerilişinden sonra diriltilip göğe yükseltilmesi ve herkese hükmetmek üzere tekrar dünyaya gelişiyle ilgili birtakım hıristiyan akîdelerini de ihtiva eder.

İznik (325) ve İstanbul (381) konsillerinde tesbit edilen ikinci hıristiyan âmentüsünde teslîs akîdesi biraz daha genişletilerek kökleştirilmiştir.

İslâm'dan önceki bu iki semavî dinin âmentülerinde kitaplara, meleklere ve kadere iman yer almamakta, buna karşılık Hıristiyanlık'ta Hz. Îsâ'nın ulûhiyetine ve Allah'ın oğlu olduğuna inanma esası getirilmekte, yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta ise âhirete imandan bahsedilmemektedir.

İslâm kaynaklarına göre bütün peygamberlerin insanlara aynı iman esaslarını öğrettiği, bunlarda hiçbir değişikliğin bulunmadığı, peygamberlerin ve ilâhî kitapların birbirini tasdik ettiği (bk. el-Hac 22/78; eş-Şûrâ 42/13; Âl-i İmrân 3/3; el-Bakara 2/91; el-Fâtır 35/31) dikkate alınırsa, yahudi ve hıristiyanların Kitâb-ı Mukaddes'te iman esasları ile ilgili olarak birçok değişiklikler yaptıklarına hükmetmek gerekir.[1]

(1) DİA; [ÂMENTÜ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 30

Âmin

a. Dualardan ve hayır temennilerinden sonra, "Allah kabul etsin, öyle olsun"[1][2] anlamında bitiriş sözü.[3][4][5][6]

b. Gönlünde korku bulunmayan, kalbi emniyet içinde olan,[1] emin olan, korkusuz.[2][6]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Amir B. Ebu Vakkas Türbesi-Ürdün

(1) DİA, Cilt. 35, s. 499

Amiri Mücrib

Öldürme, bir organ kesme ve sakatlama tehdidi ile bir eylemi yapmaya veya yapmamaya zorlayan ve tehdidini gerçekleştirmeye muktedir kişi.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Amitabha

Uzak Doğuda ölümsüz nuru temsil eden Buda heykeli.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Ampir

Napolyon döneminde Fransa'da başlayıp, bütün Avrupa'ya yayılan mimari, mobilya ve giyim biçimi,[1] bir üslûp.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Amr Abdullah Sadık Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Amr b. As Vehb b. Huşeyre Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Amr İbnü'l-As (r. a) Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 46,
(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 174

Amu Abdullah (Minar Conban) Türbesi-İran

(1) Özkurt, Kemal. a.g.e. s. 116

Amulet

Antik çağda kötülüğü önlemek için takılan, bazen öldükten sonra mezarların içine ya da mumyaların yanına konan küçük takılar.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Ana

a. İnsanın ve hayvanın yavru sahibi olan dişisi, anne, valide.[1] Çocuğu olan kadın.[4][5]

b. Dini bakımdan hürmete layık, mübarek kadınlara verilen, müminlerin annesi olma gayesi.[1] Dince aziz tanınan kimi kadınlara verilen saygı sanı, Meryem Ana gibi.[4] Dini açıdan kendisine saygı duyulan kadın.[5]

c. Analık şefkat ve duygusuna sahip olan kimse, koruyucu, kollayıcı, velinimet.[1] Anne gibi şefkatli davranan kadın.[5]

d. Kimi zaman bir yakınlık olmasa da, anne yerine konan veya öyle imiş gibi kendisine saygı gösterilen yaşça büyük kadın isimlerinden sonra kullanılan unvan sözü,[1] hitap sözü,[5] saygı seslenmesi.[4]

e. Kendi cinsinden olan veya kendine benzeyen şeyler içinde en büyük ve en önemli olan, temel, esas, asıl.[1] Bir şeyin temeli olan.[4] Bir yerde bulunan aynı tür şeylerin en ağırı, en ağır işlevlisi, ya da en büyüğü.[4] Bir şeyin kaynağı, asıl sebebi, dayanak noktası.[5]

f. Veli kavramı yerine kullanılan terim.[2]

g. Mahya için minarelerin üst şerefelerinden birbirine gerilen halatın ucuna geçirilen boncukların sayısı kadar olan ipler.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Köse, Ali. a.g.e., s. 14,
(3) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ana Baba Günü

a. Felaketin büyüklüğünü tanımlamak için kullanılır.[1] Herkesin kendi derdine düştüğü,[2] herkesin ayakta olduğu bir zaman, karışık, tehlikeli, sıkıntılı, telaşlı durum.[4]

b. Çok kalabalık, mahşeri kalabalık.[3]

c. Kıyamet, mahşer günü.[4]

(1) Kalafat, Yaşar5. Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği, yasar.kalafat@gmail.com, s. 2;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Anabacı

a. Müritler tarafından şeyhin hanımına verilen ad. "**Hanım Sultan**" da denilir.[1] Bu ad en çok Bektaşiler tarafından kullanılır.[3]

b. Bir topluluğa çıkarılacak yemeği düzenleyen, idare eden kadın.[2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Anadolu Mezarlıkları Ve Mezartaşları

Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi mezartaşlarının özelliklerini belirleyebilmek için 12. ve 15. yüzyıllar arasında çeşitli bölgelerde yapılmış olan Anadolu mezartaşlannı, taşıdıkları özelliklerle beraber incelemek gerekmektedir.

Anadolu mezarlıklarında tespit edilen en erken tarihli Türk mezartaşları, 11. yüzyılın son çeyreği ile 12. yüzyıla aittir. İznik'in ilk fetih dönemine ait mezartaşları ile Erzurum ve Van Gölü çevresindeki mezarlıklarda rastlanılan bir grup mezartaşı bu döneme aittir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde yapılan mezartaşları; ***sandukalar ve şahideler*** olmak üzere iki ana tip arzederler. Fakat farklı bölgelere hakim olan sosyal, kültürel ve coğrafik koşulların değişikliği, zaman içindeki gelişme veya yeni etkiler nedeni ile bu iki ana tipin biçim, ölçü ve süsleme bakımından yeni bir takım alt grupları diyebileceğimiz varyasyonlan oluşmuştur. Bu sebeple Selçuklu ve Beylikler Dönemi mezartaşlarını, yukarıda da belirttiğimiz gibi taşıdıkları özelliklere göre bölgelere ayırarak incelemek ve aynı bölge içinde farklılıklar göste-

ren önemli merkezleri aralarındaki ilişkileri de belirterek tek tek ele almak gerekmektedir.

12. ve 15. yüzyıllara ait mezartaşlarının bol ve zengin örneklerle karşımıza çıktığı ilk bölge **Doğu Anadolu**'dur. Bu bölgedeki mezartaşlannm tipleri, ölçüleri, malzemesi ve süsleme karakterleri Orta ve Batı Anadolu'daki mezartaşlarından farklıdır. Taşıdıkları genel özellikler dışında belli başlı merkezlerin her biri mahalli sayılabilecek özelliklere de sahiptir. Erzurum ve çevresindeki mezarlıklarda rastlanan bu döneme ait mezartaşları gri renkli türden yapılmış sanduka ve şahidelerdir. Tarihi bilinen en eski sandukalar 13. yüzyılın ikinci yarısına aittir Bunlar çoğunlukla ***dikdörtgen prizma*** şeklinde bloklardır. Üst kısımları prizmatik veya hafif silindiriktir. Çifte Minareli Medrese (Hatuniye) Müzesi'nde toplanmış olan bu sandukaların bir şahide gibi biçimlendirilmiş olan baş ve ayak taraflarındaki yüzlerinde kabartma olarak işlenmiş ***kandil ve şamdan motifleri*** vardır. Bu kitabesiz mezartaşları 13. yüzyılın sonuna veya 14. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Bu merkezdeki 14. yüzyıl şahideleri tip olarak esinlerini Ahlat'dan almış olmalarına rağmen, sanat değeri bakımından onlarla kıyaslanamazlar.

Van Gölü çevresindeki merkezler bu bölgedeki en önemli yer olan Ahlat'ın etkisini taşırlar. Bu merkezlerden biri olan Erciş'de, mezartaşlarının çoğu ***kalker***den yapılmıştır. Bunların içinde yazı ve süsleme unsuru olmayan sade ve basit örneklerin yanında ***filiz kıvrımları ve kufi yazılarla süslü*** şah ideler de vardır. Bu mezartaşlarının arka yüzünde çok defa ***üstte mukarnaslı düz bir alınlık*** bulunur. Bunun altındaki ***kitabe*** ile çevrelenmiş kısım ***bir kandille*** veya sapları geometrik örgüler meydana getiren ve yalnızca 14. yüzyıla ait mezartaşlarında görülen geç ***rumi kıvrımları*** ile doldurulmuştur.

Bunlann dışında, devrilmiş bir sütunu andıran ***düz ve sade sandukalar*** da mevcuttur. Tarih kitabesi olmayan bu sandukaların hiç biri 13. yüzyılın ortalarından daha eski değildir. Gevaş'da Halime Hatun kümbetinin yanında büyük bir mezarlık vardır. Buradaki ***prizmatik ve şahideli sandukalar*** dikkat çekici örneklerdir. Bu mezartaşları da Van Gölü çevresindeki diğer merkezlerdeki süsleme repertuvarına sahiptir. Bunların esas önemli bir diğer yanları sanatçı kitabeleri olmalarıdır. Bu mezartaşlarından en erken tarihliler 14. yüzyılın başlarına, en geç olanlar ise 16. yüzyıla aittir.

Doğu Anadolu'da önemle ele alınması gereken bir başka mezartaşları grubu da ***koç, koyun ve at*** şeklinde olanlardır Çoğunluğu müzelere alınmış olmakla birlikte yine de küçük bir kısmı mezarlıklarda ya da resmi devlet binalarının bahçelerinde süs unsuru olarak bulunmaktadır. Bu konuda bir iki öncü örneğin dışında henüz doyurucu ve bütün sorulara cevap veren bir çalışma yapılmamıştır. Genellikle Kafkasya ve yakın bölgeler olan Doğu Anadolu'da rastlanılan bu mezartaşlarına bir iki örnekle de olsa Batı Anadolu'da karşılaşılması konunun boyutlarını genişletmektedir. Bu mezartaşları içinde koç ve koyun şeklinde olanlarına daha çok raslanmaktadır.

Ahlat, mezartaşları ile çok tanınan ünlü bir merkezdir. Mezartaşları; ***çatma lahitler, şahidesiz prizmatik sandukalar ve şahideler*** olmak üzere üç ana tiptir. Bu mezartaşları hiç bir İslami mezartaşlarında rastlanmayan büyüklükteki ölçüleri, kitabelerin içeriği ve ejder motifli süslemeleri ile adeta Orhun Anıtlarının İslamiyetten sonraki devamı gibidirler. Harbe Şehir, Taht-ı Süleyman, Kırklar, Merkez, Meydanlık ve Kale mezarlıklarında bulunan bu mezartaşları 12.-16. yüzyıllar arasına tarihlenirler. Kale Mezarlığı, Ahlat'ın Osmanlı devrine ait mezartaşlarını barındırır. 12. yüzyıl ile en erken tarihli mezartaşları da Meydanlık Mezarlığındadır. Altı mezarlığın en büyüğü olan Meydanlık Mezarlığındaki mezartaşlarında, özellikle 14. yüzyıla ait olanlarda üstün bir sanatın izleri görülür. Batı Anadolu'da ancak bir iki örneğine rastladığımız mezartaşlarına sanatçıların imza atması geleneğine burada 20 isimle tanık oluyoruz.

Malatya'nın eski Kırklar Mezarlığında bulunan tarihi mezartaşları üç ana tip sunarlar. Bunların bir kısmı dikdörtgen prizma şeklinde büyük bloklar halindedir. Bir kısmı da Anadolu'nun her tarafında görülen, mezar kitabesini taşıyan küçük sivri kemerli şahidelerdir. Bunların arasında yuvarlak kemerli ve kulaklı bir şahide kabartma arkaik küfi yazısı ile dikkat çekicidir. Malatya için özellikle karekteristik olanlar ise dikdörtgen prizma biçiminde

dört bloktan meydana gelen ortası açık sanduka biçimindeki mezartaşlarıdır. Bunların baş taraf!arındaki blok şahide yerini tutmak için hafifçe çıkıntılı olarak yapılmıştır. Sandukaların yan kenarlarındaki süsleme tamamen Malatya'ya özgüdür. Ulu Cami içindeki bu tip bir sandukanın yan kenarlanndaki hayvan figürleri ile bu merkez ayrıca önem kazanır. Bu mezartaşları 13. yüzyılın son çeyreği ile 14. yüzyılın ilk çeyreği arasında yapılmış olmalıdır. Yukarıdaki şahideler daha erken örneklerdir. Küfi yazılı mezartaşı 12. yüzyılın ilk yansına aittir.

Anadolu mezartaşları içinde ortaya koydukları özelliklerle, ayrı bir bölge karekteri gösteren bir diğer bölge de Orta Anadolu'dur. Burada çoğu Nasrettin Hoca Mezarlığından müzeye alınmış zengin bir mezartaşı kolleksiyonu ile ilk akla gelen merkezlerden biri Akşehir'dir. Bu merkezde şahide sayısı sandukalardan daha çoktur. Bu şahideler, taç kısmı iki veya üç dilimli sivri kemer formunda ve yanlarda burmak süs sütunceleri ile genel biçim özelliği olarak diğer Orta Anadolu merkezlerindeki biçimleri tekrarlarlar.Ölçüleri itibarı ile de aymdırlar.Bu mezartaşlan 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonraya tarihlenirler. Taç kısımları girift hatayi motifi ile doldurulmuştur. Bazılarının ortasında kandil ve şamdan motifleri de bulunur. Akşehir mezarlıklarının belki de en önemli özelliği Anadolu'nun hiç bir yerinde rastlamadığımız sayıda figürlü mezartaşlarına sahip olmasıdır. Bu mezar taşlarının bir kısmı hattat ve sanatkar kitabelerine de Figürlü mezartaşlarına sahip bir başka Orta Anadolu merkezi olan Konya'da Selçuklu devrinden bugüne 32 ayrı yerde mezarlık kurulmuş, bunların ancak altısı günümüze gelebilmiştir. Bu mezarlıkların en önemlileri de Musalla, Üçler ve Hacı Fettah mezarlıklarıdır. Bu mezarlıklarda hemen hemen tarihi ve sanat değeri olan hiç bir mezartaşı kalmamıştır. Bugüne kalan mezartaşları Konya İnce Minareli Medrese ve Konya Sırçalı Medrese müzelerinde bulunmaktadır. Selçuklu dönemi Konya mezartaşları, çoğunluğu mermerden olmak üzere "Sille Taşı" denilen sanmtrak kahve renkli tüfden ve beyaz ya da gri renkli bir çeşit kalker olan "Gödene Taşı'ndan yapılmışlardır.

Selçuklu dönemi Konya mezartaşlan sanduka ve şahide olmak üzere iki tipte yapılmışlardır. Genellikle mermerden yapılmış olan sandukalar üst üste kademeli prizmatik, bazen de boyuna kesilmiş yaran silindir şeklindedir. Dikey biçimde baş ve ayak taşlan şeklindeki şahideler, 5-20 cm. eninde, üst kısmı dilimli ya da sivri kemerli olarak yapılmışlardır. Baş taşlanna Arapça ve Farsça olarak ayetler, hadisler,şiirler ve mezann adına yapıldığı kişinin kimliği, ayak taşma da ölüm tarihi yazılmıştır. Seyrek olarak da bütün yazılann baş taşma yazılıp ayak taşmda ise süslemeye yer verildiği görülür. Selçuklu çağı Konya mezartaşlarında süsleme unsuru olarak yazı, bitkisel motifler, zencirek ve iki örnekte de figürlü tasvir kullanılmıştır. Selçuklu dönemi Konya mezartaşları, biçimde ve süslemede arkaik denemeleri ve yenilikleri ile henüz bu bölgede olgunlaşmamış fakat yenilik olarak devrinde bir gelişmenin başladığını gösteren ömeklerdir. Bu deneme ve yeniliklerin bir ölçüde olgunlaşacağı ve geçiş dönemi özelliği olrak eklektik bir üslup karekteri ile karşımıza çıkacağı Konya'nın Beylikler dönemi (Karamanoğulları) mezartaşları ise çalışmamızın esasını oluşturan takip eden bölümlerde geniş bir şekilde incelenecektir.

Sivas ve Tokat mezartaşlan birbirini tamamlayan, hemen hemen eş özellikler taşıyan bir grup oluştururlar. Sivas'ta sanduka ve şahide tiplerinin bölgesel özellikler gösteren değişik örnekleri vardır. Mermerden yapılmış olan sandukalar 14. yüzyılın ikinci yarısından kalmadır. Bu mezartaşları baş ve ayak taraflarının yanlarında burmalı sütunceler bulunan mihraplı şahideler şeklinde işlenmiş olan şahideli sandukalardır. Bunların benzerlerine Van Gölü çevresindeki merkezlerde de rastlanır. Sivas şahideleri, üst kısımlarının sivri ve dilimli kemer şeklinde olması itibarı ile Kırşehir, Konya ve Akşehir mezartaşları ile birlik gösterirlerse de mukarnaslı mihrap tarzındaki kompozisyonları, değişik motifleri ve çok ince işlenmiş olmaları ile onlardan ayrılırlar. Sivas'daki şahidelerden tarihli olanlar, 14. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Sivas Müzesi'nde ince uzun dikdörtgen prizma şeklinde bir grup mezartaşı daha vardır. Bunların kenarlarında veya üstlerinde seyrek olarak yazıya rastlanır. Yanlızca üst yüzeyleri işlenmiş olan bu taşlar şahideli sandukaların kapak taşlarıdır. Bunların ait oldukları sandukaları tespit etmek mümkün değildir.

Tokat mezartaşları içinde çoğunlukla karşılaşılan

tip sandukadır. Bunlar tek parça halinde ve şahidelidir. Kitabelerinden tarihleri tespit edilebilenler 15. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Tokat Müzesi yakın çevreden toplanan şahidelerle de zengindir. Bu taşlarla Sivas'takiler genel olarak form, kompozisyon ve motifler bakımından pek çok ortaklıklar gösterir. Değişik örneklerin dışında bunlar dilimli, kemerli yüzleri keskin profilli mukarnaslı bir mihrap nişi gibi işlenmiş ve tekrarlanan rozetlerle süslenmiş küçük şahidelerdir.

Tarihi mezarlıkları ve mezartaşlarının korunamaması nedeni ile incelenecek pek az mezartaşı kalmış olan Kırşehir, yine de Orta Anadolu'da önemli bir merkezdir. Çoğunluğunu şahideler teşkil eden Kırşehir mezartaşları Konya ve Akşehir mezartaşlarından pek farklı sayılmazlar.

14. yüzyılla beraber gördüğümüz Ankara mezartaşları diğer Orta Anadolu merkezlerindeki mezartaşlarından daha sadedirler. Ankara'daki şahideler çağdaşları Akşehir şahidelerine oldukça benzerler. Süslemelerinde girift bitkisel öğeler, rumi ve hatayi motifleri kullanılmıştır. Ankara mezartaşları içinde Ahilere ait bir çok mezartaşı vardır. Orta Anadolu bölgesi olarak ele aldığımız merkezlere benzer özellikler gösteren bir başka yer de Afyon ve çevresidir. Afyon mezartaşları hem tipleri hem de tasvirlerinin konuları ve içerdikleri figürlerin çeşitliliği bakımından özel bir durum gösterirler. Sarı tüfden yapılmış olan bu taşların üzerinde av ve mücadele sahneleri ile bu sahnelerde de ejder, yılan, kuş, rozetler, çift tavus kuşu ve sfenks motifleri görülmektedir. İslam öncesi Türk kültürü ile bağlantısı kuvvetle muhtemel olan bu figürlü mezartaşları 13. yüzyılın sonlarına ya da 14. yüzyılın başlarına ait olmalıdır. Figürlü mezartaşlarının mahiyeti kadar bu bölgede koç, koyun başlı mezartaşlarının bir iki örnekle de olsa mevcudiyeti önemli ve dikkatleri çekici bir hususdur.

Anadolu'da bilinen en erken tarihli mezartaşlarından bir grubun da İznik'de bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Sözünü ettiğimiz bu mezartaşları 11. yüzyılın son çeyreğinde İznik'i alan ve buraya kısa bir süre hakim olan Selçuklu Türklerine aittir. Sanduka tipindeki bu mezartaşlarında arkaik küfi yazılı kitabe ve kıvrımdallar süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Daha sonra şehir Bizanslılar tarafından geri alınınca bu mezartaşları surların onarımında kullanılmıştır. Bu mezartaşlarından sonra, yaklaşık 250 yıl sonraya ait olan İznik'in erken Osmanlı dönemi mezartaşları ile karşılaşıyoruz. Bunlar sivri kemerli veya dilimli, mukarnaslı taç kısmı rumi ya da hatayilerle süslü, bazen ortasında süslü bir kandil, rozet, madalyon, bazen de yalnızca yazı olan değişik boylardaki mermer şahidelerdir. Bu mezartaşları Selçuklu ve Beylikler devrinden Osmanlı sanatı üslubuna geçiş döneminin bir özelliği olan eklektisizm örnekleridir. Erken Osmanlı devrinin Bursa mezartaşları genellikle mermerdir. İnce uzun prizmatik sandukaların baş ve ayak tarafında birer şahide vardır. Orta Anadolu'dakilere göre hayli yüksek olan bu şahidelerin üstleri sivri kemerlidir. Baş taşlarının ayak taşlarına göre daha yüksek olduğu bu mezartaşlarının dış yüzleri daha süslüdür.

Batı Anadolu'nun Bergama, Manisa, Aydın, Tire, Milas gibi merkezlerinde görülen mezartaşlarının en eskileri 14. yüzyılın ilk yarısından, Aydınoğulları ile Menteşeoğullarından kalmadır. Şahideler Orta Anadolu'nun küçük şahidelerini hatırlatırlar. Özellikle Tire'deki 15. yüzyıl mezartaşları sade örneklerdir. Süs öğeleri çok az kullanılmıştır. Menteşeoğullarına ait Milas'da bulunan şahideler de dilimli taç ile iki yanında sütunceler bulunan bir kitabeliği içerirler. Taç kısımları hatayilerle kaplıdır. Kitabeler işlek bir sülüsle yazılmıştır. Bunlar da Aydınoğulları mezartaşları gibi küçüktür. Bergama civarındaki Konam ve Dikili mezarlıklarındaki 15. yüzyıla ait mezartaşlarında yüksekliklerin arttığı ve yazının Osmanlı sülüsüne dönmeye başladığı görülür. Bu taşlar rumiler ve palmetlerle süslenmiştir. Batı Anadolu'da bu döneme ait mezartaşları içinde figürlü olanlara rastlanmamıştır.(1)

(1) Başkan, Seyfi. "Karamanoğulları dönemi Konya mezartaşları." Vol. 6. TC Kültür Bakanlığı, 1996. s. 61-69.

Analoji

İki şey arasındaki benzerliğe dayanarak birisi hakkında verilen hükmü diğerine de uygulama, benzerliği bir bilgi prensibi olarak kullanma şeklindeki akıl yürütme yolu, kıyas ve temsil yoluyla

hüküm çıkarma, andırış, andırma,[1] örnekseme, kıyas.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Anane

a. Bir toplumda atalardan kalmış olması dolayısıyla saygı duyularak devam ettirilen kültürel aktarımlar, gelenek.[1] Belli bir kimliği korumuş olan topluluklarda, kuşaktan kuşağa aktarılan ve hukukun kaynaklarından birisini oluşturan sosyal davranış, örf,[1] âdet.[2][3]

b. Alışkanlık.[1]

c. Ağızdan ağza nakledilerek gelen rivayet.[2] Bir hadis, bir haber vb. rivayet ve nakil yoluyla gelen şeylerin "an fülânın an fülân" (falandan filandan) diyerek söylenenin gösterilmesi, rivayeti nakledenlerin ardı ardına sıralanması.[4][5]

d. Ayrıntı, tafsilât.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA, İslâm Ansiklopedisi;
(5) Akay, Hasan. a.g.e.

Anasırı Erbaa

Eski kimyacılar tarafından bütün madenlerin esası sanılan,[1] maddi âlemin esasını teşkil ettiğine inanılan ve basit cisim olarak kabul edilen dört unsur; su, hava, ateş, toprak.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ana Sultan Türbesi-Kütahya

(1) Kütahya Valiliği. a.g.e. s. 68,
(2) Bozoğlu, Ömer-Nihat Değirmenci "Kütahya." Kültür Ve Turizm Bak. Yay. Ank.(2006). s. 28,
(3) Ölçen, Sadık. a.g.e. s. 25

Anasultan Türbesi-Bursa

(1) Dikmen, Alaattin. "Bursa İnanç Coğrafyası (Bazı İlçeler Örneği)" Doktora Tz. Uludağ Ün. Sos. Bilm. Enst. Bursa (2007). s. 118

Anavysos Kourosu

Attika'daki bir mezarlıkta bulunan doğal büyüklükteki mermer, kovros.(İ.Ö. 540)[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Anbarlı Evliya Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Anber Reis Türbesi-Konya

(1) Gürer, Dilaver, Bekir Şahin. "Meram Kitabı, Mevlana-Konevi-Meram." Meram Belediyesi Sadreddin Konevi Araştırma Merkezi Yayınları. Konya. (2007). s. 62

Andık Dede(Andık Deresi) Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 78

Andır

Ölüden kalan eşya, sahipsiz kalan eşya, soyka.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ane Hatun Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16,
(2) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 74

Anı Daim

Tasavvufa göre, Ezel ile ebedi içine alan, ilâhi hazret mertebesinin genişlemesidir. Ezel ve Ebedin her ikisi de ezeldekilerin, ebedteki zaman parçalarına doğru zuhuru için, şu anki vakit içindedir. Ezel ve ebedin bütün parçalarını içine almasıyla ezel, ebed ve içinde bulunan bir an birleşir. Bunun için ona "**zamanın batını**" veya "**zamanın aslı**" denir. Çünkü zamanın parçası olan anlar, onun üzerindeki nakışlar ve hüküm ve suretlerinin zuhur ettiği değişikliklerdir. O aslında, her zaman kendi hali içinde vardır, sabittir ve değişmezdir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Anıt

a. Bir olayı veya tanınmış örnek bir kişiyi gelecek nesillere tanıtmak, hatırlatmak, hatırasını de-

vam ettirmek üzere yapılan[1][2][3] ya da dikilen, göze çarpacak büyüklükte, simge niteliğinde yapı, yontu, gömüt, sütun ya da benzeri bir yapıt, abide.[4]

b. Tarih ve sanat değeri büyük yapı.[1] Çok önemli ve değeri yüksek olan eser.[2]

(1) Hasol, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Anıt Kabir

a. Atatürk'ün Ankara Rasattepe'deki mezarı ve etrafındaki anıtsal eserler.[1]

b. Tarihe geçmiş kişiler, devlet büyükleri için yapılan ve abide değeri olan mezar.[2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Anıt Mezar

a. Tarihi kişilikler,[1] Devlet büyükleri için yapılan ve abide değeri olan mezar.[2]

b. Anıtsal mezar, mozole.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Hasol, Doğan. a.g.e.

Anıtsal

a. Anıtla ilgili, anıt ölçüsünde ya da niteliğinde, abidevi.[1] Büyüklüğü ile anıtı andıran.[2] Anıta benzeyen.[2] Görenlerde bir anıt etkisi bırakan.[2] Anıt değerinde olan.[3][4]

b. Ululuğu, sağlamlığı, güzelliğiyle, görünüşüyle gözü, gönlü çeken.[4]

c. Çok önemli, çok büyük ve değerli.[4]

(1) Hasol, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ani Ölüm

Özellikle genç yaşta vuku bulan ölümler. Bir başka deyişle, ani ölümler, kozmik düzenden kaosa geçildiği duygusu uyandırdığından, büyük ölçüde anormal olarak kabul edilir.[1]

(1) Altuntek, N. Serpil. "Şanlıurfa İli Bediüzzaman Mezarlığı Yazıtlarındaki "Uçmak" ve "Kapı" Metaforları Üzerine Bir Simgesel Antropolojik Çözümleme." Journal of Faculty of Letters/Edebiyat Fakultesi Dergisi 27.1 (2010).

Animizm

Evren'de var olan her şeyin bir ruha sahip olduğu ve evrenin ruhlar âleminin gizli güçlerince yönetildiği şeklindeki ilkel inanç.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Anisteemi

Yeni Ahit'te "anisteemi" (yukarı kalkmak) kelimesi, çeşitli defalar ölü bedenlerinin dirilmesine, özellikle de Hz. İsa'nın üçüncü günde ölümden dirilişine atıfla kullanılmıştır.[1]

(1) Hıtchcock, Mark. "Hıristiyanlıkta Ölümden Sonraki Hayat." Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi (Ekim/Kasım/Aralık 2005), c. V, sy. 4, ss. 297–314. s. 302

Anjelik

Melek gibi anlamına gelir.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Ankâ

Tasavufa göre, Allah'ın, âlemin cesetlerini kendisinde, kendisiyle açtığı havadır. Anka heyuladan kinayedir. Çünkü o da Anka gibi görülmez, ancak suretle birlikte bulunur. O düşünebilir bir varlıktır. Bütün cisimler arasında müşterek olan mutlak heyula "unsur-i azam [en büyük unsur]" olarak isimlendirilir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Ankaravi İsmail Rusühi Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 213

Ankebût Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi dokuzuncu sûresi.(...)

Ankebût sûresi birbiriyle ilişkili çeşitli konuları ihtiva etmektedir.

İlk âyetlerde (1-9) insanların yalnızca "iman ettik" demekle kurtulamayacakları, müminlerin dünya hayatında inançları uğruna çektikleri sıkıntılarının da birer imtihan olduğu, böylece gerçek müminlerle münafıkların ortaya çıktıkları, daha önceki peygamberler ve onlara inananların da çok zorlu belâlara uğratıldıkları ve imtihana çekildikleri, eskiden beri din yolunda kuvvetlilerin zayıfları ezmeye kalkıştıkları, çeşitli tuzaklarla ve yalan vaadlerle onları dinlerinden döndürmeye çalıştıkları, müminlere amellerinin daha güzeli ile karşılık verileceği, kâfirlere ise uydurdukları şeylerden dolayı hesap sorulacağı bildirilmiştir.

Bu ilk âyetlerin arkasından münafıklardan söz edilmiş ve onları bekleyen acı sona işaret edilmiştir (âyet 10-13).

Daha sonra (âyet 14-22), inanmak istemeyenlerin her zaman peygamberlere düşman oldukları ve onları göçe zorladıkları, fakat sonuçta kâfirlerin ilâhî cezaya çarptırıldıkları, nitekim yeryüzünde görülen şehir harabeleri ve o eski görkemli yapıların, gerçeklere kulak tıkayan, azgınlık yapıp yoldan çıkan ve bu yüzden helâk olan inkârcı kavimlerden geriye kalmış ibretli eserler olduğu ifade edilmiş; Allah'ın yaratılışı tekrar tekrar yenileyerek vücuda getirdiğine ve O'nun hükmünden kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir. Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Lût gibi bazı peygamberlerin kıssalarına temas edilen âyetlerde (23-44) ise aklı olanların ibret alacağı olaylar ve acı sonuçları gözler önüne serilerek müminlere güven ve ümit verilmiş, imansızlara ve zalimlere de başlarına gelecek felâketler ve musibetler hatırlatılmıştır.

Allah'ın vahiy yoluyla insanları aydınlatması, onları kötü yollardan ve bilgisizliğin karanlığından korumak içindir. Müminler kitabı okuyarak ve ibadet edip namaz kılarak arınırlar, ruhen yükselip olgunlaşırlar. Ehl-i kitap olanlar, müşrikler gibi inatçı ve inkârcı değillerdir. Onlar kitap ve vahyin ne olduğunu bilir ve anlarlar. Peygamber, Kur'an'dan evvel herhangi bir kitap okumuş değildir, üstelik yazı yazmayı da bilmiyordu. Kur'an'da iman edenler için hem rahmet, hem de öğüt vardır (âyet 45-51).

Bâtıl ve anlamsız şeylere inanıp Allah'ı inkâr edenler zarara uğrayacaktır. Allah huzurunda her şey gün gibi açığa çıkacaktır. Kâfirler, Hz. Peygamber'den azabın kendilerine hemen gelmesini istediler. Halbuki azabın muayyen bir vakti vardır ve onlara ansızın gelecektir. Herkes ölümü tadacak ve Allah'ın huzurunda hesap verecektir. Müminlerin, yurtlarından ayrıldıkları takdirde geçim sıkıntısı ve açlık korkusuna kapılmaları için bir sebep yoktur. Çünkü Allah kullarından dilediğine rızkı bol bol verir, dilediğine de darlaştırır. Gökten yağmur indirip ölü toprağa can veren de O'dur (âyet 52-63).

Allah'a ve âhiret gününe iman edenler bu dünyanın geçici olduğunu bildikleri için daima Hakk'ın rızâsını gözetirler, âhiret hayatına önem verirler. Onlar darda kaldıkları zaman Allah'a yalvaran, rahata kavuştukları anda Allah'ı bırakıp puta tapanlara benzemezler. Allah'a karşı yalan uydurandan ve gerçek kendisine açıklandıktan sonra onu inkâr edenden daha zalim bir kimse olamaz (âyet 64-68).

Ankebût sûresi, Allah'a inanan ve Allah yolunda sıkıntılara göğüs geren gerçek müminlerin Allah'ın himayesinde olduklarını ve Allah katında yüksek bir mevkiye sahip bulunduklarını müjdeleyen âyetle sona erer.[1]

(1) DİA; [ANKEBÛT SÛRESİ - Emin Işık] c. 03; s. 215

Ankuza Baba Türbesi-Harput

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 220,

(2) Yavuz, Emrah. "Harput Halk Kültüründe Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. [1] Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ (2005).

(3) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 220,

(4) Oymak, İskender1. a.g.e.S. 42-

Anma

a. Anmak eylemi, yâd, zikir.[1]

b. Genellikle ölmüş bir kişiyi veya mühim bir olayı akla getirme, hatırlama, yâd etme, zikretme, bahsetme.[2][3]

c. Daha önce öğrenilen ya da yaşananın bilince çıkması.[1]

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Anmak

a. Aklına getirdiği bir şeyi, bir kimseyi veya olayı anımsayarak sözünü etmek, diliyle söylemek, bahsetmek, zikretmek.[2] Adını dile getirmek.[1][3]

b Geçmişte olan bir olayı veya tanıdığı birini aklına getirmek, hatırlamak, anımsamak, düşünmek ve bunu gösteren bir davranışta bulunmak,[1][2] yâd etmek, tahattur etmek.[3]

c. Bir büyüğün hizmetlerini ve iyiliklerini anlatmak için toplanmak.[2]

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar, Ötüken, Türkçe Sözlük;
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Anonim (İsa Baba) Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 a.g.e. s. 88

Anonim (Zortul) Kümbet Türbesi-Van

(1) Van Valiliği. a.g.e.

Anonim Türbe I-İzmir

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 124

Anonim Türbe II-İzmir

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 126

Anonim Türbe III-Gümüşhane

(1) Özkan, Haldun. "Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri" A. Ü. Türkiyat Araşt. Enst. Dergisi Sayı 41 Erzurum (2009). s. 160

Anonim Türbe IV-Filistin

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 138

Anonim Türbe V-Aksaray

(1) Topal, Nevzat. "Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri." Dokt. Tz. Niğde Ün, Sos. Bilm. Enst. Niğde (2006). s. 59

Anonim Türbe VI-Şırnak

(1) Ertekin, M. Zahir. "Cizre'deki Mimari Eserler." Yük. Lis. Tz. Yüzüncü Yıl Ün. Sos. Bilm. Enst. Van (2005). s. 71

Anonim Türbe VII-Kayseri

(1) Aydın, Remzi. a.g.e. s. 44

Anonim Türbe VIII-Gaziantep-Nizip

(1) Kaynak Yok

Anonim Türbe IX-Bayburt

(1) Çöteli, M. G. a.g.e. s. 61

Anonim Türbe X-Bayburt

(1) Çöteli, M. G. a.g.e. s. 64

Ansab

Hanefi ve Sünni olan Karapapaklar, kabir taşlarını, insan heykeli şeklinde yapmışlardır. İslâm dininde içki ve kumar gibi "ansab" denilen dikili taşlara tapmak yasaktır.[1]

(1) Demirel, Feray. a.g.e., s. 16

Ant

a. Allah'ı veya mukaddes bir varlığı şahit tutarak verilen söz, yemin, kasem, ahit, besa, gülbank, kasem, peyman.[1][3] Bir şeyin doğruluğunu Allah'ın tanıklığı ile beyan etme veya aynı yolla söz verme.[2]

b. Bir kimsenin verdiği sözün ya da söylediklerinin doğruluğunu tasdik için, yasa ya da örf gereği, belli sözleri söylemesi ya da hareketleri yapması.[2][3]

c. Bir şeyi yapacağı ya da yapmayacağı konusunda kendi kendine kesin söz verme.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali, a.g.e.

Antakya lahiti

Lahitin içinde bulunan paralar ve diğer malzemeler bize dönemi, yaşayışı, kimlerin egemenlik

sürdüğü, kültürü dini ve daha bir çok önemli konularda yorum yapmamızı sağladı.

Lahit çok değerli ve emek isteyen bir mermerden Afyon Mermerinden yapılmıştır. Bu da bize Lahitin Afyonda yapıldığını fakat Antakya'ya mezar sahibi için gönderildiği fikrini düşünmemizi sağlamakta.

1993 yılında Antakya'nın Kışlasaray Mahallesi'nde 2. mıntıka 487 parsel sayılı taşınmazda yapılan bir temel hafriyatı sırasında bulunmuştur. 5 gün süren bir çalışma ile lahit çıkartılarak müzeye getirilmiştir. Lahit için Hatay Arkeoloji Müzesi'nde özel salon yapılmıştır.

Antakya Lahiti milattan sonra 3. yüzyıla aittir.

Lahit, sidemara tipi olarak adlandırılan gruptandır. Aslında Sidemara, Konya'daki antik bir yerin adıdır. İlk defa bu yörede bu tür lahit uygulaması görüldüğü için bu adı almıştır. Antakya Lahiti'nin mermeri Afyon yöresinde bulunan İsce Hisar mermer yataklarından çıkarılmıştır.

Lahit 243 cm uzunluğunda, 122 cm genişliğinde ve 120 cm yüksekliğindedir.

Lahit içinde Roma dönemine ait, Alpin ırkından olduğu anlaşılan biri erkek ikisi kadın üç yetişkinin iskeletinin bazı küçük buluntuları zarar görmeden açığa çıkarılmış ve müzede özel bir odada sergileniyor.

Lahitin dış yüzeyi hem aile fertlerinin yaşayışını hem de mitolojik öyküleri anlatan kabartmalarla süslenmiştir. Ön cephede aile fertleri resmedilirken, küçük cephede adak sahnesi işlenmiş. Lahitteki erkek ava meraklı olduğu için diğer uzun bölümde de av sahnesi işlenmiş. Öteki küçük bölüm de ise kişilerin gençlikten olgunluğa geçişteki vaftiz sahneleri yer alıyor. Lahitin kapağında ise karı kocanın mermerden yapılmış yatar vaziyette heykelleri bulunuyor.

Erkeğin kafası çalışmalar sırasında bulunamamış kadının yüzü ise heykeltıraş tarafından işlenmemiştir.(1)

(1) http://arkeogenc.blogspot.com.tr/2013/05/antakya-lahiti.html

Ante

Helenistik tapınaklarda sella (cella)nın yan duvarlarının uçları.(1)

(1) https://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/ara.php?q=ante

Anthropoid

Yunanca'da İnsan şeklinde, insan gibi anlamına gelen bu terim insan vücudu şeklindeki lahit ve tabutlar için kullanılır.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Anubis

Mısır'da ölülerin çakal başlı tanrısı.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Apo Mırzitni

Müslüman Arnavutlarda, baş sağlığı dilemek için kullanılan ifade.(1)

(1) Sulooca, Mürteza, Üsküp ve Çevresinde Ölümle ilgili inanç ve Uygulamalar, s.18

Apoptois

Özel gelişimlere ve çevresel uyarılara karşı önceden tasarlanmış, genetik olarak programlanmış ölüm.(1)

(1) Demirsoy, Ali, Yaşlanmanın ve Ölümün Evrimsel Öyküsü, s. 8, Turkısh Journal of Geriatrıcs, S.1, 1998

Apotheosis

Bir ölümlünün tanrılar düzeyine yükselmesi. Latince de **consecratio** olarak bilinir. Yunan mitolojisinde sık rastlanan bu motif Helenistik dönemden sonra üst sınıf arasında yaygınlaşmıştır. Anadolu arkeolojisinde sık rastladığımız heroon (mezar anıtları) bunu gösterir. Apotheosis ölmüş bir imparator için Roma'da uygulandı.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Arab Mehmed Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183

Arab Şah Türbesi-Semerkant

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 10 s. 276

Arabacı Sefer Dede Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 138

Araban Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 626

Araf

a. Ahirette günahla sevabı denk olanların kalacakları, Cennet ile Cehennem arasında bir yer,(1)(10) set.(2)(3)(5)(6)(9)(11)(12)(13)(14) Sevapla günahı birbirine eşit ve denk olduğu için ne cennete ne de cehenneme gidemeyenlerin bulundukları yer.(7)

b. Cennet ile cehennem arasında bulunan surun üst kısmı, balkonları, burçlarıdır.

c. Yerden yüksek olan her şey,(8) tepe.(7)

d. Örfler, âdetler.(2)

e. İki şey ortasında kalan yer veya hal; ne bir taraf ne öbür taraf, ara geçit.(3)

f. Tasavvufta "Araf" matla', yani Hakk'ı her şeyde, o şeyi O'nun mazharı (zuhur yeri, zuhur ettiği yer) olarak bütün sıfatlarıyla tecelli eder bir halde müşahede etme makamıdır. Bu makam, her tarafı seyretme makamıdır.(4)(7)

g. Cennet ve cehennem arasındaki (zahiri ve batini olan) sur ve settir. Batini cennete dönüktür. Cennet onun yanındadır. Zahiri cehenneme dönüktür. Cehennem onun yanındadır.(15)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) İmam Şa'rani. "Ölüm Kıyamet Ahiret ve Ahir Zaman Alametleri", Bedir Yayınevi, İstanbul.
(5) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e.,
(6) Akay, Hasan. a.g.e. ,
(7) Seccâdî, Seyyid Cafer. a.g.e.
(8) Ünal, Necdet. "Kur'ân'ı Kerim'de A'râf ve A'râf Halkı." Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 10.3 (2010): 39-52. s: 39-40
(9) Erdoğan, Naim, Kıyamet ve Ahiret Ölüm ve Sonrası, Huzur Yayınları, s. 243;
(10) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(11) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(12) Erginli, Zafer. a.g.e.
(13) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(14) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(15) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Aralık Hacı İbrahim Gödek Türbesi-Iğdır

(1) Buyruk, Hasan. "Tarihi ve Kültürel Varlıklarıyla Iğdır" Iğdır Belediyesi Kültür Yayınları Yayın No:2, Iğdır.(2006). s. 220

Arakçin

a. Genellikle tarikat mensupları tarafından kullanılan bir başlık türü.(1)

b. Teri emmesi içim fes, kavuk ve külah altına giyilen ince pamukludan yapılmış, üzeri işli bez takke, terlik, arakkiye.(2)(3) Üzerine sarık sarılan keçe külah,(2) yünden veya pamukludan yapılmış bir nevi takke.(3)

(1) DİA;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Arap Ahmet Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı Recep, a.g.e. s. 66,
(2) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 4, s. 550

Arap Ata Türbesi-Özbekistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 240

Arap Baba Türbesi-Elazığ

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 143,
(2) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 221,
(3) Yavuz, Emrah. a.g.e.
(4) Oymak, İskender1. a.g.e.S. 33

Arap Baba Türbesi-İstanbul-Kadıköy

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 30

Arap Baba Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 133

Arap Beşir Dede Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 78

Arap Dede Türbesi-Kütahya

(1) Kütahya Valiliği. a.g.e. s. 68

Arap Dede Türbesi-Bursa

(1) Bursa B.B.2. a.g.e. s. 105

Arap Dede Türbesi-Sivas-Şarkışla

(1) Gökbel, Ahmet. a.g.e. s. 4

Arap Evliyası Türbesi-Sivas-Kırıkseten

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 72

Arap Evliyası Türbesi-Sivas-Gürsel Paşa Cad.

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 74-

Arap Evliyası Türbesi-Sivas-Mehmet Paşa Mah.

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 74

Arap Şeyh Türbesi-Diyarbakır

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16,
(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 110,
(3) Diyarbakır Valiliği. "Diyarbakır Kent Rehberi." Diyarbakır Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü s. 34

Arap Şeyh Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 76

Arap Baba Türbesi-Kars

(1) Kars Valiliği, "Kars İli Kültür Envanteri 2009." s. 54

Arasat

Kur'an'a, İslâm'a göre Kıyamet gününde(1) bütün ölülerin kıyamet günü dirilip, toplanacağı meydan,(2)(3)(4) mahşer yeri, haşr ve neşir meydanı,(5) mevkif yeri,(6) mahşer meydanı.(7)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(6) Gazali, Ebu Hamid1. a.g.e., s. 51;
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Arbaş, Hamit

Milli Ktp./Tasnif No: 1983 Sa 15

Çanakkale Yalı Camii Haziresi Mezar Taşları, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Dergisi, Y.12, Sayı: 2, S.1-23, Ege Ü. Ed. Fak., 2003, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arbaş, Hamit

Milli Ktp./Tasnif No: 1983 Sa 15

Divan Edebiyatı Müzesindeki Bir Grup Mezar Taşı, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Dergisi, Y.11, Sayı:2,S.1-12, Ege Ü. Ed. Fak., 2001, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arcosolium

(Mimarlık) (Lat. arcus, ok, ve solium, ölüler için çanak). Hıristiyan yeraltı mezarlıklarında sık rastlanan bir çeşit mezara verilen ad. Örnekleri klasik ve doğu Eskiçağ mezarlarında da bulunmuştur. Sünger taşından duvarlarda açılmış bir oyuktur; bu oyuğun üst kısmı, yuvarlak kemer biçimindedir ve çoğu zaman resimlerle süslenmiştir. Dini tören, arcosolium'un mensa'sı üzerinde yapılırdı.(1)

(1) https://www.seslisozluk.net/arcosolium-nedir-ne-demek/

Ardıçlı Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Arıklı Türbesi-İçel

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Arınma

a. Arınmak işi, temizlenme, paklanma, korunma.(1)(2)

b. Kirlendiği sanılan kişi, eşya ve hayvanların, bu kirden arıtılması amacıyla uygulanan ateşe tutma, tütsüleme, yıkama, kurban kesme, büyü yapma gibi halk uygulamalarının tümü.(1)

c. Ruhun tutkulardan kurtulması.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Arif

a. Çok anlayışlı, hakkıyla bilen, gördüğünü uzun düşünmeye gerek kalmadan hemen kavrayacak yetenekte olan, anlaması, kavraması, sezgisi güçlü, bilen, vâkıf, aşina, tanıyan, anlayışlı, kavrayışı mükemmel, marifet sahibi, anlayışlı kimse, irfan sahibi, ehl-i dil.[1][3][4]

b. Allah'ın sırları kendisine açılmış olan seçkin kul, herkesin göremediği manevi gerçekleri gören, anlayan, bilgilerin en üstünü olan "Allah'ı bilme" konusunda bilgi sahibi ve yüksek bir olgunluğa erişmiş olan, Allah Teâlâ'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimse.[2] Tasavvuf anlayışına göre arif âlimden farklıdır. Âlim dış âlemi bilen, arif ise ezel sırları kendisine açılmış olan, Allah'ı, kâinatı, nefsini tanıyan, bilen, irfan sahibi kimsedir.[1] Müşahede ve temaşadan hâsıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da arif denir.[4] Manevi tecrübeyle marifet ve hakikat mertebesine ulaşan sûfi.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) DİA

Arif Efendi Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Arif Efenfi Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Arife Toprağı

Adana çevresinde, arife günü mezarlığa, ölenin bahçesinden alınıp götürülen toprak.[1]

(1) Başçetinçelik, Ayşe2, Adana Halk Kültüründe Mezarlıklar ve Ruhlarla İlgili İnanmalar, turkoloji.cu.edu.tr. , s.2

Ariz Baba Türbesi-Kırklareli

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 285

Arkam Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Arkasolium

Mezar hücresi; Katakomplarda duvara dikine konulmuş mezar yeri olup üstü yarım kubbeli bir niştir.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Arnavud Ahmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 20

Arnavud Ahmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Arnavudiye-Defterdariye Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 693

Arpalık

a. Osmanlı Devletinde ilmiye sınıfı mensuplarına, idari işlerde ve saray teşkilatında görevli olanlara maaşlarına ek olarak verilen yahut emekliye ayrıldıkları, işlerine son verildiği zaman emekli veya açık maaş olarak tahsis edilen mal veya para.[1][2][3]

b. Padişahların annesine, kız kardeşine ve haseki sultanlara verilen haslar, başmaklık.[2]

c. Hayvan dişlerinde bulunan ve hayvan yaşlandıkça aşındığı için, yaşını belli eden benek.[3]

d. Açıktan menfaat sağlanılan yer, yiyim kapısı.[3]

(1) Onay, Ahmet Talat, a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Arraf

Olaylar arasındaki benzerlik ve ilişkileri tespit ederek geçmiş ve daha çok gelecek hakkında tahminde

bulunan kişi. "Bir şeyi bildirmek" anlamındaki **ırf** veya **urf** kökünden türeyen arrâf, kaynaklarda biri yukarıdaki ıstılahı mânada, diğeri de "**Kâhin**" mânasında olmak üzere iki türlü kullanılmıştır.

Arrâf hakkında verilen bilgiler onun kâhinden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre *arrâf, olaylar arasındaki herkesin farkedemeyeceği şekilde gizli ve karmaşık olan benzerlik ve münasebetleri doğuştan sahip olduğu bir kabiliyetle hissedebileceği gibi, kazandığı tecrübelerle de istikbale dair bazı olaylar hakkında önceden tahminlerde bulunabilir*.

Sıradan insanlardan farklı bir *zekâ ve idrak üstünlüğüne* sahip olduğu kabul edilen arrâf bu gücünü yöneldiği konuya teksif eder ve olaylar arasındaki bağlantıyı, mevcut olayların gelecekte doğuracağı sonuçları, aynı sebebe bağlı olmakla beraber farkedilemeyecek derecede karmaşık bir mahiyet arzeden benzer hadiseleri bulmaya çalışır.

Arrâfın gerek yaratılıştan sahip olduğu kabiliyet, gerekse tecrübe birikimi sayesinde geleceğe dair verdiği haberler zaman zaman doğru çıkmakla birlikte her söylediğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü bu haberler kesin bilgi vasıtalarının değil, bazı zan ve tahminlerin ürünüdür.

Geçmişe ait olmak üzere verdiği haberler ise daha çok bu konuda soru soranın fizyolojik ve psikolojik durumundan elde ettiği bazı ipuçlarına dayanır. Arrâfın muhatabının vücut hareketlerine, tutum ve davranışlarına, ilk söylediği kelimelere dikkat ederek kaybolan eşyayı, yitik develeri bulduğu, hırsızları ve katilleri teşhis ettiği rivayet edilir.

Câhiliye döneminde Araplar yeni doğan çocuklarını gelecekleri hakkında bilgi almak üzere arrâflara götürürlerdi. Daha çok panayırlarda mesleklerini icra eden arrâflar çocukların vücut yapılarına, özellikle fizyonomilerine bakarak istikballeriyle ilgili bazı tahminler yürütürlerdi. Yemâmeli Rebâh b. Kühle, Necidli Eblak el-Esedî, Eclah ez-Zührî, Urve b. Zeyd el-Esedî Câhiliye devrinin ünlü arrâflarındandır. İslâm döneminde de eskisi kadar olmasa bile arrâflara rastlanır. Bunlara daha çok kayıp eşya hakkında bilgi almak üzere başvurulurdu. İlâç ve tedavi konusunda da arrâflardan faydalanılırdı.

Kur'an'da arrâftan söz edilmez. Hz. Peygamber'den arrâf hakkında iki farklı hüküm ihtiva eden rivayetler vardır. Bunların birinde arrâf adı doğrudan geçmemekte, sadece arrâfın tarifine uyan muhaddes kelimesi yer almaktadır. *Geçmiş milletler içinde peygamber olmadıkları halde tahmin ve zanları gerçekleşen muhaddesün denilen kişiler bulunduğunu ve ümmeti içinde böyleleri varsa Ömer'in bunlardan biri olması gerektiğini* belirten Hz. Peygamber'in bu hadisteki muhaddes ile arrâfı kastettiği kabul edilmektedir. Bu ifadelerden, Hz. Peygamberin karinelere dayanarak gelecek hakkında tahminlerde bulunmayı tasvip ettiği anlaşılmaktadır.

Kâhin veya arrâfa itibar ederek bunları tasdik edenlerin Muhammed'e indirileni inkâr etmiş sayılacaklarını, namazlarının kırk gün kabul edilmeyeceğini ve cennete giremeyeceklerini bildiren diğer hadislerde arrâf, kâhinle eş anlamda kullanılmış ve bunların hiçbir delile dayanmayan **gaybı bilme iddiaları** reddedilmiştir. Kaynaklarda Câhiliye devrindeki arrâflıkla ilgili olarak nakledilen bilgiler, daha çok bu ikinci türden hadislerde kâhinle eş anlamda kullanılan arrâfa aittir. Su dolu bardağa, güneşe, billur parçasına bakarak, remil atıp secili ve kafiyeli sözler söyleyerek gaipten haber vermeleri de bunu göstermektedir.[1]

(1) DİA

Arpacı Dede Türbesi-Adana

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 234

Arpacı Hayreddin Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 114,
(2) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 385

Arpacı Hayreddin Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 7

Arseven, C. Esat

T.T.K Ktp./Tasnif No: B 4255-3

Türk Mezarları, Sanat Ansiklopedisi, C.Iıı, S.1317-1318, Meb Basımevi, 1950, İstanbul 44

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arseven, Celal Esat

T.T.K Ktp./Tasnif No: B 4255

Mezar Taşı, Sanat Ansiklopedisi, C.Iıı, S.1318, Maarif Matbaası, 1983, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan, Ayşegül

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 205568

Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd, Y.Lisans Tezi, S.529, 2007, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan, Aslı Sağıroğlu

Tbmm Ktp./Tasnif No: 20052664

Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları, Develi Belediyesi Kültür Yay., 2005, Kayseri

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan, Aslı (Sağıroğlu)

Milli Ktp./Tasnif No: 2007 Ad 10298

Develi İlçesindeki Bezemeli Mezar Taşları, Develi Belediyesi, 2007, Develi-Kayseri

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan, Celili

Vakıflar Gn. Md. Ktp./Tasnif No:-

Bitlis Ahlat'taki Türk Devri Yapıları (Celili Arslan), Ansiklopedisi, C.8, S.92-99, Yeni Türkiye Yay., 2002, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan, Muhammet

Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Ktp.

Iğdır Karakoyunlu'da El Motifli Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:40, S.209-232, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü, 2009 , Erzurum.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arslan Baba Türbesi-Kazakistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 235,

(2) BKDK. "Geniş Türk Coğrafyasında Tamamlanmış Ve Halihazırda Devam Eden Belli Başlı Projeler." T. C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Kordinatörlüğü, http://www.kdk.gov.tr/depo/3cGTCSonHali.pdf, s. 5

Arslan Bey Türbesi-Kütahya

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 191

Arslan Casib Türbesi-İran

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 10 s. 77

Arslan Cazip Türbesi-Afganistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Arslan Dede Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 562

Arş

a. Kürsü, taht, makam,(1)(2) çardak, tavan, kubbe,(5) çadır.(6)

b. Mahiyeti insanlarca kesin olarak bilinmeyen fakat yüksekliği dolayısıyla bütün kâinatı kaplayan Allah'ın kudret ve azametinin tecelli ettiği, tahtının bulunduğu en yüksek gök katı,(2) dokuzuncu kat gök.(1) İslâm inancına göre âlem tasavvurunda en yüksek nokta.(2) Tanrı katı.(4)(5)

c. Mecaz olarak ülke, saltanat, gök bilimi, astronomi anlamlarına da gelir. Maddi âlemin ilk tabakası olduğu kabul edilir.(5)

d. Kur'an ve hadiste ilahi hükümranlık ve taht anlamında kullanılan bir terim.(3)

e. Mutasavvıflara göre ilk ve en geniş varlık mertebesi, insan-ı kâmilin kalbi.(3)

f. Eski astronomide, Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki Felek'ül-Eflak, Feleki A'zam veya Feleki Atlas dahi denilir. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfuz'un Arş'ta bulunduğuna inanılması dolayısıyla mecazen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır.(6)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Albayrak, Nurettin, a.g.e.
(6) Pala, İskender. a.g.e.
(7) DİA; [ARŞ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 409; [ARŞ - Süleyman Uludağ] c. 03; s. 410

Arş İnancı

Kur'an ve hadiste ilâhî hükümranlık ve taht anlamında kullanılan bir terim.

Sözlükteki asıl anlamı "yükseklik, yüksek yer ve yüksek şey"dir. Buna bağlı olarak "tavan, ev, çadır; ayağın parmaklara doğru uzanan tümsek kısmı" gibi mânalarda da kullanılmıştır. Ayrıca mecazi olarak "hükümranlık, şan, şeref ve taht" anlamlarına da gelir.

Kitâb-ı Mukaddes'te arş "kralın tahtı, hükümranlık, Allah'ın tahtı" olmak üzere üç mânada kullanılmıştır.

Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin tahtı ile Firavun'un tahtına arş adı verilirken kelimenin birinci anlamına (Luka, 1/32; I. Krallar, 1/46; Yeremya, 22/30), ilâhî saltanatın eski zamandan beri kurulmuş olup (Mezmurlar, 93/1-2) ebediyen devam edeceği, bu saltanatın hak ve adalet temellerine dayandığı (Mezmurlar, 45/6) belirtilirken de ikinci anlamına işaret edilmiştir.

Üçüncü anlamdaki arş ise Allah'ın ezelden beri üzerinde oturduğu (Mezmurlar, 9/4, 6, 7, 47/8, 55/19; Vahiy, 6/13, 7/10) bir taht olup evrenin en yüksek noktasındadır (Mezmurlar, 11/4; JE, XII, 141). Kerûbîler'in başları üzerindeki gök kubbede bulunan bu taht, pembemavi karışımı gök yakutu rengindedir (Hezekiel, 1/26, 10/1; Mezmurlar, 99/1; İşaya, 37/16).

Altından billûr gibi berrak bir hayat ırmağı akar (Vahiy, 22/1, 3). Kalın bulutlarla örtülü bulunan tahtın çevresinde arslana, danaya, kuşa ve insana benzeyen özel yaratılışlı dört canlı mevcuttur (Vahiy, 4/6-10). Secdeye kapanan melekler ve bütün gökler ordusu bu tahtın etrafını kuşatmıştır (Vahiy, 7/11-12; I. Krallar, 22/19).

Kur'an'da arş, Hz. Yûsuf'un ve Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında (Yûsuf 12/100; en-Neml 27/23, 38, 41, 42) ve ayrıca Allah'a nisbet edilmiş olarak iki şekilde kullanılmıştır. Arşın doğrudan veya dolaylı olarak Allah'a nisbet edildiği on sekiz âyetin bir kısmında rabbü'l-arş (et-Tevbe 9/129; ez-Zuhruf 43/82), bir kısmında da zü'l-arş (el-İsrâ 17/42; el-Mü'min 40/15) tabirleri kullanılmıştır ki her ikisini de "arş sahibi" mânasında anlamak mümkündür. Göklerin ve yerin yaratılmasından bahseden bir âyette O'nun arşının su üzerinde bulunduğu belirtilir (Hûd 11/7).

Bazı âyetlerde de arşın büyük, değerli ve şerefli (azîm, kerîm) oluşundan söz edilir (et-Tevbe 9/129; el-Mü'minûn 23/116). Arş melekler tarafından taşınmaktadır ve bu taşıyıcıların kıyamet günündeki sayısı sekizdir. Yine melekler arşın çevresini sarmış olup yüce Allah'ı övgü ve tesbih ile anarlar (ez-Zümer 39/75; el-Mü'min 40/7; el-Hâkka 69/17). Kâinatı yaratan ve idare eden Allah arşa istivâ etmiştir (Yûnus 10/3; er-Ra'd 13/2). Bazı müfessirler Kur'an'da yer alan "yükseltilmiş tavan" ("es-sakfü'l-merfû'", et-Tûr 52/5) tabiriyle arşın kastedildiğini belirtirler (Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, VI, 118).

Hadislerde Allah'a, Cebrâil'e ve şeytana ait olmak üzere üç ayrı arştan söz edilir. Bunlardan Cebrâil'in ve şeytanın arşı hakkında fazla bilgi verilmez; sadece Hz. Peygamber'in, Cebrâil'i gökle yer arasında bir arş (taht) üzerinde otururken gördüğü belirtilir (Buhârî, "Tefsîr", 65/5; Müslim, "Îmân", 257). Şeytanın da Allah'ın arşı gibi deniz (veya su) üzerinde bir arşı bulunduğu, çevresinin yılanlarla çevrili olduğu ve şeytanın insanları saptırmak üzere yardımcılarına emirleri buradan verip yeryüzüne saldığı bildirilir (Müslim, "Münâfıkūn", 66, 67, "Fiten", 87; Tirmizî, "Fiten", 63).

Hadislerde Allah'a atfedilen arşın nitelikleri ise şöyle sıralanabilir: Göklerle yeryüzünün yaratılmasından önce su üzerinde bulunan arş, yedinci göğün üzerindeki firdevs (veya adn) cennetinin üstündeydi. Allah da arşın fevkindedir (Buhârî, "Tevhîd", 21, "Bedü'l-halk", 1, "Cihad", 4; Tirmizî, "Tefsîr", 6, 58, 68, "Sıfatü'l-cenne", 4). Alt, üst, sağ, sol gibi yönleri, ağırlığı, gölgesi, köşeleri, sütunları bulunan bu arş göğün üzerinde kubbe şeklinde duran büyük ve değerli bir nesnedir (Buhârî, "Tevhîd", 22, 23, "Tefsîr", 65/5; Müslim, "Îmân",

327, “Tevbe”, 14, “Zikir”, 61-63; Tirmizî, “Tefsîr”, 41). Arşın sütunları üzerinde kelime-i tevhid yazılıdır (Süyûtî, el-Hasâisü’l-kübrâ, I, 12-13); sağında Hz. Peygamber’e tahsis edilen makam-ı mahmûd bulunmaktadır (Tirmizî, “Menâkıb”, 1; Müsned, I, 398).

Arş meleklerce taşınmakta ve Allah’ı tesbih eden melekler onun etrafında dönmektedirler (Buhârî, Halku efâli’l-ibâd, s. 194; Tirmizî, “Daavât”, 79; İbn Hacer, XXIV, 239). Şehidlerin ruhları arşın altında dolaşır (Müslim, “İmâre”, 121).

Kıyamet günü insanların hesaba çekilme işine başlanması için Hz. Peygamber arşın altında secdeye kapanarak şefaat dileyecektir (Müslim, “Îmân”, 327).

Hz. Peygamber güneşin bir yörüngede (müstakar) seyrettiğini ifade eden âyetin (Yâsîn 36/38) tefsirini yaparken onun yörüngesinin arşın altında olduğunu ifade etmiştir (Buhârî, “Tevhîd”, 23; Müslim, “Îmân”, 250-251).

Hadis literatüründe arşla ilgili olarak yer alan bu bilgilerin yanında Sünnî-Şiî birçok kelâm ve tefsir kitabı ile hadis şerhi mahiyetindeki eserlerde Hz. Peygamber’e atfedilen daha başka bilgiler de mevcuttur. Bu tür rivayetler arasında, arşın nurdan veya kırmızı, yeşil, sarı ve beyaz renkli nurdan (İbn Ebü’d-Dünyâ, vr. 48ª; Mâtürîdî, s. 70; Semerkandî, s. 123; Küleynî, s. 129) veya nur suyundan (Âlûsî, XII, 9, 10) yahut kırmızı veya yeşil yakuttan (Zemahşerî, III, 145; İbnü’l-Cevzî, III, 212) yaratılmış büyük bir nûrânî cisim olduğunu belirtenler bulunduğu gibi, onun Allah’ın nurundan yaratıldığını ifade edenler de vardır (Zehebî, s. 56-58, 96; İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 182).

Bazı rivayetlerde arşın sütunları arasındaki mesafenin çok uzun olduğu, güneşin ışığını arşın nurundan aldığı (Mâtürîdî, s. 70), bütün canlı varlıklara ait resimlerin (bilgilerin) arşta bulunduğu (Sa‘lebî, s. 11), bütün yaratıkların dillerine göre arşın Allah’ı tesbih ettiği (Abbas el-Kummî, II, 176), arşın göklerin üzerinde bir kubbe gibi durduğu (Dârekutnî, vr. 70ª), *kıyamet günü yeniden şekillenecek olan yer yüzüne ineceği* (İbn Kesîr, en-Nihâye, I, 268) bildirilir.

Söz konusu kaynaklarda bazan dört, bazan sekiz sütunlu olarak tanıtılan arşın koç şeklinde veya insan, arslan, öküz, kartal yüzlü olan ve ayakları yerde, başları yedinci kat göğün üzerinde bulunan meleklerce taşındığı, sayıları dört olan bu taşıyıcıların âhirette bazı peygamberlerin de katılmasıyla sekize ulaşacağı, Allah’ı tesbih ederken Arapça, diğer zamanlarda ise Farsça konuştukları nakledilir (Taberî, XXIV, 19, 26; XXIX, 33; Zemahşerî, III, 415; Kazvînî, I, 86).

Fakat bu rivayetlerin çoğu İsrâiliyat’a dayanan asılsız bilgilerdir. Arşın melekler tarafından taşınmasını, işlerin yürütülmesi ve idare edilmesi anlamında bir mecaz olarak telakki edenler de olmuştur (Beyzâvî, III, 221).

Hasan-ı Basrî’nin görüşünü benimseyen bazı âlimler *arş ile kürsînin* aynı şey olduğunu ileri sürmüşlerse de bu görüş çoğunluk tarafından kabul edilmemiştir (İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, IV, 584).

Ebû Müslim el-İsfahânî arşa “kâinat binasının çatısı” (Râzî, XVII, 15) mânasını vermiştir.

Kâmil b. Kemâl de arşı “Allah’ın kayyûm oluşu” ile te’vil etmek istemiş, fakat karşı delillerle bunun isabetsizliği gösterilmiştir (Âlûsî, XII, 9-10).

Konuyla ilgili rivayetlerde belirtildiğine göre taşıyıcı meleklerden başka arşın etrafında dönen ve içlerinde Cebrâil ile Mikâil’in de bulunduğu yetmiş bin saf oluşturmuş melekler vardır. İsrâfil de sûra üflemek için emir bekleyen bir görevli olarak arşın çevresinde bulunmaktadır.

Arşı taşıyan meleklerle kürsî arasında nurdan oluşan yetmiş veya yetmiş bin perde (hicab) bulunur (Zemahşerî, IV, 152; Beyhakī, s. 508; İbnü’l-Cevzî, VII, 208; Süyûtî, ed-Dürrü’l-mensûr, III, 297, 298; V, 336).

Naslarda arşın, üzerinde bulunduğu belirtilen *suyun mahiyeti* hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları dört noktada toplamak mümkündür:

1. Bu su ölüleri diriltecek olan bir çeşit hayat suyudur (Makdisî, II, 10). Kur’an’da “el-bahrü’l-mescûr” (et-Tûr 52/6) diye adlandırılan “taşkın deniz” de bu sudur (Zehebî, s. 65).
2. Anâsır-ı erbaadan biri olan ve bütün canlı varlıkların kaynağını oluşturan sudur (M. Reşîd Rızâ, XII, 17).

3. Mahiyeti ancak Allah tarafından bilinen bir sudur (İbn Hacer, XXVIII, 191).
4. Arşın su üzerinde olması tamamen mecazi mânada olup ilâhî hâkimiyet ve saltanatın zorunluluk kanunlarından bağımsız bir tarzda cereyan etmesi demektir (Elmalılı, IV, 2759-2761).

Bu dört görüşten hadislerin teyit ettiği ve birçok âlimin de benimsediği, mahiyeti bilinmese de arşın altında gerçek anlamda bir suyun mevcut olduğunu savunan görüştür. Bu telakkiye göre arşın su üzerinde oluşu bir geminin deniz üzerinde duruşu gibi de değildir.

Naslarda hakkında pek az bilgi verilen arş konusundaki itikadî tartışmalar kelâm ilminin teşekkül etmeye başladığı hicrî II. asrın başlarına kadar uzanır.[1]

(1) DİA; [ARŞ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 409; [ARŞ - Süleyman Uludağ] c. 03; s. 410

Arş Düşüncesi

Dârimî'nin belirttiğine göre Cehmiyye ve Mu'tezile gruplarının ortaya çıkışına kadar geçen zaman içinde Ehl-i kitap'la birlikte müslümanların tamamı, yedinci kat göğün üstünde bulunan, meleklerce taşınıp çevresinde dönülen büyük ve değerli bir arşın varlığına iman ettikleri halde sözü edilen fırkaların bunu inkâr edip arş kavramına "mülk" yani "bütünüyle âlem" mânasına gelen yeni bir anlam vermelerinden itibaren Ehl-i sünnet'in ilk kaynaklarında "arşa iman" konusuna önemle yer verilmeye başlanmıştır (er-Red ale'l-Cehmiyye, s. 9).

Söz konusu kaynaklarda arşa imana dair müstakil fasılların açılması, Dârimî'nin bu ifadesini doğrular mahiyettedir (bk. İbn Ebû Zemeneyn, vr. 29ª). Hatta bu konuda müstakil eserlerin bile yazıldığı bilinmektedir. İbn Ebû Şeybe'nin Kitâbü'l-Arş'ı ile Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın Fezâilü'l-arş adlı eseri bunlardan bazılarıdır (Keşfü'z-zunûn, II, 1276, 1438). Benzeri eserler daha sonra da kaleme alınmıştır.

Kelâm ilminin giderek yayılması ve Ehl-i sünnet âlimlerince de kullanılan bir metot haline gelmesiyle akaid ve kelâm kitaplarında arş, mânası, mahiyeti, yaratılmışlığı ve Allah'la ilişkisi bakımından tartışma konusu olmuştur.

Cehmiyye'nin arşa verdiği "mülk" yani "yerleri ve gökleriyle birlikte bütün âlem" mânası Mu'tezile kelâmcıları tarafından da benimsenerek savunulmuştur. Ebû Hanîfe, Eş'arî ve Mâtürîdî dışındaki Sünnî kelâmcıların çoğunluğu ile bazı Şiî âlimler Cehmiyye ve Mu'tezile'nin tesiriyle arşa "mülk" mânası vermişlerse de zamanla İslâm filozoflarının konu ile ilgili düşüncelerinden etkilenerek onu "âlemi her yönden kuşatıp sınırlayan ve her taraftan yuvarlak olan dokuzuncu felek" diye açıklamışlardır (Râzî, XII, 147; Beyzâvî, II, 245; et-Tarîfât, "arş" md.; Ubeydullah es-Semerkandî, vr. 2ª).

Böylece kelâmcılar istivâ meselesinin zihne getirdiği antropomorfist güçlüklerden kurtulmak için arşa "mülk" ve "saltanat" mânası vermekle birlikte onun hâricî varlığı bulunan bir nesne olduğunu kabul etmeye de mecbur kalmışlar, en azından arş kavramının her iki anlamı da kapsadığı görüşünü benimsemişlerdir (İbn Fûrek, s. 43; Nesefî, Tebsıra, vr. 61b). Hatta arşın şekil ve mahiyetinin bilinemeyeceği, fakat göklerin üstünde bulunan bir cisim olduğu noktasında müslümanların ittifak ettikleri bile öne sürülmüştür (Pezdevî, s. 223-224; İbnü'l-Arabî, s. 313-314; Râzî, XV, 238; XVII, 13, 187).

Âlem anlayışlarını Batlamyus nazariyesine dayandıran **İslâm filozofları**, kürsînin yedi kat gök ile yedi kat yere nazaran büyüklüğünü çölün ortasına atılmış bir yüzük halkasına, arşın da kürsîye göre büyüklüğünü çölün halkaya olan büyüklüğüne benzeten, böylece arşın kâinata nisbetle büyüklüğünü anlatan bir hadisi de (İbn Hacer, XXVIII, 386) delil göstererek kürsînin "felek-i sevâbit", arşın ise "felek-i atlas" olduğunu öne sürmüşler ve bütün felekleri arşın hareket ettirdiğini savunmuşlardır (İbn Sînâ, Risâletü'l-arş, vr. 495ª-b; Râzî, XIV, 118, 120). Bazı kelâmcıların arş hakkında yaptığı yorumların da kaynağını teşkil eden (İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, VI, 54) bu nazariye günümüzde değerini kaybetmiştir.

Selefiyye'ye mensup âlimler ise Kur'an'da ve özellikle hadislerde yer alan bilgilere dayanarak arşı âlemden ayrı bir nesne kabul etmişler, onun yedinci kat göğün üstündeki adn veya firdevs cennetinin üzerinde kubbe şeklinde bir taht olduğunu ve âlemin buradan idare edildiğini söylemişler,

görüşlerine muhalefet eden kelâmcılarla filozofları da şiddetle tenkit etmişlerdir (Ahmed b. Hanbel, s.102; İbn Teymiyye, Mecmûatü'r-resâil, IV, 111-112; İbn Kayyim, Hâdi'l-ervâh, s. 59-60, 332-333).

Çünkü onlara göre naslarda belirtilen özellikleri dikkate alarak arşa "ilâhî tasarrufun hüküm sürdüğü âlemin tamamı" mânasını vermek imkânsızdır.

Arşın melekler tarafından taşınması, etrafında dönülmesi, göklerle yerin yaratılmasından önce mevcut olması, aynı âyette yedi gök ile arşın birbirinden ayrı varlıklar şeklinde mütalaa edilerek Allah'ın yedi göğün de büyük arşın da rabbi olduğunun belirtilmesi (Dârimî, er-Red ale'l-Cehmiyye, s. 9, 1011; a.mlf., er-Red ale'l-Merîsî, s. 436), alt, üst gibi cihetlerinin ve ayrıca sütunlarının bulunması (Şerhu'l-Akıdeti't-Tahâviyye, s. 252; Âlûsî, XVI, 154), ilk devir âlimlerince sadece "taht" mânasında kullanılması (İbn Kuteybe, s. 37 vd.; İbnü'l-Cevzî, III, 213) ve Kur'an'da Allah'ın değerli (kerîm) bir arş sahibi olarak nitelendirilmesi gibi hususlar, Selefiyye'nin arşa "mülk" mânası vermeye engel gördüğü belli başlı dayanaklardır (İbn Teymiyye, Mecmûatü'r-resâil, IV, 108-109).

Zira âyet ve hadislerde belirtilen bu nitelikleri göz önünde bulundurup arş kelimesinin geçtiği yerlere "mülk" veya "âlem" kelimesini koyarak söz konusu naslardan anlamlı hükümler çıkarmak her zaman mümkün olmaz. Meselâ arş kelimesinin geçtiği bazı nasları, "Mülkün etrafını meleklerin kuşattığını görürsün"; "Bir de ne göreyim, Mûsâ mülkün sütunlarından birine tutunmuş"; "Mülkün altına gider ve secdeye kapanırım" şeklinde anlamanın yanlışlığı açıktır.

M. Reşîd Rızâ, arşı gerçek mânasında kabul etmeyi Allah'ın hükümranlığını ifade etmek için daha uygun görür. Zira ona göre ancak büyük bir arş, büyük bir mülkün idare edilmekte olduğunu gösterir (Tefsîrü'l-menâr, XI, 91).

Selefiyye'ye göre arş, filozofların öne sürdüğü gibi âlemin tamamını içine alan bir küre şeklinde de değildir. Çünkü "mülk" mânasına alınmasını imkânsız kılan sebepler, onun küre şeklinde olmasına da engel teşkil eder.

Hadislerde de cennetin ortasında ve üstünde bulunan bir kubbe gibi tasvir edilmesi (Beyhakī, s. 528), arşın küre şeklinde olmadığını göstermektedir (İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, V, 150-152; VI, 547). Bununla birlikte hadislerdeki tasvirleri, arşın küre şeklinde olmasına engel görmeyenler de vardır (Meydânî, s. 91; Âlûsî, XVI, 161).

Arşın *yaratılmış olup olmadığı* konusuna gelince, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre o Allah'ın yarattığı ilk varlıktır (Malatî, s. 102; Dârimî, er-Red ale'l-Merîsî, s. 437; Râzî, XXII, 14, 187). İlk yaratığın su veya kalem olduğunu ileri sürenler varsa da bunların yaratılıştaki öncelikleri, göklerin ve yeryüzünün yaratılışına nisbetle izâfî olduğu kabul edilmektedir (M. Reşîd Rızâ, I, 149).

İbn Huzeyme gibi bazı âlimler, "Allah vardı, ondan önce hiçbir şey yoktu ve arşı su üzerinde idi" (Buhârî, "Bedül-halk", 1) hadisi ile İbn Abbas'tan nakledilen, "Allah hiçbir şey yaratmadan önce arşı su üzerinde idi" (Dârimî, er-Red ale'l-Cehmiyye, s. 12) şeklindeki habere dayanarak arşın ezelden beri Allah'la beraber var olan kadîm bir nesne olduğunu savunmuşlardır (Aynî, XX, 299).

İbn Teymiyye arşın yaratılmış olduğunu belirtir (Mecmûatü'r-resâil, IV, 354-355; a.mlf., Mecmûu fetâvâ, V, 145-146, 314). Ancak onun arşı tür olarak kadîm, fakat zat olarak hâdis telakki ettiğini iddia edenler olmuştur (Muhsîn el-Emîn, s. 486-487). Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî ise bunun İbn Teymiyye'ye yapılmış bir iftira olduğunu söyler (Cilâü'l-ayneyn, s. 206). Arşın kadîm olduğu iddiası, onun su üzerinde yaratıldığını açıkça belirten hadis (Tirmizî, "Tefsîr", 12) ve sahâbe sözleri (Taberî, XII, 3-4; Makdisî, I, 148-149) yanında selef âlimleriyle kelâmcıların ulûhiyyet anlayışına aykırı düşmektedir.

Arşla ilgili olarak üzerinde durulan *Allah-arş ilişkisi* konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Cehmiyye, Mu'tezile ve bazı Şîa kelâmcıları Allah'la arş arasındaki münasebeti izah etme güçlüğünden kurtulmak için arşın Allah'a nisbet edilen müstakil varlığını inkâr edip naslara muhalif düşmüşlerdir (Eş'arî, Makalât, s. 210; Kadî Abdülcebbâr, s. 351; Abbas el-Kummî, II, 175). Buna karşılık Müşebbihe, Mücessime ve Kerrâmiyye mensupları arşın Allah'ın mekânı olduğunu, aksi takdirde melekler tarafından taşınmasına ve etrafında dönülmesine bir mâna verilemeyeceğini söylemişlerdir (Bağdâdî, s. 73, 77, 112).

Ebû Hanîfe ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Allah'ın, yaratıklarından ayrı olarak arşın üstünde olduğuna inanmayı gerekli görerek arşı Allah ile yaratıkları arasında bir sınır kabul etmişlerdir (Ebû Hanîfe, el-Vasıyye, s. 75; Eş'arî, el-İbâne, s. 105-109).

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre Allah-arş ilişkisi naslarda belirtildiği şekilde ispat edilmeli, ancak teşbih de nefyedilerek gerçek mânasının bilinemeyeceğine inanılmalıdır (Kitâbü't-Tevhîd, s. 74-75). Daha sonra gelen Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kelâmcıları arşın varlığını inkâr etmemekle birlikte, Allah'ı sonsuz ve sınırsız bir varlık olarak kabul edip arşın üstünde, herhangi bir yerde veya bir yönde bulunması cisim olmasını gerektireceği için O'nunla arş arasında bir yön ve mekân münasebeti kurulamayacağını savunmuşlardır (Gazzâlî, el-İktisâd, s. 29; Nesefî, Tebsıra, vr. 62ª-63ª); Fahreddin er-Râzî, ilâhî emirlerin ilk muhatapları olan meleklerin bulunduğu bir yer olması itibariyle arş ile Allah arasında sadece kâinatın yönetilmesi açısından bir ilişki kurulabileceğini belirtir (Esâsü't-takdîs, s. 158).

Selefiyye'ye göre ise Allah'la arş arasında naslarda ispat edilen, ashap ve tâbiîn âlimleri yanında müctehid imamlarca da kabul edilen bir yön ilişkisi mevcut olup bunun inkârı mümkün değildir (Buhârî, Halku efâli'l-ibâd, s. 120-134; İbn Kayyim, İctimâu'l-cüyûşi'l-İslâmiyye, s. 39, 41-43). Bunlara göre Allah zâtıyla yaratıkları arasında değil arşın üstündedir, âhirette de öyle olacaktır; ancak arşa bitişmekten, dokunmaktan, ona hulûl etmekten münezzehtir. O'nun arşın üzerinde oluşu, bir insanın taht üzerinde oturuşu veya bir cismin diğer bir cisim üzerinde duruşu gibi düşünülemez. Çünkü Allah'ın zâtı da sıfatları da yaratıklara benzemediğinden O'nun yaratılmış bir nesne olan arşla ilişkisini kavramak imkânsızdır (İbn Teymiyye, Mecmûu fetâvâ, V, 199, 258, 388).

M. Reşîd Rızâ, kelâmcıların, gayb âlemini duyular âlemine kıyas ettiklerinden Allah-arş ilişkisini inkâr ettiklerini belirterek Allah'ın kâinatı idare ederken arşı vasıta yaptığını, emirleri önce arş ehline verdiğini, emirlerin buradan ilgili yerlere ulaştığını kabul edip ulûhiyyetin arşla olan münasebetine böyle bir açıklama getirir ki (Tefsîrü'l-menâr, III, 217-218) bu açıklama hadislerde yer alan bilgilere uygun görünmektedir (Müslim, "Selâm", 124).

Öyle görünüyor ki mahiyeti, Allah ve kâinatla ilişkisi ne olursa olsun, arşın ilâhî azamet ve saltanatın tasviri gibi mecazi mânası varsa da sadece bu mânaya itibar ederek onun gerçek bir varlığı bulunan, meleklerce taşınıp çevresinde dönülen ulvî bir makam olduğunu inkâr etmek naslara aykırı düşmektedir; dolayısıyla ashap ve tâbiînden beri inanılagelen şekliyle arşın mevcudiyetini kabul etmek gerekmektedir.(...)(1)

(1) DİA; [ARŞ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 409; [ARŞ - Süleyman Uludağ] c. 03; s. 410,

Arş Tasavvuru

Arş kelimesinin **tasavvuf literatüründe** geniş bir kullanım alanı vardır. Bir mânaya göre bir varlık mertebesi olup nesneler âleminin (âlem-i halk) başlangıcıdır, "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ 20/5) âyetinde bu mânaya işaret edilmiştir. Arşı kürsî takip eder. Diğer bir anlama göre arş, Allah'ın zuhûr ve tecelli edeceği bir "tenezzül mahalli"dir (müstevâ). Meselâ "fasl ve kazâ arşı" bir mazhardır, bir başka deyişle Allah'ın haşr günü fasl ve kazâ (yargılama ve karara bağlama) için tecelli edeceği bir yerdir. Arş, daha alttaki varlık mertebelerine göre ihata ve mülk mânasına gelen bir sıfat olarak da düşünülür ve bu anlamda rahmânın arşının bütün varlıkları kuşattığı kabul edilir.

Genel olarak Allah'tan başka bütün varlıklara Allah'ın arşı (arşullah) denildiği gibi özel olarak Allah isminin mazharı olan insana da bu isim verilir. Sûfîler, yerlere ve göklere sığmayan Allah'ın mümin kulunun kalbine sığdığını ifade eden bir hadîs-i kudsî naklederler. İnsân-ı kâmilin kalbi yer ve gökten daha geniştir. Öyleyse Allah arşa istivâ ettiği gibi mümin kulunun kalbine de istivâ eder, yani orada isim ve sıfatlarıyla tecelli eder. Bu durumda "kalb Allah'ın arşı, gönül çalabın tahtı" haline geldiğinden bütün ilâhî isimlerin mazharı olan insân-ı kâmile el-arşü'l-mahdûd denir.

"Hû" zamirine (arşuhû, bk. Hûd 11/7) izâfe edilen arşa tasavvuf dilinde arşü'l-hüviyyet denir. Arş hayatın kaynağı olan su üzerinde olduğu için (bk. el-Enbiyâ 21/30) ona arşü'l-hayât da denilmiştir. Ayrıca nefs-i nâtıkaya arşü'r-rûh, levh-i mahfûza

arşü'l-azîm, Hakk'ın amâya inişine arşü'l-amâ, mahşerde tecelli edeceği mazhara arşü'l-fasl ve'l-kazâ, yine Hakk'ın istivâsına uygun genişlikte olan müminin kalbine de arşü'l-Kur'ân denir.[1]

(1) DİA; [ARŞ - Yusuf Şevki Yavuz] c. 03; s. 409; [ARŞ - Süleyman Uludağ] c. 03; s. 410

Arşı Ala

Göğün en yüksek tabakası.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Arşı Azam

Göğün en yüksek tabakası, Tanrı katı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Arşı Hayat

Meşiet ve irade arşıdır. O, zat ile aynı seviyede olup, hüviyet arşıdır.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Arşı İlahi

a. Göğün en yüksek tabakası, Tanrı katı.[1]

b. Şehit ruhlarının durdukları yerdir.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Gazali, Ebu Hamid1. a.g.e., s. 382

Arşı Kerim

Tasavvufa göre Kademeynin [iki ayağın, yani zât'a ait zıt hususiyetlerin] konulduğu yer. Sonra Allah bunu başka bir feleğe çevirip kürsi olarak adlandırmıştır. O, yeryüzünde bir çölün ortasına atılmış bir halka gibi, arşın ortasındadır.

Allah bu iki felek arasında **hebâ âlemi**ni yaratmıştır. Bu kürsiyi müdebbir meleklerle imar etmiş ve Mikâil'i oraya oturtmuştur. Kademeyn ona rehberlik etmiştir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Arşı Rahmani

Tabiat, **hebâ**, **cisim ve felek**ten ibaret olan **dört mevcud**u içinde toplayan arştır. Tıpkı havada ayn için parıldayan **yemani şimşek** gibi. Sonra Allah **hebâ**yı yaratmıştır. Cismin suretini kabul eden ilk şekilde uzunluk, genişlik ve derinliktir. Bunda **tabiat** zuhur eder. Onun uzunluğu akıldan, genişliği neftsen, derinliği merkeze kadar boşluktan meydana gelir. Bundan dolayı onda bu **üç hakikat** bulunur. Böylece **üçgen** oluşur, bu **külli cisim**dir. Bu cismi kabul eden ilk şekil **kürevî şekil**dir, bu felektir, ismi de arştır. Allah oraya, Rahman ismiyle, kendine uygun ve mahiyetini ancak kendisinin bilebileceği bir istivâ ile teşbihsiz, keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir. Bu terkib [bileşik unsurlardan oluşma] âleminin başlangıcıdır. O'nun arşa istivâsı **amâ**dandır. Bu, **hayat arşı** olup, altıncı arştır.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Arşi Baba Türbesi-Arnavutluk

Engin, Refik. a.g.e. s. 43

Arşiyan

Arşın etrafında tespih edip, dolaşan melekler.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Artuk, İbrahim

Milli Ktp./Tasnif No: 1947 Ad 1292

Artukoğlu Emir Balak Ve Mezarı, Belleten, Sayı 41, C:Xı, S:127-135, Ttk Y., 1947, Ankara 45

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Artuk, İbrahim

Milli Ktp./Tasnif No: 1970 Ad 2407

Mardin'de Akkoyunlu Hamza'nın Mezarı, Belleten, Sayı 134, C:Xxxıv, S: 56-63, Ttk Y.,1970, Ankara.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Artuk, İbrahim

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Sb 311

Artukoğlu Belekin Mezarı, Tarihten Sesler, C.2, Sayı.17-18, S.38-40, 9/1944, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Arûsâni Huld

Sonsuzluk gelinleri, cennet hurileri.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Arz

a. Yeryüzü, dünya,[1][2][4] yer küresi,[2] yeryuvarlığı,[4] toprak,[1] yer.[2]

b. Ülke, memleket, diyar.[1][2]

c. Yeryüzündeki bir noktanın ekvatora olan uzaklığını ifade eden coğrafya ve astronomi terimi.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Arzı Mukaddes

a. Peygamberlerin defnedildikleri yere denir.[1]

b. Kutsal topraklar; Filistin ve çevresi,[2] Kudüs.[3]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 500
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

el-Âs

"Mersin ağacı" anlamında tefsir edilen ve ölmezliğin sembolü olduğu kabul edilen bir ağaç.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 9, s. 450

Asa

a. Değnek,[1] uzun sopa, baston.[2] Yürürken dayanmak için kullanılan baston.[1] Eskiden yaşlı kimselerin baston gibi kullandıkları değnek.[4]

b. Hükümdarların, din adamlarının, kumandanların manevi ve maddi kudret, dini-sihri güç, otorite sembolü/simgesi olarak ellerinde tuttukları, ağaç ya da metalden yapılmış sopa, değnek.[1][4][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Asabat

Asebenin çoğulu[1][2]

(1) Zuhayli, Vehbe. "İslâm Fıkhı Ansiklopedisi." Risale Yayınları, (2006) C.10, s.385;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Asabe

a. Ölene nisbet edilirken arada kadın bulunmayan erkek,[1] erkek tarafının hısımları,[2] baba tarafından akraba olanlar.[2][3]

b. Kavim, kabile.[2][3]

c. Taraftarlar, yakınlar, dostlar.[2]

d. Kendisi için açıkça bir hisse belirtilmemiş olan varistir.[1] Esas mirasçılar hissesini aldıktan sonra geri kalan hisseyi alabilenler.[3]İslâm hukukunda miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılan fıkıh terim.[4]

e. Külahın veya fesin kenarı.[3]

(1) Zuhayli, Vehbe. a.g.e., C.10, s.321;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) DİA

Asadar Baba Türbesi-İstanbul-Üsküdar

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 531

Asaf

a. Süleyman Peygamberin veziri İbn-i Barhyâ'nın adıdır. Kur'an-ı Kerim'de tavsif edilmiştir. Nusha, tılsım, vefk gibi garip ilimler ile simyânın mucidi telakki olunur.[1][2]

b. Övgü sıfatı olarak sadrazamlar, vezirler için kullanılmış ve kelime zamanla teşmil yoluyla "vezir" anlamına gelmiştir.[3][4] Doğu edebiyatında vezirin eş anlamlısı olarak kullanılır.[5]

(1) Kurnaz, Cemal, Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) DİA;
(5) Pala, İskender. a.g.e.

Asalı Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Asarkaya, H.

Milli Ktp./Tasnif No: 1934 Ad 1171

Tarihsel Araştırmalar: Tokat Mezarlıkları, Yeni Tokat, (52), S.18-19, Tokat Halkevi, 01.02.1936, Tokat

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Asf

a. Zulüm.(1)(2)(3)

b. Yoldan çıkma.(1)

c. Can çekişme, ölüm hali.(1)(2)(3)

d. Haksızlık.(2)(3)

e. Kuvvetli esinti, kasırga.(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Ashab

a. Sahipler.(1)(2)(4)

b. Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında yaşamış, onu görmüş ve sohbetinde bulunma şerefine erişmiş(1) Kur'an'ı ve İslam'ı bizzat kendisinden öğrenen İslam büyükleri.(2)(3) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabı,(4) sahabe.

c. Bir şeyle ilgili olanlar, bir şeye veya bir kimseye mensup bulunanlar.(1)

d. Bir varlık veya bir özelliğe sahip olanlar.(2)

e. Dostlar.(2)(4)

f. Tanınmış kişiler.(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Ashab-ı Kehf

a. Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen, zamanlarının zalim yönetiminden kaçarak saklandıkları bir mağarada uzun yıllar kalan ve uyandıkları zaman köpeklerinin kemiklerinden bir şeyin kalmadığını gören muhterem kişiler,(1) mağara arkadaşları, "Yedi uyurlar" veya "Yedi Âlimler" diye de bilinirler.(4)(3)(5)

b. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, Kıtmir adındaki köpekleriyle birlikte, Hıristiyanlara baskı yapan hükümdardan kaçarak sığındıkları bir mağarada, üç yüz küsur sene uyuduktan sonra hiçbir şeyin farkına varmadan tekrar uyandıkları rivayet edilen yedi kişi.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Pala, İskender. a.g.e.
(5) Kaya, Doğan. a.g.e.

Ashab-ı Kiram Türbesi-Yunanistan

Engin, Refik. a.g.e. s. 860

Ashab-ı Kürsi

Allah'ın dost edindiği, kendileri de Allah'ın dostu olan, salih velilerdir. Bunlar Allah'ın dostları olup, üç kısımlardır. Kemal, Celal ve cemal sahibi olanlar.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Ashab-ı Şekavet

Cehennem ashabına denir.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Ashab-ı Şimal

a. Kıyamet gününde amel defterleri sol taraftan verilecek olan cehennem ehli.(1) Bunlara "Ashab-ı meş'eme, Ashab-ı Yesar" da denilir. Ashab-ı Yemin'in zıddıdır.(4)

b. Kalpleri kötü ahlakla ve öldürücü şehvetlerle dolu olan kimselerdir.(2)(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Pala, İskender. a.g.e.

Ashab-ı Yemin

a. Allah'a **itaat**leri ve **amel**leri iyi olup **amel defterleri** sağ taraftan verilecek inanılır, güvenilir insanlar, sağcılar,(1) cennet ehli.(2) Bunlara

“Ashab-ı Meymene” de denir. Ashab-ı Şimal’in zıddıdır.[4]

b. Tasavvvufa göre ibadetleriyle ilahi tevkifi elde etmeye muvaffak olan kimselere denir. Ancak bununla birlikte sürekli bir hâle ve makama ulaşmamışlardır.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(4) Pala, İskender. a.g.e.

Asılana Bakmak

Bir idam mahkûmunu sehpada seyretmek, insanlarda unutkanlık hastalığının vukuuna sebep olurmuş. Bunun için çocuklara asılanı göstermezler, hatta seyredenlerin de uzun müddet bakmalarına müsaade etmezler.[1]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Asılhan Türbesi-Çanakkale

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16

Asılmak

a. Yüksekte bulunan çengel, dal, ağaç vb. bir yere iliştirilip sarkıtılmak, tutturulmak, bağlanmak, takılmak, iliştirilmek, sallandırılmak.[1][2]

b. Boğazına ip geçirilerek, ayakları yerden kesilip darağacında sallandırılmak suretiyle öldürülmek, idam edilmek.[1][2] Asmak eylemi kendisine yapılmak.[3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.,
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Âsi

a. Allah’ın emir ve yasaklarına uygun davranmayan, günahkâr.[1][2][4][5]

b. Yasa ve kurallara, buyruklara karşı gelen, başkaldıran, dik başlı, isyankâr,[3] İsyancı,[4] karşı gelen.[5]

c. Ahlakı bozuk, ahlaksız.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.,
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Asil

a. Sağlam, köklü,[1] iyice kökleşmiş, edepli terbiyeli adam.[5]

b. Gerek doğuştan, gerekse hükümdar tarafından verilen soyluluk unvanı.[1] Asalet sahibi, soylu kimse.[2] Soylu.[3][4]

c. Onurlu, şerefli, yüceliği, incelik ve zarafeti olan,[1] yüce, saygı değer.[2]

d. Ölüm.[1][4][5]

e. İyi ve yüksek duygularla yapılan.[3]

d. Dar ikindi.[4] Öğleden sonranın son kısmı, akşam.[5]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.,
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Asitanı Fena

Ölümlü dünya.[1] Fani dünya.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Askulap

Ölüleri dirilten bir tanrı olduğu için Zeus tarafından bir yıldırımla öldürülmüştür. Askulap’ın alameti yılan ya da bir değneğe sarılmış yılan idi. Halen doktorların ya da tıp fakültelerinin rozetlerinde bulunan işaret de buradan gelmektedir.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Aslan Paşa Türbesi-Adıyaman

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Aslan Paşa Türbesi-Yunanistan-Girit, Hanya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 994

Aslanapa, Oktay

Milli Ktp./Tasnif No: 1989 Ad 2698

Türk Sanatı, C.1, S.65-98; C.2, S.121-143,Remzi Kitapevi, 1989, İstanbul 48

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aslanapa, Oktay

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 125

Bursa Yenişehir'inde Reyhan Paşanın 734 Tarihli Mezar Taşı Ve Lahdi, Sanat Tarihi Yıllığı, (1969-1970), Sayı:3, S.59-67, İ.Ü. Ed. Fak. Yay.,1970, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aslanapa, Oktay

T.T.K Ktp./Tasnif No: A lıı 154

Tezyinat, Türk Sanatı, S. 24-30, İ.Ü. Ed.Fak. Yay., No:627, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Asma Çubuğu

Bir mezarlıkta bir mezar kazıldı mı, yedi mezar olmadan durmaz. Bu nedenle ölenin mezarının ayakucuna sekiz boğumlu bir asma çubuğu dikilir. Bunun yeni ölümleri engelleyeceğine inanılır. [1]

(1) Karabacak, Esra. "Kıbrıs Ağzında Ölümle İlgili Anlatımlar", Milli Folklor, 12/24(2012), 204-213. s. 207, www.millifolklor.com

Asma Kaya Mezarı

Iğdır İl Merkezi'nin 33 km. güneydoğusundaki Asma Köyü'nün hemen üstünde yükselen tepelik kısımda yer almaktadır.

Yakın tarihe kadar toprak altında olduğu bilinen kaya mezarı, yine benzer bir toprak kayması sonrası ortaya çıkmış köylüler tarafından temizlenerek mescit olarak kullanılmıştır.

"Eski Camii" olarak tanımlandığı bu dönemde kısmen tahrip edilen kaya mezarı duvarında bazı oyuklar oluşturulmuş, yapı genişletilmiş ve metal bir kapı takılmıştır. 94 x 1,93 m. ölçülerindeki girişin mescit olarak kullanıldığı dönemde düzeltilerek genişletilmiş olduğu düşünülmektedir. 5,90-6,10 x 3,2-4 m. boyutlarındaki ön bölümden sonra yapı giriş kapıları bulunmayan 47 cm. genişliğinde ve ileriye doğru genişleyen bir bölme ile ikiye ayrılmaktadır. Bu bölümünde mescit olarak kullanıldığı dönemde kapılarının yıkıldığı ve iki odayı ayıran duvarın inceltildiği ve batıdaki odanın büyütüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı boyutlarda olmayan bu odalardan doğudaki 2,53 x 1,7 x 1,95 m. ölçülerinde batıdaki ise 2,60 x 5,6 x1,89-2,12 m. ölçülerindedir.

Mezarın kuzeydoğu duvarında 62-68 x 46-50 cm. ölçülerinde iki niş, güneybatı duvarında ise ikisi daha sonra tahrip edilse de tespit edilebilen 105-83-56 cm. genişliğinde üç niş bulunmaktadır. Nişlerden birinin kıble yönü olması da değerlendirilerek genişletilerek mihrap olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğu odasının kuzey duvarının önünde yerden 10 cm. yükseklikte başlayan 2,13 x 0,55 x 1,42 m. ölçülerinde bir seki yer almaktadır.

Örneklerine Yoğunhasan, Atabindi-I gibi merkezlerde rastladığımız tavana yakın kanallar veya süslemeler Asma Kaya mezarında da görülmektedir. 75 cm derinliğindeki bu kanal kaya mezarının güney duvarından başlayıp kuzeydoğu duvarı boyunca tavan seviyesinde devam etmektedir.

Asma kaya mezarının iç mimarisinin çok özenli olmadığı ve mescit olarak kullanıldığı dönemde de mimarisinde bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Özellikle doğudaki odanın dikdörtgen bir plan taşırken hiçbir mezar unsurun görülmediği batı odasının ovale yakın bir planda olduğu görülmektedir. Aslında duvardaki ve yerdeki izlere bakıldığında özellikle batı odasının dikdörtgen bir plandan oval bir plana dönüştürüldüğü ve muhtemel bir sekinin tamamen yok edildiği anlaşılmaktadır. Köy yerleşmesinin ortasında kaldığı için mimarisi dışında diğer herhangi bir arkeolojik veri elde edilemeyen kaya mezarının mimarisi büyük ölçüde değişse de çizimde belirttiğimiz gibi bir yapıya sahip olduğu anlaşılan yapının Demir Çağı'nda yapıldığı düşünülmektedir.

Ayrıca Asma Kaya mezarının yaklaşık 2,5 km. güneybatısında kaya mezarı ile mimari ve dönemsel farklılık taşıyan muhtemelen Orta Çağ'da inşa edilen kaya odaları bulunmaktadır.[1]

(1) Topaloğlu, Yasin. a.g.e. s. 142-143.

Asmak

a. Bir kimseyi boğazına ip geçirip ayaklarını yerden keserek sallandırmak suretiyle öldürmek, idam etmek.(1)(2)

b. Bir nesneyi bir yere, aşağı doğru sarkacak biçimde takmak, bağlamak.(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Asmug-Asmuğ

Eski İran dini olan Zerdüştlükte, kötülük ve bozgunculuk yaparak, kötülük Tanrısı Ehrimen'e yardımcı olduğuna inanılan bir cin, şeytan.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Onay, Ahmet Talat, a.g.e.

Aspiral

Taş işçiliğinde kullanılan aletler, mezar taşı yapımında da kullanılmaktadır. Bu aletler arasında mezar taşını kabaca şekillendiren alete "aspiral" denir.(1)

(1) Hanoğlu, Canan, Erzurum 2006, Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.- XVX. Yy. Mezar Taşları, Atatürk Ü. Sos. Bil. Enst. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,, s. 202

Asr Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in 103. sûresi.(...)

Adını ilk kelimesinden alan Asr sûresi, kısa olmakla beraber Kur'an-ı Kerîm'deki bütün nasihatların özü sayılır. İmam Şâfiî'nin bu sûre hakkında, "Şayet Kur'an'da başka bir şey nâzil olmasaydı şu pek kısa sûre bile insanlara yeterdi. Bu sûre Kur'an'ın bütün ilimlerini kucaklıyor" dediği nakledilir. Sûrenin birinci ve ikinci âyetlerinde Allah asra yemin ederek insanların hüsran içinde bulunduklarına dikkat çekerken üçüncü âyetinde sırasıyla, iman edenlerin, amel-i sâlih işleyenlerin, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin bundan müstesna olduklarını haber vermiştir.

Ashaptan iki kişinin karşılaştıkları zaman biri diğerine Asr sûresini okumadan ve ardından selâm vermeden ayrılmadıkları rivayet edilmiştir (bk. Beyhakı, III, 174b). Ancak bu sûreyi okumanın faziletine dair Sa'lebî ve Vâhidî gibi bazı müfessirlerce Ubey b. Kâ'b'dan nakledilen ve bazı tefsirlerde yer alan, "Allah Asr sûresini okuyanın günahlarını affeder ve o kimse hakkı ve sabrı tavsiye edenlerden olur" meâlindeki hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (bk. Zerkeşî, I, 432).

Mehmed Âkif Ersoy bu sûre ile ilgili duygularını şu mısralarla dile getirir:

Hâlikin nâ-mütenâhi adı var, en başı Hak
Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak
Hani, ashâb-ı kirâm, ayrılalım, derlerken
Mutlaka "Sûre-i Vel'asrı" okurmuş, bu neden
Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh
Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.(1)

(1) DİA; ASR SÛRESİ - Muhammed Eroğlu, c. 3, s. 502

Asrî Mezarlık

Cumhuriyet'ten sonra yeni kurulan bazı mezarlıklara verilen genel ad; İstanbul Gayrettepe-Zincirlikuyu'da bulunan bir mezarlık.

Cumhuriyet devrinin başlarında birçok alanda yapılan değişiklikler mezarlık tanzim ve mimarisinde de kendini göstermiştir. Bir taraftan bilhassa şehir içinde kalan tarihî mezarlıklar çeşitli bahanelerle tahrip edilerek yok edilmiş, diğer taraftan da ihtiyaç duyulan yerlerde yeni mezarlıklar açılmıştır. Asrî mezarlık adıyla anılan ve hemen her şehir ve büyük kasabada kurulan bu yeni mezarlıklarda kabirlerin içi beton duvarlarla örülerek üstü beton kapaklarla kapatılmış, bazan birkaç kat olabilen bu kabirlere böylece birden fazla defin yapılma imkânı elde edilmiştir. Çeşitli kâgir malzemeyle dış görünüşleri itibariyle havuz biçiminde yapılan mezarların baş taşlarına mezar sahibinin pantografla işlenmiş resminin yerleştirilmesi de bu devrede ortaya çıkan ve asrî mezarlık görüntüsünü tamamlayan unsurlardandır.

İstanbul'da da bu anlayışa uygun olarak Zincirlikuyu'da 380.847 m² üzerinde modern bir mezarlığın inşasına başlanmış ve ilk defa 12 Nisan 1937 tarihinde şair Abdülhak Hâmid Tarhan'ın buraya

defnedilmesiyle Atatürk tarafından resmî açılışı yapılmıştır. 1959 yılına kadar Asrî Mezarlık adıyla bilinen bu mezarlık bu tarihten sonra çok tanınan mevkiinden dolayı Zincirlikuyu Mezarlığı ismiyle anılmıştır. İstanbul'da bundan başka Zincirlikuyu adını taşıyan iki semtin daha bulunmasının ortaya çıkardığı bazı karışıklıklara rağmen bugün bu ad daha çok Gayrettepe-Zincirlikuyu Mezarlığı için kullanılmaktadır.

Asrî Mezarlık inşa edilirken Hâtıralar Parkı adıyla, daha çok Türk sanat ve fikir adamları ile çeşitli sahalarda şöhret bulmuş insanların da defnedileceği bir yer olarak düşünülmüştü. Bu sebeple Ömer Seyfeddin'in naaşı 1939'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile Kadıköy Mahmutbaba Mezarlığı'ndaki kabrinden alınarak buraya defnedilmiştir. Ancak günümüzde bu görüş önemini tamamen kaybetmiş ve Zincirlikuyu şehrin normal mezarlıklarından biri haline gelmiştir.

Asrî Mezarlık'a defnedilen tanınmış şahsiyetler arasında Rıza Tevfik Bölükbaşı, Cemil Topuzlu, Yûsuf Ziyâ Paşa, Zuhurî Danışman, İsmail Hami Danişment, Sait Faik Abasıyanık, Reşit Rahmeti Arat, Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmet Aykaç, Ali Ekrem Bolayır, Behçet Kemal Çağlar, Faruk Nafiz Çamlıbel, Orhan Seyfi Orhon, Ercümend Ekrem Talu, Ahmet Kudsi Tecer, Mazhar Osman Uzman, Mehmed Emin Yurdakul, Hüseyin Sadeddin Arel, Mehmet Suphi Ezgi, Refik Fersan, Selâhattin Pınar, Şerif Muhittin Targan, Osman Şevki Uludağ, Ali Sami Boyar, Halil Dikmen, Cemal Nadir Güler, Münir Hayri Egeli, Ali Vasfi Egeli, Emin Onat, Refet Bele, Ragıp Gümüşpala, Fuat Ağralı, Ali Fethi Okyar, Kâzım Orbay, Şükrü Saraçoğlu, Remzi Oğuz Arık ve Erol Güngör'ün adları sayılabilir.(1)

(1) DİA; [ASRÎ MEZARLIK - Necdet İşli] c. 03; s. 503

Assâika

Uman lehçesinde "ölüm" anlamına gelir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 28, s. 289

Âstâne Baba Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 415

Astral Yolculuk

Rüya görmek, astral yolculuk yapmak demektir.(1)

(1) Cannon, Dolares, Ölümün Ötesi, İstanbul 1998, Akaşa Yay. , s. 37

Asude

a. Sıkıntı ve üzüntülerden uzak, dağdağasız, gailesiz, rahat, huzurlu, esen, dinç,(1)(2)(3)(4) sakin, sessiz.(1)(2)

b. Uzak, fariğ, azade.(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Asude Hatun Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 94,
(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 21

Asude Hatun Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Asumani

a. Göğü ilgilendiren, gökyüzüne ait,(1) göğe mensup, gökle ilgili.(2)

b. Melek.(1)(2)

c. Gök renginde, açık mavi.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Asur

Cin, şeytan.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aş Verme

Ölünün ardından belirli günlerde aş verme, yas âdetlerinden biridir.(1) Ölü gömüldükten sonra, üç veya yedi güne kadar verilen yemek.(2)

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 2;
(2) Bayat, Fuzuli. Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlid Okuma Geleneği, Sosyal bilimler Dergisi, S.19, 2008, s. 149

Aşağı Aktaş Kaya Mezarı

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 24 km. kuzeybatısındaki Aşağı Aktaş Köyü'nün hemen üzerinde yer alan merkez; kalesi, kaya basamakları, kutsal kaya işaretleri, kutsal alanı ve kaya mezarı ile bölgedeki önemli merkezlerden biridir.

Kalenin bulunduğu kayalığın güneyindeki kayalığa açılan kaya mezarına günümüzde ulaşan bir yol bulunmamaktadır. Zor ve tehlikeli yollarla yaklaşık 15 m. yükseklikteki girişine ulaşabildiğimiz kaya mezarı tek odalı bir yapı taşımaktadır.

1 x 0,85 m. ölçülerindeki giriş kapısına sahip olan kaya mezarı 3,10 x 3,13x 2,19 m. ölçülerindedir. Kaya mezarının doğu duvarında zeminden 79-80 cm. yükseklikte başlayan ve 75-78 cm yüksekliğindeki silmeli bir seki bulunmaktadır. 2,56 x 1,15-1,17 x 0,75-0,78 m. ölçülerindeki bu sekinin 2,56 m. genişliği içeriye doğru 56 cm daralarak 2 m. olmaktadır. Hemen hemen hiç tahrip olmayan sekinin zemininde herhangi bir oyuk görülmemektedir. Sekinin güney üst köşesinde silmenin hemen bitiminde 9,5 x 12 x 9 cm. ölçülerinde bir oyuk bulunmaktadır. Doğu duvarında ayrıca daha sonraki dönemlerde kullanıldığının da göstergesi olan 4 haç çizimi görülmektedir.

Batı duvarında 25 x 23 x 10 cm. ölçülerinde bir oyuk ve bir haç motifi olduğu görülmektedir. Diğer duvarlara göre oldukça sade olan kuzey duvarı üzerinde daha sonra yapılan bir haç motifi bulunur.

Zeminde ise kuzey duvarının önünde doğuya doğru 20 x 6,5 cm ölçülerinde, doğu duvarı önünde kuzeye doğru 15 x 6 cm. ölçülerinde ve batı duvarı önünde 12 x 3,5 cm.lik birer oyuk bulunmaktadır. Ayrıca giriş kapısının batı köşesinde 5 cm.lik muhtemelen bir zıvana deliği izi görülmektedir. Oldukça iyi bir işçiliğin ürünü olan tek odalı kaya mezarının güneybatısında ana kayanın düzeltilmesi ile oluşturulmuş bir kutsal alan ve sunak çukurları bulunmaktadır. [1]

(1) Topaloğlu, Yasin. a.g.e. s. 145.

Aşağı Pirler Türbesi-Amasya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16

Aşağı Tekke Türbesi-Gerede

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16

Aşere-i Mübeşşere

Peygamberimizin, o kişiler daha hayatta iken, kendilerini doğrudan cennete gitmekle müjdelediği on sahabe ki, bütün Müslümanların efdali (en şereflisi) sayılırlar.[1][2][3][4]

(1) Öztuna, Yılmaz. "Tarih Ve Politika Ansiklopedisi." Ötüken Nşr. İstanbul (2006).

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Aşçı Ahmed Dede Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 45

Aşçı Ahmed Dede Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 358

Aşk

a. Bir şeye, bir ideale veya yüce tanınan değere karşı çok kuvvetli, aşırı düşkünlük, sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet.[1][2][3] Şiddetli istek, tutku.[2] b. Allah sevgisi.[1]

c. Hakk'ın zuhuruna sebep olan ilk sıfat.[3]

d. Sevginin son mertebesi, sevginin inancı tam olarak hüküm altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi.[5]

e. Bir şeye veya birine karşı müfrit muhabbet, aşırı sevgi.[5][6]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(4) DİA;

(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Âşık

a. Bir şeye veya birine karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan kimse, tutkun, meftun, seven, algın, vurgun, düşkün.[1][2][3][4]

b. Her türlü dünya gailesi ve dünya nimeti sevgisinden uzaklaşmış, bütün sevgisini Allah'a adamış derviş.[2] Allah Teâlâ'yı son derece ve azami mertebede seven, muhib, Hak aşığı.[3]

c. Çok dalgın, sade bir biçimde yaşayan kimseler için de kullanılır.[4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Âşık Bacı

Ağıt söyleyen kadın.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Aşık Aydın Pir Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Aşık Baba Türbesi-Yunanistan-Gümülcine

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 997

Aşık Çelebi (Kale) Türbesi-Makedonya-Ohri

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 613-

Aşık Çelebi Türbesi-Makedonya-Ohri, Gazi Baba

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 614

Aşık Çelebi Türbesi-Makedonya-Üsküp

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 626

Aşık Hasan Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Aşık Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 16

Aşık Paşa Türbesi-Kırşehir

(1) DİA, Cilt. 4 s. 5,
(2) DİA, Cilt 25 s. 483,
(3) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 287

Aşık Yunus Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183

Aşıklı Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Keçeci, Mehmet. "Batı Karadeniz Tarihi" https://issuu.com/hiperteknoloji/docs/batikaradeniztarihi s. 56,
(2) Kastamonu Bel. a.g.e. s. 16

Aşıkpaşazade Şeyh Ahmed Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 94,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 21

Âşık Paşa Türbesi

Büyük Türk mutasavvıf-şairlerinden Âşık Paşa'nın Kırşehir'deki türbesi.

Şehrin dışında, kuzeye doğru uzanan bir tepenin yamacında kurulmuş geniş bir mezarlığın içinde bulunan türbe, yan cephesindeki kitâbeden öğrenildiğine göre, 13 Safer 733'te (3 Kasım 1332) vefat eden Âşık Paşa için yaptırılmıştır. Kitâbede Âşık Paşa, Şeyh Bâce olarak anılmış, doğum ve ölüm tarihleri ise bazı kelimelerin ebced değerlerinden çıkarılmıştır. O tarihlerde Kırşehir Eretnaoğulları'nın (veya Ertena) arazisi içinde bulunduğundan, bu türbenin de Eretnaoğulları'nın veziri ve Âşık Paşa'nın yeğeni Alâeddin Ali Şah tarafından yaptırılmış olabileceği bir ihtimal olarak ileri sürülmüştür. Saim Ülgen'e göre, türbe kubbesinin şekil olarak Kırgız çadırını andırması, bu eserin mimarının Horasan erenleriyle Anadolu'ya gelmiş Orta Asyalı bir Türk olabileceğini akla getirmektedir. Türbenin yanında Âşık Paşa ailesinden bazı kişilerin de mezarları bulunuyordu. Bunlardan birinin Âşık Paşa'nın babası Muhlis Paşa'nın bir hanımına ait olduğu ileri sürülmüş, bu mezara ait kırık ve eksik bir halde bulunan taş müzeye kaldırılmıştır. Yine türbenin dışındaki başka bir taşın da Âşık Paşa'nın oğlu Can'a ait olduğu ileri sürülmekte ise de buradaki tarihi 4 Şevval 764 (17 Temmuz 1363) olarak okuyanlar olduğu gibi tarihin 964 (1557) olduğu da H. Baki Kunter tarafından ileri sürülmektedir. Kitâbede Can b. Âşık Paşa adı okunduğuna göre ikinci görüşe katılmak zordur. Burada ayrıca Âşık Paşa'nın zevcesi Hâce Hatun'a ait olduğu idDİA edilen bir mezar taşı daha görülmüştür. Anadolu Türklüğü bakımından

çok değerli olan Âşık Paşa Türbesi ve çevresi uzun süre bakımsız kalmış ve etrafındaki hazîre geniş ölçüde tahribe uğramıştır. Türbe 1935'te ufak bir tamir görmüştür.

Bazı vakıf kayıtlarından Kırşehir'de Âşık Paşa adına bir de zâviye olduğu anlaşılmaktadır. Halkın büyük saygı gösterdiği erenlerin türbeleri yanında zâviyeler kurulduğu düşünülecek olursa bu tesisin türbe yakınında bulunması gerekir. Ancak bugün çevrede bu hususu destekleyecek herhangi bir iz yoktur. C. Hakkı Tarım daha aşağıda mahalle içindeki bazı işlenmiş kalıntıların zâviyeye ait olabileceğini yazmaktadır.

Âşık Paşa Türbesi'nin yan cephesi şehre bakacak bir biçimde yamaca yerleştirilmiştir. Tamamen mermerden olan yapının ön mekânını teşkil eden giriş holüne bu yan cephedeki süslü bir kapıdan girilir. Bu mekânın yan tarafında bulunan bir kapı, kubbeli esas türbeye geçişi sağlamaktadır. Türbe, her bir kenarı 5.35 m. ölçüsünde bir kareden ibarettir. Âşık Paşa'nın sandukası tam ortada değil giriş duvarının yanındadır. Türbenin altında bir mezar odası olması gerekirse de bu husus araştırılmamıştır. Sekiz köşeli olarak yapılan sağır kubbe de mermerden olup burada çok eski bir Asya geleneğine uyularak bindirme

tekniği kullanılmıştır. Türbe mekânının dört köşesine yerleştirilen dört sütun üstüne dört kemer atılmış, bunların arasındaki pandantiflerle sekiz dilimli kubbeye geçiş sağlanmıştır.

Türbenin içinde bulunması muhtemel hiçbir tezyinat günümüze gelmemiştir. Dışta ise üç cephenin son derece sade olmasına karşılık şehre bakan güney cephesi ve bilhassa buradaki giriş itina ile süslenmiştir. Cephenin kenarında bulunan taçkapının üst kısmı bir zencerek motifi ile bezenmiş, bunun içine sivri kemerli bir niş oyulmuştur. Nişin yarım kubbesi dilimli olarak işlenmiştir. Bu nişin alt kısmında yayvan kemerli esas giriş bulunur. Cephelerin ortasındaki pencereler ise birer sivri kemer içinde açılmıştır. Esas türbe binasının dışında mahya hattı profilli bir silme ile belirtilmiştir. Güney cephede tam ortada bu silme dikdörtgen bir çerçeve meydana getirmekte olup bunun içinde kitâbe bulunmaktadır. 1965 yılında Kırşehir'de yaptığımız incelemeler sırasında Âşık Paşa Türbesi'nin ön mekânında yere döşenmiş iki parça halinde mermer bir levha bulmuştuk. Yere saplanacağı kısmı işlenmeden bırakıldığına göre herhalde bir mezar taşı olan bu levhanın üst kısmında rûmî motiflerle bezenmiş bir madalyon, alt bölümünde ise bir pars veya dişi arslan resmi görülüyordu.

Âşık Paşa Türbesi, simetriden kaçınan çok değişik bir mimari anlayışın eseridir. Orta Asya eski Türk geleneklerine bağlı özellikleriyle Anadolu'da İslâm-Türk yapı sanatının değerli bir örneğidir. Değişik plan düzeni, ölçülü fakat zarif süslemesi ile içinde yatan büyük Türk mutasavvıfı ve Anadolu Türk edebiyatının kurucularından biri olan Âşık Paşa'nın şanına uygun bir mahfaza teşkil etmektedir.(1)

(1) DİA; [Âşık Paşa Türbesi - Semavi Eyice] c. 4, s. 5

Aştek Türbesi-Özbekistan

(1) DİA, Cilt. 38 s. 269

At Baş Türbesi-Kırgızistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

At Evliyası

II. Osman'ın çok sevdiği Sisli Kır adlı atı öldüğünde Üsküdar'daki Kavak Sarayı'nın bahçesine gömülmüş ve mezara dört dizelik 1028-7/1619 tarihli bir de kitabe dikilmişti. Saray yıkıldıktan sonra mezar açıkta kalmıştı. Halk, arasında "At Evliyası" olarak da ün yapan bu mezara sancılı atlar getirilir ve etrafında gezdirilirdi. Zamanla mezar evler arasında kalmış, ancak atı hastalananların rahat ziyaret edebilmeleri için kitabesi sokağa konulmuştu. Bu kitabe daha sonra Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır.(1)

(1) D.B. İstanbul Ansiklopedisi

At gömmek

Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre, Orta Asya'da defin törenleriyle ilgili usul ve âdetlerinden biri de mezarların bir köşesine at gömmektir.(1)

(1) Hanoğlu, Canan. a.g.e. s. 12

At kaya

Bugün Hacı Bektaş Veli külliyesinin içinde veya yakın çevresinde beş taşlardan (şahid taşı) biri olan at kaya, bir kısmı fonksiyon açısından külliye ile bağlantılı bir kısmı da Hacı Bektaş Veli'ye ilişkin menkıbelerin hatırasını yaşatan muhtelif taşlardan biridir.(1)

(1) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e. s. 7

At kesme

Çin kaynaklarına göre Gök Tanrı inancını benimsemeyen kavimler, bu inanç sisteminin gereği olarak yılın belirli dönemlerinde, Gök Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at kurban ederlerdi.(1)

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 1

At koşturmak-Yuğ töreni

Yuğ törenlerinin başlıca amacı ölü yemekleri vermektir. Fakat bununla beraber bu törenler, ölü için yapılan gösterileri de içermiştir. Nitekim yuğ merasimlerinde ağıtlar, saç kesmeler, atları koşturmak gibi bir dizi uygulamalar buna örnek olabilir.(1)

(1) Bayat, Fuzûli, 2008, Türklerde Cenaze Törenleri Bağlamında Mevlit Okuma Geleneği, sosyal Bilimler Dergisi, S.19, s. 150

At mezarı

II. Osman'ın çok sevdiği Sisli Kır adlı atı öldüğünde Üsküdar'daki Kavak Sarayı'nın bahçesine gömülmüş ve mezara dört dizelik 10287 1619 tarihli bir de kitabe dikilmişti. Saray yıkıldıktan sonra mezar açıkta kalmıştı. Halk, arasında "At Evliyası" olarak da ün yapan bu mezara sancılı atlar getirilir ve etrafında gezdirilirdi. Zamanla mezar evler arasında kalmış, ancak atı hastalananların rahat ziyaret edebilmeleri için kitabesi sokağa konulmuştu. Bu kitabe daha sonra Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır. Üsküdar'da Karacaahmet Mezar-lığı'nda altı adet mermer sütun üzerine oturtulmuş bir kubbeden oluşan ve "At Mezarlığı", "Atlar Mezarı" diye anılan bir açık türbe daha vardır. Ancak burada insanların gömülü olduğu kabirler bulunmaktadır.(1)

(1) D.B. İstanbul Ansiklopedisi

At Mezarı Türbesi-İstanbul

(1) Envanter. a.g.e. No: 18,

(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 531

Ata

a. Cömertçe verme, ihsan, bağış,(3) bahşiş, lütuf, karşılık beklemeden iyilik yapmak.(1)

b. Bağışlama, af.(3)

c. Soyundan gelmekle birlikte bizden çok önceleri, asırlar önce yaşamış olan kimseler, ecdat.(2) Kişinin, geçmişte yaşamış olan soy büyükleri.(4) Türkçede "baba", "dede" ve "ced" manalarında kullanılan bir kelime.(5)

d. Din büyükleri.(2) Bektaşi Şeyhi.(2) Şeyh, mürşit, özellikle Yesevilikte ve Nakşibendîlikte, ilk zamanlarda mürşitlere ve şeyhlere ata denilirdi.(1)

e. Eski Türkler de yaşlı, saygı değer ve hakim kimse.(3)

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(5) DİA;

Atabey Ertokuş Türbesi-Isparta

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17,

(1) Doğan, Nermin Şaman. "Isparta'da Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Mimarisi" Isparta Val.(2008). s. 283

Atabey Gazi Türbesi-Kastamonu

(1) Keçeci, Mehmet. a.g.e. s. 56,

(2) Kastamonu Bel. a.g.e. s. 17

Atabey Muzafferiddin Türbesi-Kastamonu

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Atabeyli, Naci

Milli Ktp./Tasnif No: 1960 Sa 103

Bir Tetkik Gezisi Bursa Kaza Ve Köylerinde Arkeolojik Eserler, Uludağ, 25. Sayı(1/1940) S. 45-48; 26. Sayı (3/1940), S. 51-61; 27. Sayı (5/1940), S.48-56, Bursa Halkevi, 1940, Bursa

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ata ters binme

Eski Türklerde ölü gömme töreni sırasında yapılan, yas âdetlerinden biridir.[1]

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 2

Atab

a. Mahvolma.[1]

b. Ölüm.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Atabinen, R. Saffet

T.T.K.Ktp./Tasnif No: Aı 9399 46

Mezarlarımız, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı:75, S.14, 1948, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Atacan, Veysel

Tbmm Ktp./Tasnif No: 20012482

Rize Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları Ve Kitabeleri, Türk Halk Kültürünü Araştırma Ve Tanıtım Vakfı, 2001

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Atagül İşan Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Ataulla Said Bakhoz Türbesi-Özbekistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Atav

Ölülerin ruhları için, üçüncü veya yedinci günü verilen ziyafet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ate

Allah'ın varlığına inanmayan, inkâr eden kimse, Tanrı tanımaz,[1] Allahsız, mülhit, ateist.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ateizm

Allahsızlık, Tanrı tanımazlık,[1] Allah'ın varlığına inanmayış, Allah'ı inkârcılık, zındıklık.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ateş, İbrahim

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

Ölüm Ya Da Ölümsüzlüğe Göç, Vakıflar Dergisi, 19. Sayı, 1989, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ateş Kültü

Eski Türkler, ataların canlarının ateşin içinde tecelli ettiğine inanıldığı için, ocağı ve ateşi kutsal saymışlardır. Mezar başında ateş yakma geleneğine Altay ve Yenisoy boylarında da rastlanır. Bu yönüyle defin işleminin yapıldığı günün akşamında ***mezar başında ateş yakılması*** da söz konusu eski inanışların günümüzdeki izleri olmalıdır.[1]

(1) Çıplak, Nilgün. a.g.e., s. 8

Ateş Bâz-ı Veli Türbesi-Konya

(1) DİA, Cilt. 4 s. 58,

(2) DİA, C. 26 s. 190,

(3) Gürer, Dilaver, Bekir Şahin. a.g.e. s. 30-251

Ateş üzerinden atlama

Ateşin üzerinden atlayarak günahların dökülmesi inancı ateş kültüne dayanmaktadır.[1]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s. 15

Ateş Zade Şeyh Hacı Mehmet Efendi Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 88,

(2) Gül, Hüseyin-Songül Boybeyi. "Geçmişten Günümüze Isparta." Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, (2009). s. 216

Ateşbaz Veli Türbesi-Konya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 264,

(2) Özönder, Hasan. a.g.e. s. 115,

(3) Önkal, Hakkı.3 "Konya'da Âteş-Bâz-ı Velî Türbesi", Atatürk Ün. İlahiyyat Fak. Dergisi, sy. 1 (Aralık 1975), s. 223-237.

Ateşbaz

a. Mevlevi tekkelerinde mutfağa verilen isim.(1)

b. Mevlevi tekkelerinde aşçı dede.(2)

c. Sünnet düğünlerinde hokkabazların sabaha karşı pamuk yakarak oynadıkları oyun.(1)

d. Eskiden ateşle gösteri yapan oyuncu.(2)(3)

e. Bayramlar ve diğer kutlama törenleri için havai fişekler yapıp gösteriler düzenleyen kişi.(2)(3) Osmanlılarda, şenlikler için donanma fişeklerini hazırlayan kimse.(4)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ateşi

a. Ateşli,(1) ateşe mensup, ateşe ait, ateşle ilgili.(2)

b. Ateş renginde.(1)(2)

c. Öfkeli, hiddetli.(1)

d. Cehennem zebanisi.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ateşiyan

a. Cehennemlik olanlar.(1)

b. Cehennem zebanileri.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Atın Kuyruğunu Kesme

Ölenin bindiği atın kuyruğunu kesme, ölüm olayı ile karşılaşan Eski Türklerin, kendilerine özgü bir takım yas âdetlerinden biridir.(1)

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 2

Atik Ali Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 4 s. 66,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 405

Atike Hanım Türbesi-Aydın

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Atinalı Ali Efendi Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 183

Atis, Mediha

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Sb 306

Şair Fitnat Ve Tek Partili Rejimin İmtiyazlı Gedikli Alimi İ. Hakkı Uzunçarşılı, Tarih Hazinesi, Y.1, Sayı.12, 37/1951, S. 580-585, 620, Ülkü Kitap Yurdu, 1973, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Atlar Mezarı

a. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nda altı adet mermer sütun üzerine oturtulmuş bir kubbeden oluşan ve "At Mezarlığı", "Atlar Mezarı" diye anılan bir açık türbe daha vardır. Ancak burada insanların gömülü olduğu kabirler bulunmaktadır.(2)

b. Bir sunak şeklinde yapılan ve üstünde çeşitli motifler olan mezar tipi. Roma döneminde çok yaygındır.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.
(2) D.B. İstanbul Ansiklopedisi

Atropos

Kaderi simgeleyen Tanrıçalar üçtür. Adı "geri dönülmez" anlamına gelen Atropos, ömür ipliği büken Moiralar arasında eceli, ölümü simgeler.

(1) Erhat, Azra. a.g.e.

Automedon

İlyada'da Akhilleus'un arabasını süren yiğit. Ege denizindeki adaların birinde Troya savaşına katılmaya gelmiş, sonradan Akhilleus'un seyisi olmuştur. Ölümsüz atları Ksanthos'la Balios'a bakar. Patroklos'un ölüsünü elde etmek için yiğitçe savaşan Automedon Akhilleus'un en vefalı arkadaşlarından sayılır.(1) Yunan mitolojisine göre başlangıçta Teselya'nın söylenen kralı Akhilleus'un arabasını

süren Automedon, daha sonraları Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'a hizmet veren biridir.[2]

(1) Erhat, Azra. a.g.e.

(2) Korkmaz, Mehmet. "Mitoloji Sözlüğü." Alter Yayınları, (2011)

Avam

a. Nefis perdesiyle perdelenenler.[1] İnanç ve ibadetleri genellikle taklide dayanan, dinin şekil ve merasimlerinin ötesine geçemeyenler için kullanılan bir tasavvuf terimi.[5] Sûfi olmayan.[7] Mevlevilikte tarikat ehli olmayan.[7]

b. Cahil halk tabakası,[2] halkın alt tabakası,[3] halk, umum, herkes,[3] halkın cahil tabakası.[4][6]

(1) Yücer, Hür Mahmut, Mehmet Nuri Efendi'nin Üsküdar'da ki Hizmetlerinin Dini ve Kültürel Hayata Etkileri, Üsküdar Sempozyumu VI. Eyüp Belediyesi, s. 85;

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(5) DİA;

(6) Kaya, Doğan. a.g.e.

(7) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Avcıbaşı Mehmed Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Avdan Baba Türbesi-Denizli

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 273

Avgunlu Medresesi Türbesi-Kayseri

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 81

Avış

a. En aşağı cehennemim adı.[1]

b. Sihir, büyü, afsun.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Avut

Ağıt.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Ay Sadık Türbesi-Adıyaman-Kahta

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 27

Aya Dede Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ayak Dedesi Türbesi-Isparta

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 238

Ayak Tahtası

Mezarın yerini, yönünü belirlemek amacıyla ya baş ya da hem baş hem ayak tarafına dikilen tahtalar.[1]

(1) Hanoğlu, Canan, . a.g.e. s. 15

Ayanoğlu, Fazıl

Atatürk İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 360.05

Tahrib Edilen Eski Eserler Serisi Lütfü Efe Mezarı, Vakıflar Dergisi, Sayı:9, S.261-264, 1971, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayanoğlu, Fazıl İsmail

Vakıflar Gn. Md. Ktp./Tasnif No: 345/3705/12

Fatih Devri Ricali Mezar Taşları Ve Kitabeleri, Vakıflar Dergisi, Sayı: Iv,S.193-208, 1958, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayanoğlu, Fazıl İsmail

Vakıflar Gn. Md. Ktp./Tasnif No: 345/3705/4

Vakıflar İdaresince Tanzim Ettirilen Tarihi Makbereler, Vakıflar Dergisi, Sayı: Iı, S.399-405, 1942, Ankara 47

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayanoğlu, Fazlı İsmail

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Sb 306

Türk Tarih Vesikalarından: Eşsiz Mezar Taşları, Tarih Hazinesi, (12), 598-60, Ülkü Kitap Yurdu,1951, İstanbul.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayas Bey Türbesi-Bursa

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 13 s. 129

Ayas Bin Abdullah Piri Fani Hademe-i Türbesi-Kosova-Vılçitrin

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 538

Ayas Mehmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Ayas Mehmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(2) Kollektif2. a.g.e. Cilt 1, s. 446

Ayas Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 4 s. 204,

(2) Pur, Doğan. a.g.e. S, 8,

(3) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 412,

(4) Saatçı, Suphi. "Sinanın Eyüpteki Türbeleri", Eyüp Sultan Sempozyumu V. s. 153

Ayas Paşa Mezarlığı

İstanbul'da eskiden mevcut olan büyük mezarlıklardan biri.

Taksim'den başlayarak Dolmabahçe ve Fındıklı'ya kadar inen büyük mezarlığın bugün Taksim ve Gümüşsuyu çevrelerine rastlayan kesimini içine almakta idi. Adını, kabri Eyüp Sultan Camii hazîresinde bulunan, Kanûnî'nin vezîriâzamlarından Ayas Paşa'dan alır. Çünkü mezarlık alanı vaktiyle Ayas Paşa Vakfı'na (tesisi: 1526) dahildi ve Ayas Paşa Konağı da bu civarda bulunuyordu. İstanbul'a dair eski seyahatnâmelerin hepsinde tasvir edilen ve gravürlerine yer verilen mezarlık I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda kendi haline terkedilmiş, bu sebeple mezar taşları tahrip olmuş, 1933'te ise lağvedilerek diğer 392 mezarlıkla birlikte Evkaf İdaresi'nden İstanbul Belediyesi'ne devredilmiştir. Mezarlığın vaziyet planı, J. Pervititch'in Eylül 1926 tarihli 30. kadastral paftasında görülmektedir. 1915-1917 yıllarında İstanbul'un balondan çekilen hava fotoğraflarında servilerle kaplı olduğu görülen mezarlıkta ilk yapılan binalar Alman Sefareti ile bugünkü Etap Marmara Oteli'nin biraz yukarısında yer alan ve sonraları İstanbul Kulübü olarak kullanılan Osmanlı Bankası'nın müdür lojmanıdır. Bu inşaat sırasında başlayan tartışmalar mezarlık arazisinin 1933'te belediyeye devredilmesinden sonra da devam etmiş ve vakıf mütevellisi Selâhattin Molla Bey'in azli üzerine arazinin mazbut vakıf haline getirilmesinin ardından mezarlık tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu sırada, özellikle Gümüşsuyu Askerî Hastahanesi'ne yaralı olarak getirilip vefatlarından sonra bu mezarlığa gömülen 1313 (1897) Yunan Harbi'nin bazı şehidlerine ait kabirlerin başka yerlere nakledilmesi, gazetelerin büyük çapta polemiğe girmelerine yol açmış, fakat sonuçta İstanbul'un en merkezî yerlerinden birinin mezarlık olarak bırakılamayacağı görüşü galip gelerek çok değerlenen arazi parsellenip satışa çıkarılmıştır. Kaldırılan mezarların taşları, Reşat Ekrem Koçu'nun tabiriyle, o bölgede inşaatına başlanan "şeddâdî apartmanların" temellerinde ve adı geçen askerî hast

hanenin çevre duvarının yapımında kullanılmış, birkaç tanesi de hâtıra olarak Alman Sefareti'nin bahçesinde muhafaza altına alınmıştı.

Bu mezarlıktaki kıymetli mezar taşı kitâbelerinin tamamı, XIX. yüzyılın sonlarında Fındıklılı İsmet Efendi tarafından tesbit edilmişse de yayımlanamadan yazarın ahşap eviyle birlikte bir yangın sonucu yok olmuştur. Bu mezarlıkta medfun bazı kişilerin mezar taşları da Fazıl Ayanoğlu tarafından tesbit edilmiştir. Tarihçi Fındıklılı Silâhtar Mehmed Ağa, şair Şinâsi gibi pek çok ünlü kişinin gömülü olduğu bilinen mezarlığın en eski fotoğrafı Ma'lûmât Mecmûası'nda (29 Teşrinievvel 1324, sy. 158), diğer bazı fotoğrafları ise yakın yıllarda yayımlanmıştır (Eldem, II, 16, 18; Gülersoy, II, 123).

1970 yılında yanan ve daha sonra tamir edilerek bugün Atatürk Kültür Merkezi adıyla faaliyette bulunan Kültür Sarayı da Ayaspaşa Mezarlığı üzerine inşa edilmiş binalardandır. Bunun karşı köşesinde, Gümüşsuyu'na inen yokuşun sağ başında bulunan iş hanı da 1980'lerde mezarlıktan kalan son parçanın kaldırılması suretiyle inşa edilmiş ve böylece yakın yıllara kadar küçük bir kısmı duran

Ayaspaşa Mezarlığı hiçbir izi kalmayacak şekilde tamamıyla ortadan kaldırılmıştır.[1]

(1) [AYAS PAŞA MEZARLIĞI - Necdet İşli] c. 04; s. 204

Ayas Paşa Türbesi

İstanbul'da Eyüp Camii'nin arkasında Bostan İskelesi'ne açılan kapının sağında bir türbe.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından Ayas Paşa için yaptırılmıştır. 22 Ramazan 942 (15 Mart 1536) tarihinde sadârete getirilen Ayas Paşa bu mevkide iken 26 Safer 946'da (13 Temmuz 1539) veba salgınında ölünce, Sâî Mustafa Çelebi tarafından belirtildiğine göre, Eyüp'teki türbesinin yapımı Lutfi Paşa'nın tavsiyesiyle, o vakte kadar tanınmayan Mimar Sinan'a ısmarlanmıştır. Fakat Mimar Sinan'ın bilinen eserlerini sayan tezkirelerde bu türbenin adı yoktur. Sadrazam Ayas Paşa'nın, 1559'da idam edilen Bağdat ve Âmid Beylerbeyi Ayas Paşa ile karıştırılmasından dolayı bu yanlışlığın doğduğu ileri sürülmüştür. Türbe çok harap durumda iken yakın tarihlerde büyük ölçüde tamir görerek kurtarılmıştır.

Ayas Paşa Türbesi, dört mermer sütuna oturan kesme taştan dört sivri kemerin taşıdığı kubbeden ibaret bir açık türbedir. Kubbenin altında yüksek bir mermer sanduka bulunur. Bunun baş şâhidesi mihrap biçiminde işlenmiş, ayak taşı ise düz olup üzerlerinde güzel bir hatla kabrin paşaya ait olduğunu belirten Arapça bir ibare vardır. Ayak şâhidesinde ise türbenin sahibinin adı ve ölüm tarihi yer almaktadır.

Ayas Paşa Türbesi mimarisi bakımından fazla dikkat çekici bir eser olmamakla beraber, Mimar Sinan'ın ilk eseri olduğu söylentisi ona İstanbul'un içindeki tarihî yapılar arasında özel bir yer sağlamıştır.

(1) [AYAS PAŞA TÜRBESİ - Semavi Eyice] c. 4, s. 204-205

Ayaz Köyü Türbesi-Bursa

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 72

Ayazma

a. Hıristiyanlıkta aziz ve azizelere ithaf edilen, halk arasında şifalı sayılan ziyaret kaynak ve pınarları.[1] Rumlarca kutsal sayılan, suyun şifalı olduğuna inanılıp ziyaret edilen, bir kült yeri haline getirdikleri çeşme veya pınar.[2][3][4]

b. Kutsal kaynak.[1]

c. Ayazma kelimesi "kutsal su" anlamına gelmektedir. Yunanca kutsal anlamına gelen Hagia kelimesi Türkçeye "aya" şeklinde geçmiştir. Bu kelime ile Arapça su anlamına gelen "ma" kelimesi birleştirilerek "ayazma" kelimesi türetilmiştir.[5]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA;
(5) Köse, Ali. a.g.e. s. 15

Aydaş Aşı

Adana'da doğumdan sonraki aylarda gelişemeyen, cılız, hastalıklı çocuğa "aydaş çocuk" adı verilir. Aydaş çocuk için "aydaş aşı" pişirilir. Bu, sembolik bir aştır. Çocuğun yeterince pişmediği düşüncesinden hareketle yapılan taklit büyülerinin uygulamasıdır. Aydaş çocuğu dikenli gül ağacının arasından ve kurt ağzının iskeletinden geçirme, uygulanan diğer pratiklerdir.[1]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s. 7

Aydaş Çocuk

Adana'da doğumdan sonraki aylarda gelişemeyen, cılız, hastalıklı çocuğa "aydaş çocuk" adı verilir.

(1) Artun, Erman, a.g.e., s. 7

Ayday, Cedide

Ankara İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8/ Ayd.G

Gebze'de Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Lisans Tezi, Ank.Ü.İ.F.Türk-İsl.San.Tar.Abd, S.49, 2001, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aydede (Kırk Fenerliler) Türbesi-Bursa

(1) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e. s. 14

Ayderusi Abdurrahman Bin Mustafa Türbesi-Mısır

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 282

Aydınlık Baba Türbesi-Yunanistan-Yenice

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 978

Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi-Aydın

(1) DİA, Cilt. 4 s. 240,

(2) Eroğlu, Süreyya. "Batı Anadolu Beylikleri Mimarisinde Tipolojiye Bağlı Süsleme Tasarımları." Doktora Tz. Mimar Sin. Ün. Sos. Bil. Ens. İst.(2006) s. 130

Aydoğan, Ali

Milli Ktp./Tasnif No: 2000 Bd 2777

Türkiye'de Mezârlık Ziyâretlerim Ve Cumhuriyet Devri Manzum Mezârtaşı Kitâbeleri, Mezarlıklar Vakfı, 1999, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aydoğan, Ali

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp ./Tasnif No: 736.5

Cumhuriyet Devri Manzum Mezar Taşı Kitabeleri, Darü'l-Kütübi'l-Garbiyeti'l-Küt. (60 İl Mezârlığı, 572 Kitâbe), Mezarlıklar Vakfı; İslam Araştırmaları, S.247, 1999, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aydoğdu, Günnur

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 63263

Amasya Mezar Taşları, Gazi Ü., Sosyal Bilimler Enst. Sanat Tarihi Abd, Yüksek Lisans Tezi, S. 270,1997

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Aydoğdu Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Ayet

a. Eyyun'den yahut teeyyî'den, ya da eviye'den türediği ileri sürülen âyet kelimesi, zahir alâmet, belirgin işaret, olağanüstü olay, mucize demektir. Arkasında başka bir şeyin varlığını gösteren veya kanıtlayan şeye "ayet" denilir.[1] Kimsenin inkâr edemeyeceği alâmet, işaret, belirti, açık delil,[3][4] iz.[7][8] açık alâmet, nişan, eser.[2]

b. Kur'an-ı Kerim'deki sureleri meydana getiren kelime veya cümlelerinden her biri.(2)[3][4][5][6] Hüküm, söz, mesaj. Kur'an'daki hakiki veya takdiri başlangıcı ve bitişi olan ve Kur'an surelerini oluşturan ilahi söz, ilahi hüküm, ilahi mesaj.[7]

c. Manen uyanmaya sebep olan olay.([4]

d. Yüklü anlam taşıyan anlaşılması ve kavranması güç ifade.([4]

e. Allah'ın varlığına, Peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamındadır.(5)([7]

f. Hakk'ın zat ve isimlerinin mazharları, Allah'ın varlığının ve kudretinin nişanesi oldukları için bunlara ayet denilmiştir.[8]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 28;

(2) Pala, İskender. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(5) DİA; [ÂYET - Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin] c. 04; s. 244

(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(7) Akay, Hasan. a.g.e.

(8) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Âyet Anlayışı

Âyet bu alanda çeşitli açılardan ele alınarak işlenmiştir. Bazı âlimlerin Kur'an'da âyet sonu (durak) saydığı yerleri diğerlerinin saymaması, sûre başlarındaki besmelelerle yine bazı sûrelerin başında bulunan harflerden (hurûf-ı mukattaa) her birinin müstakil birer âyet kabul edilip edilmemesi gibi sebeplerden dolayı âyet sayısında -her biri 6000'in üzerinde olan farklı rakamlar ortaya çıkmıştır.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre o bu sayının 6600 olduğunu söylemiş, âyet sayısını 6204, 6214, 6219, 6225, 6236 olarak tesbit edenler de olmuştur (Süyûtî, I, 189).

Bu konuda Ebû Amr ed-Dânî el-Beyân fî addi âyi'l-Kurân ve İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî Hüsnü'l-meded fî marifeti fenni'l-aded adlarıyla müstakil bi-

rer eser kaleme almışlardır. Ca'berî'nin bu eseri, Zerkeşî'nin el-Burhân'ında (I, 266) el-Müfred fî marifeti'l-aded adıyla zikredilmiştir.

Âyetlerin son kelimesine veya bu kelimenin son harfine, iki âyetin arasını ayırdığı için "fâsıla" denilmiştir.

Kur'an'da en uzun âyet Bakara sûresinin 282. âyeti, en kısa olanlar ise "yâsîn" (Yâsîn 36/1), "errahmân" (er-Rahmân 55/1), "müdhâmmetân" (er-Rahmân 55/64), "sümme nazara" (el-Müddessir 74/21), "ve'l-fecr" (el-Fecr 89/1), "ve'd-duhâ" (ed-Duhâ 93/1), "ve'l-asr" (el-Asr 103/1) sözlerinden ibaret olan âyetlerdir.

Alak sûresinin ilk beş âyetinin ilk nâzil olan âyetler olduğu hususundaki kesin sayılabilecek bilginin yanında Bakara sûresinin 281, Mâide 3, Nisâ 176, Nasr 1-3 ve Tevbe sûresinin 128-129. âyetlerinden her birinin en son gelen âyetler olduğunu bildiren rivayetler mevcuttur.

Âyetlerin Kur'ân-ı Kerîm'deki tertibi gelişigüzel veya indiriliş sırasına göre yapılmamış, vahiy ile belirlenmiştir. Sûreler arasında olduğu gibi âyetler arasında da bir münasebet ve tenâsüp vardır. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm tefsir edilirken göz önünde bulundurulmalıdır.

Âyetler çeşitli yönlerden tasnife tâbi tutulmuştur.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm, âyetlerin bir kısmının muhkem (mânası belirgin), bir kısmının da müteşâbih (birkaç mânaya gelebilen) olduğunu ifade etmiştir (Âl-i İmrân 3/7).

Bundan başka, bazı âyetlerin mücmel (mânası izaha muhtaç olacak şekilde kapalı) bazılarının da mübeyyen veya müfesser (mânası açıklanmış) olduğu kabul edilmiştir.

Tefsir ve usul âlimlerinin çoğuna göre hicretten önce gelen âyetlere Mekkî, hicretten sonra gelenlere Medenî denilmiştir. Gerek hicretten önce gerekse sonra Mekke'de nâzil olanlara Mekkî, Medine'de nâzil olanlara Medenî diyenler bulunduğu gibi Mekkeliler'e hitap edenlere Mekkî, Medineliler'e hitap edenlere Medenî diyenler de vardır.

Âyetler indirilen yer ve zamana göre de arzî-semavî (Hz. Peygamber yeryüzünde veya gökte yani mi'racda iken inenler), hazarî-seferî (hazarda veya seferde iken inenler), nehârî-leylî (gündüz veya gece inenler), sayfî-şitâî (yaz veya kış mevsiminde inenler), firâşî-nevmî (yatakta-uykulu halde iken inenler) diye sınıflandırılır. Ayrıca neshe konu olması bakımından da nâsih-mensuh gibi kısımlara ayrılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in daha çok Mekkî sûrelerinde imana teşvik etmek, inkâr ve küfürden caydırmak, dikkat çekmek, mânayı teyit ve tekit etmek gibi maksat ve hikmetlerle bazan bir âyetin birkaç defa tekrar edildiği görülmektedir. Meselâ, "And olsun ki Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık" meâlindeki âyet dört yerde (el-Kamer 54/17, 22, 32, 40);

"Benim azâbım ve uyarım nasılmış?" meâlindeki âyet dört yerde (el-Kamer, 54/16, 18, 21, 30);

"O gün, yalanlamış olanların vay haline!" meâlindeki âyet on yerde (el-Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 48, 49; el-Mutaffifîn 83/10);

"Öyle iken rabbınızın nimetlerinden hangisini yalanlarsınız?" meâlindeki âyet ise otuz bir yerde (er-Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77) geçmektedir.(1)

(1) DİA; [ÂYET - Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin] c. 04; s. 244

Ayet-Mucize Düşüncesi

Allah'ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mûcize anlamında, ayrıca Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terim.

Sözlükteki asıl anlamı "bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet"tir. Buna bağlı olarak "açık alâmet, delil, ibret, işaret" gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kur'an'da tekil ve çoğul şeklinde 382 defa geçen âyet kelimesi terim olarak çeşitli anlamlar ifade etmektedir.

1. Delil. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın varlığını ispat etmeyi amaçlayan delillerden çoğunlukla âyet diye söz edilir.

Kelâm ve felsefede *ihtirâ, gaye ve nizam* gibi adlar verilen bu deliller Kur'an'da Allah'ın varlığı ile ilgili âyetlerin ana konusunu teşkil eder. Buna göre göklerin ve yeryüzünün belli bir düzende yaratılışı, yer küresinin canlıların yaşamasına elverişli hale getirilişi, ona belli bir ağırlık kazan-

dıran dağların mevcudiyeti, ziraata ve iskâna uygun ovaların, seyahate elverişli yolların oluşumu, hayat kaynağı suyun gökten indirilişi, aynı su ile beslenen aynı iklimin topraklarında tadı ve besin değeri farklı yiyecek ve meyvelerin bitirilişi, göklerin görülebilir direkler olmaksızın yükselişi, atmosferin tehlikelerden korunmuş bir tavan haline getirilişi, güneşin ısı ve ışık, ayın da aydınlık kaynağı oluşu, insan ve yük naklinde faydalanılan gemilerin denizlerde batmadan seyredişi, besin kaynağı ve binek olarak kullanılan çeşitli hayvanların insanların emrine verilişi, erkekli dişili olarak yaratılan insanların dünyayı imar etmesi ve uyum içinde çoğalmasını sağlamak üzere karşı cinsleri arasında güçlü bir sevgi bağının kuruluşu, uykuya yatan insanın bir tür ölü haline geldikten sonra tekrar hayata dönüşü... bütün bunlar "her şeyi bilen", "her şeye gücü yeten" ve "dilediğini yapan" yüce Allah'ın varlığına dair apaçık âyetlerdir. Ne var ki bunları düşünebilen, gerçeklere inanmak isteyen, söz ve öğüt dinleyen kimseler anlayabilmektedir (bk. el-Bakara 2/ 164; er-Rûm 30/20-25; el-Enbiyâ 21/3132; en-Nahl 16/66-69; el-Câsiye 45/3-5; er-Ra'd 13/2-4; Yûnus 10/5, 67; el-En'âm 6/95-99).

2. Mûcize. Peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilmiş elçiler olduklarını ispat eden hârikulâde olaylar da Kur'ân-ı Kerîm'de âyet diye ifade edilmiştir.

Peygamberlerin davetine muhatap olan bütün milletler, davet sahibinin doğruluğundan emin olmak düşüncesiyle, ondan tabiat kanunlarını aşan ve ancak ilâhî bir kudret sayesinde gerçekleşebilen gözle görülebilir bir alâmet (âyet) göstermesini istemişlerdir. İnanmak arzusunda olanların imanını, inkârcıların da bir anlamda inadını kuvvetlendiren bu âyetler pek çok defa vuku bulmuştur.

Hz. Nûh'un tûfanı, Hz. Sâlih'in devesi, Hz. Mûsâ'nın asâsı ve diğer mûcizeleri, Hz. Îsâ'nın babasız olarak dünyaya gelişi, çamurdan yapılmış bir kuşa can verişi, ölüleri diriltişi, evlerde saklanan yiyecekleri haber verişi gibi hârikulâde olaylar Kur'an'da söz konusu edilen âyetlerden bazılarıdır (bk. el-A'râf 7/73, 106; Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/114; Tâhâ 20/ 22; Meryem 19/17-21; el-İsrâ 17/59). Gösterilen bunca âyetlere sihir nazarıyla bakan ve inanma niyeti taşımayan inkârcılara helâk edici felâketler gönderilerek bunlar yok edilmiş ve geride onlara dair alâmetler bırakılmıştır (el-Kasas 28/36; el-Kamer 54/2, 15; Tâhâ 20/128; el-Ankebût 29/15, 35; Hûd 11/103; el-Hicr 15/74, 77; eş-Şuarâ 26/67, 121, 174; Sebe' 34/15; ez-Zâriyât 51/37).(...)

3. Kıyamet alâmetleri. Önceden iman etmeyenlerin veya iman sayesinde hayır kazanmayanların, Allah'ın bazı âyetleri ortaya çıktığı anda inandıklarını ifade edişlerinin fayda vermeyeceği belirtilirken kullanılan "âyât" kelimesi (el-En'âm 6/158) kıyamet alâmetleri mânasında anlaşılmalıdır.

4. Kur'an'ın tamamı veya belli bölümleri. Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin belli bölümlerinden her biri, benzerlerini meydana getirme imkânı bulunmaması açısından, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğuna belge teşkil ettiği veya bir ifadeyi diğerinden ayırdığı, yahut da harfler topluluğundan oluştuğu için âyet diye adlandırılmıştır.

Âyet Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi hadislerde de dört ayrı anlamda kullanılmış, bu arada güneş ve ayın Allah'ın kudretine delâlet eden iki âyet olduğu ifade edilmiş (Buhârî, "Bedü'l-halk", 88), ilki güneşin batıdan doğmasıyla başlayacak olan on âyet (alâmet) ortaya çıkmadıkça kıyametin kopmayacağı haber verilmiştir (Müslim, "Fiten", 39-41; İbn Kesîr, I, 51, 165).

Son devir İslâm âlimlerine göre mutlak anlamda âyet başlıca iki kısma ayrılır:

1. Fiilî âyetler. Kâinattaki sayısız çeşitlilik ve farklılıkları sürekli bir düzen ve kanuna bağlayan yaratıcının varlığını, birliğini ve yüce sıfatlarını gösteren ve yaratıkların taşıdığı özelliklerden çıkarılan delillerin tamamı bu tür âyetleri oluşturur. Bunlara "kevnî", "tekvînî" veya "ilmî âyet" de denilir. Elmalılı, ulûhiyyete işaret eden âyetleri de kendi içinde üç kısma ayırır: a) Sadece âlimlerin farkına varabileceği tabiat kanunlarında mevcut umumi âyetler, b) Güneş ve ay tutulması, gök gürlemesi gibi herkesin müşahede ettiği âyetler, c) Mûcizeler gibi hârikulâde âyetler (Hak Dini, V, 3184).

2. Kavlî âyetler. Peygamberlere indirilen ilâhî kitapların hepsi bu tür âyetlerdir. Bunlar fiilî âyetlere işaret eder ve insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılmaları için gerekli açıklamaları ihtiva eder.

Bunlara “teşrîî”, “tenzîlî” ve “vahyî âyetler” de denilir (Elmalılı, I, 569-570; Reşîd Rızâ, I, 287; III, 313; İTA, I, 666).

Âyetin Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin doğruluğunu ispat eden delil anlamında kullanılışı ilk devir kelâm âlimlerince de devam ettirilmiş, fakat sonraki dönemlerde onun yerine daha çok mûcize terimi tercih edilmiştir (Bâkıllânî, s. 31, 35; Kadî Abdülcebbâr, II, 416, 417, 509). Nübüvvetle ilgili olarak kaleme alınan çok sayıdaki eserin adında (el-Envâr fî âyâti’n-nebiyyi’l-muhtâr, el-Âyâtü’l-beyyinât, el-Âyâtü’l-vâdıhât vb.) mûcize mânasındaki âyet kelimesi bir klişe olarak kullanılmıştır (Keşfü’z-zunûn, I, 204; Îzâhu’l-meknûn, I, 7, 145).

Bunların dışında âyet, mezhepler tarihi ve tasavvufta da farklı anlamlarda kullanılmıştır.

Mezhepler tarihinde âyet iki ayrı kullanılış kazanmıştır.

Biri İbn Tûmert’in, mehdîliğini tasdik eden tâbilerini sınıflandırması sırasında kullandığı “*âyet-i aşere*”, “âyet-i hamsîn” ve “âyet-i seb‘în” tabirlerindeki âyet kelimesidir ki alâmet mânasına gelir. Diğeri de İsnâaşeriyye Şîası’nca ilâhî hakikatlerin tercümanı ve Allah’ın yeryüzündeki alâmetleri gözüyle bakılan âlimlere verilen “âyetullah” unvanındaki âyettir. Tasavvufta ise âyet, mahiyetleri farklı ve sayıları çok olan varlıkları gerçek ilâhî birlik gözü ile bir tek varlık olarak müşahede etmekten ibarettir. Hakk’ın zât ve sıfatlarının aynası durumunda olan âyetleri müşahede etmek, nefis aynasında Hakk’ı görmektir. Sûfîlere göre bütün âlem bir âyet olmakla beraber en büyük âyet insanın kendisidir.[1]

(1) DİA; [ÂYET - Yusuf Şevki Yavuz - Abdurrahman Çetin] c. 04; s. 244

Ayetleme

Kur’an’daki surelerin ayet, ayet hatta kelime, kelime ele alınıp bunların inanç ve düşünce ile birleştirildiği, yorumlandığı şiir türü.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Ayıklama

Yılbaşı günü eve sabah erkenden, komdan bir koç, mümkün ise ak koç getirilip ev ak koça ayaklatılır. Bu uygulamanın uğruna inanılır. O gün eve gelen kişinin eve uğur getirdiğine, o yıl evde sağlık, sıhhat ve huzur olacağına inanılır. Bu uygulama Ahıska Türklerinde ayıklama diye bilinen bir inanıştır.[1]

(1) Türk Topluluklarının Halk İnançları-II. Kültür Kavramları ve Türk Dünyası, s. 78

Ayırt Dede Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 79

Ayin

a. Mevlevi semai esnasında çalınmak ve söylenmek üzere çeşitli makamlarda bestelenmiş ve dört selama ayrılmış olan Türk musikisinin en güzel, en muhteşem örneklerini teşkil eden büyük beste.[1][4]

b. Mevlevi tekkelerinde okunan ağır bestelerin biçimi.[6]

c. Tekkelerde, tarikat ehlinin kendi aralarında, belli günlerde, genellikle musiki eşliğinde yapılan, belli bir usul ve düzene göre topluca icra ettikleri zikir, dini merasim, sema.[7] zikir, tören.[3][4]

d. Gelenek, görenek, usul, üslup, âdet, adap manasına Farsça kelime olup, çok tanrılı dinlerin ibadetleri ve törenleri hakkında kullanılır.[2][3] Dini tören.[3][6] Âdet, töre, yol, kanun.[4] Ritüel, merasim, tören, nizam, şekil, kaide.[7]

e. Amacı gizli bir gücü belirli bir eyleme yöneltebilmek için yapılan büyü.[3]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşa. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(7) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Ayin Cem

a. Alevilerin tarikata birinin yeni girmesi veya bir ulu kişinin anılması vesilesi ile düzenledikleri tören.[1][2]

b. Mevlevi ve bilhassa Bektaşi tarikatı mensuplarının aralarında yaptıkları, yemekli, musikili

[bazı Bektaşilerde içkili] sohbet toplantısı ve ayin.[3][4]

c. Cem veya Cemşid ayini. Efsaneye göre şarabın mucidi olan eski İran hükümdarlarından Cem veya Cemşid adına yapılan tören.[2]

d. İçki meclisi.[3] İçkili toplantı.[4]

e. Divan edebiyatında kullanılan bir remiz.[5]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) DİA

Ayine Tutmak

Hasta, baygın ve boğulmuş kimselerin ölüp ölmediğini anlamak için ağzına ayna tutarlar. Eğer aynada nefes tesiriyle buğu husule gelirse o şahıs sağ demektir.[1]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Ayinhan

Mevlevi tekkelerinde sema esnasında bestelenmiş şiirleri (ayin-i şerif) okuyan kimse.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Ayn'ül-Hayat

a. Hayat çeşmesi, ab-ı hayat,[1] dirilik veren su.[2] Öz hayat.[3]

b. Hay isminin batını olup bir kimse bunun hakikatini kavrarsa sonsuz hayata ulaşmış demektir. Zira hayat kaynağından kendisini ezeli kılacak bir şerbet içer. Böyle bir kimse Hakkın hayatı ile canlı demektir.[4][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Ayna

a. Cennet içinde var olan bir huri kızı. Bu kadın yürüyünce etrafında yetmiş bin hizmetçi sağında ve bir o kadarı da solunda olarak yürürler.[1]

b. Allah'ın tecelli ettiği kâinat ve özellikle insan-ı kâmilin kalbi. Kâinat, vûcud-u mutlak olan Allah'a ayna mesabesindedir. Allah mahlûkların içinde en fazla insanda tecelli etmiştir.[2] İnsana, özel anlamda kâmil insana ayna (âyine, mir'ât) ve mir'ât-ı Hak, ayine-i Rahman denir.[3]

c. Bir olayı veya durumu göz önüne seren, göz önünde canlandıran şey.[4][5] Bir olayı, bir durumu görmemize, anlamamıza yarayan, bir bakıma onu yansıtan durum ya da şey.[6]

d. Işığı yansıtarak cisimlerin görüntüsünü veren arkası sırlı cam, gözgü.[4]

e. Şeytan.[4]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 332;
(2) Kaya, Doğan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Aynalı Tonoz

Manastır tonozunun üst bölümünü yatay bir düzlemle keserek elde edilen tonoz.[1]

(1) Hasol, Doğan. a.g.e.

Aynalı Hatun Türbesi-Sinop

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Ayne'l-Yakin

a. Bir şey hakkında görmek, müşahede etmek suretiyle elde edilen bilgi. Yakîn, "kesin bilgi" anlamına gelir. Ayne'l-yakin, Allah'ı gönül gözüyle görür demektir.[1] İlme'l-yakin ve Hakka'l-yakin arasındaki keşif ve müşahede yoluyla varılan bilginin ikinci mertebesi[2] Gözle ve görerek hâsıl olan yakın. Kalbin müşahede yoluyla hakiki vahdeti görmesi.[3] Göz ile görür derecede müşahede ederek bilmek. Tasavvufta müşahede ve keşif ile hâsıl olan ilme denir.[7]

b. Görülerek elde edilen kesin bilgi.[2] Gözle görmüş gibi, kesin olarak,[2] güvenerek bilmek.[6]

Doğrudan gözlemleme yoluyla elde edilen kesin bilgi.(6)(4)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) DİA; Yusuf Şevki Yavuz
(5) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.3;
(6) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(7) Pala, İskender. a.g.e.

Aynı'l-Cem

Tam cem hali. Bu halde bulunan sûfi her şeyi fâni, yalnızca Allah'ı baki olarak görür. Bütün varlıkları ya Allah veya Allah'tan gören sûfi, bu hal içinde tam olarak fâni (aynu'l- fena) olduğundan her işi Allah'a nispet eder ve Allah'tan başka fail yoktur.(1)

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Aynı Ali Türbesi-Manisa

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 178

Aynı Hatun Türbesi-Eskişehir

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 17

Ayni Ali Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Ayni Dede Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 124

Aynü'l-Hayat Kadın Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Aynü'l-Hayat Türbesi-İstanbul

(1) Envanter. a.g.e. No: 19

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı

İstanbul Kadıköy'de bir mezarlık.

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı Kadıköy'de Rasimpaşa mahallesindedir. Kadıköy'den Acıbadem'e giden yoldan başlamakta ve tren hattına paralel olarak Ayrılık Çeşmesi ve Namazgâhı yanında İbrahimağa ve Koşuyolu dönemecinde sona ermektedir. Bu şekilde adını da alt başındaki çeşme ve namazgâhtan almaktadır. Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı, 1934'te basılan İstanbul Rehberi'ndeki haritaya göre (pafta: 29), Ayrılık Çeşmesi sokağı ile Taşköprü caddesi ve bu cadde ile Hasanpaşa mezarlık sokağı arasında bulunan iki ayrı yapı adasında iki parça halinde uzanıyordu. Bu mezarlığın gerçek durumu ve yayıldığı saha, 1334 (1918) yılında İstanbul Şehremâneti tarafından hazırlanan 1:5000'lik haritaların Kadıköy paftasında görülebilir. Pervititch'in sigorta planlarında da aynı kabristanın daha sonraki durumu işaretlenmiştir.

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı, Üsküdar'dan başlayarak Kadıköy üzerinden Kızıltoprak'a kadar uzanan Büyük Karacaahmet Mezarlığı'nın bir bakıma son önemli ucudur. Anadolu yakasının bu çok geniş sahaya yayılan mezarlığı, İbrahimağa deresine inen yamaçta bir bölüme sahip olduktan sonra ayrı adlar alarak arada boşluklar ile tarihî Bağdat yolu boyunca devam eder. Önce İbrahimağa, daha aşağıda Saraçlar Çeşmesi mezarlıkları bu uçta sıralanırlar. Bağdat yolunun önemli menzil yerlerinden biri olan Ayrılık Çeşmesi ve Namazgâhı'ndan itibaren de hafif bir yokuş şeklinde yükselen arazide, Bağdat yolunun iki yanında Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı uzanıyordu. Eski adı ile Hünkâr İmamı semtine giden Acıbadem yolunu atladıktan sonra ise tekrar aşağıya inen yamaçta Söğütlüçeşme, daha ileride Mahmudbaba mezarlıkları bulunuyor, Yoğurtçu deresinden sonra da yine küçük bir mezarlık yer alıyordu. Son otuz kırk yıl içinde hiçbir iz kalmamacasına yok edilen bu kabristanlardan İbrahimağa Mezarlığı'nın büyük parçası ile Saraçlar Çeşmesi, Söğütlüçeşme ve Yoğurtçu deresi Taşköprü mezarlıkları artık kalmadığı gibi Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nın da yalnız bir parçası müstakil bir mezarlık halinde iskân bölgesinin içinde bulunmaktadır.

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nın Haydarpaşa demiryolu yapıldıktan sonra korunması için etrafı duvarla çevrilmişti. Ancak bilhassa 1960'lardan itibaren bu mezarlığın içine yerleşen gecekondular hızla ağaçları ve mezar taşlarını tahrip etmeye başlamışlar ve neticede Acıbadem caddesinden inerken sağ tarafta kalan bölüm on yıl içinde tamamen yok olmuş, yalnız bir aralıkta nasılsa kalabilen son

üç dört mezar taşı da 1980'e doğru kaybolmuştur. Bugün Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nın bu parçasından hiçbir iz veya kalıntı yoktur. Sadece gecekondular arasında duran bir iki servi ağacı evvelce burada mezarlık bulunduğunun son işaretleridir. Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nın tren yolu tarafındaki diğer parçası da aynı duruma girmekte, hatta içine gecekondular yapılmakta iken Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun 1970-1975 yıllarında müdahalesiyle bir dereceye kadar kurtarılmıştı. Kurum buradaki gecekonduları yıktırmış, toprağı kazarak birçok gömülmüş veya kırık şâhideyi bulmuş, bunlardan dikilebilenleri yeniden diktirtmiş ve mezarlığın cadde sınırı boyunca da demir parmaklık taktırtmıştı. Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı ile tren yolu arasında kalan yapı adasındaki parsel sahipleri bu düzenlemeden pek hoşnut olmamışlar ve yersiz ihbarlarla çalışmaları engellemeye gayret etmişlerdir. Günümüzde bu mezarlık parçası yine sahipsiz olduğundan tahribe uğramaktadır.

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nda Acıbadem caddesi başında, etrafı tuğladan duvarla çevrili bir sofadan başka pek çok tarihî şahsiyetin adlarını veren mezar taşları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Mehmed Râif Bey tarafından yayımlanan kitapta yer almıştır.[1]

(1) [AYRILIK ÇEŞMESİ MEZARLIĞI - Semavi Eyice] c. 04; s. 286

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'ndaki Kabirler

Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nda genellikle saraya mensup kişilerin kabirleri bulunmaktadır. Bugün pek az bir parçası kalan mezarlıkta mevcut mezar taşları da yarı yarıya gömülmüş, bir kısmı parçalanmış, büyük bir kısmı da otlar ve dikenler arasında kaybolmuş durumdadır. Bunlardan tesbit edilebilen bazılarının sahiplerinin unvan ve meslekleriyle vefat tarihleri aşağıda belirtilmiştir: Darphâne-i Âmire kâtiplerinden Dâvud İsmâil Efendi (1192/1778), Halep kadısı Kethüdâzâde Mustafa Sâdık Efendi (1197/1783), Çuhadâr-ı Hazret-i Şehriyârî Ahmed Ağa (1211/1796-97), Tatarpazarcıklı Bostanzâde Elhâc Mehmed Ağa (1220/1805-1806), Sakabaşı Mehmed Ağa (1232/1816-17), Enderun ağalarından Ali Ağa (1233/1817-18), Sarây-ı Atîk aşçıbaşılarından Ebûbekir Ağa (1234/1818-19), Hâcegân-ı Dergâh-ı Hümâyun'dan Esad Efendi (1234/1818-19), Haseki ağası Mustafa Ağa (1237/1821-22), Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan defterdâr-ı şıkk-ı evvel mektupçusu Seyyid Hâfız Halil Efendi (1239/1823-24), Sultanahmed kâtibi Elhâc İbrâhim Bey (1240/1824-25), Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşılarından Hacı İbrâhim Ağa (1244/1828-29), hanımı ve câriyesi Ayşe Hanım, Vâlide Sultan Kethüdâsı Yûsuf Ağa'nın etbâından sâbık Sikke Nâzırı Mehmed Ağa (1250/1834-35), Maliye Hazîne-i Celîlesi muhasebecisi Emin Bey (1250/1834-35), Maliye Nezâret-i Celîlesi Âmedî Kalemi mukabelecisi Ahmed Cemil Bey (1250/ 1834-35), Bursa Kadısı Yazıcı Mehmed Efendizâde İbrâhim Efendi (1252/1836-37), Tarîk-i Aliyye-i Nakşibendiyye'den Şeyh Mehmed Can Efendi (1259/1843), ulemâdan Seyyid Ahmed Efendi (1281/ 1864-65), Ruûs-ı Hümâyun kesedarı Şâkir Şevki Efendizâde ve Rumeli beyler beyi pâyeli Kütahya Kaymakamı Mehmed Nebil Paşa (1281/1864-65), Defterdar Şükrü Efendi (1283/1866-67), Sarây-ı Hümâyun serhalifesi Hacı Rifat Efendi (1287/1870-71), sudûr-i izâmdan reîsülmüneccimîn ve hey'et-i a'yân a'zâ-yı kirâmından Elhâc Seyyid Ahmed Tâhir Efendi (1297/1880), Sefâin-i Bahriyye-i Osmâniyye kaptanlarından Seyyid Mehmed Vâsıf Efendi (1311/1893-94), Sultan Mustafa silâhtarı Ahmed Bey'in teberdarı...

Bu kısa liste, Ayrılık Çeşmesi Mezarlığı'nın XVIII. yüzyılın sonlarına doğru teşekkül ettiğini ve XX. yüzyıl başlarına kadar buraya defin yapıldığını göstermektedir.[1][2]

(1) [AYRILIK ÇEŞMESİ MEZARLIĞI - Semavi Eyice] c. 04; s. 286

(2) Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Semavi Eyice

Ayşe Bahri Kadın Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 8,

(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 413

Ayşe Bibi Türbesi-Kazakistan

(1) DİA, Cilt. 25 s. 129

Ayşe Gazi Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Ayşe Hanım Sultan Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 532

Ayşe Hatun Tekkesi ve Türbesi-Yunanistan-Dimetoka

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 989-

Ayşe Kadın Halveti Türbesi-Makedonya-Üsküp

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 626-

Ayşe Sultan Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 10 s. 448

Ayvaşık Dede (Ivaz Baba) Türbesi-Ankara

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 123

Ayvaz (Ayvad) Baba Türbesi-Yunanistan-Dimetoka

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 989

Ayvaz Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 424

Ayvaz Dede Türbesi-Bosna

(1) Kalajdzic, Mirsad. a.g.e. s. 6,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 688

Ayverdi, E. Hakkı

T.T.K. Ktp./Tasnif No: B I 2648

Osmanlı Mimarisinde Çelebi Ve Iı. Sultan Murad Devri, (1451-1481), C.Iı, Baha Matbaası, 1972, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayverdi, E. Hakkı

T.T.K. Ktp./Tasnif No: B I 2035-1

Avrupa'da Osmanlı Mimari Esreleri (Romanya-Macaristan) C.I, S. 47, 51-52, 135, 203-207, 222, 224-226, 479, 510, 573-574, İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ayyar

a. Çok gezen, kurnaz, çevik, hilekâr, hırsız, casus, suikastçı,[1] hileci, düzenbaz,[2] dolandırıcı, atik, tembel,[3][5] zeki.[5]

b. Ayyaran zümresinden olan kimse.[2]

c. Fütüvvet ehlinden olan cömert, cesur ve fedakâr bazı sûfilere de ayyar denilmiştir.[4]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Azab

a. Organlarda duyulan ıstırap, organik acı.[1] İnsan bedeninden veya ruhi sebeplerden kaynaklanan ıstırap, acı.[2] Pişmanlık, çaresizlik, korku vb. durumların verdiği sıkıntı, işkence, keder.[1] Pişmanlık, nadim olma, korku.[2] Şiddetli ve bunaltıcı sıkıntı, buhran,[2] büyük sıkıntı.[4]

b. Günah işleyenlere, kâfirlere ve inkârcılara ölüm sonrası verilecek ceza ve uygulanacak eziyet.[1][2] Allah'ı tanımayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve ahirette verilen ilahi ceza.[3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Azabun Elim

Kur'an-ı Kerim'de nefsin eğilimleri ve bunun öte dünyadaki sonuçları anlatılırken, acının şiddeti "azabun elim" olarak vurgulanmıştır.[1]

(1) Şenel, Cahid. a.g.e., s. 1

Azaim

a. Azimetin cem'idir. Azimet, dua, efsun demektir.[1] Cinlerden, hastalık vb. tehlikelerden korunmak için okunan dualar, efsunlar.[2]

b. Büyük ve çok önemli olaylar, çok mühim meseleler.[2]

c. Cinleri ve şeytanları itaat altına almayı öğrettiği ileri sürülen bir ilim.[3]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

A

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA, Süleyman Uludağ

Azak, Gürbüz

Gazi Ün. Merk. Ktp./Tasnif No: Nk1465aza 1993

3000 Türk Motifi, 302 S. Azak Yayınları, 1993, İstanbul 49

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Azap

Allah'ı tanımayan veya emirlerine karşı gelenlere dünyada ve âhirette verilen ilâhî ceza.

Arapça'da azâb "terketmek, vazgeçmek, vazgeçirmek" gibi mânalara gelen azb kökünden isim olup "işkence, eziyet ve elem" anlamında kullanılır. Elem ve ıstırapların bir kısmı beden, bir kısmı da ruh üzerinde etkili olduğuna göre azap hem maddî hem de mânevî bir elem ve ceza niteliği taşır.

Kur'an'da türevleriyle birlikte 490 defa geçen azap, genellikle ilâhî emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de azap mânasında geçen başka kelimeler de vardır. Bunlardan en çok tekrarlananlar *nâr, cehennem, ricz, be's ve ikab*dır (Ebü'l-Beka, s. 191).

İlgili âyetlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre *ilâhî azap dünyada, kabir hayatında ve âhirette olmak üzere üç safhada* gerçekleşir. Kâinatın yegâne yaratıcısı, yöneticisi ve dolayısıyla sahibi olan Allah kullarından dilediğine azap etmeye muktedir olmakla birlikte (el-Mâide 5/40; el-Ankebût 29/21) O azabının inkâra ve isyana karşılık olduğunu bildirmiştir (el-A'râf 7/96; et-Tevbe 9/ 95; Yûnus 10/8, 70).

İlâhî buyrukları tanımayanlara, peygamberlerini alaya alıp yalanlayanlara, kâfirlere, fâsıklara, zulüm ve haksızlık yapanlara, hak dine girdikten sonra dönenlere, işledikleri günahlar sebebiyle bir ceza ve azap olmak üzere çeşitli felâketler gönderilerek **dünyada helâk** edildikleri muhtelif âyetlerde beyan edilmiştir.

Bilhassa Nûh, Hûd, Sâlih, Lût ve Şuayb peygamberlerin inkârcı kavimleri çeşitli şekillerdeki felâketlerle azaba uğratılmış, kimi *yerin dibine geçirilerek*, kimine *gökten taş yağdırılarak* (el-Ankebût 29/40), kimi *suda boğularak* (el-İsrâ 17/103), *kimine yağmur felâketi verilerek* (el-A'râf 7/84) bunlar maddî cezaya çarptırılmış; Kur'an'a inanmayan Ehl-i kitap ile münafıklarda olduğu gibi kimine de *zillet damgası vurularak* kıyamete kadar mânevî azaba mâruz bırakılmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerîm kâfirlerin sahip olduğu gelip geçici dünya nimetlerinin aslında kendileri için bir azap olduğunu (et-Tevbe 9/85) haber vermiş, bu şekilde maddî imkânların insan bedenine haz vermesine karşılık ruhu için ıstırap kaynağı olabileceği, mânevî mutluluğun madde ile değil Allah'a bağlanmakla gerçekleşeceği ve Allah yolunda harcanmayan servetin sahibini azaba sürükleyeceği anlatılmak istenmiştir (et-Tevbe 9/35).

İnkârcı ve isyankârların dünyada ilâhî azapla cezalandırılmalarını, pişmanlık duyup girdikleri sapık yoldan dönmelerini ve rablerine yönelmelerini sağlamak gibi gaye ve hikmetlere bağlayan Kur'ân-ı Kerîm (el-En'âm 6/64; en-Nahl 16/53; es-Secde 32/21), açık bir ifade ile olmasa bile, ölümle başlayıp tekrar dirilişe kadar sürecek olan **kabir hayatında** da sözü edilen kişiler için azabın devam edeceğine işaret eder, ancak ayrıntılı bilgi vermez (bk. el-Mü'minûn 23/100; el-Mü'min 40/46; Nûh 71/25).

İman edip ilâhî buyruklara uyanların dışında kalan insanlarla cinler, inkârlarının derecesi ve günahlarının büyüklüğüne bağlı olarak asıl azabı **âhiret âleminde** göreceklerdir (en-Nisâ 4/145; en-Nahl 16/88). Bu azap tekrar dirilişle başlayacak ve cehenneme girişle son şeklini alıp devam edecektir. Yine Kur'an'da belirtildiğine göre peygamber gönderilmeyen topluluklara azap edilmeyecek (el-İsrâ 17/15); buna karşılık Allah'ın huzuruna çıkacaklarına inanmayıp âyetlerini inkâr eden kâfirler, Kur'an'a sırt çeviren yahudiler, hıristiyanlar, münafıklar, müşrikler, peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr edenler şiddetli azaba uğratılacaklar (el-Kehf 18/ 105-106; en-Nisâ 4/139, 145, 161, 172; el-Mâide 5/72-73; Âl-i İmrân 3/151; elAhzâb 33/73); bunların yanında yetimlerin mallarını haksız yere yiyen, mümini kasten öldüren, iffetli kadınlara iftira eden ve Kur'an'da belirtilen sınırları (hudûdullah) aşıp peygamberlerin bildirdiklerine aykırı davranan -büyük günah sahibi- müminler de azaptan kurtulamayacaklardır (en-Nisâ 4/10, 14, 93, 97; el-Mâide 5/94-95;

en-Nûr 24/23, 63). Sözü edilen bu zümreler, kısaca kâfirler ve âsi müminler, azaplarını Allah'ın dilediği sürece kalacakları cehennemde çekeceklerdir (Hûd 11/106-107; en-Nebe' 78/23).

Kur'an'daki cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre fizyolojik ve psikolojik nitelikli olmak üzere iki türlü uygulanacak olan azabın ilki *yakıcı ateşler, dondurucu soğuklar, demir topuzlar ve zincirler, ateşten yatak, örtü ve elbiseler, kaynar sular, zakkumdan ve dikenli ağaçlardan yiyecekler, katranlar, dar hücreler* gibi vasıtalarla gerçekleştirilecek (en-Nisâ 4/55; İbrâhîm 14/1617, 49; el-Kehf 18/29; el-Hac 22/19-21; el-Furkan 25/13; es-Sâffât 37/62; el-Mü'min 40/71-72; el-İnsân 76/4, 13); azabın ruhlara en şiddetli ıstırabı verecek olan ikinci türü ise *bu azaba müstahak olanların Allah'ı görmekten ve O'nunla konuşmaktan mahrum bırakılarak ilâhî lânete uğratılmaları* şeklinde vuku bulacaktır (el-Bakara 2/161-162; Âl-i İmrân 3/77).

"Acıklı, büyük, şiddetli, aşağılayıcı, sürekli, uzun süreli" gibi nitelikler taşıyan cehennem azabının kâfirler için "ahkab" adı verilen uzun devirler süreceği, bunun kâinatın ömrü kadar sürekli olacağı, fakat ilâhî iradeye bağlı olarak sürenin uzatılıp kısaltılabileceği (el-En'âm 6/128; Hûd 11/107; en-Nebe' 78/23), Kur'an'da verilen bilgiler arasında yer alır.

Azaptan korunmak için sık sık dua etmelerini müminlere tavsiye eden (Müs lim, "Mesâcid", 128, 132) ve azabı ilâhî iradeye bağlayan (Buhârî, "Tevhîd", 31; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 3) hadislerde de *dünyada, kabir hayatında ve âhiret hayatının* muhtelif safhalarında uygulanan azap çeşitlerinden söz edilir (Müsned, II, 134; III, 288; Müslim, "Cennet", 67).

Hadislerde âhiret azabına nisbetle daha hafif olarak nitelenen (Müsned, I, 238) **dünya azabı**, Hz. Peygamber'in mâruz kalmaktan endişe ettiği bir azap türü olarak gösterilmiştir (Müsned, VI, 66). İlâhî rahmete nâil olan ümmetinin âhiretten çok dünyada azaba uğratılacağını belirten (Müsned, IV, 410) Hz. Peygamber, *kaza, cinayet ve savaşlarda vuku bulan ölümleri, veba gibi bulaşıcı hastalıkları, deprem ve sel felâketlerini, iç anlaşmazlıkları* dünyevî azaplar arasında saymıştır (Müsned, IV, 418; VI, 64; Tirmizî, "Cenâ'iz", 66).

Genellikle kabirde geçtiği için **kabir azabı** olarak da bilinen berzah âlemindeki azap hakkında âyetlere nazaran hadislerde daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Konuyla ilgili hadislerde belirtildiğine göre âsi müminlerle kâfirler *kabir sıkması, meleklerce dövülerek işkenceye uğratılmaları ve cehennemdeki yerlerinin devamlı surette kendilerine gösterilmesi* şeklinde çeşitli azaplara çarptırılacaklardır (Buhârî, "Cenâ'iz", 82, 87-91; Müslim, "Cennet", 68, 70; Tirmizî, "Cenâ'iz", 67).

Hadislerde, iman ve iyi amelleri sayesinde **âhiret azabı** görmeden cennete girecek olan müslümanlar yanında, günahından tövbe edenlerin, Allah'ı devamlı olarak ananların, Mescid-i Nebevî'de arka arkaya kırk vakit namaz kılanların da azaptan kurtulacakları haber verilir (Müsned, I, 271; III, 155; IV, 217; Tirmizî, "Da'avât", 6, "Sıfatü'l-kıyâme", 12). Ayrıca bazı hadislerde inceden inceye hesaba çekilenlerin ve kötülükleri ağır basanların mutlaka azaba uğratılacakları (Müslim, "Cennet", 79) bildirilir. Yine hadislerde belirtildiğine göre cehenneme girenlere farklı derecelerde azap edilecektir. Peygamberleri öldürenler, sapıklığa önderlik yapıp topluma bu şekilde yön verenler ve zalim devlet başkanları en şiddetli azaba mâruz bırakılacaklardır (Müsned, I, 375, 407; II, 55). Müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygamber'i himaye eden ve dolayısıyla İslâmiyet'in yayılışını destekleyen Ebû Tâlib'e ise hafif bir azap uygulanacaktır (Müsned, I, 290). Cehennemdekilerin kimi ayak bileklerine, kimi dizlerine, kimi de beline ve göğsüne kadar ateşe gömülecek (Müsned, III, 13; Müslim, "Cennet", 33), kâfirlerin bedenleri büyültülerek farklı şekillere sokulacaktır (Müslim, "Cennet", 44, 45; Tirmizî, "Sıfatü Cehennem", 3).

Azap konusu İslâm literatüründe dünyada, kabirde, âhiret hayatının çeşitli safhalarında ve cehennemde olmak üzere dört açıdan ele alınarak işlenmiş, ayrıca azabın sürekliliği üzerinde de durulmuştur. Dünya azabını uyarı ve helâk mahiyetinde olmak üzere iki şekilde mütalaa etmek mümkündür. Uyarı azabı, Yûnus peygamberin kavminde olduğu gibi ilâhî buyruklara uymayan toplulukların gerçeği görüp kabul etmelerini sağlamak maksadıyla mâruz bırakıldıkları felâketler türündendir. Kişilerin karşılaştığı hastalık vb. bazı âfetleri de bu grup içinde ele almak mümkündür.

Helâk azabı ise Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût peygamberlerin kavimlerinde görüldüğü üzere inkârcılık ve isyankârlıkta direnen milletleri mahvedip geride kalan insanlara müessir bir ibret vermek gayesini taşıyan azaptır (Âlûsî, XV, 36). Dünyevî azabın bir kısmı Allah tarafından konulan içtimaî kanunlara uymamanın tabii bir sonucu, bir kısmı da ilâhî gazabın neticesi olarak meydana gelir ki helâk azabı bu ikinci türdendir (M. Reşîd Rızâ, IV, 294).[1]

(1) DİA; [AZAP - Yusuf Şevki Yavuz] c. 04; s. 309

Azap Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,

(1) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 291

Azayı

Taziye sahiplerine yapılan çeşitli yardımlar.[1]

(1) Atmaca, İlhami. a.g.e., s. 51

Azazil

a. Şeytanın melekler arasında yaşadığı ve henüz Hz. Adem'e secde etme emrini alıp da isyan ettiği zamanki adı.[1][3][4][5]

b. Başka bir görüşe göre o, gökte ve yeryüzünde bir davetçiydi. Gökte meleklere iyilikleri, yeryüzünde insanlara kötülükleri gösteren bir davetçi. İblis'in adı onun adından türemişti. Sonradan Azazil olarak değiştirildi.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Erginli, Zafer. a.g.e.

(3) DİA;

(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

(5) Pala, İskender. a.g.e.

Azeb Bey Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18,

(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 78,

(3) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179

Azeb Bey Mescidi Ve Türbesi

Bursa'da XV. yüzyıla ait mescid ve türbe.

Azeb Bey Mescidi Bursa'da Muradiye semtinde Kullukçu sokağında bulunmaktadır. Kapısı üstündeki sülüs hatla yazılmış Arapça kitâbesine göre ümerâdan Azeb Bey b. Abdullah tarafından 860 Rebîülevvel sonlarında (1456 Mart başları) yapılmıştır. Yanındaki türbenin üç satırlık oldukça girift hatlı yine Arapça kitâbesine göre ise türbe 854'te (1450) inşa edilmiştir. Azeb Bey 1444'te II. Murad'ın yanında Varna Savaşı'na katılmış ve zaferden sonra hediyelerle Memlük sultanına elçi olarak gönderilmiştir. Bir şer'iyye sicili kaydına göre 10 Safer 983'te (21 Mayıs 1575), mütevellisi Mustafa Bey'in ihmali yüzünden mescid harap olduğundan halk tarafından müdahalede bulunulmuştur.

Azeb Bey Mescidi, Bursa'da hayli örnekleri bulunan pâyeli son cemaat yeri olan, kare mekânı tek kubbe ile örtülü tiptedir (Acem Reis, Ahmed-i Dâî, Altıparmak vb.). Bu devir camilerinde görüldüğü gibi iki sıra tuğla ve moloz taş dizileri halinde yapılmıştır. İki yanı duvarla kapalı olan son cemaat yeri, iki kemerle ayrılmış, üstleri beşik tonozlarla örtülü üç bölüm halindedir. Benzeri camilerde de olduğu gibi son cemaat yeri kemerlerinin üstünde düz bir duvar yükselmektedir. Kare mekândan 5.80 m. kadar çapı olan kubbeye geçiş ise Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.

Mescidin sağında bulunan türbe de kare planlı olup üstünü mescidinki çapında bir kubbe örtmektedir. Kapının alınlığında altı köşeli tuğlalardan bir süsleme vardır. Kâzım Baykal türbenin içinde Ubeyd Bey'in 901 (1495-96) tarihli kabrinden başka birkaç mezar bulunduğunu bildirir. Onun tarafından türbenin çevresindeki hazîrede Turhan b. Azeb Bey'in mezar taşı görüldüğü gibi batı tarafında yıkılmış bir türbenin veya başka bir binanın kalıntıları da tesbit edilmiştir. Caminin yakınında çok yaşlı bir de çınar ağacı bulunmaktadır.[1]

(1) DİA; [AZEB BEY MESCİDİ ve TÜRBESİ - Semavi Eyice] c. 04; s. 315

Azımı Türbesi-Ankara

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18,

(1) Erdoğan, Abdülkerim.2, Gökçe Günel, Ali Kılıcı. "Osmanlı'da Ankara." Ankara B. B. Yay. Ankara Tarih ve Kültür Dizisi: 2, (2008). s. 253

Azife

Kıyametin kopacağı günün veya kıyametin isimlerinden biri.[1][2] Yaklaşan anlamına gelip kıyametin çok yakın olduğunu belirtir.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) DİA; Bekir Topaloğlu

(3) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.1

Azifet

Kıyamet.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Azim

a. Melekût âleminde azim diye çağrılan kimse. Allah'ı ve O'nun ayetlerini bilen kimsedir.[1]

b. Derecesi ve mevkii yüksek olan, yüceliği sınırsız, Allah.(3) Aklın ve hayalin alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar sonsuz büyük ve azametli manasında Esma-i Hüsna'dandır.[2][4]

c. Büyük, ulu, yüce,[3] şiddetli, kuvvetli, hayret uyandırıcı, görkemli, muhteşem,[3] haşmetli.[4][6]

d. Bir fiil işlemek yahut işlememek konusunda kesinleşmiş karar veya irade.[2] Yapılmak istenen bir iş, varılmak istenen bir hedef için her türlü güçlüğü göğüsleme kararlılığı, kesin karar, irade, gayret, gaye, niyet.[3] Kararlılık.[6]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

(2) DİA; Suat Yıldırım

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e. ;

(5) Akay, Hasan. a.g.e.

(6) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Azime-han

Büyücü.[1] Büyü duası okuyan.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Azime

a. Cinlerden, bir kısım hastalıklardan ve zararlı şeylerden korunmak için okunan dua, efsun,[1] tılsımlı kâğıt, muska,[2] büyü duası, tılsım,[4] afsun.[5]

b. Büyük iş, büyük günah, büyük bela.[2][4]

c. İnsanların karşılaştığı güçlük ve zaruret hali gibi durumlara bağlı olmaksızın konmuş şer'i hükümler için kullanılan fıkıh terimi.[3]

d. Nefsin arzusuna bakmadan, ruhsat ve cevaz haline iltifat etmeden şer'i emir ve yasakların hem lafzına, hem ruhuna uygun bir şekilde hareket etmek.[6]

e. Büyük, ulu.[5]

f. Kastetmek, karar vermek, yemin etmek.[6]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) DİA; Mustafa Baktır

(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Aziz

a. Değerli, saygın, sayın, muazzez,[1] sayılan,[4] yüce, kıymetli, mukaddes,[2] sevgide çok üstün tutulan, çok sevilen.[4]

b. Kutsal.[1]

c. Hayatı ve dini yaşayışı başkalarına örnek olabilecek nitelikte olan,[1] keramet sahibi erkek eren, ermiş, veli.[2][4]

d. Hıristiyanlıkta İncil'in ruhuna uygun yaşadığı tespit edilen ve kendisine uyulması kilisece kabul edilen,[1] din büyüğü olarak kabul ettiği kimse.[2] Dini görevlerini yerine getiren, nefsini terbiye edip dini hayatta her türlü fedakârlığa katlanan ve çeşitli kerametler gösterdiğine inanılan kimselere kilise tarafından verilen unvan.[3] Yüce din adamı.[8]

e. Sevgi ve saygı ifade eden hitap sözü.[1]

f. Benzeri bulunmayan, eşsiz kudret sahibi, mağlup edilmesi mümkün olmayan manasında Esma-i Hüsna'dandır.[2][3][6] Şiddet, kuvvet, galebe, kahır vb. anlamlarına işaret eder.[5]

g. Senedinin râvi sayısı, başından sonuna kadar her tabakada en az iki olan hadisler için kullanılan terim.[3]

h. İzzet sahibi, çok muhterem, gayet nadir rastlanan yüce şahsiyet, galip muktedir.[6] Değerli, itibarlı, saygıdeğer, sayın.[8]

ı. Ariflerce kâmil arifi anlatmak için kullanılır.[7]

j. Üstün gelen.[8]

k. Mutlak güç sahibi.[8]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) DİA; [AZÎZ - Ömer Faruk Harman] c. 04; s. 332
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(7) Seccadi, Seyyid Cafer, a.g.e.
(8) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Aziz Baba Türbesi-Sivas

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 146

Aziz Baba Türbesi-Tokat

(1) Tokat. a.g.e. s. 268

Aziz Mahmud Hüdai Türbesi-İstanbul

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 150,
(2) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 312,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 509,
(4) Gider, Şenay. a.g.e., s. 8,
(5) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 251,
(6) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 533

Aziz Muslihuddin Efendi Türbesi-Sırbistan-Ujice

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 707

Aziz Telakkisi

Dinî görevlerini yerine getiren, nefsini terbiye edip dinî hayatta her türlü fedakârlığa katlanan ve çeşitli kerametler gösterdiğine inanılan kimselere kilise tarafından verilen unvan.

"Güçlü, değerli ve şerefli" anlamındaki izz veya izzet kökünden sıfat olan azîz, Türkçe'de Batı dillerindeki saint kelimesinin karşılığı olarak "Allah nezdinde değerli, Allah dostu" mânasında kullanılmıştır.

Arapça karşılığı kıddîstir. Batı dillerinde aslı Latince sanctus olan saint kelimesi, İbrânîce'de ise qâdoş kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin "ayırmak, ayrı bir yere koymak" anlamına gelen qâd kökünden türediği veya Âsur dilinde "parlak, temiz" mânasına olan qudduşudan geldiği ileri sürülmüştür.

Ahd-i Atîk'in Yunanca tercümesinde bu kelimenin karşılığı olarak "ayrılmış, diğerleri arasından seçilmiş" anlamını taşıyan hagios kullanılmıştır.

Azîz kavramı Ahd-i Atîk'te Tanrı (I. Samuel, 6/20; Hoşea, 11/9; İşaya, 6/3) ve İsrâiloğulları (Çıkış, 19/5; Tesniye, 7/ 6) için kullanıldığı gibi Kudüs, Sînâ dağı gibi bazı yerler için de kullanılmıştır (İşaya, 27/13, 52/1). İsrâil kavmine lider olarak seçilmiş kimseler, Levililer ve hahamlar da bu sıfatla nitelendirilmiştir (Çıkış, 19/14; Yeşu, 7/13).

Ahd-i Cedîd'de de Tanrı için kullanılan bu terim (Yuhanna, 17/11), daha çok Hz. Îsâ ve Rûhulkudüs'e nisbet edilmiştir (Markos, 1/24; Luka, 1/35; Matta, 1/18). Melekler, peygamberler ve havâriler de azîz kabul edilmiştir (Luka, 9/26; Resullerin İşleri, 3/21; Efesoslular'a Mektup, 3/5).

Azîz Hıristiyanlığın ilk devirlerinde bütün hıristiyanlar için kullanılırken (Resullerin İşleri, 9/13) sonraları, özellikle kiliseye bağlı olarak yaşayan ve bu uğurda canlarını feda edenlere (martyr) verilen bir unvan olmuştur.

155'te öldürülen İzmir (Smyrne) piskoposu Polikarpos, bu şekilde azîz ilân edilen ilk kişidir. Daha sonra azîz kategorisine, imanları uğruna büyük işkencelere mâruz kalan, ancak ölüme mahkûm edilmeyen kişiler de (confessore) katılmış, Ortaçağ'da büyük kral ve prensler de azîz ilân edilmiştir. İlk azîzler defteri (martyrologe) 332'de Roma kilisesi tarafından tutulmuş, buraya yazılanlar faziletlerine göre sınıflandırılmıştır. Bunların başında bâkire Meryem, sonra havâriler, İncil yazarları ve diğerleri gelmektedir.

Azîz unvanı verme yetkisi önceleri mahallî kilise yetkililerine ait iken 1234'ten itibaren bu yetki sadece papalara tanınmıştır. Azîz unvanının verilmesi ve azîzlere gösterilecek tâzimle ilgili kurallar 1588 yılında Papa V. Sixte ve 1634 yılında Papa VIII. Urbain tarafından konulmuş, Papa XIV. Benoit (ö. 1758) bunlara yeni hükümler ilâve etmiştir. Bu husustaki en son değişiklik ve düzenlemeler, Papa II. Joannes Paulus tarafından 25 Ocak 1983'te ilân edilmiştir.

Azîz unvanına hak kazanacak kişinin hayat ve eserleri etraflı bir şekilde araştırılmakta, hıristiyan inancına ve geleneklerine aykırı bir durum yoksa kerâmetleri incelenmekte ve o kişi papa tarafından azîz ilân edilmektedir.

Azîzlere yapılan tâzim, kiliselere resim ve heykellerinin konulması, âyinlerde isimlerinin zikredil-

mesi, kendilerinden şefaat ve yardım dilenmesi suretiyle gösterilir. Azîzler ölüm yıl dönümlerinde anılırlar; ayrıca 1 Kasım günü bütün azîzler için azîzler günü (toussaint) olarak kutlanmaktadır.

Ortodokslar da Katolikler gibi azîzliği kabul ederler; Protestanlar ise azîzliği kabul etmekle beraber ibadet derecesine vardırılan aşırı tâzimi reddetmektedirler.

Hıristiyanlık'taki azîz inancı İslâmiyet'teki velî anlayışına yakındır. "Dost ve yardımcı" mânasına gelen velî Kur'an'da Allah'a ve Resûlü'ne nisbet edilmiştir (bk. el-Mâide 5/55). Ayrıca takvâ sahibi müminlerin Allah'ın velîleri (evliyâullah) oldukları ifade edilmiş ve gerek dünyada gerekse âhirette korku ve üzüntüye düşmeyecekleri zikredilmiştir (bk. Yûnus 10/ 62-64).

Müslüman âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Allah nezdinde velî mertebesine ulaşanların insanlar tarafından tesbit edilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı Müslümanlık'ta velî unvanını verecek herhangi bir makam yoktur ve hürmetle anılan kişilerin gerçek dinî mertebesini bilmek mümkün değildir. Ancak din uğrunda verdikleri hizmetler ve bıraktıkları tesirler sebebiyle haklarında müslümanlar tarafından hüsnüzan beslenmiş ve velî olarak anılmışlardır.

Esasen İslâmiyet'te Allah'tan başka bir kimseye ibadet etmek, hatta ona ibadeti andıran aşırı tâzim ve hürmet göstermek câiz olmadığından, velîlere gösterilmesi gereken tâzimle ilgili herhangi bir esas da tesbit edilmemiştir.[(1)]

(1) DİA; [AZÎZ - Ömer Faruk Harman] c. 04; s. 332

Azizler Kültü

Azizlerin doğaüstü güçleri, hastaları iyileştirmek ve kötülüklerden koruma gibi özelliklere sahip olduğu ve bu özelliklerinin ölümlerinden sonra da devam ettiğine inanış.[(1)]

(1) Suluoca, Murteza. a.g.e., s. 58

Azmzade Esad Paşa Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.6 Gökçe Günel, Ali Kılıcı. "Edebi Ve Tarihi Şahsiyetleriyle Ankara." Ankara B. B. Yay. Ankara Tarih ve Kültür Dizisi: 6, (2008). s. 41

Azrail

a. Dört büyük melekten, Allah'ın emri ile insanların canını almakla görevli olanı, ölüm meleği.[(1)(2)(3)(4)(5)(6)(7)]

b. Can alıcı değil, canı cana ulaştırıcı.[(8)]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA; [AZRÂİL - Ahmet Saim Kılavuz] c. 04; s. 351
(4) Pala, İskender. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(7) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(8) Aktaş, Ali, a.g.e., s. 7

Azrail Anlayışı

Dört büyük melekten can almakla görevli olanı.

Ahd-i Atîk'te ölüm Tanrı'nın gönderdiği bir meleğin faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Rab ile İsrâiloğulları arasındaki diyalogu sağlayan "rabbin meleği" (Yahve'nin meleği) insanların ölümle cezalandırılmasında zaman zaman görev almakta (II. Krallar, 19/35; I. Tarihler, 21/ 15), bu işi yapan melek bazan da "helâk edici" (Çıkış, 12/23; II. Samuel, 24/16) diye adlandırılmaktadır. "Ölüm melekleri" (mal'ake ha-mawet) ifadesi ise sadece bir yerde zikredilmektedir (Süleyman'ın Meselleri, 14/16). Rabbiler (yahudi din bilginleri) "ölüm meleği" (mal'ak hamot) kavramını Mezmurlar'daki (89/48) ifadeyle temellendirmişlerdir.

Rabbiler'e ait eserlerde ondan fazla ölüm meleği adı yer alır ki bunlardan biri de Azrael'dir. Yahudilik'te ölüm meleğinin yaratılışın ilk gününde var edildiğine inanılır. Mekânı göklerde olup on iki kanadı vardır. Ölüm anında kılıcını çekmiş olarak kişinin başucuna gelir. O, Mesih tarafından yok edilecektir.

Yahudi geleneğine göre ölüm meleği, ruhunu almak üzere Hz. Mûsâ'ya geldiği zaman Mûsâ onu reddetmiş ve onun ruhu Tanrı tarafından alınmıştır (JE, IV, 480-481). Daha ayrıntılı olmak üzere benzer bir rivayet de hadislerde yer almaktadır (Buhârî, "Cenâ'iz", 69, "Enbiyâ'", 31; Müslim, "Feżâ'il", 157, 158).

Hıristiyanlık'taki umumi melek inancı Yahudilik'ten alınmadır. Bu sebeple onlarda da ölüm me-

leğinin varlığına ve görevlerini ifa edişine Yahudilik'te olduğu gibi inanılmaktadır (Michl, I, 511).

Azrâil kelimesi muhtemelen İbrânîce asıllı olup Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde sûresinde (32/11) insanların canını almakla görevli olan melekten "melekü'l-mevt" (ölüm meleği) diye bahsedilir. Hadislerde de "melekü'l-mevt" tabiri geçmektedir (Buhârî, "Cenâ'iz", 69, "Enbiyâ'", 31; Müslim, "Feżâ'il", 157, 158; Tirmizî, "Tefsîr", 7; İbn Mâce, "Cihâd", 10; Müsned, II, 269, 351; IV, 287; V, 395).

Ancak ilk iki halife döneminde müslüman olan Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih gibi şahıslardan nakledilen İsrâiliyat arasında Azrâil ile ilgili bazı rivayetler de tefsir kitaplarına girmiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin ölüm meleği hakkında verdiği bilgiler (Ḥaḳā'iḳu'd-deḳā'iḳ, s. 507) bu nevi rivayetlerdendir.

Secde sûresinde ve öteki bazı âyetlerde can almakla görevli melekten tekil sigasıyla bahsedildiği halde diğer âyetlerde (el-Enfâl 8/50; en-Nahl 16/32-33) çoğul şekliyle (melâike) bahsedilir. Bu sebeple Azrâil'in ruhları almakla görevli melekler topluluğunun reisi olduğunu veya meleklerden yardımcıları bulunduğunu söylemek mümkündür.

Nâziât sûresinin baş tarafında geçen (79/1-2) "nâziât" (çekip çıkaranlar) ve "nâşitât" (incitmeden alanlar) kelimelerinin ölüm melekleri (nâziât kâfirlerin ve günahkârların, nâşitât da müminlerin canlarını almakla görevli melekler) mânasına geldiği görüşü kesin değildir. Çünkü müfessirlerin kanaatine göre aynı kelimelerin ruhları, yıldızları, gazileri veya onların atlarını nitelendirmiş olması da mümkündür.

Kur'an'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte (es-Secde 32/11) bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a da nisbet edilir (ez-Zümer 39/42). Nitekim başka âyetlerde (el-En'âm 6/61; el-A'râf 7/37) ölüm meleklerinden "elçilerimiz" (rusulünâ) diye bahsedilmektedir.

İbn Mâce'nin rivayet ettiği bir hadise göre ise ("Cihâd", 10) ölüm meleği bütün ruhları almakla görevlendirilmiştir.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere ölüm melekleri, kötülüklerden korunan müminlerin ruhlarını alırken şefkat ve nezaketle hareket ederler ve kendilerine selâm verirler (en-Nahl 16/32); kötülük işlemek suretiyle kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken de yüzlerine ve arkalarına vurarak onlara karşı sert ifadeler kullanırlar (el-Enfâl 8/50; Muhammed 47/27; en-Nisâ 4/97; el-A'râf 7/37).

Kur'an ve sahih hadislerde Azrâil hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bundan dolayı A. J. Wensinck gibi bazı âlimlerin ölüm meleğini tasvir biçimi, onun gücü, bulunduğu yer, canlıların ruhunu alış şekli ve zamanı hakkındaki iddiaları (bk. İA, II, 156-157; EI^2 [İng.], IV, 292-293) İslâmî değildir. Ölüm gibi çok önemli bir hadise etrafında insanlık tarihi boyunca oluşan ortak yorum ve yakıştırmalardan ve kısmen de İsrâiliyat'tan ibaret olan bu tür rivayetler bazı müslüman müellif ve ediplerin eserlerine de girmiştir. Nitekim Türk edebiyatında ve halk hikâyelerinde de Azrâil motifi aynı unsurlarla işlenmiştir.(1)

(1) DİA; [AZRÂİL - Ahmet Saim Kılavuz] c. 04; s. 351

Azrail'in Kayığı

Halk inançlarında tabut için, Azrail'in kayığı tabiri kullanılır.(1)

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. 8.

Azrail'in Kılıcı

Bazı yörelerimizde ve bu arada Van gölü havzasının batı yakasında ve Harputlularda, ölü evden çıktı mı, bütün sular dökülür. Ölünün yattığı odanın duvarlarına su serpilir. Güya hasta can verirken oralara kan sıçramıştır. Zaten evdeki suların dökülmesinin gayesi de Azrail can alırken o su kaplarına da kanın sıçradığı inancıdır. Yine başka bir inanç da, su kapları açık bırakıldığı takdirde ölünün ruhunun bu kaplardan içeceğidir. Harputlular Azrail'in kılıcını evdeki bu sularla yıkadığına inanırlar.(1)(2)

(1) Akman, Eyüp, Kastamonu'da Ölümle İlgili Âdet ve İnanışlar, Folklor Edebiyat Der. C. 15, S.59, s. 193;

(2) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. s. 14.

B

Ba’s

a. Dirilme, öldükten sonra dirilme.[1] Kıyametin kopmasından sonra Allah tarafından ölülerin diriltilmesi hâdisesi.[2][3][4][5] Tekrar dirilme,[6] yeniden dirilme, diriltilme.[8] Diriliş, diriltme.[9]

b. Yollama, gönderme,[3][4] gönderilme.[8][9]

c. Allah’ın insanları (halkı) dine davet için peygamber göndermesi.[3][4][9]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) DİA; [BA‘S - Yusuf Şevki Yavuz] c. 05; s. 100
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s. 180;
(7) Ateş, Süleyman. a.g.e.
(8) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(9) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Ba’s

Kıyametin kopmasından sonra Allah tarafından ölülerin diriltilmesi hadisesi.

Sözlükte “birini kaldırıp harekete geçirmek; uykudan uyandırmak, diriltmek” gibi mânalara gelen ba‘s kelimesi, genel olarak Allah’ın herhangi bir şeyi yoktan var etmesi, Hz. Îsâ gibi bazı peygamberlerin ölüleri diriltme mûcizesi, Hz. Peygamber’in düzenlediği en çok üç kişilik askerî müfreze gibi ıstılahî mânaları yanında İslâmî literatürde asıl ve en yaygın olarak, “kıyamet gününde Allah’ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata göndermesi” anlamında kullanılır.

Ba‘s inancı bazı farklılıklarla birlikte İslâmiyet’ten önce eski Mısır, İran, Çin ve Hint dinlerinde bulunduğu gibi (EI^2 [İng.], I, 1093), Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta da vardır (Hezekiel, 37/1-14; İşaya, 27/19; Daniel, 12/2, 3, 13; Korintoslular’a I. Mektup, 15/32).

Kur’an’da ifade edildiği üzere Câhiliye devri Arapları’nın büyük bir kısmı ölümden sonraki dirilişi inkâr ederken bir kısmının buna inandığı bilinmektedir (Cevâd Ali, VI, 123-133).

Kıyamet hallerinden olan ba‘s Kur’an, sünnet ve icmâ ile sabit olduğundan İslâm dinindeki iman esaslarından biridir, bunu inkâr eden dinden çıkmış kabul edilir.

Kur’an’da kıyamet gününün mutlaka geleceği, kabirlerin açılacağı (el-İnfitâr 82/4), yeryüzünün, içindeki ağırlıkları dışarıya atacağı (ez-Zilzâl 99/2) ve Allah’ın insanları tekrar dirilterek yerden ot bitirir gibi topraktan çıkaracağı (Nûh 71/17-18) bildirilmiş, “Cibril hadisi”nde de ba‘s iman edilmesi gereken esaslar arasında sayılmıştır (Buhârî, “Îmân”, 37).

Ehl-i sünnet’e göre ba‘s kesin naslarla sabit olduğu gibi aklen de mümkündür. Mu‘tezile ise mümine mükâfat, kâfire ceza vermenin Allah’a vâcip olduğu şeklindeki temel görüşünden hareketle ba‘sı mümkün olmanın ötesinde aklen zorunlu görmüştür (Kemâl b. Ebû Şerîf, s. 213-214). Kerrâmiyye de aynı kanaati paylaşmıştır (Bağdâdî, s. 237).

Şîa'nın konu ile ilgili görüşü Ehl-i sünnet'inkinden farklı değildir (Muhammedî er-Rîşehrî, VII, 95). Mansûriyye ve Cenâhiyye gibi bazı İslâm dışı fırkalar ise ba'sı inkâr etmişlerdir.

Kur'an'da, sûra birinci üflemenin ardından -Allah'ın diledikleri müstesna- bütün canlıların yok olacağı, ikinci üfleme üzerine de ba's hadisesinin gerçekleşeceği ve ölmüş bütün yaratıkların yeniden canlanarak (ez-Zümer 39/68) belli bir hedefe doğru koşuyormuş gibi (el-Meâric 70/43) rablerinin huzuruna çıkacakları (Yâsîn 36/51) anlatılır ve dirilişin, gerçeği öğrenme ve amellerin karşılığını görme hikmetine bağlı olduğu (en-Nahl 16/38-39; et-Tegabün 64/7) vurgulanır.

"Yevmü'l-ba's" (er-Rûm 30/56) ve "yevmü'l-hurûc" (Kaf 50/42) ismi de verilen o günde insanlar arasındaki soy yakınlığının fayda vermeyeceği, herkesin kendi derdine düşeceği ve bu yüzden kişinin kardeşinden, anne baba, eş ve çocuklarından kaçacağı (Abese 80/34-36), kimsenin birbirine bir şey sormayacağı (el-Mü'minûn 23/101), herkesin tek başına muhatap alınıp sorumlu tutulacağı, bazı yüzlerin ak, bazılarının kara olacağı (Âl-i İmrân 3/106) şeklinde kıyametle ilgili bilgiler (kıyamet halleri) Kur'an'da ayrıntılı bir şekilde zikredilmektedir.

Kur'an, ölümden sonra dirilişi hayretle karşılayan ve bu konuda kesin bilgi sahibi olmak isteyenlere cevap teşkil etmek üzere, ölmüş ve parçalarına ayrılmış bazı canlıların yeniden diriltildiğini haber vermek suretiyle (el-Bakara 2/72-73, 259-260) duyulur âlemden de insan zihnini diriliş gerçeğine yaklaştırıcı örnekler sergilemektedir.

Hadislerde anlatıldığına göre bir cuma günü gerçekleşecek olan (İbn Kesîr, I, 257-260) yeniden diriliş, insandaki *acbü'z-zeneb* adı verilen ve hiçbir zaman çürüyüp yok olmayan bedene ait maddî unsurların gökten inecek bir nevi hayat suyu sayesinde bir anda canlanmasıyla gerçekleşecek ve insan kabirden veya acbü'z-zenebin bulunduğu yerden bir bitkinin topraktan çıkışı gibi süratle canlanıp ortaya çıkacaktır (Buhârî, "Tefsîr", 39/3, 78/1; Müslim, "Fiten", 141, 142; Müsned, II, 322; İbn Ebû Âsım, II, 433; İbn Kesîr, I, 244-247).(...)

İbn Kesîr'in naklettiği bir hadiste, İsrâfil'in sûra ikinci defa üflemesinden sonra göklerle yeryüzü arasında bulunan ruhların kabirlerdeki cesetlere gireceği ve dirilişin böylece gerçekleşeceği anlatılır (en-Nihâye, I, 241).

Kıyamet tasvirleriyle ilgili hadislerde kabirden ilk defa Hz. Muhammed'in kalkacağı ve organları teşekkül etmiş düşük çocuklar (es-sıkt) dahil bütün insanların dirileceği bildirilir (Buhârî, "Tefsîr", 39/3; İbn Mâce, "Cenâiz", 58). Ayrıca ba's sırasında kişilerin çıplak, tüysüz, sünnetsiz, sağlıklı ve otuz yaşlarında olacakları belirtilir (Müsned, V, 232; Buhârî, "Rikak", 45; Müslim, "Cennet", 55-59; Nesâî, "Cenâiz", 118).

Ebû Dâvûd ise insanların ölümleri sırasında giyinmiş oldukları elbiselere bürünmüş olarak diriltileceklerini ifade eden bir hadis nakleder ("Cenâiz", 18). Fakat Müslim'deki, "Her kul öldüğü hal üzere diriltilir" ("Cennet", 83) hadisi dikkate alınarak Ebû Dâvûd'un rivayetindeki "elbise" kelimesi "iman ve amel elbisesi" anlamında te'vil edilmiştir (İbn Kesîr, I, 269).

Hadislerde ba'sın aklen mümkün görülen bir hadise oluşu üzerinde durulmuş ve Kur'an'dakine benzer tarzda ispatlar yapılmıştır (Beyhakī, s. 649).(1)

(1) DİA; [BA'S - Yusuf Şevki Yavuz] c. 05; s. 100

Ba's Ba'de'l-Mevt

a. "Öldükten sonra dirilme" anlamında Arapça bir ifadedir ve İslâm inanç esaslarından olan ahiret gününe iman konusu içinde işlenmiştir.(1)(2)(3)(4)(5)

b. Tamamen yok olmuş gibi görünen bir şeyin yeniden canlanması, hayatiyet kazanması.(3)

c. Yeniden uyanma, kalkma.(4)

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s. 191;
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Ba's Düşüncesi

Ba's ile ilgili âyetler yeniden dirilişin cismanî olacağını göstermektedir. Nitekim ölüp toprağa karıştıktan sonra dirileceklerini akıllarına sığdıramayan inkârcılara, "Biz toprağın onlardan yiyip tükettiklerini de, geride bıraktıklarını da çok iyi biliriz,

katımızda her şeyi muhafaza eden bir kitap vardır" (Kaf 50/4) şeklinde cevap verilmiş; çürümüş kemikleri göstererek, "Bunları kim diriltebilir?" diyenlere, "Onları ilk defa yaratan diriltecektir" (Yâsîn 36/78-79) buyurulmak suretiyle kemiklerin diriltilmesi ba'sın kapsamında gösterilmiş, böylece dirilişin cismanî olacağı vurgulanmıştır.

Ayrıca cennet ve cehenneme, cennet ehli ve onlara verilecek nimetlere, cehennem halkı ve onlara uygulanacak azaba dair birçok âyet ve hadiste yer alan tasvirler âhiret hayatının cismanî olacağını, yani ruh ile bedenin birleşmesiyle kurulup devam edeceğini açıkça göstermektedir.

Bu kadar açık ve kesin nasları te'vil edip âhiret hayatının sadece ruhanî olduğunu iddia etmek, tutarlı te'vil çeşitlerinin hiçbiriyle bağdaşmaz. Bu sebepledir ki Gazzâlî bu tür te'villeri inkârla eşit tutmuş ve buna taraftar olan filozofları tekfir etmiştir (Tehâfütü'l-felâsife, s. 84-90).

Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şîa gibi ana İslâmî mezhepler yeniden dirilişin cismanîliğini kabul ederler. Bunu imkânsız görenlere karşı Kur'an, spermanın uygun ortamda gelişmesini tamamlayarak güçlü, güzel endamlı, akıllı ve mükemmel bir varlık haline gelinceye kadar geçirdiği gelişme sürecini, aynı şekilde kupkuru ve ölü toprağın yağmur suyuyla canlanışını ve çeşit çeşit bitkilerle bezenişini, yeniden dirilmenin mümkün olduğunu ispatlayan deliller olarak gösterir (el-Hac 22/5).

Ayrıca Kur'an şunu da hatırlatır ki eğer insan bir çeşit ölüm sayılabilecek olan uykuya dalışından sonra tekrar hayata dönüşü üzerinde fikir yürütür veya kâinatın akıllara durgunluk veren kozmik işleyişini araştırırsa cismanî haşri anlamakta güçlük çekmez. Çünkü bunların gerçekleşmesi insanların ölümden sonra diriltilmelerinden daha kolay değil, aksine daha zordur. Kur'an tecrübe dünyasından aldığı bu nevi delillere dayanarak hem diriliş olayının aklî temellerini göstermiş, hem de bunu inkâr edenlerin hiçbir delile sahip bulunmadığına ve itirazlarının ilmî bir değer taşımadığına işaret etmiştir (el-Câsiye 45/24).

Gazzâlî'ye göre yeniden dirilme hakkındaki şüpheler, bu dünyadaki benzer olayların mahiyetini iyi kavrayamamaktan ileri gelmektedir. Nitekim canlıların üremesi ve ceninin oluşumu hakkında bilgi sahibi olmayan bir kimseye, insan gibi yüksek bir varlığın döl suyu (nutfe) denilen bayağı bir nesneden yaratıldığı söylenecek olsa bunu kabul etmekte güçlük çekecektir. Şu halde canlıların hayata geliş biçimi dikkatle düşünüldüğü takdirde ilk yaratılışın ba's denilen ikinci yaratılıştan daha şaşırtıcı olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır (İhyâ, IV, 511).

Esasen ölülerin diriltilmesinde önemli olan husus bunu gerçekleştirecek bir gücün bulunmasıdır. Sonsuz kudret sahibi yaratıcının varlığına inanıldığı takdirde ba'sın imkânsızlığı görüşü tamamen geçersiz kalır.

Ehl-i sünnet kelâmcıları, toprağa karışan bedenin tamamen yok olması halinde bile ölümden önceki varlık ve keyfiyetleriyle (cevher ve arazlarıyla) yeniden diriltilebileceği görüşündedirler. Kalânisî ile Mu'tezile'den Kâ'bî bedene ait hiçbir niteliğin (araz), Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Ali el-Cübbâî ve oğlu Ebû Hâşim ise bazı niteliklerin iade edilmesini imkânsız görürler. Kerrâmiyye'ye göre ister maddî ister mânevî olsun tamamen yok olan hiçbir nesnenin aynen iade edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple onlar ölülerin bedenlerinin yok olmayacağını, sadece parçalanıp dağılacağını, ba's sırasında bu parçalar bir araya getirilerek yine bir beden olarak birleştirileceğini savunmuşlardır (Bağdâdî, s. 233-234).

Gazzâlî ise ikinci hayatın ancak ruh (nefis) ve bedenle birlikte gerçekleşeceğini, yalnız bu bedenin dünya hayatındaki beden olabileceği gibi farklı unsurlardan yaratılmış yeni bir beden olarak da düşünülebileceğini belirtmiştir (Tehâfütü'l-felâsife, s. 285).

İslâm Meşşâî filozoflarının cismanî diriliş konusundaki olumsuz tavırları (bk. meselâ İbn Sînâ, s. 291-295), "ma'dûmun aynıyla iadesi"ni imkânsız görmelerinden ileri gelmektedir. Onlara göre çürüyüp yok olan (ma'dûm) bedenin âhirette tekrar aynıyla meydana getirilmesi mümkün değildir. Halbuki ruh bâkidir, onda değişiklik söz konusu değildir. Gerçi Allah yeni bir beden yaratıp ruhla birleştirmeye muktedirdir; fakat aynı ruhun farklı bedenlerle birleşmesi bâtıl bir inanç olan tenâsühü gerektirir. O halde ba's ve kıyamet sadece ruhlar için söz konusudur. Âyet ve hadislerde geçen cismanî tasvirler ise insana âhiret hayatıyla ilgili gerçekleri daha kolay anlatmak, iyiliğe teşvik et-

mek ve kötülükten vazgeçirmek için başvurulan sembollerden ibarettir (İbn Rüşd, s. 152-155).

İslâm filozoflarının bu görüşünü kelâmcılar "eczâ-i asliyye" formülüyle cevaplandırmışlardır. Buna göre her canlının bedeni doğumundan ölümüne kadar sürekli değişikliğe uğrasa da değişmeyen bazı aslî parçalar mevcuttur. İşte kıyamet gününde canlının bedeni onun bu aslî cüzlerinden meydana getirilecektir. Şu halde fazlalıkların çürüyüp yok olması, toprağa karışması, hatta başka bir canlının bedenine intikal etmesi yeniden diriliş için bir problem teşkil etmez. Diriliş olayının gerçekleşmesi için dünyadaki bedene ait çürümüş parçaların aynen iade edilmesi de gerekli değildir. Organların kendisinden teşekkül ettiği aslî unsurun mevcut oluşu yeterlidir. Nitekim dünyadaki beden de devamlı olarak yenilenmekte ve değişmektedir (M. Reşîd Rızâ, VIII, 473).

İslâm filozofları içinde özellikle Fârâbî ve İbn Sînâ, devirlerinde, hem matematik ve tabiat ilimlerini hem de metafizik konuları sinesinde toplamış bulunan felsefe adına konuşmuş ve Helenistik felsefeden de etkilenerek spekülatif metotla cismanî ba'sın mümkün olmadığını öne sürmüşlerdi. Kelâmcılar da aynı metotla, fakat vahyin ışığından faydalanarak bunun mümkün olduğunu söylüyorlardı. Çağımızda ortaya çıkan ve canlıdaki fizyolojik ve psikolojik bütün özelliklerin "gen" adı verilen çok küçük bir parçada bulunduğunu keşfeden genetiğin verileri kelâmcıların görüşüyle büyük bir uygunluk arzetmektedir. Genetiğin bu keşfi aynı zamanda, hazırlanacak uygun fizikî şartlar içinde, insanların acbü'z-zenebden diriltileceklerini bildiren hadisleri de teyit eder mahiyettedir.

Hayvanların tekrar diriliş olayına dahil olup olmadıkları hususu da kelâmcılar arasında tartışılmıştır. Bazı kelâmcılar hayvanların da diriltileceğini ve hesaplaşmadan sonra toprak haline getirileceğini kabul eder, Nazzâm ise bunların da cennete gireceğini ve burada yaşamaya devam edeceğini ileri sürer (Bağdâdî, s. 237).

Ba's ba'de'l-mevt (ölümden sonra diriliş) akîdesi kelâm kitaplarının sem'iyyât kısmında işlendiği gibi bu konuda İslâm düşüncesinin teşekkül dönemlerinden itibaren müstakil eserler de yazılagelmiştir. Hâris el-Muhâsibî'nin el-Bas ve'n-nüşûr (Beyrut 1986), İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin el-Bas (Beyrut 1987), Beyhakî'nin el-Bas ve'n-nüşûr (Beyrut 1988), İbn Ebü'd-Dünyâ'nın el-Bas ve'n-nüşûr, Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbîlî'nin Kitâbü'l-Âkıbe fi'l-bas (Keşfü'z-zunûn, II, 1402, 1437), Gazzâlî'nin el-Budûr fî ahbâri'l-bas ve'n-nüşûr (Îzâhu'l-meknûn, I, 171), Muhammed Ahmed Abdülkadir'in Akıdetü'l-bas ve'l-âhire adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.(1)

(1) DİA; [BA'S - Yusuf Şevki Yavuz] c. 05; s. 100

Ba'a-ı Emvat

Ölülerin dirilmesi.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Ba's Olunmak

a. Bir vazifeye gönderilmek, vazifeli kılınmak.(1)

b. Allah tarafından, Peygamberlik göreviyle yollanmak.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Baasü'l-Ekber

En büyük diriliş.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Bab

a. Bazı tarikatlarda en yüksek makamda bulunana verilen unvan.(1)

b. Şia fırkalarının kendi mezhep büyükleri için kullandıkları dini unvan.(3)

c. Tövbe.(1)(4)

d. Herkesçe başvurulan ulu kapı, dergâh.(2)

e. Kapı, bölüm, fasıl.(4)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Akay, Hasan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Bâb Mirza Ali Muhammed Şirazi Türbesi-Hayfa

(1) DİA, Cilt. 4 s. 466

B

Baba

a. Bir çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek, ata, cet, peder.(1) Çocuk sahibi adam.(2)(3)(5)

b. Bazı mutasavvıflara, tekke büyüklerine veya tarikat liderlerine verilen unvan.(1)(2)(4)(6)

c. Şeyh, mürşit,(3) manevi önder.(7)

d. Ahmed Yesevi'nin Horasan diyarından Anadolu'ya gelen müritlerine ve Bektaşilik, Haydarilik, Kalenderilikte önder kişilere verilen ad.(8)

e. Koruyucu durumunda olan kimse.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) DİA;
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(6) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(7) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(8) Kaya, Doğan. a.g.e.

Baba Ali Efendi Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 94

Baba Ali Şahzengi Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38

Baba Cafer Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 515,
(3) Gider, Şenay. a.g.e., s. 57,
(4) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 244

Baba Çağırgan Türbesi-Gümüşhane

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18

Baba Erenler Türbesi-Ankara-Altındağ

(1) Erdoğan, Abdülkerim.1 a.g.e. s. 127

Baba Gamber Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Baba Gürün (Baba Gürgür) Türbesi-Kerkük

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 60

Baba Hatim Türbesi-Afganistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Baba Haydar Semerkandi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Baba Hüseyin Tekkesi Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 89

Baba İlyas Türbesi-Amasya

(1) Yıldız, Harun. "Amasya Yöresi Örneğinde Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, IV, 16, Kış (2011). s. 475

Baba Kamber Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Baba Kasım Türbesi-İran

(1) Özkurt, Kemal. a.g.e. s. 124

Baba Kemal Cundi Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Baba Kondu Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 421

Baba Kudsi (Baba Kuzusu) Türbesi-Sandıklı

(1) Karakuş, Ali Osman. a.g.e. s. 160

Baba Mahmut Türbesi-Irak

(1) Bayatlı, Necdet Yaşar. a.g.e. s. 111

Baba Nahas Türbesi-Ankara-Kalecik

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 144

Baba Ruşnai Türbesi-Afganistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Baba Sultan Türbesi-Eğridir

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18,
(2) Gül, Hüseyin-Songül Boybeyi. a.g.e. s. 211

Baba Sultan Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 18

Baba Sultan Türbesi-Ankara-Akyurt

(1) Erdoğan, Abdülkerim.1 a.g.e. s. 128

Baba Tahir Uryan Türbesi-İran

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 338

Baba Yakup Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 66

Baba Yusuf Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 571

Baba Zakir Alaaddin Türbesi-Bursa

(1) Taş, Nazlı Pınar. a.g.e. s. 62,
(2) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 184

Baba-Ata Türbesi-Kazakistan

(1) Bubur, Rüçhan. a.g.e. s. 130

Babaci Hatun Türbesi-Kazakistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Babalar Türbesi-Yunanistan-İskeçe

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 998

Babasız

a. Babası ölmüş, babası olmayan.[1]

b. Babası belli olmayan.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Babay Boks Türbesi-Kosova-Yakova

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 380

Bablok Baba Türbesi-Kosova

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 344,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 495

Babu's-Saade Ağa Hüseyin Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 107,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38

Babücan Ana Türbesi-Ortaasya

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 24

Babük Bey Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 21

Bab'üssa'ade Ağası Baba Mustafa Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 417

Bacaktan Açılma

"Bacaktan açılacağı gün" Kur'an-ı Kerim'de geçen, işlerin güçleşeceği, son derece çetin kıyamet günü, yani "ahiret hesabının başlayacağı gün" anlamına gelen ifade.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.3

Bachelor's Grove Mezarlığı – Şikago

Kimsenin ziyaret etmediği ve yakın zamanda resmî olarak da ziyarete kapatılan Bachelor's Grove Mezarlığı, bugüne kadar pek çok sıra dışı olayın yaşandığı iddia edilen bir mekân. Polislerin alanda yaptığı incelemelere göre mezarlık bugün çeşitli gruplar tarafından kara büyü ritüelleri için kullanılıyor.

(1) https://onedio.com/haber/dunyanin-dort-bir-yanindan-aklinizi-ucuracak-derecede-urkutucu-25-mezarlik-733955

Bacı

a. Tasavvuf yolunda aynı inançtaki tarikat mensuplarının kadınlar için kullandıkları bir söz.[1][2][4]

b. Kız kardeş, hemşire.[3]

c. Şeyh hanımlarına verilen unvan.[3]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Bacım Sultan Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 361,
(2) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 51,
(3) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 156

Backa Tekkesi Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 90

Bacque, Grammont Ve Diğerleri

Milli Ktp./Tasnif No: 1985 Sa 11

Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler Ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler, Erdem, C. 6, 16, S. 210-214, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, 1990, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bacqué-Rammont, Jean-Louis

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Sa 152

İstanbul Mezarlıklarından Osmanlı Toplumuna Bakış, Yapı, (146), S.48-55,İst. Yapı End. Merk., 1994, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bacqué-Rammont, Jean-Louis- Aksel, Tibet

Ttk Ktp./Tasnif No: B. I 1294

Türk İslam Dünyasında Defin Gelenekleri Hakkında Uluslar Arası Bir Kaynakça Denemesi, İslam Dünyasında Mezarlıklar Ve Defin Gelenekleri, Ttk Yayınları, C.2, S. 211-256, 1996, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bağ-ı Adn

Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Bedi

a. Eşsiz bağ.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Behişti

a. Cennet bağı.[1]

b. Cennet.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bağ-ı Cinân

a. Cennetler bağı.[1]

b. Cennet.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bağ-ı Firdevs

a. Cennet bağı.[1]

b. Cennet.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bağ-i Heşt Der

"Sekiz kapılı bahçe" anlamına gelen bu kelime, cennete işarettir. Nitekim rivayetlerde cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı olduğu nakledilmiştir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Bağ-ı Huld

a. Sekiz cennetten birinin bahçesi.[1]

b. Cennet.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bağ-ı İrem

a. İrem bağı.[1]

b. Cennet.[1][3]

c. Cennet bahçesi.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bağ-ı Kuds

a. Kutsal bahçe.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Naim

a. Bolluk bereket bahçesi.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Refî

a. Yüce bahçe.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Rıdvan

a. Hoşnutluk bahçesi.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ-ı Vesî

a. Geniş bağ.[1]

b. Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bağ

a. Bahçe, bostan.[1][2][3]

b. Neşeli ruhani âlem.[1]

c. Cennet.[2][3]

d. Gezinti yeri.[2]

e. Bu kelime ariflerin sözlerinde ve tasavvuf edebiyatında çeşitli terkipler şeklinde kullanılmıştır: kıdem bağı, ezel bağı, sonsuz bağ, sonsuzluk bağı, hikmet bağı.[4]

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Bağırsak Dedesi Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 88

Bağlarbaşı Surp Haç Mezarlığı

Nuh Kuyusu Cad. No: 144, 34662 Bağlarbaşı.

16. yüzyılın ortasından beri var olan bu mezarlık alanı Bağlarbaşı olarak adlandırılan tepede bulunur. Mezarlıktaki en eski mezar taşı 1637 tarihlidir. Mezarlık 14 bin m2'lik bir alana sahiptir. İkiye bölünmüş olan bu alanın kuzey bölümü Surp Haç Kilisesi'ne, güney bölümü ise Surp Garabed Kilisesi'ne 1555 yılında tahsis edilmiştir. 1884'te ise sınırları belirlenmiştir. Mezarlığın başlıca hayırseveri 1718 yılında vefat eden Diyarbakırlı katırcı Atam olmuştur.

Mezarlıkta yer yer görkemli ve birer sanatsal nadir eser gibi dikkat çeken işlemeli anıtmezarlar ve mezar taşları bulunmaktadır.

Bu mezarlıkta gömülü olan tanınmış kişiler:

Patrik Hovhannes Papertzi Çamaşırcıyan (1757-1817), Patrik Sarkis Kuyumcyan (1804-1865)

Hassa mimarı Kayserili Sarkis Kalfa (vefatı 1737), Hassa mimarı Bali Kalfa (vefatı 1803), Hassa mimarı Kirkor Amira Balyan (1764-1831), Hassa ve Devlet mimarı Sarkis Bey Balyan (1831-1899), Hassa mimarı Giragos Odyan (1804-1865), Doktor Vahan Paşa Manuelyan (1840-1902), Eğitimci Reteos Berberyan (1848-1907)

Şair Bedros Turyan (1851-1872), Şair Madteos Zarifyan (1894-1924), Eğitimci Hovhannes Hintliyan

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

Bağlarbaşı Surp Garabed Mezarlığı

Nuh Kuyusu Cad. No: 148, 34662 Bağlarbaşı.

16. yüzyılın ortasından beri var olan bu mezarlık alanı Bağlarbaşı olarak adlandırılan tepede bulunur. Mezarlıktaki en eski mezar taşı 1637 tarihlidir. Mezarlık 14 bin m2'lik bir alana sahiptir. İkiye bölünmüş olan bu alanın kuzey bölümü Surp Haç Kilisesi'ne, güney bölümü ise Surp Garabed Kilisesi'ne 1555 yılında tahsis edilmiştir. 1884'te ise sınırları belirlenmiştir. Mezarlığın başlıca hayırseveri 1718 yılında vefat eden Diyarbakırlı katırcı Atam olmuştur.

Mezarlık alanında yer yer birer sanatsal nadir eser olarak nitelenebilecek görkemli ve işlenmiş anıt mezarlar ve mezar taşları bulunmaktadır.

Bu mezarlıkta gömülü olan tanınmış kişiler: Vanlı Patrik Zakarya (vefatı 1640), Patrik Asdvadzadur (1768-1846), Alemdağ kilisesinin son ruhani önderi Peder Muşeğ Gopoyan.

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

Bahadır As Türbesi-Suriye

(1) DİA, Cilt. 38 s. 322

Bahadır Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 421

Bahadır, Hüseyin Avni

İ.Ü Ed. Fak. Ktp.

Bakırköy Kabristanı Eski Mezar Kitabeleri, İstanbul Ün., Ed Fak., Tarihi Abd, Basılmamış Lisans Tezi, S.150, 1966, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bahaeddin Efendi Türbesi-Konya

(1) DİA, Cilt. 4 s. 458

Bahaeddin Zekariyya Hz. Türbesi-Hindistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 12

Bahaeddin Zekeriyya Türbesi-Pakistan

(1) DİA, Cilt. 4 s. 462

Bahaediin Nakşibend Türbesi-Özbekistan

(1) DİA, Cilt. 32, s. 340

Bahaüddin Nakşibend Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Bahçevan Şeyh Mehmed Arif Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 128,

(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 21

Bahri Baba Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 184

Bahri Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 28

Bahriye Mevlevihanesi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 417

Bahsi Bin ne Hoca Hademe-i Türbesi-Kosova-Vılçitrin

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 538

Baht

Gelecekteki olayları kaçınılmaz biçimde belirleyen ilahi gücün insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi, talih, kader, şans, kısmet, ikbal, nasip.(1)(2)(3)(4)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) DİA;

(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bâis

a. Sebep, gerektiren, gönderen.(1)(2)

b. “Kıyamette ölenleri dirilten, insanları kabirlerinden kaldıran ve gönüllerde saklı olanları meydana çıkaran” anlamında Esma-i Hüsna’dandır.(1)(3)(4)

c. Bir tarafa yöneltip gönderen, bir işle görevlendirilen, harekete geçiren.(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Akay, Hasan. a.g.e.

(4) DİA

Bakara Sûresi

Kur’ân-ı Kerîm’in ikinci ve en uzun sûresi.(…)

Dikkatle incelendiği zaman baştan sona sûrede ön planda tutulan ana hedeflerin üç noktada yoğunluk kazandığı görülür.

1. İslâm dininin iman esaslarını açıklamak, bilhassa Âyetü’l-kürsî’de doruk noktasına varan tek tanrı (tevhid) inancının özelliklerini belirtmek, müslümanların nasıl bir tanrı inancına sahip olmaları gerektiğini ortaya koymak.

2. Kur'an hidayetinin ne olduğunu (âyet 185) ve bu hidayet karşısında çeşitli insan gruplarının durumunu ve yerini belirlemek.

3. Müslümanların başka dinlerin mensuplarından ayrı, müstakil bir cemaat ve kendine mahsus vasıfları bulunan bir ümmet olduklarını ortaya koymak, bu ümmetin toplu davranış kurallarını belirtmek; bununla ilgili olarak İsrâiloğulları'nın din anlayışı ve uygulamasında içine düştükleri yanılgı ve sapmalardan çarpıcı örnekler vererek müslümanları uyarmak.(...)

Medine devrinde artık müslümanlar tek tek inanç arayışı içinde olan kişiler değil diğer dinlerin mensupları ve inanç grupları karşısında belli bir cemaattir. O zamana kadar gelen âyetlerle hidayet ve takvânın fert açısından taşıdığı mânalar zaten ortaya konmuş bulunmaktadır. Artık bu gibi İslâmî kavramların toplum açısından ne anlam ifade ettiğinin açıklanmasına, birtakım toplu davranış örnekleriyle ortaya konmasına sıra gelmiştir. İslâmiyet mücerret kavramlar üzerine kurulu bir felsefî sistem değil, iyi hareket ve güzel davranış demek olan "sâlih ameller" dini olduğuna göre müslüman toplumuna yön verecek ilke ve kuralların bilinmesine ihtiyaç vardır. Bundan dolayı sûrenin pek çok fâsılası çoğul sigasıyla gelmiş, sûre, sonu büyük kurtuluşa çıkan iman ve hidayet yolunun yolcularını belirleyerek ve bu kitabın onlar için hidayet rehberi olduğunu ilân ederek söze başlamıştır. Bu bakımdan bütünüyle Fâtiha sûresindeki, "Ey Rabbimiz, sen bizi doğru yola ulaştır!" duasının (âyet 6) cevabı ve açıklaması gibidir. Fâtiha sûresinde Allah'tan istenen hidayetin ne olduğu bütün yönleriyle bu sûrede açıklanır; hem iman ve itikad esasları bakımından, hem de o imanın gereği olan ibadet ve davranış örnekleri bakımından ortaya konur. Dindarlığı belirleyen şekil ve kurallarla birlikte o kuralların hangi mânevî hedefleri ve ne gibi ince hikmetleri gözettiği de bildirilir. Buna göre dindarlığın bir yönüyle *disiplin, ciddiyet, itaat ve teslimiyet*, diğer yönüyle *bilgi, tefekkür, basîret, hikmet, sevgi ve samimiyet* olduğu ortaya konur.

Sûrenin ilk âyetleri, söz konusu hidayet karşısında çeşitli insan gruplarının yerini belirleyen bir giriş mahiyetindedir. Buna göre insanlar *müminler, kâfirler, bir de iki yüzlü kararsızlar* olarak üçe ayrılırlar. Bu üçüncü gruptan olan iki yüzlülerden bir kısmına, daha sonra nâzil olan Nisâ (âyet 137-145), Tevbe (âyet 66-67) ve Münâfıkūn sûrelerinde "münafık" adı verilecektir.

Bu girişten sonra Allah'a ibadet etmenin kulluğun tabii gereği olduğu açıklanır. Göklerde ve yeryüzünde meydana gelen ve bize alelâde gibi görünen olayların rabbin yüce kudretini tanıttığına dikkat çekilir. Ancak dindar olmak için o kudretin varlığını bilmek yetmez, vahiy yoluyla gelen ilâhî emirleri kabul edip onlara uymak gerekir. Çünkü gerçekte hidayetin ne olduğunu yalnızca vahiy bildirir (âyet 21-24). Vahyin önemi ve onun kul gücünün üstünde bir bilgi çeşidi olduğu kesin bir dille ortaya konduktan sonra inananlarla inanmayanların vahiy karşısındaki değişik tavırları gözler önüne serilir.

İnsanlar yok iken yaratılmışlar, *sonra ölecekler, daha sonra diriltilecekler ve en sonunda da Allah'ın huzurunda hesaba çekileceklerdir*. Birçok kimse bu gerçeği görmezlikten gelip inkâra sapar. Onlar Allah'a karşı üstlendikleri kulluk andını tutacak yerde yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Böyleleri hüsrana uğrayacaklardır (âyet 27-29). İnsanları kendi yaratılış sebepleri üzerinde düşünmeye sevkeden bu âyetler ilk insanın yaratılışını merak konusu yapar. Bundan sonraki âyetler bu merakı gidermeye yöneliktir. Âdem yeryüzünde halife olarak yaratılmış, bilgi edinme yeteneğiyle donatılmış ve kendisine isimler öğretilmiş, bu özelliğiyle de meleklere üstün tutulmuştur. Bununla beraber eşiyle birlikte yedikleri yasak meyve yüzünden günah işlemişler ve cennetten çıkarılmışlardır. Sonra Allah yine de onlara acımış, tövbe etmeyi öğretmiş ve her ikisini de bağışlamıştır (âyet 35-39).

Bu âyetler, yahudi ve hıristiyanların ilk günah hakkındaki nazariyelerinin vahiy temelinden yoksun, asılsız bir iddia oluğunu ortaya koyar. Aslında bağışlanmış olan bir günahın nesilden nesile sürüp gittiğini akıl ve mantık da kabul etmez. Burada anlatılmak istenen şey, Âdem ile Havvâ'nın şeytana ve nefislerine uyup günah işlemeleri, sonra tövbe edip bağışlanmaları şeklinde kendini gösteren bu iniş ve çıkışların onların soyundan gelen herkes için daima mümkün ve muhtemel olduğudur. Allah'ın emirlerine uymak ve şeytanın fitnesinden sakınmak konusunda Âdemoğulla-

rı'na dikkatli ve iradeli olmaları gerektiği yolunda bir uyarıdır. Allah'a inanan, O'ndan bağışlanma dileyenler için korkuya mahal yoktur; çünkü onlar bağışlanacaklardır. Korkması gerekenler, inkâr edenler ve inkârda direnenlerdir; çünkü onlar ateşte süresiz kalacaklardır.

Sûrenin bundan sonraki âyetleri (40-101), bir insanın hayatında görülebilen iniş ve çıkışların kavimlerin hayatında da görülebileceğini anlatmak üzere yahudilere eski şanlı geçmişlerinden bazı önemli olayları hatırlatır.(...)

Peygamberler hakkında saygısızlık ifade eden düşünce ve sözlerden uzak durmayı ihtar eden âyetlerden (âyet 102-104) sonra yahudi ve hıristiyanların dinde üstünlük iddialarının ve yalnızca kendilerinin cennet ehli oldukları yolundaki kanaatlerinin yanlışlığı vurgulanır. Halbuki, "Özünü iyilikle ve samimiyetle Allah'a yöneltenlere rableri katında daima mükâfat vardır" (âyet 112). Önemli olan da doğuya veya batıya yönelmek değil her yerde Allah'ın kudretini görebilmektir (âyet 115).

Bu âyet ve bundan sonraki âyetler, kıblenin Kâbe yönüne çevrilmesi için gerekçe anlamı taşır. Zaten o bina, birer peygamber olan İbrâhim ve oğlu İsmâil tarafından yalnızca Allah'a ibadet için yapılmış mübarek bir evdir. İbrâhim'in duası, kendi soyundan Allah'a inanmış insanların gelmesi ve yoldan çıkanları uyarmak üzere Allah'ın onlara kendi içlerinden peygamberler göndermesi şeklindeydi. Ya'kûb da ölüm döşeğinde çocuklarından, ataları İbrâhim'in dinine bağlı kalacakları hususunda söz almıştı. "Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizindir. Onların yaptıklarından siz sorguya çekilmeyeceksiniz" (âyet 134, 141). Allah'ın bir yeri kıble yapması, yalnızca Peygamber'e uyanlarla uymayanları belli etmek içindir (âyet 143). İlk zamanlarda müslümanlar namazda yahudilerin kıblesi olan Kudüs'e yöneliyorlardı. Yahudiler bu durumu istismar ediyor, onları kendilerini taklide özenen basit insanlar gibi görmeye ve göstermeye çalışıyorlardı. Hem bu istismarı önlemek, hem de ibadetin şu veya bu yöne değil doğrudan Allah'a yapılmasındaki önemi göstermek üzere âyet, Hz. Peygamber'in ve bütün müslümanların bundan böyle namazlarında Mescid-i Harâm tarafına dönmelerini son bir defa daha tekrarlayarak hükme bağlar (âyet 144) ve Allah'ın bir hükmü ortadan kaldırıp onun yerine bir başka hükmü koyabileceğini bildiren nesih âyetinin (âyet 106) neye delâlet ettiğini kıblenin tahviliyle bilfiil göstermiş olur.

Daha sonraki âyetler ise dindarlığın Allah'tan korkmak, O'nu çok çok anmak, O'nun yolunda can ve mal kaybıyla birlikte birtakım korkulara ve sıkıntılara katlanmak demek olduğunu bildirmekte ve Allah yolunda öldürülenlere ölü denemiyeceğini haber vermektedir (âyet 151-157).

Vahiy yoluyla gelen hidayeti bile bile inkâr edenlerin lânete uğrayacaklarını ilân ve ihtar eden âyetlerden sonra başta yahudiler olmak üzere bütün insanlığa şu çağrı yapılır: "İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. O rahmândır, rahîmdir" (âyet 163).

Ardından gelen âyetler, muameleler ve yiyecekler hakkında helâl ve haramı bildiren tâlimatlar mahiyetindedir. Bunlar sırasıyla kısasta hayat olduğu, ölüme bağlı bir tasarruf olan vasiyetin geçerliliği, ramazan orucunun farz kılınması, haksız kazançların haram oluşu, savaş yasağı bulunan haram aylar içinde de olsa Mekke'de saldırıya uğrayan müslümanların buna karşılık verebilecekleri, bununla beraber tehlikeye atılmanın doğru olmayacağı, hac ve haccın sağlayacağı barış ve bunun faydaları hakkındaki âyetlerdir. Peygamberler insanları uyarmak ve aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için gönderilmişlerdir. İnfakın en başta anaya ve babaya iyilik demek olduğu bilinmelidir. Savaş bazan kaçınılmaz olur; hoşa gitmeyen şeyler çok defa insan hakkında hayırlı sonuçlar doğurabilir. Aslında zulüm ve fitnenin sürüp gitmesi savaştan daha büyük tehlikedir. Putperest bir kadınla nikâh câiz değildir. Evlilik, nesep, süt kardeşliğinin müddeti, boşanma ve iddetle ilgili âyetlerden sonra korku zamanında ve binek üstünde namazın nasıl kılınacağı açıklanmaktadır. İsrâiloğulları'ndan bazı heyetlerin önce nasıl hararetle savaş istedikleri, daha sonra ondan nasıl yüz çevirdikleri hatırlatılmaktadır. Savaş zaruret olduğu zaman ondan kaçmamak, azimle direnmek ve sebat etmek gerekir. Çünkü, "Allah eğer insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğer-

leriyle savmamış olsaydı yeryüzü altüst olurdu" (âyet 251). Bütün bunlar Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği gerçeklerdir.

Hiç şüphesiz Hz. Muhammed de Allah'ın peygamberlerinden biridir (âyet 252). Allah peygamberlerini farklı özelliklerde yaratmış ve birbirlerine üstün kılmıştır. Ancak insanlar içinden birçoğu ilâhî gerçeklerin ve peygamberlerin değerini inkâr eder. Halbuki âhiret gününde hesap olduğunu ve ona hazırlanmak gerektiğini haber verenler de onlardır. İnsanlar hiçbir dostluğun, yardım ve alışverişin fayda vermeyeceği bir günde, kendisinden başka ilâh olmayan, kendisini uyku ve uyuklama tutmayan, göklerin ve yerin yaratıcısı, herşeyi bilen, kürsîsi yeri ve gökleri kaplayan, yüce arşın sahibi, hay ve kayyûm olan Allah huzurunda hesaba çekileceklerdir. Bununla beraber dinde zorlama yoktur. Çünkü artık doğrulukla eğrilik iyice açığa çıkmıştır. Allah inananların yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (âyet 253-257).

Hidayetin, her şeyden önce Allah hakkında sağlam bir itikada sahip olmakla ve bunun da ancak peygamberlere gelen vahiyle mümkün olacağını bildiren bu âyetlerden sonra, Hz. İbrâhim'in, Allah hakkında kendisiyle münakaşaya tutuşan birini nasıl susturduğunu ve ölülerin dirileceği konusundaki inancının mûcize yoluyla nasıl pekiştirildiğini bildiren âyetlerin gelmesi çok anlamlıdır. Bunu takip eden âyetler hesap gününe nasıl hazırlanılacağını, bunun için ne gibi iyiliklerin yapılıp hangi yasaklardan sakınmak gerektiğini bildirir. Gönül okşayıcı güzel sözün başa kakılan iyiliklerden daha değerli olduğu haber verilir. Fakirlerin ve yardıma muhtaç olanların kayırılıp gözetilmesini emreden âyetlerden sonra bu kısım, bütün Kur'an'ın en son nâzil olan âyeti olduğu rivayet edilen, "Allah'a döndürüleceğiniz o günden sakının! Zira o gün herkese hak ettiği mutlaka verilecek ve kimse haksızlığa uğramayacaktır" âyetiyle noktalanır (âyet 281). Sûrenin *büyük hesap günüyle ilgili bu kısmı*, âdeta Fâtiha sûresindeki "mâliki yevmi'd-dîn" âyetinin geniş bir açıklaması mahiyetindedir.

Borç ve alacakların miktarıyla ödeme zamanlarının yazılmasını veya borçların rehin karşılığında verilmesini tavsiye eden âyetlerden sonra (âyet 282-283) göklerin ve yerin Allah'a ait olduğu, Allah'ın gizli açık herşeyi bildiği, dilediğini bağışlayıp dilediğini cezalandırabileceği ihtar edilir (âyet 284).

Sûre, İslâm dininin iman ilkelerini ve müslümanların din anlayışını belirleyen ve âdeta sûreyi baştan sona özetleyen şu meâlde bir hâtime ile son bulur: Başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün müslümanlar Allah'tan gelen vahye inanırlar. Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ederler ve iman açısından peygamberler arasında hiç fark gözetmezler. Allah'ın emirleri karşısında, "İşittik ve itaat ettik" derler ve mağfiret dilerler. Allah hiç kimseye taşıyamayacağı bir yük yüklemez. Her kulun yaptığı iyilik de işlediği kötülük de kendisine aittir. Bilmeden veya unutarak işlenen hatalar bağışlanacaktır. Müminler Allah'tan af, mağfiret, rahmet ve kâfirlere karşı yardım dilerler (âyet 285-286).

Sonuç olarak denilebilir ki Bakara sûresi Allah'ın birliği inancına açıklık getirmiş ve ulûhiyyetle ilgili meselelere ağırlık vermiştir.(...)[1]

(1) DİA; [BAKARA SÛRESİ - Emin Işık] c. 04; s. 527

Bakırer, Ömür

Milli Ktp./Tasnif No: 2000 Bd 3941

13. Ve 14. Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, Türk Tarih Kurumu, 2000, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bakırcı, Naci

Mevlevi Mezar Taşları, Rumi Yayınlar, 2006, Konya

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bakırköy Ermeni Mezarlığı

Tayyareci Hayrettin Sok. No: 2, 34144 Bakırköy.

Mezarlık yaklaşık 1840'lı yılardan beri vardır. Burada önemli kişiler gömülüdür.

Hariciye Vekaleti görevlilerinden ve konsolos Sarkis Efendi Balyan (1882-1836)

Emektar eğitmen Boğos Bezazyan (1876-1951)

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

B

el-Bâki

a. Sonsuz.[1]

b. Allah'ın sıfatlarından, sonsuz kalıcı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bâki

a. Sürekli, sonsuz,[1] ebedi, ölümsüz, kalımlı,[2] varlığını koruyan, devam eden, devamlı,[2] kalıcı,[6] daimi.[7][8]

b. Varlığının sonu olmayan, bitip tükenmez, yok olmaz, sürekli, kalıcı anlamındadır. Allah'ın sıfatlarından, Esma-i Hüsna'dan birisi.[1][2][3][4][5]

c. Tanrı.[7][8]

d. Medine Mezarlığı.[8]

e. Ölümsüzlük yurdu.[9]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(7) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(8) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(9) Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Aziz Mahmud Hüdayi'nin Tasavvufî Düşüncesinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası Hayat." Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu, Üsküdar Belediyesi, 20-22 Mayıs 2005. s. 251

Bâkikulu

Osmanlı Devleti'nde tahsisat ve vergi işlerine bakan memur, maliye müfettişi.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bâkilik

Ebediyet, ölümsüzlük, ebedilik, beka.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bakiyat

a. Sürüp giden, devam eden şeyler.[1]

b. Ölümsüzler.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bakülü Seyyid Yahya Türbesi-Azerbaycan

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 3 s. 313

Bala Süleyman Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 95,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 21,
(3) Envanter. a.g.e. No: 105,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 6,
(5) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 292

Balaban Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Balaban Paşa Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 116

Balacı Hatun Türbesi-Kazakistan

(1) DİA, Cilt. 25 s. 129

Balbal

a. Taş ve ağaçtan yapılmış heykeller.[1][2]

b. Müslümanlıktan önce Türk Alplerinin mezarların doğu tarafına, öldürdükleri düşman sayısınca dikilen taştan kaba heykeller veya sivri uzun taşlar, mezar taşı, ölen kahramanın öldürdüğü düşman sayısınca dikilen heykel.[3][4][5]

c. Hunların mezarların etrafına diktikleri taşlara denir.[6]

(1) Demirel, Feray. a.g.e., s. 12;
(2) Bakırcı, Naci. "Mevlevî Mezar Taşları." Rûmî Yayınları, 2005. s.11;
(3) Özkan, Selma. a.g.e., s. 8;
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(6) Turani, Adnan. a.g.e.

Balbay, Mustafa

Bilkent Ün./Tasnif No: Ds 247.Y42b35 2000

Yemen Mezarlığı, Cumhuriyet Kitabevi, S:204, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Baldahin

Roma döneminde Doğu Akdeniz bölgesinde görülen bir mezar tipidir. Genellikle kare planlı olup bir kaide üstünde yükselen bu mezarlar piramidal çatılıdır. Baldahin mezarlarına güzel bir örnek Dağlık Klikya kıyısındaki Kelenderis (Aydıncık) antik kentinde vardır. Yöre halkı tarafından "Dört Ayak" ya da "Kral mezarı" olarak bilinen 8m. yükseklikteki kare planlı mezarda gömü odası bugün toprak altındaki alt kattadır.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Balcı Baba (Kovacı Dede) Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 540

Balcı Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 28

Balcı, Naci

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 87285

İç Anadolu Bölgesindeki Mevlevi Mezar Taşlarında Görülen Dekoratif Sanatlar Ve Semboller, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enst., Sanat Tarihi Abd, Doktora Tezi, S.400,1999

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Balcı, Naci

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 17407 50

İç Anadolu Bölgesindeki Mevlevi Mezar Taşlarında Görülen Dekoratif Sanatlar Ve Semboller, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enst., Sanat Tarihi Abd, Yüksek Lisans Tezi, S.113, 1991

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Balcı, Hülya Nurcan

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.2/Bal.K

Kilis Canbolat Paşa (Tekke) Camii Hazinesindeki Mezar Taşları, Ank.Ü.İ.F.Türk-İsl.San.Tar.Abd, Lisans Tezi, S.Vı; 102, 2008, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Balcıgil, Osman

Milli Ktp./Tasnif No: 1984 Sb 53

Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar, Tarih Ve Toplum, C.4, Sayı:19, S.66-67, İletişim Yay. 1985, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Balçık Tekkesi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 418

Balçık Tekkesi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Baldeken Türbesi-Kıbrıs-Girne

(1) Hilkat, Emine. "Girne'deki Tarihi Yapılar." Konya, (1997). s. 527

Balı Dede Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Balı Şeyh Türbesi-Ankara-Kalecik

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 144

Balıklı Ermeni Mezarlığı

Seyit Nizam Yolu No: 8, 34015 Silivrikapı.

İstanbul'un en eski iki Ermeni mezarlığından birisidir. 1554'te Şer'i devretme yazısıyla Ermeni Cemaati mülküne geçmiştir. Zamanla mezarlığın içinden bir yol açılarak mezarlık "Büyük Balıklı" ve "Küçük Balıklı" olarak ikiye ayrılmıştır. Planı ise 1919'da hazırlanmıştır. Yaklaşık 500 adet mezar taşının bulunduğu mezarlıktaki en eski kayıt 1618 yılını gösterir.

Mezarlık girişinin sağında 1985'te Sarkis Gövdelerioğlu'nun hayırseverliğiyle yapımı tamamlanmış olan Surp Sarkis Şapeli bulunmaktadır.

Balıklı mezarlığında istirahat eden din adamlarından bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Patrik Giragos Yerevantzi (vefatı 1642), Sis Katolikosu Toros Sepasdatzi (vefatı 1657), Patrik Isdepanos Meğretzi (vefatı 1674), Peder Gomidas Kömürciyan (1656-1707)

Cemaat üyelerinden ise:, Minyatür ustası ve res-

sam Margos Dzağgarar (vefatı 1676), Yeremya Çelebi Kömürcyan (1637-1695), Minyatür ustası Kapriyel Tıbir (vefatı 1712), Hassa tüccarı Bedros Amira Aliksanyan (vefatı 1779), Zil ustası Zilciyan ailesi, Hassa mimarı Edirneli Hagop Kalfa (1738-1803), Şair Misak Medzarentz, Dr. Zakar Tarver (1894-1960)

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

Balıklı Türbesi-Kütahya

(1) Ölçen, Sadık. a.g.e. s. 38

Balım Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 285

Balım Sultan (Hızır Bali) Türbesi-Kırşehir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 286

Balım Sultan Türbesi-Nevşehir

(1) DİA, Cilt. 5 s. 18

Balım Sultan Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 a.g.e. s. 109

Bali Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 359

Bali Efendi Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 386

Bali Hoca (Abdullah Bali Efendi) Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 8

Balkaden Türbe

Üzeri açık türbeler.[1] Mimari bakımdan önem arz eden bir mezar yapısı şeklinde olan açık türbeler.[2]

(1) Önkal, Hakkı.6 "Eyüp Türbeleri" 8-10 Mayıs 1998 Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler II. Eyüp Belediyesi (1998). s. 73
(2) Hanoğlu, Canan. a.g.e., s. 35

Ballı Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 424

Ballıbaba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 67

Balman,Vahap

Türkiye Diyanet Vakfı İ S A M Ktp./Tasnif No: 392/Bal.M

Mezar Sesleri : Geçmişten Günümüze Mezar Taşı Kitabeleri, Balman Yayıncılık, S.275, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Balok Baba Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 533

Baltalı Baba Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 95,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 21

Baltalı Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Bandır Baba Seyidi Türbesi-Bingöl

(1) Kaynak yok.

Bandırmalı Şeyh Yusuf Nizamettin Efendi T.-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 52,
(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 541

Bani

a. Kuran, kurucu, tesis eden kimse, müessis.[1][2][3]

b. Yaratıcı (Allah).[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bâng-i Revârev

İsrafil'in çalacağı sûrun ikinci derecesi.[1]

(1) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bang-i Rihlet

Ölüm sesi.[1]

(1) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Barak Baba Türbesi-Çanakkale-Bigadiç

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 6,

Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 5 s. 68,

(2) Ünlü, Rasim. "Deniz Tarihimizde İz Bırakanlar, Türbe ve Mezarlar" Volume I (Istanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2007) s. 103,

(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 54

Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi

İstanbul Beşiktaş'ta Sinan Paşa Camii karşısında Deniz Müzesi'nin yanında yer alan türbe.

Mimar Sinan'ın eseri olan türbe, XVI. yüzyılın ünlü denizci ve kaptan-ı deryâsı Barbaros Hayreddin Paşa için yaptırılmıştır. Kitâbesine göre 948'de (1541-42) yapılan türbe dıştan oldukça sade bir görünüme sahiptir. Türbe girişinin üzerindeki kitâbede "Hâzâ türbe-i fâtih-i Cezâyir ve Tunus merhum gazi kapudan Hayreddin Paşa rahmetullahi aleyh-sene 948" yazılıdır. Kitâbe üstündeki kemerin arasında ise celî-sülüsle "Allahümme'ftah lehû ebvâbe rahmetike" (yâ rab, ona rahmet kapılarını aç) ibaresi vardır.

Türbe klasik biçimde sekizgen planlı ve kesme taştandır. Kapı önünde üstü ayna tonozlu iki sütuna dayanan bir revak bulunur. Bu tonoz örtüsü mermerden baklava başlıklı sütunlar ve sivri kemerler üzerine oturmaktadır. Sekizgen gövdenin bütün yüzleri birbirinin aynıdır. Aynalık kısmında geometrik geçmeler, aralarındaki madalyonlar içinde ise malakârî palmet ve rûmî motifli süslemeler vardır. Giriş dışında kalan bütün cephelerde yer alan ikişer pencerenin üst tarafta bulunan alçı petek şebekeli ve sivri kemerli, alttakileri ise mermer alınlıklı ve dikdörtgen sövelidir. Aynı zamanda üst kat pencereleri kafesli olup renkli camlara sahiptir.

Çatı basit bir silme ile nihayetlenir. Kubbe sekizgen alçak bir kasnak üzerine oturmaktadır. Sade görünüşlü cephe teşkilâtı içeride de devam etmiştir. Böylece türbeye ferah bir görünüş kazandırılmıştır. Yakın zamanda iyi bir tamir gören türbenin kalem süslemeleri ve ahşap işlemeleri de yenilenmiştir. Kubbe ortasında besmeleyle birlikte altın yaldızla yazılmış A'râf sûresinin 89. âyeti bir madalyon halinde yer alır. Mukarnas köşeliklere oturan kubbe motifleri rûmîler, palmetler ve şemselerden meydana gelmektedir.

Türbe içindeki dört sandukada Câfer Paşa, Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayirli Hasan Paşa ve Barbaros'un hanımı Bâlâ Hatun bulunmaktadır. Türbe dışındaki hazîrede ise Barbaros'un yakınları vardı. Türbe içinde sandukalar dışında iki büyük şamdan, bir ahşap Kur'an mahfazası, bir sakal-ı şerif ve arabesk süslemeli bir metal vazo ile 1816 tarihli Seyyid İbrâhim imzalı bir hat levhası vardır.

Türbe, Barbaros Hayreddin Paşa'nın son yıllarında oturduğu yalısının yakınında inşa edilmişti. Sonraları bu yalı ortadan kalkmıştır. Türbenin çevresinde de zamanla geniş bir hazîre teşekkül etmişti. 1944'e doğru burada bir Barbaros anıtı yapılması kararlaştırıldığında türbenin etrafı açılmış, aralarında II. Abdülhamid devrinin Beşiktaş muhafızı Yedisekiz Hasan Paşa'nın mezarının da bulunduğu hazîre kaldırılmış, türbe de restore edilmiştir.[1]

(1) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Bardakçı Baba Türbesi-İstanbul

(1) Gider, Şenay. a.g.e., s. 136

Bardakkıran Dede Türbesi-Balıkesir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 197

Bardaklı Baba Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 179

Bârık

Cennetin kapısındaki ırmak.[1][2]

(1) İbn Kesir. a.g.e., s. 415;

(2) Gazali, Ebu Hamid1. a.g.e., s. 383

Barın, Sevgihan

İ.Ü Ed. Fak. Ktp.

Xv-Xvı. Yüzyıllarda Edirne Mezar Taşları, İstanbul Ün., Ed Fak., Sanat Tarihi Abd, Basılmamış Lisans Tezi, S.108, 1982, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

Milli Ktp./Tasnif No: 2005 Ad 3289

Göynük Akşemseddin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları, Vı. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Ve Sanat Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 2002) 2002, Kayseri

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

T.T.K. Ktp./Tasnif No: Aıı 8555 51

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarında Bazı Takı Tasvirleri, Xııı. Türk Tarih Kongresi,(04-08 Ekim 1999), C. Iıı, Kısım Iı, S.1309-1313- 18 Resim, T.T.K. Yay. 2002, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

T.T.K. Ktp./Tasnif No: A.Vı 0729-3, C

Konya İnce Minareli Medrese Müze'sindeki 15-16. Yüzyıl Sembolik Lahitlerden Örnekler, Xıı. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, (12-16 Eylül 1994), C.3, S.1073-1077, Ttk, 1999, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

Xvı. Yüzyıl Taş İşlemeciliği Süsleme Temalarına İstanbul'dan Bazı Örnekler, Vakıflar Dergisi, Sayı:26, S.335-346, Vakıflar Gn. Md. Yay., 1997, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr

Eyüp'ta Bazı Çocuk Mezar Taşları, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla I. Eyüp Sultan Sempozyumu (09-11mayıs 1997) S.172-180, Eyüp Belediyesi, 1997, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Barışta, Ö., Hatice

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr

İstanbul Eyüp Sultan Cafer Paşa Türbesi Kazısı Ve Bitkisel Bezemeli Mezar Taşları Üzerine, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iv. Eyüp Sultan Sempozyumu (05-07 Mayıs 2000) S.252-277, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bark

a. Barınak, konut, ev, bina, mesken.[1] Konut anlamında olmakla birlikte tek başına kullanılamaz, her zaman "ev bark" biçiminde kullanılır.[2][3]

b. Mezarların üzerinde türbe şeklinde yapılmış olan bina, anıtkabir.[1] Ziyaret olunan yer manasında olan ve ölü defnedilen yer,[4] türbe.[5]

c. Bugün kurgan adını verdiğimiz Eski Türk mezarları, toprak altında birbirine geçirilen ahşap tomruklarla inşa edilmiş oda ya da odalardan oluşurdu. Kurganın üzerine toprak ya da dallar yığılarak bir höyük teşkil edilirdi. Kurganın yapımında bazan ahşap tomruk yerine taş kullanıldığı da olurdu. Kurganlar, genellikle yüksek tabakadan olan Türkler için yapılırdı. Çin sınırlarından Macaristan'a değin uzanan bozkırlarda bu kurganlara rastlanır. Bu kurganlar İslamlık'tan sonraki Türk mezar mimarisinin en önemli kaynağıdır. Selçuklu sanatının örneklerinden olan kümbetler ve daha sonraki zamanlarda görülen türbeler, Eski Türkler'in kurgan ve bark geleneğinin devamıdır. Eski Türkçe'de türbe kavramının kaşılığı bark idi. Özellikle ünlü devlet adamları ve büyük kişiler için bark yani türbe yapılırdı. Köl Tigin, Tonyukuk ve Bilge Kagan'ın da kendi adlarını taşıyan anıtlarının içinde birer barkları yani türbeleri vardı. Günümüz Türkler'inde görülen türbe ziyareti geleneği, kaynağını Eski Türkler'in kurgan ve bark geleneğinden, dolayısıyla da atalar kültünden almaktadır. Bugünün Türkleri de, atalarının bark ve kurganları ziyaret etmesi gibi, türbeleri ziyaret ederler. Hatta, bu ziyaretlerin dine uygun olmadığı kimi zaman dini otoritelerce ileri sürülse de. Özellikle bayram arifesi

ya da bayramın ilk günü Türk mezarlıkları ve türbeleri ziyaretçilerle dolup taşar.[6]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Hanoğlu, Canan. a.g.e, s.11;
(5) Yavuz, Emrah, a.g.e., s.110
(6) http://www.simavim.com/forum/index.php?topic=6557.0;wap2

Barok

Rönesans'tan sonra 17 ve 18. y.y'da klasik sanatı izleyen, İtalya'da ve Avrupa'nın özellikle Katolik memleketlerinde gelişen, kıvrık hatlara ve süslere yer veren, güzel sanatlarda şaşırtmayı, görkemi ve göz kamaştırıcılığı yeğleyen bir sanat biçimi, özellikle mimaride, plastik sanatlarda, müzikte bu biçimle büyük yapıtlar ortaya konmuştur.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Hasol, Doğan. a.g.e.

Basan

Ölü gömüldükten sonra verilen yemek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bast

a. Hurufilikte, cezbe ile kendinden geçme.[1]

b. Ruhen rahatlama ve manevi ferahlık duyma anlamına gelen bir tasavvuf terimi.[3][2]

c. Kulun bedeninin ve amellerinin ilim gerçeklerine uyması, içinin de murakabe ve Allah ile ünsle dolmasıdır. Böylece hem görünüşü, hem içi güzel olur.[4] Kabul, lütuf, himaye ve üns işareti olarak kalbe doğan bir haldir.[4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.26

Baş Örtüsü

Kadınların kefeni beş parçadan meydana gelir ve erkek kefeninin üç parçasından başka kadınların, "baş örtüsü" ile "göğüs örtüsü" vardır.(1)

(1) Aktaş, Ali, a.g.e., s.20

Baş Sağlığı

Yakını ölen bir kimseye "başınız sağ olsun", "acınızı paylaşırım", "Tanrı rahmet eylesin", "kalanlar sağ olsun", gibi acısının paylaşıldığını ifade etmek için gösterilen ilgi, söylenen hayır dua ve yakınlık ifadesi.[1][2][3] İsmet Özel, bu ifadenin, ölüm anında ve acısı altında bile, Türk halkının başında bulunan insana dua imkanı hasıl ettiğini, "başımız sağolsun" ifadesiyle "liderimiz sağ olduktan, başsız kalmadıktan sonra her acı, her mesele aşılır" anlamını kastettiklerini belirtir.

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Baş Tahtası

Ölünün baş tarafı olan batı yönüne dikilen tahtada onun babasının adı, kendi adı ile soyadının yanı sıra, doğduğu ve öldüğü tarihleri içeren bilgileri yazılır. Bu tahtaya baş tahtası denilir.[1] Mezarın yerini, yönünü belirlemek amacıyla ya baş yada hem baş hem de ayak tarafına dikilen tahtalar olarak tanımlanmaktadır.[2]

(1) Aktaş, Ali, a.g.e., s.27;
(2) Hanoğlu, Canan. a.g.e, s.35;

Baş Taşı

Mezar taşları baş ve ayak tarafında bulunur ve "**şahide**" adını alırlar. Baş taraftakine baş taşı, ayak tarafındakine ayak taşı adı verilir. Bazen baş taşı, tek başına olabildiği gibi, ikisi beraber de bulunabilir.[1] Metfunun künyesini ya da ölümü ile ilgili beyitleri içeren kitabe baş taşına işlenmektedir.[3] Orta Asya'dan günümüze kadar mezarların üzerleri örtülmüş ve ölen kişinin özelliklerini belirtmek amacıyla baş taşı ve ayak taşı yapılmıştır.[2]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., s.26;
(2) Hanoğlu, Canan. a.g.e, s.11;
(3) Güven, Erman. a.g.e, s.237

Baş, Ufuk

Milli Ktp./Tasnif No: 1982 Sb 58

Eski İzmir'de Bir Mezarlık, Bilim Birlik Başarı, Sayı.37, S.21-24, Yaşar Holding A.Ş., 1983, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başar, Zeki 52

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Ad 1351

Erzurum'da Eski Mezarlıklar Ve Resimli Mezar Taşları, Atatürk Üniversitesi Tıp Dergisi, Atatürk Ü. Tıp Fak. Yay, No:21, 1973, Erzurum

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başar, Zeki

Erciyes Üniversitesi Kayseri İlahiyat Fakültesi Ktp./ Tasnif No: 726.8

Erzurum'da Eski Mezarlıklar Ve Resimli Mezar Taşları, Sevinç Matbaası, S.146, 1973, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başaran, Cevat

T.T.K Ktp./Tasnif No: A.Iv/9109

Bayramiç-Kızılköy'de Bulunmuş Bir Mezar Kabartması, Türk Tarih Kurumu, S.467-477, 3 Resim, 1986, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başçı Mahmud Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Başçı Mustafa Efendi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 99

Başka Bir Diyara Taşınmak

Bektâşiler için ölüm, göçmek, bir diyardan, başka bir diyara taşınmaktır.(1)

(1) Koçak, Ahmet. a.g.e., s. 66.

Başkan, Seyfi

Milli Ktp./Tasnif No: 1997 Bd 756

Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Y., 1996, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başkan, Seyfi

Milli Ktp./Tasnif No: 1984 Sb 12

Konya Selçuklu Çağı Mezar Taşları, Ankara Sanat Rehberi, C.19, Sayı:218, S.10-11, 1984, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başkan, Seyfi

Milli Ktp./Tasnif No: 1974 Sb 101

Ahlat Mezar Taşları, Sanat Dünyamız, C.14, Sayı:37, S.56-73, 1988, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başkan, Seyfi

Milli Ktp./Tasnif No: 1980 Sa 26 53

Başlangıcından 14. Y.Yıla Sonuna Kadar Anadolu Mezar Taşları Ve Karamanoğlu Devri Konya Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı: 67, S.203-215 Ağustos 1990, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Başlık

a. Korumak amacıyla başa giyilen nesne, takke, külah, serpuş, miğfer, agel, arakiye, bere, börk, kabalak, kalpak, kep, kavuk, taç,(1) baş giyeceği.(2)

b. Bir sütun veya direğin en üstündeki dışarıya doğu çıkıntı yapan bitim kısmı, sütun tepeliği.(2)(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Başlık ve Semboller

Erkek mezar taşı kitâbelerinde mevtânın sosyal hayattaki statüsünü yansıtan, başlıklar ve semboller genellikle mezar taşı kitâbelerine işlenmiştir. Her halde dünya üzerinde pek az toplum, mezar taşlarını usta işi bezemeler, lâleler, sümbüller ve sair nebâtat ile süsleyip mezarlıklarını Osmanlılar kadar şenlendirebilmiştir. Şüphesiz erkek mezar taşlarının en dikkat çeken kısmı başlıklarıdır.

Başlıklar üç ana kısma ayrılabilirler:

a. Kavuk (Kallâvi Kavuk, Mücevveze Kavuk, Kafesî Sarıklı Kavuk, Kâtibî Kavuk, Örfî Kavuk, Yeniçeri Başlıkları)

b. Fes (Mahmûdî Fes, Azîzî Fes, Hamîdî Fes)

c. Tarîkat Tâcı (Mevlevî Tâcı, Kâdirî Tâcı, Nakşî Tâcı, Bektâşî Tâcı, Halvetî Tâcı)

Osmanlı mezar taşlarında dikkat çekici özellikler bulunmaktadır. Heybeti ile bir anda kendini gösteren bir mezar taşı, itinalı süslemesi ve usta bir hattatın kaleminden çıkan kitâbesi ile gelip geçeni kolaylıkla etkisi altına alabilir.

Hazîrelerdeki mezar taşlarında ise bu istek daha da abartılı bir hal alabilir. Şehzade Mehmed Camii'nde olduğu gibi, bu alanları kuşatan duvarlar sağır olduğu için, mezarın önüne açılan bir niyaz penceresi vasıtası ile, sokaktan geçenler ile taş arasında iletişim sağlanmaya çalışıldığı görülür. Bunun en önemli nedeni, şüphesiz gelenden geçenden bir "Fâtiha" alma isteğidir.

Ama öte yandan, ulemânın çoğu zaman eleştirdiği bu şatafat ve gösterişin ardında kimliğini, bir zamanlar mevcut olan varlığını ve sosyal statüsünü yansıtma isteği gibi, toplumsal bir fonksiyonun olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir.

Hayatlarında, toplumun herhangi bir kesiminin unsuru olmakla birlikte, ölümleri neticesinde yaşayanların belleğinden silinmeye başlayan hatıralarını bir kaç nesil sonrasına duyurma isteğinin en açık delîli, "Artık ben yokum, ama hatıram buradadır!" anlayışının estetik bir ifadesidir aslında mezar taşları...

Osmanlı mezar taşlarının en çarpıcı unsurunun serpuş, yani kavuk olması da, bu isteğin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Günlük hayatta, ilmiye ve devlet kadrolarında görev sahibi olanların, tasavvuf hayatında mühim bir yer işgal edenlerin, beşeri hayatta söz sahibi konumda olanların, basit sarıklar ya da başlık takan halktan ayıran en önemli farkı, taktıkları kavukları idi. En basit anlamı ile, kişinin sosyal statüsünü ve kariyerini topluma ilân eden bir simge olan kavuğun önemi, şüphesiz sadece yaşayanlar arasında değildi.

Osmanlı'da, serpuş, mezar taşının dili olmuştur. Kavuğun kenarına iliştirilmiş bir gül sayesinde o kişinin, vefat ettiğinde meslek yaşamının henüz başlarında olduğu anlaşılabilir.

Son derece ilgi çekici bir alâmet-i fârika olan serpuş, ilk bakışta Osmanlı mezar taşının, esas itibariyle antropomorfik, yani insan şekilli olduğunu düşündürür. Gerçekten de, Orta Asya'da ve - Eskişehir taraflarındaki insan suratlı mezar taşlarında olduğu gibi - Anadolu'da rastlanan antropomorfik özelliği çok belirgin olan insan şekilli mezar taşları, bu tezi kuvvetlendiren bir nitelik taşımaktadırlar. Ancak Osmanlı mezar taşları, bu geleneğe bağlı olmakla birlikte, neredeyse bunu dışlayan bir özelliğe de sahiptir. Zira Osmanlı mezar taşlarında kavuğun yansıttığı anlam, her şeyden önce sosyal statünün belirlenmesi ile ilgili idi. Batılılaşma çabalarının sonucu olarak gündelik hayata giren fesin, mezar taşlarındaki kullanımı da, bundan çok farklı anlam taşımamaktaydı.

Nitekim Cumhuriyet'ten sonra özel bir kanun ile fesin yerini alan şapka, özel bir statü sembolü olmadığı için, mezar taşlarında kendine yer bulamamıştır.

Osmanlılar'da mezar taşlarının asıl amacının bir insan tasviri ortaya koymak olmadığı, aksine, o insanın pâyesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülecektir. Kişinin genç yaşta ölmüş olduğunu belirten çiçek, Hacı olduğunu belirten Hurma Ağacı, idam edildiğini anlatan boyun kısmındaki Kement, mesleklerini yansıtan Tulumba, Çapa, Ok ve Yay gibi simgelerde de kişinin kimliği ile ilgili daha özel bilgiler verilmeye çasoldan lışılmıştır. Bu yüzden, serpuşun ve diğer simgelerin mezar taşlarındaki anlamı son derece büyüktür. Osmanlı'da sosyal statünün en önemli göstergesi olan kavuklar, bu nedenle mezar taşlarının da en belirleyici özelliği olmuşlardır.

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı mezar taşlarında kendini göstermeye başlayan kavuk, yatay bir lahdin başında yer alan kare kesitli bir şâhidenin üzerine oturtulmaktaydı. Bunların lahitsiz, doğrudan toprağa gömülen türlerine de sıkça rastlanabilmektedir. Ancak lahdin bir gömü alanı olmadığı, sadece mezarın üzerinde bir belirleyici olarak bulunduğunu ilave etmemiz gerekir. Kare kesitli şâhidenin ön cephesinde ise, çoğunlukla iyi bir şairin

elinden çıkan ölüm manzumeleri veya hemen her taş ustasının repertuarında bulunan klasik ibarelerden oluşan bir kitâbe bulunur. Fetih sonrası dönemde İstanbul'da karakteristik hale getirilen bu model, XVI. yüzyılın başlarından itibaren değişik şekillerle zenginleştirilmişti.

Bu gelişimin İstanbul'da yaşanmış olması da şaşırtıcı değildir. Zira, payitaht olması nedeniyle hemen her şeyin menşei olan İstanbul, mezar taşları açısından da "Osmanlı" kimliğini belirleyen bir merkez konumunda olmuştu. Nitekim İstanbul'daki Osmanlı mezar taşları ve mezarlıkları, her ne kadar temelde İslâmi olsa da, kendinden önceki veya çağdaşı olduğu toplumların mezar kültüründen ve sanatından birçok noktada ayrılan, şahsına münhasır bir kültürün ürünleri olarak karşımıza çıkmıştır. Sosyal hayattaki gelişmeler ve ortaya çıkan yeni modaların, ölüm kültürü ve bunun yan ürünleri olan sanat ve estetik değerler ile mimarideki etkileri ilk olarak İstanbul'da ortaya çıkmış ve buradan imparatorluğun dört bir yanına ihraç edilmişti.

En eski türü, sivri ve dilimli bir külaha geniş olarak sarılmış burma destarla kuşatılan iri kavuklardır. Sahibinin zenginliğinin göstergesi olarak iri sorguç kabartmaları ile süslenen bu tür kavuklar, XVI. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlar ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kaybolur.

Ancak bu süre zarfında sultanların sandukaları üzerinde, Sadrazam, Vezir ve Paşa gibi üst düzey devlet görevlileri ile hatta henüz küçük yaşta vefat eden çocukların mezar taşları ve sandukalarında kullanılan bu kavuğun, geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zeytinburnu ilçesindeki mezarlıklarda bu kavuktan birkaç adet bulunmaktadır. Bunların ortadan kalkmasından sonra görülmeye başlayan Kallâvi Kavuk ise, aslında Sadrazam, Vezir ve üç tuğlu paşaların kullandığı bir tür tören başlığı idi. Gündelik kullanımda çok az yeri bulunan bu kavuğun mezar taşlarındaki kullanımı, tamamen semboliktir. Tepesi kesik koni şeklindeki bu kavuk, yaklaşık 40 cm yüksekliğindedir. Geniş bir brokar şerit ile kılıçlamasına kuşatılan kavuğun, sahibinin sosyal statüsünü belirtme görevi ise, günümüze intikal etmeyen renklerle sağlanmaktaydı. Zira vezirler ve paşaların kavuğu farklı renkte şeritlerle süslenmekteydi. Zeytinburnu Ayvalık Mezarlığı'nda Tepedelenli Ali Paşa ve oğullarının mezar taşında bu kavuktan bulunmaktadır.

Fatih Kanunnamesi'nde zikredildiği için bunlardan daha eski olduğu tahmin edilen Mücevveze ise, zaman içinde geniş bir kullanıcı grubu edinmiştir. Nitekim böyle bir kavuk görüldüğünde, sahibinin statüsünü kestirmek, kitâbeyi okumadan mümkün olmamaktadır. Daha çok saray görevlileri, Sekbanbaşı, Yeniçeri Ağası gibi komutanlar ile müteferrikalar ve Hünkâr Çavuşları tarafından kullanılan bu türde, geniş tepeli bir serpuşa, boylu boyunca uzanan altı şerit destar bağlanmıştır.

Diğerleri ile hemen hemen aynı dönemlerde görülmeye başlayan Mücevveze, diğerinden daha uzun süre kullanılmış ve Sultan II. Mahmud dönemindeki fes inkılâbından sonra ortadan kaybolmuştur.

Daha çok orta ve alt tabaka ulemâ sınıfı ve kadılar tarafından kullanılan, dilimli ve basık bir takkenin etrafına kılıçlamasına sarılan destar ile oluşturulan tür ise bu grubun üyelerini belirlemektedir. Ancak zamanla yaygınlık kazanan bu tür başlıklar, herhangi bir Tarîkata mensup olan siviller ve dervişler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bunların farklılıkları ise takkenin dış yüzünde, dikişlerle oluşturulan ve her tarîkatta farklı sayıdaki dilimlerle belli olmuştur.

Öte yandan Kazasker ve Şeyhülislâm gibi üst düzey ulemanın mezar taşlarında, en azından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar herhangi bir kavuk kullanımına şahit olunmaz. Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyhülislâmı Ebusuud Efendi'nin Eyüp'teki mezarında görüldüğü gibi, silindir şeklinde şâhideleri tercih eden bu zümrenin, mezar taşlarında kavuk şekli kullanmanın, mezarlara suret yapılmasını yasaklayan İslamiyet'in koyduğu kurallara göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Ancak XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tören kavuğu olarak kullanılmaya başlayan "Örfî" tabir olunan başlıklar, kısa zaman sonra bu sınıfın mezar taşlarında da yer bulmaya başlamıştır. Yukarıya doğru daralan oval şekilli bu kavuğun üzeri, geniş destarlarla tamamen kuşatılmıştır.

Destarının kafes biçiminde sarılmış olması nedeniyle "Kafesî" olarak adlandırılan tür ise, daha çok divan ve sadaret kâtipleri, Tevkiî, Beylikçi, Reisülküttâb, Defterdar, Tersane ve Darphane Emîni gibi Hâcegân ünvanına sahip olan kişiler tarafından kullanılmaktaydı. "Kalafat" olarak adlandırılan ve üst kısmı mantar şeklinde sonlanan tür, bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Ancak bunun kullanımı, yüzeyi yivlerle zenginleştirilmiş düz tepeli silindirik kavuğa sahip olan türün yanında daha nadirdir. Yine bu türün içinde bulunmakla birlikte, dilimli küre şeklinde olması ile diğerlerinden ayrılan bir tür vardır ki, bu serpuşu kullanan kişilerin sosyal statüleri de farklıdır. Zira daha çok dîvan kâtipleri tarafından kullanılan diğer türlerin aksine, kapıkulu tabir olunan sipahiler tarafından kullanılmaktaydı.

Nitekim XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, daha alt kademelerde bulunan kâtipler de, bu başlığı kullanmaya başlamışlardır.

Ancak bunlar gibi kâtipler ve memurlar, "Kâtibî" olarak adlandırılan kavuğu kullanmaktaydı. Osmanlı Dönemi mezar taşlarında en sık rastlanan serpuş türü olan Kâtibî'nin, bir kaç değişik türü bulunmaktadır. Bu serpuşun kullanım aralığı ise, XVII. yüzyılın başlarından, XIX. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Öte yandan bu türün kullanıcı grubuna bakıldığında ise, kâtiplerin yanı sıra, aralarında saray görevlileri, kapıkulları, değişik meslek gruplarına mensup kişiler ve hatta alt kademe din görevlilerinin de bulunduğu geniş bir kitle tarafından kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Kavuğu yukarıya doğru genişleyen silindir şeklinde olan bu türün, sarığın bağlanma şekline göre farklılaşan birkaç şekli vardır. Oluşan bu çeşitliliğin, kullanıcı grubunun genişlemesinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde bazı loncaların başkanları ile esnafların bu tür başlık kullanmaya başladığı dikkati çekmektedir. İlk modelde kavuğun etrafı düz destar ile ön kısmında "V" biçiminde bir açıklık oluşturacak şekilde sarılmaktadır. Bunun bir alt türünde ise kavuğun alt kısmına sarılan destar, önde altta ters "U" ve üstte de "V" şeklinde bir açıklık oluştururken, iki yana doğru genişleyerek serpuşa ters "V" şekli vermektedir.

Öte yandan bu serpuşların bazılarında görülen Gül bezemesinin, bir süsleme olmaktan ziyade, henüz genç yaşta iken vefatı belirten bir simge olduğu görülmektedir. Destarın sarılma şekli buna benzemekle birlikte, alt kısmı daha toplu olan bir başka türde farklılaşan bir diğer özellik ise, üzeri baklava şekilleri ile bezeli olan diğerinin aksine, kavuğun yivli oluşudur. Yine bu türün bir başka varyantında ise, kavuğun üzeri yıldızlarla bezeli ve destar kavuğun alt kısmına düz olarak sarılmaktadır.

Öte yandan kullanıcı grubu ve kullanım yaygınlığı açısından en sık rastlanan tür ise, tepesi bazen yuvarlak biten konik bir külaha değişik şekillerde sarılan destar ile oluşturulan kavuktur.

Değişik meslek gruplarından, bazı tarîkatların mensuplarına kadar çok zengin bir kullanıcı grubuna sahip olan bu serpuşun, daha ziyade kapıkulu tabir olunan sipahi ve Yeniçeri ocaklarının Çorbacı, Çavuş vb. ileri gelenleri tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tabii ki, bu zümrenin kullandığı kavuklarda bazı farklılıklar içermekteydi. Sahibinin devlet kademesi içindeki mevkiini belirtme görevi ise, muhtemelen günümüze intikal etmeyen renklerle sağlanmaktaydı.

Şekil olarak buna benzemekle birlikte, külahının küçüklüğü ve kılıçlamasına birbiri üstüne sarılan destarının etekte genişlemesi ile üçgen bir görünüm kazanan kethüda kavuğu ise, bu meslek grubunun alâmet-i farikasıdır. İster bir hanım sultanın ya da bir paşanın hizmetinde olsun, ister bir asker ocağının ya da çarşının başında bulunsun, tüm kethüdalar tarafından kullanılan bu başlık, oldukça yaygın bir kullanıma sahipti.

Kullanıcı grubunu ilk bakışta yansıtan serpuşlar ise, hiç şüphesi "Zerrîn" olarak adlandırılan başlıklar ile yeniçerilerin giydiği "Börk" adı verilen özel başlıklardır. Tabii ki bunlara, "Tâc" ve "Sikke" adı verilen, tarîkatlara ait özel başlıkları da eklememiz gerekir. Çuhadar, Hazînedar, Hasodabaşı gibi Enderun'da görev alan üst düzey memurlar tarafından kullanılan Zerrîn, genellikle tepesi yuvarlatılmış silindir şeklindedir.

Ancak sıklıkla karşılaşılmıyor olsa da, yine tepesi yuvarlak olup aşağıya doğru daralan değişik bir türü daha vardır. Üzeri son derece süslü olan bu başlıklar, 1829'daki kıyafet devriminden sonra ortadan kalkmıştır. 1826'daki Vak'a-i Hayriyye

neticesinde lağvedilen Yeniçeri Ocağı ile birlikte tarihe karışan Börk ise daha da şanssızdır. Ocağa duyulan nefret yüzünden, vak'a esnasında ocağa ve ocaklılara ait bir çok şey ile birlikte, İstanbul mezarlıklarında bulunan çok sayıda Börk serpuşlu Yeniçeri mezar taşı da tahrip edildiği için, günümüze çok az sayıda örnek ulaşabilmiştir.

Kaynaklarda, Zeytinburnu Silivrikapı Mezarlığı'nda bulunan Yeniçeri mezar taşları resimleri ile birlikte verilmiştir. Fakat, bugün bu taşlar yerlerinde bulunmamaktadır. Fakat "Dardağan" tabir edilen Yeniçeri başlığına yer yer rastlanmaktadır.

Tarîkatlara ait başlıklar da, ilk bakışta kendilerini belli ederler.

Özellikle Mevlevîler'in kullandığı, etekte genişleyen tepesi yuvarlak silindir şeklindeki sikkeler dikkat çekicidir. Mevlevî dervişleri bu başlığı kullanırken, Dede statüsünde olanlar bu sikkenin alt kısmına destar dolamaktaydılar. Bektâşîler'in kullandığı on iki terkli 'Hüseynî' ve dört terkli "Edhemî" tâcları da, ilk bakışta ayırt edilebilen başlıklardır.

Diğer tarîkatlarda ise, takkenin üzerindeki dilim sayısı belirleyici olmaktadır. Bayramî Tarîkatı altı terkli takke kullanırken, Celvetî Tarîkatı on iki terkli takke kullanmaktaydı. Öte yandan sivil ve resmî kişilerin bu tarîkatlarla olan ilişkileri, daha çok mezar taşları üzerine işlenen simgeler vasıtasıyla belirtilmekteydi. Tarîkate girmeyip sadece "Muhib" olarak kalanların taşlarına bu başlılar konulmamış sadece rölyef olarak işlenmiştir.

Belirlenmesi kolay olan bir başka başlık ise, kadınların kullandığı "Hotoz" adı verilen özel başlıklardır. Genellikle basık yarım küre şeklinde olan bu başlıklar, bazen dilimli ya da halkalı olabilmekte, bazı örneklerde ise yüzeyin dönemin üslubunda desenlerle bezendiği görülmektedir. Boyun kısımları çoğunlukla çiçek demetleri ile bezeli olmakla birlikte, maddi gücünü yansıtmak isteyenlerin, muhtemelen sağlıklarında sahip oldukları kolye, gerdanlık gibi ziynet eşyalarını nakşettirdikleri de görülmektedir. Onlar da kendi sosyal statülerini, herhalde böyle belirtmişlerdir.

1829 yılında yürürlüğe konan kanun ile, çeşitli devlet kurumlarının resmî başlığı olan Fes, bunun hemen akabinde mezar taşlarında da kendine yer bulmaya başlamıştır. Kullanıldığı yaklaşık yüz yıllık süreçte, çeşitli modaların etkisiyle, ancak çalışılan kurum ve statüyü yansıtacak unsurları muhafaza ederek değişik şekiller alan Fes, müteakip yıllarda kullanımının toplumun hemen her kesimine sirayet etmesi neticesinde, mezar taşlarından kavukları neredeyse tümüyle silecek, ancak benzer bir dili kullanmaya devam edecekti.

Feslerin de üç ayrı çeşidi; Mahmûdi, Azîzi ve Hamîdi fesler mezarlıklarda görülmektedir.

Son olarak küçük bir ayrıntı: Müslüman mezar taşlarında ölen kimsenin fotoğrafını kullanma geleneği bulunmamaktadır. Fakat çeşitli mezarlıklarda nadir de olsa fotoğraflı mezar taşı kitâbelerine rastlanmaktadır. Bülbülderesi Mezarlığı'nda epeyce fotoğrafı bulunan Osman Hasan imzasına Zeytinburnu'nda Erikli Baba Dergâhı'nda sadece bir mezar taşı kitâbesinde rastlanmıştır.(1)

(1) Berk, Süleyman. a.g.e. s. 30-40.

Başmakçılı Ahmed Dede Türbesi-Afyon

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 2, s. 150

Başsız

Başı olmayan.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bata

Kazakçada dua, alkış anlamına gelir. Aslı Arapça "Fatiha"dır.(1)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Batasıca

"Yok ol, öl" anlamında ilenme sözü.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bâtıl

a. Boş, esassız, çürük, temelsiz, asılsız, dayanaksız, hükümsüz, anlamsız, geçersiz, beyhude, yalan, boş şeyler.(1)(2)(5)(6)(8)(10) Zatında sebat ve hakikat olmayan, esassız, boş şey.(7) Doğru

ve sahih olmayan, gerçekle ilgisi bulunmayan, geçerliliği bulunmayan[(1)(2)(5)(9)]

b. Yanlış inanç, inançlara uymayan.[(2)]

c. Asılsız, doğru olmayan düşünce, kitaba uymayan iddia, haksızlık.[(2)]

d. Aslı olmayan şey. Sofilere göre batıl hep vardır. Çünkü eşya zıddıyla bilinir. Bu bakımdan batıl gerçeğin bilinmesinde önemli bir faktördür.[(3)] Tasavvufi anlayışa göre Hakk'ın dışındaki her şey batıl ve hayalden ibarettir.[(9)] Mâsiva, mümkün varlıklar, yaratılmış âlem, saf yokluk. Hakk'ın, Cebbar ve Kahhar sıfatı yanında her şey yok olur, hiçbir şey var olarak gözükmez. Hakk'ın dışındaki şeyler bâtıl ve hayal olarak görülür.[(10)]

e. Hz. Peygambere veya bir İslâm büyüğüne nispet edilen asılsız söz.[(4)]

f. Gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceleri ifade eden terim, hakkın karşıtı.[(4)]

g. İşlemez, battal.[(2)]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.
(4) DİA; [BÂTIL - Fahrettin Olguner] c. 05; s. 147-148
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(6) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(7) Pala, İskender. a.g.e.
(8) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(9) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(10) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Bâtıl Düşüncesi

Gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceleri ifade eden terim, hakkın karşıtı.

"Boşa gitmek, temelsiz ve devamsız olmak" anlamındaki butlân kökünden türeyen bâtıl, türevleriyle birlikte **Kur'ân-ı Kerîm'de** otuz altı defa geçmektedir.

Söz konusu yerlerde "yalan" (el-Mü'min 40/78; Fussılet 41/42), "boşa çıkan amel" (el-Bakara 2/264), "çirkin, faydasız ve gayesiz iş" (Âl-i İmrân 3/191), "Allah'ın dışında ilâh diye tapınılan put" (Lokmân 31/20), "hakkı örten perde" (Âl-i İmrân 3/71), "hakkın zıddı" (eş-Şuarâ 42/24), "gerçek bilgiye dayanmayan delil" (el-Mü'min 40/5) gibi birbirinden farklı anlamlarda kullanılmıştır. İlgili âyetlerde sellerin veya ateşte eritilen nesnelerin üzerindeki köpüğe benzetilen (er-Ra'd 13/17) bâtılın hak karşısında varlığını sürdüremeyeceği ve kısa zamanda yok olup gideceği bildirilmiş (el-İsrâ 17/81), Ehl-i kitabın bile bile hakkı bâtıla karıştırıp gerçeği gizlediği açıklanmış ve onlar böyle davranmamaları için uyarılmışlardır (Âl-i İmrân 3/71; el-Bakara 2/42).

Yine bu âyetlerde Kur'an'a bâtılın hiçbir şekilde yaklaşamayacağı, Allah'ın ona karışacak bâtılı yok edip hakkı devam ettireceği belirtilmiş (Fussılet 41/42; eş-Şuarâ 42/24), meşruiyet sınırları dışına çıkarak birbirlerine ait malları bâtıl yollarla yememeleri için insanlar uyarılmış (en-Nisâ 4/29), göklerin, yerin ve aralarındaki varlıkların bâtıl olarak (boşu boşuna) yaratılmadığına işaret edilmiştir (Sâd 38/27).

İlgili âyetlerde ayrıca bâtılın (ilâh diye tapınılan varlıklar) hiçbir şeyi ilk defa yaratamayacağı gibi yok oluşundan sonra da onu tekrar diriltemeyeceğine dikkat çekilmiş (Sebe' 34/49), kendilerine gökten ve yerden rızık veren Allah'ı bırakıp da bu nevi işlerin hiçbirine gücü yetmeyen putlara tapan bâtıl inanç sahipleri kınanmış (en-Nahl 16/72-73) ve neticede bunların hüsranda kalacakları haber verilmiştir (el-Ankebût 29/25).

Bâtıl, **hadislerde** de Kur'an'dakine yakın anlamlarda kullanılmıştır. İlgili hadislerde Allah'tan başka her şeyin bâtıl olduğu (Buhârî, "Rikak", 29), Allah'ın ehl-i hakkı ehl-i bâtıla mağlûp olmaktan koruduğu (Ebû Dâvûd, "Fiten", 1), müslümanların hakkı, gayri müslimlerin ise bâtılı temsil ettiği (Buhârî, "Şurût", 15) ve dinî konularda bilgi almak için Ehl-i kitap âlimlerine başvurulması halinde bâtıl olan bir akîdeyi tasdik etme veya bir gerçeği yalanlama ihtimali bulunduğu (Müsned, III, 338) bildirilerek bâtıla genellikle hakkın zıddı bir anlam verilmiştir. Hz. Peygamber ayrıca bazı hadislerinde şiirleri bâtıl diye nitelendirmiştir. Hadis yorumcuları bundan şiir sanatının övgü veya yergi vesilesi olamayacağı sonucunu çıkarmışlardır (İbnü'l-Esîr, btl" md.).

Âyet ve hadislerdeki anlamlarından hareketle İslâmî kaynaklarda bâtıl şu şekillerde tarif edilmiştir: Şeriatın yasakladığı her şey, gerçekliği

bulunmayan her şey, yalan ve yanlış olmasa bile planlanan hedefe ulaştırmayan her türlü faydasız iş, söz ve davranış, genellikle kabul edilmiş inançlara uygun olmayan hükümler. Bazan da "hükmün gerçeğe, düşüncenin de kendi reel konusuna aykırı bulunması" diye tanımlanarak bâtılın sadece inanç ve hükümleri değil tasavvurları da içine alan bir terim olduğu kabul edilmiştir (Cemil Salîbâ, I, 193). Buna göre bir hüküm veya tasavvurun gerçeğe aykırı oluşunu ifade ettiği için bâtılın kesin hiçbir delile dayanması mümkün değildir. Bununla birlikte konusunu daha çok duyu verilerinin dışında kalan inanç ve düşünce problemleri oluşturduğu veya bâtılın hak suretinde görünme, hakkın da bâtılla karıştırılma imkânı bulunduğu yahut da toplumda bâtılın lehinde, hakkın ise aleyhinde bir dayanışma içine girildiği için insanlar çok defa bâtılı hak, hakkı da bâtıl telakki edebilmişlerdir.

Bâtıl İslâmî literatürde yanlış, asılsız ve ilâhî kaynaklı olmayan din ve mezhepler için kullanıldığı gibi farklı mezhepleri benimseyen hak din mensuplarınca çeşitli grupları kötülemek maksadıyla da sık sık başvurulan bir terim olmuştur.

Tasavvufta ise Allah'ın dışında kalan bütün varlıklar değişkenlik ve fânilik özellikleri taşıdıklarından bâtıl kabul edilir.[1]

(1) DİA; [BÂTIL - Fahrettin Olguner] c. 05; s. 147-148

Batıl İnanç

a. Doğru olmayan, yersiz, boş, gerçekle uyuşmayan,[1] doğruluğu ispat edilemeyen,[2] geçersiz, hükümsüz olan, temelsiz, yanlış inanç anlamına gelmektedir.[3]

b. Yalan ve yanlış olmasa bile istenilen hedefe ulaştırmayan her türlü faydasız iş, söz ve davranış.[3]

c. Genellikle kabul edilmiş inançlara ters düşen hükümlerdir.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Altan, Asiye, a.g.e., s.11

Batıl Ziyaret

Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından açıklanan ve bizzat tatbik edilerek öğretilen mezar ziyaret şekline uymayan tüm ziyaretler, hak olmayan, içine bid'at karışmış olan batıl ziyaretlerdir.[1]

(1) Toprak, Süleyman. a.g.e., s.145

Bâtıni

a. İçte olan, iç âlemle ilgili. Karşıtı zahiri.[1] Sır ve gizlilikle ilgili.[2] İç gerçekle ilgili, gizli olan.[3] Dâhili, sır ve hakikatle ilgili.[4]

b. Bâtınilik mezhebine mensup olan,[1] Bâtınilik inancında olan kişi.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Battal Gazi Türbesi-Malatya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 19

Battal Gazi Türbesi-Kayseri

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 283

Batşe-i Kübra

Kur'an-ı Kerim'de Bedir Gazvesi veya kıyamet günü için kullanılan bir tabir.[1]

(1) DİA

Bav-ı Kal Türbesi-Diyarbakır

(1) Soyukaya, Nevin-Ercan Alpay-Fatma Kaya. "Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez)" -I, Haz., Diyarbakır Valiliği s. 152

Bayatı

Ağıt.[2] Nahcivan Türklerinde ölünün ardından "bayatı" denilen bir tür ağıt okunur.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bayatıcı

Ağıt söyleyen kadın.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Bayazıt Dede Türbesi-İzmir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 277

Bayburtlular Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 420

Bayezid Baba ve Murad Baba Türbeleri-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 700

Bayezid-i Bistami Hazretleri Türbesi-İran

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 363

Bayezid-i Bistami Türbesi-İran

(1) Özdemir, Mehmet Akif. a.g.e. s. 197

Bayındır Baba Türbesi-Muş

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 300

Bayındır Baba Türbesi-Yunanistan-Pellis

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 1002

Baykal, Kâzım

Milli Ktp./Tasnif No: 200 Alf U

Fatih`İn Hocalarından Molla İlyas Ve Bursa`Daki Mezarı, Uludağ, (76), S.16-17, 1946 -17, Bursa

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Baykara, Tuncer

Milli Ktp./Tasnif No: 1994 Bd 815

Asya Türk Kültürünün Bir Unsuru Olarak Mezar Taşı, X. Vakıf Haftası Kitabı, S.127-130,Vakıflar Genel Md., 1993, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Baykuş

Eski Türk kültüründen bugüne, ölümü çağrıştırdığı için uğursuz olarak nitelenen bir kuştur.(1) Üsküp Müslümanlarında ölümü çağrıştıran kuşların başında baykuş gelmektedir. Eğer baykuş bir çatıda öterse, o evin ahalisinden birinin en kısa zamanda öleceğine inanılır. Bundan kaçınmak için baykuş evin etrafından uzaklaştırılır.(2) Gagavuzlarda da baykuş, ölüm habercisi olarak bilinir. Baykuşun gece ağlaması, baykuşun bulunduğu evden ölü çıkacağı olarak yorumlanır.(3)

(1) Üçüncü, Kemal. Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Ölüm Temi, s.9;

(2) Sulooca, Mürteza, Üsküp ve Çevresinde Ölümle ilgili İnanç ve Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, s.3;

(3) Türk Topluluklarının Halk İnançları-II, s.38

Baykuş ötmesi

Baykuşun sürekli aynı evin çatısında ötmesi, ölümün habercisi sayılır.(1)

(1) Akman, Eyüp, a.g.e., s.192

Bayrak, M. Orhan

Tbmm Ktp./Tasnif No: 99001396

Türbeler Sözlüğü, Mezarlıklar Vakfı, 1988, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bayrak, M. Orhan

Milli Ktp./Tasnif No: 1984 Sb 53

Eski Mezar Taşları, Tarih Ve Toplum, C.4, Sayı:19, S.22-24, 1985, İstanbul 54

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bayrak, Merve

Ankara İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8/Bay.T

Tirebolu'da Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Ank.Ü.İ.F.Türk-İslam San. Tarihi Abd, Lisans Tezi, S.Iı; 65, 2008, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bayraklı Dede Türbesi-Çanakkale

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 19

Bayraklı Dede Türbesi-Bilecik

(1) Ünal, Özlem Çiçek. "Bilecik- Osmaneli (Lefke) 'De Hagios Georgios Rum Kilisesi" Yük. Lis. Tz. Yıldız. Tk. Ün. Fen Bilm. Enst. İst.(2007). s. 35

Bayraktar Dede Türbesi-Konya-Ereğli

(1) Nar, Hasan. Gülşah Kılıç, Besim s. Baş. a.g.e. s. 71

Bayraktar Hasan Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 427

Bayraktar Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 693

Bayram Baba Türbesi-Aksaray

(1) Gür, Nevzat. "Aksaray İl Merkezindeki Türbeler", Selçuk Ün. Ed. Fak. Konya, (2005) s. 847

Bayram Baba Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 702

Bayram Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 28

Bayram Dede Türbesi-Ankara-Ayaş

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 118

Bayram günü

Salik'in bir bakıma "bedenini aşması" biçiminde tasavvur edilen ölüm, bazı hallerde bayram günü şeklinde telakki edilmiştir.[1]

(1) Araz, Rıfat, Dini-Tasavvufi Türk Şirinde Ölüm Terennümleri, Bizim külliye Der., S.39, s.8, 2009

Bayram Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 5 s. 268,
(2) Envanter. a.g.e. No: 20,
(3) Güncüoğlu, Süleyman Faruk. "İstanbul'un Kitabı Fatih" Cilt 1, Fatih Beld. (2011). s. 216,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 102

Bayram Şah Türbesi-Erzincan

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 19

Baytazzade Hacı Abdullah Efendi Türbesi-Kilis

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 3, s. 388

Bebeğin nazardan korunması

Adana'da çocuğa nazar değmesinden çekinilerek bazı uygulamalara başvurulur. Bunun için çocuğa nazar boncuğu veya çengelli iğne takmak, çocuğun ilk "kakalı bezi"nde var olduğuna inanılan güçten kaynaklanmaktadır. Çocuğun ilk kakalı bezi, kutsal bir nesne gibi 40 gün saklanmakta, kötü etkileri uzaklaştıracağına, yaraları iyileştireceğine inanılmaktadır.[1]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s. 8

Bebek eşi

Adana'da doğumdan hemen sonra çocuğun eşinin toprağa gömülmesi olayı eski Türklerden günümüze kadar halk geleneğinde yerini korumaktadır. Eskiden olduğu gibi bugün de eş toprağa gömülmekte bebekte uygun bir yere saklanmakta veya gömülmektedir.[1]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s. 7

Beddua

a. Çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak gayesiyle söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, ifadeyi güçlendiren, kalıplaşmış söz.[1]

b. Bir kimseye (başına kötü şeyler gelmesi için söylenen sözler) kötülük dilemek için aleyhine yapılan dua, ilenç, inkisar, intizar, lanet, telin, kargış[3][4][5][6][7]

c. Dilin tabii akışı içinde oluşmuş ve gücümüzün yetmediği veya böyle bir yola başvurmak istediğimiz zaman kullanılan belli kalıplardır. Bu kalıplar bazen derin bir düşüncenin, eski ve yeni inanç sistemlerinin izlerini taşımaktadır.[2]

d. Allah'tan birinin kötülüğe uğraması için dilekte bulunma, ilenme.[4]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Sulooca, Mürteza, Üsküp ve Çevresinde Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamalar, Yüksek Lisans Tezi, s.19;
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(6) DİA; [BEDDUA - Mustafa Çağrıcı] c.05; s. 298
(7) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Beddua Düşüncesi

Bir kimsenin başına kötü şeyler gelmesi için yapılan dua.

Beddua, Farsça'da "kötü" anlamına gelen bed ile Arapça'da "dileme, isteme" gibi anlamlara gelen dua kelimelerinden oluşmuş bir bileşik isimdir.

Dinin zulüm ve haksızlık saydığı geçerli sebeplere dayanması şartıyla beddua etmenin câiz olduğunu gösteren âyet ve hadisler vardır. Nitekim müfessirlerin çoğu, "Allah kötü sözün alenen söylenmesini sevmez; ancak zulme uğrayanlar hariçtir" (en-Nisâ 4/148) meâlindeki âyetin haksızlığa uğrayanların zalime beddua etmelerine izin verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de müslümanlara işkence etmek, İslâm dinine şiddet ve baskı yoluyla karşı koymak gibi kötülükleriyle tanınan bazı müşriklere beddua ettiğini ve bu bedduasının etkisini gösterdiğini bildiren hadisler vardır.

Bu hadislerin birinde verilen bilgiye göre Resûl-i Ekrem, müşriklerin önde gelenlerinden Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef (veya Übey b. Halef), Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa ve Ukbe b. Ebû Muayt'ın içinde bulunduğu yedi kişi hakkında beddua etmiş ve hadisin râvisi İbn Mes'ûd'un bildirdiğine göre bu kişilerin hepsi Bedir Savaşı sırasında öldürülmüş, böylece Peygamber'in bedduası yerini bulmuştur (bk. Müsned, I, 393, 397).

Yine Hz. Muhammed'in müslümanları uyarmak düşüncesiyle, *paraya taparcasına düşkün olan* (Buhârî, "Cihâd", 70, "Rikāk", 10), *ana babaya âsi olan* (Müsned, II, 346; Müslim, "Birr", 8) bazı kimselere ad vermeden beddua ettiği bilinmektedir.

Özellikle ***mazlumun bedduasının*** kabul olunacağına dair bazı hadisler vardır. Nitekim birçok kaynakta yer alan bir hadise göre Resûlullah Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken bazı görevlerini sıraladıktan sonra, "Mazlumun bedduasından sakın! Çünkü onunla Allah arasında perde yoktur" diyerek zulüm ve haksızlık konusunda onu uyarmıştır (Buhârî, "Mezâlim", 9).

Ayrıca başka hadislerinde de misafirin duası ve babanın çocuğu hakkındaki duası, adaletli devlet başkanı ve oruçlu kimsenin duasıyla mazlumun bedduasının kabul edileceğinden şüphesi olmadığını belirtmiş (Müsned, IV, 154; İbn Mâce, "Sıyâm", 7, "Duâ", 11), bizzat kendisi de mazlumun bedduasına uğramaktan Allah'a sığınmıştır (Müsned, V, 82-83; İbn Mâce, "Duâ", 20).

Bununla birlikte beddua Hz. Peygamber'den en az duyulan sözlerdendir. Bunun sebebi, İslâm ahlâkında af ve ihsana adaletten daha çok önem verilmesidir.

Nitekim, "Bir kötülüğün karşılığı onun dengi bir kötülüktür. Yine de bir kimse bağışlar ve böylece iyilik yolunu tutarsa artık onu ödüllendirmek Allah'a düşer" (eş-Şûrâ 42/40); "Kim sabreder ve bağışlarsa işte bu, muhakkak ki büyüklere yaraşır yüce davranışlardandır" (eş-Şûrâ 42/43) meâlindeki âyetler bağışlamanın üstünlüğünü açıkça göstermektedir.

Hatta bazı tefsirlerde, Uhud'da müslümanlara karşı savaşan müşriklerle ilgili olarak Hz. Muhammed'e hitaben, "Senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul edecek ya da kendilerine kötülük ettikleri için onları azaba uğratacaktır" (Âl-i İmrân 3/128) meâlindeki âyetin, bazı müşriklere beddua eden Hz. Peygamber'i ikaz etmek maksadıyla geldiği, nitekim bu kişilerin sonradan müslüman oldukları belirtilmektedir (bk. İbn Kesîr, II, 96-97; Buhârî, "Megāzî", 21). Esasen Hz. Muhammed'in genellikle İslâmiyet'e karşı direnenlere beddua etmek yerine onların hidayete ermeleri için dua ettiği bilinmektedir (meselâ bk. Buhârî, "Daavât", 59).

İslâm âlimleri, müslümanların olur olmaz sebeplerle birbirleri aleyhine beddua etmelerinin İslâm ahlâkıyla uyuşmayacağına dikkat çekmişlerdir. Bilhassa mutasavvıf ahlâkçılar bedduanın tasavvufî edeple bağdaşmadığını belirtirler. Nitekim Gazzâlî tevekkül ehlinin uyması gereken kuralları sıralarken bunlardan birinin de malı çalınan kimsenin hırsıza beddua etmekten kaçınması olduğunu, eğer beddua ederse tevekkülünün bâtıl olacağını kaydettikten sonra zâhid ve mutasavvıfların zalime beddua etmek yerine ona acıdıklarını, ıslah olması için dua ettiklerini anlatan rivayetler aktarır (bk. İhyâ, IV, 283).(1)

(1) DİA; [BEDDUA - Mustafa Çağrıcı] c. 05; s. 298

Bedei Sultan Türbesi-Isparta

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 61

Beden

a. İnsanda ve hayvan vücudunda kol, bacak ve baş dışında, ağaçlarda kök ve dallardan geriye kalan kısım, gövde.(1)(2)(4)

b. Canlıların maddi varlıkları, vücut, gövde, cisim, ten.(1)(2)(3)(4)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bedene

Kurbanlık deve.(1) Kurbanlık için ayrılmış büyük baş hayvanlardır. Vücutlarının büyük olmasından dolayı onlara duvar gibi büyük anlamına gelen "bedene" adı verilmiştir.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ateş, Süleyman. a.g.e.. C.3

Bedensel yaşamın sona ermesi

Yaşlı bireylerden bazıları ölümü, bedensel yaşamın sona ermesi ve öte dünyaya geçiş basamağı olarak görürken, bir kısmı da ölmüş olan sevdiği bireyle yeniden buluşma olarak değerlendirmektedir.(1)

(1) Koç, Mustafa, Yaşlılık Döneminde Ölüm Olgusuna Karşı Geliştirilen Tutum ve Davranışlar, Ekev Akademi Der. s. 11, yıl 6, s. 95, 2002

Bedevi

a. Abbas Seyyit Ahmedü'l-Bedevi'nin 13. yüzyılda kurmuş olduğu bir Sünni tarikat.(1)(3)

b. Bedevilik tarikatına mensup olan kimse,(2)(3) Bedevilik tarikatına ait.(2)

c. Bedevi olma durumu, göçebelik.(2)(3) Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplara verilen ad.(4) Arap göçebesi.(5)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(4) DİA;
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bedl

Bir şeyi başka bir şeye değiştirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak demektir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.24

Bedreddin Han (Üç Bacılar) Türbesi-Bitlis

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 111

Bedüh

a. Eskiden, uğur getirdiğine inanılan, elle yazılan veya kaşe olarak basılan Arapça "be, dal, vav, ha" harflerinden meydana gelmiş, mektup zarflarının üstüne yazıldığı gibi, zarfları kapatan mühürlere de kazılan ve anlamı bilinmeyen bir kelime.(2)(3) Bunun yerine ebced hesabına göre karşılığı olan '2, 4, 6, 8' sayıları da kullanılır.(4) Kelimenin İbranice'de bir melek adı olduğu söylenir veya Esma-i Hüsna içinde yer aldığı iddia edilir.(5)

b. Eskiden kullanılan bir tılsım.(1)

(1) DİA;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kaya, Doğan. a.g.e.

Begân Kulu Han Türbesi-Buhara

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 2 s. 78

Behişt-Âsâr

Cennet izleri taşıyan.(1)

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Behişt-Aşiyan

"Durağı, makamı cennet olan, cennet mekân, mekânı cennet olası, merhum, rahmetli" anlamında, ölmüş olan muhterem kimseler için kullanılır.(1)(2)(3)(4)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Behişt-Hırâm

a. Cennete gitmiş,(1)(3) cennette salınan, cennetlik.(2)

b. Melek gibi yürüyen.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-i âbâd

Cennet.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Behişt-i bala

Cennet-i âla.[1]

(1) Hanoğlu, Canan. a.g.e, s.170;

Behişt-i gümyeşt

Kaybolmuş cennet.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-i nişan

İçinde cennetten iz, belirti bulunan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Behişt-i nişin

Cennette oturan,[1] cennetlik[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-i nümâ

Cennet görünüşlü.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Behişt-i sima

Cennet gibi güzel yüz,[1][3] cennet yüzlü, güzel yüzlü.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-rû

Cennet yüzlü,[2] cennet gibi güzel yüzlü,[1][2] huri gibi güzel yüzlü.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-zâr

a. Cennet.[2]

b. Cennet gibi güzel olan yer,[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişt-Bihişt

Cennet, uçmak.[1][3][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behişti

a. Cennete ait, cennete mensup, cennetlik,[1] cennete ilişkin,[2][3] behişte mensup,[4]

b. Melek gibi güzel.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Behiştiyan

Cennete mensup olanlar, melekler.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Behlül Efendi Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 207

Behram Efendi Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 693

Behram Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 542

Behram Şah Türbesi-Erzincan-Kemah

(1) Ertekin, M. Zahir. a.g.e. s. 92

Bekâ-yı vücûd

Varlığın devamı, ölmezlik.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bekâ

a. Kalıcılık, yok olmama, sürekli varoluş[1][7] Ölmezlik, ölümsüzlük, ebediyet, ebedilik, bakilik.[2][3] Geleceğe doğru varlığını koruyarak devam etme, devamlılık.[2] Sebat, evvelki hal üzerinde kalma. Fenâ, yokluk zıddı olarak kullanılır.[5][6]

b. Allah'ın varlığının sonsuzluğunu ifade eden kelam terimi.[4]

c. Kötü huy ve vasıflarından arınan salikin iyi huy ve vasıflar edinmesi, kendisinden fani olup, Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimi.[4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA; [BEKA - Metin Yurdagür] c. 05; s. 360
(5) Pala, İskender. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(7) Akay, Hasan. a.g.e.

Bekâ Düşüncesi

Allah'ın varlığının sonsuzluğunu ifade eden kelâm terimi.

Sözlükte "sebat ve devam etmek, kesintiye uğramadan geleceğe doğru sürüp gitmek" anlamına gelen bekā, terim olarak Allah Teâlâ'nın varlığına herhangi bir yokluğun gelemeyeceği (fenânın selbi) mânasını taşır; zıddı fenâdır.

Kur'an'da beka sıfatı ism-i tafdîl ve fiil şeklinde Allah'a nisbet edildiği gibi (Tâhâ 20/73; er-Rahmân 55/27) aynı mânada olmak üzere âhir ve samed isimleri de O'na izâfe edilmiştir (el-Hadîd 57/3; el-İhlâs 112/2). Ayrıca Kur'an'da Allah'ın beka sıfatını ölümsüzlük, fenâ bulmamak gibi kavramlarla ifade eden başka âyetler de mevcuttur (meselâ bk. el-Furkan 25/58; el-Kasas 28/88).

Hadislerde ise Cenâb-ı Hakk'ın bekā ile vasıflandığını gösteren, bu lafızdan türemiş veya yakın anlamlı kelimelerden teşekkül etmiş birçok esmâ-i ilâhiyye vardır (bk. Beyhakī, s. 9 vd.). Bekā-nın en sade ve veciz tarifini Hz. Peygamber'in, "Allahım! Sen evvelsin, senden önce hiçbir şey yoktur; sen âhirsin, senden sonra hiçbir şey olamaz" şeklindeki duasında görmek mümkündür (bk. Müslim, "Zikir", 61; Tirmizî, "Daavât", 19; İbn Mâce, "Duâ", 2).

Bekā, âlemin yaratıcısı olan Allah'ın ezelden beri mevcudiyeti yani kıdem sıfatı ile yakından ilgilidir. "Kıdemi sabit olanın ademi muhaldir" kaziyyesi gereğince ezelden beri mevcut olan Allah'ın geleceğe doğru da sonsuz olarak var olacağını kabul etmek mantık bakımından zorunludur.

Konu ile ilgili eserlerde sıkça kullanılan *sermediyyet* kelimesi, kelâmcılar tarafından kıdem ile bekā arasında kurulmuş olan bu bağlantıyı gösteren ve bu iki sıfatın taşıdığı anlamları ifade eden bir terimdir. "Zeval bulmaz, ölmez" mânalarına gelen lâ yezâl ve lâ yemût lafızları da Cenâb-ı Hakk'ın bekā sıfatını ifade için kullanılmaktadır.

Allah'a nisbet edilen bekānın hangi sıfat grubu içinde kabul edileceği hususu **kelâm âlimlerince** tartışılagelmiş ve Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasındaki görüş ayrılıklarından birini teşkil etmiştir (bk. Ebû Azbe, s. 66). Hatta Eş'ariyye içinde bile bekā sıfatının yorumlanması konusunda görüş ayrılığı vardır. Bizzat İmam Eş'arî'nin bekā ile ilgili görüşleri Bâkıllânî, Cüveynî ve Fahreddin er-Râzî gibi Eş'ariyye'ye mensup âlimler tarafından benimsenmemiştir.

Bu husustaki görüş ayrılıkları şu şekilde özetlenebilir:

a) Bekā ilim, hayat, kudret sıfatları gibi "*sıfât-ı meânî*"dendir. Allah Teâlâ kendi zâtına yaraşır bir bekā ile bâkıdir. Bu anlayış İmam Eş'arî ve onu takip edenlerin görüşüdür.

b) Bekā vücûd gibi bir "*sıfat-ı nefsiyye*" olup zât üzerine zâit ve ondan ayrı değildir; zât ile özdeştir; bu sebeple hiçbir şekilde zâttan ayrılabilecek bir sıfat olarak düşünülemez. Bâkıllânî, Cüveynî ve Fahreddin er-Râzî bu görüşü savunmuşlardır.

c) Vücûdu sıfât-ı nefsiyye olarak değerlendirmeyen Ehl-i sünnet'in çoğunluğu ise bekānın Allah'ın selbî sıfatlarından biri olduğu görüşünü benimsemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de her canlının öleceği (Âl-i İmrân 3/185) ve her şeyin helâk olacağı (el-Kasas

28/88) ifade edilmektedir. Ölümsüzlük ve değişmezlik anlamına gelen bekā ise sadece Allah'a mahsustur. Yine Kur'an'da cennet ile cehennem ehlinin bulundukları yerlerde ebediyen kalacakları (en-Nisâ 4/57, 122, 169; el-Ahzâb 33/65), dolayısıyla ölmeyecekleri haber verilmektedir.

Aynı mahiyetteki ifadeler hadislerde de yer alır (bk. Wensinck, Mucem, "cennet", "cehennem" md.leri).

İlk bakışta naslarda göze çarpan bu ifade farklılıkları kelâmcılar arasında cennet ve cehennem ile içindekilerin devamlılığı konusunda görüş ayrılığına yol açmıştır. Nitekim Cehm b. Safvân, Allah'tan başka her şeyin fâni olduğunu ifade eden naslara dayanarak geçmişte olduğu gibi gelecekte de Allah'tan başka hiçbir şeyin bulunmayacağını, dolayısıyla cennet, cehennem ve içindekilerin yok olacağını savunmuştur. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ise aynı delillere dayanarak Allah'ın kudretiyle varlık kazanan her şeyin (makdûrât) fâni olduğunu ileri sürmüştür; ancak o bu fenâyı hareketsizlik mânasında anlamıştır (bk. İbn Hazm, el-Faśl, IV, 145-146; Bağdâdî, el-Farķ, s. 122-124). Buna karşılık kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, aşağıdaki gerekçelere dayanarak bu görüşleri reddetmişlerdir:

1. Her şeyden önce, "her canlının öleceği ve her şeyin helâk olacağı" tarzındaki ifadelerle dünya hayatının ve kâinattaki bu düzenin kastedildiğini kabul etmek lâzımdır. Bu husus, bu tür ifadeleri ihtiva eden âyet ve hadislerin üslûp ve muhtevalarından açıkça anlaşılmaktadır.
2. Allah'a nisbet edilen bekā ile cennetle cehennemin bekāsı mahiyet itibariyle birbirinden farklıdır. Allah'a nisbet edilen bekā değişmez (lâ yetegayyer) ve kendisiyle özdeş (bi-zâtihî) anlamına gelir. Cennetle cehennemin, bunların içindeki halkın, nimet ve azabın bekāsı ise kendiliğinden olmayıp Allah'ın yaratmasıyla mümkündür ve daima değişerek varlığını sürdürmek durumundadır. Yani Allah'tan başka hiçbir şey kendi kendine yeterli olarak ve değişmeyerek aynıyla varlığını sürdüremez. Tıpkı dünyadaki canlıların, hücrelerinin yenilenerek devam etmesi gibi Allah her an bir cennet ile bir cehennemi yok eder ve aynı an içinde yerine başka bir cennet ile bir cehennem getirir. Burada bir şeyin aynıyla devam etmesi (bekā) değil benzerinin, türünün (emsâl) devamı bahis konusudur. Bu ise gerçek değil zâhirî bir bekādır.
3. İbn Hazm gibi bazı âlimlere göre Allah'tan başka bütün varlığı zaman bakımından ezelî saymak dinin ve aklın kabul edeceği bir şey değildir. Şu halde bir şeyin hâdis (yaratılmış) olduğu kabul edildikten sonra onun gelecek açısından sonsuz (bâkî, ebedî) olduğunu söylemek din ve mantık açısından imkânsız değildir. Bu görüş de Allah'ın dışındaki varlıklara nisbet edilen bekānın gerçek mânada bir bekā olmadığı düşüncesine dayanır.[1]

(1) DİA; [BEKA - Metin Yurdagür] c. 05; s. 360

Bekâ bulmak

a. Ölümsüzlüğe erişmek, ebedi olmak,[1] kalıcı olmak, ölümsüzleşmek.[2]

b. Devam etmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Bekâbillah

a. Allah'tan başka varlığın olmadığının idrakinde ve şuurunda olma.[1]

b. Tarikatlarda dervişin nefsini yok ederek fenâdan sonra eriştiği son mertebe, ebedi ve ezeli olan Allah'ın bekâsı ile baki olma hali.[2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bekar Sultan Türbesi-Aksaray-Bekar Köyü

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 82

Bekir Baba Türbesi-İzmir-Menemen

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 4

Bekir Dede Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 184

Bekriye

a. Halvetilik tarikatının Karabaşiye şubesinin XVIII. yüzyılda Mustafa Bekri Efendi tarafından kurulan bir kolu.[1][2][3]

b. Hz. Ebu Bekir'in, ashabın en faziletlisi olduğunu kabul edenlerle, onun soyundan gelenlere verilen ad.[3]

c. Bekir b. Uhtü Abdülvâhid b. Zeyd'in mensuplarından teşekkül eden bir fırka.[3]

d. Şâzeliyye tarikatının vefâiyye kolunun Ebu'l-Mekârım Muhammed el-Bekri'ye nispet edilen bir şubesi.[3]

(1) Yücer, Hür Mahmut, a.g.e., s. 83;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA

Bektâşi

a. Bektaşiliğe ait, Bektaşilikle ilgili.[1]

b. Hacı Bektaş Veli Hz.'lerinin kurmuş olduğu Bektaşilik tarikatına mensup olan kimse.[1][2] Hacı Bektaş Veli yolunda olan kimse.[3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bektaş Baba Türbesi-Amasya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 19,
(2) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 183

Bektaş Baba Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Bektaş Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 421
(2) Adresler. a.g.e.

Bektaşoğlu, Mustafa

Milli Ktp./Tasnif No: 1969 Sc 6

Ruhları Okuyan Taşlar: Mezar Taşları, Diyanet, (125), S.64-67, 2001, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bel'am-ı bâur

Bel'am, Filistinli ve Ken'âniyyundan idi. İsm-i â'zam-ı bilirdi. Gayet âbid ve perhizkardı. İsm-i âzâm berekâtıyla müstecâbü'd-dua idi. Yaptığı dua üzerine derûnundan beyaz bir kuş çıkarak uçtu ve dili göğsüne sarkıp köpek gibi lehs ederek ölmüştür.[1]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Bel kudalık

Kırgızlarda birbirlerine akraba olmayı çok isteyen aileler arasında Bel kudalık (Beşik kertmesi) vardır. Çocuklar dünyaya gelmeden başlar. Her iki tarafta ters cinsiyetli (kız-erkek yada erkek-kız şeklinde) çocuğa sahip olurlarsa birbirlerine adanmış kabul edilirler.[1]

(1) Türk Topluluklarının Halk İnançları, s.35

Belâ

a. İnsana büyük bir sıkıntı veren, zarara sebep olan, içinden çıkılması güç durum, badire, dert, gam, keder, olay, afet, musibet, felaket, büyük gaile, büyük dert, gayet zor iş.[2][3][6] Çözümü, içinden çıkılması, alt edilmesi zor durum.[5]

b. Başa dert olan, insanı çok üzen kimse veya şey.[2] Kendisinden kurtulunması, sakınılması gereken şey, kötülük.[3] Büyük sıkıntı ve zarar sebebi olan olay veya kişi.[3][5]

c. Yapılan kötülüklere karşılık olarak hak edilen ya da uğranılan (hak edilmiş olarak verilen) ceza.[3][5]

d. Allah'ın insanları denemek için verdiği maddi ve manevi sıkıntı, dert, külfet.[4]

e. Saliklerin ıstılahında dostların çeşitli belalara ve sınavlara tutulmalarıdır. Kula gelen belalar ne kadar artarsa kulun yakınlığı da o kadar artar. Belâ evliyanın elbisesi ve yiyeceğidir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) DİA; [BELÂ - Süleyman Uludağ] c. 05; s. 380
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Belâ Düşüncesi

Allah'ın insanları denemek için verdiği maddî ve mânevî sıkıntı, dert, külfet.

Belâ kelimesi **Kur'ân-ı Kerîm'de** "eskimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı" mânalarında kullanılmıştır.

Firavun'un İsrâiloğulları'na yaptığı korkunç işkenceler "büyük belâ" (belâün azîm, el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/141; İbrâhim 14/6) ve "açık belâ" (belâün mübîn, ed-Duhân 44/33) diye vasıflandırılmıştır. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmâil'i kurban etmeye teşebbüsüne de "açık belâ" (deneme) denilmiştir (es-Sâffât 37/106). Allah'ın kendisini denediği kulun bu denemeden başarı ve yüz akı ile çıkması da "güzel belâ" (belâün hasen) olarak tarif edilmiştir. Bu mânada Bedir Gazvesi ve sonucunda kazanılan zafer, "güzel bir belâ" yani başarıyla verilmiş bir imtihan olarak nitelendirilmiştir (bk. el-Enfâl 8/17).

Kur'an'da dinî yükümlülükler de belâ kelimesiyle ifade edilmiştir. Bakara sûresinin 155 ve Muhammed sûresinin 31. âyetlerinde belâ (ibtilâ) bu mânada kullanılmıştır. Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, mal, can ve mahsulleri eksiltmesi de birer belâdır (bk. el-Bakara 2/155).

Esasen Kur'an'a göre dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeri olup ölüm ve hayat bunun için yaratılmıştır (bk. el-Mülk 67/2). Hz. Peygamber de denenmek ve denemek için gönderilmiştir (bk. Müslim, "Cennet", 63). Başta peygamberler olmak üzere Allah herkesi bir belâ ile denemektedir. Özellikle mutasavvıfların üzerinde önemle durdukları bir hadise göre en şiddetli belâlara uğrayanlar önce peygamberler, sonra da onlara en çok benzeyenlerdir (bk. Tirmizî, "Zühd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23; Dârimî, "Reḳāiḳ", 67; Buhârî, "Merđâ", 3).

İnsanın dert ve musibetlerle karşılaşması kaçınılmazdır. Çünkü kişinin gerçek şahsiyeti ibtilâ (denenme) halinde ortaya çıkar. Deri için tabaklanma ne ise insan için ibtilâ da odur; altın ateşte, insan mihnette belli olur. Büyük belâlara ancak büyük insanlar dayanabilir. Bir hadise göre kazanılacak olan sevabın büyüklüğü katlanılan belânın ağırlığı nisbetinde olur. Bu yüzden Allah sevdiklerine belâ verir. Buna razı olan Allah'ın rızâsını kazanır; isyan eden ise Allah'ın gazabına uğrar (Tirmizî, "Zühd", 56; İbn Mâce, "Fiten", 23).

Belâya uğrama aynı zamanda günahtan arınmaya ve mânen yükselmeye de vesile olur. Öyle günahlar vardır ki ancak belâya sabretmek suretiyle silinir. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den daha şiddetli ağrılara mâruz kalan birini görmediğini söyler (bk. Tirmizî, "Zühd", 56). Hastalığa mübtelâ olan müminin günahları affa uğrar (el-Muvatta, "Ayn", 8; Müsned, VI, 157).

Belâ, huzur ve selâmet mânasına gelen âfiyet mukabili olarak da kullanılmıştır. Bir hadise göre âfiyette olanlar, belâ ehline âhirette verilen sevabın çokluğunu görünce, "Keşke dünyada iken derimiz makasla doğransaydı" diyecekler ve onların âhiretteki haline imreneceklerdir (Tirmizî, "Zühd", 58). Bununla birlikte Allah'tan âfiyet dilemek gerekir (Tirmizî, "Daavât", 91; Müsned, V, 231, 235). Bu yüzden belâda olanlara merhamet etmek lâzımdır; âfiyette olanların da hamd etmeleri gerekir (el-Muvatta, "Kelâm", 8).

Hz. Peygamber, "Takat getirilemeyen belâlara kendinizi mâruz bırakarak zelil olmayın" buyurmuş (Tirmizî, "Fiten", 67; İbn Mâce, "Fiten", 31) ve dayanılmaz belâlardan daima Allah'a sığınmıştır (Buhârî, "Daavât", 23).

Zâhid ve sûfîler belâ ve âfiyet konusunu değişik bir şekilde ele almışlardır. Mutarrif b. Şıhhîr belâda sabır halinde olmayı âfiyette şükür halinde olmaya tercih ederken diğer bazıları âfiyette şükretmeyi belâda sabretmeye tercih etmişlerdir. Gazzâlî ise avam için belâya sabretmenin nimete şükretmekten daha faydalı olduğunu belirtmekteyse de aslında insanların her iki durumda takınacakları tavra, niyet ve amellerine göre belâya sabretmenin veya nimete şükretmenin daha değerli olabileceğini düşünmektedir. Esasen ona göre sabır ve şükür iç içedir. Çünkü dinî ve ahlâkî açıdan her nimet bir belâ, her belâ da bir bakıma nimettir. Dolayısıyla kemal sahibi bir insan aynı şartlar altında hem sabredici hem de şükredicidir.

Sûfîlere göre belâ da âfiyet de Allah'tandır. Allah hangisini münasip görürse insan onu gönül hoşluğu ile kabullenerek hakkında hayırlısının o olduğuna inanmalıdır. Allah'ın kahrını da lutfunu da hoş karşılayan, cefada da safada da rızâ halinden ayrılmayan sûfîler belâda "mübtelî"yi yani belâyı veren Allah'ı görürler; belânın sonuçlarını

ve karşılığını düşünerek teselli bulur, belânın acısını hissetmezler. Sevgiliyi temaşa ederken belânın ıstırabını unuturlar.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre belâ âriflerin yolunu aydınlatan bir meşaledir; müridler için uyanış, gafiller için helâk olma sebebidir. İlâhî aşk ve muhabbeti esas alan mutasavvıflar en büyük dert ve belâ olarak aşkı görürler. Fakat âşık mâşuku için her türlü acıya ve sıkıntıya severek katlanır, hatta bundan mânevî bir haz duyar.[1]

(1) DİA; [BELÂ - Süleyman Uludağ] c. 05; s. 380

Beled

a. Şehir, memleket, diyar, belde.[1][2]

b. Ülke.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Beled Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in doksanıncı sûresi.(...)

Beled sûresinde, mekânların en şereflisi Mekke'ye yemin edilecek insanın zor ve çetin şartlar içinde dünyaya getirildiği, bu sebeple de olgun bir insan olabilmek ve yüce gayelere erebilmek için sıkıntılara göğüs germek zorunda bulunduğu hatırlatılmaktadır. Böylece Hz. Peygamber'in karşılaşacağı güç şartlara, müşriklerin ona uygulayacağı zulüm ve baskıya da işaret edilmektedir.

Gücüne ve servetine güvenerek Allah'a karşı gelen kimselerin aldandığı, ayrıca insana maddî ve mânevî birtakım nimetlerin verildiği, hayır ve şer yollarının gösterildiği belirtilmekte, sarp yokuşa benzeyen hayır yolunun bir köle âzat etmek veya açlık ve kıtlık zamanlarında akrabadan bir yetimi yahut perişan durumdaki bir yoksulu doyurmak olduğu bildirilerek yardımlaşmaya verilen önem ve İslâm'ın kölelik müessesesi karşısındaki tavrı ortaya konmaktadır.

Ayrıca iman ettikten sonra birbirine sabır ve merhameti tavsiye etmenin lüzum ve önemine dikkat çekilmiştir. Sayılan bu özellikleri taşıyanlara "*ashâbü'l-meymene*" (sağ taraftarları, amel defterleri sağdan verilenler), Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere de "*ashâbü'l-meş'eme*" (sol taraftarları, amel defterleri soldan verilenler) denildiği bildirilmekte ve bu sonuncuların kötü âkıbetine işaret edilmektedir.(...)[1]

(1) DİA; [BELED SÛRESİ - Muhammed Eroğlu] c. 05; s. 398

Beledü'l-emin

Mekke şehri.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Belevi

Anadolu'daki en önemli mezar anıtlarından olan Belevi anıt mezarı büyük bir olasılıkla İ.Ö 246'da ölen kral II. Antiokhos için yapılmış ama bitmemiştir. Yüksek bir kaide üzerinde Korit sütunlarıyla çevrili tapınak şeklindeki mezar genelde Halikarnasos, Mausolleion'unun tapınak mezar geleneğini sürdürür ama kaidenin içindeki tonozlu mezar odası Mekedonya tarzına göre yapılmıştır. Lahit kapağındaki ölünün uzanmış heykeli İtalya'da yaygın ama Anadolu'da az rastlanan bir mezar motifi olması nedeniyle ilginçtir.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Beliyye

Cahiliye döneminde Arapların ölünün mezarı başında aç susuz bırakarak ölüme terk ettikleri dişi deveye verilen ad.[1]

(1) DİA

Bende-i âl-i aba

Al-i Aba bendesi, taraftarı, kölesi. Kendilerini **bende-i âl-i abâ** olarak nitelendiren birçok şair, ehl-i beyti öven şiirler inşad etmiştir.[1]

(1) http://abked.net/index.php/abked/article/view/83

Bengi

Sonsuz sürece kalacak, hiç son bulmayacak, hep yaşayacak, hep kalacak olan, ölümsüz, ölmez, ebedi.[1][2][3]

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bengi su

Âb-ı Hayat,[1] içenlere sonsuz hayat verdiğine inanılan ve efsanelerde geçen ölümsüzlük suyu.[2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.

Bengileme

Ölümsüzleştirme.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bengilemek

Sonsuz yaşama niteliği kazandırmak. Bengi kılmak, ebedileştirmek. Ölümsüzleştirmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bengileşme

Ölümsüzleşme.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bengileşmek

Sonsuz yaşama niteliği kazanmak, ebedileşmek, ölümsüzleşmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bengilik

a. Ölmezlik, sonsuzluk, ebediyet.[1] Bengi olma durumu, ölümsüzlük.[2]

b. Zaman bakımından başlangıcı ve sonu, zamanla ilgisi olmayan varlık.[1]

c. Sonsuz ve ölçülmez zaman.[1] Hiçbir zaman ölçülemez olan sonsuz zaman.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bengü

Osmanlıca da anıt, abide anlamına gelir.[1]

(1) Turani, Adnan. a.g.e.

Bengü taş

a. Anıt, kitabe.[1] Üzerinde tarihi olaylar ve kişilerle ilgili anlatımların olduğu büyük bir taş.[2]

b. Ölümsüzlük taşı.[2]

c. Mezarın üzerine dikilen büyük bir taş.[3] Bir kişi öldüğünde, kurgan şeklindeki mezarın üzerine, büyük bir taş "bengü taş" dikildiğini Orhun yazıtlarının bugünkü kalıntılardan anlaşılıyor.[4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Demirel, Feray. a.g.e., s.12;
(3) Hanoğlu, Canan. a.g.e, s.13;
(4) Özkan, Selma. a.g.e., s.8

Benli Muhittin Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Benli Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 54,
(2) Kastamonu Bel. a.g.e. s. 10

Benli, Yusuf

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 21247

Akşehir'de Bulunan Süslemeli Türk Mezar Taşları, Selçuk Ü., Sosyal Bilimler Enst. Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S:253, 1992, Konya

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Benliler Türbesi-Muğla

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 299

Benlizade Ahmed Reşid Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 128,
(2) Envanter. a.g.e. No: 95

Benzetme büyü

Çocuğu olmayan kadın 40 tane çakıl taşı toplayıp, bir bez içine koyarak bağlar ve kuluçkaya oturmuş tavuğun altına koymak suretiyle çocuk sahibi olacağına inanır.[1]

(1) Atmaca, İlhami. a.g.e., s. 21

Berat

a. Azat belgesi.[1]

b. Kefalet belgesi.[1]

c. İmparatorluk döneminde göreve atama, maaş tahsisi, rütbe ve nişan gibi haklar ile bağışıklıkların tanındığına dair devletçe verilen belge. (1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Berat gecesi

Şâban ayının on beşinci gecesi.

Berat Arapça berâe-berâet kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Berâet, "iki şey arasında ilişki olmaması; kişinin bir yükümlülükten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması" anlamına gelir.

Şâbanın on beşinci gecesinde müslümanların Allah'ın affı ve bağışlaması ile günah yükünden kurtulacağı umularak bu geceye Berat gecesi denmiştir. Berat gecesi için Arapça eserlerde "şâbanın ortasındaki gece", "mübarek gece", "rahmet gecesi" ve "sak (الصك=belge) gecesi" mânalarına gelen terkipler kullanılmaktadır.

Berat gecesi müslümanlarca kutsal sayılmış, bu gecenin diğer gecelerden farklı bir şekilde geçirilmesi, bu gecede daha fazla ibadet edilmesi âdet halini almıştır.

Hz. Peygamber'in, "Allah Teâlâ -rahmetiyle- şâbanın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesi koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar" buyurduğu rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Savm", 39; İbn Mâce, "İkāme", 191).

Diğer bir rivayete göre de Hz. Peygamber, "Şâbanın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, 'Yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!' der" buyurmuştur (İbn Mâce, "İkāme", 191).

Ancak eserlerinde bu hadislere yer veren Tirmizî ve İbn Mâce, bunların sened yönünden zayıf olduğuna da işaret etmektedirler. Bir kısım âlimlerin, kıblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Mekke'deki Kâbe istikametine çevrilmesinin hicretin ikinci yılında Berat gecesinde vuku bulduğunu kabul etmeleri de geceye ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Bu rivayetlerle, Hz. Peygamber'in şâban ayına ve özellikle bu ayın on beşinci gecesine ayrı bir önem vererek onu ihya ettiğine dair diğer rivayetleri göz önüne alan bazı âlimler bu geceyi namaz kılarak, Kur'an okuyarak ve dua ederek geçirmenin sevaba vesile olacağını, bu geceye mahsus olmak üzere belli bazı ibadet ve kutlama şekilleri ihdas edip âdet haline getirmenin ise dinde yeri bulunmadığını söylemişlerdir. Kaynakların belirttiğine göre Berat gecesine ait özel bir namaz yoktur.

Gazzâlî, bu gece her rek'atında Fâtiha'dan sonra on bir İhlâs okunmak suretiyle kılınacak yüz rek'at veya her rek'atında Fâtiha'dan sonra yüz İhlâs okunan on rek'at namazın çok sevap olduğuna dair bir rivayet naklettiği halde (İhyâ, I, 203), İhyâü ulûmi'd-dîn'deki hadisleri tenkide tâbi tutan Zeynüddin el-Irâkı (a.e., I, 203, dipnot 1) ile Nevevî bunun aslının olmadığını söylemişlerdir.

Bu namazın bir bid'at olduğunu kaydeden Nevevî, bu konuda Kūtü'l-kulûb ve İhyâü ulûmi'd-dîn'de geçen rivayete aldanılmaması gerektiğini söylemekte (el-Mecmu, IV, 56), Ali el-Kārî de bu rivayetin uydurma olduğunu belirterek Berat gecesi namazının 400 (1010) yılından sonra Kudüs'te ortaya çıktığını kaydetmektedir (el-Esrârü'l-merfûa, s. 462).

Bu namazın ilk defa 448 (1056) yılında Kudüs'te Mescid-i Aksâ'da kılındığına ve zamanla yaygınlık kazanarak sünnet gibi telakki edildiğine dair bir rivayet de nakledilmektedir (Ali Mahfûz, s. 288). Ancak Fâkihî'nin (ö. 272/885'ten sonra) Mekkeliler'in bu geceyi Mescid-i Harâm'da ihya ettiklerine ve bazılarının 100 rek'atlı bir namaz kıldığına dair rivayeti (bk. Ahbâru Mekke, III, 84) dikkate alınırsa bu namazın daha önceden de kılındığını söylemek mümkündür.

Duhân sûresinde (44/3) Kur'an'ın "mübarek bir gecede" nâzil olduğu ifade edilmektedir. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre burada işaret edilen gece Kadir gecesidir. Çünkü diğer âyetlerde Kur'an'ın ramazan ayında (el-Bakara 2/185) ve Kadir gecesinde (el-Kadr 97/1) indirildiği belirtilmektedir. İkrime b. Ebû Cehil'in de dahil olduğu bir grup âlim ise Duhân sûresindeki âyetle Berat gecesine işaret

edildiği kanaatindedirler. Bu takdirde Kur'an'ın tamamının Berat gecesi levh-i mahfûzdan dünya semasına indiği, Kadir gecesinde de âyetlerin peyderpey inmeye başladığı şeklinde bir yorum ortaya çıkmaktadır. Nitekim bazı müfessirler bu görüşü benimsemişlerdir (bk. Elmalılı, V, 4293-4295).

Berat gecesinin fazileti ve ihyası ile ilgili müstakil risâleler yazılmıştır (meselâ bk. Keşfü'z-zunûn, II, 1591-1592; Îzâhu'l-meknûn, I, 108).[1]

(1) DİA; [BERAT GECESİ - Halit Ünal] c. 05; s. 476

Berde Türbesi-Azerbaycan

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 11 s. 367

Bereket

a. Bolluk, gürlük, feyiz. Olağandan, alışılandan çok olma durumu, bol verim.[1][2][4][5]

b. Allah'ın verdiği nimetler.[1] Allah'tan gelen hayrın bir nesnede görünmesi ve devam etmesi, artıp çoğalması, Tanrı ihsanı, nimet.[2]

c. Allah'ın verdiği nimetler için şükran ifadesi.[1]

d. Uğurlu olma, kutluluk, saadet, mübareklik, meymenet, mutluluk, Tanrı vergisi.[2][5]

e. Çeşitli dinlerde dua, ayin ve ibadetlerle elde edilmeye çalışılan bolluk, genişlik, hayır ve saadet anlamlarında dini bir tabir.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bereket Türbesi-Kosova-Rugova Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 363,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 518

Bergü

Borç, verecek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Berhay

Ağıt, feryat.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Berişti

Melek, ferişte.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Berk, Süleyman

Tbmm Ktp./Tasnif No: 20070173

Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları : Envanter, Merkez Efendi Mezarlığı. Dedeler Mezarlığı, Takkeci İbrahim Ağa Camii Haziresi, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., S.352, 2006, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Berk, Süleyman

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr

Eyüp Sultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Rakım'a Ait Mezar Taşı Kitabeleri, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iıı. Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30mayıs 1999) S.243-249, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Berkli, Yunus

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 210543

Erzurum Ve Erzincan Çevresindeki Koyun, Koç Ve At Biçimli Mezar Taşları Ve Sanat Tarihindeki Yeri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , Sanat Tarihi Abd, Doktora Tezi, S.482, 2007 55

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Berzah-ı câmi

Bütün berzahların aslı olan ilk taayyün ve vâhidiyyet mertebesidir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Berzah

a. Kelam, tasavvuf ve işraki felsefede değişik manalarda kullanılan bir terim.[1] Dünya ile âhiret arasında ölülerin ruhlarının kıyameti bekledikleri, kıyamete kadar bulunacakları yer.[2][3][4]

b. Ölümle başlayıp kıyamete kadar süren zaman.[6][7]

c. Zorlu, belalı geçit, can sıkıcı, bunaltıcı yer.[2][3] Zor, güç.[4]

d. Dünya, geçici dünya.[3]

e. Kabir hayatının sonu.[8]

f. İki şey arasında bulunan engel, perde demektir.[9]

(1) DİA; [BERZAH- Cüneyt Gökçe] c. 05; s. 20

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

(7) Akay, Hasan. a.g.e.

(8) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 63;

(9) Ateş, Süleyman. a.g.e. C.24

Berzah âlemi

a. Dünya hayatı ile âhiret hayatı arasındaki âlem.[1]

b. Birinci ve ikinci defa sura üflenmesinin arasında geçen zamana, birinci tarife göre "âhiret âlemi", ikinci tarife göre ise "berzah âlemi" denir.[2]

c. Kabir âlemine berzah âlemi denilir. Diriltilip kaldırılacakları güne kadar, İkinci sur'un üfürüleceği gündür ki kıyametin başlangıç anıdır. Kıyamete kadar ölüler kabirlerinde kalacaklar, kalkmayacaklar. Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği gibi kalkmalarına bir berzah (bir engel) vardır. İşte o engele "berzah âlemi" deniliyor.[3]

(1) Aydar, Hidayet, ölümsüzlük Arzusu ve Uzun süre Yaşamak Meselesi, diyanet ilmi Dergisi, S.1, s. 89, 2005;

(2) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s.191;

(3) Erdoğan, Naim. a.g.e, s. 69-70

Berzah Düşüncesi

Kelâm, tasavvuf ve İşrâkı felsefede değişik mânalarda kullanılan bir terim.

Sözlükte "iki şey arasındaki engel" mânasına gelen berzah kelimesi, eski bir coğrafî terim olarak "bir kara parçasının iki deniz arasında kalan dar kısmı (kıstak)" anlamında da kullanılmıştır. Dinî terim olarak ise ölümle başlayıp yeniden diriltilmeye (ba's) kadar sürecek olan ara dönem, dünya ile âhiret arasındaki âlem ve kabir hayatı karşılığında kullanılır. Berzahın çoğulu olan berâzihle oluşan berâzihu'l-îmân terkibi, meşhur vesvese hadisinde şek ve yakın arasındaki mertebeleri ifade etmektedir (İbnü'l-Esîr, "berzah" md.). Berzah kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçer. Bunlardan ikisinde (el-Furkan 25/53; er-Rahmân 55/19-20) Allah'ın yüce kudretinin bir delili olarak "tatlı ve tuzlu iki denizin birbirine karışmasını önleyen engel" anlamındadır. Diğerinde ise (el-Mü'minûn 23/99-100) insanların ölümlerinden yeniden diriltilmelerine kadar sürecek olan ara dönemi hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Söz konusu âyette, ölümle yüz yüze gelen inançsızların pişmanlık duyarak hayatta iken yapmaya bir türlü yanaşmadıkları kulluk görevlerini yerine getirmek için dünyaya geri döndürülmeyi isteyecekleri, ancak bunun asla gerçekleşmeyecek bir talep olduğu bildirilmekte, onların bu son günleriyle âhiretin fiilen vuku bulması arasında bir berzah (kabir) hayatının mevcut olduğu beyan edilmektedir.

Kelâm ilminde berzah terimi genellikle yukarıda işaret edilen dinî mânada alınmış ve ölümü nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her insanın mutlaka bir berzah döneminden geçeceği kabul edilmiştir. Ancak bazı hadislerde mümin, kâfir yahut günahkâr olarak ölenlerin berzah döneminde karşılaşacakları durumlar vb. konularda açıklamalar yapılmakla birlikte bu nevi ayrıntılı bilgiler Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmadığı için berzah döneminin mahiyeti ve kabir ahvaline dair meseleler itikadî mezhepler arasında bazı tartışmalara konu olmuştur.

Tasavvuf düşüncesinde genellikle, akıl ve duyularla bilinebilen maddî âlem (âlem-i şehâdet, âlem-i halk), bu yollarla bilinemeyen mânevî âlem (âlem-i gayb, âlem-i emr) ve ikisi arasında köprü vazifesi gören berzah âlemi olmak üzere üç âlemin varlığı kabul edilir. Bazı tasavvufî yorumlara göre Kur'ân-ı Kerîm'de berzah kelimesinin yer aldığı âyetlerin ikisinde (el-Furkan 25/53; er-Rahmân 55/19-20) adı geçen "iki deniz" ile maddî ve mânevî âlem, bu ikisi arasında bulunduğu belirtilen "berzah" ile de "âlem-i berzah" kastedilmiştir. Yine aynı mahiyetteki bazı yorumlar berzahı, küçük kıyamet olan ölümden sonra insan ruhunun kıyamete kadar kalacağı ve onun dünyada iken işlediği her türlü fiilin mânevî karşılıklarından meydana gelen "misâlî beden" olarak değerlendirir. Bu misâlî beden kişinin gerçek mezarıdır. Ölen her insan dünyada işlediği

amellere göre bu gerçek mezarda ya azap görür veya lezzetlere mazhar olur.

İşrâkı felsefede berzah, "sırf karanlık" (zulmet-i mahz) olduğu düşünülen cisimleri ve bedenleri ifade eder. Melekût âlemi de denilen nur ve ruh âleminin altındaki maddî ve karanlık âlem berzahtır. Bütün cisimler ve unsurlar gibi güneş ve diğer yıldızlar da özünde karanlık cevherlerdir (el-cevâhirü'l-gāsika). Bu berzahların aslı cismiyyet olup nur cismiyyete ilâvedir ve ârızîdir. Her berzah önünde karanlık olduğundan "berzah berzahı icat edemez" (Sühreverdî, s. 107-119). Çünkü berzah bizâtihi var değildir. Berzahlar var olabilmek için özünde karanlık olmayan "mücerred nur"a muhtaçtır ve onun tasarrufu altındadır (bk. NÛR). Ayrıca İşrâkı felsefede doğu "nurların doğduğu yer" (meşriku'l-envâr), batı ise "berzah âlemi" olarak telakki edilmiştir (bk. Corbin, s. 211-212).[1]

(1) DİA; [BERZAH- Cüneyt Gökçe] c. 05; s. 20

Berzah hayatı

Ruhun bedensiz hayatına berzah hayatı denilir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.11

Beş arşın bez

Kefen bezi ve ölüm kastedilir.[1]

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. 11.

Beş arşın bez istemek

Bazen son derece sınırsız istekler ve önüne geçilmez arzular vardır. Mesela vatana kavuşmak veya yitirilmiş vatan toprağını kurtarmak gibi. Onlara ulaşılması için ölüm seve seve istenir.[2] "Beş arşın bez" istemek, yani kefeni özlemek, ölüme davet çıkarmaktır.[1][2] "Men beş arşın bez isterem/Garaağaç'ta dağım ola"[2]

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. 11.
(2) Ş. M. Garapapağ, Edebi Borçalı (...) Bakı, 2002, s.52.

Beş Emirler Mezarlığı

Fatih'te, Karagümrük'teki bu ziyaret yerindeki mezarlarda İstanbul kuşatmasına katılan ve çarpıştıkları Bizanslı askerlerle birlikte öldükleri rivayet edilen Horasanlı dervişlerin gömülü olduğuna inanılır.[1]

(1) DBİA

Beş Kardeş Türbesi-Sivas-Şarkışla

(1) Gökbel, Ahmet. a.g.e. s. 5

Beş Kardeşler Türbesi-Malatya

(1) Yakar, Özgür Yücel. a.g.e. s. 53

Beşaret

a. Tasavvuf edebiyatında habibin mahbubuna kavuşmasına beşaret denilmektedir. Bu iki kısımdır. Birincisi, dünyanın sonunda melek vasıtasıyla verilen müjdedir. İnsan yüzünü âhirete yönelttiği zaman melek gelir ve şöyle der: "Korkmayın ve hüzünlenmeyin, size vaat olunan cennetle sevinin." Diğeri ise yine melek vesilesiyle kıyamet günü muhasebe esnasındadır.[1]

b. İyi haber, müjde.[2][3]

c. Sevinç, memnuniyet.[3]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Beşik bebeğini korumak

İlk kırk günde bebeğin başına ölüm, hastalık gibi bir şey gelmemesi ve nazardan korumak için beşiğine sarımsak ve benzeri şeyler konmaktadır. Çocuğa en büyük zararı Navi olarak adlandırılan *vaftiz edilmemiş çocuk ruhları* verdiğine inanılır. Bunlardan korunmak için beşiğe ayrıca tarak, süpürge ve bıçak tutulur. Tarak büyük dağ olup Navi'lerin gelmesini engellemek için, süpürge onları dövmek için, bıçak ise ağrı bastığı zaman onları kesmeğe yaramaktadır.[1]

(1) Sulooca, Mürteza. a.g.e, s.41-42

Beşik Baba Türbesi-Harput

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 66,
(2) Yavuz, Emrah. a.g.e.
(3) Oymak, İskender1. a.g.e. s. 46

Beşik Tonoz

Kesiti yarım silindir biçimindeki tonoz. [1]

(1) https://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/ara.php?q=be%C5%9Fik+tonoz+

Beşinci Mehmed Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 60,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 5, s. 349

Beşinci Mehmed Reşad Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 31,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 17

Beşinci Murad Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 5, s. 513

Beşinci Sekbanbaşı (İncirli Baba) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Beşir Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 123,
(2) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 69,
(3) Pur, Doğan. a.g.e. S, 8,
(4) Envanter. a.g.e. No:21

Beşir Gazi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Beşir Sultan Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 118,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 158

Beşkazalı Osman Zühtü Efendi Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 79

Beşler

Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan beş ulu kişiye verilen ad.[1][2] Âl-i Aba, Ehl-i Aba, Ehl-i Beyt

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Beşparmak (Kümbet) Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 21,
(2) Aydın, Remzi. a.g.e. s. 64

Bevar

Yok olma, ölme, mahvolma, çürüme.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bevarik

a. Işıklar, parıltılar,[1] göz kamaştırıcı parıltılar,[2] Şimşekler, yıldırım parıltıları.[2]
b. Berkler, bevarik ve levayih daima bir arada kullanılmışlar ve saliklere gelen, kalbi vâridleri anlatmak için kullanılmışlardır.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bey-i mariz

Ölümcül hastalık durumunda yapılan satış.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Bey Türbesi-Tunus

(1) DİA, Cilt. 41, s. 398

Beyan Kûli Han Türbesi-Buhara

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 11 s. 267

Beyat Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 628

Beyaz Türbe-Diyarbakır

(1) Soyukaya, Nevin. a.g.e. s. 151

Beyazıdı Bestami Türbesi-Zile

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 19

Beyazizade Ahmed Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 542

Beyce Sultan Türbesi-Denizli

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 20,

(2) Daltaban, Ahmet-Suat Akçaöz. "Denizli Kültür Değerleri" Denizli Valiliği Kültür Müd., Denizli Valiliği (2001) s. 67

Beydah

Cennetteki bir ırmağın adı.[1]

(1) Kesir, İbn-i, Ölüm Ötesi tarihi kıyamet Âhiret Cennet Cehennem, s.415

Beydak bezi

Kerkük Türkmenlerinde, çocuk sahibi olamayan eşler mezarlık veya ulu kişilerin mezarlarına yeşil bez bağlanır. Bu beze Irak Türkmenlerinde Beydak Bezi denir.[1]

(1) Türk Topluluklarının Halk İnançları, II., s. 104

Beygu, A. Şerif

İ.Ü Merkez. Ktp.-

Ahlat Kitabeleri, 104 Sayfa, Hamit Matbaası, 1932, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Beyhan Sultan Türbesi-Makedonya

(1) DİA, Cilt. 37, s. 511,

(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 628

Beyin ölümü

Beyin ölümü beynin bütün işlevlerinin geri dönüşsüz olarak ortadan kalkmasıdır. Beyin, kan dolaşımı ve solunum dahil vücuttaki sistemleri idare eden ve bir bütün halinde çalışmasını sağlayan merkezî organ olduğundan beynin fonksiyonlarını geri dönülmez biçimde yitirmesinin insanın ölümü demek olduğu kabul edilmektedir.

Beyin ölümü gerçekleştikten sonra vücudun alt sistemleri bir süre daha beyinden bağımsız biçimde yaşam destek ünitesinin yardımıyla bazı işlevlerini sürdürür. Kalbe verilen elektrik dalgaları, birtakım kimyevî maddelerin etkisi ve solunum aygıtı sayesinde vücutta kan dolaşımı devam edebilir. Bünyeye göre farklılık göstermekle birlikte bir süre sonra kalp atışı da durur.

Beyin ölümünün gerçekleşmesinin ardından kan dolaşımının ve solunumun bir müddet daha devam edebilmesi, yine bazı irade dışı hareketlerin görülebilmesi klasik ölüm anlayışıyla en önemli anlaşmazlık noktasını teşkil eder. Klasik İslâm düşüncesinde ruhun en temel fonksiyonlarından sayılan akletme, kavrama ve iradeli davranışlar sergileyebilme özelliklerinin beynin bütün işlevlerini yitirmesi durumunda ortadan kalkmasından hareketle beyin ölümünü ruhun bedenden ayrılmasının alâmeti olarak sayan yaklaşım bu kriterin kabul edilmesinde dinen bir sakınca görmez.

Ancak bunun karşısında, ruhun bedenle olan ilişkisinin beynin fonksiyonlarına indirgenemeyeceği ve ölümün kalbin atışlarının tamamen durmasıyla kesinlik kazanan bir süreç olduğunu düşünen muhalif görüşe göre bu kriterin kabul edilmesi mümkün değildir.

Diğer taraftan beyin ölümü kriterinin ardında yatan en önemli sebeplerden biri organ naklini kolaylaştırmak ve özellikle kalp naklini mümkün kılmaktır. Böyle bir amacın bulunması, tıp çevrelerinde kesin biçimde onaylanmasına rağmen beyin ölümü kriterinin dünya kamuoyunda yüzde kırklara varan bir oranda kabul görmemesine yol açmaktadır. Öte yandan ancak uzmanlarca tesbit edilebilen bir husus olması sebebiyle beyin ölümüne karar veren hekimlerin meslekî ve ahlâkî yeterliğinin tesbiti meselenin gözden kaçırılmaması gereken önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Beyin ölümü kriteri konusunda İslâm dünyasında da lehte ve aleyhte görüşler bulunmaktadır. Dünya İslâm Birliği'ne bağlı Fıkıh Akademisi, 17-21 Ekim 1987 tarihli toplantısında aldığı kararda beyin ölümünü hastanın yaşam destek ünitesinden çıkarılmasını meşrulaştıracak bir ölçüt kabul etmiş, ancak kesin ölüm kararı için kalp atışının ve solunumun durması gerektiğini belirtmiştir.

İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi ise 3 Temmuz 1986 tarihli kararında şu iki husustan birinin gerçekleşmesiyle kişinin öldüğüne kesin biçimde hükmedileceğini kararlaştırmıştır:

1. Kalbin ve solunumun tamamen durması ve doktorların bu durumdan geriye dönüşün imkânsız olduğuna karar vermesi.

2. Beynin bütün fonksiyonlarının tamamen durması ve doktorların bu durumdan geriye dönüşün imkânsız olduğuna karar vermesi.(1)

(1) DİA; [ÖLÜM - Salime Leyla Gürkan] c. 34; s. 33 [ÖLÜM - Bekir Topaloğlu] c. 34; s. 35 [ÖLÜM - Mustafa Çağrıcı] c. 34; s. 36; [ÖLÜM - Süleyman Uludağ] c. 34; s. 38; [ÖLÜM - Hüseyin Esen] c. 34; s. 39

Beylerbeyi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 52,

(2) Bozdoğan, Melek, a.g.e., s. 29,

(3) Daş, Ertan. a.g.e. s. 204,

(4) Yıldırım, Savaş. "Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme." Doktora Tz. Ankara Ün. Sos. Bil. Enst. Ankara (2007). s. 65

Beylerbeyi Türbesi-Niğde

(1) DİA, Cilt. 33, s. 97

Beyoğlu Mezarlığı

İstanbul'da bugünkü Tepebaşı semtinden başlayarak Kasımpaşa'ya inen yamaçları kaplayan alanda günümüzde ortadan kalkmış büyük bir mezarlık.

Galata semtini çevreleyen Ceneviz surlarının hemen dışından itibaren Kasımpaşa sırtlarına kadar devam eden büyük ve sık servilerle kaplı yamaçlar Beyoğlu Mezarlığı'nı meydana getirirdi. Jak Pervitich'in 1926 tarihli sigorta haritalarının 21 ve 22 numaralı paftalarında ve İstanbul Belediyesi'nin 1934 şehir rehberinin 16. paftasında eski adıyla Tozkoparan, bugünkü adıyla Refik Saydam caddesinin Haliç'e bakan batı bölgelerini teşkil eden saha, kadastronun 108 ve 112. paftalarında 867, 868 ve 872. adalar mezarlık olarak gösterilmiştir.

Şişhane semtinden başlayarak Kasımpaşa'da Yahya Kethüdâ mahallesinin üst kısmına kadar uzanan bu mezarlığın arasındaki ufak tâli yolları sonradan insanların gelip geçme yolu olarak kullanmaları sonucu bunlar sokak haline getirilmiş, böylece mezarlık parçalara ayrılmıştır. Galata surunun hemen yanından itibaren Şişhane Yokuşu başında günümüzde Lohusa Hatun Türbesi olarak adlandırılan Meyyitzâde Türbesi'nin bulunduğu yerden başlayan Beyoğlu Mezarlığı'nın ilk bölümü ile bunu takip eden Çürüklük Kabristanı olarak adlandırılan ikinci bölümde çok eskiden Ceneviz ve Rum mezarlıkları bulunuyordu. Üçüncü bölüm, meşhur Türk okçularından Tozkoparan Ahmed Efendi'ye izâfeten Tozkoparan Mezarlığı adıyla anılır. Son bölüm ise Âşıklar Mezarlığı bölümüdür.

Âşıklar Mezarlığı'nda halen kısmen dikili, kısmen gömülü mezar taşları mevcuttur. Burada yapılan hafriyatlarda birçok mezar tesbit edilmiştir. Tersâne-i Âmire'nin bu bölgede bulunmasından ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde Kasımpaşa halkının asker, esnaf ve tarikat ehli olarak üç gruptan meydana geldiğinin belirtilmesinden de anlaşılacağı gibi Beyoğlu Mezarlığı'nda denizcilerle bazı esnaf ve tarikat mensupları defnedilmiştir.

Beyoğlu Mezarlığı'nın Şişhane başındaki ilk ve eski bölümünde Evliya Çelebi'nin babası Derviş Mehmed Zıllî ve annesi, dedesi Timurcu Kara Ahmed, onun dedesi Timurcu Yavuz Özbek, annesi ve akrabaları gömülmüşlerdir. Şişhane bölümünün ucu Tünel'in yukarı ağzının bulunduğu yere kadar uzanıyordu. XVIII. yüzyılda tünelin kazılması sırasında çalışmaları yürüten Fransız mühendisi Gavand bu mezarlığa zarar vermemeye dikkat etmiştir. Buranın devamı olan Çürüklük bölümünde ise Kasımpaşa tekkelerine müntesip dervişler ve tarikat mensupları ile bir kısım esnaf defnedilmiştir.

Yaklaşık 400 senelik bir mâziye sahip bulunan Beyoğlu Mezarlığı'nın Çürüklük Kabristanı içinde bir mesire yeri, Âşıklar Mezarlığı bölümünde de Safa Meydanı ve dua yeri gibi özel mahaller vardı. Beyoğlu Mezarlığı'nda aile sofaları yer almışsa da günümüzde bunlardan hiçbiri kalmamıştır. Mezarlığa 1860-1864 yılları arasında defin yapılmadığı gibi mevcut mezarlar başka bir yere nakledilmeyerek olduğu gibi bırakılmış ve harap olmuştur. Bu mezarlığın son parçaları da Cemal Paşa'nın Bahriye Nâzırlığı sırasında onun emriyle kaldırılmıştır (1914).

1935'lere kadar Kuledibi'nin Yüksekkaldırım tarafında mezarlıktan bir parça durmaktaydı. Bu tarihte mevcut taşlar sökülüp arazi set haline getirilmiş ve üzerine açık hava kahvesi kurulmuştur. Günümüzde ise mezarlığın hiçbir izi kalmamıştır.

Beyoğlu Mezarlığı'nda medfun bulunanlardan tesbit edilebilenler şunlardır: Evliya Çelebi'nin ai-

lesi, Hüseyin Çelebi Efendi (1052/1642-43), Yelkenci Mustafa Efendi (1161/1748), Molla Mehmed (1171/1757-58), Yanık Şeyh Ahmed Efendi (1187/1773-74), Zeyneb Tûtî Hanım (1200/1785-86), Rukıye Hanım (1220 / 1805-1806), Abdülahad Efendi kerimesi Emine Hatun (1233/1817-18), Kâdirî şeyhi İsmâil Efendi (5 Şevval 1254/22 Aralık 1838), Üsküdar'da Toygartepe Rifâî Tekkesi'nin şeyhi Saçlı Şeyh Hüseyin el-Hâdî Efendi (11 Cemâziyelâhir 1268/2 Nisan 1852).[(1)(2)]

(1) DİA; [BEYOĞLU MEZARLIĞI - Necdet İşli] c. 06; s. 81
(2) DBİA;

Beyt-i ma'mûr

a. Hz. Adem'le birlikte yeryüzüne, Kâbe yakınlarına indirilmiş, tufandan sonra tekrar yerine alınmış bulunan göğün yedinci katında bir cennet köşkü.[(1)(2)(3)]

b. Gökte, Kâbe hizasında Kerrûbiyânın tavafı olan Beyt-i Şerif.[(4)]

(1) Gazali, Ebu Hamid1. a.g.e., s.26;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Beyt-i makdis

a. Kudüs'teki meşhur cami, Mescid-i Aksâ.[(2)] Üç ilahi dinde de önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan şehir.[(3)] Kudüs, Kudüs cami.[(4)]

b. Allah sevgisinden başka bir şeye bağlı olmayan bir gönül.[(4)]

(1) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s.141;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Beyt-i mâl

a. Devlet hazinesi,[(1)(2)(3)(5)] maliye hazinesi,[(4)] devlete ait mal varlığının bütünü ve bununla ilgili idari-malî kurum.

b. Varisi bulunmayan, dolayısıyla da devlet hazinesine ait olan miras.[(1)]

c. Mal evi.[(3)]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) DİA

Beyyine Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in doksan sekizinci sûresi. (…)

Sûrenin ilk beş âyetinde, gerek Ehl-i kitap'tan olan inkârcıların gerekse müşriklerin Hz. Peygamber'in zuhuruna kadar bu durumlarını sürdürdükleri hatırlatılmış, Tevrat ve İncil'de geleceği bildirilen peygamberin henüz gönderilmemiş olmasını bu tutumlarının bir mazereti olarak ileri sürdüklerine işaret edilmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in gelişinden sonra artık özellikle Ehl-i kitab'ın topyekün hak dini kabul etmeleri gerekirken böyle olmadığı belirtilerek bunlardan bir kısmının İslâm'a yöneldiklerine, diğerlerinin ise aynı inkâr üzere kaldıklarına dikkat çekilmiş, kendilerinden beklenenin ise samimiyetle ve sadece Allah'a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılıp zekâtı vermeleri olduğu vurgulanarak hak dinin ve gerçek dindarlığın temel ilkeleri ortaya konmuştur.

Son üç âyet mümin ile kâfir arasındaki farklı durumu belirtir: Dini inkâr eden, Allah huzurunda hesap verme korkusundan uzak olduğu için günah ve kötülükten sakınmaz. Bunun için *dinsizler insanların en kötüsü, en zararlısı, müminler ise inançları gereği günahlardan sakınıp Allah rızâsına uygun iyilikler yaptıkları için insanların en iyisi, en hayırlısıdırlar*. Müminler bu dünyada mutlu yaşarlar, âhirette de cennete kavuşurlar. *Ebedî mutluluk Allah rızâsını elde etmek demektir*. Bu da ancak Allah'a inanmak, sonsuz kudretine sığınmak ve O'na saygı duymakla olur.(…)[(1)]

(1) DİA; [BEYYİNE SÛRESİ - Emin Işık] c. 06; s. 99

Beyzâ

Allah'tan ilk feyezan eden varlık olan akl-ı evvel veya melekût âlemi anlamında kullanılan tasavvuf terimi.

Yokluk karanlığı ile varlık aydınlığı arasındaki ilk çizgi ve yaratıklar âleminin ufkunda beliren ilk varlık akl-ı evveldir. Bundan dolayı bazı mutasavvıflar mutlak gayb ve mâsivânın yok olma halini amâ ve zulmet, eşyanın var olma halini de Arap-

ça'da beyaz anlamına gelen beyzâ veya nur terimleriyle ifade ederler.

Cürcânî'nin kaydettiğine göre (et-Tarîfât, "beyzâ'" md.) mutasavvıflardan bir kısmı beyzâyı "fakr" yani "imkân" anlamında kullanırlar. Fakr, bütün yoklukların kendisinden varlık kazandığı bir beyazlık ve bütün varlıkların kendisinde yok olduğu bir siyahlıktır. Mutasavvıfların "fakrü'l-imkân" dedikleri durum budur.

Bazı mutasavvıflar beyzâ terimi ile melekût âlemini kastederler. Bunların anlayışına göre melekût âlemi, Allah'ın dünyadan çok uzaklarda yarattığı ve meleklerin bulunduğu beyaz bir âlemdir. Dünyaya çok uzak oluşu sebebiyle burada bulunan meleklerin Allah'ın Âdem ve İblîs'i yarattığından ve Allah'a âsi yaratıkların bulunduğundan bile habersiz oldukları söylenir.[2]

a. Melekler âlemi ve melekût-i ala.[1]

b. Allah'tan ilk feyezan eden varlık olan akl-ı evvel veya melekût âlemi anlamında kullanılan tasavvuf terimi.[2] Gayb siyahlığından da ilk olarak o ayrılmıştır. Bulunduğu felekte en büyük ışık o olduğu için beyzâ adını almıştır.[3]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

(2) DİA;

(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Beyzade Efendi Türbesi-Elazığ

(1) Oymak, İskender1. a.g.e. s. 38

Bez (Gömlek)

Omuzdan ayağa kadar örtülen bez kefen.[1]

(1) Başçetinçelik, Ayşe4, Adana Halk kültüründe Ölünün Yıkanması-Kefenlenmesi ve Diğer uygulamalar, s. 2

Bez bağlamak

Geçmişte türbede, çeşitli dileklerde bulunduktan sonra bez bağlandığı bilinmektedir.[3] Herhangi bir hastalık oluşunca, tedavisi için bir babanın dergâhına koşularak kapısına, penceresine bezler ve iplikler bağlanır.[2] Kadın, gebe kalmak, çocuk doğurabilmek için birtakım çarelere ve yollara başvurur. Bu çareler, yollar ve işlemler ana çizgileri bakımından aynı olmakla beraber, kimi yöresel ayrımlar da içerir. Ülkemizin genelinde türbe ziyaretleri, yatırlarda ibadet edip bez bağlama ve bu tür uygulamalar yaygındır.[1] Kimi türbeler çocuğu olmayan kadınların ziyaret ettiği türbelerdir. Kadınlar buralarda dua ederek bu insanların yüzü suyu hürmetine Allah'tan bir çocukları olmasını dilerler. Bu duaların yanı sıra yatır ya da yanındaki ağaçlara bez bağlandığı da olur.[4]

(1) Arıtürk, Ahmet, a.g.e., s.143;

(2) Günaltay, M. Şemseddin, Ölüleri Kutsallaştırma Türbeler ve Ziyaret Yerleri, Cumhuriyet Ü ilahiyat Fak. Der. s. 1, Sivas 1996, s.189;

(3) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s.77;

(4) Artun, Erman, a.g.e., s. 16

Bez beşik bağlama

Çocuk istemek için genel bir ritüeldir.[1]

(1) Köse, Ali. a.g.e., s. 104

Bezâzet

a. Bezâzet imandandır ve dünya nimetlerinden faydalanmamak demektir.[1]

b. Üst baş perişanlığı, kıyafet bozukluğu, dağınıklık,[2] pejmürdelik, perişanlık, kıyafetsizlik.[3]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Bezeme

a. Daha güzel, daha göz alıcı göstermek amacıyla bezeklerle, süslerle donatmak, güzelleştirmek için süsler yapmak,[3] bezemek,[1] süsleme işi, tezyinat.[1][2] Her hangi bir yüzeyi süslemek için düz ve kabartmalı olarak boyalı ve boyasız yapılan güzel motiflere denir. (Çetintaş, 2009, yayınlanmamış ders notları)[4]

b. Süsleyen şey, süs.[2]

c. Duvar süsleri.[2]

d. Sanat eserlerinin yüzeyini süslemek için kullanılan desen ve şekiller.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.,

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(4) Kayalı, Mihrican. a.g.e. s.13.

Bezl-i mühec

Canını ortaya koymak. Kulun Allah'a teveccühü sırasında gücünün yettiği ölçüde elinden gelen gayreti sarf etmesi ve Allah'ı bütün sevdiklerine tercih etmesidir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Bezm-i aden

Cennet meclisi.[1]

(1) Açıkgöz, Yusuf, İst. 2007, Anadoluhisarı Osmanlı Dönemi Mezar Taşları Kitabelerinin Dil İncelemesi, Mar. Ü Türkiyat Araş. Enst. Türk Dili ve Ede. Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı yüksek Lisans Tezi, s. 208

Bezm-i elest

a. Ezelde, başlangıcı olmayan geçmiş zamanda, insanlar yeryüzünde yaratılmadan evvel Allah ile ruhların söyleştiği toplantı. Allah'ın ruhları yarattığı zaman, kâinatı yaratmadan evvel onları toplayıp "Elestü-bi-Rabbiküm" (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorduğu ve ruhların "Belâ" (evet, Sen bizim Rabbimizsin) diye Allah'ı tasdik ettikleri ezel meclisi.[1][2][3][4][5][6]

b. Meclis, muhabbet ve sohbet toplantısı.[4]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) DİA [BEZM-i ELEST - Yusuf Şevki Yavuz] c. 06; s. 106-108; [BEZM-i ELEST - İskender Pala] c. 06; s. 108

Bezm-i elest düşüncesi

Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir.

Farsça'da "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça'da "ben değil miyim" mânasında çekimli bir fiil olan "elestü"den oluşan bezm-i elest terkibi, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder.

Bu tabirdeki "elest" kelimesi A'râf sûresinin 172. âyetinden alınmıştır. Bu âyette, geçmişte Allah'ın Âdem oğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye hitap ettiği, onların da "evet" dedikleri belirtilmiştir. Allah'la insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye "mîsâk", "kālû belâ", "ahid", "belâ ahdi", "rûz-i elest", "bezm-i ezel" ve "bezm-i elest" gibi çeşitli adlar verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılanı, özellikle Osmanlı dinî-tasavvufî edebiyatında meşhur olanı "bezm-i elest" terkibidir. Kur'ân-ı Kerîm'in diğer bazı âyetlerinde de aynı konuya dair açık veya dolaylı ifadeler bulmak mümkündür.

Rûm sûresinde yer alan bir âyette (30/30) "*ed-dînü'l-kayyim*" (süreklilik özelliği taşıyan dosdoğru din) tâbiriyle anılan Hak dinin Allah tarafından insan fıtratına tevdi edildiği ve onun bu temel özelliğinin değişmeyeceği ifade edilir. Peygamberler tarihinde tevhid inancının büyük savunucusu Hz. İbrâhim başta olmak üzere diğer peygamberler de tebliğ hayatlarında dîn-i kayyim denilen bu ilâhî-fıtrî inancı bir irşad aracı olarak kullanmışlardır (meselâ bk. el-En'âm 6/161; Yûsuf 12/40).

Yine Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif âyetlerinde Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Âdem'den, Âdem oğullarından, çeşitli peygamberlerin ümmetlerinden Hak yoldan sapmayacakları konusunda söz aldığı ve onlarla bir nevi antlaşma akdettiği ifade edilir (bk. M. Fuad Abdülbâkī, "ahd", "mîsâk" md.leri).

Konu ile ilgili olarak **hadis**(...)ler de mevcuttur. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre Allah Âdem'i yaratınca kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları onun sırtından (sağ ve sol tarafından) veya sulbünden zerreler halinde çıkarmıştır (el-Muvatta', "Kader", 2; Müsned, I, 272).

Übey b. Kâ'b'den kendi görüşü olarak nakledilen bir rivayete göre Allah bu zerrelere ruh ve şekil verip onları konuşturmuş, sonra da kendilerini şahit tutarak, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabında bulunmuş, kıyamet gününde bundan habersiz olduklarını ileri sürmemeleri için bütün kâinatı ve Âdem'i şahit tutmuş ve daha başka tavsiyelerde bulunmuş, onlar da bütün bunları kabul etmişlerdir (Müsned, V, 135).

Bezm-i elestte yapılan sözleşmenin zamanı, yeri ve keyfiyeti konusunda İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları iki grupta toplamak mümkündür.

1. Allah'ın insanlardan aldığı ahid insan türünün fiilen dünyaya gelişinden önce gerçekleşmiş, bütün insanların zürriyeti Âdem'in sırtından zerreler halinde çıkartılmış, onlara ruh ve akıl verilerek ilâhî hitapta bulunulmuş, onlar da buna sözlü olarak cevap vermişlerdir.(...)
2. İnsanların bedenleriyle birlikte dünyaya gelmelerinden önce zerreler halindeki zürriyetlerinden (ruhlarından) topluca alınmış bir ahid yoktur. Naslarda sözü edilen sözleşme mecazi anlamda olup bedenlerin yaratılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu temel görüşü benimseyenlerin bazılarına göre mîsâk zürriyetlerin baba sulbünde yaratılışı sırasında, bazılarına göre anne rahmine yerleşip organik teşekkülünü tamamlaması esnasında vuku bulmuştur (Elmalılı, III, 2328-2331).(...)

Allah'ın insanlardan ahid ve mîsâk almasını, kendi varlığı ve birliğinin idrakini insanın psikolojik muhtevasına yerleştirmesi ve bunun sonucu olarak onun akıl yürütmeye ihtiyaç duymaksızın bu gerçeğe vâkıf olması şeklinde anlayanlar da vardır. Başta İbn Teymiyye olmak üzere Selefiyye'nin müteahhir dönem âlimleri bu görüştedirler. Onlara göre Hz. Peygamber'in her doğan çocuğun "fıtrat üzere" yaratıldığını haber vermesi bunu teyit etmektedir.(...) İbnü'l-Arabî de mîsâkla insan fıtratı arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Bezm-i elest ile ilgili olarak ileri sürülen iki ana görüşün ikincisini benimseyenler, söz konusu anlaşmanın bedenlerin yaratılmasından önce Allah ile insan zürriyetleri (ruhları) arasında karşılıklı bir konuşma şeklinde gerçekleşmediği hususunda ittifak etmiş bulunmaktadırlar. Onlara göre ilgili âyette zürriyetlerin Âdem'den değil de Âdemoğullarının sırtlarından çıkartıldığının bildirilmesi, kendilerinden nefisleri de şahit tutularak söz alındığının haber verilmesine rağmen böyle bir mîsâkın insanlarca hatırlanmaması, bu tür bir anlaşmanın fizik açıdan imkânsız olması, ayrıca mantıklı bir açıklamadan yoksun bulunması ve nihayet bu konuda ileri sürülen hadislerin sahih olmaması, bezm-i elestin Allah'la insan zürriyetleri arasında geçen karşılıklı konuşma anlamına gelmediğini gösteren delillerin başlıcalarıdır.

Birinci görüşü savunanlara göre ise zürriyetlerin beyaz ve siyah zerreler halinde yaratılışına ilişkin hadisler zayıf görülse bile Kur'ân-ı Kerîm'de Âdemoğullarının sırtlarından çıkartılan zürriyetlere, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye hitap edildikten sonra onların tekitli bir ifade ile "evet" diyerek cevap verdiklerinin açıkça belirtilmesi, insanların hitaba kabil olabilmeleri için belli bir bünyeye değil şuura sahip olmalarının gerekli bulunması, zürriyetlerin Âdem'in veya Âdem oğullarının sırtlarından çıkartılması insan gücüne ve bilgisine nisbetle imkânsız ve mantıksız görünmekle birlikte Allah'ın engin kudretine ve ilmine nisbetle mümkün ve mâkul olması, bezm-i elestin Allah'la insan zürriyetleri arasında karşılıklı bir konuşma şeklinde gerçekleştiğini gösteren delillerdir.(...)

Selefiyye'nin müteahhir dönem âlimlerince ileri sürülen görüş ise daha çok onların, ruhun bedenle birlikte yaratıldığı tarzındaki fikirleriyle irtibatlıdır (bk. İbn Kayyim, s. 252). Eğer bezm-i elestteki sözleşme birinci görüşe göre açıklanırsa ruhun önceden yaratıldığını kabul etmek icap eder ki onların kanaatine göre bu doğru değildir.

Sünnî âlimlerin çoğuna göre ise ruhlar bedenlerden önce yaratılmıştır (Zemahşerî, I, 547). Esasen Selefiyye'nin bezm-i elestteki sözleşmeyi Allah'ın varlığı ve birliğine dair zaruri bilgilerin insan ruhunun derinliklerine yerleştirmesiyle açıklaması da dünyaya gelmelerinden önce ruhlara sözlü bir telkin yapılmasını gerektirir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın da belirttiği gibi (Hak Dini, III, 2326-2327) bezm-i elestteki sözleşmenin keyfiyeti bilinmese bile bunun en azından bir "kelâm-ı nefsî" ile vuku bulduğunu kabul etmek gerekir.[1]

(1) DİA [BEZM-i ELEST - Yusuf Şevki Yavuz] c. 06; s. 106-108;

Bezm-i elest edebiyatı

Bezm-i elest dinî-tasavvufî edebiyatta bazan yalnızca "elest" şeklinde geçer ve "bezm-i ezel" olarak

da bilinir. Bezm-i elest terkibi kelime oyunları, edebî sanatlar, vezin ve kafiye endişesi vb. sebeplerle şiirde "bezm-i cân", "kālû belâ" gibi çeşitli tamlama ve tabirler halinde de kullanılmıştır. Allah ile ruhlar arasındaki en eski meclisi ifade eden bu terkibin yerine "belâ ahdi" (belî ahdi) şeklinin kullanıldığına da rastlanır.

Klasik Şark-İslâm edebiyatlarındaki yaygın anlayışa göre âşıklar sevgililerine elest bezminde âşık olmuşlardır. Elest günündeki ruhlar meclisinde âşık uyanık olduğunu, sevgilisini ilk defa orada gördüğünü ve görür görmez hemen âşık olduğunu söyler. Bu aşkın o günden beri sürüp geldiğini, aşk şarabının kendisine o gün içirildiğini ve cömertliğin o gün takdir edildiğini belirten âşık, sevgilinin en büyük âşığının da kendisi olduğunu ima eder. Âşığın elest günündeki uyanıklığı mecazidir, aslında âşık sevgilinin güzelliği karşısında sarhoş ve sergerdândır. Bu hal o günden beri devam ettiğinden âşığın olup bitenlerden haberi yoktur ve haberdar olmayı da istemez. Çünkü o gün herkes söz vermiş ve yemin etmiştir. Sevgilinin aşkına sadık kalacağına dair söz veren âşık da bunu yerine getirmek mecburiyetindedir.(...)

Elest bezminde "belî/belâ" (evet) diyenlerin mümin, "hayır" diyenlerin ise kâfir oldukları hususundaki halk inancı edebiyata da yansımıştır. Bu inanıştan dolayı âşıklar o mecliste sevgili yüzünden küfre düştüklerini söylerler. Nâilî'nin, "Gönül ki kâfir-i deyr-i elest olup kalmış/Bakıp cemâline sûret-perest olup kalmış" beyti bu hususu ifade etmektedir. Dinî-tasavvufî edebiyatta bezm-i elest ile ilgili daha değişik inanış ve görüşlere de rastlamak mümkündür. Âşık, ruhlara dünyadaki hisse ve nasiplerinin bezm-i elestte paylaştırıldığını, akıl sahibi olanların o gün aşkı seçtiklerini anlatır. Ezel sâkîsinin sunduğu içki ile sarhoş olup hâlâ ayılmadığını belirten âşık, bu sarhoşluğun harâbat ehli olmakla dünyada da devam ettiğini çeşitli şekillerde ifade eder.(1)

(1) DİA; [BEZM-i ELEST - İskender Pala] c. 06; s. 108

Bezm-i ev edna

Kendinden geçme ve insanın mukaddes ruhlar makamına yükselmesine ve "La şey" makamına delalet etmektedir. Aynı şekilde tarikat salikinin vecd ve mertebelerine de işaret etmektedir.(1)

(1) Seccadi, Cafer. a.g.e

Bî ser ü bî pâ

Melâmî taşı, Melâmî, Hamzavî mezar taşlarına verilen ad. Bu tarikat, özel derviş kıyafet ve taçlarını reddettiği için mezar taşlarında başlık bulunmaz. Melâmîler bütünüyle gizlilik esasına uyduklarından dolayı, ancak ölümlerinden sonra başsız-ayaksız anlamına gelen "bî ser ü bî pâ" denilen değişik taş formuyla rahatlıkla ayırt edilebilirler. Bu, Melâmîlere yönelik katliamlara bir gönderme olduğu gibi, canlarından geçip kendilerini tümüyle Hakk'a vermiş olduklarını da ifade eder. Taşların üzerinde kişinin tarikatla ilişkisine ait bir bilgi yoktur. Yalnız isim ve mesleğinden bahseder.(1)(2)

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., s. 28

Bıçak atılması

Evde dolaşan ölüm ruhunu ve diğer kötü ruhları uzaklaştırmak için, cenaze evden çıkarılırken arkasından bıçak atılması uygulanan davranışlardandır.(1)

(1) Artun, Erman, a.g.e., s.11

Bıçak bırakma

Ölümden hemen sonra yapılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya cesetle ilgiliyken bir bölümü de ceset çevresinde toplanmaktadır. Cesedin şişmemesi için karnına bıçak vb. metal eşya konur.(1)

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 5

Bıçakla yüzü kesme

Göktürklerde, ölümün ardından geride kalanların bıçakla, yüzlerini keserek akan kanla birlikte gözyaşı döktükleri, çaresiz kalan insanın bir takım tepkilerle acısını dile getirdiği görülmektedir.(1)

(1) Başçetinçelik, Ayşe5, Adana Halk Kültüründe Yas Tutma/ Ağıt Söyleme, s. 1

Biçici, Hür, Kamil

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 145388

Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd, Yüksek Lisans Tezi, S.854, 2004

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Biçici, Hür, Kamil

Milli Ktp./Tasnif No: 1970 Sb 582

Cumhuriyet Dönemi (1929-61) Gördes'in Geleneksel Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y.47, Sayı:1, S.169-196, 2006, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Biçici, Hür, Kamil

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr

Eyüp Sultan Mehmet Vusûli Efendi Türbesi Hazìresi, Kültürü Ve Sanatıyla Iıı. Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30mayıs 1999) S.490-501, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bid'at

a. İslâm dininde Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında bulunmayıp sonradan ortaya konan, şer'i bir delile dayanmayan İslâm dışı inanç, ibadet, fikir, hükümler, âdetler, yargılar, ilkeler, davranışlar, aşırılıklar, yenilikler.(5)(6)(7)(8)(9)(10)(1)

b. Sonradan çıkma, sonradan türeyen, ortaya çıkan şey, yeni âdet. Genellikle benimsenmeyen, iyi görülmeyen âdet ve davranışlar için kullanılır.(6)(7)(8)(10)

c. Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından açıklanan ve bizzat tatbik edilerek öğretilen mezarlık ziyaret şekline uymayan tüm ziyaretler, Hak olmayan, içine bidat karışmış olan batıl ziyaretlerdir.(3) Bir nevi ölüye tapınma olan bu gibi şeylerin İslâm'la hiçbir alakası yoktur.(4)

d. Türbe ve kabir ziyaretleriyle ilgili batıl inanç ve uygulamalar, İslâm dininde bidat olarak görülmektedir.(2)

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.

(2) Altan, Asiye. a.g.e., s. 21;

(3) Toprak, Süleyman. a.g.e., s. 145;

(4) Günaltay, M. Şemseddin, a.g.e., s. 189;

(5) Kalafat, Yaşar4. Hz. Eyyub Türbe ve Mağarası Etrafında Gelişen Halk inançları, Eyüb a.s dan Eyüp Sultan'a Halk Kültürü Köprüsü, Eyüp Sultan Semp. X. Tebliğler Eyüp Bld., s. 355;

(6) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(7) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(8) Akay, Hasan. a.g.e.

(9) DİA; [BİD'AT - Rahmi Yaran] c. 06; s. 131

(10) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bid'at Düşüncesi

Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar hakkında kullanılan bir terim.

Arapça'da "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen "bd'a" kökünden türeyen bid'at, "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhdes) şey" anlamına gelir. "Bd'a" kökünün bu sözlük mânası Kur'ân-ı Kerîm'de de yer almıştır (el-Ahkāf 46/9; el-Hadîd 57/27). Bid'at çıkarmaya ibtidâ', çıkaran veya işleyen kimseye de mübtedi' denir.

Bid'at biri geniş, diğeri dar kapsamlı olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir.

Geniş kapsamlı tarife göre bid'at *Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şey*dir. Bid'atın sözlük anlamından hareketle yapılan bu tarife göre, dinî mahiyette görülen amel ve davranışlardan başka günlük hayatla ilgili olarak sonradan ortaya çıkan yeni fikirler, uygulama ve âdetler de bid'at sayılmıştır. Başta İmam Şâfiî olmak üzere Nevevî, İzzeddin b. Abdüsselâm, Mâlikîler'den Şehâbeddin el-Karâfî, Zürkānî, Hanefîler'den İbn Âbidîn, Hanbelîler'den Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Zâhirîler'den İbn Hazm bid'atı bu şekilde kabul edenlerdendir. Bu tarifi benimseyen âlimler, görüşlerini Hz. Peygamber ve sahâbîlerden nakledilen bazı rivayetlere dayandırmaktadırlar.

Meselâ Müslim, Nesâî, İbn Mâce gibi muhaddislerin naklettiği bir rivayette (Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64; İbn Mâce, "Mukaddime", 14; Müsned, IV, 357, 359, 360, 361) Resûl-i Ekrem, İslâm'da güzel bir çığır (sünnet-i hasene) açana o çığıra uyanlar bulunduğu sürece sevap verileceğini, kötü bir çığır (sünnet-i seyyie)

açana da aynı şekilde günah yazılacağını ifade etmiş, Hz. Ömer de teravih namazını topluca kılanları görünce, "Bu ne güzel bir bid'attır" (Buhârî, "Terâvîh", 1; el-Muvatta, "Ramazân", 3) demiştir.

Bid'atı sonradan ortaya çıkan her şeyi içine alacak şekilde geniş kapsamlı olarak kabul eden âlimler, Hz. Peygamber'in bid'atı reddeden hadisleriyle her devirde günlük hayata girmesi zorunlu bulunan yenilikleri bağdaştırmanın yegâne yolu olarak onu, yapılmasında mahzur bulunmayan "iyi bid'at" (bid'at-ı hasene, bid'at-ı mahmûde, bid'at-ı hüdâ) ile yapılması yasaklanan "kötü bid'at" (bid'at-ı seyyie, bid'at-ı mezmûme, bid'at-ı dalâl) diye ikiye ayırmayı uygun bulmuşlardır. Kur'an'ı bir mushafta toplamak, teravih namazını cemaatle kılmak, minare ve medrese inşa etmek iyi bid'ata, *kabirlerin üzerine türbe yapmak ve buralara mum dikmek* de kötü bid'ata örnek olarak gösterilebilir. Bu anlayışa göre hadislerde reddedilen kötü bid'attır. Şâfiî fakihlerinden İzzeddin b. Abdüsselâm daha da ileri giderek bid'atı mükellefin fiillerine paralel olarak vâcip, mendup, mubah, mekruh, haram olmak üzere beşe ayırmaktadır.

Bid'atı **dar kapsamlı** olarak anlayanlar ise onu, *"Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şey"* diye tarif etmişlerdir. Bu görüşü benimseyenler arasında, Mâlikîler'den başta İmam Mâlik olmak üzere Turtûşî, Şâtıbî; Hanefîler'den Bedreddin el-Aynî, Birgivî; Şâfiîler'den Beyhakī, İbn Hacer el-Askalânî, İbn Hacer el-Heytemî; Hanbelîler'den Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Receb sayılabilir. Bunlara göre dinle ilgisi ve dinî mahiyeti bulunmayan şeyler bid'at sayılmaz; bu bakımdan örf ve âdet türünden olan davranışlar bid'at kavramının dışında kalır. Dar kapsamlı bid'at anlayışına sahip olanlar görüşlerine mesnet olarak, "İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir" (Müslim, "Cuma", 43); "Sonradan ihdas edilen her şey bid'attır" (Nesâî, "Îdeyn", 22; İbn Mâce, "Mukaddime", 7) ve "Her bid'at dalâlettir" (Müslim, "Cuma", 43; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6) meâlindeki hadislerin genel ifadelerini esas almışlardır. Bunlar diğer grubun dayandığı hadisleri de kendi görüşleriyle bağdaşacak şekilde yoruma tâbi tutmuşlardır. Meselâ yukarıda söz konusu edilen hadis, "Kim İslâm'da güzel bir çığır (sünnet-i hasene) açarsa" anlamında değil, "Kim İslâm'da güzel bir çığırı (sünneti) ihya ederse" anlamındadır. Hz. Ömer'in teravih namazının cemaatle kılınması için söylediği "ne güzel bir bid'at" sözündeki "bid'at" da terim anlamında değil sözlük anlamında kullanılmıştır.

Bid'at konusundaki görüşleri ve bu alana tahsis ettiği el-İtisâm adlı eseriyle dikkati çeken Şâtıbî, bid'atı "sonradan ortaya konan dinî görünümlü yol" olarak tarif etmiştir ki ona göre kişiler bu yola Allah'a daha çok kulluk etmeyi istedikleri için girerler. Dinî görünümlü olmayan, dinî telakki edilmeyen hususlar bid'at sayılmaz. Meselâ bir kimsenin helâl olan bir şeyi kendisine yasaklaması bid'at değildir; ancak bu yasaklamayı dindarlık vesilesi sayması bid'attır. Bu bakımdan bid'atın iyi veya kötü diye nitelendirilmesi isabetli olmaz, daha doğrusu bid'atın iyi olması söz konusu değildir; çünkü iyi bid'at denilenler esasında bid'at olmayan şeylerdir. Şâtıbî, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın beşli ayırımına da karşı çıkmıştır. Ona göre sonradan ortaya konulan ve dinî mahiyette görülen yeniliklerin şer'î bir dayanaktan hareketle vâcip, mendup veya mubah bid'at diye nitelendirilmesi doğru değildir. Çünkü şer'î dayanağı bulunan bir ibadet ve uygulama bid'at sayılmayacağı gibi bu şekilde bid'at-ı hasene sayılan hususlar da maslahat veya aslî ibâha prensibiyle izah edilebilir. Bu sebeple bid'atı mekruh ve haram diye ikiye ayırmak mümkünse de iyi veya kötü şeklinde tasnif etmek yahut İbn Abdüsselâm'ın yaptığı gibi beşe ayırmak mümkün değildir. Şâtıbî'den önce İbn Teymiyye de aynı paraleldeki görüşlerini dile getirmiştir.(...)

Doğurduğu sonuçlara göre bid'atın hasene-seyyie diye ikili veya vâcip, mendup, mubah, mekruh ve haram şeklinde beşli tasnife tâbi tutulmasından başka itikadî-amelî, fiilî-terkî, ibadetlerle veya günlük yaşayışla ilgili olmasına göre taabbüdî-âdî şeklinde ayırımları da yapılmıştır. Ayrıca hiçbir dinî delile dayanmayan bid'at (bid'at-ı hakîkî) ile bazı yönleriyle dinî bir delile dayanıyormuş intibaı verdiği halde uygulandığı biçimiyle delilden mahrum bulunan bid'at (bid'at-ı izâfî) şeklinde diğer bir ayırım daha yapılmıştır. Hakiki bid'ata örnek olarak kişinin helâl bir yiyeceği dinî duygularla kendisine haram kılması, Şiîler'in aşure günü

başlarını, yüzlerini tırmalayıp tokatlaması, izafî bid'ata örnek olarak da dinî bir delille tesbit edilenler dışında belirli günlerde oruç tutmaya veya belirli vakitlerde namaz kılmaya özel bir önem verilmesi gösterilebilir.(...)

Bid'atla mücadele konusunda İslâm âlimlerinin bir kısmı fitneye sebep olabileceği endişesiyle müsamahalı davranmayı uygun bulurken genellikle ilk selef âlimleri, özellikle de Hanbelî gruplar ve İbn Teymiyye bid'atlara karşı sert bir tutum sergilemişlerdir. İbn Teymiyye, yaşadığı asrı sünnetten uzaklaşan ve bid'atlara dalan bir çağ olarak nitelendirmekte ve bid'atlarla en sert şekilde mücadele etmenin gerektiğine inanmaktadır. (...) Kâtib Çelebi halk arasına yerleşen bid'atları ortadan kaldırmanın çok zor olduğunu, bu konuda din ve devlet adamları tarafından gösterilen gayretlerin boşa gittiğini, bu sebeple bid'atlara ve bid'at ehline karşı yürütülecek mücadelenin müsamahalı olmasının gerektiğini belirtmektedir (Mîzânü'l-hak, s. 72-73).

İslâm âlimleri tarih boyunca kabule şayan olmayan bid'atın sınırlarını çizmek ve halk arasında yaygınlaşan bid'atlarla mücadele etmek amacıyla çok sayıda eser kaleme almışlardır. Bunlar arasında Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin (ö. 286/899) el-Bida ve'n-nehyü anhâ, İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) Kitâbü'l-Havâdis ve'l-bida, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/ 1267) el-Bâis alâ inkâri'l-bida ve'l-havâdis, İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (ö. 737/ 1336) el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-amâl bi-tahsîni'n-niyyât, İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) el-İtisâm, İdrîs b. Baytekin et-Türkmânî'nin Kitâbü'l-Lüma fi'l-havâdis ve'l-bida, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) el-Emru bi'l-ittibâ ve'n-nehyü ani'l-ibtidâ, Osman b. Fûdî'nin (ö. 1232/1817) İhyâü's-sünne ve ihmâdü'l-bida, çağdaş âlimlerden Ali Mahfûz'un el-İbdâ fî medârri'l-ibtidâ, Muhammed Bahît'in Ahsenü'l-kelâm fîmâ yetealleku bi's-sünneti ve'l-bidai mine'l-ahkâm, Muhammed Abdullah Dirâz'ın el-Mîzân beyne's-sünne ve'l-bida, İzzet Ali Atıyye'nin el-Bida tahdîdühâ ve mevkıfü'l-İslâmi minhâ adlı eserleri sayılabilir.(1)

(1) DİA; [BİD'AT - Rahmi Yaran] c. 06; s. 131

Bid'i Ziyaret

Peygamber Efendimiz (s.av) tarafından açıklanan ve bizzat tatbik edilerek öğretilen mezarlık ziyaret şekline uymayan tüm ziyaretler, Hak olmayan, içine bid'at karışmış olan bâtıl ziyaretlerdir.(1)

(1) Toprak, Süleyman. a.g.e., s. 145

Bidâyet

a. Sülûkun başlangıcı tasavvuf yolunun ilk merhalesi. Saliklerin hallerinden birisidir. Nefsin, kendi gücüyle kendi bedenini hal ve geleceği itibarıyla faydalı olacak şekilde şeriata uygun olarak idare etmesi ve yönlendirmesi. *Salikin "seyru İlallah"ın başlangıcında riayet etmesi gereken şeylere seyrin başlangıcı olduğu için bidâyet denir.*(2)(3)

b. Alışılmış hayattan emredilen bir hayata çıkmak, sonra takdir edilene, sonra yine alışılmış olana dönmektir.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Bihişt

a. Firdevs, cennet, uçmak. Allah'ın iyi ve salih kullarının kıyametten sonra gidecekleri yer.(1)(2)(3)(4)

b. Ruhani cennet, yani bedenin aracılığı olmadan kalbin duyduğu manevi zevk ve hazlar.(2)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uudağ, Süleyman. a.g.e
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bilgelik

Bilge olma, olayları erdem ve bilgiden gelen bir üstünlükle değerlendirme durumu. Doğru yargılama, yani aklın erdemi.(1)(2)

(1) Şenel, Cahid. a.g.e., . 6-4;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bilget, N. Burhan

Gazi Ün. Merkez Ktp./Tasnif No: Na6177bil 1993

Sivas Anıt Mezarları, 53 S. : Res, Plan., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları ; 1446. Sanat-Sanat Tarihi; 26-28, 1993, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bimarhane

Piri Mehmet Efendi'nin halk arasında birçok kerameti olduğuna, sağlığında Gökçay'daki Sarıdere'de abdest alacak su bulamadığı için, asasını yere vurarak su çıkarttığına, bazı olayları önceden haber verdiğine inanılmaktadır. Tekkesine gelen akıl hastalarına önce okuyup üflediği, sonra tekkesi içinde bulunan Yeşil Direği kucaklamalarını istediği, bu işlemlerden sonra da akıl hastalarının iyileştiği rivayet edilmektedir. Halk arasında bu tekkeye "Bimarhane" denmektedir.(1)

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e., s. 85

Bin Tanrılı İl

"Bin Tanrılı İl" olarak bilinen çoktanrılı inanca sahip, Anadolu'nun en eski uygarlıklarından biri olan Hititlerin (M.Ö 1200-2000) ölümden sonraki hayata inanıp inanmadıkları hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.(1)

(1) Öztürk, Burcu. "14. Yy. Anadolu Kümbetlerinde Kripta Problemi", Marmara Ünv. Türkiyat Araştırma Ens.Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul (2008); s. 4

Bina Emini

Arşiv belgelerinin tetkiki, yapıların onarımında görev alan çalışanlara denir.(1)

(1) Önkal, Hakkı-Üstün, Ayşe, Eyüp'teki Bazı Cami ve Türbelerin Tamiriyle İlgili Arşiv Belgeleri Hakkında Görüşler, Eyüp Bld Eyüp Sultan Sempozyumu IV. Tebliğler, s.145

Birinci Sınıf Mezar

Belediyece tayin edilecek bir ücret karşılığında en fazla 12m² olarak tespit edilerek daimi surette temin edilmiş olup, aile bireylerine intikal eden aile mezarlığıdır.(1)

(1) Güler, Çağatay-Çobanoğlu, Zakir, Mezarlıklar Tesisi Ölü Defin ve Nakil İşleri, Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No. 20, s. 12

Birişt

Melek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Bırobıro

Aladağ Yörüklerinde, Çukurova "Bırobıro" diye bilinen ve korku veren bir canlının varlığına inanılır. Bırobıro seslendiği insanı kandırabilirse onu ikiye böleceği inancı vardır. Bir kuş gibidir. Loğusaya zarar vereceği düşünüldüğünden uğursuz sayılır.(1)

(1) Artun, Erman, a.g.e., s.6

Bir Tutam At Kılı (İziler)

Eski Türklerin inancına göre hemen her dağın, her gözenin, her gölün, ırmağın "izi" adı verilen sahipleri bulunmaktadır. İşte bu "izi"ler insandan kurban isterler. Kurban sunmayanlara ise, zararlarının dokunacağına inanırlar. Bu kutsal ruhlar zarar vermeyi sevmezler. Bir tutam at kılı bağışlamak bile zararlarından kurtulmak için yeterlidir.(1)

(1) Altan, Asiye, a.g.e., s. 24

Birinci Abdülhamid Han Türbesi-İstanbul

(1) Önkal, Hakkı.4 a.g.e. s. 231,

(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 1, s. 37

Birinci Ahmed Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 1 s. 10,

(2) Aydın, Yüksel İ. Padişah Türbeleri, Kubbealtı Yay. 2009 s. 34, s. 78

Birinci Alaeddin Keykubad Türbesi-Konya

(1) DİA, Cilt. 26 s. 190

Birinci Baybars Türbesi-Mısır

(1) DİA, Cilt. 5 s. 222

Birinci Bayezid Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 5 s. 234

Birinci Gıyaseddin Keyhusrev Türbesi-Konya

(1) DİA, Cilt. 26 s. 190

Birinci İzzeddin Keykavus (Yarım Türbe) Türbesi-Konya

(1) Erdemir, Yaşar. a.g.e., s. 191

Birinci İzzettin Keykavus Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 90

Birinci Keykavus Türbesi-Sivas

(1) DİA, Cilt. 25 s. 353

Birinci Murad Türbesi-Kosova

(1) DİA, Cilt. 18 s. 294

Birinci Murad Hüdavendigar Türbesi-Bursa

(1) Önkal, Hakkı.4 a.g.e. s. 278,
(2) Aydın, Yüksel İ. a.g.e. s. 24,
(3) Cengiz, İsmail. "Prusa'dan Günümüze Bursa, Medeniyetin İpek Şehri." Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., (2008). s. 76,
(4) Öcalan, Hasan Basri. "Evliya Çelebi, Seyhatname'ye Göre Ruhaniyetli Şehir Bursa." Bursa İl Özel İdaresi, 169. Ankara (2009) s. 76

Birinci Mustafa ve İbrahim Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 66.
(2) DİA, Cilt. 31, S5. 275,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 5, s. 543

Birinci Sultan Selim Türbesi-İstanbul

(1) Önkal, Hakkı.4 "Osmanlı Hanedan Türbeleri." Vol. 22. Kültür Bakanlığı, (1992). s. 122

Birsen, Ünal

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8-14
Adana Etnoğrafya Müzesindeki Mezar Taşları, Atatürk Ü.İlahiyat Fak. Yayınları, 1999, Erzurum 56

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bisomus

İki bölümü olan bir lahit.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Bitik

a. Amel defteri.[1]

b. Muska, efsun, üfürük.[1]

c. Hastalık veya yorgunluk sebebiyle gücü kalmamış olan.[1]

d. Durumu kötü,[1] mahvolmuş, ümitsiz bir durum almış, bitmiş.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Bitkisel Süsleme

İslamlığın ilk yıllarından itibaren dini ve sivil mimarilerde rastlanmaktadır. Türk İslam bitkisel süslemelerinde en çok kullanılanlar, *asma yaprakları, sarmaşıkları, rumi, palmet, palmiye dalları, kenger ve kıvrık dallar*dır. *Gül, karanfil, lale, nar çiçeği, sümbül gibi üsluplaştırılmış çiçekler ve selviler* de kullanılmıştır. (Yetkin, 1956, 34)[1]

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Biyolojik Ölümsüzlük

a. Ölümden sonra yeniden dirilişe, bir başka âlemde ölümsüzlük olarak hayatın devam edeceğine inanmak.[1]

b. Kişinin ölümünden sonra neslinin evlatları tarafından sürdürülmesidir. Bu bağlamda Âdem ve Havva'nın kıyametin kopacağı vakte kadar ölümsüzleştikleri söylenebilir, zira o vakte kadar yaşayacak her insan, onların bir parçası, soylarının bir devamı olarak yaşayacaktır.[2]

(1) Yazoğlu, Bahattin, Ölümsüzlük İnancının Dayandığı Temeller, s. 3;
(2) Aydar, Hidayet, a.g.e., C 41, s. 1, s. 83.

Bodrum Mezar

Eskiden türbe yada kiliselerde, yeraltında yapılan ölü odası.[1]

(1) Hasol, Doğan. a.g.e.

Bogovin Mehmet Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 579

Boğazkesen Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 69,

(2) Erdoğan, Abdülkerim.1 a.g.e. s. 229,

(3) Bozkurt, Tolga. "Beypazarı'ndaki Türk Devri Yapıları" Kültür Ve Turizm Bak. Yay. Ankara (2004). s. 124

Boğazlamak

a. Bir canlıyı, boğazını kesmek suretiyle öldürmek.[1][3]

b. Gaddarca, haince, hunharca, acımasızca, kan dökerek öldürmek.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Boğazlanmak

a. Boğazı kesilerek öldürülmek.[1][2]

b. Haince öldürülmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Boğazlaşmak

a. Birbirini boğazlayarak öldürmek.[1]

b. Öldüresiye, kıyasıya dövüşmek, kavga etmek.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Boğazlatmak

İnsanı veya hayvanı haince, gaddarca öldürtmek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Boğdurulmak

a. Birinin emriyle boğulmak suretiyle öldürülmek.[1]

b. Birisi tarafından boğdurmak işi yapılmak.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Boğma

Boğmak eylemi,[1][2] havasız bırakarak öldürme.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Boğmak

a. Bir canlıyı ağzını, burnunu tıkamak, boğazını sıkmak veya suya batırmak suretiyle nefes almasına engel olarak öldürmek.[1][2]

b. Sıkmak, bunaltmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Boğulmak

a. Herhangi bir nedenle havasızlıktan, nefes alamamaktan dolayı ölmek.[1][2]

b. Yok olmak, ortadan kalkmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Bolulu Himmet Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Bomos

Sunak ve mezar altarının Yunancası. Anadolu'da sık görülen bir mezar tipi. Antik Roma'da İ.S 1-2. yüzyıllarda popüler olan bu mezar tipinde değişik süslemeler vardır.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Bonaventure Mezarlığı – Gürcistan

Pek çok şehide ev sahipliği yapan Bonaventure Mezarlığı, ruhlarıyla değil heykelleriyle ünlü bir mezarlıktır. Bunlardan bir tanesi küçük bir kız olan

Gracie Watson'a ait heykeldir. Küçük kızın heykelinin etrafında pek çok hediyelik eşya bulunmaktadır ve söylentiye göre bu hediylerden biri alındığında Watson'ın heykeli gözyaşları dökmektedir.

(1) https://onedio.com/haber/dunyanin-dort-bir-yanindan-aklinizi-ucuracak-derecede-urkutucu-25-mezarlik-733955

Borazani Ali Dede Türbesi-Yunanistan

(1) DİA, Cilt. 6 s. 284

Borazânî Ali Dede Mescidi Ve Türbesi

Rodos'ta XVI. yüzyılda kurulmuş Gülşenî tekkesini meydana getiren mescid, türbe ve meşrutadan ibaret küçük bir külliye.
Kanûnî'nin 1522 Rodos seferinde borazancıbaşı olan Ali Dede, aynı zamanda Gülşeniyye'nin kurucusu İbrâhim Gülşenî'nin halifelerinden Abdi Halife'nin dervişlerindendi. Rodos'un fethinden sonra padişahın izniyle buraya yerleşerek Halvetiyye'nin Gülşeniyye şubesine bağlı bir tekke açtı. Rodos'ta Kaleiçi'nde Omiriu sokağında küçük bir külliye halinde düzenlenmiş bulunan yapılar, avlu içindeki bir mescid, bir türbe ve bir meşrutadan meydana gelmektedir. Ali Dede ilk dergâhını, Diocletianus zamanında (284-307) öldürüldüğüne inanılan Azize Kyriaki'ye ithaf edilmiş XIV. yüzyıla ait bir kilisenin yanında yer alan bir evde kurmuştu. Bu küçük kilise fetihten sonra bir minare eklenerek camiye çevrilince Ali Dede de tekkesini buraya nakletmiştir. Daha sonra halk buraya Alaca Tekke veya Borazânî Ali Baba Mescidi demeye başlamış ve bu isim caminin adı haline gelmiştir. Kesme taştan yapılmış üzeri beşik tonozlu, tek kapılı ve alçak pencereli bina mahallî üslûbun tipik bir örneğidir. Sol taraftaki minareye yuvarlak kemerli bir kapı ile dışarıdan girilir. Bütün Rodos'taki benzerlerinde olduğu gibi klasik özellikte olan minare, kare bir temel kaideye oturan sekiz cepheli bir pabuç kısmı üzerinde yükselir. Üçgenli örgülerle esas silindirik gövdeye geçilen tek şerefeli ve kısa olan bu minarenin konik külâhı da taştandır. Günümüzde alemi düşmüşse de minare nisbeten iyi bir durumdadır.

Mescidin kapısı üstünde mermerden çift sütun üzerine on satır halinde ta'lik hattıyla yazılmış tamir kitâbesi bulunmaktadır. Feyzî mahlaslı bir şairin yazdığı kitâbe metnine göre harap olan tekke, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Kayserili Ahmed Paşa tarafından kendi parasıyla 1287'de (1870-71) tamir ettirilmiştir.

Mescidin sol duvarına bitişik olan **türbe** tamamen müstakildir. Yapı malzemesi ve üslûbu minare ile hiçbir benzerlik göstermez. Küçük, kare planlı, üzeri ahşap çatılı ve biri yanda olmak üzere iki pencerelidir. Ahşap sandukanın etrafı demir bir şebeke ile çevrilidir. Türbenin giriş kapısı üzerinde dört satırlık mermer bir kitâbe vardır. Yazı tarzı mescidinkiyle aynı özellikler taşıyan bu kitâbenin metni şöyledir: "Tarîkat-ı Aliyye-i Gülşenî mürşidânından Boruzen Ali Baba Fâtih Sultan Süleyman Hazretleri'yle fî 20 Receb 928'de [15 Haziran 1522] birlikte gelip fî 5 Saferü'l-hayr 929 [24 Aralık 1522] tarihinde Rodos'un fethinde bulunup fetihten sonra Rodos'ta ihtiyâr-ı ikamet eylemiş, irşad ile imrâr-ı vakt ederek irtihal etmiştir. Rahmetullahi aleyh".

Burada dikkati çeken önemli husus, kitâbenin hangi tarihte konulduğunun belli olmayışıdır. Ancak her iki kitâbe tipik XIX. yüzyıl eseri özellikleri göstermektedir. Bu da Ahmed Paşa'nın mescidi tamir ettirirken Borazânî Ali Dede'nin türbesini de yaptırdığını gösterir. Zira türbenin inşaat malzeme ve tekniği XIX. yüzyıl özelliğini taşımaktadır. Ayrıca Borazânî Ali Dede'nin sandukasının baş ve ayak taşları da yoktur. Çevrede yapılan araştırmalarda XVI. yüzyıla ait bir mezar taşı veya kitâbe parçası da bulunamamıştır. Büyük bir ihtimalle buradaki taşsız mezarın üzerine Ahmed Paşa bu türbeyi tamamen bir makam olarak inşa ettirmiştir. Omiriu sokağındaki dar girişten mescide kadar olan yer döşemesi tipik Rodos işi motiflidir.

Bu küçük külliyenin bugünkü durumu ise içler acısıdır. Türbenin çatısı çökmüş, sanduka da yer yer parçalanmıştır. Ardiye olarak kullanılan cami harimi de çok bakımsız ve arka bahçesi çöplük görünümündedir. Çökerek yok olmaya terkedildiği anlaşılan cami ve türbenin kurtarılması, Rodos'ta henüz ayakta duran bir fetih eserinin ihyası mânasını taşıdığından önemlidir.[1]

(1) DİA, [BORAZÂNÎ ALİ DEDE MESCİDİ ve TÜRBESİ - Esin Yücel-Turnalı] c. 06; s. 285

Bosnalı Gazi İbrahim Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 20,
(2) Envanter. a.g.e. No: 52

Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38,
(2) Envanter. a.g.e.

Bostan Çelebi Türbesi-Konya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 121

Bostan Çelebi Türbesi-Isparta

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e. s. 89

Boyacıköy Ermeni Mezarlığı

Reşitpaşa Mah., Zergerdan Sok. No: 7, 34467 Emirgan.

Ermeniler'in bu semtte 18. yüzyıldan beri var olduklarını dikkate alarak mezarlığın da o tarihlerden itibaren var olduğunu tahmin edebiliriz. Alanı ise 1650 m^2 dir.

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

Boyacı Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 125

Boyalı Köy Eyvan Türbesi-Afyonkarahisar

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 20

Boyalı Mehmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 128,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 22

Boyatı

Ağıt.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Boynunu Vurmak

Boynun kesilmesi şeklinde uygulanan idam cezası.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Boyraz, Şeref

Türkiye Diyanet Vakfı İ S A M Ktp./Tasnif No: 726.8/Boy.T

Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri, Akçağ, S.255, 2003, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bozca Şıh Türbesi-İçel

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Bozgeyik Dede Türbesi-Zonguldak

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 322

Bozlak

a. Feryat etmek, haykırmak, ağlamak, sızlamak anlamlarına gelen bozlak, Divânu Lügati't-Türk'te "ses vermek, bağırmak", "bozlatmak" şeklinde yer almakta; Dede Korkut hikâyelerinde ise "bağıra bağıra ağlamak, feryat etmek, deveyi bağırtmak", anlamlarına gelen "buzlamak", "buzlatmak" şeklinde geçmektedir. Azerbaycan Türkçesinde de "agı" kelimesiyle karşılanmaktadır.

b. Bozlak, Türk Edebiyatında "kısa hikâye"dir.

c. Türk Halk Müziğinde "uzun hava" olarak adlandırılmaktadır.[1][2][3][5] Orta Anadolu'daki Abdallar ile Güney Anadolu'da yaşayan Avşarların söyledikleri ezgilerdir. Genellikle erkekler tarafından söylenir.[4]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78,
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.
(5) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Bozlav

Nogay Türklerinde ölümün olduğu evde ağıt yakılır. Söylenen ağıta "bozlav" denir.[1][2]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78;
(2) Kaya, Doğan. a.g.e.

Bozlavcı

Ağıt söyleyen kadın.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Bozlayıcı

Ölümün olduğu evde ağıt yakılır. Bağırarak, dövünerek, ağlayanlar susarak bu yürek sızlatan ağıdı dinlerler. Ağlayıcılara bozlayıcı denir.(1)

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78

Bozoğlan Dede Türbesi-Zonguldak

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 321

Börklü İnsan Heykeli

Kıpçaklara ait örneklerini bildiğimiz kurganların yanı sıra Kök-Türkler'de de kabir taşı olarak kullanılan koç heykelleri ve Kemek/Kıpçaklar kolundan Kırgızların eseri olarak başlıklı, börklü insan heykelli mezar taşları bulunmuştur.(1)

(1) Demirel, Feray. a.g.e., s. 13

Budak Efendi Türbesi-Konya

(1) Tatır, İbrahim. "Konya Ereğli'deki Türk İslam Devri Eserleri," Selçuk Ün. Ed. Fak. 1989/19.

(2) Nar, Hasan. Gülşah Kılıç, Besim s. Baş. a.g.e. s. 71

Budela

Abdal ve budela, ariflerin nezdinde meşhur kutbun halifeleri olan yedi kişidir. Bunlardan birisi bulunduğu yerden bir yere yolculuk yapmak istediğinde cismini ve bedenini orada bırakarak yolculuk yapar, öyle ki eğer bir kimse onun cismini bu halde görecek olsa bunun onun ruhu mu cismi mi olduğunu anlayamaz. Bedel kelimesinin anlamı da budur başka bir şey değil. Yani bedeninde kendi yerine bir bedel bırakır.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Budmak

Donarak ölmek, buymak, donmak.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Buga Dede Türbesi-Muğla

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 298

Bugatay Aka-Şirin Türbesi-Ahlat

(1) Çöteli, M. G. a.g.e. s. 63

Bugünlük Yarınlık

Çok yakın bir zamanda olması beklenen doğum veya ölüm için söylenir.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Buhar Olmak

"Kaybolmak, yok olmak" anlamlarında kullanılan bu ifade, cesetlerin yakılarak ruhun havaya yüceltilmesi geleneğinden kalmadır.(1)

(1) Koçak, Ahmet. a.g.e., s. 85.

Buharalı Hacı Yusuf Efendi Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Buhur

a. Özellikle dini törenlerde kokusu için yakılan ve tüterek yanınca etrafa güzel bir koku yayan öd ağacı, amber, günlük gibi maddeler, tütsü.(1)(2)(3)(4)

b. Ölünün gerek yıkanışı, gerekse kefenlenişi sırasında değişik kokulu maddeler yakılıp tüttürülür, cesede ve kefene çeşitli kokular, yağlar, kutsal sular dökülür. Yakılarak koku çıkarılan maddelerin başında buhur gelir.(6)

c. Cenazeden sonra evde buhur tüttürülmesi, ölümün evdeki diğer bireylere bulaşmasını önlemek içindir.(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

(4) DİA; [BUHUR - Sargon Erdem] c. 06; s. 384

(5) Artun, Erman, a.g.e., s. 11;

(6) Başçetinçelik, Ayşe4, a.g.e., s. 1

Buhur Tarihi

Ateşe atılmak veya özel bir kap içinde yakılmak suretiyle güzel kokulu dumanından faydalanılan madde, tütsü.

Aslı Arapça bahûr olan buhur, koku veya kokulu buhar (duman) çıkarıcı maddelere verilen ad-

dır. Bu tür maddelere başka dillerde de "tütmek, duman ve koku çıkarmak" köklerinden türeyen isimler verildiği görülmektedir: İbrânîce ketôreth (ketûrâ; Arapça'da takattur tütsülemek); Sanskritçe dhuma; Grekçe thyos, thymiama; Latince tus, turis gibi.

Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihrî törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayi serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır. Ele geçen arkeolojik buluntu ve yazılı belgelerden Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Aztek ve İnka gibi eski medeniyetlerin hepsinde tütsü yakmanın mânevî temizlenme ve tanrılara yaklaşma aracı olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Genelde birleşen çeşitli inançlara göre güzel kokulu dumanlar tanrıları hoşnut etmekte, eğer kızgınsalar öfkelerini yatıştırmakta, yapılan duaların göğe yükselip tanrılara ulaşmasına ve kabulüne vesile olmaktadır. Aynı zamanda da meleklerle iyi ruhları tütsü çevresine toplarken güzel şeylerden hoşlanmayan şeytanlarla kötü ruhları da kaçırmaktadır. Dolayısıyla tütsülenen yer ve kişiler kötülüklerden uzak tutulup iyiliklere yaklaştırılmış, böylece mânen temizlenmiş sayılmaktadır. Aslında, gerçekleştiğine inanılan bu olayların, mistik atmosfer içinde baygın kokuların insanlara verdiği rehavet ile müsbet duygulardan ve ayrıca baharat dumanlarının baş ağrısı gibi bazı fizyolojik rahatsızlıklara iyi gelip zararlı böcek ve haşeratı kaçırmasından ibaret olduğu şüphesizdir.(...)

Semavî dinler içinde buhur yakmaya en fazla önem veren din eski **Mûsevîlik**'tir. Çünkü buhurun nasıl hazırlanacağı (Çıkış, 30/34-38) ve ne zamanlar yakılacağı (Çıkış, 30/7-8) bizzat Rab tarafından bildirilmiştir; ayrıca buhur sunağının ne şekilde yapılacağı da en ince ayrıntılarına kadar yine Rab tarafından tarif edilmiş (Çıkış, 30/1-6) ve Tevrat'ın pek çok yerinde bu emirler çeşitli şekillerde tekrarlanmıştır. Mûsevîlik'te, çok tanrılı dinlerde olduğu gibi, buhur dumanlarının Tanrı'nın öfkesini yatıştırdığına inanıldığı da yine Tevrat'tan anlaşılmaktadır (Sayılar, 16/44 vd.).

Hıristiyanlık'ta buhur duaların Tanrı'ya yükselmesinin sembolü kabul edilmekte ve bu sebeple dinî törenlerde asma buhurdanlar görevli çocuklar tarafından sallanmak suretiyle dumanı kiliseye yayılmaktadır. Buhur dumanının Tanrı'ya yükselen duaları sembolize etmesi Yeni Ahid'den kaynaklandığı halde (Vahiy, 8/4 "Ve Tanrı'nın önünde meleğin elinden, mukaddeslerin duaları ile buhurların dumanı çıktı"), kilise kayıtlarında IV. yüzyıldan önce dua sırasında buhur yakıldığına dair bir işaret bulunmamaktadır. Bu hususta IV-VIII. yüzyıllar arasında bazı kayıtlara rastlanmakta ise de buhur yakmanın gelenek halini ancak IX. yüzyılda aldığı ve bu tarihten itibaren Yunan ve Latin kiliselerinin her ikisinde de buhur kullanımının yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Bunun sebebi, hemen tamamı Hindistan ve Arabistan menşeli olan buhur maddelerinin daha önce hıristiyan ülkelerinde kolaylıkla bulunamayışına bağlanabilir. Nitekim buhurun Batı kiliselerinde Doğu kiliselerine nisbetle daima daha kısıtlı kullanıldığı bilinmektedir. Bugün Katolik ve Ortodokslar'a ait önemli âyinlerin tamamında buhur kullanılmaktadır. Çeşitli Protestan kiliselerinin Reformlar'ın hemen başlarında (XVI. yüzyıl) terkettikleri buhur geleneği, XIX. yüzyılın ortalarında Tractarian (Oxford) hareketinin etkisiyle Anglikan Kilisesi'nde tekrar benimsenmiş, fakat yine de diğerlerine göre sınırlı tutulmuştur.

Müslümanlık'ta ibadetlerle ilgili bir buhur yakma geleneği yoktur. Ancak güzel kokuyu çok seven, devamlı surette kokulu yağ kullanarak bunu ashabına da tavsiye eden ve hatta kızı *Zeyneb'in vefatında naaşının birkaç defa sidr ile yıkanıp sonuncu suyuna kâfur katılmasını isteyen* Hz. Peygamber'in (Buhârî, "Cenâiz", 8, 9, 13) ibadet maksadıyla değil fakat güzel kokmaları için mescidlerde buhur yakılmasını emrettiği bilinmektedir (Kettânî, s. 87).

Ayrıca Hz. Ömer'in minbere oturduğu zaman âzatlısı Abdullah el-Mücmir'in buhur yaktığı ve bu sebeple el-Mücmir (buhurdan yakıcı) lakabını taşıdığı rivayet edilmektedir. Coğrafyacı İbn Rüste ise (X. yüzyıl) Hz. Ömer'in Medine'deki mescide, üzeri insan figürleriyle süslü Suriye işi bir gümüş buhurdan hediye ettiğini bildirmekte (el-'Alâku'n-nefîse, s. 66) ve bu bilgiler İslâm'ın ilk yıllarında mescidlerde buhur yakmanın bir gelenek haline geldiğini göstermektedir. Ancak buhurun

Hz. Ömer'in minbere oturduğu sırada yakılmasından anlaşıldığına göre bu gelenek yalnız cuma ve bayram namazlarına inhisar etmiş olmalıdır.

Nitekim yine İbn Rüste, kendi yaşadığı devirde buhurun daha çok saraylarla konaklarda halife ve beyler tarafından kullanıldığını, bazan da cami ve mescidlerde yakıldığını söylemektedir. XII. yüzyıl seyyahlarından İbn Cübeyr, ramazan ayında Mekke'de kıldığı bir namazdan bahsederken camide bol miktarda buhur yakıldığını açıklamakta (er-Rihle, s. 129), XIII. yüzyılda ise Mevlânâ duayı buhur dumanına benzetmektedir (Mesnevî, VI, beyit nr. 4216-4217).

Nâdir bulunduğu için pahalı bir madde olan buhurun zamanla camilerde cuma, bayram ve teravih namazları sırasında da yakılmasından vaz geçilmesine karşılık yine İslâm'ın ilk asırlarından itibaren özel olarak kullanılmasına devam edilmiştir.

Meselâ Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795), yalnız hadis dersi verirken Hz. Peygamber'e bir saygı nişanesi olmak üzere boy abdesti alarak en temiz elbiselerini giyip güzel kokular süründüğü ve odasında buhur yaktırdığı (Kadî İyâz, I, 154), Abbâsî Halifesi Me'mûn'un (813-833) her salı günü sarayına topladığı âlimlerin, huzura alınmalarından önce yemek yedirilerek buhurdan yakılmış odalarda tütsülendirildikleri (Mes'ûdî, IV, 19) bilinmektedir.

Bugün de mevlid, tasavvuf müziği icrası ve sünnet töreni gibi dinî veya kökeni dinden kaynaklanan toplantılarda bu gelenek devam ettirilmekte ve Kahire gibi geleneklerine bağlı İslâm şehirlerinin eski çarşılarında, elde dolaştırılan buhurdanlar ücret karşılığı dükkânlara sokularak havaları tütsülendirilmektedir.

Milâttan önce XI. yüzyıldan beri, altın kadar kıymetli buhur sayesinde zengin olduğu bilinen ve halen dış gelirlerinin % 10'unu buhur ihracatından elde eden dünyanın bir numaralı buhur üreticisi Yemen'de ise buhur kullanımı günlük hayatın içine girmiş olup topluca oturulan hemen her yerde buhur yakılmakta ve özellikle mübarek günlerde, buhur dumanına tutulmuş çömleklere konularak kokulandırılmış sular içilmektedir.

Bazılarının adları Eski Mısır, Mezopotamya, İbrânî ve Hint kaynaklarında da tesbit edilen başlıca tütsü maddeleri *öd ağacı, sandal ağacı, lâdin, günnük, şeker kamışı, tarçın, Çin tarçını, reçine, balzam ve kurutulmuş limon kabuğu* gibi maddelerle *bazı böcek cinsleri ve kokulu toprak*tır. Bunlar çubuk, talaş, toz ve kabuk şeklinde yakılabildikleri gibi bazıları belirli oranlarda bir araya getirilerek özel bir karışım halinde de kullanılmaktadır. Tevrat'ta Rab tarafından hazırlanışı tarif edilen ve din dışı amaçlarla kullanılması haram kılınan buhur böyle bir özel karışımdır (Çıkış, 30/34-38).[1]

(1) DİA; [BUHUR - Sargon Erdem] c. 06; s. 384

Buhuri Şeyh Yakub Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 422

Buk'a

a. Yer, mekân, belde, diyar, ülke, toprak, memleket.[1][2]

b. Türbe, yatır.[1]

c. İslâm dünyasında türbe, zaviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan bir terim.[4]

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.,
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) DİA

Bukağılı Baba Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Bukranion

Bucranium olarak da bilinir, kurban edilen öküzün iskeletinden oluşan bezeme örgesi. Kurban edilen öküzün kafasının tapınağın ahşap çatı kirişlerine asıldığı törenlerden kaynaklanmıştır. Örge daha sonra Dor düzenindeki tapınakların sütunları üstündeki lento ve frizlerde taşa oyularak yapılmıştır. Çoğunlukla askı çelenkler arasında almaşık düzende işlenmiştir.

En erken örneği, Irak'ta, İÖ 5000'e tarihlenen bezeli bir çömleğin üstünde rastlanan bu motif, Mısır ve Mezopotamya mühürlerinde de görülür. Örge daha sonra boğa ve çift balta kültüyle ilişkili olarak Tunç Çağında Girit'e girmiştir. Girit'te def-

ne dallarından bir çelenkle süslenmiş boğa başlarına rastlanmıştır.

Roma lahit ve ostotheklerinde de bukranion yapma geleneği göze çarpar. Roma örneklerinde defne dalından çelenk yoktur. Boğa başı bukranionlarının yanı sıra canlı gösterilmiş koç, teke gibi hayvanların başları ile de volütlü başlıklar oluşturulduğu görülür. Bukranion örgesi daha yakın zamanlarda Rönesans mimarlığında da kullanılmıştır.[1]

(1) https://www.turkcebilgi.com/bukranion

Bulak Mustafa Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 20,
(2) Envanter. a.g.e. No: 80,
(3) DİA, Cilt. 33, s. 585,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 327

Bûles

Cehennemin içinde Bûles denilen zindan, hücre.[1]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 270

Buluntu Hoca Türbesi-Urfa

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 113

Bun (Mum) Baba Türbesi-Sivas

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 146

Bun Baba Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 78

Bunsuz Dede Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Burak

a. Burak, "parıldamak, şimşek çakmak" anlamına gelen Arapça "berk" kelimesinden türetilmiştir.
b. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) üzerine binerek Miraç'a çıkması için emrine verilen, özellikleri bizce bilinmeyen semavi binek. Renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişinden dolayı bu adı almıştır.
c. Bir rivayete göre Burak, cennet hayvanlarının genel adıdır.
d. Tasavvuf edebiyatında aşığın ruhunu, ruhani dünyaya taşıyan aşka işarettir.[1][2][3][4][5][6]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(3) DİA; [BURAK - Mustafa Öz] c. 06; s. 417, [BURAK - Mustafa Uzun] c. 06; s. 417-419
(4) Pala, İskender. a.g.e.
(5) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(6) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Burak Düşüncesi

Mi'rac gecesinde Hz. Peygamber'i taşıdığı rivayet edilen binek.

Burak "parıldamak, şimşek çakmak" anlamına gelen Arapça berk (البرق) kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır (Lisânü'l-'Arab, "brk", md.).

İsrâ sûresinin ilk âyetinde, Allah'ın bir gece Hz. Muhammed'i Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar yürüttüğü bildiriliyorsa da söz konusu âyette bu yolculuğun burakla gerçekleştiğine dair herhangi bir işaret yoktur.

Konu ile ilgili hadislerde yer alan ayrıntılı bilgilere göre yolculuk Mescid-i Aksâ'dan sonra semaya yükseltilmek suretiyle devam etmiştir. Cebrâil'in de refakat ettiği ve İslâmî kaynaklarda "isrâ" ve "mi'rac" diye adlandırılan bu gece yolculuğu hadislere göre burak denilen bir binekle gerçekleşmiştir. Kaynaklar bu bineğin beyaz renkli ve fevkalâde süratli olduğunu, katırla eşek arası bir yapıya sahip bulunduğunu bildirirler. İsrâ olayını anlatan hadislerin bir kısmında burakın, yukarıda belirtilen vasıflarından başka uzun kulakları (İbn Hişâm, I, 398) ve uyluklarına bitişik iki kanadının bulunduğu, bu kanatları sayesinde bir adımda gözünün görebildiği en uzak mesafeyi katedebildiği de kaydedilmektedir. Bazı kaynaklara göre de Hz. Peygamber buraka yaklaşıp binmek istediği sırada burak huysuzluk etmiş, fakat Cebrâil'in, o zamana kadar taşıdığı kişiler içinde en faziletli insanın şu anda kendisine binmekte olan kişinin olduğunu hatırlatması üzerine utancından ter dökmüştür (meselâ bk. İbn Hişâm, I, 398; İbn Sa'd, I, 214).

Hadislerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber Cebrâil ile birlikte Mescid-i Aksâ'ya vardığında buraktan inmiş, Cebrâil burakı eskiden kalmakta olduğu yere götürmüş ve bağlamış, Resûl-i Ekrem de orada bulunan peygamberler cemaatine imam olarak namaz kıldırmıştır. Cebrâil'in Resûlullah'la birlikte buraka binip binmediği konusu ihtilâflıdır. Hâkim'in el-Müstedrek'inde (IV, 606), Hz. Peygamber'e burak getirildiğinde Cebrâil'in de arkasına bindiği tarzında Ebû Hamza Meymûn el-A'ver'den rivayet ettiği hadis konu ile ilgili diğer haberlerle desteklenmemiştir.

Mi'racın İslâm literatürüne girdiği şekliyle Hz. Peygamber'e has bir mûcize olduğu bilinmektedir. Burak olayı da mi'rac sırasında meydana gelen tabiat üstü birçok olaydan biri olarak kabul edilmelidir. Deney ve gözlem dünyasının dışında vuku bulan bu tür olayların tabiatta gözlenen kanunlarla değerlendirilmesi mümkün değildir.

Burak Resûl-i Ekrem'den başka diğer peygamberlere de hizmet etmiştir. Taberî'nin naklettiği bir rivayette Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi ziyarete giderken bu bineği kullandığı belirtilmekte ve bu sebeple buraktan "İbrâhim'in bineği" (dâbbetü İbrâhim) şeklinde söz edilmektedir (Tefsîr, XV, 5, 10).

Ayrıca kıyamet günü, mahşer yerinde bulunan ümmetlerine ulaşabilmeleri için peygamberlere binek verileceği, Sâlih peygamber devesine binerken Hz. Muhammed'in de kızı Fâtıma ile birlikte buraka bineceği ve o gün burakın sadece kendisine tahsis edileceği gibi hususlar da konu ile ilgili rivayetlerdendir.(1)

(1) DİA; [BURAK - Mustafa Öz] c. 06; s. 417,

Burak Edebiyatı

Burak doğrudan doğruya isrâ ve mi'rac hadisesiyle ilgili olduğu için İslâmî Türk edebiyatında daha çok mi'racdan bahseden eserlerde (mi'râciye, mi'racnâme), bunların genel hacmine uygun bir şekilde beyitler veya müstakil bölümler halinde yer almıştır. Ancak hadisenin Hz. Peygamber'le ilgisinden dolayı onu konu edinen na't gibi manzumelerle bazı kaside ve gazellerde, ayrıca mevlid, sîret gibi dinî, Leylâ ve Mecnûn gibi aşk ve macera ağırlıklı mesnevilerde de burakın yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında sahip olduğu değişik ve fevkalâde özelliklerine telmih ve teşbih suretiyle bu sayılan türler dışındaki manzum eserlerin bazı parçalarında da zikredilmiştir. Böylece burak, Hz. Peygamber'in mi'raca çıkarken istifadesine sunulan vasıtaların ilki olarak, gerek hadislerde gerekse sîret kitaplarında hakkında pek fazla ayrıntı bulunması sebebiyle üzerinde çok geniş bir şekilde durulan ana motiflerden biri haline gelmiştir.

Burak hakkındaki hadislerde bulunan bilgilere siyer ve tefsir kitaplarında anlatılanların ilâvesiyle ortaya çıkan mâlumat, şairlerin geniş hayallerinin ürünü olan çeşitli unsurlrla süslenmiş, âdeta efsanevî bir varlık ortaya çıkmıştır. Minyatürlere konu olmasından itibaren ise bu efsanevî varlık, biraz da başka kültürlerden unsurlar ve tesirler alarak şaşırtıcı birtakım vasıflarla resmedilmiştir. Böylece daha sonraları edebiyatla minyatürün karşılıklı etkilenmeleri sonucu İslâmî kaynaklarda yer almayan özellikler taşıyan bir burak şekli ortaya çıkmıştır.

Burakın edebî eserlerde geçen başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Süleyman Çelebi'nin, "Andayiken nâgehân ol yüzi ak/Cebrail cennetten irgürdi burak" beytinde ifade edildiği gibi vatanı cennet olan burak Hz. Peygamber'den önce başka nebîlere, bu arada Hz. İbrâhim'e de hizmet etmiştir. Abdülvâsi Çelebi'nin, "Bu İbrâhim burâkıdır ki kāim/Binip Kâbe tavâf eylerdi dâim" beytinde buna işaret edilmiştir. Burak deve, at veya katırdan küçük, merkepten büyüktür. Gövdesi ata benzer, boynu deve boynu, yüzü insan yüzü gibi olup hûrilerden güzel ve cennet âhûlarının bile gıpta ettiği bir varlıktır: "Ne burak ol semend-i hûr-sirişt/Gıbtafermâ-yı âhuvân-ı bihişt" (Abdülbâki Ârif Efendi). Süratini arttırmak için kullandığı, açtığında cihanı kaplayan iki kanadı ve kısa bir kuyruğu vardır. "Burâk-ı berkseyr" terkibi şimşek kadar hızlı oluşunu anlatır. Bu sebeple bir adımda 70.000 yıllık yol katedebilir ve adımını gözünün gördüğü yerin en son noktasına atabilir: "Kanda nûr-ı nigâhı dikse alem/Ol mahalle ederdi vaz'-ı kadem" (Abdülbâki Ârif Efendi). Bazı şiirlerde deve ayaklı, ceylan tırnaklı olarak tavsif edilen burak, uçtuğunda kuşların kendisine yetişemeyeceği kadar süratli bir varlıktır: "Ol kadar çâbük ü sebük-rev idi/Rakîbi sanki mihr ü pertev idi" (Abdülbâki Ârif Efendi). Şairlerin tasvirlerinde dudağı

la'l, dişi mercan, kulağı yakut, zümrüt veya zebercedden, yelesi müşkten, saçı müşk gibi siyah, etek gibi uzun, gözü zühresıfat, parlak, berrak, nergis gibi de süzgün olarak anlatılır. Başı la'lden, alnı kırmızı yakuttan olup karnı sarı, göğsü ak renklidir. Kanatları kızıl yakuttan, ayağı zümrütten, tırnağı inciden, örtüsü ise gümüştendir. Parlaklığı şimşek gibi yeri göğü aydınlatır. İtaatkâr, sevimli ve yumuşak huyludur. Kudüs kadar değerlidir.

Hz. Peygamber Mekke-Kudüs yolculuğunu burakla yapmış, mi'raca çıkarken burak Kudüs'te kalmış ve Cebrâil onu Mescid-i Aksâ'nın kapısında, yanında veya yakınındaki peygamberlerin bineklerini bağladığı bir halkaya veya eliyle deldiği taşa bağlamıştır. Dönüşte de Mekke'ye yine onunla gelmiştir: "Avdet için Mekke'ye ol şehriyâr/Oldu saâdetle burâka süvâr" (Nahîfî). Bazı mi'racnâmelerde ifade edildiğine göre Cebrâil burakı almak için cennete geldiğinde onu hüzün içinde bulur ve sebebini sorar. Burak, bir defasında "yâ Muhammed" diye bir nida duyduğunu, o andan beri bu isme âşık olduğunu, ondan uzak olmanın hüznü içinde bulunduğunu söyler. Cebrâil kendisini müjdeleyerek onu Hz. Muhammed'e götürmeye geldiğini bildirince sevinir ve uçarcasına Mekke'ye ulaşır. Ancak Hz. Peygamber binmek istediğinde huysuzlanır. Cebrâil sebebini sorunca, "Vefâ gösterip cennette de beni binek olarak kabul ederse razıyım" diyerek istediği teminatı alınca uysallaşır, Hz. Peygamber de üzerine biner.

İslâm minyatür sanatında da burak tasvirlerinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Nitekim gerek mi'racnâme minyatürlerinde gerekse tarih ve sîret türündeki kitaplarla konuya yer veren diğer mesnevilerin minyatürlü nüshalarında, hamselerde, hatta minyatür albümlerinde (murakka'), ana hatları aynı olmakla birlikte farklı devirlerin değişik üslûpları yanında sanatçıların şahsî tasavvur ve temayüllerinden doğan değerlendirmelerin de akislerini taşıyan eserler ortaya konulmuştur. Öte yandan içinde yer aldığı kompozisyonlar değişik olmakla birlikte bu eserlerin hemen hepsinde burak genellikle edebî eserlerde rastlanan özellikleriyle çizilip renklendirilmiştir. Ayrıca Sa'lebî'den (ö. 427/1035) beri bazı kaynaklarda tekrar edildiği üzere, örgülü saçları iki yanından sarkık dişi bir melek şeklinde başında bir tac ile resmedilmiştir.

Burakın sahih kaynaklarda bulunmayan bu tarif ve tasvirlerinin ortaya çıkışını İsrâiliyat'tan olan rivayetlere, insan başlı hayvan (sfenks) şeklinde resmedilişini de komşu kültür çevrelerinden gelen dış tesirlere bağlamak mümkündür. Bu tesirler iki şekilde açıklanmaktadır. Birincisi, bu figürün eski Bâbil, Mısır, Grek ve Suriye kültürlerindeki insan başlı hayvan heykel ve kabartmalarının etkisi altında ortaya çıktığı şeklindeki görüştür. İkincisi ise bunun, tarihçe en eski minyatürlü mi'racnâmelerden biri olan Uygur mi'racnâmesinde görülmesi sebebiyle, Uygurlar'ın daha önce mensubu bulundukları Budizm, Maniheizm gibi dinlerin ve bu dinlerde geniş bir yeri olan dinî resimlerin etkisi altında geliştiğidir. Nitekim şimdiye kadar bilinen en eski burak minyatürünün yer aldığı Câmi'u't-tevârîh'in (707/1307) Edinburg nüshası da aynı tesirin izlerini taşımaktadır. Ancak İslâm minyatür sanatında burakın ilk defa ne zaman resmedildiği bilinmediğinden bugün için bu münasebetleri bütün yönleriyle açık bir şekilde tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Arnold birinci görüşü tercih ederek bunu Rey'de bulunan bir çini tabakla, bundan biraz sonraya tarihlenen Musul'daki Zengî Atabekleri'nden Bedreddin Lü'lü' (1233-1259) için yapılmış diğer bir çini tabaktaki kadın başlı aslan vücutlu örneklerle belgelendirmekte (Painting in Islam, s. 120, rs. LV a, b), böylece bu örnekleri sfenksle burak arasını bağlamaya yarayabilecek bir geçiş şekli olarak kabul etmektedir. Emel Esin ise, mi'racnâmede mercan renkli bir alaca at biçiminde çizilen burakın bu tasvirinin İç Asya kültürüne sahip Selçuklu sanatkârlarının buluşu olması ihtimalini de göz önüne alarak, bugün daha isabetli ve kabul edilebilir görülen ikinci görüşü benimsemektedir.

Burakın, edebî eserlerde kısa kuyruklu olduğu belirtilmesine rağmen, her halde süslemeye uygun düşmesi sebebiyle bazı minyatürlerde kuyruğu uzun ve kıvrımlı, bazılarında da bir tavus kuşu kuyruğu gibi rengârenk gösterilmiştir. Burakla doğrudan ilgisi olmayan bir başka farklılık da burakın üstünde resmedilen Hz. Peygamber'in, genellikle Osmanlı sanatkârlarının dışındaki sanatçıların çizdiği minyatürlerde peçesiz, Osmanlı devrinde yapılmış eserlerde ise peçeli olarak gösterilmesidir. Nitekim İlhanlılar döneminde yaşayan ve mi'racnâmesinin

bazı resimleri günümüze kadar ulaşan ünlü ressam Ahmed Mûsâ'nın çizdiği tasvirlerin hepsinde Hz. Peygamber'in yüzü peçesizdir (Çağman – Tanındı, s. 13, rs. 6, Behrâm Mirza Albümü'nden). Ayrıca Reşîdüddin'in Câmi'u't-tevârîh'inde bulunan bir minyatürde Hz. Peygamber'in yüzü peçesiz olduğu gibi burak da benzerlerinden çok farklı olarak iki elinde bir kitap (muhtemelen Kur'an) taşımaktadır (Arnold, rs. LIII).

Burakın yer aldığı kompozisyonları birkaç grupta toplamak mümkündür. En yaygın olan şekil, burakın altta, ön planda Kâbe'nin göründüğü bulutlar arasında üstünde Hz. Peygamber, yanında Cebrâil ile Mekke'den ayrılışının tasviridir (örnek için bk. Tanındı, rs. 16). İkinci tip resimler burakın bulutlar ve melekler arasında Hz. Peygamber ve Cebrâil ile yol alışını gösterir (Arnold, rs. LVIII). Üçüncü olarak Mescid-i Aksâ'ya varışın resmedildiği minyatürlere işaret edilebilir. Burada burakın yanında Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle buluşması, onlara namaz kıldırması daha ön plandadır (Behrâm Mirza Albümü, vr. 62ª). Bir başka grup ise Cebrâil'in burakı bağlamasından sonra mi'rac yolculuğuna devam edişinin resmedildiği kompozisyonlardır.

Burak sadece minyatür sanatının çerçevesi içinde kalmayıp halk resimlerine de konu olmuştur. Arnold'un belirttiğine göre Mısır köylülerinin evlerinde binicisiz burak resimleri hâlâ mevcuttur. Ayrıca Hindistan'da da muharrem âyinlerinde yapılan yürüyüşler sırasında burak resimleri taşınmaktadır. Türkiye'de ise burakın hâtırasının halk arasında canlılığını koruduğunun bir belirtisi de kelimenin Türkçe'de bugün bile çok kullanılan bir isim olmasıdır.

Edebiyat ve minyatür sanatında böylesine geniş yer bulan, zengin ve ilgi çekici özelliklere sahip bir mahiyet kazanan burak motifinin bütün bu eserlerde, onları hayalce zenginleştiren, edebiyat ve göz zevki yanında dinî duyguları okşayan, üzerinde sanat ve hüner gösterilen bir unsur veya konu olma seviyesine yükseldiği söylenebilir.[1]

(1) DİA; [BURAK - Mustafa Uzun] c. 06; s. 417-419

Burç

a. Güneşin, gök küre üzerinde bir yıl boyunca izlediği düşünülen yörüngede yaklaşık 30°lik yay veya önünden geçmiş gibi göründüğü, güneş sistemine ait sembollerle gösterilen on iki Takım Yıldızdan her biri.[1][4] Zodyak (ekliptiğin iki yanında, aşağı yukarı 10 derece genişliğinde, içinde Güneş'in ve gezegenlerin döndüğü bir gökkubbe kuşağıdır) üzerinde yer alan on iki Takım Yıldızdan her biri.[2]

b. İlm-i Nücum'da önemli bir yer tutan burç hâlâ halkın çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Pala, İskender. a.g.e.
(4) DİA

Burgaç Hatun Türbesi-Tokat

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 32

Burhaneddin Fakih Türbesi-Konya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 20

Burhaneddin Muhakkık Tirmizi Haz. Türbesi-Kayseri

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 143

Burmalı Minare Camii Türbesi-Amasya

(1) Önkal Hakkı.1 "Selçuklu Devri Amasya Türbeleri." Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi: Ankara, s.185-240 (1980). s. 204

Burmalı Minare Camii Ve Türbesi

Amasya'da XIII. yüzyıla ait olduğu kabul edilen cami ve türbe.

Burmalı Minare Camii, kapısı üstünde bulunan ve oldukça girift bir hatla yazılmış olan kitâbesine göre Selçuklu Sultanı Keykubad oğlu Gıyâseddin II. Keyhusrev zamanında (1237-1246) onun emîrlerinden Ferruh (veya Ferah) b. Selçuk tarafından yaptırılmıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın okuyuşuna göre kitâbede ayrıca kardeşi hazinedar Yûsuf'un da adı vardır. Kitâbedeki "amere" kelimesini tamir anlamında kabul eden bazı yazarlar, Burmalı Minare Camii'nin Ferruh Bey tarafından tamir ettirildiğini sanmışlardır. Halbuki bu kelime yeni yapılan, imar edilen her türlü eser için kullanılır.

V. Cuinet'nin, bu caminin esasının Komnenos sülâlesi devrine ait bir Bizans kilisesi olduğunu yazdığına dair Hüseyin Hüsâmeddin Bey'in verdiği bilgi yanlıştır. Adı geçen yazarın eserinde (La Turquie d'Asie, Paris 1892, I, 745) Burmalı Minare Camii'ne hiçbir atıfta bulunulmadan sadece Amasya'da Komnenos sülâlesi devrine ait bir kilise kalıntısının bahsi geçer.

Hüseyin Hüsâmeddin Bey'in bildirdiğine göre Ferruh Bey'in damadı İzzeddin Mehmed Pervâne Bey 699'da (1299-1300) bir vakfiye tanzim ettirmiştir. Yine onun bildirdiğine göre mütevellilik daha sonra Müeyyedzâdeler'e geçmiş ve cami 999'da (1590-91) zelzeleden zarar görmüş, 1011'de (1602-1603) yanmış, ancak mütevelli Müeyyedzâde Pîrî Çelebi mâbedi ihya ettirerek bir ahşap minare yaptırmıştır. Cami 1143'te (1730-31) tekrar yandığında da Hacı Ahmed Efendi tarafından yeniden tamir ettirilerek taştan bir minare yaptırılmıştır. Bu tamirden az sonra 1147'de (1734-35) Hıfzızâde Hacı Osman Fâik Efendi camiye bitişik türbenin üst katını kütüphane haline getirmiş, fakat sonraları buradaki kitaplar dağılmıştır.(...)

Türbe. Giriş cephesinin solunda cami duvarına bitişik olarak yapılmış ve üst katına harimden de irtibatı olan türbe, Selçuklu mezar anıtları geleneğinin bir örneğidir ve cami ile birlikte inşa edilmiştir. Hüseyin Hüsâmeddin Bey'e göre burası Cümûdâr Türbesi olup Moğollar'dan Hülâgû Han'ın torunu Cümûdâr b. Yeşmüt b. Hülâgû'ya aittir. Yanında da Amasya Emîri Abuşkay İşboğanuyan yatmaktadır. Hüsameddin Bey, "kayıtlara göre" dediği bu bilginin kaynağını göstermediğinden ne derece doğru olduğu bilinemez. Halbuki caminin hemen bitişiğinde olduğuna göre bu türbede caminin esas kurucusu veya kurucularının yatması gerekir. Sonraları tamamı Amasya Müzesi'ne kaldırılan mumyalanmış cesetlerin 1271'e (1854-55) doğru Fethiye Camii'nden buraya getirildiği söylenmektedir.
Köşeleri üçgen şeklinde pahlı kare biçiminde olan kaide üzerinde yükselen türbe muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmıştır. Gövde kısmı ise sekizgen şeklinde olup üstü son tamirde piramit biçiminde bir külâhla tamamlanmıştır. Altında cenazeler için mumyalık veya cenazelik mahzeni bulunan türbenin üst katına cami içinden geçilir. Kare planlı ve beşik tonozlu mahzene iniş, üst katın giriş sahanlığının altındaki bir menfezdendir. Üst kat 1147'de (1734-35) kütüphane yapıldığına göre burada olması gereken sandukalar çok daha önceleri yok olmuştur. İçten kâgir bir kubbe ile örtülü üst katın üç cephesinde aynı hizada olmayan pencereler vardır. Bunlardan minareye bakan tarafta olanı diğerlerinden daha değişik şekilde bezenmiştir. Mukarnaslı nişin köşelerinde sütunçeler ve üstlerinde rozetler işlendiği gibi iki yan yüzlere de çok küçük mihrabiyeler oyulmuştur. Böylece burası türbenin dışarı açılan kapısı karakterindedir. Fakat böyle bir kapıya ulaşmayı sağlaması gereken çift taraflı merdiven yoktur. Belki ilk tasarı sonra değiştirildiğinden kapı pencereye dönüştürülmüştür. Burasının bir hâcet penceresi olması halinde yine buraya erişebilmek için bir merdivene ihtiyaç vardı. Türbenin gövdesiyle külâh kısmını ayıran saçak silmesinin altında mukarnaslı bir kuşak dolanır.

Amasya'da Burmalı Minare Camii ve Türbesi, Anadolu'da Türk mimarisinin en erken ve değerli eserlerinden olup gerek inşa tarihi gerekse mimarileri bakımından etraflı şekilde incelenerek birçok meselenin aydınlığa çıkarılması gereken yapılardandır. Ayrıca eski bir fotoğrafta caminin giriş cephesi önünde görülen tonozlu harabenin mahiyeti ve cami ile münasebeti olup olmadığı da araştırılmalıdır.

(1) DİA, [BURMALI MİNARE CAMİİ ve TÜRBESİ - Semavi Eyice] c. 06; s. 445

Burkut Ata

Türkmenistan'da yağmurun piri olduğu kabul edilir. Bu pirin adı "Burkut Ata"dır. Yağmur dualarında Burkut Ata'nın adı vasıta edilerek, Allah'tan yağmur dilenir.[1]

(1) Türk Toplulukların Halk İnançları II. , s. 44

Bursalı Ahmed Paşa Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21

Burûc Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in seksen beşinci sûresi.(...)

Sayısız galaksileriyle gökyüzü, yüce yaratanın sonsuz kudretini ortaya koyan canlı ve kevnî bir

alâmettir (âyet). Bu kudretin akıllara durgunluk verecek boyutta dile geldiği yer olduğu için sûre burçlarla dolu olan semaya yemin ile başlar; vaad edilen *kıyamet gününe, o günde her şeyi açık seçik görecek olanlara ve onların gözleri önünde cereyan edecek şeylere ant ile* (âyet 1-3) giriş bölümünü tamamlar.(...)

Bundan sonraki âyetler, hiçbir suç işlemedikleri halde yalnızca Allah'a inandıkları için ashâbü'l-uhdûd tarafından kendilerine zulmedilen, işkenceye uğrayan, ateşle dolu hendeklere atılıp diri diri yakılan iman ehlinin hazin durumunu dile getirir. Ancak Allah bu işkence ve zulmü yapanların hepsine tevbe etmedikleri takdirde hakettikleri cezayı verecektir. Allah, uğrunda sıkıntı çekenlerin ise öcünü alacak ve onları cennetlerine koyacaktır. Asıl büyük ve ebedî kurtuluş da budur (âyet 4-11). Sûrede bundan sonra Allah'ın üstün kudretine, küfürde ısrar edenlere karşı çetin yakalamasına ve onları ansızın kuşatacağına dikkat çekilmiş, bunun yanında bağışlayıcı olduğu da hatırlatılmış, güçlerine güvenip müminlere zulmeden Firavun ve Semûd kavmi nasıl ayakta kalamayıp helâk olmuşsa onların izinden gidenleri de aynı sonucun beklediğine işaret edilmiştir (âyet 12-18). Sûre inananlara müjde veren, kâfirleri de kötü sonla tehdit eden âyetlerden sonra Kur'ân-ı Kerîm'in yüceliğini, ebedî ve değişmez özelliğini vurgulayan bir hükümle son bulur (âyet 19-22).

Sûrede müminleri ateş dolu hendeklere atıp yakan ve sonra da onları seyrederek eğlenen zâlim ve işkenceci ashâbü'l-uhdûddan söz edildiğine göre ilk müslümanlara eza ve cefa eden Mekkeli müşriklerin bunlar hakkında az çok bilgi sahibi oldukları ve bildikleri böyle bir misalle âyetlerin kendilerini uyardığı anlaşılmaktadır.

Burûc sûresi ilk bakışta Hz. Peygamber'i ve zulüm gören müslümanları teselli için gelmiş gibi görünüyorsa da maksadın yalnız ashâbü'l-uhdûd veya yalnız ilk müslümanlar olmadığı açıktır. Bâbil hükümdarları ve Roma kralları gibi XX. yüzyılda da dünyanın birçok ülkesinde inananlara uygulanan baskı ve sindirme faaliyetleri göz önüne getirilince sûrede kıyamete kadar gelip geçecek bütün inananların ortak kaderine işaret edildiği anlaşılır. Bu bakımdan Burûc sûresi, kendisinden önceki Mutaffifîn ve İnşikâk sûrelerinin devamı gibidir. Çünkü Mutaffifîn sûresi, ölçüde ve tartıda olduğu gibi yönetimde, adalet ve hukuk uygulamasında da insanlar arasında ayırım yapanların acıklı sonlarını bildirir. İnşikâk sûresi de *ebedî diriliş* demek olan vahyin önemini ve ona inananların kurtulacaklarını, kabul etmeyenlerin yanacaklarını haber verir. Bu sûrede ise yalnız inkâr etmekle kalmayıp inananlara kin duyan, zulüm ve haksızlık yapan, üstelik yaptıklarından pişmanlık duymak yerine bundan zevkalan din düşmanlarının durumu gözler önüne serilir(...)[1]

(1) DİA; [BURÛC SÛRESİ - Emin Işık] c. 06; s. 463

Buruciye Medresesi Türbesi-Sivas

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 47

Burunsuz Baba Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 443

Bustan Buva Türbesi-Fergana

(1) Bubur, Rüçhan. "Kazakistan'daki Türbe Cami Örnekleri." Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi s.11, ss.127-144 (201). s. 142

Buyahya

Azrail.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Buyan

a. Sevap, iyi amel, iyilik, erdem.[1]

b. Kut, saâdet, mutluluk.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Buyruk

a. Alevi inancının tezahürü olarak ortaya konulan ve velayet, pire bağlanma, zikir, tövbe, murakabe, tevazu, ilahi aşk, insan-ı kâmil, on iki imam, on dört masum, on yedi kemer-best, yol, edep, erkân gibi konuları ihtiva eden eserlere verilen ad.[1] Alevi-Bektaşi büyüklerinin vecize ve atasözü değerindeki sözleri ve bu sözlerin derlenmesinden oluşurlar.[3][4]

b. Buyrulan, emredilen şey, emir, hüküm.[2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Buzan İmamzade Kerrar Türbesi-İran

(1) Özkurt, Kemal. a.g.e. s. 176

Buzla

Bağırarak ağlamak.[1]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78

Buzlaş

Birlikte bağırarak ağlamak.[1]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78

Buzlat

Ağlatmak, feryat ettirmek, bağırtmak.[1]

(1) Ergönenç Akbaba, Dilek. a.g.e. s. 78

Bülbülderesi Mezarlığı

Üsküdar'da çarşı içindeki Selman Ağa Camii'nden Bağlarbaşı'na giden yolun ilk bölümü olan Selmanıpak Caddesi'nin Cumhuriyet Caddesi adıyla devam ettiği mahal, Bülbülderesi diye bilinir.

Buradaki Bülbülderesi Mescidi, Bülbülderesi Mezarlığı (Selanikliler Mezarlığı), Yeni-bülbül Sokağı, gibi sözcükler semtin adından gelmektedir. Cumhuriyet Caddesi'nin de adı eskiden Bülbülderesi-Bağlarbaşı yolu idi.

Yolun izlediği dereboyu, mezarlığın bulunduğu yamaç, onun üst kısmını oluşturan ve önceleri Değhamamı denilen tepe bir zamanlar bülbüllerle dolu olduğundan Bülbülderesi diye adlandırılmıştır.[1]

(1) DBİA

Bülbül Hatun Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 95

Bülbül, Süleyman

100. Yıl Ü. Ktp./Tasnif No: 291/Ark/Ms/B87v

Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Figürlü Bezeme, 1995 100. Yıl Ü. Sos. Bil Enst. Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Abd, Basılmamış Y. Lisans Tezi, 11s., Res., 27cm, 1995, Van 57

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Bünyamin Ayaşi Türbesi-Ankara

(1) DİA, Cilt. 6 s. 491,
(2) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 105,
(3) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21

Büreyde B. Husayb Türbesi-Türkmenistan

(1) DİA, Cilt. 41, s. 606

Büruciye Türbesi-Sivas

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21

Büyü

a. İnsan ve tabiatla ilgili olarak, bir takım olağanüstü, gizli güçlerle doğaüstü varlıkların yardımıyla -bağ kurarak- ya da doğada bulunan gizli güçlere söz geçirmek yoluyla, istenen sonucu elde edecek şekilde, insan geleceği üzerinde zararlı, yararlı veya koruma amaçlı etkiler yapma, yönlendirmede bulunma gibi işlerin bütünü; sihir, afsun, efsun, tılsım, gözbağı.[1][2][3][5]

b. Tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağanüstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler için kullanılan bir terim.[4]

c. Sihir, ilme fenne uymayan gizli sebepler kullanarak garip işler yapmayı sağlayan ilim.[6]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502
(5) Ateş, Süleyman, a.g.e., C. 4;
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Büyü Çeşitleri

1. Ak Büyü (koruyucu büyü). Genel olarak ferdin veya toplumun iyiliği için yapılan büyüdür. Ku-

raklık, yaralanma, mal ve mülkün zarara uğraması, hastalık gibi felâketlere karşı, ayrıca çocuklara ve lohusa kadınlara zarar veren şeylere çare bulmak veya bunları önlemek için yapılan koruyucu büyü de ak büyü sayılır. Bu büyüde dinden ve din adamından, dualardan ve dinî metinlerden faydalanılır. Tekniği kısmen büyünün taklit ve temas tarzlarıdır.

2. Kara Büyü. Ak büyünün aksine birine kötülük yapmak, zarar vermek gayesiyle yapılır. Kişileri birbirinden ayırmak, evlilerin boşanmasını sağlamak, cinsî kudreti önlemek, hasta etmek, sakat bırakmak, hatta öldürmek gibi kötü istekler kara büyünün gayeleri içindedir. Bütün bu istekler dinî ilkelere aykırı olduğu halde kara büyü yapanlar bile bile bazı kutsal değerleri, nesneleri, metinleri araç olarak kullanırlar. Uygulama tekniği genellikle taklit ve temas yoluyladır.

3. Aktif Büyü. Bu büyüyü yapan, tabiat olaylarını yönetim ve denetimi altına alarak güçlü iradesiyle onları dilediği gibi kullanabildiğini iddia eder, kendisinin parapsikolojik bir hayatı olduğunu telkin eder; özel bazı sözleri, tekerlemeleri, dua veya bedduaları ile büyüyü hazırlamak için elverişli bir durum meydana getirmek ister. Meselâ Güney Afrika'da yaşayan Zulu kabilesi mensupları, kızgın kömür üzerine su dökülmesiyle yapılan büyünün fırtınayı önlediğine inanırlar. Kötü ve zararlı olayları önlemek, uğursuzluktan korunmak, insanların zararlarından kaçınmak için bu büyüye başvurulur.

4. Pasif Büyü. Genellikle savunma ve korunma için yapılır. Kutsal yazı, bıçak, makas, mavi boncuk ve çeşitli nazarlık eşyalar bulundurularak büyücülerin bazı faaliyetleriyle gebe ve lohusaların zararlı etkilere karşı korunması bu büyü içinde kabul edilir. Büyücü bu maksatla o kişinin muska ve uğurluklar gibi okunmuş veya hazırlanmış bazı şeyleri taşımasını ister.

5. Temas Büyüsü. En çok yapılan büyü şekillerindendir. Frazer, birbiriyle ilişkisi bulunan şeylerin fizikî temas olmasa bile birbirlerini etkileyeceklerini belirtir. Ona göre büyü ile ilgili gücün temasla, yakınlıkla bir başkasına geçtiğine inanılmıştır. Temas büyüsünde temas esas olduğundan parça-bütün ilişkisi inancıyla bir kimsenin saçından alınan bir kıl, elbisesinden koparılan bir bez parçası, bir tırnak ucu, kopartılan bir iplik parçası gibi şeylerle bu büyü yapılır. Temas büyüsü genellikle kişinin iyiliği için yapılmaktaysa da bazan bir kötülüğü uzaklaştırmak veya zarar vermek için de buna başvurulabilmektedir.

6. Taklit Büyüsü. Pek çok yerde uygulanmaktadır. Bir şeyin taklidini yapmakla o şeyin esasını etkileme, taklit yoluyla istenilen sonucu elde etme esasına dayanır. Bu büyünün temeli, Frazer'in benzerin benzeri meydana getirdiği şeklindeki ilkesine dayanır. Aynı zamanda analoji büyüsü, homeopatik büyü de denilen bu büyüye hem iyi hem de kötü gayeler için başvurulur. Bu büyü şeklinde çocuk isteyenlerin bezden bebek, ev isteyenlerin de ufak taşlarla bir ev yapmaları benzerin benzer şeyler meydana getirebileceği inancından kaynaklanır. Yağmur yağdırmak için bir genç kızın yeşil dallarla donatılıp başından su dökülmesi de (Balkanlar'da) bir taklit büyüsüdür. Bu büyü çeşidinde dualar ve okumalar ikinci planda kalır. Gerek taklit gerekse temas büyüsü, birbirlerinden uzak şeylerin gizli bir sempati ile birbirlerini etkilediklerini, bir çeşit gizli ve görünmez vasıta ile uyarmanın birinden ötekine geçebildiğini ifade etmek üzere "sempatik büyü" şeklinde de adlandırılır.

Büyü hakkında değişik açılardan daha başka tasnifler de yapılmıştır. Meselâ Frazer'e göre temas ve taklit büyüsü sempatik büyünün iki dalıdır. Frazer büyüyü nazarî ve pratik olarak ikiye ayırır, nazarî büyüye "sahte bilim", pratik büyüye de "sahte sanat" der. Pratik büyüyüayrıca olumlu, olumsuz diye ikiye ayırır. Arnold van Gennep büyü işlemlerini sempatik-sirayet edici, dolaylı-dolaysız, olumlu-olumsuz şeklinde altı kısımda mütalaa eder. Malinowski ve takipçileri ise büyü işlemlerini koruyucu, yapıcı ve yıkıcı olarak üç bölümde ele alırlar. Yapıcı büyü av, tarım gibi emeğin verimi için yapılan büyüdür. Trobriandlılar açık denizde avlanırken büyü yaparak güvenlik ararlar. Yıkıcı büyü kara büyüdür, zarar vermeye dayanır. Koruyucu büyü ise tehlikeleri önleme, hastalıkları iyileştirme gibi gayelerle yapılır.(1)

(1) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502

Büyü Düşüncesi

Tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek

olağan üstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler için kullanılan bir terim.

Eski Türk dilinde büyü bügi, bügü şeklinde yazılmakta ve "sihirbaz, din adamı" anlamına gelmekteydi. Daha sonra "akıllı" anlamını kazanan kelime bilge ile anlamdaş olmuş gözükmektedir (bk. Dîvânü lugāti't-Türk Tercümesi, I, 428; III, 228). Büyü anlamına gelen Almanca ve Fransızca magie, İngilizce magi, magic (bk. spell, incantation, sorcery, charm) kelimelerinin aslının Yunanca magostan geldiği bilinmektedir. Pehlevî dilinde (eski Farsça) büyü magu kelimesiyle karşılanmakta, eski İran'da tabiat üstü güçleri kullanabildiğine inanılan Med kabilesi mensubu rahipler sınıfına da maguş denilmekteydi.

İslâm kaynaklarında mecûs, mecûsî şeklinde geçen kelimelerin, tabiattaki bazı varlık ve olayları yönettiği, gaipten haber verdiği, büyücülükle bazı işleri gerçekleştirdiği kabul edilen bu sınıf için kullanıldığı söylenebilir. Bütün bunlar göz önünde tutularak büyü, "tabiat üstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler" şeklinde tarif edilebilir. Kutsalla ilişkisi bulunmaması ve ahlâkî amaç taşımaması büyünün en temel özellikleridir; başlıca gayesi ise daima çıkar sağlamaktır. Büyünün asıl amacı insana ve olaylara etki ederek bol ve çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, kadın elde etme, hastalıktan kurtulma, kısacası bitkileri, hayvanları, insanları, tabiat olaylarını ve güçlerini kontrol ederek şu veya bu kişi yahut kişilere iyilik ya da kötülük etmek suretiyle bir menfaat sağlamadır. Büyü, olağanüstü etkileyici bir güç veya bilgiye sahip olduğuna inanılan bazı insanlara yaptırılır. Bunlar büyücü, şaman, sihirbaz, hekim gibi toplumlara göre adları değişen kimselerdir. Bunların güçlerini iyiye de kötüye de kullanabileceklerine inanılır. Büyüde araç olarak ruhlar, cinler, şeytanlar, canlı veya ölmüş bazı hayvanlar, cisimler, şekiller, hatta adlar kullanılır. Tarih boyunca büyüye başvurulduğu gibi günümüzde de en gelişmiş toplumlarda bile büyü yapanlara ilgi duyanlar vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen sihir kelimesi büyü anlamını da taşımakla birlikte sihir büyüden daha geniş kapsamlıdır; büyü ile sihrin bazı şekilleri arasında farklar vardır. Öte yandan Türkçe'de büyücü ile sihirbaz aynı anlama gelmemektedir. Sihirbazlıkta gözü, görüşü aldatan, hokkabazlık, el çabukluğu ve renk yanıltmasına dayanan bir sanatı yürütme anlamı da vardır. İllüzyonizm, manyetizma, hipnoz, telepati gibi teknikleri uygulayan sihirbazdır. Büyücü ise iyi veya kötü varlıkların yardımını sağlayan, büyü tekniğini, usullerini, tılsımlı sözleri, iksirleri, uygun materyali, muskaları, diğer ilgili maddeleri bilen ve kullanan kimsedir. Cadılar ve kâhinler büyücülerle karıştırılırsa da aslında onlarınki bir teknik değil şahsî kabiliyettir.(1)

(1) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502

Büyü Tarihi

Büyü, Paleolitik devrede bile örnekleri bulunan çok eski bir uygulamadır. "Benzer benzeri meydana getirir" şeklindeki büyüsel anlayışla çizilmiş kargı saplı hayvan resimlerinin çok eski tarihli mağara duvarlarında tesbit edilmesi bunu göstermektedir. Ayrıca o dönemlerden kalma, mumya gibi bir balçık türünün koruduğu cesetlerin kırmızı boya ile kaplandığı görülmekte, benzer benzeri meydana getirir inanışına uygun olarak kana benzeyen kırmızı rengin ölü için bir hayat özü şeklinde düşünüldüğü, böylece kırmızıya boyanarak büyülenmiş cesedin yeniden dirileceğine inanıldığı sanılmaktadır.

Eski Mezopotamya ve Mısır'dan kalma, tılsımlı sözler ve büyü formülleri ihtiva eden çok sayıda metin günümüze kadar gelmiştir. Onların törenlerinin çoğu büyü ile ilgiliydi. Milâttan sonra I-IV. yüzyıllara ait Yunan ve Mısır papirüslerinde hayvanlar ve insanlarla ilgili büyü formülleri, büyü törenleri, büyünün tutması için gerekli görülen temizlenme usullerini içinde bulunduran büyü örnekleri çoktur. Mezopotamya bölgesinde rahipler aynı zamanda büyü ile ilgili törenleri yürütmekte idiler. Akkadlar, Bâbilliler ve Asurlular'da kötü cinlerden korunmak için muskalar kullanılmaktaydı. Özellikle Bâbilliler'de toplum hayatı büyü üzerine kurulmuştu. Sanat, ticaret, savaş, din, av vb. faaliyetler hep büyü ile iç içe idi. Eski Mısırlılar büyü yoluyla hayat ve ölümü etkileyebileceklerini, tabiat güçlerini dene-

timleri altına alabileceklerini sanıyorlardı (aktif büyü). Mısır tanrıları aldatılabilir, zorlanabilir, itaat altına alınabilirdi. Bu yüzden Mısırlılar büyüsel jestler ve tanrıları kendi isteklerine uydurabilecek âyinlerle büyücülerin ölülere iyi davranmayan tanrılara ceza verebileceğine inanıyorlardı.

Eski Çin'de büyü taoizmle özdeşleşmişti. Konfüçyüsçülük genelde büyüye karşı çıkınca eski büyücülerin işlerini taoist veya Budist rahipler sürdürdüler. Çin'de büyü insanı hayatta ve ölüm ötesinde güçlendirmeyi ve böylece ruhları hatta tanrıları bile kontrol altına almayı gaye edinmişti. Bu yüzden büyü hayatı sarmış, halk dinini istilâ etmiş, halk kültürü büyüsel temalar ve ruhlarla ilgili alışılmışın üstündeki maceralarla dolup taşmıştı.

Eski Japonlar'da çeşitli büyü uygulamaları görülmekle birlikte şinto âyinlerinde büyü ile tanrılara isteklerini sunan büyücü rahiplerin büyüsel formülleri ve afsunlarına yer veren dualara pek rastlanmaz. Ancak zühd hayatı yaşayan kimseler büyü, cincilik ve gizli bilimlerle uğraşırlardı. Japonya'ya Budizm girdikten sonra bu eski uygulamalar gelişmiş Budist gizli bilimciliğiyle kaynaştırıldı. Konfüçyüsçü telkinler Japonya'da büyücülüğü bir ölçüde engellediyse de şimdiki şinto mezhepleri hastalıkların tedavisinde büyü, kehanet ve cinciliğe hâlâ büyük önem vermektedir.

Hinduizm'de büyücülük geniş yer tutar. Vedalar'da büyü ile ilgili olanla olmayanı ayırmak zordur. Sonraki Vedik devrede büyüye ilginin daha da arttığı göze çarpar. Hindistan'da tıp uygulamaları büyü ile yakından ilgiliydi. Zengin olsun fakir olsun herkes, adak adayarak hastalıktan kurtulmaktan büyüsel-yarı büyüsel uygulamalara kadar birçok büyü çeşidine ilgi duyardı.

Eski Yunan'da Hekata sırlı bir kişiliğe sahip olması yanında büyü ilâhesi olarak da benimsenmişti. Şehirlerde büyücüden geçilmezdi. Bütün eski Yunan filozofları büyüye inandılar; hatta içlerinde Porphyrius gibi kendini büyüye hasredenler de oldu. Büyücüler Pisagor'un rakamlarından faydalanarak sayıları büyülü daireler içinde kullandılar. Pisagorcular büyü nazariyeleri yanında büyü uygulaması da yaptılar.

Romalılar büyüyü boş ve anlamsız, büyücüleri hilekâr ve yalancı saymakla beraber onlarda da büyücülük geniş çapta yer almıştı. Mısırlılar'la Kaldeliler'in büyülerinden etkilenmiş olan eski Roma büyücülerin merkezi haline gelmişti. İmparatorlar sık sık bunlara başvuruyorlardı.

Eski İran'da dinle büyü, başka hiçbir yerde görülmemiş ölçüde birbirine karıştırılmıştı. Gatha'lardan da anlaşıldığı gibi Zerdüşt sadece tevhidi yerleştirmekle kalmadı, aynı zamanda başta büyü olmak üzere bâtıl inançlarla da mücadele etti. Sonraki Avesta bölümlerinde bile büyücüler ve cadılar lânetlenmişse de zamanla oluşan yeni dinî yapıda Zerdüşt'ten kalan telkinlerle halkın sürdürdüğü ve içinde büyü ile ilgili elemanların da yoğun olarak yer aldığı inançlar bir araya geldi ve daha sonraki safhada müslümanların Mecûsî diye adlandırdığı dinî sentez ortaya çıktı. İyiliğin kötülüğe galip gelmesi şeklindeki aslî gayeye uygun olarak iyi cin ve ruhların yardımıyla kötü cin ve ruhların zararlı etkileri giderilmek ve büyücülerin kötülükleri önlenmek istendi. Zerdüşt devrinin melekleri ateş, sığır ve yer cinlerine, kurban büyü âyinine, dualar da afsunlara dönüştü. Hastalıklardan, kötü varlıklardan kurtulmak için afsunlar, büyüler yapıldı (ak büyü). Airyaman adlı eski İran sağlık tanrısına başvurularak Angra Mainyu tarafından yaratıldığına inanılan 99.999 hastalığa çare bulunmaya çalışıldı. Airyaman şimdiki Parsîlik'te göğün "izad"ı olarak devam etmektedir. Ancak onun iyileştirici gücü Feridun'a verilmiştir. Eski İran'da ateş kültünde de büyünün yeri vardır. Parsîler'le Hindistan'da ve İran'da bulunan çok az sayıdaki Mecûsî bakiyesi (Ceberler) hâlâ büyüsel âyinler icra ederler.

Ken'ânîler'de büyü ile ilgili materyal Sumer-Akkad geleneği kadar çok değildir. Bununla beraber Eski Ahid kayıtlarından Ken'ânîler'in büyüleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ayrıca Ugarit metinleri milâttan önce 2000 yıllarındaki büyücüler ve yaptıkları hakkında bilgi vermektedir.(1)

(1) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502

Büyü Tarihi - Türk

Çeşitli Türk kavimlerinde büyü, kehanet, falcılık, cincilik vardı. Şamanlarda kam kelimesiyle ifade edilirdi. Kam ruhlar, tanrılar ve cinlerle ilişki kurabildiğine inanılan kimse idi. O afsun (arvaş) ve büyü yapar, afsunlu sözler söyler, kâhinlik (ırk) yoluyla insanın içinden geçenleri bilir, gaipten

haber verir, cin çarpmasını ve hastalıkları tedavi ederdi; anlaşılmayan afsunlu sözler söyler, üfürür, davul döver, kendinden geçerek görünmeyen varlıklarla ilişkiye girerdi. Kam ve üfürükçüye (afsuncu, arbağçı) ürüng denilen bir ücret verilirdi.

Eski Türkler'de çocuklar cinlere ve göz değmesine karşı ilâçla afsunlanırdı. Yine göz değmesine karşı bağ, bostan ve bahçelere korkuluk (abakı) ve nazarlık (kösgük) dikilirdi.

Cin çarpan kimsenin yüzüne soğuk su serpilir, sonra "kovuç kovuç" (kaç kaç) denilerek üzerlik ve öd ağacıyla tütsülenirdi. "Kovuz" (Oğuzlar'da "kovuç") cin çarpmasına karşı afsun, üfürük olarak söylenirdi. Yel "cin", yelvi "büyü", yelviçin "büyücü" anlamında kullanılırdı. Orta Asya Türk lehçelerinde arbağ da (Kıpçaklar'da arbav) "büyü" anlamına gelirdi.

Yılanı ininden çıkarmak yahut zehrini gidermek için yılan afsunu okunurdu. Dudaklardaki uçuk kötü bir ruhtan bilinir, özel bir törenle afsunlanarak tedavi edilir, buna uçuklama, tedavi edene de uçukçu denirdi.

Havayı etkileyerek yağmur, kar ve dolu yağdırmakta kullanılan afsunlanmış taşa yada, cada ve yat gibi isimler verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud yatı "taşlarla yağmur ve rüzgâr getirmek için yapılan büyücülük" şeklinde tarif eder (Dîvânü lugati't-Türk Tercümesi, I, 159).

Eski Türkler atın boynuna nazarlık olarak moncuk denilen bir taş ve bir çeşit muska (Kazak ve Kırgızlar'da "tumar") takarlardı.

Başkırtlar hastalığı tedavi etmek veya korkuyu yatıştırmak için kurşun eriterek hastanın başında bulunan kap içindeki suya döker ve bu sudan hastaya içirirlerdi. Kurşun döken kadın kurşunun suda aldığı şekle bakarak hastalığın sebebini söylerdi; sudan alınan kurşun hastanın elbisesinin göğsüne muska olarak dikilirdi.

İslâm'dan önceki Türk boylarında her türlü belâ ve âfetlere karşı koruyucu etkisine inanılan muska-tılsım âdeti yaygındı.

VIII-XIV. yüzyıllar arasında Doğu Türkistan'da, aralarında Budist ve Maniheist Türkler'in de yaşadığı bölgede yapılan arkeolojik kazılarda tılsım-muskalar (üzerinde afsun formülleri yazılı levhalar, tahta materyal) bulunmuştur. Budist Uygurlar'ın dinî kitaplarında da tılsım şekillerine rastlanmıştır. Budist Türkler'in dinî eserlerinde "tılsım-muska" anlamına gelen vu kelimesi Çince'dir. Bu kelimeyi onlara Çinli Budist rahipler öğretmişlerdir. Türkler müslüman olduktan sonra vu yerine *bitig (yazı)* kelimesini kullanmışlardır.

X. yüzyılda Türk boylarının büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra da İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen büyü-sihir, İslâm'dan önceki devreden kalan âdetlerle, ayrıca eski İran, Mezopotamya, Mısır ve nihayet Anadolu kültürlerindeki katkılarla günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türkler'in müslüman olmaları sırasında bu geniş âlemin kamları, Budist ve Maniheist rahipleri yeni dinin yayılmasını önleyemeyince eski geleneklerini yaşatmak ve meslekî çıkarlarını korumak için kendi hurafelerini başka milletlerden öğrendikleri âdet ve inançlarla birleştirip bunlara biraz da dinî bir görüntü vererek cincilik, üfürükçülük, muskacılık ve afsunculuğa yeni bir şekil kazandırmışlardır. Yûsuf Has Hâcib tarafından XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan Kutadgu Bilig'de kamlar otacı denen hekimlerle birlikte anılmış, her derdin bir dermanı ve iyi edecek kamı bulunduğu belirtilmiştir. Yûsuf Has Hâcib, "muazzim"lerin (üfürükçü ve muskacılar) okuyup üfleyen, muska yazan kimseler olarak yel (cin) ve şeytan hastalıklarını tedavi ettiklerinden, "afsuncular" ve "emçiler"in oluşturduğu sınıfın toplumdaki ruhî, cinnî hastalıkların iyileştirilmesinde gerekli görüldüğünden bahseder. Ancak afsuncularla hekimlerin arasındaki münasebeti şöyle belirtir: "Otacı onamas muazzim sözin/Muazzim otacıga evrer yüzin//Ol aymış otuğ yese iğke yarar/Bu aymış bitig tutsa yekler ırar" (Hekim üfürükçünün sözünü beğenmez. Üfürükçü hekimden yüzünü çevirir. O, ilâç yerse hastaya iyi gelir, demiş. Bu, muska bulundursa şeytanlar ırak olur, demiş). Böylece eski kam ve rahip geleneğini yürütenlerin artık "muazzim" adını aldıkları, eski afsun geleneğine dinî İslâmî bir veche vermek niyetiyle Kâbe, levh-i mahfûz, arş, kürsî, zemzem vb. terimleri, Kur'an'dan bazı âyet ve sûreleri büyü unsuru veya malzemesi olarak kullandıkları görülmektedir.

Doğu Türkistan azâimcileri, mesleklerinin Hz. Fâtıma'ya dayandığını ispat etmek için Risâle-i Perîhân'ı yazmışlardır.

Aslında Mezopotamya, İran ve Mısır büyü geleneklerinin karışımı olan bu telakki, Anadolu'da eski putperest dinlerin ve Hıristiyanlığın da dahil olduğu kültür etkileriyle daha çok çeşitlendi.

Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkardığı kitap ve risâlelerde *düşmanı öldürmek, malını mülkünü yok etmek, servet ele geçirmek, birinin gönlünü çalmak, sevdirmek, soğutmak, ayırmak, ara bozmak; sidikliği, cinsî gücü, dili, uykuyu bağlamak, sevilmeyen kimsenin başına cinleri musallat etmek, ağır hastalıklara düşürmek* gibi kara büyü; *çocuk sahibi olmak, hırsızı yakalamak, kaçanın geri gelmesini sağlamak, bol ürün almak, yolculukta sıkıntı ve belâ ile karşılaşmamak* gibi maksatlarla yapılan ak büyüden temas ve taklit büyülerine, nazar ve tabii âfetlerden korunmak için yapılanlardan muska, tılsım, afsunlara kadar çok çeşitli uygulamalar bulunmaktaydı. Bu çeşit eserlerin en meşhuru Şemsü'l-ma'ârifi'l-kübrâ idi. Yazarı XIV. yüzyılda yaşamış Ahmed b. Ali el-Bûnî olan bu Arapça eserde 400'e yakın tılsım şekilleri ve binlerce afsun vardır. Bu kitapta melek, cin, ifrit isimleri diye verilenler (hımtıhılgıyail, hımtıyail, similhiyail... hışıtışalkikuş, keşikşeliğuş, bıhelhelşıtuş... gibi) ve afsunlar (beheltif seltığ azmatun atvan hekeş bukaş hiyuruş behliyur alarkiyaz..., muhabbet afsunu) cahil halkı inandırmak ve korkutmak için hiçbir dilde bulunmayan saçma sapan anlamsız sözlerdi. Eski Mısır büyü geleneğinden kalma bu afsunlara itimat telkin etmek için Kur'an'dan âyetler, esmâ-i hüsnâ, çeşitli dualar vb. dinî metinler de karıştırılmıştı. Müellif Bûnî Cezayirli olduğundan İspanya yahudilerinin, "kabala" denilen ve hem hıristiyanları hem de müslümanları etkileyen mistik rakamsal sistemlerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunu, sonu hep "il" ile biten adlar da doğrulamaktadır. Böylece eski Mısır tılsımlı sözleri, eski Yunan Pisagor rakamları yahudi geleneğinde, özellikle kabalada birleşmiş ve Bûnî yoluyla İslâm dünyasına girmiştir.

Bir diğer eser de yazarı Süleyman el-Hüseynî olan Kenzü'l-havâs Keyfiyyet-i Celb ve Teshîr adlı Türkçe kitaptır. Aslında Ahmed el-Bûnî'nin Şemsü'l-ma'ârifi'l-kübrâ'sının Türkçe'ye çevirisinden ibaret olan bu eser, katılan dualar ve diğer ilâvelerle aslının iki misline çıkmıştır. Eserde hırsızı bulmak, kısmeti bağlı kızların kısmetini açmak, çiçek hastalığını önlemek, uyku bağlamak, uykuyu hafifletmek vb. gayeler için tılsım, afsun ve âyetlerden gülsuyu, safran, misk, karanfil tozu, koyun barsağına kadar çeşitli büyü elemanlarına yer verilmiştir.

Halen Türkiye'nin çeşitli yörelerinde değişik uygulamalar içinde büyü geleneği varlığını sürdürmektedir. Hunlar'dan günümüz Türk toplumlarına kadar uzun bir gelişme çizgisi takip eden büyü bugün Türkiye'de genellikle kötü niyetle yapılmaktadır. Karı koca veya başka kişilerin arasını açmak, insanın bazı kabiliyetlerini, dilini, bahtını, cinsî gücünü, idrarını bağlamak, sakatlamak, uyutmamak, malına, canına, hayvanına zarar vermek, kız kaçırmak, kız veya erkeklerin bahtını bağlamak, kadının gönlünü çalmak gibi kötü niyetli *kara büyü* yanında kişinin kendisini, ailesini, mal mülkünü koruma gayesine yönelik *ak büyü* örnekleri de görülmektedir.

Taklit ve temas büyüsü örnekleri de vardır. İçinde tılsımlı yazılar, şekiller, âyetler, dualar bulunan muskalar muhabbet ve şifa maksadıyla, düşmanlık, cin, hasım ve benzerinden korunmak için muskacılara yazdırılır. Karı-koca, baba-oğul, gelin-kaynana, iki kardeş vb. arasını açmak için yazdırılan muskaların birçok çeşidi vardır. Büyü türlerine ve çeşitli yörelere göre değişen büyü maddelerinden en çok kullanılanları başta muska olmak üzere *saç, elbise parçası, tırnak, sabun, iğne, resim, ip, tesbih, çakı, kilit, düğme, at nalı, kazık, demirci örsü, kurşun, demir, bakır* vb. maden parçası, *toprak, yumurta, koyun işkembesi, horoz kanı, sıpa dili, bal mumu*dur.

Bu tür büyülenmiş nesnelerin saklanıldığı veya konulduğu yerler arasında boyun, koltuk altı, cep, yatak veya yastık altı, kapı eşiği, ocak arkası, merdiven dibi, kör kuyu, mezar gibi yerler sayılabilir.(1)

(1) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502

Büyü Telakkileri

Din ile büyü arasında benzerlik bulanlara karşı şu görüşler ileri sürülmüştür: Din her şeye gücü yeten bir varlığa, büyü ise tabiattaki bir güce yönelmektir. Dinin bir cemaati, büyücünün ise sadece müşterisi vardır. Dinde günah anlayışı varken büyüde yoktur. Dinde açıklık, büyüde kapalılık ve gizlilik, dinde itaat, bağlanma, büyüde muvakkat bir menfaat hesabı vardır. Dindeki dua, ibadet, ahlâk, dayanışma, bir-

lik gibi temel unsurlar büyüde yoktur. Büyüde dinî uygulamalardaki mânevî, ruhanî özden, derunî inanıştan çok dış unsurlar, katı şartlar, maddî araçlar ön plandadır. Büyü ilâhî otorite ve ahlâkî kuralların dışındadır. Büyü, inanışa göre, Tanrı veya tanrıların kudretinin üstünde bir şey yapmak veya onları zorlayarak bir gayeyi gerçekleştirmek iddiasındadır. Halbuki dinde Tanrı'ya itaat etmek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak, gazabından sakınmak, ceza veya mükâfatına göre tavır almak söz konusudur. Büyünün temel gayesi menfaat temini olduğundan yerine göre dince kutsal sayılan şeyleri de kendi gayesi için kullanarak dini istismar edebilir. Büyüde şahsî, dinde hem şahsî hem de içtimaî gaye söz konusudur. Dinin devamlılığına karşılık kişinin bilgi, yetenek ve imkânı bitince veya gayesini gerçekleştirince büyü olayı sona erer.(...)

A) Yahudilik. Yahudi kutsal kitabında büyü için kullanılan en yaygın kelime kshp kökünden gelir. Akkadca'da bu kök kara büyüye delâlet eder; İbrânîce'de ise ak büyü ile kara büyü arasındaki ayırım kesin değildir. Ancak mekhaşefah kelimesinin özel olarak kara büyü için kullanıldığı söylenebilir. Bununla beraber bu İbrânîce kelime Bâbilli büyücülerin bütün yaptıklarını, meselâ ölülerin ruhlarını çağırmayı ifade etmez. Diğer bir kelime de aşaftır (büyücü). Aşafim (Daniel, 2/2) mekhaşefim (büyücüler, afsuncular) ile birlikte kullanılmıştır (ayrıca bk. Daniel, 1/20, 2/10, 27, 4/4). Hover veya hever (muskacı, tılsımcı) kelimesiyle ilgili anlatımlar (bk. Tesniye, 18/11; Mezmurlar, 58/6; İşaya, 47/9, 12) ve yine onunla ilgili lahaş (tılsım) kelimesi de (bk. Yeremya, 8/ 17; Mezmurlar, 58/6; Vaiz, 10/11) dikkat çekicidir. Bâbilliler, Hititler, Mısırlılar gibi yahudiler arasında da yılanı büyüleyen kimseler vardı (tılsımcı için bk. İşaya, 3/3).

Yahudi kutsal kitabında başlıca üç büyücü tipi verilir.

1. Esas işi gelecekten haber verme olan kimseler. Bunlar falcı (meonen), müneccim (kosem kesamim) ve gaipten haber veren kâhinlerdir (menaheş).
2. Doğrudan doğruya büyü ile uğraşan, büyücü-afsuncu (mekhaşef), büyü ve tılsımla bağlayan (hover, hever) kimseler.
3. Cincilik ve bakıcılık yaparak, ölü ruhlarından bilgi edinerek hem kehanet hem de büyü ile uğraşanlar. Bu büyücü listesi, bazan benzer terimler kullanılarak yahudi kutsal kitabında ufak farklılıklarla defalarca geçer (bk. II. Krallar, 21/6; II. Tarihler, 33/6; Mika, 5/11; krş. Yeremya, 27/9). İçinde kralların da yer aldığı büyü ile ilgili uygulamalar oldukça çoktur. İsrâiloğulları'nın ilk kralı Saul cincileri ve bakıcıları ülkeden kovmuşken Filistîler karşısında zayıf düşünce bir cinci kadın buldurdu ve onun vasıtasıyla ölmüş Samuel'le görüştü (I. Samuel, 28/3, 7 vd.). Kral Yoram'ın annesinin afsunculuğu (II. Krallar, 9/22), Manasse'nin oğullarını ateşten geçirmesi, müneccimlik, sihirbazlık, afsunculuk etmesi ve cinciler, bakıcılar kullanması (II. Krallar, 33/6) gibi daha başka örnekler de vardır. Halk da falcıları, afsuncuları, müneccimleri, sahte peygamberleri dinliyordu (Yeremya, 27/9; Hezekiel, 13/18-20).

Bâbil ve Mısır'daki kadar çeşitleri ve usta uygulayıcıları bulunmasa da yahudi kutsal kitabındaki şiddetli yasaklamalardan anlaşılmaktadır ki yahudi dini büyüsel kavramların etkileri altındaki bir kültür çevresinde gelişti. Aslında yahudi dinine göre büyünün etkisine inanma, Tanrı iradesinin beşerî maksatlara alet olması anlamına geleceğinden, tek bir Tanrı'nın dünyayı idare etmesi inancına ters düşer. Bu sebeple yahudi kutsal kitabında, "Afsuncu kadını yaşatmayacaksın" denilmiştir (Çıkış, 22/18). Ayrıca, "Cincilere ve bakıcılara dönmeyin"; "Sihirbazlık etmeyeceksiniz ve müneccimlik etmeyeceksiniz"; "Ve cinci yahut bakıcı olan erkek veya kadın mutlaka öldürülecektir" (Levililer, 19/26, 31, 20/ 27) gibi yasaklamalar yanında afsunculuk, büyücülük, müneccimlik, yıldızlara bakıcılık ve benzerlerinin başa gelecek şeylerden kurtaramayacağı açıklaması da yer almaktadır (İşaya, 47/8-14). Bunlar ve benzeri ifadelerden kara büyünün yasaklandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, yahudi olmayan milletlerin mekruh fiilleri olarak nitelendirilen bu gibi yasak işler (Tesniye, 18/9-14) hiçbir şekilde ak büyü olarak da yapılmayacaktır (Levililer, 20/6). Büyüye karşı sert yasaklama Talmud'da, özellikle Mişna'da da bulunur. Mişna'da büyü puta tapıcılıkla bir tutulur. Ortaçağ'da ve asrımızın ortalarında yahudiler ve hıristiyanlar tarafından büyücüler şeytanın halkı olmak, tabiat üstü sırlara sahip olmaya kalkışmakla suçlanmıştır (EJd., XI, 714-715).

B) Hıristiyanlık. Hıristiyanlık'ta da büyü ile ilgili yasaklama devam eder. Ancak Yeni Ahid'de bu konuya ayrılan yer Eski Ahid'e göre oldukça azalmıştır. Îsâ Mesih'in doğumunda doğudan gelme müneccimlerin doğumu müjdeledikleri sadece bir İncil'de yer alır (Matta, 2/1-12). "Îsâ'da beelzebul (şeytanların başı) denilen bir gizli güç var, cinlerin reisi olan bu güç vasıtasıyla cinleri çıkarıyor" diyenlere karşı Hz. Îsâ, bu haksız iddiaları ortaya atanların Rûhulkudüs'e murdar ruhu dediklerini hatırlatıyordu (Markos, 3/22-30; Yuhanna, 7/20). Benzer cin çıkarma işini Îsâ'dan sonrakiler de yapıyordu. Nitekim Pavlus, bir defa falcı ruhuna sahip ve gaipten haber veren hizmetçi kızdaki ruha "çık" dedi; o da çıktı (Resullerin İşleri, 16/16). Bir başka sefer Pavlus, beraberinde Barnabas varken yalancı peygamber olan bir büyücü yahudinin gözlerine gözlerini dikerek onun gözünü görmez etti (Resullerin İşleri, 13/6-8). Samiriyeli büyücü Simon'un yaptıkları herkesi hayrete düşürüyordu (Resullerin İşleri, 8/9-24). Yeni Ahid'de cinlere ve putlara secde edenler, katiller, zina veya hırsızlık vb. kötülükler yapanlar gibi büyücülükten tövbe etmeyenler de şiddetle kınanmaktadır (Vahiy, 9/21, 21/8, 22/15; Galatyalılara, 5/20). Ancak dikkat çekicidir ki eldeki İncillerde büyü ile ilgili bir anlatım görülmemektedir.

Yahudiler büyüyü daha fazla yahudi olmayanlara ait bir uygulama olarak gördükleri gibi hıristiyanlar da bu işi hıristiyan olmayanların yürüttüğünü söylediler. XV-XVII. yüzyıllar arasında birçok yahudinin engizisyon mahkemelerine çıkarılarak büyücülükle, cadılıkla suçlandığı, cezalandırıldığı ve öldürüldüğü bilinmektedir (EJd., XI, 714-715). Hıristiyan dünyasında büyücüden daha fazla cadıdan korkulur. Ancak cadıya atfedilen büyücülük, hortlaklık, yamyamlık, kan emme gibi tesirlerin abartma olduğu hemen anlaşılmaktadır. Aslında hayatta iken vücuttan ayrılabilen ruh anlayışı yahudilerde görülmez. Hıristiyan kutsal kitabında da cadı kavramına uygun bir anlatıma bir iki belirsiz temas dışında açıklıkla rastlanmaz (bk. Resullerin İşleri, 16/16). Tanrı'nın Şehri ve İtiraflar kitaplarının yazarı Aziz Augustinus dahil kilise babaları ve ilk önemli yazarlar büyüyü putperest kavimlerin bir âdeti olarak gördüler. Onlara göre bu din dışı uygulama dinin iyi öğretilmesiyle önlenebilirdi. Kilisenin büyüye bakışı bu çizgiyi takip ettiyse de halkta, özellikle şehir dışı yörelerde büyü geleneği devam etti. Buna zaman zaman varlıklı şehirlilerin büyü iptilâları da eklendi. Bütün bu gelişmeler, 1320'de çıkarılan ve büyücülükle cadılığın her ikisini de dinsizlik sayan papalık fermanıyla noktalandı.

Artık engizisyon kayıtlarında "cadılar sebti", "kara şeytan tapınması" deyimleri geçmeye başladı. Bunlar yanında ak büyü, simya uygulamaları gibi bazan tepki görmekle beraber genelde hoşgörü ile karşılanan faaliyetler de vardı. Ancak Avrupa'da en çok ilgi toplayıp literatüre geçen inançlar cadılıkla ilgili olanlardı. 1484'te Papa VIII. İnnocent tarafından cadılık zındıklık olarak ilân edildi. Bu ferman engizisyon mahkemeleri tarafından başta İspanya, Fransa, Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, 200 yıl boyunca içlerinde pek çok masum insanın da bulunduğu on binlerce kişinin suçlanmasına ve eziyetle öldürülmesine yol açtı.

C) İslâmiyet. Câhiliye devrinde büyü-sihir yaygındı. Cincilik, kehanet, fal okları, yıldızlara bakmak, küçük kareler çizip içlerine harf veya sayı yazmak, düğüm atmak ve üflemek gibi yollarla büyü yapmak son derece yaygındı. Bütün bu işler putperestlikle birlikte yürütülüyordu. Araplar büyücülerden çekinir ve onlara saygı duyarlardı.

İslâm dini büyük günahlar arasında saydığı büyücülüğe şiddetle karşı çıkmış, Kur'an ve hadiste sihir kökünden türeyen kelimeler kullanılmak suretiyle bu iş açık ve kesin şekilde yasaklanmıştır. Ne garip tir ki müşrikler, önceki ümmetlerde olduğu gibi Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in ve İslâm'ın başarısını sihir diye nitelendirmişler, peygambere "sâhir" diyebilmişlerdir (bk. Sâd 38/4; ez-Zâriyât 51/52).

Büyü menfaat kökenli bir disiplindir; Allah, peygamber, din tanımaz. Bazı durumlarda onları ve kutsal metinleri istismar eder. Büyüde Tanrı'nın irade ve kudreti üstünde işler başarılabileceği iddiası vardır. Bütün bunlar büyücüye peygamberden de Tanrı'dan da daha büyük değer vermek anlamını ortaya çıkarmaktadır. Büyücülerin her şeyi bildiği, başaramayacakları şeylerin bulunmadığı tarzındaki inançlar İslâm'a ters düşmektedir. Bu yüzden bazı müslüman bilginler büyüyü, hiçbir gerçekliği bulunmadığı, aldatmacadan ibaret olduğu düşüncesiyle tamamen reddetmişlerdir.[1]

(1) DİA; [BÜYÜ - Hikmet Tanyu] c. 06; s. 502

Büyücü

Doğaüstü varlıkların yardımıyla ya da doğada bulunan gizli güçlere söz geçirmek yoluyla bir takım olağanüstü işler yaptığına inanılan, böyle işlerle uğraşan kimse. Büyü yapan kimse, sihirbaz, gözbağcı, efsuncu.(1)(2)(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Büyücülük

a. Büyü yapma işi, sanatı, sihirbazlık, efsunculuk, gözbağcılık.(2)(3)

b. Doğaüstü gibi gelen her şey.(2)

c. Geleceği haber vermek ya da olayların istikametini değiştirmek için ölülerin -iyi veya kötü- ruhlarıyla iletişim kurarak, kazanıldığı sanılan gücün kullanımı.(1)(2)

(1) Hıtchcock, Mark. a.g.e. s. 303;

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Büyükdere Ermeni Mezarlığı

Bentler Cad., Kibrit Fabrikası Yanı, 34453 Çayırbaşı.

Semtin çok seneler önce elden çıkmış olan eski mezarlığı Kılcı Çayırı denen tepede bulunmaktaydı. Büyükdere'nin yerlilerinden İtalyan M. Frankini 1910 yılından önce kendi arazisini dörde bölerek mezarlık alanı olarak kullanılmak üzere Latin Katolikler'e, Ermeni Ortodokslar'a, Ermeni Katolikler'e ve Rumlara bağışladı.

Ermeni Mezarlığı'nda müzisyen, şair ve eğitimci Sahak Hancıyan (1843-1910) da gömülüdür.

(1) http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org

Büyük Kıyamet

Ölümün geldiği hane için ölümün gelmesi ile kıyamet kopmuştur. Bunun içindir ki, büyük kıyamet, küçük kıyamet, benim için kıyamet gibi tanımlar vardır.(1)

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s.12

Büyük küpler

Osmanlı öncesi döneminde Boşnaklar ayrı bir mezhebe mensuplardı. Bu mezhebin adı "Bosna Kilisesi idi ve bu din ne Katolik ne Ortodoks mezhebiydi. Bu mezhebe ait olanlar "Bogumiller (Tanrı'ya sevimli olanlar) adını taşıyordu. (...) Boşnakların ataları olan "Bogumillerin büyük küpler şeklindeki mezar taşları" söz konusu dönemden kalma anıtlardır. Hatta Bosna-Hersek'in bazı yerlerinde toplu halde mezarlıklar olarak bulunmaktadır (Zacinovic 2003) .

Osmanlı öncesi Bosna'da bir alfabe mevcuttu ve Kiril harflerinin bir versiyonu olan ortaçağ Bosna alfabesiydi. Boşnakların atalarına ait büyük küpler şeklindeki mezar taşlarının üstünde bu alfabeyle yazılmış olan yazılar vardır. Bunun yanı sıra Boşnaklara ait Osmanlı tarzında yapılan bazı mezar taşlarının üstünde de Bosna alfabesiyle yazılmış olan yazılar bulunmaktadır.

Bu dönemde Boşnaklara ait obelisk şeklindeki mezar taşları vardır ve Boşnakların atalarına ait büyük küpler şeklindeki mezar taşlarının Osmanlı tarzında yapılan mezar taşlarına geçiş şeklidir. Osmanlı tarzında yapılan mezar taşlarının üstünde büyük küpler şeklindeki mezar taşlarının üstündeki gibi resimler vardır (Zacinovic 2003).(1)

(1) Yılmaz, Orhan. "Tokat, Zile, Acısu Köyü Mezarlığında, Anşabacılı Sıraçları (Beydili Alevi Türkmeni)'na Ait Mezar Taşları." S.7-8.

Büyük Şah Sultan Türbesi-İstanbul

(1) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 534

Büyük Türbe-Kırıkkale

(1) Altıncan, Mahmut. "Kırıkkale Çevresindeki Türk Devri Yapıları." Selçuk Ün. Ed. Fak.(1988). s. 102

Büyük Yaran Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 290

Büyüsel

Büyü ile ilgili, büyüye ilişkin.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Çıplak, Nilgün. a.g.e., s.3

C

Cabi

Osmanlıda imparatorluk döneminde, haraç ve cizye adı verilen vergileri, evkaf gelirlerini ve zekât gibi hayır paralarını toplamakla görevli kimse, vakıf vergi tahsildarı.[1][2][3][4][5][6]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) DİA;
(6) Akay, Hasan. a.g.e.

Cabilsa

Cabilsa, misal âlemi olup ruhlar dünyevi bağlardan ayrıldıktan sonra oraya uçarlar. Bazı rivayetlerde ise bu şehirlerin meleklerin yaşadığı şehirler oldukları zikredilmiştir.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.,
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Câbelka-Câbelsâ

Tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak kullanılan efsanevî iki şehir.

Câbelka ve Câbelsâ etrafı surlarla çevrili, son derece büyük efsanevî iki şehrin adıdır. Kaynaklarda Câbelk-Câbels, Câberka-Câbersâ ve Câberkıyâ-Câbersiyâ gibi adlarla da anılırlar. Her birinin 1000 veya 10.000 kapısı, her kapıyı bekleyen bir o kadar da bekçisi vardır. Bir defa nöbet tutana ikinci defa nöbet sırası gelmeyecek kadar kalabalık olan halkı Hz. Âdem'in ve insanoğlunun varlığından haberdar değildir. Câbelka ve Câbelsâ tam anlamıyla birer harikalar ülkesidir. Hz. Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye devrederken yaptığı konuşmada atıfta bulunduğu bu iki şehirden birinin Âd, diğerinin Semûd kavmine ait olduğu da rivayet edilir.

Tasavvufta sâlikin hakikate ulaşmak için her türlü alâka ve kayıttan koparak katetmesi gereken menzillerin ilkine Câbelsâ, sonuncusuna Câbelka denir. Sühreverdî el-Maktûl Câbelka, Câbelsâ ve Horkalya şehirlerinin sekizinci iklimde olduğunu, ilk ikisinin misal unsurları, sonuncusunun misal felekleri âlemine ait bulunduğunu söyler. Muhammed b. Yahyâ el-Lâhîcî'ye göre *ruhların bu dünyaya gelmeden önce bulundukları âlem Câbelka, ölümden sonra gidecekleri âlem Câbelsâ'dır*. Bu şehirlerin birinin Meşrık'ta, diğerinin Mağrib'de bulunması ruhların doğuş ve batış yerleri oldukları mânasına gelir. Ancak Câbelka Câbelsâ'dan daha latif, daha saf ve daha aydınlıktır. Zira ruhlar dünyaya gelmeden önce daha temiz idiler.

Söz konusu iki şehir, iki âlem arasındaki geçiş ve ara âlemler olarak da görülmüştür. Buna göre Câbelka gayb ve şehâdet âlemleri arasında bulunan bir berzah olup dünyadaki her şeyin orada bir sûreti vardır. Ruhların öldükten sonra döndükleri yer olan Câbelsâ'da dünyada iken kazanılan bütün amellerin birer sûreti bulunur. *"İyilerin gideceği yer Câbelka, kötülerin gideceği yer Câbelsâ'dır" diyenler bu kavramları cennet ve cehennem gibi anlamışlardır.*

Câbelka bazılarına göre vücûb ve imkân daireleri-ni içine alan ulûhiyyet mertebesidir. Eşyanın esas sûretleri burada mevcuttur. Bütün varlıkların doğuş yeri (meşrık) orasıdır. Câbelsâ ise gerek ilâhî isimler gerekse maddeyle ilgili bütün hakikatlerin zuhur yeri olan insanın varlığıdır. Zât-ı ilâhî meşrıkından doğan her şey insanın varlığının mağribinde batar ve kaybolur. Bundan dolayı Cabelka'nın doğuda Câbelsâ'nın batıda olduğuna inanılmıştır.

Mutasavvıf şairler, "İster Câbelka'da ara ister Câbelsâ'da, Allah her yerde vardır"; "Allah ile olunca Câbelka'da da Câbelsâ'da da olsan farketmez" gibi sözlerle ilâhî varlığın sınırsızlığını ve O'nun gayelerin ötesinde olduğunu anlatmak istemişlerdir.(1)

(1) DİA; CÂBELKĀ-CÂBELSÂ – Süleyman Uludağ c. 6, s. 525

Cabir Bin Abdullah Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 22,
(3) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 123

Câbülsâ

a. Cabülsa, sakinlerinin bin harfli bir alfabe kullandıkları, dünyada var olan her şeyin bir suretinin bulunduğu, öldükten sonra kötülük yapanların gideceği kabul edilen bin kapılı ve her kapısında bin bekçi ile korunan uzak batıda yer aldığı söylenen efsanevi bir şehir.(1)(2)(3)

b. İnsanın mutlak yaratana yönelme yolundaki ilk merhalesi.(2) Mutlak ile mevsufun yani Allah ile insanın birleştiği insan gayretinin son hedefi.(2)

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Câbülkâ

a. Sakinlerinin bin harfli bir alfabe kullandıkları, dünyada var olan her şeyin bir sûretinin bulunduğu, öldükten sonra iyilik yapanların gideceği kabul edilen bin kapılı ve her kapısında bin bekçi ile korunan uzak doğuda yer aldığı söylenen efsanevi şehre Câbülka denir.(1)(2)(4)

b. Câbilka misal âlemi olup ruhların doğu tarafında yer alır ve gayb ve şehâdet arasında berzahtır.(3)(4)

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.,
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cacabey Türbesi-Kırşehir

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21,
(2) "Kırşehir'in Tarihçesi" s. 6

Cadı

a. Bir takım doğaüstü güçlere sahip olduğu ve bu gücünü de kötülük yapmakta kullanıp iyileri aldattığı, yaşlı, çirkin, uzun tırnaklı olarak hayal edilen masal kahramanı, kötülük simgesi kocakarı, büyücü kocakarı. Şekil değiştirip bir başkasının yerine geçebilir, göz açıp kapayıncaya kadar bir yerden başka bir yere gider.(1)(3)(5)

b. Mecazen ferasetli düşünen, art niyetli insan kast edilir.

c. Geceleri mezardan çıkıp dolaşarak rastladığı kişilere kötülük yaptığına inanılan ve kocakarı şeklinde tasavvur edilen hayali varlık, hortlak, câdû.(1)(2)(3)

d. Büyücülük yapan, büyücülükten anlayan kadın. Büyücü.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;
(5) Kaya, Doğan. a.g.e.

Cafer Baba (Yarım Baş Baba) Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 505

Cafer Baba Türbesi-İstanbul

(1) Envanter. a.g.e. No: 23

Cafer Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 45

Cafer Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 243

Cafer Baba Türbesi-Makedonya-Üsküp

Bayramiye tarikatının şeyhlerindendir. Üsküp Kalesi içinde defnedilmiştir. Türbesi yıkık olan bu zat, Hz. Muhammet'in neslindendir .[2]

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 629
(2) Sulooca, Mürteza. a.g.e., s. 24

Cafer Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 28

Cafer Baba ve Hıdır Baba Türbesi-Makedonya-Gostivar

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 563

Cafer Bey Türbesi-Diyarbakır-Eğil

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21,
(2) Demir, Mehmet Latif. a.g.e.S. 88

Cafer Bey Türbesi-Yunanistan-Rodos

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 1002

Cafer Dede Türbesi-Kütahya

(1) Kütahya Valiliği. a.g.e. s. 68

Cafer Dede Türbesi-Afyon

(1) Karanfil-Güldemir, Münevver. a.g.e. s. 100

Cafer Paşa Türbesi-Bodrum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 21,
(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Cafer Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 6 s. 555,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. S, 9,
(3) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 423,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 367

Caferi Sadık Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 53

Caferi Tayyar Türbesi-Diyarbakır

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Caferi Tayyer Türbesi-Hatay

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Caferiye Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Cağaloğlu Ali Paşa Türbesi-İzmir

(1) Önkal, Hakkı.5 a.g.e. s. 48,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 156

Cahidi Ahmed Efendi Türbesi-Çanakkale

(1) DİA, Cilt. 7 s. 16

Cahidi Sultan Türbesi-Çanakkale

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 155

Cahim

a. Genel olarak cehennemi veya onun azabı en şiddetli tabakalarından birini ifade eden terim.[1] Tamu.

b. Kelime olarak "çok kızgın ateş" anlamındadır.[2][3][4][7]

c. Cehennemin yedi kapısından, korkunç yerlerinden biri.[5][6]

d. Cehennemin dördüncü tabakasına verilen ad. Güneşe ve yıldıza tapanların ya da şeytanın ve İslâmiyeti bırakanların azap göreceği cehennem.[2][8]

(1) DİA; [CAHÎM - A. Saim Kılavuz] c. 07; s. 20
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) İbn Kesir. a.g.e., s. 344;
(6) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 251
(7) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(8) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Cahim tabakası

Genel olarak cehennemi veya onun azabı en şiddetli tabakalarından birini ifade eden terim.

Sözlükte *"şiddetle tutuşmuş alevli ateş, kat kat yanan ateş, çukurda yanan büyük ateş"* veya *"derin vadi"* gibi anlamlara gelir.

Bazı şarkiyatçılar Kur'an'daki cahîm kelimesinin, Eski Ahid ile (Tekvîn, 15/17) onun Ârâmîce tefsirlerinde bulunan ve "saf ateş ocağı" mânasına gelen İbrânîce *gehinnom* kelimesinden geldiğini ileri sürmüşlerdir (bk. Thomas, s. 451).

Arap dilcilerine göre ise cahîm Arapça asıllı bir kelime olup İslâm öncesi Arap şiirinde de mevcuttur. Nitekim Taberî'nin naklettiği bir mısrada Câhiliye devri şairlerinden Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın bu kelimeyi kullandığı görülmektedir (Tefsîr, II, 562).

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı yerde geçen cahîm, cehennem için kullanılan yedi isim ***(cehennem, cahîm, hâviye, saîr, lezâ, sakar, hutame)*** içinde cehennemden sonra en çok tekrar edilenidir.

Üç yerde belirsiz isim veya sıfat (cahîm), diğer yerlerde ise belirli isim olarak (el-cahîm) geçer. Bunlardan, Hz. İbrâhim'in atıldığı ateşi ifade eden biri (es-Sâffât 37/97) dışındakiler "cehennem" veya "cehennemde bulunan şiddetli ateş" mânasını taşır. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre cahîmin dibinden, cehennemliklerin yiyeceği olan ve şeytanların başlarına benzeyen **zakkum ağacı** çıkar (es-Sâffât 37/64-66). Ölümden sonraki diriliş gerçekleşince cahîm tutuşturularak herkese apaçık bir şekilde gösterilecek (et-Tekâsür 102/6) ve zalimlerle yardımcıları ona doğru sevkedileceklerdir (es-Sâffât 37/23).

Yine bu âyetlerde kaydedildiğine göre Allah'ı tanımayanlar, peygamberlere verilen mûcizeleri ve ilâhî kitapları yalanlayanlar, kâfirler, zalimler, sapıklar, günahkârlar, yeniden dirilişi ve âhiret âlemini inkâr edenler, azgınlık yolunu tutup dünya hayatını tercih edenler, amel defterleri sol taraftan verilenler cahîmin ortasına atılacak; buna karşılık müttakiler ve günahlarından tövbe edip ilâhî buyruklara uygun hareket edenler onun azabından korunacaklardır.

Cahîm hadislerde de cehennem karşılığında ve onun isimlerinden biri olarak kullanılmıştır.

Bazı müfessirler, kelimenin sözlük anlamına ve zayıf kabul edilen bir kısım rivayetlere dayanarak cahîmi *cehennemin altıncı tabakası* olarak yorumlamışlar ve buranın Arap müşriklerine has olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Elmalılı ise cahîmin *cehennemin en şiddetli tabakası* olduğunu kaydeder (Hak Dini, VIII, 5333). Bir kısım müfessirler de cehennem hakkında kullanılan yedi isimden her birinin *onun kapılarının adı* olduğunu söylemişlerse de bu yorum isabetli görülmemiştir. Şiî kaynaklarının bir kısmı (Muhammed er-Riyşehrî, II, 186) cahîmi cehennemin en üst ve azabı en hafif tabakası olarak gösterir.(1)

(1) DİA; [CAHÎM - A. Saim Kılavuz] c. 07; s. 20

Cahimi

a. Cehennem gibi sıcak. Cehenneme benzer.(1)(2)(3)

b. Cehennemlik, cehenneme ait.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Caitya

a. Budizm'de kutsal yer veya eşya.(1)

b. Ölü yakma yeri.(1)

c. Mezar tümseği.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Camandar Baba Türbesi-Artvin

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Cambaz Kadı Türbesi-Karaman

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22,
(2) Karaman Valiliği. a.g.e. s. 248,
(3) Topal, Cengiz, a.g.e. s. 44,
(4) Cengiz, Ahmet. "Xvııı. Yüzyılda Larende (Karaman) Şehrinin Fiziki Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı" Doktora Tz. Selçuk Ün. Sos. Bilm. Enst. Konya (2008). s. 106

Cambulat Türbesi-Kıbrıs

(1) FRMTR, "Kuzey Kıbrıs'ta Türk Eserleri." https://www.frmtr.com/sanat-tarihi-arkeoloji/685153-kuzey-kibris-ta-turk-eserleri.html s. 7

Cami

a. Müslümanların, içinde topluca veya tek başına vakit namazlarıyla, cuma ve bayram namazlarını kıldıkları ve ibadet ettikleri, içinde hutbe okunabilen, mihraplı, minberli, genellikle minareli bina, büyük mescit, ibadet yeri, mabet.[2][3][4][5] Arapça "cem" kökünden türeyen "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki "cami" kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-câm (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Kur'an-ı Kerim, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında cami karşılığında mescit kelimesi geçmektedir. Mescit Arapçada "eğilmek, tevazu ile alnı yere koymak" manasına gelen sücud kökünden "secde edilen yer anlamında bir mekân ismidir.[1]

b. Toplayan, derleyen, toplayıcı, bir araya getiren, cem eden.[2][3] Kendisinde bulunduran, içine alan, ihtiva eden, ihata eden, kapsayan, içeren.[2][3]

c. Birbirine benzeyen ve birbirinin zıddı olan bütün varlıkları, dağınık şeyleri bir araya toplayan anlamında Esma-i Hüsna'dandır.[2]

(1) DİA;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Câmiyye

Nakşibendi tarikatının şubelerinden biri olup[1] Ahmed-i Câmi'ye nispet edilir.[2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) DİA

Can-Âferin

Can yaratan, yaratıcı, Allah, Tanrı.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Can-Bahş

a. Can veren, hayat bağışlayan, cana can katan.[1][2][3][4]

b. Cenâb-ı Hak,[3] Tanrı.[4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Can-Be-Leb

Canı dudağında, ağzına gelmiş, ölmek üzere, neredeyse ölecek durumda, ölümü yakın.[1][2][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Can-Efgen

Can düşüren, can deviren, can harcayan, öldüren, yok eden, cansız yere seren.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Can-Efşan

Can veren, can saçan, canını feda eden, fedai, canını hiçe sayan. Bir kişi veya dava uğruna kendi canını veren.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Can-ı can

a. Canın canı, ruhun ruhu.[1][2]

b. Hakikat-ı Muhammediye.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cân-ı nev

a. Yeni can, insan ruhu kastedilir.[2] Canı olmayanın ilmi de olmaz.[1]

b. Yeni ruh, yeniden ruh bulma.[2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Can-Nişar

Canını, hayatını feda eden, fedai, can saçan, canını harcayan.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Can-Şikâr

a. Can avlayan, can alan.[1][2][3][4]

b. Azrail.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Can-Şiken

Can kıran, Azrail.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Can-Silan

a. Can alan, can alıcı, öldüren.[1][2][3]

b. Ruh alıcı, can çıkarıcı.[4]

c. Azrail.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Can

a. İnsan ve hayvanların yaşamlarını sağlayan, ölümle birlikte bedenden ayrılan madde dışı varlık, unsur, ruh.[1][2][11] Özellikle insan ve hayvanlarda yaşam tözü, yaşam ilkesi.[5]

b. Yaşama, yaşam, yaşayış, hayat.[1][2][5][10]

c. İnsanın kendi varlığı, özü.[1][2][5][10]

d. Kişi, şahıs, insan, kimse, fert, birey[1][2][5]

e. Güç, dirlik [10]

f. İnsani ruh, rahmani-ilahi nefes ve Hakkın tecellileri anlamına gelir.[7][8]

g. Mevlevilik, Bektaşilik, Alevilik vb. tarikatlarda derviş, mürit, yol kardeşi.[5][8][11][6] Tarikat kardeşi, tarikata kabul edilmek üzere gelen yeni derviş.[1][2]

h. Cin taifesi, topluluğu.[1][2][4] Genellikle cinlerin atası veya cin türü anlamında kullanılan bir terim.[3][11]

ı. İnsanın duygularını taşıyan iç âlemi, gönül, iç, yürek, ruh, can, nefs.[2][6][8][11][10]

j. Divan ve âşık edebiyatlarında çok kullanılan bir remiz ve tasavvufi terim.[3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA; [CAN - Mustafa Uzun] c. 07; s. 138-139 [CÂN - Ahmet Saim Kılavuz] c. 07; s. 139-140
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(6) Kaya, Doğan. a.g.e.
(7) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(8) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(9) İltar, Gazanfer. a.g.e., s. 2;
(10) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(11) Pala, İskender. a.g.e.

Cân

Genellikle *cinlerin atası veya cin* türü anlamında kullanılan bir terim.

“Bir şeyi örtmek, gizlemek” mânasındaki cenn kökünden türemiş bir isim olup “kendisini örten, duyulardan gizlenen varlık” demektir. Bazı şarkiyatçılar cân kelimesinin Arapça asıllı olmadığını ileri sürmüşlerse de iddialarını kanıtlayıcı deliller ortaya koyamamışlardır.

Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde geçen cân kelimesinin üç ayrı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Âdem’in kuru balçıktan, cânnın ise ısı derecesi yüksek, dumansız ve saf ateş alevinden yaratıldığı anlatılırken (el-Hicr 15/27; er-Rahmân 55/15) cinlerin atası mânasında, cennet hûrilerinin tav-

sifi sırasında, "daha önce hiçbir insan ve cin (cân) eli değmemiş" denilmek suretiyle de (er-Rahmân 55/56, 74) cin türü anlamında kullanılmıştır. Hz. Mûsâ'ya verilen asâ mûcizesinde, değneğin bir yılan gibi hareket ettiğini belirten âyetlerde (en-Neml 27/10; el-Kasas 28/31) cân kelimesi "yılan" mânasına gelmektedir. Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadiste Resûlullah cânnın saf ateş alevinden yaratıldığını beyan etmiştir (Müslim, "Zühd", 60). İbn Abbas'ın ise cânnı cin türünden dönüştürülmüş yılan anlamında kullandığı rivayet edilmektedir (Müsned, I, 348).

Müfessirler cân kelimesinin tefsirinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri şu beş noktada toplamak mümkündür:

1. **Cinlerin atası.** Bu görüşte olanlara göre cân ve onun soyundan gelen cinlerle İblîs ve onun neslinden olan şeytanlar birbirinden tamamen ayrı cin taifeleridir. Çünkü cinler ölür, mümin ve kâfir gruplarına ayrılır. Şeytanlar ise İblîs'le birlikte ölecektir ve hepsi de kâfirdir. Âlimlerin çoğunluğu bu kanaattedir.
2. **İblîs.** Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme ve Mukatil b. Süleyman gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Bazı müellifler, cânna İblîs mânası verilmesinin Eski Ahid'de yer alan bir kıssa ile bağlantılı olduğunu savunurlar (bk. TA, XI, 10). Zira Eski Ahid'de, cennette bulunduğu sırada Hz. Havvâ'yı yahudilerce kötülük ruhunu temsil eden yılanın aldattığı ifade edilmektedir (Tekvîn, 3). Bu yılanın ise İblîs olduğu bilinmektedir. Aynı yorumu, cânnın ateşten yaratıldığını, İblîs'in de kendisinin ateşten yaratılmış olmasını gerekçe göstererek Âdem'den üstün olduğunu ve bu sebeple ona secde etmediğini haber veren (el-A'râf 7/11-12) Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırmak da mümkündür.
3. Cin iken yılana dönüştürülmüş bir taife.
4. Cinnin eş anlamlısı, şeytanların dışındaki cin türü.
5. Kur'an'da Hz. Âdem'in yaratılmasından önce yeryüzünde fesat çıkarıp kan döktükleri meleklerin diliyle ifade edilen (el-Bakara 2/30) yaratıklar. Bu yorumların hepsi cânnın, kelimenin sözlük anlamına ve Kur'an'daki kullanılışına da uygun düşen "duyularla **algılanamayan** varlık" olduğu noktasında birleşmektedir. Bu muhtevanın yaygın ifadesi ise cin şeklinde olmaktadır.[1]

(1) DİA; [CÂN - Ahmet Saim Kılavuz] c. 07; s. 139-140

Can alıcı

a. Can alan, öldüren, Azrail.[1][2]

b. En önemli ve ilgi çekici, en esaslı, en temel.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can almak

Öldürmek, adam öldürmek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can aşı

Ölünün ardından verilen hayır yemeği.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can aşırı

Eskiden defnedildiği gece ve her Kelime-i Tevhitte "can aşırı" adı altında ölünün ruhu için helva dağıtılmakta idi. Şimdi ise helvanın yerini hazır şeyler, küçük lokumlar, tan helvaları vb. tatlılar almıştır.[1]

(1) Sulooca, Mürteza. a.g.e., s.17

Can borcunu ödemek

Ölmek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cana Can İstemek

Öldürülen birisi için karşı taraftan da birisinin öldürülmesini istemek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can Çekişmek

a. Ölmek üzere, ölüm halinde olmak.[1][2]

b. Sonu yaklaşmak.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can Çıkmak

Ölmek, vefat etmek.(1) Canın hemen her dönemde bir kuş olarak düşünüldüğü bilgisinden hareketle; bu kelime öbeğindeki "çık" fiilinin "içeriden dışarıya hareket" anlamında değil, "dağa çıkmak, merdiven çıkmak, yokuş çıkmak, göklere çıkarmak" örneklerinde olduğu gibi "yüce bir makama gitmek" anlamlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan bu kullanım, ölülerin göğe yükseltildiği anlayışını yansıtmaktadır.(2)

(1) Kaya, Bayram Ali, Murad-Name ve Muhammediye Mesnevilerinde Ölüm Temi, s. 348;
(2) Koçak, Ahmet. a.g.e., s.86.

Cân Efza

a. Can arttıran, cana hayat veren, iç açan, gönül ferahlığı.(2)(3)
b. Tasavvufta sâlikin bekâsı kast edilir. Bu sıfat sayesinde sâlik kalıcı ve ebedi olur ve ona fenâ ulaşmaz.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Can Kuşu

Can, yaşamın belirtisi olan ruh.(1)(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can edebiyatı

Divan ve âşık edebiyatlarında çok kullanılan bir remiz ve tasavvufî terim.

Aslının Sanskritçe olduğu ileri sürülen kelime buradan Farsça'ya geçmiş ve farklı mânalar kazanarak Çince ile Arapça dahil belli başlı Şark dilleriyle Türkçe'de birbirine yakın şekilde telaffuz edilmiştir.

Sözlükte "rüzgâr, nefis, ruh, bedenin hayatiyetini sağlayan ana unsur" mânalarına gelmekte ve Türkçe'de daha çok son iki anlamda kullanılmaktadır.

Arap edebiyatında "ruh", Türk ve Fars edebiyatlarında ise ruhla beraber daha çok "bedenin canlılığını sağlayan unsur" mânasında kullanıldığı görülen kelimenin her iki edebiyatta bu anlamdaki çeşitli kullanılışlarına dair pek çok örnek Ali Nihad Tarlan tarafından mukayeseli bir şekilde verilmiştir (Şeyhî Divanını Tedkik, s. 137-138).

Ayrıca Dihhudâ da kelime ve müştaklarının Fars edebiyatındaki çeşitli anlamlarını ve edebî örneklerini Lugatnâme'de açıklamıştır (X, 110-120). Türkçe'de elliye yakın atasözü ve 200'den fazla deyimde yer alan kelime (bk. Eyüboğlu, I, 53-54; II, 91-108; Tolasa, s. 346) çok yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Divan edebiyatının hayal ve remiz dünyasında can, genel olarak varlığı bilinen fakat gözle görülüp elle tutulamayan bir özelliktedir ve mücerret olduğundan yok kabul edilmektedir. Diğer bir adı "*rûh-ı musavver*"(...)dir.

Can ayrıca *ten, beden, cisim, kalıp* gibi isimlerle anılan maddî varlığa hayat veren esas unsur olduğundan bunlarla ve özellikle ten ile çok sıkı bir ilişki içinde ele alınır.(...) Vakti gelince *can kuşu (mürg-i cân) Azrâil'in tuzağına (dâm-ı ecel)* düşecek ve onun tarafından avlanacaktır. Ayrıca can uçucu oluşundan dolayı *kebûter, bülbül, tûtî, hüdhüd ve kumru* gibi kuşlara benzetilerek bunlarla ilgili çeşitli vasıflarla anılır.

Divan şairleri nazarında âşığın en değerli varlığı can nakdidir. Can nakit olunca ten de metâ olarak alınır. Bunun tersi, yani can metâ olduğunda ise sevgili onun müşterisi şeklinde tasavvur edilir. Nakit her an kullanmaya hazır bir değer ve sermaye olduğu için sevgisi veya sevgilisi uğruna âşığın verebileceği, vermekten çekinmeyeceği, bu yolda hesapsızca harcayacağı, kurban ve feda edeceği en değerli varlığıdır. Gerçek aşk ve âşık candan geçebilmekle ölçülür.(...)

Cânânsız can, cansız ten gibidir. Sevgilinin âşıktan yüz çevirmesi canın bedenden çıkmasına benzer. Sevgili ölü bir cismi dirilten taze bir ruhtur, âşığa can bağışlar, hayat verir. Bu bakımdan can Hz. Îsâ'nın "can-bahş" nefesine benzetilir, "dem-i Îsâ" veya "Mesîh-dem" şeklinde anılır. Ahmed Paşa'nın, "Ne Mesîhâ-dem olursun ki dem-i lutfun ile/Kevser-i cân akıtır ravza-i rıdvân-ı kerem" beytinde bu fikir işlendiği gibi aynı özellikler yanında tatlı (şîrîn) ve akıcı oluşu sebebiyle can insana hayat bağışlayan Kevser'e de benzetilmiştir. Âşık ile sevgilisi arasındaki ilişki bir can pazarı veya oyunu olarak da anlaşılır.

Can çok defa gönül (dil) ile birlikte zikredilir. Gönül mânevî hislerin, acı ve ıstırabın idrak merkezi olduğu gibi can da maddî veya uzvî arzu, iştiyak ve ıstırapların hissedildiği bir merkez kabul edilmiştir. Âşık ise sevgisi ve sevgilisinden dolayı daima bu iki türlü ıstırabın içinde yaşar; ancak bunlar bir bakıma onun aşkını besleyen gıdalar ve âşıklığının alâmetleri olduğu için durumundan şikâyetçi değildir. Çünkü Nev'î'nin, "Bâzâr-ı şehr-i aşk içre aceb kârgâh olur/Kim anda cân u dil satılır tîr-i gam geçer" beytinde de görüldüğü gibi aşk pazarında "gam oku" geçer akçedir.

Canın mümin oluşu, âşığın inancı uğruna canını feda edebilmesi düşüncesinden doğduğu gibi cismin toprağa, sevgilinin yanaklarına karşı duyulan arzunun da imana teşbihine dayanır.

Aslı Hakk'ın nuru veya nûr-ı Muhammedî olan ve bu sebeple dinî metinlerde bazan Hz. Peygamber'le birlikte zikredilen can, ayrıca çeşitli peygamber kıssalarındaki rivayetlere telmihler yapılarak Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ ve bilhassa Hz. Yûsuf'la da anılır. Hallâc-ı Mansûr'un aşk uğruna canını "berdâr" etmesi dolayısıyla velîler içinde en çok Mansûr ve onun etrafında meydana gelen çeşitli rivayetlerde anlatılanlarla zikredilir.

Can için ayrıca *aziz, hayran, hasta, bîmâr, miskin, garip, bîtâb, harap, mehcûr, pür-sûz, zâr u nizâr, bîçâre, bîkarâr, sabırsız, zaîf* gibi vasıflar da kullanılır.

Teşbih ve mecaz yoluyla canla ilgili olarak kullanılan diğer bazı kelimeler de şunlardır: *Bezm-i elest, âlem, âsuman, memleket, il, mülk, sultan, padişah, han, hâkan, hüsrev, şah, ordu, leşker, kul, köle, kârbân, Kâ'beteyn, şem', pervâne, ney, micmer, top, rişte, târ, bezm, bostan, gülzâr, hırmen, sayfa, varak*.

Tasavvufî bir terim olarak can insan ruhu mânasına geldiği gibi nefs-i rahmânî ve tecelliyât-ı ilâhîden kinaye olarak da kullanılmıştır. Ayrıca ilm-i zâhirin âlem-i vâhidiyyet ve ceberûttaki tecellîlerinden meydana gelen a'yân-ı sâbite ve hakîkat-i kevniyyeye denir (Seyyid Sâdık Güherîn, IV, 7). Cân-ı evvel ise âlem-i ervâh veya bezm-i ezeldeki ilk yaratılışta ortaya çıkan rûh-ı hayvânî demektir. Bir tasavvuf terimi olarak cânân, bütün mevcudatın kendisiyle kaim olduğu "kayyûmiyyet" sıfatını ifade eder. Cân-ı cân ise lugatta rûh-ı a'zam ve Allah mânasına gelmekle birlikte tasavvuf ıstılahında hakikatler hakikatı şeklinde de ifade edilen hakiki vahdet demektir.(...)

Tasavvufî eserlerde can kelimesi bazan Allah anlamında, bazan Resûlullah, bazan da şeyh için kullanıldığından bütün mutasavvıflarda olduğu gibi bu tevcihler Mevlânâ'da da görülmektedir. Ayrıca melekleri imanlı (cân-ı mü'min), şeytanı ise canı olmadığı için onu Allah'a feda edemeyen (kâfir) diye vasıflandırmakta ve, "Cân-ı evvel mazhar-ı dergâh şod/Cân-ı cân hod mazhar-ı Allah şod (Cân-ı evvel [rûh-ı hayvânî] Allah'ın dergâhına ulaşma şerefine nail oldu, cân-ı cân ise bizzat Allah'a kavuşma ile şereflendi)" demektedir. Tasavvuf ıstılahında cân-ı cân tabiri kâmil insanın gönlündeki ebedî ruhu ifade eder.

Can ve türevlerinin hem divan hem de tasavvuf edebiyatındaki ele alınış şekline ve halk kültüründe günümüze kadar yaşamaya devam eden kullanımlarına dair en güzel örnekler Yûnus Emre'nin şiirlerinde görülmektedir (bu anlamdaki bir kısım değerlendirmeler için bk. Tatçı, I, 276-285).

Mevlevîlik ve Bektaşîlik'te dervişler birbirlerine can diye hitap ederler veya isimlerin sonuna bu kelimeyi ilâve ederek kullanırlar.(1)

(1) DİA; [CAN - Mustafa Uzun] c. 07; s. 138-139

Cana ezan okumak

Ölüm halinde iken cezalandırmak.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cana kıymak

a. Öldürmek, acıma duymadan öldürmek.(1)(2)

b. Zalimlik etmek.(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Can Bey Giray Han Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 884

Can Feda Hz. Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Canan Hanım Türbesi-istanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 9,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 426

Canbaz Mustafa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Canbeg Giray Türbesi-Yunanistan

(1) DİA, Cilt. 25 s. 455

Canbulat Türbesi-Kilis

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Canbolat Bey Türbesi

Kıbrıs Magosa'da adanın fethi sırasında şehid düşen kumandanlardan birinin türbesi.

Kilis emîri olup önce Lefkoşe savaşlarında bulunduktan sonra Magosa kuşatmasına katılan Canbolat Bey ve türbesine dair fazla bilgi yoktur. Ancak Magosa kuşatması sırasında şehid düşen birçok Osmanlı kumandanından biri olduğu tahmin edilen Canbolat Bey hakkında ilgi çekici bir efsane anlatılır. Buna göre Canbolat Bey, şehre girişi engellemek üzere yapılmış ve üzerinde keskin bıçaklar olan çark denilen büyük bir tekerleğin dönüşünü durdurmak için atıyla birlikte bu korkunç savunma silâhının üzerine atlamıştır. Ancak yabancı kaynaklar böyle bir savunma aletinin varlığından bahsetmezler. Canbolat Bey'in kuşatmaya katılarak Magosa istihkâmları önünde şehid olduğu ise bir gerçektir. Magosa Kalesi'nin güneydoğu ucunda olan Venedikliler'in mühimmat deposunu koruyan büyük yuvarlak burç (Torrine del Arsenale-Arsenal Bastion), 1571'de Türk topçularının şiddetle hücum ettikleri yer olmuştu. Top mermileriyle tahrip edilen bu burç fetihten sonra onarılarak içi bir türbeye dönüştürülmüş ve buraya Canbolat Bey'in kabri yapılmıştır.

Eski bir fotoğrafta etrafı demir parmaklıkla çevrili basit bir sanduka görülmektedir. Kıbrıs Vakıflar Arşivi'nde bu türbe ile ilgili bir dosyanın bulunduğu M. Haşim Altan'ın yayınından öğrenilmektedir. Türbe 1968 yılında yeniden düzenlenerek müze haline getirilmiştir.[1]

(1) DİA; CANBOLAT BEY TÜRBESİ - SEMAVİ EYİCE, c. 7, s. 143

Candan geçmek

a. Canının, gözünde hiçbir değeri kalmamak, kendi varlığını silmek, yok etmek, ölümü göze almak.[1][2]

b. Ölmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Candar, Avni

T.T.K Ktp./Tasnif No: A.Iı/2673

Eminlik Mezarları, Ulus Matbaası, S.11, 1935, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Candarlı Halil Paşa Türbesi-İznik

(1) Usta, Kağan Mehmet. "İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik'in Değerlendirilmesi." Yük. Lis. Tz. Balıkesir Ün. Sos. Bilm. Enst. Balıkesir (2005). s. 62

Candarlı Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 8 s. 212

Candaroğlu Türbesi-Sinop

(1) DİA, Cilt. 7 s. 149

Canûbi Türbesi-Özkend

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 11 s. 252

Cane

a. Silah.[1]

b. Ruh.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Canına Kastetmek

a. Birini öldürmeye niyet etmek, öldürmek istemek veya kalkışmak.[1][2]

b. Kendini öldürmek, intihar etmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Canına Kıymak

a. Kendini öldürmek, intihar etmek veya kalkışmak.(1)(2)

b. Bir başkasını öldürmek.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Canından Etmek

Ölümüne sebep olmak, öldürmek, öldürülmek.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Canından Olmak

Hayatını kaybetmek, ölmek.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Canını Almak

a. Öldürmek.(1)(2)

b. Canını feda edecek kadar memnun etmek.(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Canını Vermek

a. Ölmek, vefat etmek.(1)(3)

b. Kendini feda etmek.(1)(2)

c. Her şeyini feda edecek kadar düşkün olmak, hiçbir şeyi esirgememek, aşırı düşkün olmak, çok sevmek.(1)(2)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kaya, Bayram Ali. a.g.e.

Câni

a. Cinayet işlemiş kimse, insan öldürmüş, cana kıymış olan kişi, katil.(1)(2)(3)(4)(5)

b. Çok gaddar, kan dökücü.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Canib-ı Rahmet

Allah'ın kullarına öldükten sonra yapacağı ihsanın bulunduğu yer, Allah'ın nezdi.(1)

(1) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Caniye

Cinayet işlemiş kadın,(1)(3) kadın cani.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cânn

Çoğunluğun kanısına göre cinn'in babasıdır. Gözlerden gizli kaldığından dolayı "gizlenen" anlamına ismi fail olarak "cânn" denmiştir. Gizlenme kökünden gelen "cinn" kelimesi, gözle görülmeyen birtakım varlıklara verilmiş çoğul isimdir, tekili "cinnî"dir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e. s.476

Canrüba

a. Can alan, gönül kapan.(1)

b. Öldürücü olan.(1)

c. Kadın için, güzelliğiyle gönülleri çelen, cazip, hoş, latif.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Canrübayi

a. Öldürücü nitelik.(1)

b. Büyü.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cansız

a. En temel hayati fonksiyonlardan yoksun olan, canlılık belirtisi göstermeyen, canlı olmayan varlık, yaşamayan, ölmüş, ölü(1)(2)(3)

b. Maddeden ibaret olup ruhu olmayan, yaşamadığı için kendi iradesiyle hareket etmesi, yer değiştirmesi mümkün olmayan, camit.(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cansız at

Ölüm meleğinin yanına aldığı kimseyi taşıdığı araç "cansız at"dır.[1]

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. 11

Cantay, Tanju

Milli Ktp./Tasnif No: 1985 Sa 11

İstanbul'un Kırık Gemi Direkli Mezarları, Erdem Dergisi, C.3, Sayı:9, S.849-851, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, 1987, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Canyurt, Filiz

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 205570
Kastamonu Şehri İsmail Bey Külliyesi, Saray Camisi, Hep Kebirler Camisi, Muafferiddin Gazi Türbesi Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları, Gazi Ü. Sosyal Bil. Enst., Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S.246, 2007, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Capela dos Ossos – Portekiz

Bu mezarlık, Portekiz'in Evora kentinde, bir şapelin bodrum katında bulunuyor. Yaklaşık 5,000 insanın kemiklerinin bulunduğu bu mezarlık, ülkedeki pek çok kilise mezarlığından toplanan kemiklerle oluşturulmuş ve görenlerin kanını donduruyor.

(1) https://onedio.com/haber/dunyanin-dort-bir-yanindan-aklinizi-ucuracak-derecede-urkutucu-25-mezarlik-733955

Carnificina

Roma'da suçluların işkence edilip, çoğu kez öldürüldüğü yer altındaki zindan.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Caru Day-a Türbesi-Hatay

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Câsiye

a. Diz üstü oturmak yahut parmaklarının ucu üzerinde durmak ve toplamak anlamına gelir. Câsin, "diz üstü çöken", el-Cisve "Toprak kümesi, kabir" anlamına gelir.

b. Ayette her ümmetin Yüce Divanın hakîmi ulu Allah'ın huzurunda diz çöktüğü veya parmaklarının ucuna basarcasına saygı ile durduğu anlatılmaktadır.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4

Câsiye Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in kırk beşinci sûresi.(...)

Diğer Mekkî sûrelerde olduğu gibi bunda da iman ve itikad konuları ele alınmakta, özellikle âhirete iman meselesi üzerinde durulmaktadır.

Sûre birbiriyle bağlantılı olan üç ana bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde (âyet 1-11) vahyin önemine ve buna inanmanın gereğine dikkat çekilmektedir. Çünkü vahiy yegâne galip ve hakîm olan Allah tarafından indirilmiştir. Vahiy haberlerinin doğruluğunu ve Allah'ın üstün kudretini gösteren deliller o kadar çoktur ki yaratılış ve hayat olaylarından ibret alanlar için buna inanmak güç değildir. Yeniden dirilişi inkâr edenler, kuruyup ölmüş olan yerin gökten yağan yağmur sayesinde yeniden canlandığını görmezler mi? Aslında Kur'an bir hidâyettir. Fakat kâfirler kibirleri ve günaha olan meyilleri yüzünden iman etmeye yanaşmazlar; ayrıca âyetleri hafife alır, onlarla alay ederler. Birinci bölüm, söz konusu inkârcılara maddî ve mânevî etkisi büyük bir azabın uygulanacağını bildiren âyetle son bulur. İkinci bölümde (âyet 12-21) ilâhî vahyin doğruluğunu ispat eden aklî ve naklî deliller sıralanır. Göklerde, yerde ve denizlerde Allah'ın kudretini gösteren olaylara dikkat çekildikten sonra vaktiyle İsrâiloğulları'na da kitap, nübüvvet ve hikmet verilmiş olduğu hatırlatılır ve Allah'ın peygamber göndermesinin yadırganacak bir şey olmadığı anlatılır. Zalimler birbirinin yardımcısıdır; ancak onların çabalarının peygamberi görevinden vazgeçirmeye yetmeyeceği, çünkü Allah'ın iyilerin dostu ve yardımcısı olduğu bildirilir.

İkinci bölüm, Kur'an'ın basîret ve rahmet vesilesi olduğunu, hiçbir zaman inananlarla inanmayanların aynı değerde olmadığını bildiren âyetle son bulur.

Üçüncü bölüm (âyet 22-37), âhirete ve hesap gününe inanmayanların düşünce tarzına ve zihniyetlerine yer verir, bu zihniyetin ne kadar temelsiz ve tutarsız olduğunu açıklar. Nefsanî düşünce ve arzularını putlaştıranlar, "Bize göre hayat bu dünyada yaşadığımız hayattan ibarettir, bizi ancak zamanın akışı (dehr) helâk eder" derler. Bir de, "Madem ki öldükten sonra yeniden dirilmek varmış, öyleyse haydi bize ölmüş atalarımızı diriltip getirin" gibi sözler sarfederler. "Âhiret hakkında bir şey bilmiyoruz, fakat öyle bir şey olacağını da sanmıyoruz" diyerek zan üzerine hüküm yürütürler. Halbuki Allah'ın sözü haktır ve *kıyamet mutlaka kopacaktır*. İnsanların bütün fiilleri kayda geçmiş olup o gün bu fiillerinin karşılığını göreceklerdir. İman edip iyi işler yapanlar ilâhî rahmete ve büyük mükâfata nâil olacaklardır. Kibir ve inatları yüzünden Allah'ın âyetlerini alaya alanlar ve dünya hayatına aldanıp inkâra sapanlar ise cehenneme atılacaklardır. Onlar cehennemde âdeta unutulacaklar, kendilerine ne ilgi gösterilecek ne de özürleri dinlenecektir.

Sûre, bütün âlemlerin rabbi olan, göklerde ve yerde kendisinden başka azamet (kibriyâ) sahibi bulunmayan Allah'a hamd ve tâzimle son bulur.(...)[1]

(1) DİA; [CÂSİYE SÛRESİ - Emin Işık] c. 07; s. 162

Cavidân-Serây

Cennet.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cavidan

Sonsuz, ebedi, kalıcı, baki, daima kalacak olan, sonrasız, bengi, sonsuza dek.[1][2][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cavlamak

Ölmek, cavlağı çekmek.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cây-ı Behişti

Cennet gibi yer.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cebbane

a. Açık havada namaz kılınan yer, açık hava ibadetgâhı, üstü açık mabet.[1][2][3]

b. Mezarlık.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e. ,
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cebbar

a. "Dilediğini cebir yoluyla yapan, kayıtsız şartsız herkese cebredecek güçte olan, hiç kimse tarafından kendisine cebir, zorlama olunmayan" anlamında Esma-i Hüsnâ'dandır.[2]

b. Her türlü güç, kuvvet ve kudretin, ululuğun sahibi olan Allah.[3][4]

c. Melek adı.[1]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 274;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cebbar Dede Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 126

Cebe Ali Bey Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 96,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 23,
(3) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 246

Cebel-i Elheme Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 53

Cebrail Efendi Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Ceçalan Türbesi-İçel

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Cebertiyye

Rufâiyye ve Mediniyye tarikatının şubelerinden biri.(1)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Ceberût

a. Mülk ve melekût, diğer bir deyimle şahadet ve gayb, yani maddi ve manevi âlemlerin arasında bulunan orta âlem.(1)(6)(5)

b. Allah'ın zatı, azamet, her şeyin üzerinde olan büyüklüğü, kudreti, ululuğu ve celâl sıfatı.(1)(2)(3)

c. Büyüklük, ululuk, kibir, azamet, kudret yalnız Allah'a mahsus olduğu için insana yakışmadığı için kullar hakkında ancak kötüleme amacıyla kullanılır.(4)

d. Aşırı büyüklük.(3)

e. Allah'a varma yolunun üçüncü basamağı.(3)

(1) DİA;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Ceberut Âlemi

a. Mutasavvıflarca, "Esma ve sıfat âlemi, Allah'ın bütün varlıkların üzerinde olan kudretinin tecelli ettiği âlem, lâhut âlemiyle melekût âlemi arasındaki, dünya ile ilgili şeylerin üstünde bir âlem" gibi değişik şekillerde tarif edilen ilâhi âlem, taayün-i evvel, tecelli-i evvel, cevher-i evvel, hakîkat-i Muhammediye, rûh-i külli gibi isimler de verilir.(1) Bu âlemde Allah'ın irade ve kudretinden başka hiçbir irade ve güç söz konusu değildir.(2) Hem cismani âlemin hem de ruhani âlemin bazı özelliklerine sahiptir. Bu bir berzah ve misal âlemidir.(3)

b. İlahi, yüce kudret, ilahi güç.(4)(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Akay, Hasan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cebrail

a. Dört büyük melekten, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını vahiy yoluyla meleklere ve peygamberlere ulaştırmakla görevli olanıdır. Vahiy meleği.(1)(2)(3)(5)(7) Cebrail, Allah'a en yakın meleklerdendir, Kur'an'da Cebrail'e daha birçok isim verilmiştir. Bunların içinde en ünlüleri; Rûhu'l-Emin, Cibril, Rûhu'l-Kudüs ve Rûh'tur.(6)

b. Asıl kelime olarak, "Allah'ın kulu, Allah'ın eri" anlamına gelir.

c. Batinî felsefede Cebrail, bazen nâsut âleme hakim olan ve insanın efendisi olan onuncu akıl ya da faal akıl anlamında kullanılır.

d. Tasavvuf edebiyatında ve irfanî tevillerde Cebrail'den maksat Allah'ın kelimelerinin aşağıya doğru olan en son merhalesidir. Son kelimeler Cebrail'dir. İnsan ruhları da bu kelimedendirler.(8)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) DİA;
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Erginli, Zafer. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) Akay, Hasan. a.g.e.
(7) Pala, İskender. a.g.e.
(8) Secccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Cebrail İnancı

İlâhî emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleği.(...)

İslâm dininde Cebrâil Hz. Peygamber'e ilâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça'da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları *Cebrâîl, Cebreîl, Cebrîl, Cibrîn ve Cibrîl*'dir.

Müslüman dilcilerin çoğu, muhtemelen hadis mecmualarındaki bazı rivayetlere dayanarak Cebrâil'in, "*Allah'ın kulu*" anlamına gelen İbrânîce asıllı bir kelime olduğunu kabul ederken bazıları da "*Allah'ın gücü*" demek olan Arapça ceberûtullah tamlamasından geldiğini ileri sürmüşlerdir. Cebrâil'in "kuvvet" mânasına gelen cebr ile alâkası dikkate alınarak bu anlamı da kapsadığı düşünülebilir.

Cebrâil **Kur'ân-ı Kerîm'de** *Cibrîl, Rûhulkudüs, Rûhulemîn, Rûh ve Resul* şeklinde beş değişik isimle ifade edilir. İlgili âyetlerde belirtildiğine göre

Cebrâil karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; "arşın sahibi" nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir (en-Necm 53/5-6; et-Tekvîr 81/19-21).

Hz. Meryem'e normal bir insan şeklinde görünerek rabbinin elçisi olduğunu ve ona temiz bir erkek çocuğu bağışlamak için geldiğini söylemiş (Meryem 19/17-19), Hz. Îsâ doğduktan sonra Allah'ın emriyle ona destek olmuş, Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i vahyedip öğretmiştir. Hz. Peygamber onu bir kere "açık ufuk"ta, bir kere de "sidretü'l-müntehâ"da aslî hüviyetiyle görmüştür. İnkârcılara karşı Hz. Peygamber'in dostu, müminlerin destekleyicisidir. Kadir gecesinde meleklerle birlikte yeryüzüne iner, âhirette insanlar hesaba çekilirken mahşerde saf saf dizilen meleklerin yanında bulunur.

Cebrâil **hadislerde** Hz. Peygamber'e vahiy getiren, Kur'an'ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren, Resûl-i Ekrem'e, hatta bazan ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak sık sık anılır.

İlgili hadislere göre Cebrâil dünyada ve âhirette Allah ile kulları arasında elçidir; hem meleklere hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allah'la vasıtasız konuşur.

İlk defa Hira dağında, bütün ufku kaplamış ve bir taht üzerinde oturmuş halde Hz. Peygamber'e gelip aslî sûretinde görünmüş, onu kuvvetle sıkarak okumasını istemiş, böylece ilk vahyi getirmişti. Mi'rac'dan önce Hz. Peygamber'in kalbini "hikmet"le doldurmuş, bu sayede Peygamber'in cismi ruh gibi hafiflemiş ve bu mûcizevî yolculukta ona aslî sûretinde ikinci defa görünmüş, melekût âlemi hakkında bilgiler vermiştir.

Hadislerde Cebrâil'in zaman zaman güzel bir insan şeklinde, birkaç defa da Dihye b. Halîfe adlı sahâbînin sûretinde Hz. Peygamber'e gelerek onu abdest, namaz, kurban, hac gibi ibadetlerin mahiyeti ve uygulama şekilleri hakkında eğittiği, itikadî, fıkhî ve ahlâkî konularda açıklamalarda bulunduğu, ashaptan bazılarının da bunların bir kısmına şahit olduğu rivayet edilir. Hatta Medine'de Hz. Peygamber'in huzurunda otururken görüldüğü yer, daha sonra "makam-ı Cibrîl" diye anılmıştır. Cebrâil özellikle ramazan aylarında her gece Resûlullah'a gelerek nâzil olan âyetleri baştan sona kadar onun ağzından dinlerdi. Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl bu işi iki defa tekrarlamıştır.

Yine hadislerde belirtildiğine göre Cebrâil, yahudilerin sorularına cevap vermede, inkârcılara karşı gerçek bir peygamber olduğunu ispatlamak için mûcizeler göstermede Hz. Peygamber'e yardımcı olmuş, insan şekline girip müslümanlarla birlikte bazı savaşlara katılmış, kâfirleri hicveden şair Hassân b. Sâbit'e şiirlerinde ilham vermiştir.

Hz. Peygamber, Cebrâil'in Allah nezdindeki üstün mertebesini dikkate alarak dualarında "Cibrîl'in rabbi" ifadesini kullanmış ve bir anlamda onunla tevessülde bulunmuştur. İslâmî gelenekte Cebrâil'in adı anılınca ona salâtü selâm getirmek dinî terbiyenin bir gereği sayılmıştır.

Tefsir, hadis şerhi, siyer, tasavvuf, tarih, kelâm, felsefe kitapları vb. **İslâmî kaynaklarda** Cebrâil'in isimleri, nitelikleri, görevleri, insan şeklinde görünüşü ve üstünlüğü gibi konularda geniş bir literatür oluşmuştur. Bu kaynaklarda Cebrâil Kur'ân-ı Kerîm'deki isimleri yanında *Rûhullah, Hâdimullah, er-Rûhu'l-a'zam, el-Aklü'l-ekrem, en-Nâmûsü'l-ekber, el-Aklü'l-fa"âl, Vâhibü's-suver, Hâzinü'l-kuds, Tâvûsü'l-melâike*" gibi unvanlarla da anılır. Aynı kaynaklarda ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'deki isimlerinin mânaları açıklanmıştır. Buna göre o, karşısında durulmayacak üstün güce ve zaruri bilgilere sahip olduğu için Cibrîl, saygı duyulması gereken üstün bir mevkide bulunduğu veya dinî hayatın gerçekleşmesinde önemli rol oynadığı yahut latif olduğu için Rûh, ilâhî buyrukları tahrif etmeden Hz. Peygamber'e ulaştırdığı için *Rûhulemîn*, insanların mânevî açıdan temizlenmesini sağlayan vahyi getirdiği veya hiç günah işlemeyen tertemiz bir kul olduğu için *Rûhulkudüs* diye nitelendirilmiştir.

İslâmî kaynaklara göre Cebrâil, arşı taşıyan ve "mukarrebîn" adı verilen meleklerdendir. Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Mükemmel bilgilere ve tasavvur edilemeyecek derecede üstün güce sahiptir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Mânevî bir varlık olmasına rağmen Cebrâil'i cismanî varlık şeklinde tasvir eden bir kült oluşmuştur. Buna göre onun yüzü beyaz, saçı mercan gibidir. İnci ve yâkutlarla süslenmiş olan yeşil renkli 600 kanadı

vardır. Her bir kanadı arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadardır. Başında beyaz sarık vardır. Bedir Gazvesi'ne sarı renkli bir sarıkla katıldığı görülmüştür. Makamı yedinci kat gökteki sidretü'l-müntehâdır. Allah nezdinde üstün makam sahibi olmasına rağmen O'nu göremez. *En son ölecek ve âhirette ilk dirilecek varlıklardandır*. Son derece süratli hareket eder. Hz. Muhammed dışında hiçbir peygamber onu aslî şekliyle görmemiştir. Resûlullah'a peygamberliği süresince 26.000 defa vahiy getirmiştir.(…)

Cebrâil gayb âlemine ait varlıklardan biri olduğundan onun mahiyeti ve nitelikleri konusu aklın sınırları ötesinde kalmaktadır. Bununla birlikte Cebrâil'in cismanî değil ruhanî bir varlık olduğunu kabul edenlerin görüşü daha ağır basmaktadır. Zira onu cisim kabul edenler, daha çok dış dünyada gerçekliği bulunan her şeyi duyular âlemindeki varlıklara kıyas etmişlerdir ki bunun yanlışlığı açıktır.(…)[1]

(1) DİA;

Cedes

Mezar, kabir.[1][2][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 26

Cedid Havatin Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38

Cedit Havatin Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22,
(2) Envanter. a.g.e. No: 24

Cehalet

Yıllarca resmi ve zahirî ilimleri tahsil etmiş olsa bile gerçekleri kavrama yeteneğinden uzak bulunan gönül. Ariflerin dilinde kalbin ölümü anlamında kullanılır. Böyle bir kalp, hakikatleri derk etmekten uzaktır. Marifete **nur-i ilim** dendiği gibi anlayışsız kalbe de **zulmet-i cehalet** denir.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cehennem

a. İslam'a göre, bu dünyada günah işleyenlerin, Tanrı buyruklarına uymayanların, İnkârcıların ve günahkârların öldükten sonra, ahirette, kâfirlerin devamlı, günahkâr Müslümanların ise, günahları kadar cezalandırılacakları, azap görecekleri yer. Tamu, düzah, azap yurdu.[1][2][3][4][5][8][9] Yedi kattır.[10]

b. *Mecazen* büyük sıkıntı ve azap veren, aşırı derecede kargaşa ve huzursuzluk olan yer veya durum. Çok sıcak yer.[2][3][9][10]

c. Derin çukur, dibi derin çukur, dibi derin ateş çukuru.[6]

d. Ariflere göre cehennem zahir ve batın olmak üzere iki kısımdır. Zahirî cehennem dünyevî ve uhrevî azaplar ve acılardır. Batıni cehennem ise insanın kederi ve kişiliğidir. Ariflerin nefs-i emmarenin bütün kötü sıfatlarını cehennem olarak adlandırmışlardır. Zira böyle bir nefsin sahibi daima azap ve acı içindedir.[7]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref. a.g.e.
(6) Akay, Hasan. a.g.e.
(7) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(8) Pala, İskender. a.g.e.
(9) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(10) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cehennem Azabı

a. Günahkârların âhirette, cehennemde çekeceklerine inanılan büyük ceza ve azap.[1][2]

b. Büyük sıkıntı ve üzüntü.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cehennem Ehli

Dünyada işlenen günahlara karşılık âhirette uygulanacak cezanın yeri anlamındaki cehenneme sadece "lâyık olanlar" (**ashâbü'n-nâr, ehlü'n-nâr**) girer.

Rahmeti gazabını aşmış bulunan Allah, "dilediğini hak ettiğinden fazla mükâfatlandırdığı halde" (el-Bakara 2/105) kimseye hak ettiğinden fazla azap vermez.

Cehenneme lâyık olanlar kimlerdir? Yaratıkların en şereflisi kılınan insan, Allah'ı tanımak gibi üstün bir yetenekle donatıldığına göre (ez-Zâriyât 51/56), kâinatın yaratıcı ve yöneticisini tanıyıp O'nu tâzime dönüşen bir sevgi ile sevmedikçe, yani selim yaratılış istikametinden ayrılıp inkâra yöneldiği sürece cehennem ehlinden sayılmaya lâyık olur. İbnü'l-Arabî, mücrimler diye nitelendirdiği cehennemlikleri dört gruba ayırır:

a. Hiçbir tanrı kabul etmeyenler,
b. Firavunlar gibi tanrılığı kendilerine nisbet edenler,
c. Allah'a ortak koşanlar ve
d. münafıklar (el-Fütûhât, IV, 393-394).

Bu tür gruplandırmaları farklı kompozisyonlarla çoğaltmak mümkündür. Uhrevî cezadan kurtulmanın yegâne çaresi olan imanı Allah ile kul arasında oluşan bir sevgi telakki eden *Kur'ân-ı Kerîm*, Allah'tan kula yönelik sevginin gerçekleşebilmesi için bütün semavî kitapları kucaklayan son ilâhî mesajın tebliğcisi, geçmiş nebîlerin tasdikçisi, *son peygamber Muhammed aleyhisselâma uymayı şart koşmuştur* (Âl-i İmrân 3/31).

Önceki peygamberlerin ümmetleri de dönemlerinde nebîlerine samimiyetle uymuşlarsa ebedî cezadan kurtulmuşlardır.

Allah Teâlâ kendilerinden ahid aldığı İsrâiloğulları'na şöyle demiştir: "Ben sizinle beraberim. Eğer namaz kılar, zekât verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve ihtiyacı olanlara faizsiz borç para verirseniz günahlarınızı örter, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlerime koyarım. Bundan sonra inkâr yolunu tutanınız iyi bilsin ki doğru yoldan sapmıştır" (el-Mâide 5/12).

Ne var ki bunu takip eden âyetlerde anlatıldığı üzere İsrâiloğulları da kendilerinden benzer ahid alınan hıristiyanlar da ahidlerini bozmuşlar, Allah'tan "bir nur ve apaçık bir kitap" getiren *son peygambere uymamışlar ve böylece Allah'ın rızâsından uzaklaşmışlardır* (el-Mâide 5/13-16).(...)

İman ile davranışlar arasında sıkı bir münasebet kurulmuş ve Kur'ân-ı Kerîm'de hemen bütün kurtuluş vesileleri iman-amel mutabakatına bağlanmıştır. İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren, müminlerde göze çarpacak davranış bozukluklarının yani günahların ebedî mutluluk açısından doğuracağı sakıncalar üzerinde durulmuştur.

Havâric ve Mu'tezile âlimleri, samimi bir tövbe ile telâfi edilmeyen büyük günahların muhabbet ilkesini ortadan kaldıracağını kabul ederek *faillerinin inkârcılar zümresine gireceğini ve ebedî olarak cehennemde kalacağını söylemişlerdir*.

İslâm tarihinde daima büyük çoğunluğu oluşturan Ehl-i sünnet âlimleri ise irade zaafı ve benzeri faktörlerle işlenecek günahların kalpteki imanı, dolayısıyla hâlik ile mahlûk arasındaki muhabbeti yok etmeyeceğine kani olmuşlar ve açık inkâr dışında kalan günahları işleyenlerin, bir süre cehennemde cezalandırılsalar bile eninde sonunda oradan çıkıp cennete gireceklerini kabul etmişlerdir.

Meryem sûresinde cehennemden ve onun ehlinden bahsedildikten sonra, "İçinizden oraya gitmeyecek hiçbir kimse yoktur" (19/71) denilmektedir. Buradaki gidişin (vürûd) yorumu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Söz konusu âyetlerden edinilen ilk kanaat, müminler de dahil olmak üzere herkesin cehenneme uğrayacağı ve onu göreceği şeklindedir. Fakat bu ziyaret doğrudan cennete gireceklere bir zarar vermeyecektir. Buna karşılık cehennemlikler cehenneme girmeden önce cenneti görecekler midir? Yazıcıoğlu Mehmed, münafıkların önce kendilerine cennet gösterilip sonra cehenneme götürüleceklerini kaydediyorsa da (Muhammediyye, s. 323) ilmî literatürde böyle bir bilgi tesbit edilememiştir. Bununla birlikte cennet ile cehennem halkı arasında vuku bulacağı haber verilen karşılıklı konuşmalardan, cehennemliklerin cennetteki nimetlerden haberdar olacakları anlaşılmaktadır (bk. el-A'râf 7/50).

Cehennem azabı ile cezalandırılacak kişiler, ilgili âyetlerin ışığı altında tasnife tâbi tutulacak olursa epeyce grup ortaya çıkar. Bir ana fikir vermek amacıyla Tanrı hakları (hukukullah) ile kul haklarına (hukuku'l-ibâd) tecavüz edenler şeklinde bir gruplandırma yapmak mümkündür.

Hukukullaha tecavüz, hâlik ile mahlûk arasında tabii olarak mevcut bulunan sevgi alâkasını kesmek yani iman yolunu terkedip inkâra sapmak şeklinde

özetlenebilir. Bu tecavüz türü küfür, şirk, nifak, Allah'ın âyetlerini ve peygamberlerini tekzip gibi kavramlarla birçok âyette dile getirilerek eleştirilmiş ve mücrimler diye nitelendirilen bu mütecavizler için "Allah'ın düşmanları" tabiri kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, adüv" md.). Yanılmak kulun âdeta bir özelliği ise bağışlamak da Allah'ın en çok vurgulanan bir sıfatıdır. Ancak kul hatalarında ısrar eder ve "suçu kendisini çepçevre kuşatırsa" muhakkak ki ebediyen cehennemde kalır (el-Bakara 2/81). Şu âyetler de cehennemlik insan tipini etkileyici bir şekilde tasvir etmektedir: "Alabildiğine inat eden, hayra (veya Allah yolunda harcamaya) var gücüyle engel olan, Allah'a ortak koşan, şüpheci, nankör" (Kaf 50/24-26).

Kul hakkına tecavüz eden tiplerle ilgili birçok âyet ve hadis mevcuttur. Âyetlerde bu kişiler hakkında zalim, katil, kibirli, inananlara işkence yapan, yetim malı yiyen gibi vasıflar sıralanmakta, duyu organları sağlam ve zihnî muhakemeleri yerinde olduğu halde gerçeği görüp idrak etmeyen bu kişiler için "dört ayaklı hayvanlar gibi, hatta onlardan da şaşkın" (el-A'râf 7/179) ifadesi kullanılmaktadır. Bir âyetin tasviri de şöyledir: "Alabildiğine yemin eden, izzet-i nefsi bulunmayan, ötekini berikini ayıplayan, laf getirip götüren, cimri, aşırı zalim, günaha dadanmış, kaba, haşin, şerefsiz ve soysuz" (el-Kalem 68/10-13).

Hadis kitaplarında yer alan çeşitli rivayetler de bu tür tasvirleri dile getirmektedir. Bir hadiste, kişileri cehenneme en çok sürükleyen iki şeyin ağız ile tenâsül organı olduğu ifade edilmiştir (Müsned, II, 291, 392, 442).(...)

Çeşitli hadislerde, mümin oldukları anlaşılan, fakat günahları sebebiyle cehenneme giren kimselerin secde halindeyken yere temas eden organlarına, iman mahalli olan kalplerine, Allah korkusundan yaşaran ve Allah yolunda uykusuz kalan gözlerine cehennem ateşinin nüfuz etmeyeceği belirtilmiştir (bk. Wensinck, Mucem, "nâr" md.).[1]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233

Cehennem kütüğü

Cehenneme girip, yanmaya müstahak, layık kimse, dini buyruklara uymadığı, günah işlediği için öldükten sonra yerinin cehennem olacağına inanılan kimse.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cehennem muhafızları

Cehennem ateşinin üzerinde çok katı, aldıkları emirleri derhal uygulayan muhafızlar olduğu vurgulanır, sayıları on dokuzdur.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4

Cehennem odunu

Cehennem halkı. Allah, Kur'an'da cehennemin yakıtını şöyle açıklıyor: "Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennem odunusunuz, siz oraya gideceksiniz".[1]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.

Cehennem Tarihi

İnkârcıların ve günahkârların âhirette cezalandırılacakları yer.

Cehennemin (cehennâm, cihinnâm) "*derin kuyu; hayırsız, uğursuz*" anlamına gelen Arapça asıllı bir kelime olduğunu ileri süren İslâm bilginleri olmuşsa da dil âlimleri bu konuda tereddüt etmişlerdir (meselâ bk. Lisânü'l-Arab, "cehennem" md.). Grekçe'de geenna, Latince'de gehenna olarak kullanılan kelimenin aslı, büyük ihtimalle İbrânîce gé-Hinnom'dan (Hinnom vadisi) gelmektedir.(...)

Ölümden sonraki hayatla ilgili inançlar hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur. Buna paralel olarak kötü davranışların cezalandırılacağı da kabul edilmektedir.

Eski Mezopotamya dinlerinde insanın ölümden sonra yeryüzünün batı tarafında bulunan, *yedi sur ve yedi kapı* ile çevrili yere gittiğine, dönüşü olmayan bu yere tanrıça *Allatu*'nun hükmettiğine, oradakilerin gıdasının toz, bulanık su ve toprak olduğuna inanılmaktaydı.

Eski Mısır dinine göre ölenler Oziris'in yer altı dünyasına gitmekte, hesaba çekildikten sonra suçlu bulunanlar cezalandırılmaktadır.

Mecûsîliğe göre, inanmayan kişinin ruhu Sinvat Köprüsü'nden geçemeyip cehennemin derinliklerine düşer. Bu aşağı âleme "yalancının evi" anlamında *drujodemana* veya "yalancının çukuru" anlamında *druzotman* denilmekteydi. Karanlık, ıstırap ve gürültü ile dolu olan bu yer altı dünyasında kötülerin gıdası pislikten ibarettir.

Hinduizm'deki ruh göçü (tenâsüh) inancı, cehennemle ilgili motiflerin gelişmesini önlemiştir. Naraloka adı verilen cehennem, bu dünyada herhangi bir dinî kuralı ihlâl eden kişiye öteki dünyada buna denk bir cezanın uygulandığı acılarla dolu yerdir. Hinduizm'de cehennem bir nevi arınma yeridir. Kişi burada cezasını çektikten sonra arınmış olarak yeniden yeryüzüne döner.

Budizm'de *yedi cehennem* inancı vardır. Bu cehennemler yeryüzünün altındadır ve kötü davranışlarda bulunanlar burada uzun süre çok çeşitli işkencelere mâruz kalırlar. İnsanların parçalanması, alevli silâhlarla kesilmesi, ezilme, ağaçlara asılıp yakılma başlıca ceza çeşitleridir. Budizm'deki cehennem telakkisinde ne alevler söner ne de acılar diner.

Ahd-i Atîk'te açık ve net bir cehennem tasviri yoktur. Tevrat'ta ölüm hadisesi ilk insanın hatasıyla irtibatlandırılmış (Tekvîn, 2/17; 3/19), fakat ölüm sonrası hayat açıklanmamıştır. "Atalarına selâmetle gideceksin" (Tekvîn, 15/15; 25/8, 17; 35/29; 49/29); "Atalarınla uyuyacaksın" (Tesniye, 31/16); "Kavmine katılacaksın" (Tesniye, 35/50) gibi dolaylı ifadeler ölümü anlatmaktadır. Ölüm sonrasındaki hayat ise "ölüler diyarı" anlamındaki *şeol* kelimesiyle ifade edilmektedir ki bu kelime Asur dilindeki kigallu (büyük yer) veya arallu (ölüler krallığı) ile eski Mısır'daki dêt'in (aşağı dünya) karşılığıdır. Şeol kelimesinin "oymak, kazmak, çukurlaştırmak" ve "istemek" anlamlarındaki şâal kökünden türediği, şeolün *doymak bilmeyen ve her zaman yeni kurbanlar isteyen bir yer* olduğu için bu adı aldığı rivayet edilmektedir (DB, II/2, s. 1793). Tevrat'ın Yunanca tercümesinde şeol kelimesi, Grek kültüründe "ruhların vücuttan ayrıldıktan sonra gittikleri yer" anlamına gelen *hades* ile karşılanmış, Kitâb-ı Mukaddes'in Latince tercümesi olan Vulgate'ta ise *infernus* (aşağı, alt tabaka), *inferi* (cehennemler), *inferus* (aşağıda olan) şeklinde çevrilmiştir.(...)

Cehennemdeki azap *ateş, duman, susuzluk ve karanlık* şeklinde olacaktır. Bazı yahudi bilginleri âhirette kefâret ödeyerek günahtan arınmanın ve âhirette azaptan kurtulmanın mümkün olmadığını savunurlar. Ancak bazı metinlere göre yaşayanların dua ve sadakaları ölüyü cehennemden kurtarabilir. Günahı az olanlar cehennemde on iki ay kalıp çıkacaklar, diğerleri orada ebediyen kalacaklardır (DBS, III, 579). Dinlerinden dönen yahudiler için azap ebedîdir (İşaya, 66/24). Orası geri dönülmeyen, derin, gizli, her şeyin toz ve koyu karanlıklarla karartıldığı bir yerdir (Eyub, 10/21; 11/8; 14/13; 24/19; 26/6; 17/16, 13).(...)

Kötülerin cehennemdeki azap şekli daha çok ateşledir (İşaya, 33/14; 66/24; 50/9, 11). Kötüler orada korkunç bir azaba uğrayacaklar, ateş ve kurt onların bedenlerini yok edecektir (İşaya, 14/11; Siracide, 7/19). Sünnetsiz ölenler ve kılıçla öldürülenler de (kâfirler) en aşağı tabakaya atılacaklardır (Hezekiel, 32/17-32).

Yahudi literatüründe cehennemin çölde, denizde ve Kudüs'te kapılarının olduğu, bir girişinin Kudüs yakınlarındaki Hinnom vadisinde bulunduğu, cehennemin gökte veya karanlık dağların ötesinde olduğu da ifade edilmektedir (EJd., XII, 998).

Cehennem kapılarının bekçileri vardır. Orada işkenceye dünyada günah işleyen organdan başlanır. Yakma ve dumanla boğma azap türlerindendir. Cehennemde cumartesi günü azap yoktur. Kötüler bazan ateşe bazan da buzlara atılır (a.e., XII, 998).

Ahd-i Cedîd'de cehennem, yahudi inancında olduğu gibi şeolün kötülere tahsis edilen kısmıdır. Hıristiyan inancına göre Hz. Îsâ çarmıha gerildikten sonra yer altındaki şeolün iyiler kısmına (limbos) inmiş, iyileri oradan çıkararak onlara semanın kapılarını açmıştır. *Cehennem artık sadece semada olmayan ölülerin ikamet yeridir* (DB, II/2, s. 1795).

İncil'lerde Hz. Îsâ oradan "cehennem" (Matta, 5/29, 30), "cehennem ateşi" (Matta, 5/22), "fırın ateşi" (Matta, 13/42, 50), "ebedî ateş" (Matta, 18/8; 25/41) ve "sönmez ateş" (Markos, 9/43; Luka, 16/1931) diye bahsetmektedir. Ayrıca bu yer "karanlıklar ve ceza yeri" (Matta, 8/12; 22/13; 25/30; Yahuda'nın Mektubu, 6, 13; Petrus'un İkinci Mektubu, 2/4, 17), "uçurum" (Luka, 8/31; Vahiy,

9/11; 20/1, 3), "kükürt ve ateş gölü" (Vahiy, 19/20; 20/9; 21/8) şeklinde de nitelendirilmektedir.

Ahd-i Cedîd'e göre cehennem şeytanın ve cehennemliklerin ceza yeridir (Matta, 25/41); günahkârlar öldükten hemen sonra oraya inerler (Luka, 16/22); ruh ve vücutlarıyla azap çekerler (Matta, 10/28). Orada koyu karanlıklar içinde (Matta, 13/12; 22/13; 25/30), ölmeyen kurtlar ve sönmeyen ateşle (Markos, 9/43, 45, 47) korkunç azaplar vardır (Matta, 8/12; 13/50; 22/13; Luka, 8/28). Hıristiyan kutsal metinleri cehennemdeki azabın ateşle olacağını ve ebedîliğini vurgular (Matta, 18/8; 25/41; Yahuda'nın Mektubu, 7; Vahiy, 19/3). Hz. Îsâ cezanın suçlara göre olacağını belirtmiştir (Matta, 10/15; 11/21-24; Luka, 10/12-15; 12/47-48; Vahiy, 18/6, 7).[1]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233

Cehennem Tasviri

Dinler tarihi alanındaki araştırmalar, hemen bütün dinlerde ölümden sonra ikinci bir hayat yaşanacağı, orada insanlara dünya hayatında yaptıklarının karşılığı olarak mükâfat veya ceza verileceği düşüncesinin mevcut olduğunu göstermiştir. İnsandaki adalet duygusu ve müeyyide anlayışı da âhiret hayatındaki ceza ve mükâfatın varlığını gerekli kılar.(...)

Genellikle bütün dinlerde, özellikle de bunların semavî olanlarında ölüm sonrasındaki cezalandırmanın cehennemle (ateşle), mükâfatlandırmanın da cennetle olacağı kabul edilmiştir.

İslâm literatüründe gerek Kur'an ve Sünnet'te yer alan, gerekse bunlara dayanan veya başka etkilerle oluşan cennet ve cehennem tasvirleri oldukça zengindir. Bazı İslâm âlimlerinin, geniş halk kitlelerini etkilemek amacıyla cehennem tasvirlerinde zaman zaman kendilerine has pedagojik anlayış ve metotlar çerçevesinde mübalağalı üslûp ve ifadeler kullandıkları, doğruluğu belgelenemeyen haberler naklettikleri de görülür.

Cehennemin tasviri, yani yapısı ve işleyişiyle ilgili olarak iki mesele ile karşılaşılmaktadır: Kur'an dışında kalan nakillerin sıhhati, doğruluğu sabit olan nasların anlaşılması.

İslâm kelâmcıları, âhiret hayatıyla ilgili nasların müteşâbih grubuna girdiğini ve asıl anlamları dışında mecazi mânalar da taşıyabileceklerini kabul etmişlerdir. Çünkü âhiret âlemi duyularla algılanamadığı gibi duyuların verilerine dayanan akıl yoluyla da tek başına idrak edilemez. Bu sebeple diğer âhiret hallerinde olduğu gibi cehennem konusunda da nassa bağlı kalmanın en doğru yol olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte inanç sahibi herkesi ilgilendirdiği için ebedî hayatla orada görülecek ceza ve mükâfat hakkında eski dönemlerden beri çok çeşitli senaryolar geliştirilmiş ve bir nevi *âhiret edebiyatı* oluşturulmuştur. (...)

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet nimetlerinin hiçbir nefsin anlayamayacağı bir mahiyet taşıdığı ifade edilmiş (es-Secde 32/17), bir kudsî hadiste de iyi kullar için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir zihnin tasavvur edemediği nimetler hazırlandığı haber verilmiştir (Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 3-5).

Makdisî gibi bazı âlimler, naslarda tasvir edilen cennet nimetleri ve cehennem sıkıntıları ile dünyadaki benzerleri arasında mevcut münasebetin mânada ve mahiyette değil sadece isimlerde ve kelimelerde olduğunu ileri sürmüşlerdir (el-Bed ve't-târîh, I, 194-195). Yine Makdisî, "Cennetten istediğiniz gibi bahsedin, nasıl olsa o sizin yapabileceğiniz tasvirlerden çok daha üstündür" meâlinde mürsel bir hadisin rivayet edildiğini kaydederek cennet ve cehennem hakkında naslarda bulunmayan tasvirleri yapanların bu hadise dayandıklarını söyler (a.g.e., I, 190-191, 194).

Cennet ve cehennemle ilgili olarak İbn Kesîr'in topladığı zengin doküman içinde özellikle Taberânî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Ya'lâ, Ebû Nuaym, İbnü'l-Mübârek ve Ahmed b. Hanbel'den, muhteva açısından yadırganacak açıklamaların nakledildiği dikkati çeker (bk. en-Nihâye, II, tür.yer.).

Naslarda hâkim olan temaya göre insanla Allah arasındaki aslî münasebet sevgi ve rahmete dayanır. Esmâ-i hüsnâ içinde kâinata ve özellikle insana yönelik olanlardan sadece iki veya üçü kahır ve gazap ifade etmekte, diğerleri karşılıklı rızâ ve muhabbet anlamını içermektedir. *İslâm'da aslolan kulun itaat etmesi, Allah'ın dünya ve âhirette mükâfatlandırmasıdır*. Ceza aslî unsur olmayıp kötülüklerin önlenmesi için bir tedbirdir. Mükâfat ve ceza

ile ilgili çeşitli naslardan elde edilen sonuç şudur ki en büyük mükâfat saadet içinde ebediyet, en büyük ceza da ıstırap ve yok oluştur. Makdisî'nin de belirttiği gibi *bekadan öte bir nimet, zıtları yeyip mahveden ateşten öte bir azap yoktur* (el-Bed ve't-târîh, I, 185).(…)

Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemin tasviriyle ilgili âyetler (bu âyetler için bk. İbn Kesîr, II, 202-211) onun yapısından çok işleyişini, yani azap türlerini konu edinmiştir. Ancak münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olacağını (en-Nisâ 4/145) ve cehennemin yedi kapısının bulunduğunu (el-Hicr 15/44) ifade eden âyetlerle cehennemdeki "*dar mekân*"dan bahseden âyet (el-Furkan 25/13) ve "*derin kuyu*" demek olan hâviyeden söz eden âyetlerde cehennemin yapısı hakkında bazı bilgiler verildiği görülmektedir.

İslâm âlimleri cehennemin ***yedi kapı****lı* oluşu üzerinde durmuşlardır.

Ebüssuûd'a göre kapıların daha az veya daha çok değil de yedi oluşu, oraya girmeye sebep olan vasıtalarının (beş duyu organı, şehvet ve gazap temayülleri) aynı sayıda olmasıyla ilgilidir (İrşâdü'l-akli's-selîm, V, 79).

Elmalılı Muhammed Hamdi ise şöyle bir yorum yapmaktadır: İnsanın mükellefiyet organları beş duyu ile birlikte kalp ve tenâsül uzvudur. Mânevî anlamdaki kalp kapısı açık olursa kişi doğru yoldan yürüyerek cennete girer, aksi takdirde yedi organ mükellefi yedi çeşit azaba sürükler. Nitekim cennet ehlinden söz eden âyetlerde onların kalplerinde kin ve kötülüğün bulunmadığı ifade edilir (Hak Dini, IV, 3065-3067).

Bazı âlimler, Kur'an'da yer alan "yedi kapı" (*seb'atü ebvâb*) ifadesinden (el-Hicr 15/44) gerçek anlamdaki kapı mefhumunu anlamışlar ve cehenneme gireceklerin sayısının çok olması sebebiyle kapıların da çoğaltıldığını kabul etmişlerdir. Nitekim Zümer sûresinde (39/71) inkârcıların cehenneme grup grup sevkedileceği ve yanına vardıklarında kapılarının açılacağı beyan edilir.

Yedi kapının, cehenneme gireceklerin dinî hayat durumuna göre azap açısından farklı nitelikler taşıması ve girenleri farklı mekânlara götürmesi de mümkündür; Hicr sûresindeki ilgili âyetin devamı da bunu göstermektedir.

Diğer bazı âlimler ise yedi kapının cehennemin *yedi tabakası*na işaret ettiğini kabul etmişlerdir. Üst üste katlar şeklinde düşünülen tabakaların en üstte bulunan birincisinin cehennem, en altta bulunan yedincisinin hâviye olduğu bu âlimlerce benimsenmiştir. Cehennem, azabı en hafif, hâviye ise en şiddetli olanıdır. İkisi arasında kalan tabakalar, cehennemin isimleri sayılırken söz konusu edilen tabakalar olup yukarıdan aşağıya doğru şunlardır: *Lezâ, hutame, saîr, sakar, cahîm*. Bunların sıralanmasında farklılıklar göze çarptığı gibi buralarda cezalandırılacak kişilerin kim olduğu konusunda da farklı telakkiler mevcuttur.

Hemen bütün Sünnî âlimler, azabı en hafif olan birinci tabakada günahkâr müminlerin bir süre kaldıktan sonra buradan çıkarılacağını, yedinci tabakada ise münafıkların azap göreceğini kabul ederler. İkinci tabakadan itibaren de yahudiler, hıristiyanlar, Sâbiîler, ateşe tapanlar ve müşrikler cezalandırılacaktır. Ancak yedi kapı ifadesini yedi tabaka şeklinde anlamak, Kur'an'da geçen bazı isimlerle bunları adlandırmak ve sakinlerini belirlemek ilmî bir esasa dayanmamaktadır.

Nitekim Kurtubî, âhiret halleriyle ilgili meşhur eserinde *yedi kapı-yedi tabaka* etrafındaki görüşlerden söz ederken bu konuda sahih hiçbir naklin mevcut olmadığını belirtmekte ve Kur'an'da yer alan cehennem isimlerinin onun belli bir yerinin değil tamamının adı olduğunu söylemektedir (et-Tezkire, s. 444-445).

Muhaddis İbn Kesîr de Hz. Peygamber'e nisbet edilen ve yedi tabakadan bahseden hadisin sahih olmadığını kaydeder (en-Nihâye, II, 237).

Esasen Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu yedi isimle cehennemin yaygın adı olan nâr kelimesinin Kur'an'daki kullanılışları incelenecek olursa bu kelimelerin hepsinin cehennemin tamamını kapsayacak şekilde tekrar edildiği görülür. Şöyle ki, İbrânîce asıllı olduğu anlaşılan cehennem kelimesi dışında diğer altı kelimenin tamamına yakını ilgili âyetlerin sonlarında yer almıştır. Özel bir üslûbu olan Kur'an metninde âyet sonlarındaki ses uyumu dikkate alınarak hepsi de cehennemin adı olan altı ismin seçiminde seci sağlama amacının gözetildiği kabul edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemin tasviriyle ilgili olarak ayrıca ***etrafını saran bir duvar***dan da söz edilir (el-Kehf 18/29). *Sürâdik*, kelimesiyle ifade edilen bu ihata duvarını, kelimenin sözlük anlamından faydalanarak "ateşten veya dumandan oluşmuş bir engel" olarak açıklamak mümkündür.

Cehennemin yapısına dair hadis literatüründe yer alan rivayetlerin sahih olanlarından anlaşılan tek şey, onun çok geniş ve derin bir mekân oluşundan ibarettir (söz konusu rivayetler için bk. İbn Kesîr, II, 225-234).

Fecr sûresinin kıyameti tasvir eden âyetleri içinde, "O gün cehennem getirilecek ve o gün insan her şeyi anlayacak" (89/23) meâlindeki ilâhî beyana dayanarak cehennemin fiilen hareket ettirileceğini söylemek isabetli değildir. Fahreddin er-Râzî'nin belirttiği (Mefâtîhu'l-gayb, XXI, 175) ve müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi'nin de tercih ettiği gibi (Hak, VII, 5811) bu âyette söz konusu edilen getiriliş, cehennemin kıyamet halkına gösterilmesinden ibarettir. Nitekim yine kıyameti tasvir eden Şuarâ sûresindeki âyette, "Cehennem azgınlara gösterilir" (26/91) denilmektedir. Gerçi Müslim'in el-Câmiu'ś-śahîh'i ile ("Cennet", 29) Tirmizî'nin es-Sünen'inde ("Cehennem", 1) rivayet edilen bir hadiste kıyamet günü cehennemin, 70.000 yuların her birinde görevlendirilmiş 70.000 meleğin çekmesi suretiyle getirileceği ifade edilmektedir. Ancak üslûbundan da anlaşılacağı üzere nakledilen metin, pedagojik amaçlarla kıyametin dehşetini anlatmayı hedeflemiştir. Esasen bu metin, Müslim ile Tirmizî'nin bir rivayetinde Hz. Peygamber'e nisbet edildiği halde Taberî'nin Câmiu'l-beyân'ında (XXX, 120) ve Tirmizî'nin söz konusu rivayete düştüğü bir kayıtta İbn Mes'ûd'a nisbet edilmiş, muhaddis İbn Kesîr de bu konudaki tereddüdünü belirtmiştir (en-Nihâye, II, 87, 229).(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de cehennem azabı çeşitli etkileriyle ***yakıcı olan ateşle*** tasvir edilmiştir.

İbn Kesîr tarafından bir araya getirilen başlıca azap âyetlerinin (en-Nihâye, II, 202-211) incelenmesinden anlaşılacağı üzere ateş maddî bir ateş olup yakıtı insanlar ve yanma özelliği bulunan taşlardan (yahut putlardan) ibarettir. Bu ateş alevlenen, sönmeye yüz tuttukça tekrar tutuşturulan, vücudu saran, tahripkâr yakıcılığı ile bedeni pişirip parçalayan ve iç organlara kadar nüfuz eden bir ateştir. Mürselât sûresinde (77/3233) cehennem ateşinin develer ve saraylar kadar kıvılcım saçtığı belirtilir.

Bir hadiste, dünya ateşinin kemiyet ve keyfiyet açısından cehennem ateşinin yetmişte biri olduğu ifade edilmiştir (Müslim, "Cennet", 30; Tirmizî, "Cehennem", 8). Bir âyetin dolaylı (el-İnsân 76/13), bir hadisin de açık ifadesine göre (Buhârî, "Bedü'l-halk", 10; Tirmizî, "Cehennem", 9) cehennemin yakıcı ateşi gibi dondurucu soğuğu da bir azap türüdür.

Çeşitli âyetlerde cehenneme gireceklerin simalarından tanınacakları, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanarak yüzleri üstü ateşe atılacakları, cehennemin kaynamaktan doğan uğultusunu duyacakları, hiddetli ve dehşetli görüntüsünü müşahede edecekleri anlatılır.

Yine Kur'an'ın beyanlarına göre cehennemlikler kaynar sular, ateşten lâleler ve zincirler, ateşten elbiselerle cezalandırılacaktır. Kur'an'daki en açık ve etkili azap tasviri ise şöyledir: *Altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar için bu altın ve gümüşler cehennem ateşinde kızdırılacak, sahiplerinin alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanacaktır* (et-Tevbe 9/34-35).

Cehennem ehli ***açlık ve susuzluk*** hissedecek, fakat yemek olarak kendilerine, karınlarında erimiş madenler gibi kaynayacak zakkum ağacı, darî' denilen zehirli nebat, içecek olarak da bağırsakları parçalayan kaynar su, kanla karışmış irin verilecektir.

Cehennem azabının şiddet ve dehşetini ifade eden bu tasvirlerin gerçekte vuku bulmayacağı, caydırıcı bir müeyyide olarak insanların bunlarla sadece korkutulduğu şeklinde bir iddianın ileri sürüldüğünü kaydeden Takiyyüddin İbn Teymiyye, söz konusu iddianın dinin emir ve yasaklarını hiçe saymayı amaçladığını söyler. Böyle olsaydı ilâhî beyanların bütün inceliklerine vâkıf bulunan Hz. Peygamber'le bazı ashabın en azından kendi hayatları açısından umursamaz bir tavır içine girmeleri gerekirdi (Mecmûu fetâvâ, VII, 502-503).(...)[1]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233

Cehennem zebanisi

a. Cehennem bekçisi.[1]

b. Çok zalim ve gaddar, acımasız, çok korkunç kimse.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cehennemin Ebediyeti

Cehennemin veya azabının sonsuzluğu konusu İslâm'dan önceki inanç sistemlerinde tartışılmıştır. Dinler tarihi alanında önemli incelemeleriyle tanınan Makdisî, uhrevî cezanın mevcudiyetini benimsemeyen hiçbir din mensubunun bulunmadığını ve genellikle cezanın hak edildiği kadar devam edip bir gün sona ereceğinin kabul edildiğini söyler (el-Bed ve't-târîh, I, 199).

Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre (bk. el-Bakara 2/80) yahudiler, kendilerinden cezaya lâyık olanların bir süre azap gördükten sonra cehennemden çıkarılacağını söylüyorlardı.

Ahd-i Cedîd'de cehennemin ebedîliği açık ve net değildir. "Bedeni öldürüp de canı öldürmeye kudreti olmayanlardan korkmayın; ancak daha ziyade cehennemde hem bedeni hem de canı helâk etmeye kudreti olandan korkun" şeklinde Matta İncili'nde yer alan ifade (10/28), cehennemliklerin ölmesi suretiyle azabın sona ereceğine işaret eder.

İslâm literatüründe konu ile ilgili olarak ileri sürülen görüşleri dört noktada toplamak mümkündür.

1. Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkamayıp sonsuz olarak azap görür.
2. Cehennemlikler ebediyen orada kalırlar, fakat bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak hale gelirler.
3. Müminler çıktıktan sonra kâfirlerin azabı uzun zaman devam ederse de ebedî değildir, bir gün sona erecektir.
4. Müminler çıkar, kâfirlerin azabı sonsuza kadar sürer.

el-Akıdetü't-Tahâviyye üzerine yapılmış tatminkâr bir şerhin kendisine nisbet edildiği İbn Ebü'l-İz, bazı küçük farklılıklar arzetmeleri sebebiyle sayılarını sekize çıkardığı bu telakkilerin sadece son ikisinin Sünnî âlimlere ait olduğunu ve ilmî değer taşıdığını kaydeder (Şerhu'l-Akıdeti't-Tahâviyye, s. 421-422).

Bu dört temel telakkiden Hâricîler'e ve Mu'tezile'ye ait olan birincisi, günahları sebebiyle bir süre için cehenneme girecek müminleri de kapsadığından, Ehl-i sünnet'in tamamı ile bir kısım Şiî âlimleri tarafından reddedilmiş, bu anlayışa bağlı olarak İslâm tarihi boyunca evlenme, boşanma, cenaze namazının kılınması, miras taksimi gibi kişilerin dinî statüleriyle ilgili uygulamalarda da dikkate alınmamıştır. Cehennemliklerin bir süre azap gördükten sonra bağışıklık kazanacağı şeklinde özetlenen telakkinin sahibi, kaynakların çoğunda Muhyiddin İbnü'l-Arabî olarak gösteriliyorsa da benzer bir yorumun hicrî II. yüzyılın sonlarında vefat etmiş bulunan Hişâm b. Hakem'de mevcut olduğu nakledilir (Pezdevî, s. 166-167). Ayrıca Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf ile Bittîhıyye'nin de buna yakın bir kanaat taşıdığı belirtilir (Eş'arî, s. 474-475, 543). Aslında el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de azabın ebediyetiyle ilgili açıklamalar incelendiğinde (bk. III, 96-99; IV, 173-175, 402-403; V, 84-85; VIII, 57-59; IX, 421-422) İbnü'l-Arabî'nin bu konuda mütereddit olduğu görülür. (...)

Cehennemin ebediyeti konusundaki karşıt iki görüşten ilkinin temsilcilerinden Cehm b. Safvân'a göre hem cehennem hem de cennetin fâni olması gerekir; zira mantıkî olarak hâdis olan bir şey ebedî olamaz. Ancak bu görüş diğer hiçbir İslâm ekolünce itibar görmemiştir. Çünkü hem ilâhî kudreti hem de ilâhî rahmeti sınırlamakta, ayrıca ebediyet fikrini ortadan kaldırmaktadır.

Ebü'l-Hüzeyl'in, İbnü'l-Arabî'nin görüşüne benzer şekilde cehennem için ileri sürdüğü yorumu cennete de teşmil etmesi, cehennem azabını hissetmenin ve cennet nimetlerinden zevk almanın bir gün sona ereceği sonucuna götüren bir telakki olup bu da âlimlerce ciddiye alınmamıştır.

Öte yandan Abdülkahir el-Bağdâdî ile birlikte (Usûlü'd-dîn, s. 238) genellikle kelâm kitapları ve konu ile ilgili diğer eserlerin çoğu, bütün Ehl-i sünnet bilginlerinin ve ümmetin geçmiş hayırlılarının cehennem azabının ebediyetini benimsediklerini kaydederlerse de bu isabetli değildir. Çünkü bilindiği kadarıyla, içlerinde Hz. Ömer, Ali ve

İbn Abbas'ın da bulunduğu sekiz kadar sahâbî ile tâbiîn ve onları takip eden nesillerden önemli bazı âlimlerle İbn Teymiyye ve onun yolunu benimseyenlerden oluşan bir grup âlim, cehennem azabının bir gün sona ereceğini kabul etmişlerdir. Bunların bir kısmına göre azapla birlikte cehennemin kendisi de yok olacak, diğer bir telakkiye göre ise cehennem boş kalacaktır. Hatta azabı sona eren kâfirlerin cennete girecekleri bile iddia edilmişse de bu görüş taraftar bulmamıştır.

Azabın ebediyetini savunanların dayanakları, Kur'ân-ı Kerîm'de çok defa tekrar edilen ve "ebediyet" veya "uzun zaman" mânası taşıyan *huld kavramı*, bunun üç âyette ebeden kaydıyla tekit edilmesi, azabın devamlılık arzedeceğini ve orada ölümün bulunmadığını belirten diğer âyetler ve bu hususları teyit eden hadislerdir. Onlar ayrıca hak ile bâtıl veya iman ile küfür arasındaki farkı, dinî hamiyetten gelen samimi bir duygu ile korumak istemişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre kâfirler eninde sonunda azaptan kurtulacaksa haklı ile haksız ve iyi ile kötü arasında fazla bir fark kalmamış olur. Ayrıca azap ve cezanın müeyyide gücü de önemli ölçüde zayıflar.

Buna karşılık azabın bir gün sona ereceğini savunanlar bazı âyetlere, özellikle En'âm (6/128) ve Hûd (11/106-108) sûrelerinde yer alan istisnalara, ayrıca Nebe' sûresinde (18/23) "sınırlı bir zaman dilimi" mânasına gelen *ahkab kavramına*, adalet ilkesine ve ilâhî rahmetin gazabını kuşattığı inancına dayanırlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de ebediyet anlamına gelebilecek âyetlerin çokluğuna rağmen fâniliğe delâlet eden istisna âyetlerine ebediyet taraftarları tatminkâr bir yorum getiremedikleri gibi azabın süresini sınırlandıran ahkab kavramını da tarafsız bir şekilde ebediyet lehine yorumlayamamışlardır. Adalet ilkesine gelince, kişiyi azaba sürükleyen küfür ve inkâr insan ömrü ile sınırlı olduğu halde uhrevî cezanın ebedî olması suç ve ceza dengesi açısından tereddütlere yol açmıştır. Meselenin çözümü için suç ve ceza dengesinin kemiyette değil keyfiyette aranmasının gerektiği şeklinde ortaya konan yorum da tatminkâr görünmemektedir.(...)[1]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233

Cehennemin İsimleri

Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş yedi âyetinde yer alan cehennem, herhangi bir sözlük anlamı taşımaktan çok kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir. Nitekim söz konusu âyetlerin birçoğunda cehennem *"mesvâ, me'vâ"* (mekân) kelimeleri veya *"azâbü cehennem, nârü cehennem"* terkipleriyle kullanılmıştır. Kur'an'da, kötülerin âhiret hayatında cezalandırılacakları yeri ifade eden başka kavramlar da mevcuttur. Halîmî'nin kanaatine göre (el-Minhâc, I, 472) bu kelime veya terkipler bütünüyle cehennemin adı olmayıp amellerine göre cehennemliklere azap edilecek tabakaları veya azap çeşitlerini gösterir. Meselâ "cehennem ateşi" anlamında geçen *nâr* kelimesi, cehennem azabının çeşitli şekillerinden sadece yakıcı olanını ifade eder. *Lezâ, saîr, hutame* gibi diğer kelimeler de nârın yakıcılığını tasvir etmektedir.(...)

Cehennem birçok hadiste de Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımına paralel olarak yer almıştır (bk. Wensinck, Mucem: Fehâris, "cehennem" md.; Miftâhu künûzi's-sünne, "cehennem" md.).

İslâm literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Muhtemelen cehennemin yedi kapısı olduğunu beyan eden âyet (el-Hicr 15/44) sebebiyle bunlardan yedisi özellikle önem kazanmıştır.

1. Cehennem. Cehennem tabakalarına ait yedili tasnif sisteminde azabı en hafif olan en üst tabakadır. Sünnî âlimlere göre burası günahkâr müminlerin azap yeri olacak, bunların azabı sona erdikten sonra ise boş kalacaktır. Bu durumda cehennem genel olarak âhiretteki azap yerinin bütününün, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır.

2. Cahîm. "Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş" anlamında olup yirmi altı âyette ve bazı hadislerde geçer. Kur'an'da daha çok cehennem yerine, birkaç âyette de "tutuşturulan yakıcı ateş" anlamında kullanılmıştır.

3. Hâviye. "Yukarıdan aşağıya düşmek" anlamındaki hüviy kökünden isim olan hâviye "uçurum, derin çukur" mânasına gelir. Kur'an'da sadece bir yerde zikredilmiş ve aynı yerde "harareti yüksek

ateş" diye de tefsir edilmiştir (el-Karia 101/9-11). Hâviye cehennemin adı olarak bir hadiste de geçmektedir (Nesâî, "Cenâiz", 9).

4. Hutame. "Kırmak, ufalayıp tahrip etmek" anlamındaki hatm kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup Kur'an'da yer aldığı bir tek sûrede, "Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi" diye açıklanmıştır (el-Hümeze 104/4-7). Hutame cehennemin bütününe ait bir isim olabileceği gibi belli bir kısmını ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. Kelimenin sözlük anlamı ile Kur'an'daki açıklaması arasında tam bir uygunluk vardır. Zira tutuşturulmuş şiddetli ateş karşılaştığı her şeyi yakıp tahrip eder ve onun en iç kısmına kadar işler. Âhiretteki cezayı ve dolayısıyla cehennem ateşini maddî değil de mânevî olarak kabul edenler hutamenin âyetteki izahına dayanarak "kalpleri saran ateşli kaygı" şeklinde bir yorum getirirler. Ancak cehennem azabıyla ilgili âyetlerin bütününe bakıldığında böyle bir yorumu doğru bulmak mümkün görünmemektedir.

5. Lezâ. "Hâlis ateş" anlamına gelen kelime Kur'an'da bir yerde geçmekte ve "bedenin uç organlarını söküp koparan" diye nitelendirilmektedir (el-Meâric 70/15-16).

6. Saîr. "Tutuşturmak, alevlendirmek" anlamındaki sa'r kökünden sıfat olup Kur'ân-ı Kerîm'de biri fiil şeklinde olmak üzere on yedi âyette yer alır. Saîr Kur'an'da çoğunlukla cehennemin bir adı olarak, bazan da "tutuşturulmuş, alevli ateş" mânasında kullanılmıştır. Aynı kullanılış hadislerde de mevcuttur (Wensinck, Mucem, "saîr" md.).

7. Sakar. "Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak" anlamındaki sakr kökünden isimdir. Dört âyette cehennem kelimesi yerine kullanılmış, bunlardan Müddessir sûresinde (74/28-29), "yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran" şeklinde nitelendirilmiştir. Kurtubî'ye göre sakar kemiği değil eti yakıp tahrip eder (et-Tezkire, s. 448). Bu yorum kelimenin sözlük anlamına ve Kur'an'daki kullanımına da uygun düşmektedir.

Kur'an'da cehennem için kullanılan başka kelime ve terkipler de mevcuttur. Beş âyette "**azâbü'l-harîk**" terkibi içinde yer alan harîk "yakıcı, yangın" veya "ateş" mânasını ifade etmektedir. Bir âyette, "Erkek ve kadın müminleri -sırf iman etmeleri sebebiyle- işkenceye tâbi tutup da tövbe etmeyenler için cehennem azabı ve yangın azabı (azâbü'l-harîk) vardır" (el-Burûc 85/10) denilmekte ve cehennemdeki cezalandırmanın ateşle olacağı belirtilmektedir.

On iki âyette geçen **hamîm** "kaynar su" anlamında olup cehennemdeki azap türlerinden biri olmak üzere cehennemliklere içirileceği ve başlarından aşağı döküleceği beyan edilir. Aynı kökten türeyen ve bir âyette geçen yahmûm, hamîm mânasına gelebileceği gibi "ısı derecesi yüksek kapkara duman" anlamında da olabilir. Nitekim âyette cehennemlikler için, "Serin ve hoş olmayan kapkara bir duman içinde kalacaklardır" denilmektedir (el-Vâkıa 56/43-44).

Fahreddin er-Râzî'ye göre **yahmûmu** cehennemin isimlerinden biri olarak da kabul etmek mümkündür (Mefâtîhu'l-gayb, XXIX, 168).

"Temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyip dokularına işleyen sıcak rüzgâr" (sam yeli) mânasındaki **semûm** da cehennem azabının türlerinden olmak üzere iki âyette yer almıştır. Bunlardan "**azâbe's-semûm**" (et-Tûr 52/27) terkibindeki semûm cehennemin isimlerinden biri olabilir.

"Hapishane, derin çukur" anlamındaki **siccîn** kelimesinin (bk. el-Mutaffifîn 83/78) cehennemin veya oradaki vadilerden birinin adı olduğunu kabul edenler vardır (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "scn" md.).

"Azıp sapmak, yanlış inançları benimsemek" anlamına gelen **gay** kelimesinin cehennem kuyularından, nehirlerinden veya vadilerinden birinin adı olduğu bazı müfessirlerce ileri sürülmüştür (Taberî, XVI, 75-76).

Çeşitli sûrelerde yirmi yedi defa geçen **veyl**, bir kötülük ve musibetin vukuu halinde, "Yazıklar olsun, vay haline!" anlamında kullanılan bir ünlem olmakla birlikte bir kısım müfessirler bunun cehennemdeki bir kuyunun, vadinin veya dağın adı olduğunu söylemişlerdir (a.g.e., I, 299-300).

Cehennem için kullanılan terkiplerden biri "**dârü'l-bevâr**" (helâk yurdu [İbrâhîm 14/28]), bir diğeri de "**sûü'd-dâr**"dır (kötü yurt [er-Ra'd 13/25]).

Tîn sûresinde (95/5) yer alan "**esfele sâfilîn**" (aşağıların aşağısı) tabiri, Katâde ve Mücâhid gibi mü-

fessirlerce cehennem mânasına alınmış, Taberî ise terkibe "**erzel-i ömür**" anlamı veren İbn Abbas'ın görüşünü tercih etmiştir (Câmiu'l-beyân, XXX, 156-157).

Kur'ân-ı Kerîm'de cehennemle ilgili olarak yer alan isimlerin hemen hepsi, uhrevî cezaların en yaygını olacağı anlaşılan ateşle buna ait çeşitli etkileri ifade etmektedir. Bu isimleri, muhtelif âyetlerde 126 defa geçen ve 101 yerde "cehennem ateşi" mânasına geldiği anlaşılan **nâr** kelimesi içinde mütalaa etmek mümkündür. Râgıb el-İsfahânî, nârın gözle algılanan alevli ateş anlamına geldiğini söyler (el-Müfredât, "nâr" md.). Nâr dışındaki isimlerin taşıdığı bazı farklı anlamlar da yine ateşin özellikleri ve etkileriyle ilgilidir. Hadis literatüründe cehennem kelimesi ve onun diğer isimleri fazla yer almadığı halde nâr için Mucem'de verilen kaynak listesi yirmi sayfaya yaklaşmaktadır.

Hadis kitaplarının bir kısmında (bk. İbn Kesîr, II, 248-253; krş. Kurtubî, s. 468-472) sahih olup olmadıkları tartışılabilen rivayetlerde, Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı kaydedilen cehennemle ilgili bazı isimler de vardır. "**Bûlüs hapishanesi, hüzün kuyusu, lemlem vadisi, hebheb vadisi, kallût nehri**" gibi.

Müddessir sûresinde geçen (74/17) **saûd** kelimesi "güçlük ve meşakkat" anlamı taşımakla birlikte bazı rivayetlerde cehennemdeki bir dağın adı olduğu kaydedilmiştir (Taberî, XIX, 97-98; İbn Kesîr, II, 252-253).

"Sarp yokuş, aşılması zor geçit" mânasındaki **akabe** kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de "köle âzat etmek, açlık gününde yakını olan bir yetimi veya yerde sürünen bir yoksulu doyurmak" (el-Beled 90/1117) gibi ahlâkî meziyetler için kullanılan mecazi bir ifade olduğu halde bazı âlimlere "cehennem, oradaki bir dağ, aşılması zor geçit" veya "cehennem üzerindeki sırat" mânasına alınmak istenmiştir (Kurtubî, s. 474-476).[1]

(1) DİA; [CEHENNEM – Ömer Faruk Harman] c. 07; s. 225-226; [CEHENNEM - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 227-233

Cehennemin orta direği

Çok günahkâr olup, cehennemden kurtulamamak. Öldüğünde çok ağır bir cezayla cezalandırılacağına inanılan, çok kötülük yapanlar için kullanılır.[1][2][3]

(1) Karabacak, Esra. a.g.e., s. 207;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Cehennemiyun

Cehennemlikler.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cehennemlik

a. Cehenneme girip, yanmaya müstahak, layık kimse, *cehennem kütüğü*.

b. Dini buyruklara uymadığı, günah işlediği için öldükten sonra yerinin cehennem olacağına inanılan kimse.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cehennemmatrûh

Cehennemlik.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cehim

Cehennem. Buraya, dünyada böbürlenip kendini beğenen, kibirlenen girecektir.[1][2]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(2) Rahbavi, Abdülkadir, Âhiret Günü 2, Nur Yayınları, 1983, s. 86

Celâl Evi

Cennette, müminlere Cuma günü Rahman'ın ziyafet verdiği ve müminlerin Rab'lerini ziyaret ettikleri yerdir. Celâl Evi'nin toprağı safi miskten, kumu ak inciden ve kızıl yakuttan olur. Ağaçları altından ve yaprakları yeşil zebercettendir.[1]

(1) Erdoğan, Naim. a.g.e., s. 276-277

Celâyâ'l-Kuds

Yüce nurlar demektir.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Celal Baba Türbesi-Kars

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Celal Paşa Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 159

Celâleddin Hüseyn Türbesi-Özkend

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 11 s. 354

Celaleddin Türbesi-Kütahya

(1) Bozoğlu, Ömer-Nihat Değirmenci... a.g.e. s. 34

Celaleddin-i Hindi Hazretleri Türbesi-Hindistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 219

Celalzade Mustafa Çelebi Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 12 s. 4

Celeve Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 291

Celil Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 90

Cellâd-ı Felek

Ölüm meleği, göğün cellâdı, Azrail.(1)(2)(3)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cellat

a. Mahkemece verilen ölüm cezasını, idam hükmünü, asarak ya da başka tekniklerle uygulayan görevli kimse.[1][2][3]

b. Cana kıyıcı, can alıcı kimse veya şey,[1] çok merhametsiz,[2] acımasız, katı yürekli,[3] insan öldüren,[6] hiç çekinmeden suç işleyen veya adam öldüren kimse.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA; [CELLÂT - Mehmet İpşirli] c. 07; s. 271
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(6) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cellat Mezar Taşı

Cellât mezarları ayrı bir yerde bulunur ve ahalinin defnedildiği mezarlıklara gömülmezdi. Cellât mezar taşları üzerinde beddua edilmesini engellemek için herhangi bir bilgiye rastlanmaz.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., s. 27

Cellat Tarihi

Arapça "kırbaçlamak" mânasına gelen celd masdarından mübalağalı ism-i fâil olan cellât, "kırbaçlayan, çeşitli eziyetler uygulayan" anlamına gelmekle birlikte daha çok ölüm cezalarını infaz edenler için kullanılmıştır.

Cellâtlığın bir görev olarak ne zaman ortaya çıktığı tesbit edilememekte, ancak eski çağlardan beri var olduğu bilinmektedir. Eski Roma'da ölüm cezalarını önceleri halk yerine getirirken daha sonra bu iş için özel görevliler tayin edilmiştir. Avrupa ülkelerinde infaz görevinin değişik kişiler tarafından ifa edildiği, meselâ Ortaçağ'larda Almanya ve Rusya'da idam kararlarını bazan hâkimlerin uyguladığı kaynaklarda belirtilmektedir. Fransa'da XIII. yüzyıldan itibaren "yüksek adaletin infazcısı" sıfatıyla merkezde ve eyaletlerde cellâtlar bulundurulur, her idam için bunlara belirli ücretler ödenirdi.

İslâm dünyasında da ölüm cezalarının infazı için çeşitli kimseler görevlendirilmiştir. Asr-ı saâdet'te ölüme mahkûm olanların bizzat Hz. Peygamber'in emriyle boyunlarının vurulduğu bilinmektedir. Kettânî, Hz. Peygamber'in huzurunda sahâbeden *Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Amr, Muhammed b. Mesleme, Dahhâk b. Süfyân ve Âsım b. Sâbit*'in ölüm cezalarını yerine getirdiklerini, bunlardan bazılarının bu işi birçok defa yaptığını yazmaktadır (et-Terâtîbü'l-idâriyye, II, 107-108).

Evliya Çelebi, "Esnâf-ı Cellâdân-ı Bîamân" başlığı altında bu zümreye ayırdığı bölümde, cellâtların pî-

rinin Hz. Peygamber'in huzurunda bir katilin başını gövdesinden ayıran Eyyûb-i Basrî olduğunu söylemektedir. Ayrıca Eyyûb-i Basrî'nin infazdan önce öldürülecek kişiyi yıkattığını, teselli ettiğini, kelime-i şehâdet getirttiğini, boynunu kıbleye çevirdiğini, kılıcı iki eliyle kullandığını, infazdan sonra ise hazır bulunanlara ruhu için Fâtiha okuttuğunu ve bu olaydan ibret almalarını hatırlattığını yazarak çok yaşlı ölen Eyyûb-i Basrî için Muâviye'nin Şam'da Paşa Sarayı civarında bir türbe yaptırdığını ilâve etmektedir (Seyahatnâme, I, 518).

İbn Ferhûn, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında da idam cezalarını yerine getirdiğini belirtmektedir. Daha sonraki İslâm devletlerinde ise bu cezaları "şurtî"ler infaz ederdi (Atar, s. 216). Selçuklular'da bu görevin genellikle candar ve emîr-i hares tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde cellâtlığın bir kuruluş olarak ne zaman ortaya çıktığı ve nereye bağlı olduğu bilinmemekle birlikte XV. yüzyıldan itibaren infaz için cellâtların kullanıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda padişahın koruma hizmetinde bulunan dilsizlerin ileri gelen devlet adamları ve hânedan mensuplarının idamlarını infaz ettikleri ve bunların da cellât olarak adlandırıldıkları görülmektedir (Peçuylu İbrâhim, I, 441).

Teşkilâttaki yerleri tam olarak belirlenemeyen cellâtların bostancıbaşı ve çavuşbaşının emri altında çalıştıkları, esas teşkilât sarayda olmakla birlikte taşrada da cellâtların bulunduğu söylenebilir. Cellâtlar subaşı, asesbaşı ve İstanbul'da muhzır ağanın elemanı olarak da görev yaparlardı. Sarayda cellâtbaşının emrinde birçok cellât, bunların da yamak ve şâkirtleri bulunurdu. "Üstâdân-ı Dîvân-ı Hümâyun", "**meydân-ı siyâset** ustaları", "cemâat-ı cellâdân" adlarıyla anılan cellâtlar Topkapı Sarayı'nda ayrı bir bölük teşkil ederlerdi (BA, KK, Ruus, nr. 255, s. 56). Bunların sayısı XVII. yüzyılda beş iken XVIII. yüzyılda yetmişe çıkmıştır (Pakalın, II, 526-527).

Cellâtların idam hükmünü infazı, mahkûmun statüsü ve seviyesine göre farklı olurdu. Padişah, vâlide sultan ve şehzadeler hânedan mensubu olduklarından eski Türk geleneğine göre kanlarının yere akması uygun görülmez, yay veya kementle boğularak öldürülürlerdi. İdam hükmünün tebliği ve infazında bazan bir veya birkaç devlet erkânı da hazır bulunurdu. 1622'de II. Osman'ın öldürülmesi esnasında cellâtlık görevini yapan cebecibaşı ve yardımcılarının yanında bizzat Vezîriâzam Kara Dâvud Paşa (Naîmâ, II, 230), meşhur cellât Kara Ali'nin kementle boğduğu Sultan İbrâhim'in idamında ise Sadrazam Sofu Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi ve yeniçeri ağası hazır bulunmuşlardı.

Devlet erkânı ve siyasî mahkûmların cezası kendi evlerinde, hapsedildikleri yerde veya sarayda infaz edilirdi. İdam emrini alan bostancıbaşı veya çavuş görevli cellâtlarla birlikte giderek emri hürmetle bildirir, mahkûmun abdest alıp namaz kılmasına, son arzusunun yerine getirilmesine müsaade ederdi. Bu seviyedeki mahkûmlar çok defa kararı metanetle karşılar, hatta cellâtla latife yaptıkları bile olurdu. 1683 Viyana bozgunundan sorumlu tutularak Belgrad'da kementle boğulan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa infazdan önce namazını kılmış, vücudunun toprağa düşmesi için bulunduğu odanın kilimlerini toplatmış ve cellâda sanatını maharetle icra etmesini söylemişti (Silâhdar, II, 123-124). Aynı şekilde Budin Beylerbeyi Arslan Paşa cellât şâkirdi Tur Ali'den kabzayı sıkı tutup işi çabucak bitirmesini istemişti (Selânikî, I, 26-27).

Saraydaki infazlar birinci avluda Bâbüsselâm yakınında sağdaki çeşme önünde veya Divan Meydanı'nda yapılırdı. "Cellât Çeşmesi" adıyla bilinen bu çeşmenin ve **ibret taşı**nın ürpertici bir şöhreti vardı. Boyunları vurulan suçluların başları ibret için bu taş üzerine konulur, cellâtlar kullandıkları aletlerin kanlarını bu çeşmede yıkarlardı. Divan Meydanı'nda yapılan infazları padişah Kasr-ı Adl'den seyredebilirdi. Nitekim 1600'de isyan eden Hüseyin Paşa'nın idamını III. Mehmed Kasr-ı Adl'den seyretmiş, bunu farkeden mahkûm padişahtan affedilmesini istemiş, ancak hüküm infaz edilmişti. Sarayda cellâtlar tarafından yapılan infazlar hakkında duyduklarını anlatan bazı Batılılar bu arada yanlış bilgiler vermişlerdir (bk. Eremya Çelebi, s. 156).

İstanbul'da saray dışında idam hükümleri daha çok Yedikule Zindanı'nda infaz edilirdi. Suçlu görülen devlet adamları önce burada hapsedilir,

daha sonra çavuşbaşı veya bostancının nezâretinde birkaç cellât tarafından idam hükmü yerine getirilirdi. Fâtih Sultan Mehmed devrinin (1451-1481) ünlü vezîriâzamı Mahmud Paşa 1474 yılında burada idam edilmiştir. Aynı şekilde 1595'te Sadrazam Ferhad Paşa Yedikule'de hapsedildiği odada boğularak öldürülmüştür (Selânikî, I, 384).

İdam hükmünü İstanbul dışında vilâyet ve kazalara ulaştıranlar bazan beraberlerinde cellât götürür, çok defa da gittikleri yerlerde beylerbeyi veya kadıdan cellât isterlerdi. Taşrada idam edilen siyasî mahkûmların kesik başları İstanbul'a getirilir ve Bâb-ı Hümâyun önünde teşhir edilirdi.

Âdi suçlardan mahkûm olanlar, sabıkalı hırsızlar şehrin belli yerlerinde ve özellikle suç işledikleri yerde, bazan soydukları ev veya dükkânın kapısı önünde asılırlardı. Suçluların infazdan önce veya sonra ibret için sokaklarda gezdirilmesi yahut belli bir yerde teşhir edilmesi âdetti. Askerî ocaklardan idama mahkûm olanların ölüm cezaları cellâtlar tarafından değil ocak içerisinde asesbaşının nezâretinde ifa edilirdi.

İdam edilen kimselerin mücevherleri dışındaki eşyaları genellikle cellâtlara ait olurdu. Bu tür eşya biriktirilerek yılda bir iki defa pazara götürülür, "**cellât mezadı**" adıyla topluca satışa çıkarılır, bedeli cellâtlar arasında paylaşılırdı. 1592 sipahi ayaklanmasında öldürülen yüzden fazla âsinin elbiseleri arabalarla bit pazarına götürülerek cellâtlar tarafından satılmıştı (Selânikî, I, 384). Cellât mezadında bazan çok değerli şeyler bulunur, fakat uğursuzluk getireceği inancıyla alıcısı az olduğundan bunlar umumiyetle değerinin çok altında fiyatla satılırdı.

Cellâtlar idamın şekline göre farklı aletler kullanırlardı. Bunların başında kılıç, çeşitli kementler, kiriş, yay, balta vb. gelmektedir. Evliya Çelebi, cellât yardımcılarının yedişer parça alet taşıdıklarını, "*hiçbirisinin yüzünde nur eseri görülmeyip çehrelerinden zehir aktığını*" söylemektedir (Seyahatnâme, I, 518).

Osmanlı sarayında cellât bulundurulması âdeti Tanzimat dönemine kadar devam etmiş, Sultan Abdülmecid bu uygulamaya son vermiştir. Bundan sonra infazlar ücretle tutulan kimselere yaptırılmıştır.

Türk toplumunda cellâtlara ve yaptıkları işe daima menfi gözle bakılmıştır. Ölümlerinde cesetleri normal mezarlıklara defnedilmeyerek *cellât mezarlığı*nda toprağa verilmiştir. İstanbul Eyüp'te böyle bir mezarlık bulunmaktadır.(1)

(1) DİA; [CELLÂT - Mehmet İpşirli] c. 07; s. 271

Cem-Fark

Cem ve tefrika iki isimdir. Cem, dağınık şeylerin bir araya getirilmesi, tefrika ise toplu olanların ayrılması demektir. Cem'e erdiğin zaman sadece "Allah" dersin, başka bir şey demezsin. Fark halinde ise "Dünya, âhiret ve kâinat" dersin. Cem, yaratıkları ve kâinatı dikkate almaksızın, Hakk ile irtibat kurmayı ifade eden mücmel bir lafızdır. Kâinat ve yaratıkların tek başlarına var olması mümkün değildir. Tefrika ise kâinat ve varlıklara işaret eden hususları anlatan mücmel bir lafızdır. Cem ve tefrika, birbirinden müstağni olmayan iki asıldır. Cem'i olmayan bir tefrikadan bahseden Bârî'yi, tefrikaya yer vermeyen bir cem'den söz eden kimse Allah'ın kudretini inkâr etmiştir. Bu ikisini birden kabul eden gerçek manada muvahhid olur.(1)

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cem Sultan Türbesi-Bursa

(1) DİA, Cilt. 7 s. 286,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 166

Cem Sultan Türbesi-Karaman

(1) Cengiz, Ahmet. a.g.e. s. 106

Cemâdet

Cansızlık.(1)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Cemadi

Ruhsuz, ruhu olmayan, cansız.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Cemâl

Allah'ın lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını ve O'nun mutlak güzelliğini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimi.(1)

(1) DİA

Cemâlullah

a. Allah'ın cemalinin ahirette tecellisi.(1)

b. Allah'ın lütfu.(2)(3)(4)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cem Sultan Türbesi

Bursa'da Sultan II. Mehmed'in şehzadesi Cem Sultan'a ait türbe.

Başta Sultan II. Murad'ınki olmak üzere Murâdiye Camii'nin geniş hazîresi içinde bulunan pek çok türbeden biridir. Çoğu sanat açısından üstün bir değerde olan bu türbeler arasında Cem Sultan Türbesi diye anılan yapı iç süslemesi bakımından en zariflerindendir.

Kitâbesi olmayan türbe, kubbe içindeki nakışlarda bulunan "Sultan Mustafa" ve "rahmetullah" yazılarından anlaşıldığına göre Fâtih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Şehzade Mustafa (ö. 1474) için yaptırılmıştır. Ancak maceralı bir sürgün hayatından sonra 1495'te İtalya'da ölen Cem Sultan'ın cenazesi 1499'da yurda getirildikten sonra buraya defnedilmiş ve türbe, daha ünlü olduğu için onun adıyla anılır olmuştur.

Bursa kadı sicillerindeki bir kayıttan hareketle (bk. Ayverdi, s. 161) Şehzade Mustafa Türbesi'nin 1479'da yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Haremeyn evkaf müfettişlerinin raporuna göre 1209'da (1795) harap durumda olan türbenin kurşunlarının yenilenmesi, şadırvanla sanduka örtüleri ve kavuklarının tamirleri için önce 1453,5 kuruş masraf öngörülmüş, 23 Rebîülâhir 1210'daki (6 Kasım 1795) ikinci bir keşifte masraf 1422,5 kuruşa indirilmiştir (Bursa Kadı Sicilleri, 1209 yılı, s. 5, 9). Türbenin içindeki dört sandukadan biri Sultan Mustafa'ya, diğeri Cem'e, üçüncüsü Sultan Bayezid'in oğlu Abdullah'a, dördüncüsü ise yine Bayezid'in oğlu Âlemşah'a ait olarak gösterilmektedir. Sandukalarda sabit levhalar olmadığından hangisinin kime ait olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır.

Türbe, her kenarı 7 m. uzunluğunda bir altıgen biçiminde inşa edilmiştir. Yapı malzemesi olarak Bursa'daki Türk mimarisinde görüldüğü üzere taş ve tuğla kullanılmıştır. Duvarlarda iki sıra tuğla kuşaktan sonra tek sıra taş gelmekte, bunların aralarında da dikine konulmuş bir tuğla bulunmaktadır. Yalnız girişin, mermerden iki yanı duvarlı bir hol halinde korunduğu görülür. Dışa bir Türk kemeriyle açılan bu geniş dehlizin üstünde çok taşkın ahşap bir saçak vardır. İki yan duvarda da pencereler açılmıştır. Türbe mekânı, her cephedeki altlı üstlü pencerelerden ışık aldıktan başka mihrap üstünde de bir pencere vardır. Ayrıca kubbe kasnağında da pencereler bulunmaktadır. E. Hakkı Ayverdi'ye göre alçı pencerelerin camları genellikle türbenin ilk yapısından kalmıştır. İçeride duvarların her bir yüzü "Bursa kemeri" ile hareketlendirilmiş ve bunların içlerine kıble istikametinde bir mihrap, diğer dördünde çifte pencereler yer almıştır. Kubbe geçişi, binayı çepeçevre dolaşan prizma biçimindeki "badem"lerle sağlanmıştır.

Cem Sultan Türbesi'ni Türk sanatı bakımından önemli yapan iç süslemesidir. Duvarlar, alt sıradaki pencerelerin üst söveleri hizasına kadar altı köşeli fîrûze renkli çinilerle kaplanmıştır. Aralarda az sayıda koyu lâcivert çiniler de kullanılmıştır. Üzerlerinde altın yaldızlı birer çerçeve ile ortalarında yine altın yaldızlı damga usulüyle basılmış rozetler bulunur. Kenar şeritleri ise çiçekli ve rûmîlidir. Mihrabın mukarnaslı yaşmağı lâcivert renkli çinilerle bezenmiştir. Mihrabın iki yanında alınlık içinde müsennâ birer besmele ile altlarında celî-sülüsle "Allahu hâliku külli şey' ve hüve âlâ külli şey"' ibaresi yazılmıştır.

Duvarların üst kısımları, kemerler ve araları kasnak şeridiyle, kubbe ise tamamen kalem işi nakışlarla süslenmiştir. Kubbe eteğinde besmele-i şerif ile Âyetü'l-kürsî yazılıdır. Kubbe sathını hatâyî ve rûmî motifler kaplar. Bunların aralarında küçük kartuşların içlerinde "Sultan Mustafa" adı yer alır. Bir dizi teşkil eden altı rozetin aralarında da on iki defa "rahmetullah" yazısı tekrarlanır. Mihrap duvarı son derece zengin olarak hemen hemen boş-

luk kalmayacak şekilde yazılar ve nakışlarla bezenmiştir. Pencereli duvarlarda, üst pencerelerin iki yanlarında, çifte kulplu bir saksıdan çıkan stilize edilmiş birer büyük bitki motifi yer alır. Çiçekler ve selviyi andırır biçimde olan bu motiflerin duvardan 2-5 mm. kadar taştığı tesbit edilmiştir. Bu çok zengin kalem işi nakışların bütünüyle olmasa bile kısmen geç devirde tazelendiği genellikle kabul olunursa da bunun ne derecede olduğu pek açıkça anlaşılamamaktadır. Bursa Türk eserleri üzerinde hazırladığı doktora tezi 1909'da basılan Wilde, türbenin çok yakın tarihlerde tamir edildiğini ve bu sırada çok çirkin ve parlak renkli nakışların yapıldığını bildirir. Ahmed Tevhid Bey de Bursa valiliği sırasında Ahmed Vefik Paşa'nın türbedeki badanaların altında orijinal nakışları bizzat bulduğunu ve onları restore ettirdiğini yazar. Sonuç olarak bu türbenin iç süslemesi, bir bütün halinde XV. yüzyılın Türk iç bezeme sanatını ve estetiğini mükemmel aksettiren bir örnek kabul edilir.

Türbenin ahşap kündekârî kapı kanatları da itinalı ve kaliteli bir işçiliğe sahiptir. Bunların panolarına oyma çiçek ve yaprak motifleri işlenmiştir. Kanatların demir kuşakları da kabartmalarla bezenmiştir.

Türbenin içinde eşit büyüklükte dört mermer lahit vardır. Bunların ahşap sandukaları, dolayısıyla örtüleri ve kavukları yok olmuştur. A. Gabriel, giriş holü kemerinin iki yanında görülen 8 cm. çapındaki kurşun doldurulmuş oyma sekizgenin, binanın mimarının adını koymak için yapıldığını ileri sürmekte, fakat bu tahminini destekleyecek bir ip ucuvermemektedir.(1)

(1) DİA; [CEM SULTAN TÜRBESİ - Semavi Eyice] c. 07; s. 287

Cemaleddin Abdurrahman-ı Sani Türbesi-Amasya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 9, s. 439

Cemaleddin Efendi ve Kargas Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Cemaleddin Ferruh Şah Türbesi-Çankırı

(1) Yıldırım, Savaş. a.g.e. s. 127

Cemaleddin Hoca Yakut Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22,
(2) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 42

Cemaleddin İshak Karamani Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 119

Cemaleddin İshak-ı Karamani Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Cemaleddin Uşşaki Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 7 s. 314

Cemalettin Baba Türbesi-Kayseri

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 10

Cemali Baba Tekkesi (Ali Harasani) Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 52

Cemel Ali Dede Türbesi-Konya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 322,
(2) Gürer, Dilaver, Bekir Şahin. a.g.e. s. 32-250

Cemil Baba Türbesi-Kayseri

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 10

Cemşid Bey Türbesi-Elazığ

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 22

Cemudar Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Cen'îzâ

Tevrat'ta cennet lafzı, İbranice olarak Cen'iza şeklinde geçer.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 26

Cenâ'iz

Ölüler.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cenâb-ı Hak

Allah, Tanrı.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cenabi Ahmed Paşa Türbesi-Ankara

(1) DİA, Cilt. 7 s. 352,
(2) Erdoğan, Abdülkerim.6. a.g.e. s. 37,
(3) Erdoğan, Abdülkerim.2. a.g.e. s. 249,
(4) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 86

Cenaze

a. Gömülmek üzere yıkanıp kefenlenerek tabuta konulmuş henüz gömülmemiş insan ölüsü. Mevta, naaş, ölü, ceset.[2][3][4][5][6][7][8][9]

b. Ölüyü gömme töreni.[4]

c. Arapça'da cenaze ve cinaze hem "ölü" hem de "tabut" anlamında kullanılır.[1]

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(8) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(9) Erdoğan, Mehmet. "Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü." Rağbet Yayınları, (1998).

Cenaze Alayı

Ölünün cenaze namazını kılmak, tabutu ile mezarına götürmek ve gömmek gibi son vazifelerini yapmak için bir araya gelmiş topluluk.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cenaze Bid'atları

Toplum ve fert hayatında işgal ettiği önemli yer dolayısıyla cenaze ile ilgili dinî merasimlere bilgisizlik, menfaat temini, bazan da eski din ve kültürlerin etkisinden kurtulamama sebebiyle bid'at ve hurafelerin karıştığı görülmektedir.

Cenazeye çelenk gönderilmesi, cenazenin katafalka konularak saygı duruşunda bulunulması, görev yaptığı yer veya yerlere götürülürek başında nutuk çekilmesi, bando vb. eşliğinde teşyî edilmesi, bid'atların en çok dikkat çekenleri arasındadır.

Cenaze hizmetlerinin yaşayanlara yönelik amaçlarından biri ölümü hatırlamak, âhiret âlemini düşünmek ve ibret almaktır. Hatta bu maksadı ihlâl edeceği endişesiyle cenazeyi teşyî ederken yüksek sesle Kur'an okumak, tekbir getirmek ve zikir yapmak bile bazı âlimlerce hoş karşılanmamıştır. Bundan dolayı tevazuun ve samimi davranışların hâkim olması gereken cenaze hizmetlerinde gösterişin ve israfa sebep olan merasimlerin icra edilmesi doğru değildir.

Defin sırasında veya daha sonra ölü için para karşılığında Kur'an okutmak, hatim indirtmek, yine ölü için muhtelif gün ve yıl dönümlerinde mevlid okutmak, ziyafet vermek bid'at sayılmıştır. Ölüm münasebetiyle Kur'an okunmasının, okuyan için sevaba vesile olabileceği gibi ölene de fayda sağlayacağı umulmaktadır. Ancak bunun başkasına para ile yaptırılması ve Kur'an okuyanların Allah rızâsını değil parayı amaçlaması, fiilin ibadet olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır.

Ayrıca ölünün yedinci, kırkıncı veya elli ikinci gecesi gibi belli gün ve gecelerde düzenlenen mevlid ve hatimler hususunda da Kur'an'a veya hadislere dayanan herhangi bir bilgi ve tavsiye mevcut değildir. Cenazenin defninden sonra yapılan devir ve iskat da bid'at türüne giren işlemlerdendir.

Kabrin yanında namaz kılmak, üzerine mescid inşa etmek, buralarda mum yakmak ve bez bağlamak, bir kısmı geçmiş dinlerin kalıntısı olan bid'atlardandır.

Ölümün geride kalanlar için üzücü bir hadise olduğu şüphesizdir. Yakınlarının, dostlarının ve iyi insanların ölümü dolayısıyla peygamberler bile hüzün duymuşlardır. Resûl-i Ekrem'in amcası Hz. Hamza şehid edildiği ve oğlu İbrâhim henüz bebekken öldüğü zaman Hz. Peygamber üzülmüş ve gözleri yaşarmıştır. Bu hali bazı sahâbîler tara-

fından yadırganınca da şöyle demiştir: “Bu engel olunmaz bir merhamet duygusudur. Göz yaşarır, kalp üzülür; ancak bizim ağzımızdan rabbimizin rızâsı hilâfına bir söz çıkmaz” (Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Fezâil”, 62-63).

İslâm âdâbına göre ölüm münasebetiyle yüksek sesle ağlayıp sızlanmak, feryat etmek, aşırı hareketlerde bulunmak, siyah elbiseler giyip yas tutmak doğru değildir. Bu tür davranışlar ilâhî takdire rızâ göstermemek, Allah’tan şikâyetçi olmak mânasına geldiği gibi yaşayan insanları, hatta ölülerin ruhlarını da rahatsız eder (bk. Buhârî, “Cenâiz”, 23, 33; Müslim, “Cenâiz”, 11, 16-28).

İman ve iyi amel sahibi kişiler için ölüm en büyük saadet, imansız kimseler için de en büyük felâkettir. Geride kalanların ağlayıp sızlamasına ölülerin ihtiyacı olmadığı gibi bu davranışların dirilere de faydası yoktur. Hz. Peygamber’in, “Kul Allah’a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever; eğer kul bunu istemezse Allah da onu istemez” dediğini duyan bazı hanımları, insanların ölümden hoşlanmadığı realitesini kendisine hatırlatınca şöyle cevap vermiştir: “Durum söylediğiniz gibi değildir. Şunu iyi bilin ki mümine ölüm geldiği zaman Allah’ın rızâsı ve lutufları kendisine müjdelenir; artık ona göre ölmekten daha büyük bir saadet yoktur. Kâfire de ölüm gelip çattığı zaman karşılaşacağı ilâhî azap ve ceza kendisine hatırlatılır; artık ona göre de ölmekten büyük bir felâket olamaz” (Buhârî, “Rikâk”, 41; Müslim, “Zikir”, 14, 16-18).(1)

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Defni

Hanefî ve Hanbelîler’e göre sünnete uygun olan şekil, tabutun dört kişi tarafından taşınmasıdır. Şâfiîler’e göre bu şekilde taşınması câiz olmakla birlikte biri önde, ikisi arkada olmak üzere üç kişi tarafından taşınması efdaldir. Mâlikîler ise bunun için belli bir sayının bulunmadığını, iki, üç veya dört kişinin cenazeyi taşıyabileceğini belirtmişlerdir.

Cenazeyi teşyî eden kimsenin tabutu her taraftan taşımasının sünnet olduğuna dair rivayeti (İbn Mâce, “Cenâiz”, 15) dikkate alan fakihler, bunun en uygun şeklinin, tabutu önce sağ omuzla önden sonra arkadan, daha sonra sol omuzla önden sonra arkadan bir müddet taşımak olduğunu belirtmişlerdir.

Cenazenin musallâya ve kabristana taşınmasına katılmak (teşyî etmek) sünnettir. Bu sırada cenazenin arkasından veya önünden sessizce yürünür. Yüksek sesle Kur’an okumak veya zikir yapmak mekruh kabul edilmiştir. Uzaklığı sebebiyle cenazeyi kabristana araba ile götürmekte bir sakınca yoktur. Küçük çocuğun cenazesini yalnız bir kişi elleri üstünde taşıyabilir.

Namazı kılındıktan sonra cenazeyi bekletmeden defnetmek gerekir. Bununla beraber kendi memleketine veya bir başka yere nakli sebebiyle defnin geciktirilmesi de mümkündür. Nakil konusunda mezhepler iki farklı görüş benimsemişlerdir.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri belirli şartlarla cenazenin naklini câiz görmüşlerdir. Hanefîler’e göre cenazenin vefat ettiği yerde defnedilmesi müstehap olmakla birlikte cesedin bozulup kokması tehlikesi bulunmuyorsa başka bir yere naklinde sakınca yoktur.

Gasbedilmiş bir yere defnedilmiş olması, defnedildiği yerin daha sonra şüf‘a ile alınması gibi haller dışında definden sonra cenazenin nakli haramdır. Mâlikîler ise nakil sırasında cesedin bozulup dağılmaması, cenazeye saygısızlık edilmemesi ve naklin belli bir fayda sağlaması şartıyla definden önce ve sonra bunu câiz görmüşlerdir.

Kabrin su altında kalmasını önlemek, sâlih kişilerin kabristanına veya mukaddes beldelere, ailesi ve yakınlarının ziyaret edebileceği yakın bir yere defnetmek nakil için muteber mazeretlerdir. Hanbelîler’e göre de mukaddes yerlere veya sâlih kişilerin kabristanına defnedilmesi gibi meşrû bir maksatla ve cesedin bozulup kokmamasından emin olunması şartıyla definden önce de sonra da cenazenin nakli câizdir.

Başka yerlerde vefat eden sahâbîlerden bazılarının Medine’ye getirilip defnedilmesi bu hususun meşruiyetine delil teşkil etmektedir. Şâfiîler’e gelince, cesedin bozulmamasından ve kokmamasından emin olunsa bile cenazenin bulunduğu yerden başka bir yere nakledilmesi haram, bir görüşe göre de mekruhtur. Ancak yakın yerlere nakledilmesi veya Mekke, Medine ve Kudüs civarında

vefat eden bir kişinin yıkanıp namazı kılındıktan sonra kokmayacağından emin olunduğu takdirde adı geçen yerlere götürülüp defnedilmesi câizdir. Definden sonra ise bir zaruret olmadıkça nakil haramdır.

Cenaze kabre öncelikle yakın akrabaları tarafından ve kıble yönünden yavaşça indirilir. Kabre koyan kimse bu esnada, "Bismillâh ve alâ milleti Resûlillah" (بسم الله وعلى ملّة رسول الله) der. Kadın cenazeyi en yakın mahremi, yoksa diğer akrabaları, bunlar da yoksa yakın komşuları kabre indirir. Cenaze, kıble ile 90 derecelik bir açı oluşturacak şekilde uzunlamasına kazılan kabre, sağ yanına yatırılmak ve yüzü kıbleye getirilmek suretiyle konur. Lahdin üzeri kerpiç, tahta perde vb. malzemelerle kapatıldıktan sonra üstü toprakla örtülür. Cenaze defnedildikten sonra kısa bir süre bekleyip ölü için dua etmek ve Kur'an okumak müstehap kabul edilmiştir (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 69).

Şâfiî ve Hanbelî fakihlerine göre ölen kişiye kabirde karşılaşacağı suallerle ilgili olarak telkinde bulunmak müstehaptır. Mâlikîler de telkini meşrû kabul ederler. Hanefî mezhebinde ise definden sonra telkinin yapılmayacağı belirtilmiş, ancak yapılması halinde bir sakıncası olmadığı da ifade edilmiştir. Cenazenin gündüz defnedilmesi tercih edilmekle birlikte gece defenedilmesi de mümkündür.(1)

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Düşüncesi

Arapça'da cenâze ve cinâze hem "ölü" hem de "tabut" anlamında kullanılır. İslâm literatüründe ölmek üzere olan kişiye **muhtazar**, ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara **teçhiz**, yıkanmasına **gasil**, yıkandıktan sonra kefenlenmesine **tekfin**, tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına **teşyî**, kabre konulmasına da **defin** denilmiştir.

İslâm dinine göre insan kâinatın küçük bir parçasını oluşturmasına rağmen büyük bir değer taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de, ilk insan Âdem'in bizzat Allah tarafından yaratılıp O'nun ruhundan kendisine üflendiği, meleklerin tâzim ve hürmetini kazandığı ifade edildikten başka yeryüzünde bulunan her şeyin insan için yaratıldığı, hatta göklerde ve yerde yani evrende mevcut olan imkânların onun emrine verildiği belirtilir. Çünkü insan duygu ve düşünce yeteneklerine sahiptir; kendini, çevresini ve yaratanını tanıyan bir canlıdır. Bu kadar yüceltilen inançlı insanın yok olmaması, fenâ bulmaması gerekir. Ölüm, maddî şartların çevrelediği fâni hayattan ebediyete geçişi sağlamak için işleyen bir mekanizmadır.

Kur'an'da, Allah yolunda öldürülenlerin gerçekte ölü değil diri oldukları ifade edilmiş (el-Bakara 2/154; Âl-i İmrân 3/169), ayrıca Allah ve Resulü'ne itaat eden, yani mümin olan herkesin fenâ bulmaktan kurtulup ebedîleşen peygamberler, sadık kullar, şehidler, sâlihlerle beraber olacağı ve ebedî mutluluğa ulaşacağı haber verilmiştir (en-Nisâ 4/69).

Buna göre ölüm, Allah ile münasebetlerini kesmeyen insanlar için saadetlerle dolu yeni ve ebedî bir hayatın başlangıcıdır. Bu sebeple ölen kişi, cenazesinin yıkanması, beyaz kefene büründürülmesi gibi maddî ve abdest aldırılması, namazının kılınması gibi mânevî temizlikle yola çıkmaktadır.

İslâm'a göre insan dünya hayatında da öldükten sonra da sevgi ve hürmete lâyıktır. Dolayısıyla cenazeye saygı duygularını rencide edecek hareketlerden kaçınılmalıdır. İslâm dininin cenazeye karşı gösterdiği bu ihtimamın onun geride kalan yakınları, komşu ve dostlarına yönelik teselli edici tarafları da vardır. Ölülere saygı göstermek, yaşayanlara karşı saygılı olmanın bir başka ifadesidir.(1)

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Gülbangı

Mevleviyye tarikatı mensuplarının defin merasimleri sırasında okunan gülbank.

"Gül sesi" anlamında Farsça bir terkip olan gülbank veya gülbenk, özel olarak tertip edilmiş bazı dualar hakkında kullanılan genel bir tabirdir.

Saraylarda belirli bazı merasimler sırasında, tekkelerde çeşitli vesilelerle okunan gülbanklara daha çok Mevleviyye tarikatında rastlanmakta olup cenaze gülbangı bunlardan biridir. Vefat eden Mevlevîler'in defninden sonra kabrin başında halka olunarak şeyh efendi veya diğer bir tarikat büyüğünün idaresinde ism-i celâl çekilir, bunu zikri idare eden kişi tarafından yüksek sesle okunan gül-

bank takip eder, daha sonra hep bir ağızdan "hû" denilir ve baş kesilerek kabirden dönülürdü.

Cenaze gülbangının metni şöyledir:

"Vakt-i şerîf hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, derviş (...) merhum karındaşımızın rûh-i revânı şâd ü handân, mazhar-ı afv ü gufrân, garka-i garîk-i rahmet-i Yezdân, dâhil-i ravza-i rıdvân (nâil-i ravza-i rıdvân), hâcesi hoşnûd ola; medârında râhatı müzdâd ola (mekânında istirâhatı müzdâd ola), menzili mübârek ola, bâkîler selâmette kala, dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrîzî, kerem-i İmâm Alî hû diyelim hûûû".[1][2]

(1) DİA; [CENAZE GÜLBANGI - Nuri Özcan] c. 07; s. 357-358.

(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cenaze Hazırlıkları

Ana fıkıh kitaplarında büyük çapta Hz. Peygamber'in sözlü ve fiilî sünnetine dayanılarak tesbit edilen ahkâma göre ölmek üzere bulunan kişi, mümkünse yüzü kıbleye gelecek şekilde sağ yanına çevrilir veya başı hafifçe yükseltilip ayakları kıbleye doğru uzatılarak sırt üstü yatırılır. Yanında bulunanlardan sevdiği biri, duyacağı şekilde kelime-i tevhid getirerek hastanın da söylemesine imkân sağlar (Müslim, "Cenâiz", 1; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 20). Ancak sıkıntılar içinde bulunan hastaya kelime-i tevhid getirmesi teklif edilmemelidir.

Ölüm halindeki hastanın yanında Yâsin sûresinin okunması da uygundur. Çünkü Hz. Peygamber'in, ölülere Yâsin sûresini okumayı tavsiye eden hadisinin (Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 20; Müsned, V, 26) ölmek üzere olan kişileri de kapsamı içine aldığı kabul edilmiştir.

Hasta ruhunu teslim ettikten sonra göz kapakları ve ağzı kapatılarak çenesi bağlanır. Başka bir durumda ise sırt üstü yatırılır ve elleri iki yana uzatılır. Elbisesi bu sırada çıkarılır ve üzeri boylu boyunca örtülür. Yanında güzel koku bulundurmak veya etrafını buhur ile tütsülemek tavsiye edilmiştir.

Hanefîler'e göre yıkanıncaya kadar, Şâfiîler'e göre ise defnedilinceye kadar ölünün yanında Kur'an okumak mekruhtur.

Câhiliye döneminde ileri gelenlerden biri öldüğü zaman kabilelere haberciler gönderilip "Filân öldü, Araplar mahvoldu" gibi ifadelerle ölüm haberini vermek, yaka paça yırtarak ağlamak âdet haline gelmişti. Hz. Peygamber bu tür ölüm ilânlarını yasaklamıştır (bk. Tirmizî, "Cenâiz", 12).

Ancak bir kişinin ölümünden yakınlarını, dostlarını, komşularını ve diğer müslümanları haberdar etmek, onların cenaze için yapılacak işlere katılmalarını sağlamak amacıyla duyuruda bulunmakta sakınca görülmemiş, hatta tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber'in, Habeş Kralı Ashame'nin ölümü ile Mûte Savaşı'nda şehid düşen Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın şehâdetlerini ashabına duyurduğu bilinmektedir. Fakat bu konuda maksadın dışına çıkılmaması, ölüm ilânının övgü ve övünme gibi davranışlara vesile yapılmaması gerekir. Öte yandan sabretmenin daha güzel olduğu belirtilmekle birlikte aşırıya kaçmamak şartıyla ölü için ağlamakta da bir sakınca yoktur. Ölen kişinin borcu varsa en kısa sürede -mümkünse namazı kılınmadan- geride bıraktığı mallarından ödenmesi veya borcuna kefil olunması, yine vasiyeti varsa bekletilmeden yerine getirilmesi veya terikeden vasiyet miktarının ayrılması müstehaptır. Hz. Peygamber'in, ölene ait borcun bir an önce ödenmesiyle ilgili hadisleri (Tirmizî, "Cenâiz", 76; İbn Mâce, "Sadakat", 12; Müsned, V, 11), bu konuda elden geldiğince acele edilmesinin önemini vurgulamaktadır.[1]

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Namazı

Dua ve rahmet dilemek amacıyla gömme işinden önce yıkanıp kefenlenmiş ölü musalla taşına konulduktan sonra cenazenin konulduğu tabutun önünde, diğer namazlardan farklı olarak kıyam ile tekbirden ibaret olan ve Allah Teâlâ'ya övgü, Resulullah'a (s.a.v) salat'ü selam, ölü için de dua içeren, rükûa ve secdeye varmadan yalnız ayakta toplu-ca kılınan farz-ı kifâye nitelikli namaz.[1][2][3] Bu namazda cemaat şart değildir. Şart olan, kişinin Müslüman ve yıkanmış olmasıdır.[4] Namazı kılınmadan gömülen kimsenin namazı, kabir üzerinde kılınır. Yıkanmamış da olsa kabri açıp ölüyü çıkarmak haramdır. Cenaze namazının rüknü, tekbirler ve kıyamdır. Bu namazda rükû ve sücud olmadığı gibi Kur'an okumak ve teşehhüd de yoktur.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4.
(6) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cenaze Salâsı

Ölüm hadiseleri münasebetiyle hem ölüm olayını bildirmek, hem de cenaze namazına çağrı için minarelerde verilen salâ, salavat-ı şerife.[(1)(2)(3)(4)] Osmanlı teşrifatında cenaze alaylarıyla önemli vefat haberlerinin duyurulması için okunan salâ.[(2)]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) DİA;
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cenaze Salatı

Hanefî mezhebine göre namazı kılınacak cenazenin müslüman olması, cesedinin tamamının veya çoğunun mevcut bulunması, yıkanmış veya teyemmüm ettirilmiş olması gerekir. Namaz esnasında cenazenin eller üzerinde, omuzlarda veya binek üzerinde tutulması câiz değildir. Kılacakların önünde hazır bulunmayan (gaib) cenaze üzerine namaz kılınmaz. Hz. Peygamber'in Habeş Necâşîsi Ashame'nin namazını kılması, Hanefî ve Mâlikîler'e göre Resûlullah'ın şahsına ait bir husustur.

Şâfiî ve Hanbelî fakihleri ise cenaze başka bir yerde de olsa gıyabında namazının kılınabileceğini kabul ederler. Ayrıca Şâfiîler ile Mâlikîler, cenazenin el veya omuz üzerinde tutulması yahut bir binek üzerinde bulunmasında sakınca görmezler.

Hanefîler dışındaki mezheplere göre şehidler yıkanmadan ve namazları kılınmadan defnedilir, Hanefîler ise yıkanmamakla birlikte namazlarının kılınacağı görüşündedirler.

Âsilerin ve yol kesenlerin namazlarının kılınıp kılınmayacağı konusu ihtilâflıdır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre bunlar yıkanır, kefenlenir ve namazları kılınır; Hanefîler'e göre ise yıkanır, kefenlenir, fakat namazları kılınmadan defnedilirler. Öte yandan Ebû Yûsuf'tan farklı bir görüş rivayet edilmekle birlikte intihar edenlerin de cenaze namazı kılınır.

Birden fazla cenaze için tek namaz kılmak câizse de her biri için ayrı ayrı kılmak daha faziletli kabul edilmiştir. Eğer tek namaz kılınacaksa cenazeler yan yana veya arka arkaya dizilir. Cenaze namazını kıldırmadaki yetki sırası mezheplere göre farklıdır.

Hanefîler'e göre birinci derecede yetkili devlet başkanıdır, daha sonra sırasıyla onun vekili durumunda olan vali, kadı, onun tarafından görevlendirilen kimseler, mahalle imamı ve nihayet ölen şahsın yakın akrabaları gelir. Şâfiîler, yakın akrabaları birinci derecede yetkili sayarlar. Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise ölünün, namazını kıldırmasını vasiyet ettiği kişi birinci derecede yetkilidir. Ardından devlet başkanına, onun vekiline ve nihayet yakın akrabaya sıra gelir.

Hanefîler'e göre *cenaze namazı bir defa kılınır*, ikinci defa kılınması mekruhtur. Mâlikîler'e göre bir defa cemaatle kılınmışsa tekrarı mekruh, fakat cemaat halinde kılınmamışsa iadesi menduptur. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise cenaze namazını daha önce kılmayan kişilerin kılması câizdir.

Herhangi bir sebeple namazı kılınmadan defnedilen cenazenin namazı, cesedi henüz bozulmadığı kanaati devam ettiği sürece kabri başında kılınır.

Güneş doğarken, batarken ve zeval vaktinde cenaze namazının kılınması Hanefîler'ce mekruh, Mâlikî ve Hanbelîler'ce haram kabul edilmiştir. Şâfiîler ise bütün vakitlerde kılınabileceğini belirtmişlerdir.

Hanefîler'le Mâlikîler'e göre yağmur vb. bir mazeret yoksa cenaze namazı cami içinde kılınmaz. Şâfiî ve Hanbelîler bunda bir sakınca görmezler. Diğer namazlar için söz konusu olan taharet, kıbleye dönmek gibi hususlar cenaze namazında da şarttır. Namazı bozan şeyler cenaze namazını da bozar.

Cenaze namazını kıldıracak olan imam Hanefîler'e göre cenazenin göğsü hizasına durur. Diğer mezhepler, cenazenin erkek veya kadın oluşuna göre bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İmam cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet edip yüksek sesle tekbir alır. Cemaat de aynı şekilde niyet eder ve imamla birlikte tekbir alır.

İmam ve cemaat Sübhâneke duasını sessizce okurlar. Şâfiîler'le Hanbelîler'de Sübhâneke yerine Fâtiha sûresi okunur.

Bundan sonra Hanefî ve Mâlikîler'e göre eller kaldırılmadan ikinci tekbir alınır. Şâfiîler'le Hanbelîler her tekbirde ellerini kaldırırlar. Bu tekbirden sonra "Allahümme salli" ve "Allahümme bârik" duaları, üçüncü tekbirin ardından da cenaze duası okunur; bu duayı bilmeyenler başka bir dua okuyabilirler.

Dördüncü tekbir alındıktan sonra sağa ve sola selâm verilir. Hanefîler'e göre her iki tarafa selâm verilmesi vâcip olduğundan ellerin de sol tarafa selâm verildikten sonra bırakılması uygundur. Diğer üç mezhepte ise sadece sağa selâm verilmesi vâciptir.

Cenaze namazı için cemaat şart değildir, bir kişinin kılmasıyla bile farz yerine getirilmiş olur. Namaz başladıktan sonra cemaate katılan kimseler, eksik kalan tekbirleri imam selâm verdikten sonra dua okumaksızın peşpeşe alıp namazlarını tamamlarlar.(1)

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Tarihi

Arapça'da cenâze ve cinâze hem "ölü" hem de "tabut" anlamında kullanılır. İslâm literatüründe ölmek üzere olan kişiye **muhtazar**, ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara **teçhiz**, yıkanmasına **gasil**, yıkandıktan sonra kefenlenmesine **tekfin**, tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına **teşyî**, kabre konulmasına da **defin** denilmiştir.

Tarih öncesi dönemlerden bugüne kadar pek çok kültürde ölüm ve cenaze ile ilgili çeşitli kültlerin varlığı bilinmekte ve en erken dolaylı belgelere, Yontma Taş devrinin orta safhasından (paléolithique moyenne: m.ö. 150.000-35.000) itibaren Avrupa'daki Homo Neandertalensis mezarlarından çıkan buluntular arasında rastlanmaktadır. Yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre de Sumer, Asur, Hitit ve Mısır uygarlıklarında bu kült mevcuttu.

Grek-Roma dünyasında, ölen kişi yıkanıp yağlanarak beyaz bir giysiyle yatağa yatırıldıktan sonra etrafında özel ağlayıcılar tarafından "ağlama seremonisi" yapılırdı. Bu kültürlerde ölüler bazan yakılmış, bazan da gömülmüştür (Mathews, s. 126).

Hindistan'da ölü kültüyle ilgili en eski bilgilere, Rig Veda'nın X. kitabının 14-15. cümlelerinde rastlanır. Buna göre Hinduizm'in başlangıç dönemlerinde ölüler özel bir merasimle gömülmekteydiler. Bugün Güney Hint kastları ve Lingayet mezhebi dışında bütün Hindûlar ölülerini yakmaktadırlar. Bir Hindû ölümünün yaklaştığını hissettiğinde yakınlarıyla helâlleşir. Ölüm gerçekleştiğinde cesedin tırnakları ve saçları kesilir; temiz bir elbise giydirilip başı güneye döndürüldükten sonra etrafında üç ateş yakılır. Ölen Brahman kastından ise Aranyakalar'dan, başka bir kasttan ise Vedalar'dan dualar okunur. Daha sonra ceset bir odun yığını üzerine yatırılarak yığın ateşlenir. Cesedin tamamıyla yanmasından sonra artakalan kemikler toplanır ve saklanır (ERE, IV, 476-477).

Budizm'de törenler ölüm olayından itibaren üç-yedi gün içerisinde yapılır. Budistler ölü yakma geleneği yanında Seylan'da olduğu gibi ölü gömme geleneğini de benimsemişlerdir. Mahaparinibbana Sutta'ya göre Buda yakılmıştır. Çin'de ve Japonya'da önceleri cenaze tabut içinde defnedilirken Budizm'in benimsenmesinden sonra yakılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte çağdaş toplumlarda geleneksel anlayış da devam etmektedir.

Zerdüştîliğe göre ceset murdar sayıldığından onu gömmek toprağa, yakmak ise ateşe saygısızlık kabul edilir ve bu sebeple ölüler "sessizlik kuleleri" denilen yüksek mekânlarda çıplak olarak yırtıcı kuşlara terkedilirdi (Noss, s. 356).

Yahudilik'te cenaze geleneği İsrâiloğulları dönemine kadar uzanır. İbrânî dilinde ölmekte olan kişi için goses kelimesi kullanılır. Goses durumunda olan biri yakınlarını yanına çağırarak onlarla helâlleşir. Gosesin "mvt" (ölüm) hali gerçekleştiğinde elleri, ayakları, çenesi bağlanarak gözleri en yakını tarafından kapatılır ve göbeğine metalden bir nesne konulup evdeki aynalar ters çevrilir. Daha sonra vücut kılları tıraş edilen ve tırnakları kesilen ceset yıkanır; keten bir kefene sarılır ve bir teskere üzerine yatırılarak defnedilmeye hazır hale getirilir. Erken dönemlerde Hz. Yûsuf'tan başkası tabuta konulmamış olup (Tekvîn, 50/26) bu âdet çok geç dönemlerde benimsenmiştir. Ya-

hudilerde cenazeler Ortaçağ'a kadar kaya kovuklarına bırakılırken daha sonra mezarlara gömülmeye başlanmıştır. Tabut mezara konulduğunda herkes üzerini kapatmak için bir parça toprak atar ve bu sırada Tevrat'tan dualar okunur. Definden sonra orada bulunanlar hızla mezarlığı terkederler. Geleneğe göre bu kaçış, cemaatin mezar sorgusuna gelen meleklerin sesini duymaması içindir (Gardner, I, 676).

Hıristiyanlar ilk dönemlerde yahudi geleneğini uygulamışlardır. Ölmekte olan kişi yakınlarını yanına çağırır ve onlarla helâlleşirdi. Ölümün vuku bulmasından sonra genellikle bir yaşlı kadın tarafından gözleri kapatılıp çenesi, elleri ve ayakları bağlanarak yıkanan ceset keten bir beze sarıldıktan sonra şehir dışında kayalara oyulmuş basit bir mekâna defnedilirdi (Resullerin İşleri, 9/37; Markos, 15/46; Yuhanna, 11/44). XI. yüzyıldan itibaren yahudi geleneklerinden kopma baş gösterdi. Cenazenin taşınması sırasında çan çalma âdeti benimsendi ve törene katılanlarla yas tutanların tamamı siyahlar giymeye başladı. Bugünkü Hıristiyanlığa göre yakınları ölüm halindeki kişinin etrafına toplanır; rahip, ağzına "viaticum" (aşa-i rabbânî, Hz. Îsâ'nın son akşam yemeğini sembolize eden son lokma) koyar ve istavroz çıkarttırarak şahsı son defa takdis ettikten sonra "extreme unction" adı verilen el ve ayakların yağ ile meshedilmesi işlemini yapar (yalnız Katolikler'de). Ceset tabut içinde kiliseye götürülür; burada rahip tarafından son dua ve tabut üzerinde "son tövbe" işlemi yapılır. Kilisedeki törenin arkasından mezarlığa götürülen tabut, başında kutsal kitaptan parçalar okunduktan sonra gömülür. Ayrıca ölü istek üzerine yakılabilmektedir.[1]

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357.

Cenaze Taşı

Namazı kılınmak için üstüne cenaze konulan masa biçimindeki yüksek taş, musalla taşı.[1]

(1) Karabacak, Esra. a.g.e., s. 207.

Cenaze Tâziyesi

Ölünün yakınlarına tâziyede bulunmak mendup-tur. Tâziye mümkünse üç günden sonraya bırakılmamalı ve tekrar edilmemelidir. Ölünün yakınlarının bu süre zarfında tâziyeleri kabul etmek için evde veya başka bir yerde oturup beklemeleri Hanefîler'e ve Mâlikîler'e göre mubah, Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise mekruhtur.

Tâziyenin ölünün defninden sonra yapılması daha uygun bulunmuştur.

Akraba ve komşuların yemek hazırlayıp cenaze evine götürmeleri müstehaptır. Cenaze sahiplerinin yemek hazırlayıp başkalarına ikramda bulunması ise hem uygun olmayan bir zamanda külfet getirdiği, hem de Câhiliye devri âdetlerinden olduğu için İslâm âlimleri tarafından mekruh görülmüş, hatta haram olabileceği ileri sürülmüştür.

Vârisler arasında hukukî işlemler bakımından ehliyetsizlerin veya eksik ehliyetlilerin bulunması halinde terikeden bu tip harcamaların yapılması da câiz değildir. Ancak uzaktaki akraba ve dostlardan cenazede bulunmak üzere gelenlere ikramda bulunmak ve onları yedirip barındırmak câizdir.[1]

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357

Cenaze Töreni

Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi daha sonra hocanın yaptığı dualar ve cenaze namazını kılınması ve gömülmesi için yapılan tören.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Aytekin, Halil, Çocuk Edebiyatında Ölüm Teması, s. 94

Cenazelik

Türbelerin, kümbetlerin üç bölümünden biri, bodrum katını oluşturan, cenazelik (mumyalık) bölümü, bu bölümde ölü bulunur.[1]

(1) Hanoğlu, Canan. a.g.e., s. 16

Cenazelik katı

Kümbetler genellikle, biri cenazelik diğeri **ziyaret veya dua odası** diyebileceğimiz iki kattan oluşan yapılardır. Cenazelik katları, mumyaların konulup muhafaza edildiği hacimler olup, çok kere dışta gövdenin oturulduğu kaide içinde yer alırlar. İkinci kat ise, ölen şahsin ruhuna Fatiha okumak veya dua

edilmek üzere tasarlanmış mekânlar olup, mihrap ve temsili sandukalar ile zenginleştirilmiştir.[1]

(1) Özkan, Selma. a.g.e.

Cenazeyi Kefenlenmek

Sünnete uygun kefen erkek için üç, kadın için beş parçadan oluşur. Erkeğin cesedine sarılacak ilk parça yakasız, yensiz ve dikişsiz bir *gömlek (kamîs)* olup omuzdan ayaklara kadar uzanır. Onun üstüne gelecek parça baştan ayağa kadar uzanan *bir örtü (izâr)*, en üst kat ise ondan biraz daha uzun olan *bir başka örtüdür (lifâfe)*. Kefeni oluşturan bu parçalar hazırlandıktan sonra mümkünse güzel bir koku ile kokulandırılır. Yıkanıp kurulanan cenazeye önce gömlek giydirilir, elleri iki yana bırakılır. Saçına, sakalına, secde âzaları olan alnına, burnuna, ellerine, diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur veya benzeri güzel bir koku sürülür. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'de cenazenin ağzına, burnuna, kulaklarına, hatta avret yerine kokulu pamuk konur ve avret yeri enli bir bezle sarılır. Hanefîler'e göre de avret yerleri hariç belirtilen yerlere pamuk konmasında bir sakınca yoktur. Bu işlemlerden sonra kefenin ikinci parçası örtülür, daha sonra da üçüncü parça ile cenazenin vücudu sarılır. Üst kat kefenin baş ve ayak tarafları birer bezle bağlanır ve daha sonra kabirde çözülür. Taşınırken kefenin açılmaması için kabirde çözülmek üzere belinden de bir kuşakla bağlanır.

Kadının kefenlenmesinde ise gömlek giydirildikten sonra başörtüsüyle başı ve yüzü örtülür. Kefenin ikinci ve üçüncü parçaları sarıldıktan sonra da kefenin açılmaması için göğüs örtüsü, enlemesine göğüsle göbek arasına gelecek şekilde kuşak gibi sarılır. Bu örtünün dize kadar olacağı, kefenin ikinci ve üçüncü parçaları arasında bağlanacağına dair görüşler de vardır. Kefenleme sırasında yapılacak diğer işler erkek için yapılanların aynıdır. Bu kefenleme şekilleri sünnete uygun olanlardır.

Erkeğin kefeninin iki, kadının kefeninin üç parça olması da câizdir ki buna "*kefen-i kifâye*" denir. Bütün vücudu kaplayan herhangi bir örtü zaruret halinde kefen olarak yeterlidir. Buna da "*kefen-i zarûret*" adı verilir. Kefenin beyaz renkte olması menduptur.[1]

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357

Cenazeyi tertiplemek

Ölüm sonrası dinsel kurallara uygun olarak cenazenin gömüte konması işleminin tümünü yapmak.[1]

(1) Karabacak, Esra. a.g.e. s. 209

Cenazeyi Yıkamak

Cenazenin yıkanması farz-ı kifâyedir, bu konuda çocukla yetişkin arasında fark yoktur. Ancak ölü doğan çocukların yıkanması hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Mâlikî mezhebine göre bu çocukların yıkanması ve dolayısıyla namazlarının kılınması mekruhtur. Hanbelîler'e göre çocuğun anne karnındaki hayatı dört aydan fazla sürmüşse yıkanır ve namazı kılınır. Şâfiîler, aynı durumdaki çocuğun yıkanıp yıkanmayacağı konusunda iki farklı görüş belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre çocuğun organları belirgin ise yıkanır, fakat namazı kılınmaz; belirgin değilse yıkanması da gerekli değildir.

Herhangi bir sebeple tamamı mevcut olmayan cesedin Şâfiî ve Hanbelîler'e göre mevcut kısmı yıkanır ve namazı kılınır. Hanefî ve Mâlikîler'e göre ise vücudun yarıdan fazlası varsa yıkanır ve namazı kılınır.

Savaşta şehid düşenler yıkanmaz. Yanan veya suda boğulan kişilerin, yıkandıkları takdirde vücutlarının parçalanması söz konusu ise yıkanmayıp üzerlerine sadece su dökülür. Bu da zararlı olacaksa mümkün olduğu takdirde teyemmüm ettirilir.

Ölen erkek erkekler tarafından, kadın kadınlar tarafından yıkanır. Eşlerin birbirini yıkaması câizdir. Ancak Hanefîler, erkeğin ölen eşini yıkayamayacağı görüşündedirler. Küçük çocukları karşı cins de yıkayabilir.

Cünüp kişilerin ve hayız halindeki kadınların cenaze yıkaması mekruh kabul edilmiştir. Su bulunmadığı takdirde cenazeye teyemmüm ettirilir.

Cenazenin yıkanacağı yerin kapalı olması ve burada cenazeyi yıkayanla yardımcılarından başkasının bulunmaması gerekir.

Cenazeyi en yakın akrabası veya onun görevlendireceği ehil bir kişi yıkar. Mümkünse ayakları kıbleye gelecek şekilde teneşir üzerine yatırılan

cenazenin göbekle diz kapağı arası örtülü bulundurulur. Önce ele bir bez sarılarak cenazenin tahareti yapılır, sonra temyiz çağını geçmişse namaz abdesti aldırılır. Ağzına ve burnuna su verilmez; parmağa bir bez sarılarak dudakları, dişleri, burun delikleri ve göbeği meshedilir. Ceset sabunlu ılık su ile iki defa yıkanır, ardından hafifçe kaldırılarak karnı sıvazlanır ve bir şey çıkarsa temizlenir.

Bundan sonra kâfur vb. güzel koku ilâve edilmiş su ile üçüncü defa yıkanır. Ölünün saçı sakalı taranmayıp olduğu gibi bırakılır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre cenazenin karnını sıvazlama işi abdestten önce yapılır. Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra cenaze havlu veya bezle silinip kurulanır, sonra da kefenlenir.(1)

(1) DİA; [CENAZE - Mehmet Şener] c. 07; s. 357

Cendereci Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 23,
(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 109

Cendereci-Zade Muhyıddin Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38

Cendek

a. İnsan ya da hayvan ölüsü.(1)

b. Beden.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cengerli Kaya Mezarı

Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 18 km. güneyinde bulunan Cengerli Köyü'nün yaklaşık 1,5 km. güneyinde iki ana kaya üzerine kurulmuş kompleks bir yapının parçasıdır.

Kurtlu Tepe vadisini kontrol altında tutan bir geçit yolu üzerine 1.679 m. rakımlı 50 m.lik bir tepe üzerine inşa edilen Cengerli Kalesi'nin bir parçası olduğunu belirttiğimiz kaya mezarı, kalenin kuzey yamacındaki kayalık yüzeyde yer almaktadır. Günümüzde büyük bir ölçüde tahrip olsa da tek odalı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ön kısmının tamamen tahrip olması nedeniyle giriş kapısı tespit edilemeyen kaya mezarı, 3 x 3,28 x 1,35 m. ölçülerindedir. Bugünkü yapısıyla çokgene benzese de kareye yakın bir planda yapıldığı yer yer sağlam kalan duvar bölümlerinden anlaşılmaktadır. Zemini günümüzde toprak bir dolgu ile örtülü olduğu için zemine yönelik herhangi bir yapı izi tespit edilememiştir. Güneybatı köşesinde yer alan 91 x 53 cm. ölçülerindeki niş dışında herhangi bir özelliği tespit edilemeyen mezarın tavan örtüsü Urartu kaya mezarlarında görülen işçiliğin dışında kaba ve ovale yakındır. (Foto.3, Çizim.2)

Yerden yaklaşık 1-1,5 m. yükseklikte bulunan kaya mezarına 50 cm. çukurda yer alan 1.61 cm.lik bir giriş bölümüyle ulaşılmaktadır. Mimari özellikleri ile Urartu'nun tipik mezarına tam olarak benzemeyen kaya mezarının kale, kutsal alan ve keramik verisi ışığında Demir Çağı'nda kullanıldığı düşünülmektedir. Kaya basamakları, sarnıçlar, sunak çukurları bulunan kutsal alan ve kaya mezarı ile Demir Çağı özelliği taşıyan merkeze ait keramik verileri ise verileri İlk Tunç, Demir Çağı (Urartu) ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir. (1)

(1) Topaloğlu, Yasin. a.g.e. s. 139.

Cengiz, Ömer

9 Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8

İskece Kavala'da Bulunan Mezar Taşları Ve Kitabeler, Dokuz Eylül Ü., İlahiyat Fak. İslam Sanatları Abd, Lisans Tezi, S.75,1999, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Cenin

a. Ana rahmindeki henüz doğma zamanı gelmemiş gizli çocuk, yavru, dölüt, fetüs.(1)(2)(3)(4)(5)

b. Doğma zamanı gelmeden ölmüş yavru, düşük.(2)

c. Kabir.(1)(5)

d. Gizli örtülü.(5)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e. ,
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Ceniver

Sırat Köprüsü.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e. ,
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cengi-Zade Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 159

Cennat

a. Cennetler, uçmaklar.(1)(2)(3)(4)

b. Bahçeler.(1)(3)(4)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennet Baba Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 1004

Cennet Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Haskan, Mehmet Mermi1 a.g.e. s. 544

Cennet'ü-Naim

a. Naim cenneti, "mutluluklarla dolu cennetler" manasına gelir.

b. Arapçada "refah, huzur, mutlu hayat" anlamına gelen nimet kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan naim, insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir.(1)

(1) DİA;
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennetü'l-Baki

Medine'de müslümanların kurduğu ilk mezarlık.

Medine'nin Bakıʻ veya Bakıu'l-garkad adı verilen bu mezarlığı, şehrin güneydoğusunda Mescid-i Nebevî'nin yakınında, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde yapılmış ve günümüzde yıkılmış olan kale duvarlarının dışında bulunmaktadır. Eskiden buraya Bakıʻ kapısından geçilirken bugün Mescid-i Nebevî ile arasında bina kalmamıştır.

Hz. Peygamber tarafından mezarlık olarak kullanılmasına karar verilmeden önce Bakıʻ "garkad" adı verilen bir tür çalılıkla kaplı bir yerdi. Resûl-i Ekrem ashabından vefat edenlerin defnedilmesi için bir yer arayarak Bakıʻ mevkiini mezarlık olarak kararlaştırdı. Türkler arasında daha çok Cennetü'l-Bakıʻ adıyla meşhur olan bu mezarlığa muhacirlerden ilk defnedilen Osman b. Maz'ûn'dur. Hz. Peygamber onun baş ve ayak uçlarına kendi getirdiği iki taşı koydu; sonra da, "Bu âhirete ilk gidenimizdir" diyerek buraya **Revhâ** adını verdi. Daha sonra vefat eden bir kimsenin nereye defnedileceği sorulduğu zaman Hz. Peygamber, "Âhirete ilk gidenimiz olan Osman b. Maz'ûn'un yanına" buyururdu. Ensardan Bakı'a ilk defnedilen ise Es'ad b. Zürâre'dir.

Hz. Peygamber, oğlu İbrâhim vefat edince aynı yere defnedilmesini emretti; kabrinin üstüne su döktü ve buraya **Zevrâ** adını verdi. Bunun üzerine Medine'deki her kabile Cennetü'l-Bakı'da kendileri için bir yer ayırdılar. Hz. Peygamber'in kızlarından Rukiyye ve Zeyneb de buraya defnedildiler; sonradan Hz. Fâtıma ile oğlu Hz. Hasan da Bakı'a gömüldüler. Kerbelâ'da şehid edildikten sonra Dımaşk'a götürülen Hz. Hüseyin'in başı Yezîd tarafından Medine'ye gönderilince annesinin yanına defnedildi (İbn Sa'd, V, 238). Hz. Peygamber'in amcası Abbas ile halası Safiyye bint Abdülmuttalib ve bazı torunları da burada yatmaktadır. Bakı'a defnedilenler arasında, Hz. Peygamber'in "benim ikinci annem" dediği Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint Esed ile süt annesi Halîme, Resûl-i Ekrem'in zevcelerinden başta Hz. Âişe olmak üzere Hafsa, Ümmü Seleme, Zeyneb bint Huzeyme, Zeyneb bint Cahş, Safiyye, Reyhâne ve Mâriye bulunmaktadır. Cennetü'l-Bakı'a birçok sahâbî yanında Ehl-i beyt'in ileri gelenleri, tâbiîn neslinden birçok kimse defnedilmiştir. Sahâbîlerden ise Halife Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Mes'ûd, Suheyb b. Sinân ve Ebû Hüreyre zikredilebilir.

Hz. Âişe'nin rivayetine göre Resûlullah zaman zaman Cennetü'l-Bakı'a gider ve orada medfun bulunanlara dua ederdi. Bazı cenaze namazlarını

burada kıldırırdı. Habeşistan hükümdarı Ashame'nin gıyabî cenaze namazını da Bakı'da kıldırmıştı. Bazan ordularını buradan sefere uğurlardı.

Hz. Hasan ile Hz. Abbas'ın kabirlerinin üzerine 529'da (1135) Müsterşid-Billâh'ın emriyle, bir kapısı ziyaret için hergün açılan *iki kapılı yüksek bir kubbe ve türbe* yapılmıştır. Eyüp Sabri Paşa, *Kubbe-i Ehl-i beyt* adı verilen bu türbenin türbedarlık ve bevvâblık vazifesinin padişah beratı ile Şâfiî müftüsü Seyyid Ca'fer b. Süleyman el-Berzencî nesline verilmiş olduğunu zikreder (Mir'âtü'l-Haremeyn, II, 982). Hz. Osman'ın kabri üzerine de 601'de (1205) Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin emriyle bir kubbeli türbe yapılmıştır. Evliya Çelebi Bakı'da türbesi bulunanların adlarını zikrettikten sonra sandukalarının altın işlemeli yeşil atlasla örtülü olduğunu, türbedarların "öd-i mâverdî" yakarak ziyaretçilere güzel koku sunduklarını, Hz. Âişe'nin türbesinin Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 1543'te yenilendiğini, ayrıca Hz. Peygamber'in, annesi Âmine'yi Ebvâ'dan buraya süt annesi Halîme'nin yanına hicretin 6. yılında nakletmiş olduğunu haber vermektedir.

1806 yılında **Suûd b. Abdülazîz** Medîne-i Münevvere'yi istilâ edince Cennetü'l-Bakı'daki mezar taşlarını ve türbeleri yıktırdı; II. Abdülhamid bunları yeniden yaptırmışsa da 1926'da Suûdîler'den **Abdülazîz b. Suûd** türbe ve mezarları yeniden yıktırmıştır. Bugün hiçbir türbe ve mezar taşının bulunmadığı Bakı' yine mezarlık olarak kullanılmaktadır.[1]

(1) DİA; [CENNETÜ'l-BAKI' - Mustafa Fayda] c. 07; s. 387

Cennet-Cahim

Cennet en büyük hicâbdır. Çünkü cennet ehli cennette huzur bulur. Cennette huzur bulan, O'ndan başkasında huzur bulmuş olur. Bu sebeple perdelenmiştir. Mevtın-ı hâmis [beşinci vatan ya da mertebe] cennettir. O da atlas feleğinin çukuru ile sabiteler feleğinin kamburu arasındadır.

"Cehennem" sabiteler feleğinin dibinden merkeze kadardır. Çünkü yedi kat gök ve unsurların, ayrılma ve hükümden sonra cehenneme varması suret itibariyle imkânsızdır.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cennet-i Â'lâ

Cennet mekânlarının en yükseği olan sekizincisi, cennetin en yüce katı.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennet-i Adn

a. Adn cenneti,[2] İkamet ve temekkün, parlak incidendir, bütün cennetlerin ortasında ve a'lâsıdır.[3]

b. Cennet.[2]

c. Cennet bahçesi.[1]

(1) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Cennet-i Amal

Ameller Cenneti, güzel yiyecekler ve hoş içeceklerle dolu şekilsel, surî cennet. Yaptıklarına, amellerine karşılık olarak.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cennet-i Ef'âl

Fiillerin cenneti, salih amellerin karşılığı olan lezzetli yiyecekler, tatlı içecekler ve güzel eşler gibi sûrî, şekli cennettir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cennet-i Menküde

Peşin verilen cennet dünyadadır. Bu da kazaya rıza, Allah'a kurb, yakınlık, O'na münacat ve O'nunla arasındaki perdeyi kaldırmaktır. Böyle bir kalbin sahibi halvetteki, yalnızlığındaki bütün hallerinde Hakk ile beraber olur. Bu beraberlikte, ne Allah hakkında bir keyfiyet, ne de teşbih vardır.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cennet-i Mev'üde

Vaat edilen cennet, Allah'ın müminlere vaat ettiği

cennet ve perdesiz olarak Cemal-i Kerim'ini görmektir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cennet-i Sıfat

Sıfatların cenneti, İlahi sıfat ve isimlerin tecellilerinden olan manevi cennettir. O, kalbin cennetidir.[1][2]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cennet-i Verâset

Hz. Peygamber'e güzel biçimde uymak için elde edilen ahlaktır. Nefis cenneti olan övülmüş ahlaktır. Bu ahlakın elde edilmesi enbiyayı kâmil bir şekilde izlemekle ve onlara uymakla olur.[1][2]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid, Cafer. a.g.e.

Cennet-i Vesile

Cennet makamlarının en yükseği olan sekizincisi.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cennet-i Zat

Ahadî Cemal'in müşahedesidir.[2] O, ruhun cennetidir. Ceberut ve ebediyet cemalinin müşahede edildiği mahal, ruh cenneti.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cennet

a. Çok güzel, havası iç açan, ferahlık ve huzur veren yer. Bağ, bahçe, güzel bahçe, gizli.[2][3][5][6]

b. İslam'a göre Allah'ın ölümden veya kıyametin kopmasından sonra, ahirette günahsız kullarını ve günahlarından arınmış olanları, müminleri mükâfat olarak ebediyen yaşatacağını vaat ettiği, her türlü tasavvurun üstünde güzellik ve nimetlerle dolu yer.[1][2][3][4] "Gölgelik bahçe" anlamında olup, ahrette müminlerin nimet ve mutluluk içerisinde ebediyen yaşayacakları yerdir. Türkçe de uçmak denilir.[5][6][7] Cenab-ı Hakk'ın haşirden sonra müminlerin duhûlu için vaad buyurduğu ebedi neşâtgâh.[8]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) Akay, Hasan. a.g.e.
(7) Pala, İskender. a.g.e.
(8) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Cennet Âsâ

Cennet gibi.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennet Aşiyân

Yeri cennet olan.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Cennet Ehli

Cennet Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle "iman ve sâlih amel" sahiplerine vaad edilmiştir.

Ancak bu temel prensibin dışında kalan bazı grupların da cennete girecekleri, çok yönlü tartışmalara rağmen âlimler tarafından umumiyetle benimsenmiştir. Bunlar çocuklar, deliler ve fetret dönemlerinde yaşayan insanlardır.

Müslüman ailelerinin ergenlik çağına gelmeden ölen çocuklarının cennete gireceği âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmekte, ancak müşriklerin çocukları için tereddütler bulunmaktadır. Mutlak adâlet, nihayetsiz lutuf ve rahmet sahibi olan Allah, mükellef olmayan kullarını cehennemle cezalandırmayacağına göre çocukların ve delilerin ebediyet âlemindeki yerlerinin cennet olacağı kabul edilmelidir.

Hak dinin varlığından ve peygamberlerin tebliğlerinden haberdar olmayan insanlar da akıllarıyla kâinatın yaratıcısı ve yöneticisini idrak etseler bile onun emir ve yasakları hususunda bilgi sahibi olamayacaklardır. Bu husus dikkate alınarak on-

ların da dinî yükümlülük açısından çocuklar ve deliler gibi mâzur görülecekleri düşünülebilir (bk. Halîmî, s. 175-182; Kurtubî, s. 591-600).

Cennete girmenin temel şartı olan iman, Allah ile kul arasında mevcut sevgi bağının kuldaki yansımasından ibaret olup hiçbir şekilde yokluğu düşünülemez.

"Faydalı işler" anlamına gelen sâlih amellere gelince, insan hayatı boyunca dinî ölçüler açısından yapılması veya terkedilmesi gereken şeyler olmak üzere iki gruba ayrılan bu fiillerin hem sayısı çok hem de işleniş biçimleri değişiktir. Bir kişinin bunların tamamını yerine getirmesi fiilen imkânsızdır.

İbn Kayyim el-Cevziyye, cennete girmeye vesile olan amelleri âyetlere dayanarak saydıktan sonra Mâûn sûresinin son âyetlerinden de (107/6-7) faydalanarak bunları iki noktada özetler: Yaratanın kulluğunda samimiyet, yaratılmışlara şefkat. Bu da nihaî olarak bir noktada yoğunlaşır: Allah ile O'nun sevdiği bütün hususlarda uyum içinde olmak (Hâdi'l-ervâh, s. 549-551).

Bir âyette ebediyet nimetlerinin peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlere ait olacağı ifade edilirken (en-Nisâ 4/69) cennetin semâvât ve arz kadar geniş olduğunu belirten başka bir âyette, kötülüklerden sakınma yanında bollukta ve darlıkta başkalarına yardım etme, öfkeyi yenme, insanların kusurlarını bağışlama ve işlediği günahlarda ısrar etmeyip Allah'tan af dileme hasletleri sıralanır (Âl-i İmrân 3/134-135).

Birçok hadiste cennete gireceklerin vasıfları farklı şekillerde dile getirilmiştir (bk. Miftâhu künûzi's-sünne, "el-cenne" md.). Hz. Peygamber cennetin üst derecelerini tasvir ettiği bir sırada yanında bulunan sahâbîler, cennetin bu seçkin yerlerine olsa olsa peygamberlerin yerleşebileceğini söylemiş, Resûl-i Ekrem ise şöyle demiştir: "Evet öyle; bir de Allah'a inanan ve peygamberleri tasdik eden kişiler" bu derecelere nâil olabilir (Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 11).

İslâmî naslar, cehenneme girmeye müstahak olanları kaba, kibirli, cimri, katı yürekli gibi vasıflarla, cennetlikleri de bunun tam aksi niteliklerle tasvir eder. Bir hadiste cennet ehli, adaletli ve cömert hükümdar, yakınlarına ve bütün müslümanlara karşı merhametli ve yufka yürekli insan, bir de aile fertleri kalabalık olduğu halde başkasına el açmayan kişi olarak belirtilmiş; bir diğerinde de cennete kalpleri kuşlarınki kadar ürkek ve hassas olanların gireceği ifade edilmiştir (Müslim, "Cennet", 27, 63).

Hz. Peygamber'den, cennete giremeyecek tipleri tasvir eden birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu tipler arasında, kalbinde zerre kadar da olsa kibir bulunan, kovculuk yapan, hısım akraba ile ilişkisini kesen, komşusuna eziyet veren insanlar ile *halkına karşı samimi davranmayan öğüt dinlemez devlet adamı* da vardır (Miftâhu künûzi's-sünne, "el-cenne" md.).

Ehl-i sünnet âlimleri bu tür hadislerin terbiyevî amaçlar taşıdığını, imanı olan kişilerin bir süre cehennemde azap görseler bile eninde sonunda cennete gireceklerini kabul ederler.

Cennet kapısının ilkin kendisi tarafından açılacağını ifade eden hadisinin bir rivayetinde Hz. Peygamber şöyle der: "Cennet kapısını ilk açacak olan benim; ancak bir kadın benden önce onu açmaya çalışır. Kendisine, 'Ne yapıyorsun, sen kimsin?' diye sorarım. Şöyle cevap verir: Ben yetimlerine bakmak için evlenmeyen dul bir kadınım" (Müslim, "Îmân", 333; Heysemî, VIII, 172).

Bir kısmına burada temas edilen sâlih ameller, aslında doğrudan cennete girmeyi gerektirmeyip sadece Allah'ın rahmet ve muhabbetine nâil olmayı sağlar. Ne var ki O'nun engin muhabbet ve merhametinin tecellîleri içinde şüphe yok ki cennet de vardır.

Hz. Peygamber, amel ve ibadette aşırı gitmeyi menettiği hadislerinin birinde ilâhî rahmet olmadan kimsenin cennete giremeyeceğini beyan ederek orta yolun takip edilmesini ve ümitli olunmasını tavsiye etmiştir (Müslim, "Münâfikın", 78).

Bu tür tavsiyelerin, zâhidlerin amellerine güvenmemeleri ve kendilerini Allah'ın azabından emin telakki etmemeleri gibi dolaylı bazı uyarıları da kapsadığı şüphesizdir.

Buhârî ile Müslim'in eserleri de dahil olmak üzere çeşitli hadis kaynaklarında, Muhammed ümmetinden azımsanmayacak bazı grupların hesaba tâbi tutulmadan cennete gireceklerini ifade eden hadisler bulunmaktadır. Bu gruplar için sayılan özelliklerin başlıcaları şunlardır: Vücutlarına döv-

me yaptırmamak, üfürükçülükle uğraşmamak, uğursuz nesne ve olayların mevcudiyetine inanmamak ve yalnız Allah'a tevekkül edip başkasından korkmamak (İbn Kesîr, II, 147-160). Burada sayılan hususların, İslâm'dan önceki dönemde puta tapıcılık çerçevesinde yer alan inançlara işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Dünya hayatında insanları en çok meşgul eden konulardan biri olan ekonomik farklılığın cennet hayatını da ilgilendirdiği görülmektedir. İmam Müslim'in de katıldığı bazı muhaddisler, fakir müminlerin zenginlerden önce cennete gireceklerini dile getiren hadisler rivayet etmişlerdir (Müslim, "Zühd", 37; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 168-170).

Cennet sakinlerinin yarısını veya daha fazlasını tek başına Muhammed ümmetinin oluşturacağının umulduğunu ifade eden hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almış bulunmaktadır (bk. Miftahu künûzi's-sünne, "el-cenne" md.). Böyle bir telakki, sınırlı zaman ve mekânlarda görev yapan ve tâbileri az olan peygamberlerin inanmış ümmetlerinin de az olacağı düşüncesinden ileri gelmektedir. Nitekim Hz. Mûsâ'nın tâbileri az bir yekün teşkil ettikten başka yahudiler Mûsevîliği millî bir din çerçevesinde tutarak onun yayılmasını engellemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, "biz hıristiyanız" diyen (el-Mâide 5/14) ve kalabalık bir nüfus oluşturan Hz. Îsâ bağlılarına gelince Kur'an'ın, kendilerini müslümanlara en çok sempati duyan din mensupları olarak kabul etmesine rağmen onlar son peygamber Hz. Muhammed'i tasdik etmemiş, bunun yanında tevhid ilkesini ihlâl etmiş, kendi dinlerinin gereklerini de yerine getirmemişlerdir.

Allah'ın rahmeti gazabından kat kat fazladır. Çok geniş mekânlara sahip olan cehennem ile cennetin her biri, kendisine lâyık olanları bünyesine aldıktan sonra dolmayacak ve fazlasını talep edecektir. Sahih hadislerde belirtildiği gibi Allah cehennemi dürüp bükmek suretiyle küçültecek ve orada boş yer kalmayacaktır. Cennet için de yeniden bazı nesiller yaratacak ve onu bunlarla dolduracaktır (Buhârî, "el-Eymân ve'n-nüzûr", 12, "Tevhîd", 7; Müslim, "Cennet", 35, 37).

Allah'ın yaratacağı bazı nesillerle cehennemi de dolduracağı tarzında Buhârî'de yer alan diğer bir rivayetin ise ("Tevhîd", 25) hatalı olduğu, hadis metnini nakleden bazı râvilerin bu metni cennetle ilgili benzer bir ifade ile karıştırdığı kabul edilmiştir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 536; Aynî, XI, 570). Çünkü âdil-i mutlak olan Allah'ın suç işlemeyeni cezalandırması söz konusu değildir. Cennet için yeni nesiller yaratmasında, oradaki erkek ve kadın sayısının denkleştirilmesi açısından da hikmetler mevcuttur.[1]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennet Halkı

Kur'an'a göre cennet ehli, peygamberler, peygamberlerin yolundan hiç ayrılmayanlar, sıddıklar, şehitler, iyi işler yapan salihler ve takva sahipleridir.[1]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.

Cennet Hayatı

Bütün dinler cennet arzusuna cevap vermeyi amaçlamış ve cennet hayatını vaad etmiş olmakla birlikte, elde mevcut mukaddes metinler ve bu metinler etrafında oluşan edebî tasvirler içinde her halde İslâm'ınkinden daha zengin ve tatminkâr olanı mevcut değildir.

Ebedî mutluluğun simgesi olan cennete kavuşma ümidi, bütün müslümanlar için hayatın birçok güçlüklerine göğüs germeyi, fedakârlıklar göstermeyi göze aldıran bir faktör olmuştur. İlk İslâm şehidleri Sümeyye-Yâsir ailesinin bu uğurda çektikleri çilelerden günümüz İslâm dünyasındaki mücadelelere kadar müslümanların davranışlarında cennet idealinin en önemli etken olduğu şüphesizdir.

İslâm dini Allah'ın seçkin kullarına nasıl bir cennet hayatı vaad etmektedir? Bu hayatın konu ile ilgili nasların birleştiği ve önemle vurguladığı iki özelliği vardır: Arzulanan her şey, ebediyet. Bir âyet-i kerîmede şöyle denilmektedir: "Gönüllerin özleyeceği, gözlerin hoşlanacağı her şey orada vardır. Ve siz orada ebediyen kalacaksınız" (ez-Zuhruf 43/71).

Dünya hayatında duyu organlarıyla algılanamayan meleklerin insanlara hizmet ettiği, onları

koruduğu, Allah yolunda yürüyenler için esenlik dilediği Kur'an'ın çeşitli beyanlarından anlaşılmaktadır. Âhiret âleminde melekler inançlı ve dürüst insanlara görünmeye başlayacaklar ve yeni hayata intibakları sırasında korku ve üzüntüye düşmemelerini telkin ederek onlara şöyle diyeceklerdir: "Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız. Canlarınız ne isterse, gönlünüz ne dilerse burada sizin için hazırdır. Bütün bunlar, yarlığayıcı ve esirgeyici Allah'ın bir ikramıdır" (Fussılet 41/30-32).

Hz. Peygamber, çeşitli münasebetlerle cennetteki sınırsız imkân ve mutluluklardan söz ettiğinde yanında bulunanlar zaman zaman cennette at, deve vb. şeylerin de bulunup bulunmadığını sormuşlar, o da, "Allah sizi cennete koyarsa orada canınızın arzuladığı ve gözünüzün hoşlandığı her şeyi bulursunuz" şeklinde cevap vermiştir (Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 11; krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 366-369). (...)

Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde mevcut beyanlara dayanarak cennet nimetlerinin ana özelliklerini şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

1. Sonsuz lüks ve konfor.
2. Sürekli barış ve huzur.
3. Cennet ehlinin hem bedenî hem ruhî bakımdan son derece güçlü ve yetenekli olmaları.
4. Mânevî tatmin (rızâ).
5. Allah'ı görmek, O'nunla konuşmak.
6. Bütün bunları saran bir ebediyet.

İnsan türünün yaratılıştan itibaren mânevî bir tekâmül çizgisi takip ettiği, genellikle semavî dinlerin ve özellikle İslâmiyet'in benimsediği bir telakkidir. İlâhî ruhun üflenişiyle (nefha) hayat sahnesine çıkarılan ilk insanın meleklerden bilgili ve onların tâzimine mazhar olacak kadar değerli olduğu çeşitli beyanlardan anlaşılmaktadır. İnsanın ikinci ve ebedî hayat sahnesine çıkarılışının da benzer bir nefha ile (sûra üfleniş) olacağı Kur'an'da haber verilmiştir (ez-Zümer 39/68).

Bu iki nefha arasında dünya hayatı ile berzah âlemi vardır. (...) Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber kıyamet günü cennet kapısını ilkin kendisinin çalacağını ve ondan önce bu kapının kimseye açılmayacağını söylemiştir ("Îmân", 333). Cennete giriş sırasında bütün müminler görevli melekler tarafından karşılanacak ve, "Selâm olsun sizlere! Saadetler içinde olun, bir daha çıkmamak üzere cennete buyurun!" (ez-Zümer 39/73) diyeceklerdir.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin çeşitli rivayet kanallarından aktardıkları hadislere göre (Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 14-22; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 7), müminler dolunay veya parlak yıldızlar gibi ışıklar saçarak cennete girecekler, orada diledikleri gibi yiyip içtikleri halde abdest bozma ihtiyacı hissetmeyecekler, sümkürüp tükürmeyeceklerdir. Aldıkları gıdaların sindirimi hoş kokulu geğirti ve terden başka bir külfet getirmeyecektir.

Cennet halkına yorgunluk ve usanç gelmeyeceği için (Fâtır 35/35) uykuya da ihtiyaç duymayacaklardır. Cennet ehlinin imkânlarını dile getiren bir hadiste onlara şöyle nida edileceği kaydedilir: "Daima sağlıklı olup asla hastalanmayacaksınız, sonsuza kadar yaşayıp ölmeyeceksiniz, gençliğinizi koruyup hiçbir zaman ihtiyarlamayacaksınız, sürekli nimetler içinde olacak ve güçlükle karşılaşmayacaksınız" (Müslim, "Cennet", 22).

Konu ile ilgili hadislerin bazı rivayetlerinde cennete girecek erkeklerin ataları Âdem'inki gibi bir bünyeye sahip olacakları, hatta 60 arşın boyunda bulunacakları anlatılır. Ayrıca bu erkeklerin daima otuz üç yaşında olmakla birlikte bıyıkları yeni terlemiş sakalsız gençler görünümü arzedeceklerinden de söz edilir. Kadınların ise çok güzel tenli ve çok değerli elbiselere bürünmüş halde bulunacakları ifade edilir.

Cennet ehlinin ruhî portreleri konusunda en çok vurgulanan özellik, onların gönüllerinde kin ve nefretin bulunmayacağı hususudur. "Gönüllerindeki kini söküp atacağız" (el-A'râf 7/43) şeklindeki ifadeler, cennete gireceklerin mânevî bir arındırma operasyonuna tâbi tutulacağının delilidir.

Yine ilgili âyet ve hadislerin beyanına göre cennette kusursuz bir ahlâkî hayat yaşanacak, cennetlikler arasında anlamsız ve gereksiz konuşmalar, suçlamalar olmayacak, tam bir dostluk ve kardeşlik hayatı hüküm sürecektir (el-Hicr 15/47; el-Vâkıa 56/25; Müslim, "Cennet", 16-17).

Kötülüklerden korunmayı başaranlar meleklerden gelen iltifatlarla cennete girecekleri sırada şöyle diyeceklerdir: "Bize karşı vaadini gerçekleştirip dilediğimiz yerinde yerleşebileceğimiz cennete bizleri vâris kılan Allah'a hamdolsun!" (ez-Zümer 39/74). Âyetin ifade tarzından, müminlerin yerleşim açısından serbestlik içinde olacakları anlaşılmaktadır. Rahmân sûresinde sözü edilen iki veya dört cennetin bir anlamı da bu olmalıdır.

Cennet meskenlerindeki yaygı, sergi vb. ev eşyasının son derece lüks olması yanında yiyecek ve içeceklerin, ayrıca giysilerin de olağan üstü zevk verici özelliklere, temizlik ve zarafete sahip olacağı muhtelif âyetlerde yer yer ayrıntılı olarak tasvir edilir (ilgili âyet, hadis ve yorumları için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 267-293).

Hadislerde belirtildiğine göre cennet ehline ilk verilecek yemek *havyar* ziyafetidir (Buhârî, "Enbiyâ", 1; Müslim, "Münâfikın", 30). Cennet konusuyla ilgili olarak aşılmaz bir eser kaleme almış bulunan İbn Kayyim el-Cevziyye, cennet ehlinin yiyecek ve içeceklerine temas eden âyet ve hadisleri kaydettikten sonra bu naslara göre cennette ekmek, et, meyve, tatlı, ayrıca su, süt ve şarap gibi yiyecek ve içecekler mevcut olmakla birlikte bunların dünyadaki benzerleriyle isimden başka bir münasebetinin bulunmadığını söyler (Hâdi'l-ervâh, s. 274).

Nitekim fevkalâde zevk veren cennet şarabı kadehler dolusu içileceği halde sarhoşluk ve rahatsızlık vermeyecektir (es-Sâffât 37/45-47; Muhammed 47/15). Cennet halkının beslenme rejiminde meyvelerin önemli bir yer tuttuğu çeşitli âyetlerin beyanlarından anlaşılmaktadır.

Cennet hayatının (...) nimetleri bu cismanî zevklerden ibaret değildir. Cennet halkı asıl mutluluğu mânevî tatminde bulacak, onlar nefes alıp vermek kadar tabii bir şekilde Allah ile irtibat kuracak, cemâlini müşahede ederek O'nunla konuşacaklardır.

Aradaki derin mahiyet farkına rağmen uhrevî hayat dünya hayatına benzer şekilde devam edeceğine göre oradaki konfor da buradaki konforla bir bakıma bağlantılı olacaktır. (...)

Cinsiyetin insan hayatında önemli bir yer tuttuğu şüphesizdir. Kur'ân-ı Kerîm'de de vurgulandığı üzere (er-Rûm 30/21) karşı cinsler hayatlarını birleştirmekle bedenî ve ruhî tatmin bulmaktadırlar. Aynı tatminin uhrevî hayatta da devam etmesi tabiidir. Cennet tasviriyle ilgili çeşitli âyet ve hadislere göre cennette hem dünya kadınları hem de hûriler bulunacaktır. Âyetlerde geçen "tertemiz zevceler" ifadesi (el-Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15), hûrilerle birlikte dünya kadınlarını da kapsamına almaktadır. (...)

Çeşitli âyet ve hadislerde cennet *kadınlarının güzelliği*, zarafeti ve çekiciliği konusunda canlı tasvirler mevcuttur. Ancak âlimler bu tasvirlerden hûri kaydını taşımayanların bile hûrilere münhasır olduğunu kabul etmişlerdir. Tirmizî'nin el-Câmiu'ṣ-ṣahîh'inde yer alan ("Sıfatü'l-cenne", 24) ve Kurtubî tarafından tamamlanan (et-Tezkire, s. 555) bir rivayette ise hûriler kendi ayrıcalıklarından söz edecekleri bir sırada cennetteki dünya kadınları, dünya hayatında işledikleri güzel ameller sebebiyle onlardan üstün olduklarını ifade edecekler ve onları susturacaklardır. Kurtubî'nin Hz. Peygamber'e nisbet ettiği başka bir hadiste de cennete giren dünya kadınlarının hûrilerden 70.000 kat üstün olduğu ifade edilmiştir. (...)

Bir erkeğin *kaç eşe*, özellikle kaç dünya kadınına sahip olacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konuya çeşitli açılardan bakış yapan İbn Kayyim'in de ifade ettiği gibi (Hâdi'l-ervâh, s. 334) bu mevzuda sahih olan rivayet Buhârî ile Müslim'de yer alan hadistir. Buna göre cennetteki her erkeğe "zarif ve şeffaf tenli" iki kadın verilecek ve orada evlenmemiş kimse kalmayacaktır (Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 14). Kadınların ikisi de hûri veya dünya kadını olabileceği gibi birinin hûri, birinin de dünyalı olması muhtemeldir. Müslim'in rivayetinde geçen ilâve bilgiden anlaşıldığına göre râvi Ebû Hüreyre söz konusu hadisi, cennette kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha fazla olacağı hususunun tartışılması münasebetiyle nakletmiş ve dolaylı olarak dünya kadınlarından iki eşin verileceğini ifade etmiştir.

"İri gözlerinin beyazı saf, siyahı koyu, gümüş berraklığında beyaz tenli kızlar" anlamına gelen hûrilerin cennet erkekleri için farklı bir yapıya sahip kılınarak yaratıldığı ve "erkeklerine düşkün, başkalarında gözü olmayan, kimse tarafından dokunulmayan, inci tenli, yakut yanaklı, yaştaş genç

kızlar" gibi kavramlarla vasıflandırıldıkları muhtelif âyetlerde görülür (bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 316-328). (...) Hûrilerin sayısı hakkında (...) genel eğilim, her erkeğe dünya hanımlarından iki, hûrilerden ise birkaç tane verileceği yolundadır (bk. İbn Kesîr, II, 454-458; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 334). (...)

İslâmiyet'te dini kabullenme ve ilâhî buyrukları yerine getirme hususundaki sorumluluk ferdîdir, kimse diğerinin dinî yükümlülüğünü taşımadığı gibi bunun olumlu veya olumsuz sonuçlarına da muhatap olmaz (Fâtır 35/18). Ancak iman ve ameliyle cennete girmeye hak kazanmış *aile fertleri* arasında Allah katında değeri en üstün olanın diğerlerini yanına alabileceği kabul edilmektedir (Taberî, XXVI, 15-17).

Dünyada birden fazla erkekle evlenmiş kadının cennette bunlardan hangisinin eşi olacağı meselesi ashaptan itibaren düşünülmüştür. Bâkire olarak ilk evlendiği erkekle veya son kocasıyla bulunacağı şeklinde iki ayrı kanaat yanında, hadis olduğu ileri sürülen iki farklı rivayete dayanılarak huyu daha güzel olanla veya tercih edeceği bir kocasıyla beraber bulunacağı söylenmiştir (Kurtubî, s. 560-561; İbn Kesîr, II, 548). (...)

Dünya hayatında önemli bir mutluluk vesilesi olan çocuk yapmanın ve dolayısıyla *üreme*nin cennette de olup olmayacağı tartışmalıdır. İbn Kayyim, dünyadaki gibi bir üremenin cennette mümkün olamayacağını on delil ile ispata çalışır. Bununla birlikte aynı müellife göre çocuğun ana karnında oluşumundan gençlik çağına ulaşıncaya kadar bütün evreleri bir anda tamamlaması suretiyle bir üreme imkân dahilindedir (Hâdi'l-ervâh, s. 348-357). Ancak cennet sakinlerinin çevresinde, saçılmış inciler gibi çocuklar ve hizmet elemanları daima bulunacaktır (et-Tûr 52/24; el-İnsân 76/19).

Güvenilir bir kaynağa dayanmamakla birlikte cennette konuşulacak dilin Arapça olacağı şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Cennete girmeden önceki kıyamet merhalelerinde Süryânîce konuşulacağı da ileri sürülmüştür.

Cennet hayatı için düşünülen mânevî zevk ve ruhî tatmin yollarından biri de *müzik*tir. Bu konuda hadis kaynaklarında da bazı rivayetler yer almıştır. Hûrilerden söz eden bir kısım hadislerde onların bir nevi konser vereceği ifade edilmektedir (Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 24). İman edip faydalı işler yapanların cennette zevk ve neşe içinde yaşatılacaklarını ifade eden âyetin (er-Rûm 30/15) tefsirinde buradaki ruhî tatminin müzikle olacağını söyleyen bilginler mevcuttur (Taberî, XXI, 19-20). Cennet müziğinin ağaç yapraklarının birbiriyle teması veya İsrâfil'in sûru yoluyla oluşacağı da düşünülmüştür. Cennet ehlinin beden yapısı ve yeteneklerinden bahseden hadislerde, müminlerin Allah'a olan övgü ve tâzimlerini (tesbih ve tahmid) derin bir sevgi ve samimiyetle dile getireceklerinden söz edilmesi yanında, Allah ile yapacakları konuşmalarda müzik nağmelerinden duyulan bir coşku ve bediî zevk halini yaşayacakları belirtilir. Cennet hayatındaki müziğin melekler, hûriler ve insanlarla ağaçların, kuşların... katılacağı evrensel bir âhenk niteliğinde olacağı da düşünülebilir. (...)

Bedenî ihtiyaçları gideren ve cismanî zevkler sağlayan cennet nimetleri aslında cennet sakinleri için amaç değildir. Ulaşılmak istenen *asıl hedef Allah rızâsıdır*. İnsan için bu rızâya nâil olmak, Allah'ın kendi katından bedene bahşettiği ruhu (el-Hicr 15/29) yine O'na yöneltmek, O'nu müşahede etmek, O'nunla konuşmaktır. Müslümanlar arasında minnet ve şükran duygularını dile getirmeye vesile olan en samimi ve en yaygın dua ifadesi, "Allah râzı olsun!" cümlesidir. Allah'ın dostları O'na en yakın olan, O'nun rızâ ve muhabbetini kazanan, O'nu gönülden sevip rızâ ve teslimiyetle en büyük mutluluğa erenlerdir. Cennet ve Allah rızâsı münasebetini dile getiren bir âyette, "Allah mümin erkeklerle mümin kadınlara içlerinde ebedî kalacakları, zeminlerinden ırmaklar akan cennetler, adn bahçelerinde güzel meskenler vaad etti. *Allah'ın rızâsı ise hepsinden daha üstündür*. *İşte en büyük saadet de budur*" (et-Tevbe 9/72) denilerek uhrevî saadetin bu mânevî unsurunun, maddî içerikli kavramlarla anlatılan diğer bütün nimetlerden daha değerli olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Sahih hadislerde belirtildiği gibi bütün müminler cennetteki yerlerini aldıktan sonra Cenâb-ı Hak kendilerine hitap ederek hallerinden memnun olup olmadıklarını soracak, onlar da son derece memnun olduklarını ifade edeceklerdir. Bunun üzerine Allah, "Size bundan daha değerli bir şey

veriyorum: *Size rızâmı bezlediyorum, artık size gazabım bir daha dokunmayacak*" diyecektir (Müslim, "Cennet", 9).

İslâm âlimleri cennette *Allah'ın görülüp görülemeyeceği* (rü'yetullah) konusunu başta gelen dinî ve fikrî meselelerden biri olarak incelemiş ve tartışmışlardır. Rü'yetullah konusuna duyulan bu çok canlı ilgi ve merak, müslümanların, insanın en yüce gerçeği görerek tanıma şeref ve mutluluğuna lâyık seçkin bir varlık olduğu yolundaki temel değerlendirmelerini göstermesi bakımından da ayrıca önem taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de ölümün gayb perdelerini kaldıran vesilelerden biri olduğu ifade edilir (Kaf 50/22).

Müminler ölüm sonrasındaki hayatta Allah'a yaklaştırılmış kullar olduklarına göre ulûhiyyet âleminin bazı sırlarına vâkıf olmalı, o muazzam gerçeklerin perdeleri onlar için aralanmalıdır. Bu sebeple sayıları pek az olan bazı Mu'tezilî bilginler dışında bütün İslâm âlimleri cennet ehlinin Allah'ı göreceğini kabul etmiş ve bunu insanoğlunun erişebileceği en büyük mutluluk olarak görmüşlerdir.(...) Müminlerin *Allah'ı nasıl göreceği* hususu da tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. Allah maddenin taşıdığı bütün nitelik ve özelliklerden münezzehtir. Halbuki insan kendisine nisbetle belli bir açı içinde, belli bir mesafede bulunan ve görülme engeli bulunmayan cisimleri görebilir. Kelâm âlimleri, görme ve görülme şartlarının belli tabii kanunlara bağlı olduğunu, ancak ebediyet âleminde görme olayının vukuu için bunların mevcudiyetinin gerekmediğini kabul etmişlerdir. Müminlerin Allah'ı görmesi, O'nun zâtının şu anda bilinmeyen şartlar çerçevesinde kendilerine tecelli etmesi şeklinde olacaktır. İbn Arabî, hiçbir beşer idrakinin cennetteki fevkalâdelikleri kavrayamayacağı prensibinden hareketle, söz konusu tecellînin nasıl gerçekleşeceği hususuna ilgi çekici bir yaklaşım denemesi yapmıştır (el-Fütûhât, V, 7678).

Cennetin yapısı, kuruluşu ve bölümleriyle cennet hayatı ve nimetleri hakkında yapılan tasvirlerin genel seyrinden anlaşılacağı üzere cennet, dolayısıyla cehennem ve âhiret hayatı sadece ruhlar âleminde değil ruh ve bedenden oluşan, ayrıca bağı bahçesi, nehri, yapısı vb. bulunan bir maddeler ve realiteler dünyasında başlayıp devam edecektir.

Sadece Kur'an âyetleri çerçevesinde bile mevcut nasların içerdiği maddî unsurları, mânevî ve ruhî anlatımlar veya sembollerle te'vil etmek mümkün değildir. Nitekim bütün kelâm âlimleri bu yönde düşünmüşlerdir.

Buna karşılık filozofların çoğunluğu ile bazı mutasavvıflar âhiret hayatının cismanîliğini kabul etmediklerinden İslâmî naslardaki cismanî tasvirleri te'vil etmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Gazzâlî'nin filozoflara yönelik ağır eleştirilerinden sonra İbnü'l-Arabî de kelâmcıların görüşünü benimsemiş ve bir kısım sûfîlerin, cennet ehlinin fevkalâde değişim kabiliyetlerine sahip olacaklarını, halbuki maddî bedenin buna elverişli olmadığını öne sürerek cesetlerin değil ruhların haşrolunacağına hükmetmelerini hatalı bulmuştur. Sûfîler tefekkürlerinde keşf mertebesine ulaşabilselerdi âhiret âleminde, dünyadakinin aksine, ruhların cisimlere zarf teşkil ettiğini görecekler ve hükmün cisimlere değil ruhlara ait olduğunu kabul edeceklerdi (bk. Şa'rânî, II, 175).

Gazzâlî cennet zevklerinin hissî, hayalî ve aklî olmak üzere üçe ayrıldığını ve herkesin kendi kabiliyetine göre bunların tamamından veya bir kısmından faydalanacağını kabul etmiştir. Dünya hayatında özellikle hayalî ve aklî zevklerin kusuru olan kesintiler (inkıtâ) âhirette bertaraf edilip bu zevkler süreklilik kazandığında son derece cazip olurlar (el-Madnûn, IV, 159-161).

İbn Arabî de Rahmân sûresindeki "iki cennet" (55/46, 62) ifadesine dayanarak hissî ve mânevî olmak üzere iki türlü cennetin bulunduğunu söyler. Eğer cennet sadece mânevî olsaydı dünyada dinî hayatlarını ilâhî ölçülere (mîzan) göre sürdüren müminlere amellerinin tam karşılığı verilmemiş olurdu. Ancak cennetliklerin yemesi, içmesi açlık ve susuzluğu gidermek için değil, Allah'ın hiçbir ihtiyacı olmadığı halde bir şeyi murad etmesi gibi, zaaftan ve ihtiyaçtan doğmayan bir zevkten ibarettir. Ona göre cennetteki yeme, içme, cinsiyet, elbise, güzel koku, müzik, güzel manzara, güzel kadın, renkler, ağaçlar, nehirler gibi maddî zevkleri hem zâhid hem de ârifler tattığı halde mânevî zevkler sadece âriflere mahsustur (el-Fütûhât, V, 60-61; IX, 338-339).[1]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennet Kelimesi

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer.

Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki cenn kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.

Batı dillerinde cennet karşılığı olarak kullanılan paradis (paradise) kelimesinin aslı Grekçe paradeisos olup Eski Farsça'da "etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe" anlamındaki *pairi-daēza*dan gelmektedir. İbrânîce Tevrat'ta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek üzere kullanılan Gan Eden (Eden bahçesi) tamlamasındaki gan kelimesi, Tevrat'ın ilk Yunanca tercümesi olan "Yetmişler" çevirisinde paradeisos olarak karşılanmıştır.

Grek literatüründe bu kelime ilk defa Ksenofones (Xenophon) tarafından ve "bahçe" anlamında kullanılmıştır. Eski Farsça'daki pairi-daēza kelimesi, sonraki dönem İbrânîce'sinde "cennet" anlamında kullanılan *pardes* kelimesinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, ancak yahudi din bilginleri (rabbiler), hem Âdem'in yerleştirildiği hem de iyilerin ölüm sonrasında ikamet edecekleri cenneti ifade etmek üzere Gan Eden ismini kullanmaya devam etmişlerdir.(1)

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennet Kuşu

Küçükken ölen günahsız çocuk, masum bebek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cennet Tasviri

Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere İslâm literatüründe cennet tasvirleriyle ilgili metinler çok geniş hacimlere ulaşmakta ve cehennemle ilgili tasvirleri aşmaktadır. Bu durum, hâlik ile mahlûk arasındaki münasebet ve insanın kâinat içindeki yeri konusunda İslâm'ın benimsediği ana temanın bir gereği olmalıdır. Çünkü ilâhî ruhtan üflenerek yaratılan insana İslâm'ın ilk emri (okumak) tebliğ edilirken ulu yaratıcının sonsuz lutuf ve kerem sahibi olduğu bildirilmiştir (el-Alak 96/1-5).

İslâm'ın öğretisine göre Allah ile kul arasındaki münasebetin odak noktası Allah nezdinde rahmete, kul seviyesinde tâzime dönüşen sevgiden ibarettir. Allah kâinatın yaratıcısı ve yöneticisidir; insan ise Kur'an'da göklerin ve yerin hizmetine verildiği merkezî varlık olarak tanıtılmıştır. Ancak Allah'ın, insana olan sevgisinin rahmete dönüşüp yine insana yönelmesi bakımından ulûhiyyet âleminde hiçbir aksama olmazken insanın tâzim duygularında bozulmalar vuku bulması yüzünden ilâhî rahmet alanının dışına çıkılmaktadır. Bunun için olacaktır ki İslâm'ın insana yönelik ikinci hitabı uyarılmak (inzâr) şeklinde olmuş ve ondan kalbini ilâhî rahmeti kabullenecek hale getirmesi istenmiştir (el-Müddessir 74/1-4; bk. Taberî, XXIX, 91-92).

Kurân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed ve diğer peygamberler için daha çok "müjdeleyici ve uyarıcı" (beşîr ve nezîr) kavramları kullanılarak müjde ve rahmetin esas olduğuna işaret edilmiştir. Aslında uyarmanın gayesi patalojik korku ve dehşete sevketmek değildir; aksine önceden varılan bir anlaşmanın gereği olarak muhatabın üstlendiği şerefli görev ve sorumluluğu ona hatırlatmaktan ibarettir.

Cennetin tasviri konusu ile tefsir, hadis ve kelâm âlimleri meşgul olduğu gibi tasavvuf ehli, edebiyatçılar, geniş halk kitlelerine hitap etmeyi amaçlayan eğitimciler de ilgilenmişlerdir. Cennet, insanlık tarihi boyunca ardı arası kesilmeyen dünya sıkıntıları içinde kıvranan, hayattan zevk alamayan, idealindeki mutluluğu yaşadığı düzen içinde bulamayan insanların özlediği bir âlem olmuştur. Bu sebeple birçok müellif tarafından yapılan cennet tasvirlerinin bir kısmı naslara dayalı olmaktan çok kendi ideal veya hayallerinin ürünü niteliğinde olmuş ve özledikleri mutluluk âleminin çizgilerini taşımıştır. (...)

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvirine dair âyetler (daha çok Rahmân, Vâkıa, İnsân ve Gâşiye sûrelerinde) cehenneme dair olanlara nisbetle daha fazladır ve epeyce bir yekün tutmaktadır. Hadis olarak rivayet edilen metinlerin içinde sahih

olanlar genellikle cennete girmeyi gerektiren veya oradan mahrum olma sonucunu doğuran hareket ve davranışlarla cennet ehlinin vasıflarını konu edinmiştir (meselâ bk. Miftâhu künûzi's-sünne, "el-cenne" md.). Ebû Nuaym el-İsfahânî, cennetle ilgili olarak rivayet edilen hadisleri bir araya getiren eserinde 454 kadar metni senedleriyle birlikte kaydetmiştir. Ancak A. Rızâ Abdullah tarafından ilmî neşri yapılan eserin dip notlarında da görüleceği gibi tasvirle ilgili rivayetlerin çoğu zayıf hadis grubuna girmekte, bir kısmı da mevzû kabul edilmektedir. Söz konusu eser bu yönüyle Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî gibi müelliflerin mevzû hadis kitaplarında da bazı değerlendirmelere konu teşkil etmiştir (Ebû Nuaym, I, 8). Cennet tasviriyle ilgili bazı rivayetlerin tâbi tutulduğu değerlendirmeler İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait Hâdi'l-ervâh, ile (meselâ bk. s. 267-334) İbn Kesîr'e ait en-Nihâye'de de (bk. II, 390-391, 399, 411, 465) görülmektedir. Şüphe yok ki duyu organlarının ve akıl yürütme alanlarının tamamen dışında kalan ve yegâne bilgi kaynağı nakilden ibaret olan âhiret hayatı, cennet ve cehennemle ilgili rivayetlerin sahih ve güvenilir olması vazgeçilmez bir zarurettir.

Dinler tarihine dair araştırmalar, hemen her din ve inanç sisteminde ölüm sonrası hesaplaşmanın, ceza veya mükâfatın varlığının kabul edildiğini göstermiştir. İslâm'dan önce Araplar'ın inancında da bu telakki mevcut olmakla birlikte Câhiliye edebiyatında cennet ve cehennem tasvirlerini dile getiren anlatımlar mevcut değildir. Ümeyye b. Ebü's-Salt'a nisbet edilen bir şiirdeki tasvirler ise şüphe ile karşılanmaktadır (bk. Makdisî, I, 202-203; krş. Cevâd Ali, VI, 678-680). Carra De Vaux gibi bazı şarkiyatçıların Kur'an'daki cennet tasvirlerini, Hz. Muhammed'in ve "onun bilinmeyen üstatları"nın hıristiyan minyatür ve mozaik sanatında yer alan melek figürlerinden etkilenmesiyle açıklamaya çalışmaları, tarihî gerçekler ve Kur'an'ın erişilmez anlatım gücü karşısında gülünç iddialar seviyesinde kalmaktadır.

Geniş halk kitlelerine hitap etmeyi amaçlayan vaaz ve irşad kitapları ile derunî duyuş ve sezişleri yansıtan telakkiler bir yana, genel olarak İslâm bilginlerinin cennet tasviri hakkında benimsedikleri görüş onun mahiyetinin bilinemeyeceği şeklindedir. Çünkü mümin kullar için âhiret hayatında hazırlanmış mutluluk vesilelerinin hiç kimse tarafından tahayyül edilemeyeceğini ifade eden âyetten başka (es-Secde 32/17) kudsî hadis olarak rivayet edilen meşhur metin de bu hususu açıkça belirtmektedir: "Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım" (Buhârî, "Tefsîr", 32/1; Müslim, "Cennet", 2-5).

Dünya hayatında beş duyu ve akıl alanlarındaki idrakler tabiat şartlarıyla kayıtlı olduğuna göre naslarda geçen tasvirleri aynı şartlar çerçevesinde veya hayal gücüyle değiştirerek algılamak gerekir. Nitekim bazı âyetlerde, cennet ve nimetleriyle ilgili dünya ve âhiret idrakleri arasında benzerliklerin bulunduğu ifade edilmiştir (bk. el-Bakara 2/25; Muhammed 47/6). İbn Abbas'tan yaygın olarak rivayet edilen, "Cennette isimlerden başka dünyayı andıran hiçbir şey yoktur" (Makdisî, I, 194) ifadesi, ikisi arasındaki mahiyet farklılığını belirten bir söz olsa gerektir.

Âhiret cenneti sadece bağ ve bahçelerden ibaret olmayıp bunların yanında kendilerine has maddelerden oluşan nesneleri ve tesisleri de mevcuttur. İman ve iyi davranış sahibi kimselerin ebediyet âleminde "cennetlerin has bahçeleri"nde (ravzâtü'l-cennât) yaşayacaklarını ifade eden âyette (eş-Şûrâ 42/22) yer alan ve sözlük anlamları bakımından her ikisi de "bahçe" anlamına gelen ravzât ile cennât kelimelerinden ikincisine "tesis" mânasını vermek gerekir. Birçok âyette iyilere vaad edilen cennetin çoğul şekliyle kullanıldığına bakılırsa birden fazla tesisin bulunduğu ve her mümine bir mesken hazırlandığı anlaşılır.

Cennetin göklerin ve yerin "arz"ı kadar olduğunu ifade eden âyetlerin (Âl-i İmrân 3/133; el-Hadîd 57/21) tefsiri için şu farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1. Cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş olduğunu ifade eden bir benzetmedir. Buna göre arz "en" yani genişlik demektir. Bir alanın dar cephesini genellikle onun genişliği oluşturduğuna göre cennetin uzunluğu bu teşbih çerçevesinde çok daha fazla olacaktır.
2. Cennet, dünya hayatında insanoğlu tarafından kavranabilen kâinat kadar değerlidir (Râzî, IX,

5-6). 3. Madde âleminin insan idrakine sunuluşu gibi cennet de onun bilgi ve idrakine sunulmuştur (Şa'rânî, II, 165-166). Bu yorumlar içinde en çok tercih edilen birinci görüştür.

*Cennetin sekiz kapısı*nın olduğu ilk dönemlerden beri kabul edilegelmiştir. Ancak cehenneme ait yedi kapının mevcudiyeti Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredildiği halde (el-Hicr 15/44) cennetin sadece kapılarının (ebvâb) bulunduğu ifade edilmiş ve sayıları hakkında herhangi bir işarette bulunulmamıştır. Zümer sûresinde (39/73), kıyamet günü cennet kapılarının açılışından bahseden âyette "vav" harfinin sekiz sayısını ifade ettiğini (vâv-ı semâniyye) ileri sürenlerin ilmî bir delile dayanmadıkları kabul edilmiştir (Kurtubî, s. 535; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 82).

Ancak bir kısmı Kütüb-i Sitte'de de yer alan çeşitli hadislerde cennetin sekiz kapısı olduğu belirtilmektedir (bk. Miftâhu künûzi's-sünne, "elcenne" md. [s. 128]; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 87-89). Aynı hadis kaynaklarının, derledikleri rivayetlere dayanarak kapıların genişliği için verdikleri çok uzun mesafelere bakılırsa cennet kapıları aynı zamanda onun bölümlerini de ifade etmiş olmalıdır.

Nitekim bazı eserler sekiz cennet kapısının adlarını kaydederken bazı küçük farklarla cennetin isimlerini zikretmişlerdir. İbnü'l-Arabî de el-Fütûhât'ında (V, 70-72) cennetin sekiz kapısını sayarken onun bilinen isimlerini sıralar ve en üstün bölümü diye kabul ettiği adn cennetini müminlerin Allah'ı görecekleri sırada bulunacakları yer olarak kaydeder. Bunun da üstünde "*vesîle cenneti*" bulunur ki burası Hz. Muhammed'e aittir. Kurtubî'nin, hadis olarak zikrettiği bazı rivayetlere dayanarak cennet kapılarını on üçe çıkarmasına (et-Tezkire, s. 533-535) İbn Kesîr karşı çıkmakta ve onun bu görüşü için yeterli delili olmadığını söylemektedir (en-Nihâye, II, 359-367). Herhalde Kurtubî cennet kapılarının sayısını çoğaltırken onun bölümlerinden ziyade bölümlerinin içindeki bazı özel mekânlara yol veren girişleri kastetmiştir. Sahih hadislerin belirttiğine göre bu mekânlara belli amel sahipleri girebilecektir. Meselâ namaz kılanlar namaz kapısından, cihada katılanlar cihad kapısından, Allah yolunda harcama yapanlar sadaka kapısından, oruç tutanlar da "reyyân" (suya kandıran) kapısından gireceklerdir. Cennet kapılarının cehenneminkinden daha fazla ve cennetin tasavvur edilemeyecek kadar geniş olması, cennet ehlinin cehennemliklerden çok olacağını gösterir. Nitekim bir hadiste, cennete gireceklerin yerlerini aldıktan sonra orada yine boş yer kalacağı, bunun için Cenâb-ı Hakk'ın yeniden bazı nesiller yaratıp cenneti dolduracağı ifade edilmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 50/1; Müslim, "Cennet", 34).

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet için "*güzel meskenler*" (et-Tevbe 9/72; es-Saf 61/12), "üst üste kurulmuş konaklar" (ez-Zümer 39/20) ve "ev" (et-Tahrîm 66/11) kavramları kullanılmak suretiyle onun maddî mânada eleman ve tesislerden oluştuğu belirtilmiştir. Cennet hayatıyla ilgili bazı tasvirler de bu gerçeği vurgulamaktadır. Naslardan anlaşıldığına göre cennet ehli için çadırlar da kurulacaktır (er-Rahmân 55/72; Müslim, "Cennet", 23-25). Onlar cuma günleri güzel kokular saçan rüzgârların estiği bir çarşıyı dolaşacaklar, bu şekilde zarafetlerine zarafet katacaklardır (Müslim, "Cennet" 13).

Rahmân sûresinde, "Rabbinin huzuruna suçlu olarak çıkmaktan korkan kimseler için iki cennet (cennetân) vardır" (55/46) denildikten sonra bu cennetlerin imkânlarından bahsedilmekte, ardından, o iki cennetten başka (veya onların altında) iki cennet daha bulunduğu (55/62) belirtilerek bunların da benzer imkânları tasvir edilmektedir.

Müfessirler bu iki (veya dört) cennet hakkında cin ve insan türlerine verilecek cennetler, cismanî ve ruhanî cennetler, iyiliklerin yapılması ve kötülüklerin terkedilmesine karşılık verilecek iki cennet, iman ve sâlih amel için verilecek cennet ile lutf-ı ilâhî olarak fazladan ikram edilecek cennet gibi bazı yorumlar yapmışlarsa da tatminkâr bir açıklama getirememişlerdir. Hz. Peygamber bir hadisinde, âhiretteki iki cennetten birinin kapkacak ve madenî eşyasının altından, diğerinin de gümüşten olacağını ifade etmiştir (Buhârî, "Tevhîd", 34, "Tefsîr", 55/1-2; Müslim, "Îmân", 296).

Sonuç olarak bir mümine birden fazla cennetin veriliş hikmeti açık bir şekilde anlaşılmadığı gibi bunların kaç tane olacağı da bilinmemektedir. Rahmân sûresindeki bu ifadenin âhenkle, yani genellikle "elif-nun"la ("ân" sesiyle) biten buradaki

âyetlerin son hecelerinin ses uyumu ile açıklanması da (EI, II, 1015) tutarlı görünmemektedir. Söz konusu âyetlerde geçen cennet kelimelerini sözlük anlamlarından hareketle "bahçe" mânasına almak mümkündür. Nitekim her iki cenneti tasvir eden daha sonraki âyetler akan pınarlardan, meyvelerden, çadırlardan bahsetmektedir.

Dünya hayatında müminlerin Allah'a itaat ve bağlılıklarının aynı derecede olmadığı bilinmektedir; bunun sonucu olarak ceza ve mükâfat da farklı derecelerde uygulanacaktır. Nitekim muhtelif naslarda cennete girmeye hak kazanmış kulların mükâfat derecelerinin aynı olmayacağı haber verilmektedir (meselâ bk. en-Nisâ 4/96; el-Enfâl 8/4). Bununla ilgili bir hadiste, Allah yolunda cihad edenlere hazırlanan cennetin "yüz derece" olduğu ve her derecenin gökle yer arasındaki mesafe kadar birbirinden uzak bulunduğu haber verilmiştir (Buhârî, "Cihâd", 4; Müslim, "İmâre", 116). Sahip oldukları nimetler açısından farklı mekânlar olduğu anlaşılan bu derecelerin imanın hasletleri (şubeleri) kadar yetmiş küsur olacağı, bu hasletleri kendisinde toplayanların bütün dereceleri elde edeceği de söylenmiştir (Şa'rânî, II, 176).

Cennetteki binaların yapı taşları hususunda "bir tuğlası altından, bir tuğlası gümüşten" şeklinde hadis olarak nakledilen rivayetlerin doğrulukları tartışılmıştır. Buhârî ve Müslim'de yer alan iki ayrı hadise göre cennetin kubbeleri inciden olup toprağı misk gibi kokan, halis buğday unu gibi beyaz bir maddedendir. Bunun za'feranla karışarak harç vazifesi gördüğü de rivayet edilmiştir (Ebû Nuaym, I, 170-176; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 195-199). Adn cennetinin yapısı hakkında rivayet edilen uzunca bir hadiste bu cennette inciden yapılmış bir köşk içinde yakutla örülmüş yetmiş ev, her evde de yeşil zümrütten inşa edilmiş yetmiş oda bulunduğu, her odada genellikle yetmiş sayısıyla ifade edilen nimetlerin yer aldığı anlatılırsa da muhaddis İbn Kesîr, bu hadisin mevzû derecesinde zayıf olduğunu kaydetmiştir (en-Nihâye, II, 390-391).

Cennet tasviriyle ilgili hadislerin içinde firdevs ile adnin özel durumları olduğu görülür. Rahmân sûresinde ayrı ayrı tasvir edilen iki çift cennete bir açıdan açıklık getiren bir hadise göre firdevs cennetleri dört adet olup ikisinin bütün süsleri ve eşyaları altından, ikisinin de gümüştendir; müminlerin cemâl-i ilâhîyi müşahede edecekleri yer ise adndir. Aynı hadisin devamında cennetteki dört nehrin fışkıracağı yerin adn olduğu zikredildiği halde (Dârimî, "Rikāk", 101), Buhârî'nin de dahil bulunduğu diğer muhaddislerin rivayetleri bunu firdevs olarak gösterir (Buhârî, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 4).

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan cennet tasvirleri içinde, kelimenin çoğul olarak kullanıldığı âyetlerin ekserisinde altlarından nehirlerin aktığı ifade edilmiştir. İbn Kayyim'in de belirttiği gibi bu âyetlerde geçen "taht" (alt) zarfı, cennet toprağının görünmeyen alt tabakası demek olmayıp ağaçların, binaların ve benzeri tesislerin zemini ve eteği anlamına gelir. Dolayısıyla bazı müfessirlerin ileri sürdüğü gibi nehirlerin toprak altından aktığını söylemek veya "taht" zarfını "cennet halkının emri altında" şeklinde tevil etmek doğru değildir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 255-256; krş. Taberî, I, 132-133). Hadis olarak da nakledilen bazı rivayetlerden faydalanan âlimler, cennetteki nehirlerin nehir yataklarında değil yüzeyde aktıkları kanaatine varmışlardır. Cennet nehirlerinin mevcudiyetini belirten âyetler onların mahiyetleri hakkında bilgi vermezken Muhammed sûresindeki âyet (47/15) farklı bir tasvir yapar. Buna göre cennette içimi bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzülmüş baldan ırmaklar vardır.

Buhârî ile Tirmizî'nin birbirini tamamlar mahiyette naklettikleri bir hadiste Hz. Peygamber, *firdevs*in cennetin ortasını ve en üst kısmını teşkil ettiğini, dört nehrin de oradan çıktığını haber vermektedir (Buhârî, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 4). Burada sözü edilen dört nehir Muhammed sûresinde anlatılan nehirler olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki bu özel nehirler diğer birçok âyette tekrarlanan genel nehirlerden ayrıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in 108. sûresine adını veren ve "çok şey" anlamına gelen "*Kevser*"den ne kastedildiği müfessirler arasında tartışmalıdır. Taberî, Kevser'e "cennetteki bir nehir, birçok meziyet (hayr-ı kesîr), cennetteki bir havuz" mânalarını veren âlimlerin görüşünü kaydettikten sonra ken-

disinin, Kevser'in bir nehir adı olduğu tarzındaki görüşü tercih ettiğini söyler (Câmiu'l-beyân, XXX, 207-210). Fahreddin er-Râzî ise Selef âlimlerince meşhur ve yaygın olduğunu kaydettiği "nehir" mânasından başlamak üzere Kevser için on beş yorum sıralar ve Kevser'in cennetteki hem bir nehrin hem de bir havuzun adı olduğu kanaatine temayül gösterir (Mefâtîhu'l-gayb, XXXII, 124-126). Muhtelif rivayetlerle nakledilen hadislerde Hz. Peygamber cennette Kevser adında bir nehrin kendisine verileceğini, bu nehrin iki kenarında inciden yapılmış kubbelerin bulunacağını, akan suyunun da halis misk gibi koku salacağını beyan etmiştir (İbn Kesîr, II, 400-407).

Cenneti tasvir eden bazı âyetler orada su pınarlarının da bulunduğunu haber verir: "Kötülüklerden korunanlar bahçelerde, gölgelerde ve pınarların başında bulunacaklardır" (el-Hicr 15/45; el-Mürselât 77/41). Rahmân (55/50, 66) ve Gâşiye (88/12) sûrelerinde akan pınarlardan söz edilmekte, diğer bazı âyetlerde de cennet ehlinin bu pınarlardan su içeceği haber verilmektedir (el-İnsân 76/6, 18; el-Mutaffifîn 83/28).

Sözlük anlamı "bağ, bahçe" olan cennette ağaçların bulunması tabiidir. Çeşitli âyetlerde gölgelerden, dallardan, sarmaş dolaş olmuş koyu yeşilliklerden, meyveleri kolayca toplanabilen ağaçlardan bahsedildiği gibi (bu âyetler için bk. İbn Kesîr, II, 412) özel olarak *hurma, nar, reyhan, kiraz, muz* gibi ağaç ve bitkilerden de söz edilir (er-Rahmân 55/12, 68; el-Vâkıa 56/28-29).

Buhârî ile Müslim'in rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber cennette, idmanlı ve hızlı bir at binicisinin, gölgesinde yüz yıl koştuğu halde sonuna ulaşamayacağı kadar büyük bir ağacın bulunduğunu ifade etmiştir (Buhârî, "Bedü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 6-8). Hadisin çeşitli rivayetlerini nakleden İbn Kesîr'in Ahmed b. Hanbel'den aktardığı bir rivayette söz konusu ağaç "*şeceretü'l-huld*" olarak adlandırılmıştır (en-Nihâye, II, 414-417). Hadiste zikredilen ağacı bir ağaç türü olarak anlamak, "yüz yıl"ı da çokluktan kinaye saymak mümkündür. Daha çok halka hitap eden dinî-edebî eserlerde söz konusu edilen *tûbâ ağacı*nın mevcudiyeti ise kesin değildir. İman ve güzel amel sahipleri için iyi bir ebediyet hayatının hazırlandığını ifade eden âyet-i kerîmedeki "tûbâ" kelimesi (er-Ra'd 13/29) sözlükte "iyilik ve güzellik, iyi ve güzel karşılanan her şey" anlamına gelir. Müfessirlerin bu kelimeye verdikleri yedi sekiz kadar mânadan biri de tûbâ ağacıdır. Râzî'nin de dolaylı olarak belirttiği gibi (Mefâtîhu'l-gayb, XIX, 52) kelimeyi sözlük anlamından çıkarıp dar bir alana tahsis etmek doğru değildir. Bunun yerine "ebedî saadete vesile olan her güzel şey" mânası verildiği takdirde bağ, bahçe ve ağaçlar da dahil olmak üzere her imkân kelimenin kapsamına alınmış olur. Kütüb-i Sitte içinde tesbit edilemeyen bir rivayete göre Hz. Peygamber tûbânın cennette bir ağaç olduğunu ifade etmiştir. Bunun şeceretü'l-huldun başka bir adı olması mümkündür. Şa'rânî, Hz. Âdem'in bütün insan türünün atası olduğu gibi tûbânın da bütün cennet ağaçlarının aslı olabileceğini kaydeder (el-Yevâkıt ve'l-cevâhir, II, 172). İbn Ebü'd-Dünyâ'nın Resûlullah'a nisbetle rivayet ettiği uzunca bir metinde, cennetteki tûbâ ağacının büyüklüğü, yaprakları, çiçekleri, meyveleri ve çeşitli özellikleri belirtildikten sonra gölgesinde bulunan cennetliklerin fevkalâde niteliklere sahip atlara binerek Allah'ı ziyaret edişleri anlatılmaktadır. Ancak İbn Kesîr, bu hadisin eski âlimlerden birinin indî görüşü iken yanlışlıkla hadis diye Resûlullah'a nisbet edilmiş olabileceğini söyler (en-Nihâye, II, 520-523). Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Mârifetnâme'sinde (s. 8) olağan üstü niteliklerle tasvir edilen tûbâ ağacı da aynı türden bir hayal ürünü olmalıdır.[1]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennet Vatan

İstiklal Marşı'nda Türklerin, Türkiye'ye dair "Dünyaları teklif etseler, vermeyeceğini taahhüt ettiği" vatan toprakları.

"Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da, bu cennet vatanı.
Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Canı, cananı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda."

Cennetabat

a. Cennete benzeyen yer.[1]

b. Cennet gibi mamur olan yer.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennete uçmağ

Samanyolu'na "Kuşlar yolu" yani şamanların veya ölerek bir kuş gibi uçanların yolu deniliyor. Demek ki Türklere göre kişioğlu öldüğünde uçmağa, cennete kuş olarak gidiyor.[1]

(1) Koçak, Ahmet. a.g.e., s. 67.

Cennetefruz

Cenneti aydınlatan.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennetin Ebediyeti

Cennetin halen mevcut olup olmadığı hususu tartışmalıdır.

İbn Kayyim, onun mevcudiyetini kabul edenlerin Âdem kıssasını delil olarak göstermelerini eleştirmekte ve Âdem'in iskân edildiği yerin ebediyet cenneti olup olmadığı konusunun bilginler arasında tartışmalara yol açtığını söylemektedir (Hâdi'l-ervâh, s. 51). Halbuki yaygın telakkiye göre cennetin varlığı Âdem kıssası ile sabit olmakta, cehennemin halen mevcudiyeti de onunla kıyaslanmaktadır.

Cennetin halen mevcudiyeti kabul edildiği takdirde bu defa nerede bulunduğu meselesiyle karşılaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de genişliği göklerle yer kadar olduğu ifade edilen (Âl-i İmrân 3/133) cennetin bu âlemdeki mekânı için belirgin bir şey söylemek mümkün değildir. Ebediyet âlemindeki yeri hakkında ise mutlak mânada gökte, dördüncü veya yedinci semada, yahut yedi semanın üstünde ve arşın altında bulunduğu yolunda rivayet edilen çeşitli hadislerin doğruluğu tevsik edilememiştir (bk. Ebû Nuaym, I, 165-170). Yalnız cennetin yukarıda, yükseklerde bulunduğu kanaati yaygındır. Nitekim hem konu ile ilgili hadislerde yer alan "semâ" kelimesinde hem de "illiyyîn" kelimesinde bu anlam vardır. Bazı âyetlerde de cennet "yüksek" (âliye) kavramı ile nitelendirilmiştir (el-Hâkka 69/22; el-Gâşiye 88/10).

İbnü'l-Arabî âhiret için güneş, ay ve yıldızları da ihtiva eden bir cehennem âlemi tasavvur etmekte, cenneti de bunun üzerine yerleştirmektedir. Ona göre güneşin cisimleri etkilemesi dünya hayatında yukarıdan aşağıya doğru iken âhirette, tıpkı tencerenin altındaki ateş gibi, aşağıdan yukarıya doğru olacaktır ve cennetin ısıya muhtaç besinleri cehennemin hararetiyle olgunlaşacaktır (el-Fütûhât, XIII, 437-438).

İbnü'l-Arabî'nin, cennetin cehennemden daha geniş olacağı telakkisini de yansıtan bu görüşüne paralel açıklamalara ve hayalî bazı şekillere Erzurumlu İbrâhim Hakkı ile (Mârifetnâme, s. 9, 12, 22-23) Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (Muhammediyye, s. 4-5, 340-341) eserlerinde de rastlanmaktadır. Bu tür yorumların İslâmî naslara değil de müslüman müelliflerin şahsî telakkilerine dayandığı şüphesizdir.

İslâm âlimleri ebediyeti yetkinlik, fenâyı da eksiklik olarak kabul etmişlerdir. Ebediyet rahmet ve saadet, fenâ ise gazap ve felâkettir. Seçkin kullara nihayetsiz saadet vaad edildiğine göre cennet, rızâ-yı ilâhî, Hakk'ın cemâlinin müşahede edilmesi gibi saadet vesileleri hiçbir zaman kesintiye uğramamalı, sona ermemelidir.

Hz. Âdem'e üflenen ilâhî ruh ile varlık sahnesine çıkarılan insanlık âlemi yokluğa mahkûm edilmemelidir. Nitekim çeşitli âyetlerde cennetliklerin oradan çıkarılmayacağı, ölümü tatmayacakları, cennet nimetlerinin tükenmeyip sürekli olacağı ifade edilmiştir (el-Hicr 15/48; ed-Duhân 44/56; er-Ra'd 13/35; Sâd 38/54).

Hûd sûresinde (11/106-108) cehennem azabı için ebediyet kaydı yer almadığı halde cennet hayatı için "tükenmeyen ve kesintiye uğramayan lutuf" ifadesi kullanılmıştır. İslâm âlimleri cehennemin veya azabının ebediyeti hususunda ashaptan itibaren ihtilâf ettikleri halde, Cehm b. Safvân hariç, cennetin ebediyeti konusunda ittifak etmişlerdir. Cehm b. Safvân'ın ilgi görmeyen bu fikri Allah'ın ilim, kudret ve rahmet sıfatlarını sınırlandırdığı gibi ebediyet kavramını da ortadan kaldırmaktadır.[1]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennetin İsimleri

Kur'ân-ı Kerîm'de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle 147 defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ'nın iskân edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber'in, yanında Cebrâil'i gördüğü sidretü'l-müntehânın civarında bulunan me'vâ cenneti (en-Necm 53/13-15), diğer yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "cennet" md.).

Cennet çeşitli hadislerde de hem bahçe hem âhiret cenneti anlamında yer almıştır.

İslâm literatüründe cenneti ifade etmek üzere kullanılan isimleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cennet. Ebedî saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'ân-ı Kerîm'de, muhtelif hadislerde ve diğer İslâmî eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan, içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan bir terimdir.

İslâm literatüründe ebedî saadetle ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir. Diğer isimler tekil olarak kullanıldığı halde cennetin çok sayıdaki âyette çoğul şekliyle de (cennât) yer alması, saadet yurdunun belli bir bölgesinin değil tamamının adı olduğunu gösterir.

"Bol su kaynaklarına sahip bulunan yeşil bahçe" anlamındaki *ravza* cennât kelimesine muzaf olduğu gibi (eş-Şûrâ 42/22) bir âyette cennet kelimesi yerine tek başına da kullanılmıştır (er-Rûm 30/15). *Cennetü'l-huld* ile *cennetü'l-me'vâ* terkiplerini her ne kadar bazı âlimler müstakil birer isim telakki etmişlerse de (bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 142; L. Gardet, II, 447) bu terkiplerde yer alan "huld" (ebediyet) ile "me'vâ" (sığınılıp barınılacak yer) kelimeleri cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır.

"Müttakiler emin bir makamda, cennetlerde ve pınar başlarında olacaklardır" (ed-Duhân 44/51-52) meâlindeki âyette yer alan makam-ı emînin de müstakil bir isim olarak kabul edilmesi isabetli görünmemektedir. Çünkü ikinci âyet makam-ı emînden cennetin kastedildiğini açıklamakta ve böylece iki âyet birbirini tamamlamaktadır.

Sâd sûresinde müttakilere "hoşa gidecek bir yuva" vaad eden âyetteki *hüsn-i meâbın* (38/49) ebedî saadet yurdunun müstakil bir adı olmayıp sadece adn cennetini nitelediği bir sonraki âyetten anlaşılmaktadır.

2. Cennetü'n-naîm. Bu terkip on âyetin üçünde tekil, diğerlerinde çoğul şekliyle (*cennâtü'n-naîm*) geçmektedir. Arapça'da "refah, huzur, mutlu hayat" anlamına gelen ni'met kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan *naîm, insana mutluluk veren maddî ve mânevî bütün güzellikleri ifade etmektedir*. Buna göre cennâtü'n-naîm "mutluluklarla dolu cennetler" mânasına gelir.

Naîm kelimesinin bir âyette cehennemin isimlerinden olan cahîmin mukabilinde kullanılması (el-İnfitâr 82/13), diğer bir âyette de cennetle ilgili tasvirin baş tarafında tek başına yer alması (el-Mutaffifîn 83/22), onun cennet isimlerinden biri gibi kabul edilebileceğini göstermektedir.

3. Adn. En belirgin anlamı ile "ikamet etme" veya "ikamet edilen yer" demek olan adn, on bir âyette cennât kelimesiyle birlikte tekrarlanarak (cennâtü adn) "ikamet edilecek cennetler" mânasında kullanılmıştır. Adnin cennetin belli bir bölümünün adı olduğunu veya çoğul şeklinde kullanılışına bakarak onun tamamını ifade eden bir isim durumunda bulunduğunu söylemek mümkündür.

4. Firdevs. Arapça'ya Farsça'dan girmiş olması muhtemel olan firdevs kelimesi, özellikle "içinde üzüm bulunan bağ bahçe" anlamına gelir. Bir âyette cennât kelimesiyle (el-Kehf 18/107), bir âyette de "âhiret cenneti" mânasına tek başına (el-Mü'minûn 23/11) kullanılmıştır. Firdevs cennetin tamamını ifade eden bir isim olabileceği gibi onun ortası, en yüksek ve en değerli bölgesinin özel adı da olabilir.

5. Hüsnâ. İyilik yapanlara Allah tarafından daha büyük bir iyilikle karşılık verileceğini, ayrıca buna bir de ilâve (ziyade) yapılacağını ifade eden âyetteki (Yûnus 10/26) hüsnâ (daha güzel, daha iyi, en güzel, en iyi) kelimesinin cennet anlamına geldiği müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bunlara göre aynı âyetteki "ziyade"den maksat da cennette Allah'ı görme şerefine nâil olmaktır (Taberî, XI, 73-76). Hüsnâ kelimesine bu âyetin dışında yer aldığı on civarındaki âyette de bu mânayı vermek mümkündür.

6. Dârüsselâm. “Maddî ve mânevî âfetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma” mânasındaki selâm ile “ev, yurt” anlamındaki dâr kelimesinden oluşan bu terkip iki âyette cennetin adı olarak zikredilmiştir (el-En‘âm 6/127; Yûnus 10/25). Cennetin esenlik yurdu olduğu şüphesizdir.

Allah’ın seçilmiş kulları olan müminlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir “selâm” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği ondan fazla âyette ifade edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, “selâm” md.).

Râgıb el-İsfahânî, gerçek esenliğin ancak cennette bulunabileceğini, çünkü sonsuz sürekliliğin, ihtiyaç bırakmayan zenginliğin, zillete yer vermeyen şeref ve üstünlüğün, ârızasız bir sıhhatin sadece orada mevcut olduğunu söyler” (el-Müfredât, “slm” md.).

7. Dârülmukāme. “Asıl durulacak yer, ebedî ikamet edilecek yurt” mânasındaki bu terkip de cennete girenlerin Allah’a hamd ve şükür sırasında bulundukları mekân için kullanacakları bir tabir olmalıdır (bk. Taberî, XXII, 92).

Diğer İsimleri. “Ev, konak, şehir, ülke” anlamına gelen **dâr** kelimesi, Kur’ân-ı Kerîm’de ed-dârü’l-âhire, dârü’l-âhire (âhiret yurdu), *âkıbetü’d-dâr, ukbe’d-dâr* (dâr-ı dünyanın sonu) terkipleriyle ve müfessirlerin çoğunluğuna göre bir âyette (Sâd 38/46) tek başına cennet anlamında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, “dâr” md.; Taberî, XXIII, 110-111). Bu tür kullanımlar, asıl huzur ve saadet ülkesinin mümin kullar için yalnız âhiret yurdu olduğu esasına dayanmaktadır.

Mutaffifîn sûresinde iyilerin amel defterlerinin **illiyyîn**de olduğu ifade edilmektedir (83/18). Bazı müfessirler, muhtemelen cennetin yükseklerde bulunduğu genel telakkisine dayanarak illiyyîni cennetin isimlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Ancak Taberî’nin de belirttiği gibi (Câmiu’l-beyân, XXX, 65-66) “yükseklikler” mânasına gelen illiyyînin cennetten ibaret olduğunu söylemek için elde güçlü bir delil mevcut değildir. Nitekim ilgili âyetin devamında illiyyîn, “gözde meleklerin müşahede ettiği yazılmış kitap” şeklinde açıklanmaktadır.

İbn Kayyim el-Cevziyye’nin, Kamer sûresinin son âyetinde yer alan **mak‘adü sıdk** (54/55) terkibini cennet isimlerinden biri olarak kabul etmesi de (Hâdi’l-ervâh, s. 146) isabetli görünmemektedir. Çünkü bir önceki âyette müttakilerin cennetlerde bulunacağı ifade edildiğine göre “hak meclisi veya yüksek makam” anlamındaki mak‘adü sıdk da cenneti niteleyen bir tabir olmalıdır.

“Konak, köşk” mânasına gelen **gurfe** (çoğulu guref, gurufât) kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de cennetle birlikte ve onun bölümleri anlamında kullanıldığı gibi cennet adının yerine tek başına da kullanılmıştır.

Bundan başka **ecr** (mükâfat, sevap), rahmet, rahmetullah, rızkun kerîm (değerli nimet) kelime ve terkipleri de bulundukları âyetlerin anlatım özelliklerine göre cennet mânasını ifade etmektedirler.[1]

(1) DİA; [CENNET - M. Süreyya Şahin] c. 07; s. 374-376; [CENNET - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 376-386

Cennetlik

a. Ölünce cennete girecek nitelikte olduğu kabul edilen, cennete gideceğine inanılan, cennete girmeye layık kişi.[1][2][3]

b. Ölmüş kimseler hakkında, cennete gitmiş olan, merhum, yattığı yer cennet olan, cennette bulunan.[1][3]

c. “Yeri cennet olası!” anlamında biri için dilek sözü, cennetmekân.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cennetmekân

a. “Yeri cennet olası!” anlamında ölmüş birinden bahsederken kullanılan iyi dilek sözü.[1] Yeri cennet olan.[3]

b. “Yeri durağı cennet olan, cennete nail olmuş bulunan” anlamında olup daha çok ölmüş Osmanlı padişahları hakkında kullanılan protokol ifadesi.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cennetü'l-Huld

Cennet, ebedilik cenneti.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennetü'l-Me'va

Sığınılacak, yurt edinilecek cennet. Cennet katlarından biri olup edebiyatımızda çok kullanılmıştır.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cennetü'l-Muallâ

Mekke'nin en eski mezarlığı.[1]

(1) DİA

Ceran, Ziya

Milli Ktp./Tasnif No: 1984 Sb 53

En Son Bulunan Belgelere Göre Nasrettin Hoca'nın Kızına Ait İki Mezar Kitabesi, Türk Folklor Araştırmaları, C.9, Sayı:192, S.3807-3809, 7/1965, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Cerem

a. Cinayet.[1]

b. Günah.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cerh-i Mühlik

Ölüme sebep olan yara.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Cerh-i Muhsin

Bir gün veya daha az bir süre içinde ölüme sebep verecek yara.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Ceride

Şi'a'nın kollarından olan İmamiye'de biri ölünün sağ tarafına, iç kefeni ile bedeni arasına; diğeri de sol tarafına, iç kefeni ile dış kefeni arasına konulan, yaş ağaçtan kesilerek uçlarına ölünün inanç sahibi olduğuna dair yazılar yazılmış iki adet sopa.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cerrah Mehmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 7 s. 415,

(2) Envanter. a.g.e.,

(3) Güncüoğlu, Süleyman Faruk. a.g.e. s. 193,

(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 412

Cerrahiye

Halveti (Halvetiyye-Ramazziniyye) tarikatının en büyük şubelerinden, kollarından biri. Kurucusu Nureddin Cerrahi'dir.[1][2][3]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) DİA

Cerrahbaşı Osman Ağa Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 128

Cerrahpaşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 7 s. 424

Cerz

a. Kesme.[1][2][3]

b. Yok etme.[1][2][3]

c. Öldürme.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cesede bıçak koyma

Ölünün şişmesini engellemek amacıyla cesedin üzerine ağzı açık makas veya bıçak konulur.[1]

(1) Arıtürk, Ahmet, a.g.e., s. 170

Cesed-Ceset

a. Canlılık faaliyetlerini kaybetmiş insan vücudu, ölü, insan ölüsü. Cansız, ölü vücut, naaş.[1][2][3][5][6]

b. Ruhun içine girmiş olduğu eti ve kanı olan cisim kalıbı, beden, gövde, ten.[1][2][6]

c. Üç boyutlu varlık anlamında ve genel olarak ruh veya nefis gibi manevi varlıkların karşıtı olarak kullanılan felsefe terimi.[4]

d. Ruhlu veya ruhsuz herhangi bir katı cisme ceset denir.[6]

e. Cesed, cisim, özellikle insan cismi demektir. Ancak cisimden özeldir. Cesed renkli cisimdir.[7]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) DİA;
(5) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(6) Akay, Hasan. a.g.e.
(7) Ateş, Süleyman, a.g.e., C. 24

Ceset Yakma

İnsanlar ölünün gömülmesi dışında farklı yöntemler de kullanmıştır. M.Ö. 1200'lerde Orta Asya'da yakma işlemi görülmeye başlamıştır. Ceset yakılınca, kemikler ya gömülür ya da ırmağa atılırdı. Ateşin "en temiz şey olduğuna, ona düşen şeyin temizlendiğine, ölüyü de kirlerinden ve günahlarından arındırdığına" inanılırdı.[1]

(1) Kaya, Aslı, a.g., s. 14

Cessase

Dabbetü'l-Ard'ın bir diğer ismi cessasedir.[1]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 513

Cevâ

Bâtın'ın hevâsı ve sahibini öldüren yerleşmiş bir sevgidir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cevad Paşa Türbesi-İstanbul

(1) DİA, Cilt. 7 s. 430,
(2) Envanter. a.g.e. No:26,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 419

Cevher-i Evvel

a. İlk cevher.[1]

b. Hakikat-i Muhammediye, Hz. Peygamber'in kutsal ruhu, nur-i Muhammedi.[1]

c. Âlem-i Ceberut.[2]

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Cevher-i Mücerred

Kâinatın ruhunu meydana getiren, madde halinde olmayan varlık. Mutlak cevher, cevher.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e

Cevher-i Subbuhi

a. İnsanın melekûti ruhu.[1][2]

b. Çok tespih eden cevher.[2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cevher-i Ulvî

a. En yüce cevher, gezegenler, felekler.[1][2][3][4]

b. Ruh.[1][2][3][4]

c. Ateş.[1][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Cevher

a. Hz. Peygamber Efendimizin mübarek ravzalarındaki tozlara cevher denir.[1]

b. Bir şeyin özü, esası, varlığındaki maya, gevher, asıl, öz.[2][3][8]

c. Ruh.[2]

d. Erdem, hüner, marifet.[2] Yaratılıştan gelen değer, fıtri kabiliyet, iyi ve kıymetli maya, değer, kıymet.[3]

e. Ebcet hesabında sadece noktalı harflerin sayılarının hesaplanması suretiyle düşürülen tarihlerdeki noktalı harflere verilen isim.[3]

f. Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklemin konusu olup kendisi yüklem olmayan

öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelam terimi.[5]

g. Rahmani nefs, ilahi ben.[7]

h. Yaratılmış şeylerin hakikati olan ve Allah'ın ilminde ezelden mevcut bulunan suretler.[3]

ı. Bir şeyin kendisiyle kaim olan, kendi kendine varlıkta kalabilen, başka bir varlığa, mahlûka ihtiyaç duymadan var olan, aslı.[4][8]

j. İlahi nefes, külli heyula ve bundan belirip ilahi kelimeyle varlık kazanan mevcut.[6]

k. Kızılbaşlar, Hacı Bektaş çelebisinin bastığı toprağa cevher derler ve bu toprağı birtakım hastalıklara şifa niyetine içerlerdi.[1]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(4) Erginli, Zafer. a.g.e.

(5) DİA;

(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

(7) Akay, Hasan. a.g.e.

(8) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Cevher Nesibe (Kümbet) Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 21

Cevherî Ali Efendi Camii haziresindeki mezar taşları

Cevherî Ali Efendi Camii, Aşağı Çatak Mahallesi'nde, batıda Cumhuriyet Caddesi, doğuda Eski Sungurlu Caddesi, güneyde Lale Sokak ile sınırlı güneybatıya meyilli bir araziye yerleştirilmiştir. Harim kapı açıklığı yukarısındaki kitabesine göre Çapanoğlu Süleyman Bey'in vekilharcı Hacı Ahmet Ağa adına Cevheri Ali Efendi tarafından H.1202/M.1788 yılında yaptırılmıştır (Acun 1981: 647, Acun 2005: 245).

Kaba yönü taş duvarlı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı, düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı bir eserdir. Cami, dört tarafı duvarlarla sınırlı bir avlu içerisindedir ve doğu, batı, güney yanları hazire olarak kullanılmıştır. Doğu ve güney yandaki mezarlar avlu içerisinde bölüntüsüz bir şekilde sıralanırken batı yandaki mezarlar daha alçak duvarlarla çevrili ikinci bir avlu içerisine yerleşiktir.

Araştırmalarımızda 34 mezar tespit edilmiştir. Mezarlardan dördü batı yandaki küçük avluda, dokuzu güney, yirmi biri doğu yanda yer almaktadır.

Mezar Biçimleri: Cevherî Ali Efendi Camii haziresindeki mezarları;

a. şahideli toprak mezarlar,

b. lahit biçimli mezarlar ve

c. kapak taşlı mezarlar

olmak üzere başlıca **üç ana gruba** ayırmak mümkündür.

34 mezardan 10 tanesi (Sıra nu: 6, 15, 18, 20, 23, 29-32, 34) şahideli toprak mezar; 22 tanesi (Sıra nu: 1, 2, 4, 5, 7-14, 16, 17, 19, 21, 22, 24-26, 28, 33) lahit biçimi mezar; 2 tanesi de (Sıra nu: 3, 27) kapak taşlı mezardır

Toprak mezarlarda herhangi bir mezar yapısı bulunmayıp sadece şahideler mevcuttur. 10 toprak mezardan 2 tanesi (20, 29) baş ve ayak taşına, 6'sı (15, 18, 30-32, 34) yalnızca baş taşına, 2 tanesi de (6,23) ayak taşına sahiptir. Lahit biçimli mezarlardan 18'i (2, 4, 5, 7-13, 16, 17, 19, 22, 24-26, 28) baş ve ayak taşına, 2'si (1, 21) baş taşına, 2'si de (14, 33) ayak taşına sahiptir. 3 ve 27 sıra numaralı mezarlarda ise baş ve ayak taşları birer kapak taşı üzerine sabitlenmiştir.

Hazirenin zaman içerisinde muhtelif değişikliklere uğradığı anlaşılmaktadır. Bazı mezarlar toprak dolgusu altında kaldığından bir kısmında sadece çerçeveleri belirlenebilmektedir. Lahit biçimli mezarların tamamında baş ve ayak taşlarının aynı zamanda lahdin kısa kenarını teşkil edecek şekilde bir bütün halinde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

Malzeme: Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında kullanılan malzeme **sarı taş ve beyaz mermer**dir. Sadece 6 mezarda (Nu: 2, 3, 6, 22, 28, 29) mermer, diğerlerinde ise sarı renkli taş kullanılmıştır.

Sarı renkli taşın Yozgat mezar geleneğinde çok yaygın olduğu diğer hazirelerdeki mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Öte yandan aynı malzemenin Yozgat ve çevresindeki mimari eserlerde de sıkça görülmesinden yöresel bir malzeme olduğu anlaşılmaktadır.

Mezar taşları, bakımsızlık, bilinçsiz müdahaleler ve yılların verdiği hasar nedeniyle ciddi boyutta

tahribata uğramıştır. Bazıları kırılmış (Nu: 1, 7, 11, 17, 24), bazıları kısmen toprak dolgu altında kalmış (Nu: 18-20, 23, 29-34), bazılarında kitabe metinleri önemli derecede tahrip olmuştur (Nu: 4, 7, 10, 12, 16). Bazı mezarlarda ise taşların alelade yerleştirildiği gözlenmiştir.

Dönem Tespiti: Dolayısıyla 13 tanesinin (Nu: 1, 5, 6, 10, 12, 20, 24, 27, 29, 30, 32-34) tarihi belirlenememiştir. Okunabilen taşlardan en eskisi (17 numaralı taş) 1787, en yenisi (25 numaralı taş) 1924 olarak belirmektedir. Kronoloji itibariyle 1 tanesi 18. yüzyıl (Nu: 17), 18 tanesi 19. yüzyıl (Nu: 2, 3, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 26, 28, 31), 5 tanesi de 20. yüzyıl (Nu: 3, 4, 8, 9, 25)'a aittir. Bunlardan 3 numaralı mezarın baş taşı 1923, ayak taşı 1882 yılını; 19 numaralı mezarın baş taşı 1810, ayak taşı 1807 yılını; 28 numaralı mezarın baş taşı 1819, ayak taşı 1843 yılını; 8 numaralı taşın batı yüzü 1862, doğu yüzü 1913 yılını; 13 numaralı taşın batı yüzü 1848, doğu yüzü 1896 yılını; 9 numaralı taşın üst kısmı 1810, alt kısmı 1907 yılını ve 7 numaralı taşın ilk bölümü 1876, son bölümü 1899 yılını vermektedir. Ayrıca isimler de farklıdır. Buradan da aynı mezara farklı tarihlerde ikinci defin yapıldığı ve ikinci definde cinsiyetin yine aynı olduğu anlaşılmaktadır. Yozgat'ta aynı mezara iki kişi gömme geleneğine Çapanoğlu Camii haziresindeki on dört mezarda rastlanmaktadır (Acun 2005: 677). Hatta bazılarında ikiden fazla kişinin gömüldüğü de dikkat çekmektedir.

Cinsiyet: Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarından 12'si erkeklere (Sıra nu: 2, 8, 11, 13, 14, 17-20, 26, 28, 29), 16'sı kadınlara (Sıra nu: 3-5, 7, 9, 10, 15, 16, 21-25, 27, 31, 32) aittir, 6'sı (Sıra nu: 1, 6, 12, 30, 33, 34) ise belirlenememiştir. 10, 24, 31 ve 32 numaralı taşlar, kitabeleri okunamamakla birlikte gövde ve başlıkları itibariyle kadınlara ait oldukları söylenebilir.

Gövde Biçimleri: Mezar taşlarında görülen gövde biçimi çok çeşitli değildir. 28 numaralı mezarda baş ve ayak taşı **silindirik bir kütle** halindeyken diğerleri plaka tarzı **dikdörtgen prizmal** birer gövde şeklinde yükselir. Bunlar **sırtlarının keskin, pahlı, "C" kavisli veya yuvarlatılmış** hatlara sahip olmaları bakımından farklılık sergiler.

Taşların gövdelerindeki asıl çeşitlilik baş taşlarında gövdeden boyuna geçişte, ayak taşlarında ise tepelik kısımlarında sergilenmektedir.

Baş taşlarından 3 tanesinde (15, 16, 29) gövde tam dikdörtgen şeklinde sonuçlanır. 12'sinde (2, 5, 9, 14, 19, 20, 22, 25, 30, 31, 32, 34) **hafif dış bükey kavislidir**, ayrıca 19 numaralı mezarın ayak taşı da aynı şekilde biçimlendirilmiştir. 3'ünde (11, 13, 21) bu kez **tam tersi iç bükey kavisle** son bulur. 7 baş taşında (4, 8, 10, 12, 18, 24, 26) ise ana hatlarıyla **"C" ve "S" biçimi kavislenmeler** dikkat çeker. 4 baş taşı (1, 7, 17, 27) gövdelerinin yarısından itibaren kırık olması nedeniyle nasıl sonuçlandıkları belirlenememektedir.

Tepelik Biçimleri: Ayak taşlarında zengin bir **tepelik çeşitlemesi** görülür. Bu çeşitleme tepeliklerin **sivri kemer, "C" ve "S" kavisleri ş**eklinde olmaları yanı sıra **çiçek demetleri ile sonuçlandırılmaları** bakımından da dikkat çekicidir.

33 numaralı mezarın ayak taşı sivri kemer kavisli bir tepeliğe sahiptir. 4 ayak taşı (5, 6, 24, 26) keskin sırtlı sivri kemer biçimli sade birer tepelikle son bulur. 29 numaralı ayak taşı da esasen sivri kemerle sonuçlanmakla birlikte tepelik iki boğumla hareketlendirilmiştir. İlgi çekici bir grup da kenarları "C", "S" kavisli hatlara sahip, ters U şeklinde sonuçlanan tepeliklerdir (2, 4, 8, 12, 27 numaralı mezarlar). 5 ayak taşında (7, 9, 10, 16, 25) yine bunlar içerisinde değerlendirilebilecek; fakat daha sade kavislere sahip birer tepelik mevcuttur. Tepelikler arasında 5 ayak taşı (11, 13, 20, 22, 23) "C" biçimi kavse sahip ters U şeklinde sonuçlanmakla birlikte görünüşleri itibariyle adeta idolleri akla getirmektedir. Bu tarz tepeliklerin benzerlerine yine Yozgat'ta Alacalıoğlu Camii, Musa Ağa Camii, Başçavuş Camii ve Çapanoğlu Camii hazirelerinde de rastlanmakta ve sık kullanıldığı anlaşılmaktadır. 3 numaralı mezarın hem baş hem de ayak taşı çiçeklerden müteşekkil bir tepelikle son bulur.

Başlık Tipleri: Mezar taşlarındaki başlıkları **erkek ve kadın başlığı** olmak üzere **iki grupta** incelemek mümkündür. Erkek ve kadın mezar taşlarında onar adet başlık mevcuttur.

Erkek başlıkları **fes ve kavuk biçimi** olmak üzere başlıca iki çeşittir. Bunlardan 3'ü (2, 11, 13) fes,

7'si (8, 14, 18, 19, 20, 26, 29) kavuk şeklinde yapılmıştır.

Fesliler kendi içerisinde üç ayrı tiptedir. Birinde (2) yukarı doğru hafif bir genişleme, ikisinde (11, 13) daralma mevcuttur, ancak 13 numaralı taşın fesi yukarı doğru daha fazla daralmıştır.

Kavuk biçimi başlıklarda ise içteki başlığın üst ve alt bölümleri kısmen görülecek şekilde orta kısımlarının kumaşla şişkince sarıldığı görülür (Çal 2007: 305-306). 8 numaralı taşa ait başlıkta muhtemelen tahribat nedeniyle her hangi bir işleme görülmezken diğerlerinin ön yüzlerinde çapraz bir sargı çizgisi dikkati çekmektedir. 29 numaralı taşta sargı zıt yöndedir ve çift çizgilidir. Ayrıca 18 ve 20 numaralı başlıklarda sargının üst kısmında boyuna dilimler, 29 numaralı başlıkta sadece düşey çizgiler mevcuttur. 8, 14 ve 19 numaralı başlıkların üst kısımları düz yüzeylidir. Mevcut başlıklara göre meslek tespiti yapmak bir hayli güçtür. 11 numaralı fes bir nezaret kâtibine, 8 numaralı başlığa sahip taş ise bir hafız efendiye aittir. Diğerlerinde meslek grubu belirtilmemiştir. Kadın mezar taşları başlıca iki çeşittir. Birincisi âdeta erkek fesi biçiminde **silindirik görünüşlü**dür. Alt ve üst çaplar birbirine yakın ölçüdedir (Sıra nu: 4, 5, 10, 15, 16, 25, 31, 32). İkinci çeşitte başlığın alt kısmı yine **yüksek silindirik bir görünüşe** sahipken üst kısmı ön yüzü **düz ve daha taşkın bir çember** şeklinde sonuçlanmıştır (Sıra nu: 9,24).

Süslemeler: Mezar taşlarında yer alan süsleme programları Türk plastik sanatları açısından büyük önem taşımaktadır. Zira mezar taşlarında görülen zengin motif dünyası aynı zamanda Türk süsleme sanatlarının bir kataloğu niteliğindedir. Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında süsleme programı **geometrik ve bitkisel** olmak üzere **iki grupta** toplanabilir. 34 adet mezar taşından 10 tanesinde süsleme programına rastlanmaktadır.

Geometrik süslemenin tamamı lahit biçimli mezarlarda (1,2,4,5,8,12,13) yer alır ve kompozisyonun esasını uzun kenarlara işlenmiş, dikdörtgen çerçeveler içerisindeki oval kartuşlar teşkil eder. 1, 5, 8, 12 ve 13 numaralı taşlar bu tarz süslemeye sahiptir. Lahit uzun kenarına paralel uzanan düz yüzeyli kartuşların kısa kenarları yarım daire biçiminde kavislenmiş ve bunların ortalarına da dışa doğru genişleyen birer üçgen yerleştirilmiştir. Kartuşlar, motifin etrafındaki yüzey oyularak kabartılmıştır. 2 numaralı taşta benzeri bir süsleme uygulanmış; ancak kartuşun kısa kenarları üçgen yerine dairevi olarak sonuçlandırılmış, uzun kenarlar da simetrik konumlu "C" biçimi içbükey kavislerle hareketlendirilmiştir. 4 numaralı taşta ise ince profil şeklindeki oyularak işlenmiş, düz yüzeyli basit dikdörtgen bir çerçeve yer alır.

Bitkisel süsleme 3 mezar taşında görülür (3,6,29). Süsleme itibariyle haziredeki en dikkat çekici eser, 3 numaralı mezardır. Bir kadına ait mezarda hem baş hem de ayak taşı çiçek demetine sahip bir tepelikle sonuçlanmaktadır. Gövdelerin üst kısmı üç dilimli kemer biçiminde kavislendirilmiştir. Bunun yukarısına zıt konumlu "C" kıvrımlı iri yaprakların arasından yükselen gonca güllü bir tepelik yerleştirilmiştir. Yapraklar ortada bir fiyonkla düğümlenmiştir. Ayrıca baş taşının alt kısmında kaideli bir vazodan çıkan dal ve yapraklardan ibaret bir kompozisyon süslemeye zenginlik kazandırmıştır. Ayak taşının kitabe metnindeki ilk satırın başına da bir çiçek motifi işlenmiştir. Bu tarz tepeliğin benzerlerine pek çok kadın mezar taşında rastlamak mümkündür. Eyüp Sultan (Barışta ty: 174, 179, Açıkgözoğlu ty: 205), Ayaş (Tunçel 1997: 193), Ankara Taceddin Camii Haziresi (Tunçel 2011: 19, 42), Kastamonu (Çal 2008a: 30, Çal 2008b: 364, 370), Giresun (Çal vd. 2011: 45), Trabzon (Yer 2004: 192, Ölçay 2004: 21) gibi merkezlerdeki mezar taşları benzeri süslemeye sahip belli başlı eserlerdir ve dolayısıyla bu motifin Anadolu'daki pek çok kadın mezar taşında sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.

6 ve 29 numaralı mezarların ayak taşlarında ise **vazodan çıkan dal ve çiçeklerden** müteşekkil bitkisel süsleme görülür. Kompozisyon, vazodan çıkan uzun-dik bir dalın iki yanına simetrik yerleştirilmiş çiçek ve yapraklardan oluşur. Bu tarz süslemeye sahip taşlara İstanbul, Kastamonu, Manisa, Giresun, Trabzon, Yozgat başta olmak üzere Anadolu'daki pek çok hazire ve mezarlıkta rastlamak mümkündür.

Boyutları: Mezar taşları, boyutları itibariyle belirli bir şemaya sahip değildir. Değişken ölçülerle fazlaca çeşitlilik sergiler. Ancak ortalama olarak baş taşı ölçüleri boy: 80-120 cm, en: 30-40 cm, kalınlık: 11-

15 cm; ayak taşı boy: 90-130 cm, en: 30-40 cm, kalınlık: 10-15 cm; lahit uzun kenarı: 85-110 cm, kısa kenarı: 40-60 cm, yükseklik: 35-50 cm; başlıklarda alt çap: 11-22 cm, üst çap: 11-23 cm, boy: 13-22 cm arasında yoğunluk göstermektedir.

Bu açıdan bakıldığında 29 numaralı mezarın bir çocuğa ait olduğu anlaşılmaktadır. Boyutlardan hareketle sadece tek bir hazire üzerinden erkek veya kadın mezarı ayırımı ile yüzyıl tasnifi yapmak şimdilik çok zor görünmektedir.

Kitabeler: Mezar taşları (...) ölenler hakkında çok önemli bilgiler içermekte dolayısıyla tarihî birer belge niteliği taşımaktadır. Ölenlerin kimlikleri, meslekleri, sülâleleri, kullanılan isimler, lakaplar, ölüm sebepleri, hastalıklar, yaratana sesleniş biçimleri, yaratandan hem ahiret hem bu dünya için istenen temenniler, ölüler adına insanlardan beklenen dilekler, yapılan uyarılar halk kültürümüzün birer yansıması olarak taşlardaki metinlere aktarılmıştır. Bu aktarış doğrudan dile getirildiği gibi bazen şiirsel ifadelerle gerçekleşmiştir. Öte yandan bu taşlar, hayat ile ölüm arasındaki sıkı bağlantı ile giden ve kalan arasındaki son diyalogu ortaya koyan (Açıkgöz 2012: 265) birer unsur olarak edebî önemleri itibariyle de dikkate değerdir.

Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarındaki yazılar, gövde üzerinde hafifçe oyulmak suretiyle hazırlanan sathi niş yüzeylerine çoğunlukla yatay satırlar halinde **nesih ve sülüs hatlarla** kısmen kabartılarak işlenmiştir. Sadece 3 numaralı mezarın baş ve ayak taşında soldan sağa meyilli olarak yazıldığı görülür. Satırlar ince profillerle birbirinden ayrılarak sınırlandırılmıştır.

Başlangıç ifadelerinde genellikle Tanrı'nın sıfatları kullanılmıştır. Hüve'l-bâkî (3, 11 ayak taşı) ve Hüve'lhallâku'l- bâkî (5,8,9,11 baş taşı, 12,14,17,22,23-27, 28 baş taşı) ifadeleri bunların başında gelmektedir. Ayrıca kişi adları (2,4,7,15,16,18-21, 28 ayak taşı, 29) ve doğrudan sene (31) ile başlayan kitabeler de vardır. Anadolu mezar taşı geleneğinde Hüve'l-bâkî ve Hüve'l-hallâku'l-bâkî ifadeleri en sık kullanılan başlangıç ifadeleridir; ancak bunlardan başka Hüve'l-hayyu'lbâkî, El-bâki, Ya gaffâr ve Hu diye başlayan kitabelere de rastlanmaktadır (Çal 2007: 312, Çal 2008a: 42).

Kitabe metinlerinin bazılarında ölen kişi için Tanrı'dan dua da istenmiştir. Bu istekler kişi adından önce gelir ve Tanrı'dan ölene rahmet etmesi dilenir (Çal 2008a: 50, Açıkgöz 2012: 265). Anadolu'daki mezar taşlarının büyük bir kısmında olduğu gibi Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında da bu istek genellikle merhûm (9 alt kısım, 23, 26), merhûme (15, 21), merhûm ve mağfûrün-leh (8 batı yüzü, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 28, 29), merhûme ve mağfûrün-leha (5, 9 üst kısım, 22,23,25,31), mağfûrün-leh (8 doğu yüzü), mağfûretü'n-lehâ (3), mağfûretü'n-lehumâ (4) şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Mezar taşlarındaki metinlerde Tanrı'dan istekler yer aldığı gibi insanlardan da isteklerde bulunulmuştur. Çoğunlukla son satırlardaki tarih ibaresinden önce gelir ve şiirsel ifadelerle ruhîçun el-fâtiha veya ruhuna el-fâtiha şeklinde insanlardan Fâtiha okunması istenir. Nitekim Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında da son satırlar bu istekle tamamlanmaktadır (bkz. Ek: 6 Tarih ve Kitabeler). 3 Numaralı mezarın doğu şahidesinde ise Tanrı'dan Fâtiha okuyanları da diileklerine eriştirmesi dile getirilmiştir. Ölüler için ısrarla Fâtiha ve İhlas sûrelerinin istenmesinin temelinde Fâtiha Sûresi'nin Kur'ân'ın özünü ihtiva etmesi, İhlas Sûresi'nin de Tanrı'nın birliğini teyit etmesi yatmaktadır ve okunan bu sûrelerle ölünün Tanrı'nın bağışlayıcılığına ve merhametine sığınacağına inanılmaktadır (Açıkgöz 2012: 282).

İsimler: Erkek mezar taşlarında görülen isimler Abidin, Ali, Ahmet, Ebu Bekir, Hacı Veyis, Hafız, Halil, İbrahim Mümtaz, Muhib(?), Mustafa Çelebi, Osman, Süleyman Yasin, Tahir, Yusuf şeklinde sıralanmaktadır. Bunlardan sadece Mustafa ve Ali ikişer kez geçmektedir.

Kadınlarda geçen isimler Atıyye Anid(?), Ayşe, Emine, Fatıma, Gülfidan, Hafife, Hanife, Hatice, Kamer, Münibe, Rukiyye, Sadriye, Şerife, Ulviye ve Zübeyde'dir. Ayşe, Fatıma ve Emine ikişer kez kullanılmıştır.

Buradan hareketle Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarında erkek veya kadın isimlerinde belirli bir ismin öne çıkmadığı anlaşılmıştır. Yozgat Çapanoğlu Camii haziresindeki mezar taşlarında da erkeklerde Ahmet, Mehmet, Mustafa,

Ömer, Abdullah; kadınlarda Ayşe, Fatma, Asiye, Esma gibi Anadolu'nun her yerinde görülen isimlerin daha çok kullanıldığı, Gaziantep ve Kahramanmaraş'taki Ökkeş, Diyarbakır ve çevresindeki Şeyhmus gibi yöreye has isimlere Yozgat'ta rastlanılmadığı belirtilmektedir (Acun 2005:676).

Ancak çift isim kullanma geleneği dikkat çekicidir. İbrahim Mümtaz, Süleyman Yasin, Hacı Veyis, Ebu Bekir, Mustafa Çelebi, Ayşe Ulviye ve Atıyye Anid(?) bu geleneği yansıtan isimlerdir. Çift isim koyma geleneği *Anadolu'da 19. yüzyılda yaygınlaşmıştır* (Acun 2005: 676). Buradaki çift isimler bu geleneğin Yozgat'ta da devam ettirildiğini göstermektedir.

Unvan ve Soy adları: Ayrıca erkeklere Ağa/Efendi, kadınlara da Hanım/ Hatun şeklinde hitap edildiği, yakınlık bağlarına göre mahdûm (oğul), halîle (hanım), kerîme (kız), hemşîre (kız kardeş), câriye (hanım) gibi ifadelerin kullanıldığı belirlenebilmektedir.

Mezar taşlarındaki yazılardan bazı sülâle isimleri de tespit edilmiştir. 34 mezardan beşinde sülale ismi geçmektedir. Buna göre Abidin Ağazâde (Nu:8), Halil Ağazâde (Nu:13), Hacı Veyis Ağazâde (Nu:13), Müftüzâde (Nu:25) ve Abdullah Ağazâde (Nu:26) ortaya çıkan sülâle isimleridir.

Doğum-Ölüm Tarihleri: Mezar taşlarında kişilerin ölüm tarihi belirtilmiş; ancak doğum tarihleri hiç birisinde verilmemiştir. Anadolu'da Osmanlı dönemi mezar geleneğinde ölen kişilerin doğum tarihleri genellikle belirtilmemiştir (Çal 2008a: 54). Doğum tarihi verme geleneğinin 20 yüzyılda yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan kişilerin doğum tarihleri gibi kaç yaşında öldükleri de genellikle yazılmamıştır. Yalnızca Ayşe Ulviye Hanıma ait 3 numaralı mezar taşında 21 yaşında öldüğü belirtilmiştir.

Meslekler: Mezar taşlarından öğrenebildiğimiz bir diğer konu mesleklerdir. Burada bir kaymakam (3 numara batı şahide), bir hâfız (8 numaralı taş), bir nezâret kâtibi (11 numaralı taş) ve bir de Yozgad Sancağı başkâtibi (17 numaralı taş) tespit edilebilmektedir.

Çapanoğlu Camii haziresindeki mezar taşlarında; vezir, kaymakam, mutasarrıf, nahiye müdürü, belediye reisi, müftü, hâfız, hâkim, divan kâtibi, kâtip, alaybeyi, miralay, kethüda, tapu kâtibi, binbaşı, subay gibi önemli meslek gruplarına rastlanmakta ve bunlardan hareketle Yozgat'ın okuryazarının çok olduğu ifade edilmektedir (Acun 2005: 676).

Sonuç itibariyle, Yozgat Cevherî Ali Efendi Camii haziresi mezar taşlarının, biçim, malzeme, başlık, süsleme, ölçü ve kitabe metinleri bakımından 18.-20. yüzyıl Anadolu'sunda görülen mezar taşı geleneğinin genel karakteristiklerini sergileyen küçük bir katalog niteliği yansıttığı söylenebilir. Mezar taşları bu özellikleri bakımından Türk sanatı tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil etmekle birlikte, dünya ile ahiret yaşamı arasındaki bağlantıyı ortaya koyan anlam yüklü kitabelerindeki derin bilgiler itibariyle halk kültürümüz açısından da son derece önem taşımaktadır. (...) [1]

(1) Çerkez, Murat. "Yozgat Cevherî Ali Efendi Camii Haziresi Mezar Taşları", Millî Folklor, 2013, Yıl 25, Sayı 97.

Cevizli Baba Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Cevlaki

Saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kesen kalenderi dervişi, dazlak, kalender. Çuhadan yapılan özel bir elbise giydiklerinden veya saçlarını, bıyıklarını ve kaşlarını usturayla traş ettiklerinde Kalenderilere cevlaki denir.[1][2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Ceylan, Veysel

Ank. Ü. İlahiyat Fak. Ktp./Tasnif No:736.5/Cey.M

M. Yusuf Akyurt'un Okuduğu Mersin Tarsus Ve Adana Kitabeleri, S. V-61, A. Ü. İlh. Fak., Türk-İslam San. Tarihi Abd, Yüksek Lisans, 2003, Ankara. 58

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ceza

a. Bir şeyin tam karşılığını vermek, tam mukabele etmek, ödüllendirmek, iyi veya kötü karşılık demektir.[1][3][5]

b. Suç işleyen, kusurlu ya da yanlış davranışlarında bulunan bir kimseye, uygun olmayan tepki ve davranışları önlemek maksadıyla, suçunun derecesine göre verilen acı karşılık, uygulanan yaptırım, işlem.(2)(3)(6) Yanlış bir davranışın istenmeyen ve kötü sonucu.(3)

c. İnsanların fiil ve davranışlarının dünyada veya âhiretteki karşılığı anlamında kelam, suçluya uygulanacak maddi veya manevi müeyyide anlamında fıkıh terimi.(4)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4;
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) DİA; [CEZA – Adil Bebek] c. 07; s. 469-470; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478; [CEZA - Mehmet Âkif Aydın] c. 07; s. 478-482
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Ceza Düşüncesi

İnsanların fiil ve davranışlarının *dünyada veya âhiretteki karşılığı* anlamında kelâm, suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyide anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte isim olarak "bir şeyin bedeli ve karşılığı", masdar olarak da "iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek" anlamına gelir. İslâm literatüründe cezanın terim olarak biri genel, diğeri özel olmak üzere başlıca iki mânada kullanıldığı görülür. Sözlük anlamıyla da bağlantılı olan *genel anlamda ceza, dünyevî veya uhrevî mahiyette özendirici veya caydırıcı müeyyide*den ibarettir. *Özel anlamda ise dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddî ve mânevî müeyyide*yi ifade eder. Bu mânadaki cezayı Arap dilinde **ukūbet** kelimesi, ceza hukukunda ise **el-fıkhü'l-cinâî** veya **et-teşrîu'l-cinâî** terimleri karşılamaktadır.

İslâm dini iman, ibadet, muâmelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlini önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek amacıyla *gerek dünya gerekse âhiret hayatına yönelik* olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.

Ceza kelimesi türevleriyle birlikte **Kur'ân-ı Kerîm'de** 100'ü aşkın âyette geçmekte (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "czy" md.), aynı mahiyette olmak üzere muhtelif hadislerde de kullanılmaktadır (bk. Wensinck, Mucem, "czy" md.). Çeşitli âyet ve hadislerde, Allah'ın bazı kimselere işledikleri günahların cezası olarak dünyada birtakım felâket ve musibetler verdiği bildirilmekte (meselâ bk. el-En'âm 6/49; el-A'râf 7/136; Tâhâ 20/124; ez-Zümer 39/25-26; Tirmizî, "Tıb", 35), kişinin iyi amelleri sebebiyle de günahlarının sevaba çevrileceği haber verilmektedir (Hûd 11/114; el-Furkān 25/70).

Cezada esas olan, işlenen fiil ile verilecek karşılık arasında mâkul bir dengenin bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle taat veya mâsiyete verilecek karşılığın yapılan fiile denk ve dolayısıyla âdil olması gerekir. Naslarda mâsiyet ve suçların ancak misliyle cezalandırılacağı haber verilerek (bk. el-Bakara 2/194; el-En'âm 6/160; eş-Şûrâ 42/40; Buhârî, "Îmân", 31; Müslim, "Îmân", 205-207) denklik (misliyet) esasının daha ziyade azap konusunda önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte bazı günahlara kat kat ceza verileceği bildirilmişse de bu husus cezada denklik esası ile çelişmemektedir. Zira konu ile ilgili âyetler incelendiğinde, kendilerine kat kat ceza verilecek kimselerin inkâra veya günahlara ön ayak oldukları, bu konuda liderlik yaptıkları, yahut mevkileri itibariyle güzel davranışlarda bulunmaları gerekirken bunu yapmayıp fiilleriyle diğer insanlara kötü örnek teşkil ettikleri görülür (bk. el-A'râf 7/38; Hûd 11/19-20; el-Ahzâb 33/30). Söz konusu kişilere kendi fiilleriyle birlikte işlenmesine sebep oldukları günahlardan dolayı da ceza verileceğinden denklik prensibi zedelenmiş olmaz (Mâtürîdî, Tevîlât, vr. 522a). Âyetler, "mükâfat" mânasındaki cezada denkliğin gerekli olmadığını, güzel bir fiilin en az on misliyle mükâfatlandırılacağını, hatta bu konuda bir üst sınırın bulunmadığını bildirmektedir (el-Bakara 2/261; el-En'âm 6/160). Söz konusu fazlalığın kişinin niyet ve ihlâsına bağlı olarak artabileceği; riya, şirk ve iyilikleri başa kakma, maddî karşılık bekleme gibi durumlar olmadığı takdirde ilâhî mükâfat ve lutfun sınırsız olabileceği kabul edilmektedir (Mâtürîdî, a.g.e., vr. 239b-240a, 540a; bu görüşü destekleyen Ammâr

b. Yâsir rivayeti için bk. Müsned, IV, 321).

Cezadaki adalet ve hakkaniyet ise günahsız azap olmayacağını, azabın mâsiyeti aşmayacağını, taatlerin de karşılıksız bırakılmayacağını ifade eder.

İyi veya kötü fiil ve davranışlara hem dünya hem de âhiret hayatında karşılık verilmesinin gerekliliğini naslar haber verdiği gibi insan aklı ve vicdanı da bunu kabul eder. (...) Ancak kelâm ekolleri arasında bu hususla ilgili olarak farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre Allah'ın kötü insanları cezalandırmaması, iyileri de mükâfatlandırmaması nazarî olarak mümkünse de naslar bunun aksini yapacağını haber verdiği için (va'd ve vaîd) O'nun iyi kullarına ceza, kötülere de mükâfat vereceği kesinleşmiş bulunmaktadır (Eş'arî, s. 71; Mâtürîdî, Tevîlât, vr. 239b, 540ª). Kul azap ve mutsuzluk şeklindeki cezayı mutlaka kendi fiiliyle hak eder.

Cennet ve ebedî saadet niteliğindeki karşılığa yani mükâfata gelince, Ehl-i sünnet âlimlerine göre taatleri ne kadar çok olursa olsun *kişinin cennete girmesi ancak Allah'ın lutuf ve keremiyle* mümkündür. Başta iman olmak üzere insanın yaptığı iyilikler bu lutfa lâyık olmasını sağlar (bk. en-Nisâ 4/79; Buhârî, "Rikāk", 18; Müslim, "Münâfikīn", 7173).

Şu halde mümin hem Allah'ın azabından korkmalı (havf), hem de ilâhî lutuf ve rahmete mazhar olacağını ümit etmelidir (recâ). (...)

İslâm âlimleri, işlenen suçlara ait cezaların dünyada uygulanması halinde âhirete yönelik cezaların kalkıp kalkmayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte dinen suç sayılan bir fiili işleyen kişi bunun dünyevî cezasını gördüğü, ayrıca samimiyetle Allah'a yönelerek tövbe ettiği takdirde, tövbelerin kabul edileceğine dair naslar göz önüne alınırsa bu kişinin âhirette bir daha cezalandırılmaması gerektiği düşünülebilir.

Suçlu samimiyetle tövbe etmediği ve araya şefaat gibi bazı faktörler de girmediği sürece cezadan kurtulamayacağı muhakkaktır.

Tövbe ettiği halde dünyevî cezadan kaçan veya cezanın kendisine uygulanmasına imkân bulunmayanın durumuna gelince, Ehl-i sünnet'in kabul ettiği görüşe göre bu kimseden kul haklarının düşmesi mümkün görünmemekle birlikte sadece Allah'a karşı işlediği suç ve günahlardan dolayı tövbe ve iyi hal ile affa mazhar olması ümit edilebilir.(1)

(1) DİA; [CEZA – Adil Bebek] c. 07; s. 469-470;

Ceza Hukuku

İslâmiyet, Hz. Âdem'le başlayan ilâhî tebliğin son halkası ve bütün mahlûkat için rahmet dini olmasının tabii sonucu olarak dünya ile âhiret, fert ile toplum, iman-ibadetahlâk ile hukuk arasında denge ve bütünlük kurmuş, ferdin yaratanı ile münasebetlerinin yanı sıra içtimaî münasebetleri de ana hatlarıyla ele alıp tanzim ve ıslah etmiş, çok defa genel, gerektiğinde de özel ilke ve hükümlerle içtimaî, iktisadî ve hukukî hayatı geliştirmeyi ve korumayı hedef almıştır.(...)

İlâhî dinler, insanî değerler ve toplumlar arasında bütünlüğü kurmayı ve korumayı hedef almıştır. İslâm ceza hukuku, İslâmiyet'in hem bütünlüğünün hem de bütünleyiciliğinin bir parçası ve bu alandaki gayesini gerçekleştirmenin vasıtalarından biri durumundadır.

İslâm dininin ana kaynağı olan Kur'an ve Sünnet İslâm ceza hukukunun da aslî kaynağı olup bu alandaki temel prensipleri ve amaçları belirler. İslâm hukukçuları ve hukuk ekolleri ise bu esas ve amaçların günlük hayata uygulanma tarz ve şartlarıyla ilgili hukukî yorum ve ayrıntıyı geliştirerek kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır. Bu sebeple İslâm ceza hukukunun klasik yapısı Kur'an, Sünnet ve İslâm hukukçularının ictihadları şeklinde hiyerarşik üç merhalede oluşmuştur.

Kur'an ve Sünnet'in belirlediği cezalar netice itibariyle İslâm'ın muhafazasını esas aldığı beş temel değerin yani akıl, din, can, ırz ve malın korunmasını, insanların genel ve özel yararını bir denge içinde gözetmeyi hedef alır. Bu cezalar, İslâm'ın kötülüğü önleyip iyiliği hâkim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır.(...) Cezalandırma amaç değil, İslâm'ın hedef aldığı gayelerin gerçekleşmesi ve korunmasında son çare olarak başvurulan bir araçtır. Şer'î cezaların iman ve ahlâk esaslarından ve Medine İslâm toplumunun teşekkülünden sonra vazedilmesinin sebebi de budur.

Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak içtimaî vicdanı ve

yapıyı korumak, özelde ise suçu önlemek, suçluyu te'dib ve ıslah etmektir(...) Nitekim Kur'an'ın kısasta hayat olduğunu bildirmesi (el-Bakara 2/179), Hz. Peygamber'in de Allah'ın koyduğu cezalardan birinin infazının yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlı olduğunu haber vermesi (İbn Mâce, "Hudûd", 3) bu anlamdadır.(...)

Bir suçun işlenmesi sadece Allah'a karşı itaatsizlik değil aynı zamanda topluma karşı bir saldırı ve haksızlıktır. Nitekim Kur'an, haksız yere bir kimseyi öldürenin bütün insanları öldürmüş gibi olacağını beyan etmekle (el-Mâide 5/32) suçun kamuoyunda ve vicdanlarda açtığı derin yaraya işaret etmiştir.(...)

Cezanın caydırıcılığı ve önleyiciliği kadar ıslah edici ve eğitici olması da önemlidir.(...)(1)

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Ceza Tarihi - Cahiliyye

Bilhassa Mekke'de şehir devletine geçişin ilk işaretleri mevcut olmakla birlikte İslâm öncesi dönemin Kuzey Arabistan'ında genelde aile ve kabile birliğine dayalı bir toplum tarzı hâkimdi. (...)

Suç ve cezanın şekli toplumun hayat tarzıyla ve değerleriyle yakından ilgili olup Câhiliye Arapları arasında en yaygın suçlar *adam öldürme, yol kesme ve eşkıyalık, hırsızlık, zina, kabile disiplinini ve geleneklerini ihlâl* gibi suçlardı.

Cezalar da genelde *öldürme, kan bedeli ödetme, dayak, hapis, sürgün, kabile himayesinden çıkarma* gibi müeyyidelerdi.

Ancak gerek insanların hür ve köle şeklinde iki ana gruba ayrılması, şahısların ve kabilelerin farklı sosyal mevkilere sahip bulunması, gerekse kabile birliğinin, örf ve âdetlerin ön planda olup kollektif sorumluluğun belli ölçüde devam etmesi sebebiyle *cezalandırmada eşitsizlik, aşırılık veya düzensizlik* olabiliyor, köle ve kadınlar efendileri ve kocalarının yerine, suçsuz kimseler de kabileleri adına cezalandırılabiliyor, bazan hayvan ve cansız eşya sorumlu tutulabiliyordu.

Zina, bütün ilâhî dinlerde ve selim fıtratını yitirmemiş toplumlarda olduğu gibi Câhiliye Arapları arasında da çirkin bir fiil ve ağır bir suç sayılır, bu fiili işleyen hür kimse ölümle cezalandırılırdı. Nitekim Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinde yeni müslüman olan Hind bint Utbe'den diğer hususların yanı sıra "zina da etmemek" üzere biat aldığında Hind'in, "Hür bir kadın zina edebilir mi?" demek suretiyle hayretlerini bildirmesi (İbn Abdülber, IV, 411) bu anlayışın sonucudur.

Adam öldürme suçu, kesin bir ayırım olmamakla birlikte çok defa kasten ve hataen olmak üzere ikili bir ayırıma tâbi tutulur, kasten adam öldüren öldürülürdü. Söz konusu suçta ihmal, niyet, sâik, hata ve sebep olmanın (tesebbüb) devreye girmesi ve ayrıntılı bir suç teorisinin geliştirilmesi İslâmî dönemde mümkün olmuştur.

Bütün Sâmî kavimlerde bilinen, Roma ve İbrânî hukukunda da mevcut olan kısas ilkesi Araplar arasında da hâkimdi. Ancak hür kimsenin bir köleyi öldürmesi halinde kölenin ailesi veya sahibi kısas isteyemez, hür şahsa göre yarım diyetle veya bedelle yetinirdi. Efendinin kölesini, babanın çocuğunu, kocanın karısını öldürmesi de kısmen müsamaha görürdü. Aile veya kabile içi cinayetlerde ihtilâf genelde kabile ileri gelenlerinin örf ve âdete göre yapacağı hakemlik ve müdahale ile, çok defa malî uzlaşma yoluyla giderilirdi. Katil ile maktulün ayrı kabilelerden olması durumunda ise kısası uygulayacak ortak ve merkezî bir otorite mevcut olmadığından artık kabilenin sahip çıktığı veya hedef olduğu kollektif bir sorumluluk kendini gösterir, ihtilâf şahısları aşarak kabileler arası bir problem haline gelirdi.

Güney Arabistan'da da katil kısas yoluyla öldürülmekle birlikte cezayı uygulamada melikin aktif rol oynadığı, hatta belli durumlarda kabile örflerini de göz önünde bulundurarak kısas yerine başka ceza verebildiği görülmektedir. Yine Güney Arabistan'da maktulün hakkını arama onun yakınlarının değil melikin vazifesi olarak gözükmekte, bilhassa hataen adam öldürmelerde melikin önemli bir takdir hakkı bulunmaktadır.

Kısas uygulamasında mevcut dengesizlik diyeti ödemede de görülür. Câhiliye Arapları arasında normalde on deve olan diyet, öldürülen şahsın cinsiyetine, sosyal mevkiine, kabilesine göre daha az veya daha çok olabiliyordu. Güney Arabistan'da ise diyet miktarı genelde melikin takdirine bağlıydı. Ancak bu takdirde kabile örflerinin de önemli rolü bulunmaktaydı.

Câhiliye Arapları hırsızlığı suç ve ayıp saymakla birlikte bununla kabile fertlerine, dost kabilelere, mâbedlere ve ammeye *ait malın çalınmasını* kastederler, *diğer kabilelerden çalınan malı ise ganimet sayarlardı*.

İslâm öncesi dönemde Mekke'de bazı münferit olaylarda hırsızın elinin kesildiği bilinmekle birlikte bu uygulamanın fazla uzun bir geçmişinin olmadığı, hatta hırsızlık için el kesme cezasını ilk koyanın Abdülmuttalib veya Velîd b. Mugîre olduğu rivayetleri mevcuttur. Câhiliye Arapları'nda, İbrânî ve Roma hukuklarında görüldüğü üzere suçüstü yakalanan hırsızın sürekli veya belli bir süre için köle statüsünde tutulması gibi bir cezaya rastlanmamaktadır; ancak *hırsıza çaldığının birkaç katı ödetilmekteydi*.

Çok yaygın olmamakla birlikte yol kesme ve eşkıyalık suçlarını işleyenlerin asılarak öldürüldüğü de bilinmektedir.

Câhiliye Arapları arasında en yaygın ceza şekilleri *öldürme, hapis, dayak, kabilenin himayesinden çıkarma ve sürgün*dü.

Araplar ölüm cezasını genelde kılıçla infaz ederlerdi. Bazı münferit olaylarda mızrakla öldürme, ağaca germe (salb), taşlayarak öldürme (recm), iple boğma ve asma, işkence ile öldürme (müsle) şeklindeki infazlara da rastlanmaktadır.

İran ve Bizans'ta sık olarak görülen toplu sürgün ve göç ettirme (tehcîr) cezasına Araplar'da da rastlanmaktadır. Bilhassa Güney Arabistan'da isyankâr kabileler toplu göçe tâbi tutulurdu.

Suç işlemekte ısrar eden ve kabilesini devamlı olarak sıkıntıya sokan suçlu bazan kabilenin ortak korumasından çıkarılır (tard ve hal') ve bu durum diğer kabilelere duyurulurdu.

Belli durumlarda katilin yakınlarının diyet borcuna iştirak ettirilmesi (âkıle) veya faili meçhul cinayetlerde maktulün bulunduğu mahalle halkına diyetin ödettirilmesi (kasâme) usulleri, Câhiliye Arapları arasında hem kollektif sorumluluğun bir ifadesi, hem de mağdurun diyetinin ödenmesinin teminatı olarak yaygın bir uygulamaya sahipti.

Câhiliye Arapları arasında dayak (celde) cezası daha çok aile veya kabile büyüklerinin fertleri terbiye için kullandığı, bazan da mâbede veya idareye olan borcunu ifa etmeyen kimseye uygulanan bir ceza şekliydi.

Suçluyu teşhir için alnının üstündeki saçını kazıma da ceza şekillerinden biriydi.[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Ceza Tarihi - Roma Hukuku

Avrupa hukukunu XVIII. yüzyıla kadar birinci derecede etkileyen, bugün de Batı hukukunun klasik kaynaklarından sayılan Roma hukukunda başlangıçta şahsî intikam fikrinin ağır bastığı, birçok ağır cezaî müeyyidenin bulunduğu, mevcut içtimaî yapı ve tabakaların bu sert cezaî müeyyidelerle korunmaya çalışıldığı bilinmektedir.

Ancak On İki Levha Kanunu, teamülden kaynaklanan ağır cezaları hafifletmede ve maddî tazminat usulünü yerleştirmede önemli rol oynamıştır. Roma hukuku on üç asırdan fazla süren uzun bir dönemi kapsadığından çeşitli devirlerde olumlu veya olumsuz farklı gelişmeler olmuştur.

Birinci devir (Quirites hukuku devri) Roma hukukunda suçlar şahsî suç-amme suçu şeklinde ikiye ayrılıyordu. Vatana ihanet, aile reisini öldürme, büyücülük - sihirbazlık ölümle cezalandırılır, bir şahsı yaralayan veya sakatlayana kısas uygulanır, anlaşma halinde ise diyet ödenirdi.

Suçüstü yakalanan hırsız öldürülebilir veya köle statüsüne geçirilebilirdi; hırsızlığı sonradan ortaya çıkarsa çaldığı malın iki katı ödetilirdi.

Borcunu ödemeyen borçlunun, asker kaçağının ve mahkûmların köleleştirilmesi yaygındı.

Köleler hak sahibi (insan) değil hak konusu sayıldığından onlara karşı işlenen suçlar mala karşı yapılan saldırı olarak değerlendirilir, suç işleyen köleler ise hürlere oranla çok sert cezalandırılırdı. Köleler olur olmaz sebeplerle ölüme mahkûm edilebilir, efendileri veya suçların bilinmeyen failleri adına cezalandırılabilirdi.

Roma hukuku asırlar süren uygulama seyri, idareci ve hukukçuların katkıları ile laik bir yapı çerçevesinde merhale merhale yumuşatılarak geliştirilmiş ve ileriki asırlarda Avrupa ceza hukukuna önemli ölçüde kaynaklık etmiştir.[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Ceza Tarihi - Yahudi Hukuku

Tevrat'ta adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, yalancı şahitlik, komşunun malına göz dikme, Tanrı'ya, anneye babaya sövme ve itaatsizlik gibi suç ve çirkin fiiller yasaklanmakta (Çıkış, 20/12-17; Tesniye, 5/16-21), rabbe küfredenin, adam öldürenin, annesine babasına lânet edenin, zina edenin, cinsî sapıkların öldürülmesi (Çıkış, 21/12-17, 22/19; Levililer, 20/10-21, 24/16, 23), organlara karşı işlenen cinayet ve yaralamaların misliyle cezalandırılması (kısas), bazan da maddî tazminatla karşılanması (Çıkış, 21/19, 22-24; Levililer, 24/20) hükümleri yer almakta, mağdura meşrû müdafaa hakkı tanınmaktadır (Çıkış, 21/14).

Köle ve câriyeyi öldüren veya yaralayana kısas uygulanmayacağı, fakat başka şekillerde cezalandırılacağı, ayrıca yaralanan veya sakatlanan köle ve câriyenin hür sayılacağı belirtilmiştir (Çıkış, 21/20, 26-27).

Hayvanların sebep olduğu cinayetlerde hayvan sahibinin kasıt ve ihmali varsa kendisine ceza verilmekte (Çıkış, 21/29), yoksa hayvan cezalandırılmakta, meselâ taşlanarak öldürülmektedir (Çıkış, 21/28).

Hata ve sebebiyet yoluyla verilen zararlarda maddî tazminat ödenmesi (Çıkış, 21/33-37), hırsızın çaldığı malın birkaç katını ödemesi (Çıkış, 22/1-5) öngörülmektedir.[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezaî Müeyyide Nevileri

İslâm hukukunda suçun çeşidine ve derecesine, suçlunun durumuna göre değişen farklı cezaî müeyyideler vardır.(...)

a) Ölüm Cezası. Ancak belli ağırlıktaki suçlar için söz konusu olup bunlar da temelde kasten adam öldürme, evlinin zinası ve irtidad suçlarıdır. Nitekim Hz. Peygamber, kelime-i şehâdet getiren bir müslümanın ancak bu üç sebeple öldürülebileceğini belirtmiştir (Buhârî, "Diyât", 6; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1). Kur'an'da Allah ve Resûlü'ne karşı savaş açıp yeryüzünde bozgunculuk yapanlara uygulanacak cezalar arasında "öldürülmeleri ve asılmaları" da sayılmaktadır (el-Mâide 5/33).(...)

b) Uzuvda Kısas. Kur'an'ın birkaç uzvu örnek olarak zikredip (el-Mâide 5/45) koyduğu ilkenin tabii gereği ve kısas cezasının bir bölümüdür. Diğer bir bedenî ceza şekli olan el kesme hırsızlık suçunun, el ve ayakların çapraz kesilmesi ise eşkıyalık ve anarşi suçunun cezası olarak Kur'an'da öngörülmüştür (el-Mâide 5/38, 33).

c) Celde.

d) Hapis.

e) Sürgün.

f) Kefâret. Hataen adam öldürme, yemini ve orucu bozma, ihram yasaklarına uymama, zıhâr yemini gibi durumlarda emredilmekle birlikte bir ceza olmaktan çok iyi niyetli fakat hatalı müslümanın eğitimi, kölelerin hürriyete kavuşturulması, sosyal dayanışmanın gerçekleşmesi gibi çok maksatlı, ibadet yönü ağır basan bedenî ve malî bir mükellefiyettir.

g) Malî Ceza. Belli suçlarda suçlunun malının telef edilmesi, devletçe malına el konulması veya suçluya belli bir miktarı ödeme mecburiyeti getirilmesi, ayrıntıda görüş farklılıkları olmakla birlikte çoğunluğu teşkil eden İslâm hukukçuları tarafından câiz görülmekte(...)dir.[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezaî Sorumluluk

Bir fiilin suç sayılıp cezalandırılabilmesi için onun nas veya kanun tarafından suç olarak belirlenmiş olması (kanunî unsur), bilfiil işlenmiş olması (maddî unsur), failin kusurlu olması (mânevî unsur) ve ayrıca fiilin hukuka aykırı olması gerekir. Suça hazırlık mahiyetindeki fiiller ve suça teşebbüs ayrı bir suç teşkil etmediği sürece cezalandırılmaz. İşledikleri suçtan, ancak hür irade ve temyiz gücüne sahip olup kendilerine kusur isnadı kabil olan kimseler sorumlu tutulabilir.(...)[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezalandırma İlkeleri

a) Kanunîlik. İslâm ceza hukukunda nassa veya kanuna dayanmayan bir ceza şeklinden söz etmek mümkün değildir.(...)

b) Şahsîlik. Bu prensip Kur'an'da, herkesin yaptığının kendisine tesir edeceği ve hiçbir mükellefin

başkasının işlediği suçun sorumluluğunu taşımayacağı şeklinde değişik vesilelerle tekrar edilmiş (el-En'âm 6/164; Fâtır 35/18; en-Necm 53/38-39), hem dünya hem de âhiret hayatında geçerli genel bir ilke olarak ortaya konmuştur.(...)

c) Genellik. İslâm ceza hukukunda cezanın şahıslar bakımından umumiliği, yani *kanun karşısında herkesin eşitliği ilkesi* hâkim olup hiçbir zümre ve şahsa dokunulmazlık veya ayrıcalık tanınmamıştır. İslâmiyet başlangıçtan itibaren bütün insanların eşit olduğunu, üstünlüğün ancak takvâda bulunduğunu (el-Hucurât 49/13), takvânın da adaleti sağlamakla gerçekleştiğini (el-Mâide 5/8) belirterek bütün kurumlarını adalet esasına oturtmayı amaçlamıştır. Hz. Peygamber ve ashap devri bu çizgideki uygulama örnekleriyle doludur.(...)

d) Suç - Ceza Dengesi. İslâm ceza hukukunda suç ile karşılığında verilecek ceza arasında mâkul bir dengenin mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Cezalandırma asıl amaç değil zarureten başvurulan bir çaredir. Bu sebeple cezalar ancak zaruret ölçüsünde belirlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki, "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür" (eş-Şûrâ 42/40) hükmü, tecavüzlere sadece misliyle karşılık verilmesinin gereğine (el-Bakara 2/194) ve dolayısıyla suç - ceza dengesinin tesisine işaret etmektedir.(...)

e) Cezalandırmada Adalet ve Hakkaniyet. Kur'an ve Sünnet'te belirlenen kısas ve had cezaları, işlendiği sabit olan suçlar için verilmesi zorunlu olan, azaltma veya başka bir cezaya tahvil etme konusunda hâkime takdir hakkının verilmediği tek seçimli cezalardır. Bu cezaların haksız yere verilmesi telâfisi imkânsız yaralar açacağından ilgili naslar ve bu paralelde gelişen hukuk doktrini suçların oluşmasında, ispatında, cezayı düşüren sebepleri işletmede suçlu lehine titizlik göstermiş, şüphe ve tereddütten sanığın faydalanacağını genel bir ilke olarak benimsemiş, böylece cezalandırmada adaleti sağlamıştır. Hz. Peygamber'in, "Elinizden geldiği ölçüde müslümanlardan cezaları kaldırınız. Eğer onun için bir çıkar yol varsa hemen salıveriniz. Devlet başkanının affetmede hata etmesi, cezalandırmada hata etmesinden daha hayırlıdır" (Tirmizî, "Hudûd", 2; Şevkânî, VII, 118) meâlindeki hadisi sanık lehine titizlik gösterilmesi gerektiğine işaret etmektedir.(...)[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezaların İçtimaı ve Tekerrürü

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğuna göre ceza verilmeden önce aynı suçun birden fazla işlenmesi halinde, başkasının hakkına dokunmadığı sürece ve malî hakların karşılanması şartıyla tek ceza ile yetinilir. Cezaları farklı neviden olan farklı suçlar işlenmişse kural olarak her birinin cezası ayrı ayrı verilir. Önce şahsî hakların baskın olduğu cezadan veya diğer cezaların uygulanmasına imkân vermeyen ölüm cezasından başlanır. Farklı suçların cezası aynı neviden ise en ağır olanın uygulanması yeterli görülmüştür. Ancak İslâm hukukçuları genelde, şahsî haklara ilişkin cezaların ayrıca ve öncelikle uygulanması görüşündedirler.(...)[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezaların Tasnifi ve Çeşitleri.

İslâm hukukunda (...) cezaların en çok bilinen tasnifi, şâri' tarafından belirlenip belirlenmediğine göre yapılan ve suçun çeşidini de dikkate alan aşağıdaki ayırımdır:

a) Had. Allah hakkı yani toplumun hakkı olarak yerine getirilmesi gerekli, miktar ve keyfiyeti belirli ve sınırlı cezaî müeyyidedir. Kur'an'da bu grupta dört cezadan bahsedilir.

Bunlar zina edene 100, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunana seksen sopa (celde) vurulması ve ayrıca şahitliğinin kabul edilmemesi (en-Nûr 24/2, 4-5), hırsızın elinin kesilmesi (el-Mâide 5/38), silâhlı gasp, yol kesme ve eşkıyalık gibi anarşik suçları işleyenlerin öldürülmesi, asılması, el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmesi (el-Mâide 5/33-34) cezalarıdır. Zina eden kimsenin bekâr olması halinde 100 sopa, evli olması durumunda taşlanarak öldürülme (recm) cezasına çarptırılması şeklindeki ayırım ile zina eden bekârın ayrıca belli bir müddet sürgün edilmesi (Buhârî, "Hudûd", 21, 30-32; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23-25), şarap içene, sayısı tartışmalı olmakla birlikte sopa vurulması (Buhârî, "Hudûd", 2-4; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36), irtidad edenin öl-

dürülmesi (Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1; Şevkânî, VII, 216 vd.) cezaları ise Hz. Peygamber'in emir ve uygulamaları ile sabit olmuş, sonraki asırlarda da bu şekilde uygulanmıştır.(...)

b) Kısas. Kasten yaralama, sakat bırakma ve öldürme olaylarında suçlunun, işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılması ilkesine kısas denir. Kısas canda (kısâs fi'n-nefs) ve uzuvda (kısâs mâ dûne'n-nefs, kısâs fi'l-etrâf) olmak üzere iki bölüme ayrılmakta olup her iki şekli de Kur'an'da düzenlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm kısasın farz kılındığını ve kısasta hayat olduğunu (el-Bakara 2/178-179), Tevrat'ta da kısasın emredildiğini (el-Mâide 5/45), adam öldürmede maktulün velîsine kısası isteme yetkisi verildiğini (el-İsrâ 17/33), maktulün velîsi tarafından katilin affedilmesi halinde (el-Bakara 2/178) veya hataen adam öldürmelerde (en-Nisâ 4/92) diyet ödeneceğini belirtmektedir. Yine Kur'an, kasten adam öldürenin âhirette de uzun süre cehennem azabı ile cezalandırılacağını (en-Nisâ 4/93), hataen adam öldürenin kefâret olarak diyetten başka bir mümin köleyi âzat etmesi gerektiğini (en-Nisâ 4/92) bildirmektedir. Cinayetlerde kısas aslî ceza, diyet ise bedel ceza yani bir nevi tazminattır. Kefâret cezaî yönü de olan ek bir yükümlülüktür. Hadiste ayrıca, vârisi olduğu kişiyi öldüren kimsenin mirastan mahrum olacağı hükmü ek bir ceza olarak getirilmiştir (Tirmizî, "Ferâiz", 17). Kısas ve diyet şahsî hakların hâkim olduğu cezalardır.(...)

c) Ta'zîr. Had ve kısas cezası dışında kalan, yani naslarla belirlenmemiş olup takdir ve tayini kanun koyucuya bırakılmış bulunan cezalardır. Kur'an ve Sünnet temel bazı suçlar için zaruri ve sınırlı ölçüde cezaî müeyyide getirmiş olduğundan genelde dinî ve ahlâkî esasların korunması, hukuk düzeninin ve içtimaî disiplinin ihlâlinin önlenmesi, gerekiyorsa bunu sağlayacak cezaî tedbir ve müeyyidelerin geliştirilip uygulanması, müslüman toplumların kendi devir ve şartları içinde takdir ve tayin edecekleri bir husus olup devlete bu yönde geniş bir görev ve yetki alanı bırakılmıştır. Haddi gerektiren suçların dışında kalan fiillerin ne derece suç olduğu ve hangi tür müeyyide ile cezalandırılacağı İslâm'ın genel ilke ve gayeleri doğrultusunda belirlenir ve uygulanır. İslâm hukukçuları bu grup cezaların ölüm, celde, hapis, sürgün, kınama, tehdit, nasihat, tazmin ve malî ceza şeklinde verilebileceğini kabul ederler. Ancak hangi suç için hangi cezanın uygulanacağı ve bunun üst sınırının ne olacağı, ta'zîren ölüm cezasının cevazı gibi konularda farklı görüşler vardır.[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezanın Düşmesi

Suçlunun ölümü bedenî ve şahsî cezaları düşürürse de malî cezaları düşürmez, terikesinden ödenir. Suçun ve suçlunun cezalandırma için gerekli şartları taşıması halinde af, tövbe ve zaman aşımının cezanın düşmesinde ne derece rol oynayacağı hususu tartışmalıdır. Kısas ve diyet, maktulün yakınlarının affetmesiyle veya anlaşma ile düşer. Hadlerde ise toplum hakkı esas olduğundan kural olarak af ve sulh söz konusu değildir.(...)[1]

(1) DİA; [CEZA – Ali Bardakoğlu] c. 07; s. 470-478;

Cezbe

a. Ruhun coşku, hayret ve sevince kapılarak, sanki bedenden ayrıymış, hariç bulunuyormuş, cesetten çıkıyormuş gibi olması, heyecana gelmesi, kendinden geçmesi, vecit.[1][4][6][8]

b. Allah'ın kulunu manen kendi huzuruna çekmesinden doğan coşkunluk, kendinden geçmesi, vecd, istiğrak hali.[1][2][3][8] Allah'ın inayetiyle kulun çaba göstermeden ve zahmet çekmeden hakka doğru olan menzilleri katetmesidir. Diğer bir deyişle Hakk'ın, ezeli inayeti ile kulun bir çabası olmaksızın kulunu kendisine doğru çekmesi ve yaklaştırmasıdır. Cezbe yolu enbiya ve evliyanın yoludur.[5][7] Tasavvufta hakikate erişmek aşk ile cezbeye gelmek vasıtasıyla gerçekleşir. Derviş cezbe ile varlığını yok etmelidir.[6] Tarikat ehline göre, Allah'tan gelen bir cezbe, bütün insanların ameline bedeldir.[8]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA;
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(6) Pala, İskender. a.g.e.
(7) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(8) Akay, Hasan. a.g.e.

Cezbelenmek

Cezbeye tutulmak, coşkuyla kendinden geçmek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cezbike Ana Türbesi-Ortaasya

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 24

Cezzar

a. Çok öldüren, kan dökücü, zalim, gaddar, acımasız.[1][2][3]

b. Düşman öldüren, kahraman.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Chauchilla Mezarlığı – Peru

Yaklaşık 700 yıl boyunca kullanılan Chauchilla Mezarlığı, Nazca insanlarının gelişmiş mumyalama tekniklerini gözler önüne sermektedir. Mezarlıkta bulunan bedenlerin büyük kısmının saçları, bazılarının ise derileri hâlâ korunmaktadır.

(1) https://onedio.com/haber/dunyanin-dort-bir-yanindan-aklinizi-ucuracak-derecede-urkutucu-25-mezarlik-733955

Cibillat

Yaratılışlar, tıynet, huy, cibilliyet.[1][2][3][4][5] Doğuştan getirilen davranışlar.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Erginli, Zafer. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cibali Baba (Cebe Ali Hz.) Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.,
(2) Gider, Şenay. a.g.e., s. 69

Cibril

Dört büyük melekten Allah'ın emirlerini vahiy yoluyla peygamberlere getirmekle görevli olanı, Cebrail.[1][2][3][4]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cicaz

Şeytan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cife

a. Kokmuş ceset, leş, lâşe.[1][2][3]

b. Kokmuş bir ceset gibi iğrenç olan şey veya kimse.[1][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 25

Ciğer Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 603

Ciğer Dede Türbesi-İzmir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 279

Ciğı

a. Cin.[1]

b. Savaşan tarafların da kendi aralarında savaşan cinleri.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cihad

a. Savaş,[8] İslâm dininde kutsal savaş, İnsanların İslamiyet'i işitmeleri ve Müslüman olmakla şereflenmeleri, İslâm nizamını yeryüzünde hâkim kılmak, yüceltmek ve bu nizamı savunmak maksadıyla veya Müslümanların dinine, vatanına ve namusuna saldıran düşmanı defetmek, şerlerinden korunmak için, kâfirlerle din uğrunda ve Hak yolunda, Allah rızası için yapılan muharebe, savaş, gaza.[1][2][3][4][5][6][7]

b. Tasavvufa göre, salikin nefsini dizginlemesi için vermiş olduğu mücadele, bu amaçla çekilen çile.[8] İbadet, ahlak ve beşeri münasebetler konusunda titiz davranarak Allah'ın sevgili kulu olabilmek için çalışmak, çabalamak, kendi benliği ve nefsi ile mücadele etmek.[4]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(6) DİA; [CİHAD - Ahmet Özel] c. 07 s. 527-531; [CİHAD - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 531-534
(7) Akay, Hasan. a.g.e.
(8) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cihad Düşüncesi

Nefisle mücadele, İslâm'ı tebliğ ve düşmanla savaşma anlamında kullanılan terim.

Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" mânasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.

Cihad **Kur'ân-ı Kerîm'de** isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir; "cihad eden" anlamındaki mücahid ise iki âyette zikredilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "chd" md.). Bu âyetlerin bir kısmında (meselâ bk. et-Tevbe 9/41, 44, 81, 86) cihad kelimesinden doğrudan savaşın kastedildiği anlaşılmakta, bir kısmında da cihad "Allah'ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası" şeklinde özetlenebilecek olan genel anlamıyla geçmektedir.

Cihadla ilgili birçok **hadis** mevcut olup (bk. Wensinck, Mucem, "chd" md.) bunlar bazı müstakil eserlere konu olduğu gibi hadis mecmualarında da "kitâbü'l-cihâd" veya "fezâilü'l-cihâd" başlıkları altında toplanmıştır. Genel anlamda cihaddan ve faziletinden bahseden hadisler yanında kime karşı ve nasıl cihad yapılacağına dair çeşitli hadisler de vardır.

"Mücahid nefsiyle cihad edendir" (Tirmizî, "Fezâilü'l-cihâd", 2); "Mümin kılıcı ve diliyle cihad eder" (Müsned, III, 456); "Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihad edin" (Müsned, III, 124; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 17); "Cihadın en faziletlisi zalim sultanın yanında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13) meâlindeki hadislerle Hz. Peygamber'in, ümmetin içinde yapmayacakları şeyleri söyleyen ve emrolundukları şeyleri yapmayan nesiller ortaya çıkacağını haber vererek, "Kim onlarla eliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mümindir" (Müslim, "Îmân", 80) demesi, savaşa çıkmakta olan İslâm ordusuna katılmak için gelen birine annesinin ve babasının hayatta olup olmadığını sorarak hayatta olduklarını öğrenmesi üzerine, "O halde onlara hizmet yolunda -nefsinle- cihad et" (Buhârî, "Cihâd", 138; Müslim, "Birr", 5) buyurması ve Hz. Âişe'nin, "Ey Allah'ın resulü! Görüyoruz ki cihad amellerin en faziletlisidir; öyleyse biz de cihad etmeli değil miyiz?" diye sorması üzerine, "Sizin için cihadın en faziletlisi makbul hacdır" (Buhârî, "Cihâd", 1) şeklinde cevap vermesi, cihadın gerek kapsamını gerekse yöntemlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Buna göre cihad, hayatın gayesi olarak Allah'a kulluk etmek, Allah ve Resulü'nün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmaktan İslâm'ı diğer insanlara tebliğe, İslâm ülkesini ve müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunma ve bu konuda gerektiğinde savaşmaya kadar kapsamlı bir anlam taşımakta; kalp, dil, el ve silâh gibi beşerî aksiyonun ortaya konulduğu her vasıta ile yapılabilmektedir.

Hukukçular, ilgili âyet ve hadislerden hareketle cihadı bu en geniş anlamıyla ele alıp yorumlamaları ve nefse, şeytana, fâsıklara ve inanmayanlara karşı olmak üzere kısımlara ayırmaları yanında (meselâ bk. İbn Rüşd, I, 259; İbn Kayyim, Zâdü'l-meâd, II, 39-40; Şevkânî, VII, 236), *genel olarak "gayri müslimlerle savaş" şeklindeki özel mânasını ön plana çıkararak "Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşta elden gelen güç ve gayreti sarfetmek"* şeklinde tarif etmişler (Kâsânî, VII, 97;

İbn Âbidîn, IV, 121), bu anlamdaki cihadla ilgili hükümler üzerinde geniş olarak durmuşlardır.

Normal şartlarda cihadın farz-ı kifâye, umumi seferberliği (nefîr-i âm) gerektiren bir tehlike ve saldırı halinde ise farz-ı ayın olduğu konusunda müslüman hukukçular görüş birliği içindedirler. Ancak Şîa'dan Ca'feriyye mezhebine göre İslâm'ı tebliğ için düşman ülkesine yönelik olarak yapılan cihad, ancak mâsum imamın veya onun özellikle bu konuda yetkili kıldığı nâibinin iznine bağlıdır. Gaybet zamanında bu anlamda cihad söz konusu değildir. Düşmanın İslâm ülkesine saldırması halinde ise herhangi bir izne bağlı olmaksızın karşı konulur. (...)

Müslüman hukukçular, genel olarak cihadın anlamı ve hükmü yanında kâfirlere karşı cihadın hukuken meşrû olmasının sebepleri üzerinde de etraflıca durmuşlardır.(...)

İslâm hukukçuları, Kur'an ve Sünnet'te belirtilen esaslara göre gerek savaş öncesi ve savaş esnasında, gerekse sonrasında uyulması gereken kuralları kendi zamanlarındaki şartlar çerçevesinde en ince ayrıntılarına kadar inceleyip tesbit ettikleri gibi harbin meşrûluğu meselesini de tartışmışlardır. (...)

Buna göre İslâm hukukçularının çoğunluğu, savaşın meşrûiyet sebebinin düşmanın tecavüzü olduğunu, müslümanlara karşı savaşmayanlarla savaşmanın ve sadece Müslümanlığı benimsemediği için bir insanı öldürmenin câiz olmadığını belirtmiştir.

Şâfiîler'le onları destekleyen bazı fakihlere göre müslümanlardan veya antlaşmalı kimselerden başkası kalmayıncaya kadar *mümkün oldukça savaşın sürdürülmesi* gereklidir. Bu hukukçuların dayandığı başlıca deliller şunlardır:

1. "Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, hapsedin, bütün geçit yerlerini tutun" (et-Tevbe 9/5) meâlindeki âyet müslüman olmayanlarla savaşmayı, herhangi bir tecavüze karşılık verme şartına bağlamaksızın mutlak şekilde emretmekte ve harp sebebinin küfür olduğunu göstermektedir. Bu görüşü benimsemiş olanlar, müslümanlara kendileriyle savaşanlarla savaşmalarını emreden âyetin (el-Bakara 2/190) harbi mutlak olarak emreden âyetlerle neshedildiğini ileri sürerler.
2. Hz. Peygamber'in, "İnsanlarla, 'Allah'tan başka ilâh yoktur' demelerine kadar savaşmakla emrolundum" (Buhârî, "Îmân", 18; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 104) meâlindeki hadisi de gayri müslimlerle savaş sebebinin onların küfrü olduğunu göstermektedir. Çünkü burada ancak onların müslüman olmaları ile savaştan vazgeçileceği belirtilmiştir.
3. Küfür büyük bir suç ve aynı zamanda "münker"in en kötüsüdür. Bu sebeple onun devam etmesine izin vermek câiz değildir. Zira "mefsedet"in ortadan kaldırılması vâciptir; Allah'ı inkâr ise mefsedetin en büyüğüdür.

Savaşın mubah olmasını, inanmayanların *müslümanlara karşı harp açmalarına, düşmanlık ve tecavüzde bulunmalarına* bağlayan Hanefî hukukçularının dayandıkları deliller de şunlardır:

1. "Müşrikler sizinle nasıl topyekün savaşıyorlarsa siz de onlarla topyekün savaşın" (et-Tevbe 9/36); "Fitne kalmayıncaya ve din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık zulmedenlerden başkasına hiçbir düşmanlık yoktur" (el-Bakara 2/193) meâlindeki âyetlerin ilkinde İbnü'l-Hümâm'a göre müşriklere karşı girişilen savaş onların müslümanlara savaş açmaları sebebine dayandırılmış, ikincisinde ise savaş, gayri müslimlerin güç ve hâkimiyetlerini zayıflatarak müslümanları dinleri hususunda fitneye düşürmelerine engel olmak maksadıyla emredilmiştir (Fethu'l-kadîr, V, 189). Esasen savaşı ilk emreden, "Size savaş açanlarla Allah yolunda siz de savaşın, ancak aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez" (el-Bakara 2/190) meâlindeki âyet de savaş sebebinin yine savaş olduğunu göstermektedir (Debûsî, vr. 454b; İbn Teymiyye, s. 123).
2. Hz. Peygamber savaş sırasında bir kadının öldürülmüş olduğunu görünce, "Bu kadın savaşmıyordu" diyerek hoşnutsuzluğunu ifade etmiş, öncü birliklerin başında bulunan Hâlid b. Velîd'e haber göndererek kadın ve çocukların öldürülmemesini emretmiştir (İbn Mâce, "Cihâd", 30; Hâkim, II, 122; Beyhakī, IX, 91). Bu olay, yalnız kâfirlerin kötülüklerini ve müslü-

manlar üzerindeki her türlü olumsuz tesirlerini önlemek için savaşılacağını gösterir (Serahsî, X, 5). Eğer savaşın sebebi küfür olsaydı kâfir kadınların da öldürülmesi gerekirdi. Kadın fiilen savaşmadığı için öldürülmesinin haram olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gibi, dinden dönen kadının öldürülmemesiyle ilgili hüküm de kadının muharip sayılmamasıyla izah edilmiştir (Debûsî, vr. 202ᵃ-b; Radıyyüddin es-Serahsî, vr. 408b). Aynı sebebe bağlı olarak savaşta çocuk, yaşlı, kör ve hastalarla din adamları ve çiftçiler gibi savaşamayan veya fiilen muharip olmayanların da öldürülmeyeceği hükme bağlanmıştır.

3. Kalple ilgili bir durum olan inanmamanın zararı başkasına dokunmadığı için cezasının da dünyada değil âhirette verilmesi gerekir. Ancak inanmayan kimse müminlere savaş açtığı takdirde küfrünün zararı mâsum insanlara dokunmuş olacağından kendisine karşılık vermek vâcip olur (Debûsî, vr. 454ᵃ; Radıyyüddin es-Serahsî, vr. 381b; Kâsânî, IV, 3; Zeylaî, VI, 104).
4. "Fitne kalmayıncaya ve din de yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık zulmedenlerden başkasına hiçbir düşmanlık yoktur" (el-Bakara 2/193) meâlindeki âyet, harbin meşrû kılınmasındaki maksadın kulların Allah tarafından imtihan edilmeleri değil düşmanın şerrini müslümanlardan defetmeleri olduğunu göstermektedir (İbnü'l-Hümâm, V, 190). Buna göre savaş, ilâhî teklife muhatap ve onu yüklenmeye uygun bulunan insanın yok olmasına veya bünyesinin tahrip edilmesine yol açtığından İslâm hukukunda "li-aynihî hasen" değil "li-gayrihî hasen" kabul edilmiş, düşmanın üstünlük ve mukavemetini kırmak, bu suretle şerrini defetmek için meşrû kılınmıştır (Debûsî, vr. 200b; Radıyyüddin es-Serahsî, vr. 381b; Kâsânî, VII, 100).
5. İslâm'a göre prensip olarak insan mâsumdur (İbn Kayyim, Ahkâmü ehli'z-zimme, I, 11). Allah mahlûkatın yok edilmesini murat etmediği gibi onları öldürülmeleri için de yaratmamıştır. Debûsî bu hususta şöyle der: "Allah, emanetini yüklenecek olan insanı kanı mâsum olarak yaratmıştır; insan bu mâsumiyetle yaşar ve ilâhî emaneti bunun sayesinde yüklenip ifa edebilir. Dinin temel esasları konusunda sorumluluğun hem kâfir hem de müslüman için sabit olduğu hususunda hukukçular arasında görüş birliği mevcuttur. İnsan ancak işlediği bir suç sebebiyle öldürülebilir" (Debûsî, vr. 454ᵃ).
6. Kur'ân-ı Kerîm'de, kendileriyle savaşılan Ehl-i kitabın cizye vermesi halinde onlarla savaştan vazgeçilmesi emredilmiştir (et-Tevbe 9/29). Savaş onların küfrüne ceza olarak meşrû kılınmış değildir; maksat onların müslümanlarla barış içinde yaşamalarını sağlamaktır (a.g.e., vr. 203ᵃ). Bundan dolayı muharip kâfir (harbî), zimmî statüsüne girmeyi kabul edip fiilen savaşı terkettiği takdirde katlini gerektiren sebep ortadan kalktığı için öldürülmemektedir (a.g.e., vr. 209ᵃ; Radıyyüddin es-Serahsî, vr. 70b). Eğer müslüman olmayanlarla savaşın sebebi küfür olsaydı savaşın son bulması için âyette onların zimmî olmalarıyla yetinilmez, İslâmiyet'i kabul etmeleri şart koşulurdu.(...)

İslâm'ın bu hayat anlayışı Kur'ân-ı Kerîm'de, "De ki, şüphesiz benim namazım da ibadetlerim de hayatım da ölümüm de âlemlerin rabbi Allah içindir" (el-En'âm 6/162) şeklinde dile getirildiği gibi bir başka âyette de, "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inkâr edenler ise şeytanın (tâgût) yolunda savaşırlar" (en-Nisâ 4/76) denilmiştir.(...)[1]

(1) DİA; [CİHAD - Ahmet Özel] c. 07 s. 527-531; [CİHAD - Bekir Topaloğlu] c. 07; s. 531-534

Cihad Kapısı

Cennet kapılarının adlarından biridir.[1]

(1) Kesir, İbn, Ölüm Ötesi Tarihi, Kıyamet Âhiret Cennet Cehennem, s. 400

Cihan-Aferin

Âlemi, cihanı, dünyayı yaratan; Allah.[1][2][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cihân-ı Biçuni

a. Sebepsiz dünya.[1]
b. Ruhani dünya.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Cihan-ı Can

Ruhlar âlemi.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cihân-ı Gayb

Bilinmeyen dünya, öteki dünya.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cihan-ı Halk

a. Yaratılmışlar âlemi.[1] *Mahlûklar âlemine genel olarak cihan veya cihan-ı halk denir ve emir dünyasının mukabilinde kullanılır.*[1]

b. Varlıklar şeklinde, belirtiler suretinde ortaya çıkan zuhur, tecelli mertebesi.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cihan-ı Subhani

Lâhut âlemi, en yüce melekût, melekût-i âlâ.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Cihan

a. Dünya, yeryüzü.[2][4][5][6]

b. Yaratılmış olan şeylerin bütünü, evren, âlem, kâinat, kosmos.[2][3][4][5][6]

c. Dünyada yaşayan insanların hepsi, bütün insanlar, herkes.[2][3]

d. Başlı başına kendine has özellikleri olan âlem.[3]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cihandan el çekmek

Ölmek.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cihangir Türbesi-Pakistan

(1) DİA, Cilt. 7 s. 539

Cihangirbey Türbesi-Mardin

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 23,
(2) Koçoğlu, Yusuf. "Mardin İli'nin Turizm Potansiyeli." Yük. Lis. Tz. Fırat Ün. Sos. Bilm. Enst. Elazığ (2006). s. 44

Cihanoğlu Türbesi-Aydın

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e. s. 23

Cihaz

a. Ölünün kefeni.[1][4]

b. Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, kaldırılması için gerekli olan malzeme.[2][3]

c. Tarikatlarda kullanılan taç, hırka, kemer gibi eşya.[3]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cihet-i Bedeniyye

Yapılması için eğitimine gerek olmayan kayyumluk, ferraşlık, türbedarlık gibi hizmetler.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Cildin tazelenmesi

Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın ayetlerine karşı nankörlük edenlerin, pek yakında bir ateşe sokulacakları, ateşte ciltleri, yani derileri yanıp piştikçe, azâbı tatmaları için kendilerine yeni deriler verileceği belirtilmektedir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4, s. 390

Cimcime Sultan Türbesi-Erzurum

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 23,
(2) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 43

Cimcime Sultan Türbesi-Ankara

(1) Erdoğan, Abdülkerim.6. a.g.e. s. 44,,
(2) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 142

Cimpir

Cin, hortlak.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cin

a. Ateşten yaratılmış -ateşin alev kısmından-, beş duyu organıyla idrak edilemeyen, ancak insanlar gibi yiyip içebilen, evlenip çoğalabilen ve ilahi emirlere uymakla yükümlü olan, latif cisimlerden ibaret, insan ölçülerinin üstünde akla sahip olan ruhani varlıklardır. Mümin ve kâfir olanları vardır. Çeşitli biçimlere girerek, ancak kendileriyle ilgi kuranlara veya istedikleri kimselere göründüklerine ve olağanüstü sayılan bazı işleri yapacak güce sahip bulunduklarına inanılmaktadır. Cin, kelime olarak çevik yılan, alev, delilik, göze görünmezlik, örtme gibi anlamlarla da ilgilidir. Yaratık, mahlûk, ecinni.[1][2][3][4][5][6][8][9][10][11][12]

b. Masallarda geçen ve kimi inanışlara göre, doğaüstü güçlere sahip iyilik ve kötülük de yapabilen yaratık.[4][7]

c. Akıllı ve zeki kişi.[4]

d. Maddeden mücerred, soyutlanmış varlıklar, şekil ve surete sahip olabilen, aydınlık nur sahibi ruhanî ayırt edici akıllardır. Bunlara "melâike" [melekler] denir. Yer kaplamazlar, hiçbir mekânda bulunmazlar. Hususi bir şekilleri yoktur. Eğer bir şekil içinde ortaya çıkarlarsa, o ince ve latif bir sırdır. Buna göre nâri hammaddesi ateş olan ruhanî kuvvetlere cin denir.[14] İslâm bilginlerinden bir kısmına göre cinn, gözden gizli varlıklara denir. Bu anlamıyla bütün ruhsal varlıklar yani melekler, ruhlar, şeytanlar, cinn tabiri içine girer. Buna göre melekler de cin grubundadır. Fakat bir kısım bilginlere göre melekler cinlerden ayrı bir gruptadır.[13]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) DİA; [CİN - M. Süreyya Şahin] c. 08; s. 8-10; [CİN - Ahmet Saim Kılavuz] c. 08; s. 10-11
(6) Pala, İskender. a.g.e.
(7) Püslüllüoğlu, Ali. a.g.e.
(8) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(9) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(10) Akay, Hasan. a.g.e.
(11) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.
(12) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(13) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 4, s. 405-406;
(14) Erginli, Zafer. a.g.e.

Cin Düşüncesi

Duyularla idrak edilemeyen ve insanlar gibi ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan varlık türü.

Sözlükte "örtmek, örtünmek, gizli kalmak" anlamındaki cenn kökünden türeyen bir isim olup tekili olan cinnî "örtülü ve gizli şey" mânasına gelir. Terim olarak "duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü" anlamına gelir.

Cinlerin atalarına cân adı verilir. Gul, ifrit gibi çeşitli türlerden oluştuğu kabul edilen cinler eski Araplar'da bazan hin kelimesiyle ifade edilmiştir. Farsça'da cin karşılığında *perî ve dîv* kelimeleri kullanılır.(...)

Cin kelimesinin melekleri de kapsayacak şekilde insan türünün karşıtı olan *görünmez varlıklar* için kullanılan genel bir anlamı da vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de İblîs'in melekler arasında zikredilmesi (el-Bakara 2/34) bundan kaynaklanmaktadır. "Görünmeyen varlık" anlamında her melek cindir, fakat her cin melek değildir. Bununla birlikte İslâm âlimleri meleklerin cinlerden ayrı bir tür olduğunu belirterek cin kelimesinin insan ve melek dışındaki üçüncü bir varlık türünün adı olarak kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "cin" md.).

el-Cin adıyla müstakil bir sûrenin bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'de *cinne, cân ve cin* kelimeleri geçmektedir. Bunlardan "delilik" anlamındaki cinne üç yerde "cin topluluğu", cân iki yerde "yılan", beş yerde "cin" anlamına gelmektedir. Yirmi iki yerde geçen cin kelimesi de melek ve insan dışındaki üçüncü varlık türü karşılığında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "cân", "cin", "cinne" md.leri).

Cin kelimesi sözlük ve terim mânalarıyla çeşitli hadislerde de yer almaktadır (bk. Wensinck, Mucem, "cnn" md.).

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre cinler de insanlar gibi Allah'a kulluk etmeleri için yaratılmıştır. Cân insan türünün mevcudiyetinden önce yakıcı ve her şeye nüfuz edici ateşten (*nâr-ı semûm, mâric*) halkedilmiştir.

Cinlere de peygamber gönderilmiş, bir kısmı iman etmiş, bir kısmı kâfir olarak kalmıştır. Son peygamber Hz. Muhammed insanlara olduğu gibi cinlere de ilâhî emirleri tebliğ etmiştir.

Cinler insanlara nisbetle daha üstün bir güce sahiptirler. Meselâ kısa sürede uzun mesafeleri katedebilir, insanlarca görülmedikleri halde onlar insanları görür, insanların bilmediği bazı hususları bilirler; fakat gaybı onlar da bilemezler. Gökteki meleklerin konuşmalarından gizlice haber almak isterlerse de buna imkân verilmez. Evlenip çoğalırlar.

İblîs de cinlerdendir ve insanların yanı sıra cinlerden de yardımcıları vardır. Bazı cinler Hz. Süleyman'ın emrine girerek ordusunda hizmet görmüş, mâbed, heykel, büyük çanak, kazan gibi nesnelerin yapımında insanlarla beraber çalışmışlardır.

Hadislerde de cinlerle ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır. Her insanın yanında bir cin bulunduğunu, cinlerin müminlere vesvese vermeye çalıştıklarını, ancak Kur'an okunan yerde etkilerini kaybettiklerini ifade eden hadislerdeki cinler, Kur'ân-ı Kerîm'de "cin şeytanları" (el-En'âm 6/112) olarak kendilerinden söz edilen kötü cinler olmalıdır. Kulak hırsızlığı yapmak suretiyle gökten haber alan ve doğru yanlış öğrendiklerini arkadaşları vasıtasıyla sihirbaz veya kâhinlerin kalplerine ulaştıran cinler de aynı grupta mütalaa edilebilir.

Hz. Peygamber cinlerle konuşmuş, hatta rivayete göre namazını bozmaya çalışan bir cini yakalamış ve onu ashaba göstermek için bir yere bağlamak istemişse de daha sonra bundan vazgeçip serbest bırakmıştır. Diğer bir rivayete göre Resûl-i Ekrem geceleyin bir grup cinle bir arada bulunmuş, onlara Kur'an okumuş, sabah olunca da durumu ashabına anlatıp yaktıkları ateşin kalıntılarını kendilerine göstermiştir.

Cinlerle ilgili âyet ve hadislerin yorumu İslâm literatüründe kendine has bir yer işgal etmiş, ayrıca cinlere ve şeytanlara tesir edip onları itaat altına alma yollarını konu edinen ve "*ilmü'l-azâim*" adı verilen bir ilim dalı da teşekkül etmiştir. Bu işlerle meşgul olanlara Türkçe'de cinci denilmiştir.

İslâm kaynaklarında cinlerin mahiyeti ve mevcudiyeti, özellikleri, insanlarla ilişkileri, peygamberleri, âhiretteki durumları gibi hususlar onlarla ilgili tartışmaların ana konularını oluşturmuştur.(...)

Kelâm âlimleri (...) cinlerin mahiyeti konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir. Bunları iki noktada toplamak mümkündür.

1. Cinler kendi başına kaim olan gayri maddî cevherlerden oluşur.(...)
2. Cinler maddî cevherlerden oluşur.(...)

Kur'an'da verilen bilgilere dayanılarak cinlere peygamber gönderildiği noktasında İslâm âlimleri arasında ittifak (...) vardır.

Âlimlerin çoğunluğu ise cinlere kendi türlerinden peygamber gönderilmediği, insanlara gönderilen peygamberlerin aynı zamanda cinlerin de peygamberleri olduğu görüşündedir.(...)

İslâm âlimlerine göre cinler mutlak gaybı bilmemekle birlikte uzun süre yaşadıkları ve meleklerden haber sızdırabildikleri için insanların bilemediği bazı hususlara vâkıf olmaları mümkündür. Bunun dışında cinlere ilişkin âyetleri yorumlayarak cinlerin insanlar gibi doğan, yiyip içen, evlenip çoğalan, ölen ve hatta insanlarla ilişki kurabilen varlıklar olduğu âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilir.(...)

İnsanların cinleri görüp göremeyecekleri hususu tartışmalıdır.(...)

Cinlerin insanlarla ilişkileri ve birbirlerine karşı etkileri hususunda da âlimler arasında görüş birliği yoktur. Ehl-i sünnet âlimlerine göre insanlarla cinlerin birbirlerine tesir etmeleri mümkündür. Zira Kur'an'da, faiz yiyenlerin kıyamet günü şeytanın çarptığı kimselerin kalkışı gibi kalkacakları belirtilmiş (el-Bakara 2/275), bir hadiste de şeytanın insan bedeninde kanın dolaştığı gibi dolaştığı bildirilmiştir (Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bedü'l-halk", 11).(...)

İslâm âlimleri, cinlerden kâfir olanların cehennemde zemherîr (şiddetli soğuk) türünden veya daha başka azap çeşitleriyle cezalandırılacağını kabul etmelerine karşılık mümin olanlarının

cennetle mükâfatlandırılması konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğa göre ilâhî buyruklara itaat eden mümin cinler cennete girecektir. Ebû Hanîfe başta olmak üzere diğer bazı âlimler ise mümin cinlerin cehennemden kurtulmak suretiyle mükâfatlandırılmış olacağı, fakat cennete giremeyeceği ve nihayet hayvanlar gibi yok edileceği görüşündedirler. A'râfta bulunacaklarını söyleyenler de vardır. Cennetle ilgili olarak Kur'an'da ve hadislerde yer alan birçok nas cinlere dair herhangi bir ifade taşımamaktadır.(...)[1]

(1) DİA; [CİN - Ahmet Saim Kılavuz] c. 08; s. 10-11

Cin Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş ikinci sûresi.(...)

Sûrenin muhtevası Allah'ın birliği, yüceliği, gizli âşikâr her şeyi hakkıyla bildiği, cinler hakkında abartılmış bilgi ve inançların yanlışlığı ve asılsızlığı, Kur'an vahyinin cinler üzerindeki etkisi ve âhiret hayatının kesin olduğu gibi hususlardır. Bu gerçekler, sûre içindeki çok kesin ifadelerle gözler önüne serilmiştir. Buna göre cinlerin de mümini, kâfiri, iyisi ve kötüsü vardır. Allah'a inanmayan cinler de tıpkı insanların kâfirleri gibi cehennemin yakıtı olacaklardır. İnanan insanların onlardan çekinmesine gerek yoktur. Çünkü onlar, Allah'a sığınanlara ve O'nun koruduklarına hiçbir zarar veremezler, kendilerine sığınanlara da bir fayda sağlayamazlar. Zaten Kur'an geldikten sonra cinler eskisi gibi etkili olamamaktadır. Cinlerin gaybı bildikleri ve her şeyden haberdar oldukları sanılmamalıdır. Allah, murad ettiği peygamberler hariç, kendi gayb bilgisine kimseyi muttali kılmamıştır. Âhiretteki azap ve mükâfat dahil olmak üzere Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği her şey gerçekleşecektir.

Sûrenin **ilk yarısında** cinlerin diliyle ifade edilmiş olan dinî gerçekler, **ikinci yarısında** ya doğrudan ilâhî ifadeler şeklinde veya Hz. Peygamber'e söyletilmek suretiyle tekrar dile getirilir. İlk bakışta aynı şeyleri tekrar eder nitelikte görünen bu ikinci grup âyetin sûrede yer alışı, vahiy bilgisinin -cinlerin elde ettikleri de dahil- her türlü bilgi ve habere üstünlüğünü vurgulama ve sıradan bir bilgi olmadığını belirtme hikmetine bağlı olmalıdır. Nitekim ilk çağlardan beri cinlerden bilgi toplama peşinde koşanlar ve bu uğurda ömür tüketenler, bütün insanlığın değil bir tek insanın hidayetine yetecek kadar bilgi birikimi elde edememişlerdir. Ortaya koydukları bazı bilgi kırıntıları ise son derece çelişkili ve tutarsız şeylerden ibarettir.(...)

Cinlerin insan türünü etkilediği ve onların sağlığına zarar verdiği inancıyla, cin şerrine mâruz kaldığı kabul edilen bazı hastaların üzerine Cin sûresinin kırk bir defa okunması, sûre içinde beş defa tekrarlanan "ahadâ" kelimelerinde hastaya üflenmesi bazı yörelerde benimsenen bir usuldür. Ancak İslâm literatüründe bununla ilgili olarak güvenilir herhangi bir kayıt mevcut değildir.

(1) DİA; [CİN SÛRESİ - Emin Işık] c. 08; s. 11

Cin Tarihi

Cinlerin mahiyetleri, değişik varlık kalıplarına girerek görünmeleri, barındıkları yerler, insanlarla münasebetleri, iyi veya kötü tesirleri, adlandırılmaları çeşitli ülkelerin dinî ve din dışı literatürlerinde geniş bir yer tutar.

Eski Asurlular ve Bâbilliler arasında toplumun her kesiminde kötü ruh ve cinlere inanılırdı. Bâbilliler bu inançları Sumerler'den aldıklarından bu hususta kullandıkları kelimeler de Sumerce idi. Asurlular'ın *edimmu* dedikleri kötü ruhlar, öldükten sonra kendileri için âyin yapılmaması ve yeterli takdime sunulmaması yüzünden dünyaya geri döndüğüne inanılan *ölü ruhları* idi. Bunların insanlara musallat olduklarına inanılmış ve uzaklaştırılmaları için çeşitli çarelere başvurulmuştu.

Asurlular'da ve diğer **Sâmî kökenli kavimler**de yaratılışları insanlardan farklı olan cinlerin değişik sınıfları bulunmaktaydı. Bunlardan *utukku* denilen bir grup çölde tuzak kurup insanlara musallat olmak için bekleyen, denizde, dağda, mezarlıkta yaşayan kötü ruhlardan oluşmaktaydı. *Gallû* denilen ve daha az tanınan diğer bir grup da görünüşte cinsiyetsiz cinlerden meydana gelmekteydi. *Rabisu* adı verilen başka bir cin sınıfının gizlice dolaşıp insanlara tuzak kurduğuna inanılırdı. Ayrıca *labartu* denilen dişi cinlerin de içinde yer aldığı üçlü bir cin grubunun zararından özellikle çocukları korumak için boyunlarına afsunlu tabletlerden muska asılırdı.

Sâmî kavimleri arasında insana benzemeyen bu cin sınıflarından başka bir de yarı insan görünüşündeki cinlere inanılmaktaydı. Birer canavar olarak göründüğüne inanılan bu cinler *lilu, lilitu, ardat lili* diye üç sınıfa ayrılırdı. Bunların ilki erkek, diğerleri ise dişi cinler kabul edilirdi.

Eski Mısırlılar'da, Asurlular veya Hintliler'de olduğu kadar çok sayıda ve çeşitte cin görülmez. (...) Ölüler Kitabı'nda anlatıldığına göre özellikle yılan, timsah ve maymun şeklindeki cinler öteki dünyaya sık sık gidebilirdi. Gökle ilgili cinler kuş şeklindedir. Eski Mısır halkı cinlerin delilik, sara gibi hastalıklara sebep olduklarına, büyücülerin cinleri kullanarak insanlara korkunç rüyalar gösterdiklerine, insanlara ve hayvanlara zarar verdiklerine inanırlardı.

Eski Yunanlılar'da *daimon* ikinci derecede tanrılara verilen bir isimdi. Yunan mitolojisinde bu kelime insan üstü varlıklar için kullanılır. Ancak daimonlar da insanlar ve melekler gibi Tanrı tarafından yaratılmış, iyisi kötüsü bulunan varlıklar olarak görülmüştür. Batı dillerinde cin için kullanılan demon kelimesi, Tanrı ile insan arasında aracılık yapan yarı tanrı bir varlık anlamında Ortaçağ sonlarının Latince'si yoluyla Yunanca daimondan gelmiştir. Homer bu kelimeyi *theos* ile eş anlamlı olarak kullanır.

Greko - Romen devresinin sonlarında daimon Latince *genius* gibi genellikle yarı tanrı, yarı insan yahut ikinci dereceden ruhlar, özellikle çiftlik ve evleri, malı mülkü koruyan ruhlar için kullanıldı. Daha sonra kelimenin anlamı değişikliğe uğradı ve insanları tâciz eden, onları bedenî veya zihnî zarara uğratan, fenalığa iten kötü ruhları ifade etmeye başladı.(...) Eski Roma'da genius (müennesi juno) kelimesi uzun bir gelişmeden sonra bazan ruhu, bazan da ölülerin ruhlarını ifade etmeye başladı; nihayet bu kelime evi ya da yeri koruyan cin için kullanıldı.

Eski Slavlar'ın ruhlara ve cinlere olan inançları günümüze kadar gelmiştir. Bu varlıklar rüya, hastalık, ev ve tabiatla ilgiliydiler.

Eski Keltler'de iyi veya kötü tabiatlı cinlere inanılırdı. Bunlar mağaralarda, çukur yerlerde, ormanların derinliklerinde yaşayan varlıklardı.

Eski Germenler'de ruhlar ve ruhlara benzeyen varlıklar, hortlaklar arasında tam bir ayırım yapmak güçtür. Germen mitolojisinde ölü ruhları yanında rüya ve trans halinde insandan ayrılıp başkasına zarar veren ruhlardan da söz edilir. Evi koruyan ruhlar, ırmaklarda, çaylarda, kuyularda, ormanlarda, dağların içinde veya üstünde yaşayan cinnî varlıklar da onların inançları arasındadır. Bu ruhlar ve cinler yağmur, şimşek ve gök gürültüsüne sebep olurlar.

Batıda olduğu gibi doğuda da ruhlar ve cinler konusu her zaman önemini korumuştur.

Çinliler'de *kuei* (cinler) ve shen (ruhlar veya tanrılar) telakkisi bütün Çin görünmezler âlemini kapsar. Kuei, ölünce görünen âlemden görünmeyen aleme gitmiş insan ve hayvan ruhlarıdır. Bunların yaşayanları aldatmak, zarara sokmak için insan yahut hayvan şekline girebileceklerine inanılır. Ayrıca dağlar, ırmaklar, kayalar, ağaçlar vb. yerlerde oturan ya da onlarla irtibatlı olan tabiat üstü varlıklar da kuei kelimesiyle ifade edilir. Çin folklor ve literatürü cinlerin ve ruhların yaptıklarıyla doludur. Bu korkulan varlıklarla ilgili inançlar geniş çapta taoizm kaynaklıdır.

Bununla beraber **Budizm Çin'e gelince** bu dindeki görünmeyen iyi ve kötü varlıklar inancı da buna eklenmiştir. Çinliler cinlerin her yerde bulunduğuna, onların ölüleri canlandırabileceklerine, mezarları, yol kavşaklarını ve akrabalarının evlerini sık sık ziyaret ettiklerine inanırlar. Onlara göre cinlerin bir kısmı Yen-lo Wang'ın emrinde *cehennemde ölülerin cezalandırılmasında görevli olarak o âlemde*, bir kısmı gökte, bir kısmı da ancak geceleyin gözükerek insanlar arasında yaşarlar.

Çin'de özellikle **taoist rahipleri** cinlerin kötü etkilerinden korunmak için muskalar, tılsımlar, afsun ve tütsüler, okuma ve üflemelerle ve bazı tâlimatlarla tedbirler alırlar. Birçok zihnî ve bedenî hastalık cinlerden bilinir. Cin zaptetme, talihin açılması için ata ruhları ve iyi ruhlarla haberleşme yaygındır.

Çin'de taoist ve Budist halk mâbedleri bu gibi işleri rahiplerin yürüttüğü merkezler olarak kullanılır. Konfüçyüsçülük böyle faaliyetlere karşı çıkmıştır.

Japonlar'da da görünmeyen varlıklar, hayvan ve insan ruhları, hortlak, hayaletler ve cinlerle ilgili

inançlar vardır. Japonlar bu konuda Çinliler'den etkilenmişlerdir. Genellikle tilki, porsuk gibi hayvan ruhları şeklinde insanda etkinlik gösterdiğine inanılan kötü ruhları ve cinleri çıkarmak için çeşitli yöntemler kullanılır. Nichiren mezhebinin böyle tedavi işlerinde ayrı bir yeri vardır. Tokyo yakınındaki Nakayama köyü bu konuda çok meşhurdur. Bu köyde Nichiren mezhebine ait bir mâbedde her çeşit kötü ruh ve cin tedavisi yapılır.

Hindistan'da en eski zamanlardan beri tanrılar, görünmeyen varlıklar, bu arada insanlara daha yakın varlıklar arasında cinlerle ilgili mitolojik anlatımlar bulunmaktadır. En eski Hint kutsal metinleri olan Vedalar'da görünmeyen cinnî varlıklar iki gruba ayrılmaktadır. İnsanlara iyi davranan birinci gruptakiler gökte bulunur; düşman olanlarsa yeryüzünde, mağaralarda ve yer altında yaşar. Bunlar insanlarla birlikte hayvanlara da *hastalık, sıkıntı ve ölüm getirirler, hatta ölüm ötesinde bile insanların ruhlarını tâciz ederler.(...)*

Hint mitolojisindeki bhutalar, genellikle ölülerin yakıldığı yerlerde bulunduğuna inanılan cinler veya hortlaklardır. Kırmızı gözlü, duman gibi vücutlu, kanlı keskin dişli ve korkunç pençeli olarak düşünülen *pisakalarla yatudhanalar ve rakşasalar* bir üçlü oluştururlar. İnsanlara ölüm ve hastalık verdiğine inanılan bu varlıklardan pisakalar insan yiyen cinler olarak da bilinir. Hindistan'ın kuzeybatısında bu adla anılan ve yamyam olarak bilinen bir kabile de vardır.

Pisakalar **Budizm'de** de geçer. Yakhalar da pisakalar gibi Budist kutsal metninde geçen, ıssız yerlerde yaşayan vahşi bir hayvan ya da kuş şekline bürünerek meditasyondaki rahip ve rahibeleri rahatsız eden, korkutan cinlerdir. Budizm'de *Mara*, kökü cin olan şeytan gibi kutsal hayatı isteyenlere düşman bir varlık olarak kabul edilir. Pali metinlerinde Buda ile Mara arasındaki mücadelelere yer verilir. Onun insan veya hayvan şekline girebildiğine inanılır. Böyle tek bir kötü varlık anlayışı Hint dinlerinde yalnız Budizm'de vardır.(...)

Zerdüşt eski İran'ın *deva* denilen tanrılarını cin saymıştı. Zerdüştçü düalizmde kötülüğün prensibi Gathalar'da *druj* (yalan) diye adlandırılmıştı. İyilikle kötülük arasında bitmez bir mücadele vardır. Cinler bu kötü düşünceden, hile ve yalandan ortaya çıkıyordu. Bundahişn denilen Pehlevî dilindeki eski bir dinî metinde cinleri ve zararlı hayvanları Ehrimen'in (Zerdüşt zamanında Angramainyu), yani kötü gücün (şeytan) yarattığına yer verilir. Zerdüşt cinlere kurban kesilmesini yasaklamıştı. Daha sonra cinlerle ilgili tasnifler yapıldı. Buna göre baş cin *Aesma* şiddet, soygunculuk ve şehvet işlerini yürütür (İbrânîce Tobit'te Asmodoeus olarak geçer). Eski İran cinleri erkek cinsiyetine sahiptir. Ancak drujdan gelme dişi cinler de vardır. Cinler karanlık ve kirli yerleri, şimdiki Hindistan Parsileri'nde görülen ve dakhma denilen ölü kulelerini sık sık ziyaret ederler. Zerdüştî efsanelerde Azhi Dahaka gibi omuzlarından iki yılan çıkan cinnî devler geçer. Zerdüştî eskatolojide Ohrmazd'ın (önceleri Ahura Mazda) Ehrimen'i yenmesinde cinler de yer alacaktır. Yine eski İran'da Zerdüşt öncesinde kültü bulunan ve Zerdüşt'ten sonra Mecûsîlik'te Zerdüştîlik'le birleştirilen Zurvanizm'de şehvet, Âz adlı dişi bir cinle sembollendirilmişti. Âz Maniheizm'e de geçmiştir.

Türkler'in müslüman olmadan önceki inançlarına göre bütün dünya ruhlarla doludur ve dağlar, göller, ırmaklar hep canlı nesnelerdir. Tabiatın her tarafına yayılmış olan bu ruhlar iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Tanrı Ülgen'in emrindeki iyi ruhlar hem onun hizmetini görmekte hem de insanlara yardımcı olmaktadır. Bu ruhlardan Yayık, Ülgen'le insanlar arasında aracılık yapmakta, Suyla insanları korumakta ve ileride olacak şeyleri onlara haber vermekte, Ayısıt ise bereket ve refah sağlamaktadır. Diğer taraftan yer altı dünyasının prensi olan Erlik'in emrindeki kötü ruhlar ise insanlara her türlü kötülüğü yapmakta, onlara ve hayvanlara hastalık göndermektedir. Erlik'in karanlık dünyasına mensup bu ruhlara kara nemeler veya yekler denilmektedir ki *yek* Uygurca dinî metinlerde "şeytan" anlamındadır. Kötü ruhlar arasında daima kavga, ihtilâf ve savaş olmakta, hastalık, ölüm ve yaralar onlar tarafından yapılmaktadır. Her türlü hastalık ve kötülüğün sebebi sayılan bu cinler şaman tarafından hasta bedenlerden uzaklaştırılmaktadır (İnan, s. 22-72; ER, XIII, 214).

İslâm öncesi Arap toplumunun inancında ruhlar âleminin, iyi ve kötü güçlerin önemli bir yeri

vardı. Bazı taş ve ağaçlarda, kuyu, mağara ve benzeri yerlerde insan hayatına tesir eden varlıkların mevcudiyetine inanılıyordu. Ruhlar âleminin iyi ve faydalı olanlarını meleklerle cinlerin bir kısmı, kötü ve zararlı olanlarını da şeytanlar ve cinlerin diğer kısmı teşkil ediyordu. Câhiliye Arapları cinleri yeryüzünde oturan ilâhlar olarak kabul ediyor, meydana gelen pek çok olayı onların yaptığına inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre Kureyşliler, *cinlerle Allah arasında soy birliğinin olduğunu* ileri sürüyor (es-Sâffât 37/158), cinleri Allah'a ortak koşuyor (el-En'âm 6/100) ve cinlere tapıyorlardı (Sebe' 34/41).

Câhiliye Arapları cinlerin de kabile ve gruplar halinde yaşadıklarına, birbirleriyle savaştıklarına, fırtına gibi bazı tabii olayların cinlerin işi olduğuna inanıyorlardı. İnsanları öldürdüklerini, kaçırdıklarını, bazı cinlerin ise insanlara yardım ettiklerini, cinlerle evlenen insanların olduğunu kabul ediyorlardı. Cinlerin başta yılan olmak üzere çeşitli hayvanların sûretine girdiklerine, genellikle tenha, kuytu ve karanlık yerlerde yaşadıklarına, insanlar gibi yiyip içtiklerine, hastalıkları onların getirdiğine, delilerin cinlerin istilâsına uğramış kişiler olduğuna inanılıyordu (Câhiz, VI, 164-265; Cevâd Ali, VI, 705-730).

Yahudilik'te Bâbil sürgünü öncesi döneminde genel olarak melekler Mezopotamyalılar'dan, Ken'ânîler'den geçme münferit cinnî - ilâhî varlıklar (bel, leviathan gibi) ve kavramlar olsa da bu devrede cinlere ve kötü ruhlara inancın İsrailli'nin hayatında fazla bir rolü bulunmamaktaydı. Ancak dış etkilerle, özellikle İran'ın düalist sisteminin tesiriyle iyi ve kötü varlıklar arasında ayırım başlamış, kötü varlıklar arasında kötü cin ve ruh anlayışı ortaya çıkmıştır. Rabbiler devresi Yahudiliğinde (Rabbinik Yahudilik'te) cinler Aggada'da (Haggadah) ileri derecede, Halakha'da ise nisbeten önemli bir duruma sahiptir.

Yahudi kutsal kitabında iyi olsun kötü olsun bütün ruhanî, mânevî varlıkların Tanrı'nın kontrolünde olduğu belirtilir (II. Samuel, 24/16-17). Bu metinlerde şeytan bile insanların Tanrı'ya itaatleri konusunda bir hizmetçi ve elçi olarak (Eyub, 1/6-12; 2/1-7), yahut ilâhî mahkeme önünde onların sınırı aştıkları noktalarda bir davacı olarak görülür (Zekarya, 3/1-2). Bununla beraber halk inanışlarının kutsal kitabı etkilemesine örnek olarak görülebilecek "*şedim*" (kötü ruhlar, Tesniye, 32/17) veya "*lilit*" (İşaya, 34/14) gibi deyimler de vardır. Bunlardan şedim putperestlerin tanrıları Seirim ile (Levililer, 17/7), lilit ise Mezopotamyalılar'ın Lilitus'u ile bir tutulur. Bu putperest tanrıları satir (yarı insan, yarı keçi) ve tüylü olarak tasvir edilmekteydi (İşaya, 13/21). Bunlar yahudilerce harabelerde bulunduğuna inanılan cinnî varlıklar haline dönüştürülmüştür. Ayrıca yine önemli iki cinnî şahsiyet de Kippur denilen, kefâret günü günah keçisinin salıverildiği çöllük yerlerde yaşayan ve Levililer'de (16/8) adı geçen *azazel* ile kutsal kitap sonrası yahudi menkıbelerinde geçen, çocuklara saldırması ve Âdem'in ilk karısı olmasıyla bilinen dişi cin *lilith*tir (lilit'in müennesi). Eski Ahid veya yahudi kutsal kitabında ağrı ve felâket veren (II. Samuel, 1/9), kan emici (Süleyman'ın Meselleri, 30/15) cinlerden de bahsedilir.

Yahudilerde Bâbil sürgünü sonrası dinî literatüründe cinlerle ilgili anlatımların çoğaldığı görülmektedir. Sonraki kutsal metinlerde, apokrif eserlerde ve halk menkıbelerinde, özellikle kabala denilen mistik gelenekte şekilsiz ve gölge gibi cinler, adları, özel görevleri bulunan birçok önde gelen cinlerle birlikte tasvir edilmekte; yarı melek, yarı insan olarak ıssız yerlerde yaşayan, geceleri hünerlerini gösteren varlıklar kabul edilmekteydi. Bunlar, bedenî ve malî felâket ve musibetlerle insanları ziyaret edip onları Allah'ın yolundan saptıran varlıklar olarak düşünüldü. Böylece İran etkisiyle cinler sadece rahatsızlık, hastalık veren değil aynı zamanda kötülüğe sevkeden kötülüğün başı şeytanın emrindeki varlıklar olarak düşünülmeye başlandı. Bu temayül özellikle apokrif metinlerde görülmektedir.(...)

Klasik Yahudilik'teki cin kavramının genel mahiyetini en iyi Leviathan örneklendirebilir. Leviathan, Habeşliler'in yedi başlı dişi deniz canavarı, daha eski kökeniyle Bâbilliler'in Tiamat'ı ya da Ken'ânîler'in Lotan'ı ile eş tutulabilen bir kötülük kaynağıdır; cinnî bir çöl varlığı olan Behemoth (Eyub, 40/15) ve Rahab ile de (İşaya, 51/9; Eyub, 9/13; 89/10) yakından ilgilidir.

Ortaçağ Yahudiliğinde ve kabalist gelenekte cin-

ler önemli bir yer işgal etmişse de XVII. yüzyıldan sonra bu literatürde geçmeyen dibbuk denilen ayrı bir cinnî varlık anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu varlık günahları dolayısıyla yeryüzünde dolaşmayıp yaşayan bir insana girerek onu saptırır. Dibbuku uzaklaştırmak özel dinî âyinleri gerektirir.

Yahudilik'te şeytanın cennetten kovulması (Eyub, 1/2), cinlerin başına geçmesi, sonunda Mihael ve semavî ordu tarafından mağlûp edilmesi (Vahiy, 12/7 vd.) önemli bir olaydır. Hz. Îsâ dönemi yahudilerinin kabul ettiği diğer bir cin de Beelzebul'dur. O cinlerin prensi idi (Matta, 10/25).

Hıristiyanlık'ta cin anlayışı Yahudilik, Maniheizm, gnostisizm, Greko- Romen düşüncesi, yahudi apokrif ve apokaliptik geleneklerinin bir karışımıdır. Ancak hıristiyan cin telakkisi daha çok milâttan önce II ve I. yüzyıllardaki yahudi apokrif ve apokaliptik literatüründen etkilenmiş, meleklerle birlikte yaşayan insan kızlarından yasak ilişki sonucu bir dev sınıfı oluşup (Tekvîn, 6/2-4; Le Livre d'Hénoch, Bâb 6-7) bunların da zamanla bir kötü ruhlar zümresine dönüştüğü konusu, Yeni Ahid yazarlarınca şeytan ve emrindeki cinnî topluluk haline getirilmiştir.(...)

Yeni Ahid, cinlerin putperestlerin tanrıları olduğunu bildirmekteyse de (Resullerin İşleri, 17/18; I. Korintoslular'a Mektup, 10/20; Yuhanna'nın Vahyi, 9/20) onların bedenî ve ruhî hastalıkların kaynağı olduğunu da açıklamaktadır (Matta, 12/28; Luka, 11/20). Yeni Ahid'e göre cinler insanın içine girip hastalık yaparlar; onlar ancak Tanrı'nın adı anılarak bedenden çıkarılabilir (Matta, 7/22).

Pavlus, şeytan ve kötü güçlerin kozmik bir tiyatroda, havada, yeryüzünde ve yer altında iş gördüklerini, şeytanın Îsâ Mesîh'in ikinci gelişinde kötülüğün krallığını yapacağını yazmıştı (Efesoslular'a Mektup, 2/2). Vahiy kitabında Armageddon Savaşı'nda iyi ve kötünün nihaî mücadelesi anlatılır.(...)

Asırlar geçtikçe büyü yapma ve cinleri kullanma uygulamaları artmış, XII. yüzyıldan itibaren cinler hıristiyan sanatında her çeşit talihsizlik, felâket, sel, zelzele, ferdî ıstıraplar ve ölümün sebebi olarak tasvir edilmeye başlanmıştır.

IV. Lataron Konsili'nde cinler ve kâfirlerin şeytanla birlikte ebedî cezaya çarptırılacağı açıklanmış, XV ve XVI. yüzyıllarda cinnî inançlar zirveye çıkmış, ayrıca Avrupa'da ve daha sonra Amerika'da cadı ve büyücülük büyük bir ilgi görmüştür. Reformcular da cin inancını kabul ettiler. Ancak ilmî ilerlemeler sonucu Protestan ülkelerde bu konu eski itibarını kaybetti. Bununla birlikte cin çıkarma, Protestanlığın bir kolu olan reforme hıristiyan kilisesiyle doğu kiliselerinde hâlâ uygulanmaktadır.[1]

(1) DİA; [CİN - M. Süreyya Şahin] c. 08; s. 8-10; [CİN - Ahmet Saim Kılavuz] c. 08; s. 10-11

Cinaiyet

Cinayet, adam öldürme işi, hali.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cinan

Cennetler, uçmaklar, bahçeler.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cinâyât-ı Müctemia

Kişinin tek bir eylemde, bir anda, bir fiil ile müteaddit cinayet işlemesi. Atılan bir kurşun ile birkaç kimsenin öldürülmesi gibi.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinâyât-ı Münferide

Kişinin tek tek, başka başka işlediği cinayetler.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinâyât-ı Müştereke

İki veya daha fazla kişinin bir şahıs hakkında ortaklaşa işledikleri cinayetler.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinâye Ale'l-Âdemi

İnsana yönelik işlenmiş suç, cinayet.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinâye Ale'l-Cemâdât

Mal ve eşyayı gasp ve telef etme yoluyla oluşan ve hükmü, tazmin olan cinayet.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinaye Ale'r-Rakik

Köle ve cariyeye yönelik işlenmiş cinayet.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinaye Fi'n-Nefs

İnsanın canına taalluk eden kasteden cinayettir. İnsanın hayattan mahrumiyeti sonucunu doğuracak olan cinayettir ki haksız yere vuku bulan öldürme hadisesinden ibarettir.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinayet-i Behime

Hayvan basması, çarpması, ısırması, toslaması, sıçraması, tepmesi, kuyruk darbesiyle meydana gelen cinayet.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinayet-i Hâit

Duvarın yıkılarak, kişinin ölmesine sebep olması.[1][2]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.

Cinayet-i Râkib

Kişinin binmiş olduğu hayvan aracılığı ile ölmesi.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Cinayet

a. İnsan öldürme.[1][2][4][5][7]

b. Genel olarak mala ve bedene yönelik hukuka aykırı fiiller, özellikle de adam öldürme anlamında kullanılan fıkıh terimi.[3] Adam öldürme derecesinde ağır suç, eylem, canilik, katil.[1][2][4][5][6][7]

c. Kabahat.[7]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) DİA; [CİNAYET - Hasan Ali eş-Şâzelî] c. 08; s. 15
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cinayet Türleri

Genel olarak *mala ve bedene yönelik hukuka aykırı fiiller*, özellikle de *adam öldürme* anlamında kullanılan fıkıh terimi.

Sözlükte "günah işlemek; işlenen günah ve suç" anlamlarına gelen cinayet, **fıkıh terimi** olarak mala ve cana yönelik hukuka aykırı fiilleri ifade eder.

Bu anlamda hayvanların mala ve cana verdikleri zararlar fıkıh kitaplarında "cinâyâtü'l-hayevânât", umuma ait yollara bırakılan eşya ve benzeri şeylerden meydana gelen zararlar da "cinâyâtü'l-cemâdât" başlığı altında ele alınmaktadır.

Ayrıca insanların doğrudan veya dolaylı hareketleriyle mala yönelik haksız fiillerine cinayet denilmekteyse de bunlar daha çok türüne göre gasp veya itlâf terimleriyle ifade edilmektedir.

En dar anlamıyla cinayet, adam öldürme ve müessir fiil karşılığında kullanılır. Böyle bir fiilde bulunan kimseye câni, bu fiile mâruz kalana da mecniyyün aleyh denir. Şâfiî ve Hanbelî hukukçuları insana yönelik katil ve müessir fiiller için *cirâh* terimini kullanmaktadırlar. Fıkıhta ayrıca kişinin ihramda iken dikişli elbise giymek, koku sürünmek, kıl koparmak gibi yasak fiilleri işlemesine de *cinayet* denir.

Cinayet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekteyse de **hadislerde** terim anlamında kullanılmıştır (meselâ bk. Müsned, III, 89; Ebû Dâvûd, "Diyât", 25; Nesâî, "Tahrîm", 29).

İslâm hukukçuları şahsa yönelik cinayeti adam öldürme (cinâyet ale'n-nefs), müessir fiiller (cinâyet alâ mâ dûne'n-nefs) ve anne karnındaki çocuğa yönelik ve onun ölümüyle sonuçlanan cinayetler olmak üzere üçe ayırırlar.

1. Adam öldürme de kendi içinde Hanefîler'e göre amd, şibh-i amd, hata, hata mecrasında cârî ve tesebbüb olmak üzere beşe, onların dışındaki hukukçulara göre ise amd, şibh-i amd ve hata olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kasden adam öldürme esas itibariyle kısas, kasıt olmadan adam öldürme de diyetle cezalandırılır. Kasıt olmadan adam öldürmede diyetin uygulanmadığı durumlarda veya diyete ilâve olarak ta'zîr cezasının uygulanması da söz konusu olmaktadır.
2. İslâm hukukçuları müessir fiilleri "kişinin uzuvlarına yönelik yasak fiiller" diye tarif etmektedirler. Müessir fiiller amd veya hata ile vuku bulan fiiller olmak üzere ikiye ayrılır. Bu taksim Hanefîler ve bir kısım Hanbelîler'e göredir. Amden olan müessir fiilin cezası uzuvda kısastır. Kısas cezasının uygulanabilmesi için fiilin kasden yapılmış olması, hukuka aykırı bulunması, müessir fiile mâruz kalan ile fâil arasında din, cinsiyet ve sayı bakımından denkliğin bulunması, kısas yapılacak uzuv ile müessir fiile konu olan uzuv arasında eşitliğin mevcut olması ve kısas uygulamasının kasdı aşan bir sonuç doğurma ihtimalinin bulunmaması gerekmektedir.(...)

   Hata ile olan müessir fiillerin cezası diyettir. Diyet bazı durumlarda diyet ödenecek organa göre sabit (erş), bazı durumlarda da meydana gelen zarara göre hâkim tarafından miktarı takdir edilebilen (hükûmet-i adl) yani değişken olabilmektedir. Diyet fâil tarafından ödenebileceği gibi fâilin belirli yakınları (âkıle) tarafından da ödenebilir.
3. Cinayetin üçüncü türü, hamile kadının bir müessir fiil sonucu karnındaki çocuğunu düşürmesi halinde söz konusudur. Bu durumda fâil "gurre" denilen bir tazminat ödemek zorunda kalır ki bu tazminat ceninin mirasçılarına intikal eder. Cenin burada hukuken sağ doğmuş, kişilik ve ehliyet kazanmış kabul edilmekte, kendisine yapılan haksız fiilin tazminatı mirasçılarına intikal etmektedir.[1]

(1) DİA; [CİNAYET - Hasan Ali eş-Şâzelî] c. 08; s. 15

Cinaze

Cenaze, musalla taşı, tabut.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Cinci

Bir takım gizli yollarla cinlerle ve perilerle ilişki kurarak, onlarla iş gördüğünü, insanların psikolojik sorunları ve hastalıkları ile hırsızlık, kayıp, evlenme, eşlerin birbirleri bağlanması, boşanması gibi pek çok sosyal olaylarla ilgili problemlerine çözüm bulacağını ve gelecekten haber verdiğini iddia ederek geçim sağlayan kimse,[1][2][3] büyücü, üfürükçü, falcı.[1][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Cinciler

Hristiyanlarda, ruh çağıranlar.[1]

(1) Hıtchcock, Mark. a.g.e. s. 304

Cindar

Cin çağıran kimse, cinci.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cinerarium

Roma'da ölü küllerinin konduğu kaba verilen ad. Genellikle mermerden yapılan bu kapta çoğu kez kabın kenarındaki bir panel içinde ölünün adı, diğer kenarlar girlandlarla süslü olurdu.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Cinistan

Cinler ülkesi.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cinli Mescid Türbesi-İzmirBayındır

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 101

Cippus

Küçük, kısa sütun; bazen kaidesiz ya da başlıksız olabilir, genellikle üzerinde bir yazıt bulunur, bir mezar taşı ya da sınır taşı olarak kullanılır.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Cirâh

Öldürmeyle neticelenmeyen kasten cinayettir. Ya organların kesilmesi ile ya onlardan sağlanan faydanın ortadan kaldırılması ile yahut başın dışındaki yerlerde yara açmak şeklinde gerçekleşir. Bunlara genel olarak el-cirah adı verilir.[1]

(1) Zuhayli, Vehbe. a.g.e., C. 8, s. 109

Ciritdüzü Köyü Türbesi-Artvin

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Cirm

a. Üç boyutlu cevher, cisim, semavi cisim anlamlarında kullanılan felsefe terimi.[1]

b. Cisim.[2][3][4][5]

c. Oylum, hacim, büyüklük.[2][3][4][5]

(1) DİA;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cirsam

a. Öldürücü zehir.[1][2]

b. Zatülcenp.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Cisim

a. Üç boyutlu varlık anlamında ve genel olarak ruh veya nefis gibi manevi varlıkların karşıtı olarak kullanılan felsefe terimi.[1]

b. Uzayda, boşlukta yer kaplayan, şekil almış veya başka bir şekle giren, elle tutulan, gözle görülen, biçimi, rengi, ağırlığı ve hacmi bulunan her şey, varlık, nesne, madde.[2][3][5][7][9] Maddenin biçim almış durumu.[4]

c. Ruh ve can karşıtı olarak insan vücudu, beden, gövde[2][3][4][7][8] Geniş anlamda "madde" denilir. İnsan ve hayvan bedeni hakkında da "cisim" kelimesi kullanılmıştır.[6]

d. Dünya.[2]

e. Çeşitli parçalardan meydana gelen nesne.[5]

(1) DİA;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(6) Akay, Hasan. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(8) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(9) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Cism-i Latif

Beş duyu ile kavranamayan melek, cin vb. şeyler, yaratık.[1][2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cism-ü Can

Beden ve ruh.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cismani

a. Cisimle ilgili, bedene ait, vücutla ilgili olan.[1][2]

b. Dini işler dışında kalan.[1]

c. Hıristiyanlıkta dinle, kilise ve ruhban sınıfıyla ilgili olmayan hususlar, ruhani karşıtı.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Cismi Fani

Ölümlü beden.[1]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Cisr

Mahşer ahalisi kırk yıllık miktardan üç yüz seneye kadar, hadis-i şerifte "cisr" diye isimlendirilen

sırat köprüsünün berisindeki karanlıkta ayakta dikilip durular.[1]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 158

Cisve

Cesv, diz üstü oturmak yahut parmaklarının ucu üzerinde durmak ve toplamak anlamlarına gelir. Cesin diz üstü çöken demektir. Cisve, toprak kümesi, kabir anlamına da gelir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.4, s. 238

Coktov

Kırgızların ağıta verdiği isim.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Columbarium

Ölü külü kaplarını koymak için duvarlarında küçük nişler bulunan Roma mezar tipi.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Colü Dede Türbesi-Sivas-Şarkışla

(1) Gökbel, Ahmet. a.g.e. s. 6

Coşar Baba Türbesi-Erzincan

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 27

Cum'a Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in altmış ikinci sûresi.(...)

Sûrenin konusu, peygamber göndermenin ilâhî hikmet ve faydaları, vahyin yol gösterici etkinliği ve cuma namazıyla ilgili bazı hükümlerden ibarettir. Sûre, esmâ-i hüsnâdan dört ismin yer aldığı, bundan önce ve sonraki bazı sûrelerin de benzer ifadelerle ilk âyetlerini teşkil eden bir tesbih cümlesiyle başlar. Daha sonra Allah'ın ümmî bir kavim içinden peygamber göndermesinin sebepleri ve dolayısıyla peygamberin görevleri açıklanır. Bu görevler, peygamberlerin Allah'ın âyetlerini insanlara okumaları, onları maddî ve mânevî temizliğe teşvik etmeleri, onlara kitabı ve hikmeti öğretmeleridir. Peygamberlerin insanlığa yönelik bu hizmetleri, hem kendi dönemlerindeki insanlara hem de daha sonra gelecek ümmetlere şâmildir.

Sûrenin bu konu ile ilgili âyetlerinde peygamberlerin görevleri Hz. Muhammed'in şahsında ifade edildikten sonra önceki ümmetlerden yahudilere gönderilen emirlerin onlar tarafından samimiyetle benimsenmediği ifade edilerek bu tür bir davranış içinde bulunanlar, sırtında Tevrat taşıyan ve tabii olarak onun kudsî muhtevasından habersiz olan merkebe benzetilmiştir. Tevrat gibi mukaddes bir kitaba sahip bulunduklarını söyleyen ve bu sebeple Allah'ın dostları olduklarını ileri süren yahudilerin samimiyetsizliği vurgulanarak onlara şöyle denilmektedir: "Eğer Allah'ın dostu olduğunuz iddiasında samimi iseniz dostunuza kavuşmak üzere *bir an önce ölmeyi temenni etmelisiniz*". Kur'ân-ı Kerîm'in başka âyetlerinde de belirtildiği üzere (bk. el-Bakara 2/94-96) aslında yahudiler, yaratana karşı samimiyetsiz davrandıkları ve O'nun kullarına zulmettikleri için, ölmeyi ve büyük hesap gününe intikal etmeyi hiçbir zaman arzu etmeyen bir psikolojiye sahiptirler.

Sûrenin son üç âyetinde, cuma vakti gelince işi gücü bırakıp camiye gitme, namaz kılınınca tekrar işe dönme ve Allah'ın fazlu keremine sığınarak geçim için çalışma emredilmiş, mâbed içinde olduğu gibi mâbed dışında da Allah'ı anmanın önemi vurgulanmıştır. Gerçek dindarlığın yalnız mâbed içinde ibadet etmekle elde edilemeyeceğine, dindarın günlük hayatında da Allah'ı unutmaması gerektiğine ve kurtuluşun buna bağlı olduğuna işaret edilmiştir. Aslında bu sonuç kısmı, sûrenin başında göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'ı zikir ve tesbih ettiğini bildiren ilk âyetle tam bir uyum içindedir. Mademki her şey sürekli olarak Allah'ın yüceliğini dile getirmektedir, öyleyse müslüman da kâinattaki bu âhenge katılmalı ve Allah'ı zikreden tabiatla uyum sağlamalıdır.

Cum'a sûresi, dindarlığın vahye bağlı olmaksızın gerçekleşmeyeceğini, onun kuru bir iddia veya amelsiz bilgiler yığını ile değil bu bilgilerin yaşanmasıyla elde edilebileceğini ortaya koyar. Müminin, Hz. Peygamber'in tanıttığı engin ilâhî rahmet dünyasında kendi kendisiyle, birlikte ibadet ettiği din kardeşleriyle, hatta bütün insanlarla şeref, haysiyet ve uyum içinde yaşaması gerektiğini vurgular.[1]

(1) DİA; [CUM'A SÛRESİ - Emin Işık] c. 08; s. 93

Cubiculum

Catacombda ölü ile ilgili ayinlerin yapıldığı oda.(1)

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Cuga (Kümbet) Türbesi-Nahçıvan

(1) Kaya, Aslı. a.g.e. s. 81

Cumudar Türbesi-Amasya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 23,
(2) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 8

Cübbe

Dervişlerin giyindiği, seyru sülukun şiarlarından olan ve Hz. Ali'ye nisbet edilen özel bir giysi. Cübbe seyru sülukun bazı makamlarına ulaşmış Allah'ın velilerine mahsustur.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Cübbü'l-Hazen

Cehennemde bir vadidir. Cehennemin kendisi ondan her gün dört yüz kez Allah'a sığınır.(1)

(1) İbn Kesir, Ölüm Ötesi Tarihi, Kıyamet Âhiret Cennet Cehennem, Çağrı Yayınları, İstanbul, (2001). s. 351

Cümüdü'l-Mevt

Ölüm donukluğu.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Cüneyd-i Bağdadi Hazretleri Türbesi-Irak

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 338,
(2) Özdemir, Mehmet Akif. a.g.e. s. 205

Cüneyd-i Bağdadi Türbesi-Samsun

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 160,
(2) Samsun Valiliği, "Samsun, Güneşin Doğduğu Şehir." Samsun Valiliği (2008). s. 172

Cünûni Türbesi-Bursa

(1) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 184

Cüz-i Meyyit

Ölen kişinin oğlu ve erkek torunları.(1)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Ç

Çadır

a. Kaba kıl dokuma, kalın bez, çul, kilim, keçe, hasır, deri vb. şeylerden yapılan, çakılmış kazıklara tutturularak açık havada kurulan, toplanır, taşınabilir barınak, çerge, otağ.[2][3][5] Genel olarak göçebe toplumların, çobanların ve askerlerin kolay taşınabilen ve kurulabilen barınaklarıdır.[4]

b. Kur'an'da ve hadislere göre ahiret hayatında da çadır, cennette bir huzur ve mutluluk mekânıdır.[4]

c. Kefen.[2]

d. Geçici ceset barınağı. Orta Asya Türklerinde mumyalanan cesedin bir süre çadırda bekletilmesi defin gelenekleri içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Cenazenin defnedileceği kurganın inşası süresince muhafaza edilmesi için mumyalanan ceset çadırda bekletilirdi. Orta Asya'da başlatılan bu gelenek, Osmanlı'ya kadar sürmüştür. Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) cesedi mumyalanmış ve geleneğe göre mumyalama işleminde çıkartılan iç organlar, türbenin inşasına kadar, mumyanın da içinde bulunduğu çadırın içine gömülmüş, asıl beden ise yapılan türbe binasına defnedilmiştir.[1]

(1) Öztürk, Burcu, a.g.e., s. 20;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çadır - Araplar'da

İslâm öncesi Arap çadırları hakkında bilinenler, Câhiliye şiiriyle Asmaî'nin Kitâbü'l-Ahbiye ve'l-büyût'u gibi bazı eserlerden günümüze ulaşabilen iktibaslara ve bedevîlerce pek fazla değişiklik yapılmadan halen yaşatılan geleneklere dayanmaktadır. Çadır ve donanımı daha çok deve yününden yapıldığı için kendilerine "ehl-i veber" de denilen göçebe Araplar, çadırı genel olarak beyt (ev) adıyla bilirler ve meselâ keçi kılından yapılan çadırlara, "kıldan ev" mânasına *beytü'ş-şa'r* derler; *hayme* ise bütün çadır türleri için kullanılan genel bir isimdir.

İbnü'l-Kelbî'nin saydığı altı Arap evinden dördü *kubbe, mizalle, hıbâ, bicâd* gibi birer çadır çeşididir ve bunlar deriden, kıldan, koyun ve deve yününden yapılmışlardır. Âlûsî, *hıbâ*nın koyun yününden, *bicâd*ın deve yününden, *füstât*ın kıldan ve *sürâdık*ın pamuktan çadırlar için kullanıldığını belirtirse de (Bulûgu'l-ereb, III, 393-394) Arap dilcilerinin farklı görüşleri bu ayırımın kesin olmadığını göstermektedir. Bedevîler genellikle hıbâda otururlardı. Değişik görüşlere göre kıl, deve ve koyun yününden olabilen bu tür çadırdan Câhiliye şiirinde de söz edilir. İmruülkays b. Hucr, Câhiliye şiirinde çokça konu edilen kadını hıbâ içinde hayal eder (bk. Hatîb et-Tebrîzî, s. 81). Hıbânın iki, üç direklisi olduğu gibi altı veya dokuz direkli olanları da vardır ve büyüklerine mizalle (mazalle) denilmektedir.

İbn Manzûr'un verdiği bilgilere göre ön kısmında sayvan (sâyeban, gölgelik) bulunan bu çadırlar üç

odalı olabilir ve arkasında "kifâ" denilen bir örtüsü vardır (Lisânü'l-Arab, XI, 418).

Mizalle kelimesi daha sonra hükümdarlık alâmetlerinden çetr için de kullanılmıştır. Mizalleden sonra büyüklük bakımından *vasût* denilen çadırlar gelir. Ancak bu kelimenin kullanımı çok yaygın değildir ve en küçük çadırlara dahi bu adın verildiği görülmektedir (a.g.e., III, 432). En büyük kıl çadırlar için Farsça'dan gelen *füstât* kelimesi kullanılmakta, kabile reisi için kurulan ve *mıdrab* da denilen büyük çadırlara "füstâtü'l-melik" veya "el-füstâtü'l-azîm" adı verilmektedir. Bedevîlerde çadırın büyüklüğü sahibinin toplumdaki yerini, derecesini gösterdiği için kabile reisinin çadırı diğerlerinden büyük olur ve ileri gelenler çadırlarıyla diğer kabilelere karşı övünürler. Kabile reisi halkını oradan idare eder, ileri gelenler orada toplanır, misafirler orada ağırlanır, ihtiyaç sahipleri oraya müracaat ederler. Kıldan dokunmuş en küçük fakir çadırlarına ise *fâze* denilmektedir.

Hadis kaynaklarında sıkça söz edilen çadır türlerinden biri de *kubbe*dir. Kubbe kelimesini Mütercim Âsım Efendi şöyle açıklamaktadır: "... fi'l-asl büyût-ı Arab'dan sagîr ve müstedîr haymeye denip ba'dehû alelıtlak isti'mâl olundu" (Kāmus Tercümesi, I, 223). Bazı rivayetlerde bu çadır türünün "kubbe Türkiyye" şeklinde Türkler'e izâfeten geçmesi kaynağının Orta Asya olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber Hendek Gazvesi'ni böyle bir çadırdan idare etmiş (Taberî, III, 1368), bir ramazan ayında yine benzer bir çadırda itikâfa girmiş, Hz. Âişe de hac sırasında bu adla anılan bir çadırda kalmıştır (Müsned, IV, 348; Müslim, "Sıyâm", 215; İbn Mâce, "Sıyâm", 62). Kubbe ismi, Orta Asya Türkleri'nin "topak ev" dedikleri yuvarlak çadırdan mülhemdir. Türkler topak çadır için genelde keçe kullanırken Araplar deri kullanmışlardır. İyi tabaklanmış deriden yapılan kubbeler diğer çadırlara göre daha değerlidir. Bunlar kaynaklarda "kırmızı deri kubbe" şeklinde zikredilir ki kubbenin burada genel olarak "çadır" anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Belâzürî'nin naklettiğine göre Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmâr'ın atası olan Nizâr ölümünden önce oğullarını çağırmış ve deriden iki kırmızı kubbeyi Mudar'a, kara kıldan dokunmuş iki hıbâ ile iki atı da Rebîa'ya bırakmıştı (Ensâb, I, 29); Rebîa'ya fazladan verilen iki at herhalde dengeyi sağlamak içindi. Panayırlarda gösteri yeri ve savaşlarda kumanda merkezi olarak kurulan çadırlar da kaynaklarda kubbe olarak geçmektedir. Panayırlarda kurulan deriden kırmızı kubbelerde şairler şiirlerini inşad ederlerdi. Ukâz'da Nâbiga ez-Zübyânî için şairlerin kendisine şiirlerini takdim ettikleri böyle bir çadır kurulmuştu (Cevâd Ali, V, 7). Huneyn Gazvesi'nden sonra ganimet taksimindeki tereddütlerini gidermek için Hz. Peygamber'in ensarla yaptığı toplantının kırmızı bir deri kubbede tertip edilmesi (Müsned, III, 166, 246; Buhârî, "Megazî", 56; Müslim, "Zekât", 132), bunların kalabalık bir grubu alabilecek kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Deriden mâmul çadırların bir türü de *tırâf*tır ve bunların, arka örtüsü olmayan ham deriden küçük cinsleriyle işlenmiş deriden daha çok zenginler için büyük ve yanları açılabilen tipleri bulunmaktadır. Uygun şekilde kesilen büyük deri parçalarının yan yana dikilmesiyle elde edilen deri çadırlar Kuzey Afrika'da Tuaregler tarafından da kullanılmaktadır.

Arap çadırlarının bir türü de *sürâdık*tır. Pamuklu dokumadan yapılan bu çadırlardan hadis kitaplarında genellikle hac bölümlerinde söz edilmektedir (Buhârî, "Hac", 5, 78; el-Muvatta, "Hac", 194). Hafifliği sebebiyle Arafat'ta kurulan çadırlar bu türden olmalıdır. Bununla beraber rivayetler kubbe, füstât gibi diğer çadır türlerinin de hacılar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Kıl, deve veya koyun yünü ve pamuktan mâmul çadırlar aslında, yan yana dikilen ve "felîce" veya "şukka" denilen kanatların meydana getirdiği büyük dikdörtgen bir dokumadan ibarettir. Boyları 10-12 m. arasında olan bu parçaların sayısı çadırın arzu edilen ebadına göre değişir. Bu kanatlar sayesinde kurulup sökülmesi çok kolay olan çadırın parçalarının birleştiği ve kazıklara bağlandığı yerler, içeriden yaklaşık 20 cm. genişliğindeki "tarîka" denilen kolanlarla kapatılır. Çadırı tutan ipler biraz geriye çakılmış kazıklara bağlanır; arka ve ön kısımdaki ipler yanlardakilerden daha kısadır. İçeride sıralanan direklerin uçlarına, örtüyü yıpratmaması için "libd" denilen keçeden birer parça yerleştirilir. Çadırın etrafına yağmur sularının içeri girmemesi için ark kazılır ve çıkan toprak

çadır tarafına atılarak zeminin biraz yükselmesi sağlanır. Çadırların kapı perdesine "secef" denir ve bu perdeler düğmelerle kapatılır. Hz. Peygamber'in sırtında bulunan nübüvvet mühürünün hacle (zifaf çadırı) düğmesine ve güvercin yumurtasına birlikte benzetilmesi (İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, "zrr" md.), bu düğmelerin o dönemdeki şekli hakkında bir fikir vermektedir.

Çadırların kadın ve çocukların bulunduğu kısmı ile erkeğin misafiriyle oturduğu kısmı, tek odalı evlerde olduğu gibi "hıdr" adı verilen bir perde ile ayrılır; Hz. Peygamber bu sebeple kadınlar için "hıdr ehli" anlamına "zevâtü'l-hudûr" tabirini kullanmıştır (Buhârî, "Salât", 2; "Hayız", 23, "Îdeyn", 12, 15, 20; Müslim, "Îdeyn", 12, 18). Eski Ahid'in bazı cümlelerine dayanarak bu geleneğin en azından Hz. Yûsuf'tan beri var olduğu ileri sürülmektedir (bk. IDB, IV, 573). Bugün Ortadoğu'da kullanılan çadırlar da iki kısma ayrılmaktadır. Erkeklerin bulunduğu kısma "rebâa" veya "mak'adü'r-ricâl" denilir; ortasında, çadır sahibinin misafirlerine kahve ve çay yapmakta kullandığı bir ocak bulunur. Diğer kısma "harem" adı verilir; erzak bu tarafta muhafaza edilir ve kadınlar burada yemek pişirme, dikiş, nakış ve dokuma gibi işlerle meşgul olurlar. Yeni evliler için kurulan süslü gerdek çadırına hacle denir. İbn Ebû Şeybe'nin bir rivayetinde, Mekke'de kunduz ve anka resimleriyle süslenmiş bir gerdek çadırından söz edilir (el-Musannef, V, 208).

Çadır kurulurken kurban keserek kanını direklere sürme âdeti vardır ve bu âdet Anadolu dahil bütün Ön Asya'da yaygındır. Çadır Araplar tarafından sadece mesken, panayırlarda eğlence yeri ve savaşlarda kumanda merkezi olarak kullanılmamış, hastaların tedavisi için de kurulmuştur. Hz. Peygamber'in savaşlarda yaralıların tedavileri için çadırdan faydalandığı nakledilmektedir (Müsned, VI, 142).

Ayrıca *kabirler üzerine de bir süre için çadır kurulduğu* ve bu âdetin daha sonra Türk ve diğer İslâm toplumlarında devam ettirildiği bilinmektedir. Hz. Ali'nin torunu Hasan b. Hasan vefat ettiğinde mezarı üzerine bir çadır (kubbe) kurulmuş ve daha sonra kaldırılmıştır (Buhârî, "Cenâiz", 62).

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162
[ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadır - İlâhî Kitaplarda

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde *çatur, çatır, çâçır, çâşır* gibi şekillerde bulunan ve birçok Asyalı, Doğu Avrupalı millet tarafından da değişik telaffuzlarla kullanılan kelimenin etimolojisi kesin olarak bilinmemekte, ileri sürülen iki tezden birinde Türkçe'ye Orta Farsça çâtur (örtü) kelimesinden geçtiği ve bu kelimenin de Eski Türkçe çat- (birleştirmek, birbirine tutturmak) fiil kökünden türemiş olabileceği, diğerinde ise kelimenin aslının Farsça'ya çetr şeklinde geçen Sanskritçe çhattra (şemsiye, gölgelik) olduğu görüşü savunulmaktadır (geniş bilgi için bk. Doerfer, III, 16-22).

Çadır genel olarak göçebe toplumların, çobanların ve askerlerin kolay taşınabilen ve kurulabilen barınaklarıdır. Bu özellikleri itibariyle Kur'an'da şükrü gerektiren nimetler arasında sayılmıştır: "Allah, hayvanların derilerinden, gerek göç gününüzde gerekse konaklama zamanında sizin için taşınması kolay evler yarattı" (en-Nahl 16/80).

Kur'an ve hadislere göre *âhiret hayatında da çadır cennette bir huzur ve mutluluk mekânıdır*: "Hiçbir insan veya cin tarafından dokunulmamış ceylan gözlü hûriler çadırlarda (*hayme*) otururlar" (er-Rahman 55/72-74); "Kevser'in iki yakasında incilerle ve değerli taşlarla bezenmiş çadırlar (*kubbe*) dizilmiştir" (Müsned, III, 152, 164, 191; Buhârî, "Tefsîr", 108; Tirmizî, "Tefsîr", 108); "Şehidler için kurulmuş özel yeşil kubbeler" (Müsned, I, 266), "arşın altında haymeler" (Müsned, IV, 185; Dârimî, "Cihâd", 20) vardır.

Tevrat'a göre çadırda oturanların ve sürü sahiplerinin atası Kâin'in (Kâbil) torunlarından Yâbâl'dir (Tekvîn, 4/20). Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre de her peygamber mutlaka çobanlık yapmıştır (Müsned, III, 326; Buhârî, "İcâre", 3, "Et̄ ime", 50, "Enbiyâ", 29; Müslim, "Îmân", 302, "Eşribe", 165; el-Muvatta, "İstizân", 18), dolayısıyla birçoğunun çadırlarda oturmuş olması gerekir. Nitekim Tevrat, Lût kavminin yaşadığı şehirleri (Sodom ve Gomore) helâk için gönderilen meleklerin, Hz. İshak'ı müjdelemek üzere Hz. İbrâhim'e misafir oldukları sırada onun eşi Sâre ile birlikte bir çadırda oturduğunu yazmaktadır (Tekvîn, 18/9-10).

İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra yerleşik toplum hayatına geçişleri uzun zaman aldığı

ve bu süre zarfında çadırda yaşadıkları için Ahd-i Atîk'te çadırdan oldukça fazla söz edilir. Halen yahudilerce kutlanan "Hag ha sukkot" çadır bayramıdır ve atalarının çölü geçerken çadırlarda yatıp kalkmalarının hâtırasını canlandırır. Yahudilerin meskenleri çadır olduğu gibi mâbedleri de bir çadırdı; ahid sandığı Mescid-i Aksâ'nın inşasına kadar uzun müddet, taşınabilen bir çadır-mâbed (ohel maed) içerisinde muhafaza edilmiştir.

Tevrat'a göre Hz. Mûsâ'nın Rab ile buluşacağı zaman büyük bir bulutun üzerini örttüğü çadır, bu özelliğinden dolayı "toplanma çadırı" (vahiy çadırı) adını almıştır (Çıkış, 33/7; Sayılar, 11/16; 12/4). "Kutsal çadır", "Rabb'in evi" (beytullah) gibi adlar da alan bu çadır-mâbed hakkında Ahd-i Atîk'te geniş bilgi bulunmakta ve bu bilgilerden mâbedin, her biri 4x28 arşın (1,78x12,16 m.) boyutlarında ince ketenden yapılmış on perde (çadır kanadı) ve onun üzerine keçi kılından dokunmuş 4x30 arşın (1,78x13,35 m.) boyutlarında on bir parçanın birleştirilmesiyle meydana gelen büyük bir çadır olduğu anlaşılmaktadır (Çıkış, 26/1-2, 7-8).

Halkın oturduğu çadırlar ise genellikle keçi kılından dokunmuş küçük çergelerdi. Geç dönemlere ait metinlerde güneşin vücutta meydana getirdiği bronzlaşma, Kedar çadırlarının ve Hz. Süleyman'ın çadır eteklerinin rengine benzetilir (Neşideler Neşidesi, 1/5-6); bu benzetme ile bedevî Araplar gibi göçebelerin keçi kılından veya deve yününden yapılan kara çadırları söz konusu edilmiş olmalıdır.

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadır - Orta Asya Türkleri'nde

Kurgan denilen eski mezarlarda bulunan tarihî kalıntılar, eski Türkler'in çadır sanatında gelişmiş olduklarını ve birkaç çeşit çadır kullandıklarını göstermektedir. Ev / üy, oba, otağ, keregü / kerege, çerge, alaçuk, çum, kapa ve çatır / çaşır gibi çeşitli isimler taşıyan bu çadırların en basiti, hiç şüphesiz sırıkların birbirine çatılarak üzerinin örtülmesiyle elde edilen konik biçimlisidir. Kurganlarda uçları sırımla birbirine tutturulmuş bazı sırıklara rastlanmıştır ki bu buluntular Kızılderililer'in kullandığı konik çadır tipinin eski Türkler'de de var olduğunu akla getirmektedir. İslâmiyet'i kabullerinden önce Türkler çadırlarının tepelerinde muhtemelen ayı temsil eden ve "monçuk" (küçük ay) denilen küre şeklinde alemler veya kıymetli madenlerden yapılmış "idol"ler (töz) takarlardı.

Orta Asya'da yaşayan Türk ve Moğol kavimleri arasında en yaygın olan çadır tipi "yurt", "topak ev" veya "kiyiz üy" (keçe ev) denilen ve çok eski bir geçmişi olan kubbeli çadırlardır. Bu çadırlar biri çevre duvarı, diğeri üst örtüsü olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Çevre duvarının iskeleti, sırımla birbirine çaprazlama bağlanan ve "kanat" veya "kerege" denilen 2-2,5 m. kadar yükseklikteki ince ahşap kafes panolardan oluşur. Bu kanatlardan altı veya yedi tanesiyle 5-6 m. çapında bir daireyi çeviren yuvarlak bir kafes meydana getirilir. Çadır kurulurken kolaylık sağlaması için kanatların sayısına göre daire çizecek ölçüde bir ip bulundurulur; bununla yere çizilen daire üzerine kanatlar dizilerek birbirine bağlanır. Genellikle güneşin doğduğu tarafa kapı için hazırlanmış bir çerçeve konulur. Çadırın tepesinde "çangarak" adı verilen ve kenarlarında 70-80 kadar delik bulunan bir kasnak vardır. "Ok" denilen eğri çubukların birer uçları çangaraktaki deliklere sokulur, diğer uçları ise keregelere sırımlarla bağlanarak kubbe şeklinde bir çatı elde edilir. Bundan sonra kanatlar "çiy" denilen ve halı gibi desenlerle süslenmiş olan bir hasırla örtülür. Renkli iplerden dokunmuş 15-18 cm. enindeki "başkur" adı verilen desenli bir kolanla hasır sıkıca sarılır ve kolanın uçları kapının iki yanına bağlanır. Daha sonra kubbenin üstüne düz beyaz veya boz bir keçe örtülür ve yine nakışlı kalın kolanlarla kuşatılarak rüzgârdan uçmaması sağlanır. Çadır kanatlarını örten keçelerin üzerinde, kubbe kısmının hemen altından başlayan nakışlı enlice bir keçe kuşak pervaz şeklinde ve alt tarafı serbest olarak çadırı çevreler; Kırgızlar buna "tödöge", Osmanlılar ise "çadır sayvanı" demişlerdir. Tepede bulunan çangarak, çadırın ortasında yanan ateşin dumanının çıkması ve temiz hava girmesi için açık bırakılır; geceleri ve yağmurlu havalarda "tünlük" (gecelik) denilen keçeyle örtülür. Kapıda da gerektiğinde rulo halinde yukarı toplanan keçeden bir perde bulunur. Bazı çadırlarda ise evlerde olduğu gibi

iki tarafa açılan veya pano halinde yana çekilerek kullanılan kapılar vardır.

Çadırın ortasında "ateş yeri" veya "korluk" denilen ve genellikle ısınma, bazan da yemek pişirme amacıyla yakılan ocak bulunur. Kapıdan girilince tam karşıya gelen kısma "tör" denir ve buraya duvar boyunca "yük" denilen sandıklar, heybeler, büyük çuvallar ve bohçalar dizilir; önlerine de halı veya keçe serilerek oturulur. Zengin çadırlarında duvarlar halı ile kaplı olur. Kapıdan girilince sağ tarafta, nakışlı hasırdan bir paravana ile ayrılmış bölmede kap kacak, onun gerisinde de ev sahibinin yatağı bulunur. Yeni evliler için kurulan çadırlarda yataklar genellikle sol taraftadır; tek çadırlı orta halli ailelerin çadırlarında da oğul ve gelinin yatağı yine sol tarafa konulur. Yatağın sağında elbise ve silâhların asıldığı demir bir kazık dikilir; kapının sol tarafına da eyerler ve koşumlar asılır. Bu çadır tipinin, hiç sökülmeyecek şekilde arabalar üzerine tesbit edilerek göç sırasında at, deve veya öküzlere çektirilenlerinin de bulunduğu, özellikle Cengiz Han ve oğullarının "karşi" denilen bu tür otağlarının ünlü olduğu bilinmektedir. İbn Battûta, Kıpçak Hükümdarı Muhammed Özbek Han'ın hatunlarından her birinin altın sırmalı ve cevâhir süslemeli haymelerinin, ipek gaşiyeli atlar tarafından çekilen arabalar üzerinde kurulu olduğunu yazar (Seyahatnâme, I, 372-373).

Göçebe Türkler'in kullandığı çadır tiplerinden biri de topak ev gibi yine yüzyıllardır pek fazla bir değişikliğe uğramamış olan kara çadırdır. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Nizâmî-i Gencevî'nin Hamse'sinde, Mecnûn'un zincirlenmiş olarak Leylâ'ya getirilişini gösteren minyatürün arka planı göçebe hayatını tasvir etmektedir ve resimde görülen kara çadırlar, bugün Afganistan'dan Atlas dağlarına ve Moritanya'ya kadar çok geniş bir kesimde göçebelerin kullandıkları çadırların hemen hemen aynıdır (British Museum, Or., nr. 2265, f. 157). Halen Toros Yörükleri'nin kullandığı çadırla minyatürde görülen çadır büyük bir benzerlik arzetmektedir.

Yörük kara çadırları kıldan dokunan yaklaşık 1 m. eninde, 10-15 m. uzunluğunda beş altı kanadın yan yana dikilmesiyle meydana gelir. Yere serildiğinde büyük bir dikdörtgen teşkil eden çadır, tam ortasından kanatları enlemesine ve dik olarak kateden kalın bir kolanla ikiye ayrılır; kolanın devam eden iki ucu ön ve arka bağları meydana getirecek şekilde örme ipe dönüştürülmüştür. Kolan üzerinde, aynı boydaki üç veya çadırın tip ve büyüklüğüne göre daha fazla sayıda çadır direğinin geleceği yerlere, direk uçlarının kaymasını önlemek için ahşap yuvalar yerleştirilir. Çadırın yıpranmasını önleyen bu ahşap yuvalara şekil benzerliği sebebiyle "çanak" veya bazı aşiretlerde "balta" denilir. Direkler üzerine kaldırılan çadırın arka ipleri alçak bir kazığa veya üzerine ağır bir taş konulmuş bir çalıya, ön ip duman çıkmasını sağlayacak bir açıklık elde edebilmek için yüksekçe bir kazığa veya genellikle ön kısımda bulunan bir ağaca, yan kanatların birleşme yerlerini sağlamlaştırmak amacıyla dikilen kısa kolanların örme ip haline getirilmiş uçları ise yeterli uzaklığa çakılmış kısa kazıklara yahut yine üzerine ağır taşlar konmuş çalılara bağlanır. İplerin gerilmesi sonucu yanlarda meydana gelen boşluk "sitil" denilen parçaların enlemesine eklenmesiyle kapatılır; sıcak havalarda bunlar yukarı kaldırılarak hava akımı sağlanır. Çadırın etrafına yağmur sularının içeri dolmasını önleyecek bir ark kazılır, ayrıca keçi ve tavuk gibi hayvanların üzerine çıkmasını ve yanlardan içine girmesini önlemek için de etrafına çalıdan bir çit çevrilir. Bugün Yörükler genellikle sabit olan yurtlarına göçüp geldiklerinde, "çağ" denilen uzun bir sırığı uçları çatal şeklinde sabit iki direk arasına uzatarak çadırı bunun üzerine kaldırmak suretiyle de kurmaktadırlar; bu durumda ortada bulunan direklere ihtiyaç kalmamakta ve iç mekân genişlemektedir. Çadırın ön kısmına ocağa siper sağlamak amacıyla taş bir duvar örülür ve bu duvarın sağ veya soluna basit bir ahşap kapı takılır. İyi havalarda kullanılmak üzere ayrıca dışarıda da "U" şeklinde taştan örülmüş basit bir ocak bulunur.

Kara çadırın içi geniş bir odayı andırır. Arkada yerden hafifçe yükseltilmiş olan yüklük kısmı yer alır. Kapı ön duvarın solunda ise karşısına gelen yere, yüklük kısmında kullanılmayan çul çaput üzerine dizilmiş yatak takımları, onun yanına da içerisine çamaşır, çeyizlik eşya vb. konulan çuvallarla dağarcıklar yerleştirilir ve üzerleri özel olarak dokunmuş bir battaniye ile örtülür. Kapıya göre sağ arka kısımda un, bulgur ve tuz çuvalları,

onların önünde de elek, hamur tahtası, sini, taş el değirmeni gibi mutfak eşyasıyla kap kacak durur; sağ tarafa ise daha çok tuluk (tulum), fıçı gibi su kapları dizilir. Kapı sağda olduğunda bu durum tersinedir. Yörük çadırlarında Araplar'daki çadırı ikiye ayıran perde bulunmaz; kadın erkek beraber oturur. Ancak Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "ala gözlü kızın otağı", "bu otağ Banı Çiçek otağı imiş" gibi ifadeler (s. 76-77), Türkler'de hanımların kendilerine mahsus özel çadırlarının olduğunu göstermektedir.

Çadırın Hz. Peygamber tarafından hastahane olarak kullanılması geleneği Türkler'de de vardı. Meselâ Selçuklular orduyla birlikte hareket eden seyyar hastahaneler kurmuşlardı. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un (1118-1131) ordusundaki seyyar hastahane tabipleri, müstahdemleri, ilâç, tıbbî alet ve çadırlarıyla birlikte 200 deve tarafından taşınıyordu (DİA, VI, 168). Çadır halen savaşlarda, askerî tatbikatlarda ve deprem gibi tabii âfetlerde bu fonksiyonunu sürdürmektedir.

Çadırların en muhteşemi, eski çağlardan beri hükümdar otağları olmuştur. Kaynaklarda, Uygur hakanının altın (sırmalı) çadırının 5 fersahtan görülebildiği ve 900 kişiyi alabilecek büyüklükte olduğu, Hazar hakanının tekerlekler üstünde taşınan atlas otağının tepesinde altın bir nar bulunduğu ve Timurlular'dan Gazan Han'ın en mâhir ustalara altın bir çadır yaptırdığı gibi bilgiler yer almaktadır. İbn Bîbî de Selçuklu sultanının kara sürâdık ve çetrini gece semasına benzetir. Hükümdar otağlarının en ünlüsü ise Osmanlılar'ın "otağ-ı hümâyun"udur.

Eski Türkler düğün, sünnet gibi herhangi bir vesileyle eğlence tertip ettiklerinde bunun için özel çadırlar kurarlardı. Halen Anadolu'nun bazı yörelerinde de düğünlerde yemek çadırlarında büyük kazanlarla yemek yapılır ve bu yemekler yine çadırlar altında yenir. Timur'un torunlarının düğünlerini anlatan kaynaklar, Kân-ı Gil veya Hâne-i Gul denilen çayırlıkta, her yanı 300'er adım uzunluğunda ve yaklaşık 3 m. yükseklikte kumaş perdeyle çevrilmiş bir alanın ortasına kurulan dev bir çadırdan ve bu alanın etrafına dizilmiş pek çok süslü çadırdan söz ederler (Golombek-Wilber, I, 180). Osmanlılar da şehzadelerin sünnet düğünlerinde günlerce süren eğlenceler tertip eder, yüzlerce çadır kurar ve buralarda fakir çocuklarını da sünnet ettirirlerdi.

Düğünde kurulan zifaf çadırının adı, aslı Farsça girdek (küçük yuvarlak [çadır]) olan gerdektir. Oğuzlar'da evlenecek gençler ok atar ve düştüğü yere çadır kurarlardı. Dede Korkut Kitabı'nda görülen "kızılala gerdek", "apalaca gerdek" ve "altunluca gerdek" gibi ifadeler bu çadırların renkli olduğunu ve sultan otağı gibi süslendiğini göstermektedir. Ancak genelde beyaz tercih edilmiş olmalıdır; çünkü evlenme karşılığında "ağca otağa girme" tabiri kullanılmakta ve yine Dede Korkut Kitabı'nda gerdek için "kara yerde ak otağ" ifadesine rastlanmaktadır. Anadolu Türkmenleri'nde de beyaz çadır uğurlu sayılır ve bir gecelik de olsa gerdek için kurulur. Ayrıca Dede Korkut Kitabı'nda, Bayındır Han'ın misafirlerinden oğlu olanın ağ otağa, kızı olanın kızıl otağa ve oğlu kızı olmayanın kara otağa konulmasından, beyaz çadırın gerdek dışında da uğurlu ve mertebesi yüksek sayıldığı öğrenilmektedir (s. 10-13, 73-77).

Türkler, bir toprağı yurt edinmelerinde çeşitli kolaylıklar sağlayan çadırdan yerleşik toplum olduktan sonra da kopamamışlardır. Bugün Orta Asya şehirlerinde bahçeler içinde beton evlerle yan yana kurulmuş çadırlar görmek mümkündür.

Çadırın Türk toplumlarının kültür hayatında önemli bir yeri olmuş, bu arada Türk mimarisi de birçok unsurunu çadırdan almıştır. Ünlü arkeolog J. Strzygowski Şark'taki kubbelerin, yuvarlak ve konik kümbetlerin, frizlerin ve daha birçok mimari ve süsleme unsurlarının Orta Asya Türk çadırından geldiğini ileri sürmüştür. Ona göre gökkubbeyi temsil eden Türk kubbesi (topak ev), Orta ve Ön Asya'dan bütün dünyaya yayılan kubbe mimarisinin menşeidir ve Mezopotamya'nın kubbeli evleriyle İran ve Anadolu'nun kümbetleri kâgirden yapılmış birer Türk çadırından başka bir şey değildir. Bunların ve özellikle kubbeli türbelerin dış yüzlerinde kubbenin altından itibaren duvarları dolaşan frizler de çadırdan mimariye geçen diğer bir önemli unsur olup çadırı üst taraftan çevreleyen nakışlı pervaz görünümündeki sayvanlardan ibarettir. Strzygowski bu tarzın doğuda Çin'e, batıda yine Türkler tarafından Mısır'da yapılan bina-

lar, özellikle İbn Tolun Camii vasıtasıyla Afrika'ya taşındığını söylemektedir. Daha çok minyatürlerde çeşitli örneklerine rastlanan dört direk üzerine kubbe örtülü, yanları açık gölgelik (sâyeban, erbuâvâ) şeklindeki Türk çadırları da dört fil ayağı üzerine oturan kubbe mimarisinin kaynağıdır. Çadır bugün de modern dünya mimarisine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Meselâ Pakistan'ın İslâmâbâd şehrindeki, planı Türk mimarı Vedat Dalokay tarafından çizilen Faysal Camii, Münih Olimpiyat Stadyumu, Suudi Arabistan'daki çeşitli stadyumların kapalı tribünleri, Cidde Havaalanı Hac Terminali ve Riyad'daki Diplomatik Kulüp'ün misafir odaları ile lokanta kısmı gibi birçok yapı çadırdan gelen unsurlar taşımaktadır.

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadır - Osmanlılar'da

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra çadırın Türkler'in hayatındaki etkinliği, asırlar boyu gelişen kültür ve sanatlarıyla bütünleşmiştir. Formları ve fonksiyonları bakımından çok zengin örnekleri bulunan çadırlar devlet, ordu ve saray teşkilâtında olduğu gibi halkın günlük yaşamı içinde de çeşitlilikler gösterir. Saray teşkilâtından devlet idaresi birimlerine, savaşlardan günlük eğlence ve mesirelere, adalet ve cezalandırma işlerinden sağlık ihtiyaçlarına kadar her alanda çadırdan faydalanan Osmanlılar, ölülerinin üstüne de kâgir türbe yapılıncaya kadar geçici türbe olarak yine çadır kurmuşlardır. Başta padişaha ait çadırlar kompleksi olmak üzere ileri gelen vezir ve paşaların çadırlarında, saray ve konaklardaki her türlü hizmetin çeşitli bölümlerden oluşan bir bütün içinde başarı ile yürütüldüğü, hatta seferde çadırlardan meydana gelen portatif Enderun'un dahi hizmet verdiği görülür. Sefere katılan bütün asker ocaklarına ve esnaf gruplarına ikametgâh vazifesi gören çadırlardan başka mescid, hastahane, hazine, erzak ve mühimmat deposu, mutfak, hamam, helâ, idam çadırı ve ahır gibi çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek çadırlar da mevcuttur. İslâmiyet öncesi geleneğinin bir devamı olarak Osmanlı Türkleri'nde de çadırlar biçimleri, boyutları, malzemeleri ve süslemelerindeki farklılıkları ile kişilerin sosyal derecelerine göre değişiklikler gösterir.[1]

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadır Mimarisi

Osmanlı çadırları topak ev, tek direkli, iki veya üç direkli, şemsiye biçimi çadır ve sâyeban olmak üzere beş grupta toplanır. Topak ev, bugün Orta Asya Türk toplumları tarafından kullanılmaya devam edilen, üst örtüsü kubbe biçimindeki silindirik gövdeli çadır tipi olup XVII. yüzyılın başlarından itibaren tamamen terkedilmiştir. Tek direkli çadır geleneksel konik çadır tipinin daha geliştirilmiş örneğidir. İki veya üç direkli çadır, tonoz şeklinde bir üst örtüsü ve bir etek zinciriyle geniş bir iç mekâna sahip olan bir çadır tipi olup genellikle iki kapılıdır; kapıların üzerinde de çadırla tek parça olan ve ince direkler yardımıyla açılan birer gölgelik bulunur. Şemsiye çadır, gerektiğinde şemsiye biçimindeki üst örtüsünün çevresine etek takılarak tek direkli çadır gibi de kullanılabilen bir tür gölgeliktir. Daha küçük çaplı olanları, Osmanlılar'dan önceki çeşitli Türk ve İslâm devletlerinde hükümdara mahsus bir alâmet olarak başının üzerinde taşınmıştır. Sâyeban, genelde iki ana direk üzerine kurulan alt kenarı toprak seviyesinde ve cephesi açık, üç tarafı kapalı çadırdır. Bazıları ise dört direk üzerine kurulan dikdörtgen biçimli tek bir üst örtüsü şeklindedir. Bu çadır tipi başta padişah olmak üzere sadrazam ve vezir gibi ileri gelen kişilerin daha çok temaşa ve dinlenme amacıyla oturmaları için tercih edilmiştir. Osmanlılar bu ana çadır tiplerinde amaca veya ihtiyaca göre değişiklikler yapmışlar, gerektiğinde bunlara ilâve parçalar eklemişlerdir.[1]

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadırın Bölümleri

Osmanlı çadırları üst örtüsü, etek ve direk olmak üzere üç ana parçadan meydana gelir. Çadırların çatısı olan üst örtüleri topak evlerde kubbe, tek direklilerde külâh, iki veya üç direklilerde ise tonoz şeklindedir. Üst örtüsünün üzerinde direk uçlarının geçeceği, aynı zamanda çadır içindeki kirli havanın dışarı çıkabileceği açıklıklar bulunur;

kenarları meşin parçalarıyla sağlamlaştırılan bu açıklıklar, direğe geçirilen alemlerin geniş kaideleriyle yağmurdan korunur. Üst örtüsüne ilişik olan ve mekânı içten ve dıştan çevreleyen enli saçaklarla da üst örtüsü ile etek arasındaki bağlantı yerleri gizlenir. Direkler üzerinde taşınan üst örtüsüne kalın urgan britler ve ahşap mandallarla bağlanan ve çadırın duvarlarını oluşturan birime etek denilmektedir. Yekpâre veya ince ahşap direklerle birbirinden ayrılmış dikdörtgen panolar dizisi şeklinde olabilen çadır etekleri üzerinde kapı, pencere, perde gibi mimari ve dekorasyon elemanları da mevcuttur. Türk mimarisinin karakteristik kapı ve pencere biçimlerinin tekstil malzemesiyle son derece başarılı bir biçimde yaşatıldığı görülen çadır eteklerinde yine hiyerarşik düzene dikkat edilmiş, alt kademedeki görevlilerin çadırlarında kapı ve pencerelerin, üst seviyedeki devlet adamlarınınkine nisbetle daha küçük ölçülerde olmasına özen gösterilmiştir. Çadırın bel kemiğini teşkil eden direk ahşaptır. Direkler, genellikle alçak kazıma veya alçak kabartma teknikleriyle yapılan bitkisel ve geometrik bezemelerle süslenmiş, ayrıca çeşitli renklerde boyanmış veya yaldızlanmıştır. Padişah ve erkâna ait çadırların direklerinin, üzerinde kıymetli taşlar bulunan altın veya gümüş plakalarla kaplanmış olduğu ve altın alemlerle son bulduğu pek çok kaynakta belirtilmektedir.

Çadırın bütününü oluşturan bu üç önemli elemandan başka, çadırın dışında kalan fakat pek çoğunda vazgeçilmez bir parça olan "zukak" bulunmaktadır. Türkçe'ye "sokak" şeklinde geçen Arapça zukak, çadır veya çadır gruplarını çevreleyen bir tür tekstil kuşatma duvarına verilen addır. Arazide veya ordugâhta, özellikle padişah ve erkâna ait çadırların istenmeyen bölgelerle bağlantısını kesen zukaklar önemli bir tecrit elemanıdır. Zukaklar seferde koruyucu, sınırlayıcı ve aşılması yasak birer engel olarak, çeşitli eğlence ve törenlerde ise padişah ve maiyetini halk kitlelerinden ayırmak amacı ile şehir içinde de kullanılmış ve ayrıca "halvet-i hümâyun" adını da taşımıştır. Etek zinciriyle büyük oranda benzerlikleri olan zukakların çoğunlukla üst kenarları kale mazgalları gibi dendanlı yapılmıştır.(1)

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çadırların Kumaş Türleri ve Bezeme

Yapımları tamamen dokuma malzeme ile gerçekleştirilen ve bazı kısımlarında deriyle keçeye yer verilen çadırlarda pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş türleri kullanılmıştır. Genelde en yaygın olan kumaş türü pamukludur. Gerek dayanıklılığı, gerekse sıcağa ve soğuğa karşı koruyuculuğu açısından pamuklu kumaşlar tercih edilmiş, su geçirme problemi ise özel bir dokuma tekniğiyle çözümlenmiştir. Daha çok küçük Ege adalarındaki tezgâhlarda ve Soma'da dokunan "kirpas" adlı bir cins pamuklu kumaşın kalın cinsi çadır bezi olarak kullanılmıştır. Çok soğuk iklim şartları gereği özellikle ikametgâh olarak kullanılan çadırlarda yünlü kumaşlar, çadırların iç mekânını süslemekte ise atlas gibi lüks kumaşlar tercih edilmiştir. Ancak padişah veya erkâna mahsus çadırlarda ihtişam ön planda tutulduğu için çadırın bütününde atlas ve benzeri ipekli kumaşların kullanılmış olduğu da görülmektedir.

Osmanlı halkının ve askerinin kullandığı çadırlar, "hazine" adı verilen ve belli bir ölçüsü olan kanat bezlerinin sayılarına göre değerlendirilmekteydi. Bir konik çadır on iki, otağ-ı hümâyun ise kırk hazinelidir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın Saruhan sancak beyi olarak Manisa'ya gönderilişine dair bir belgede, Osmanlılar'ın özellikle seferlerde kullandıkları çadırların türleri ve büyüklükleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunlar otağ, münakkaş çardak, münakkaş sâyeban, divanhâne, hazine, mutfak, kiler, saraçhâne, ekmekçiler, helvacılar, kasaplar, yoğurtçular, terziler, saka ve banyo (âb-hâne) çadırlarıdır. Otağın dışında kalan çadırlar, kullanım amaçlarına göre otuz hazineliden sekiz hazineliye kadar sıralanmaktadır. Örnek olarak divanhâne çadırı yirmi altı - otuz hazineli, kiler çadırı yirmi altı hazineli, ekmekçiler çadırı on altı hazinelidir. Bunların en küçüğü olan ve yirmi dört kıta olarak belirtilen banyo çadırları on iki, on ve sekiz hazinelidir (Uzunçarşılı, TTK Belleten, XXXIX/156, s. 686-687). Eski Türk ordularında da seyyar banyo olarak kullanılan bu tür çadırlar (çerge) vardı (Kafesoğlu, s. 310).

1640 tarihli Narh Defteri'nde "Es'âr-ı Çadırcıyân" başlığı altında yer alan bilgilerden halkın kullan-

dığı çadırların genellikle sekiz, on iki hazineli olduğu anlaşılmaktadır (bk. Kütükoğlu, s. 214-215). Burada verilen rakamlar, çadır fiyatlarının kalitelerine göre 2400 ile 800 akçe arasında değiştiğini göstermektedir. En basit çadır olan sekiz hazineli çerge 800 akçedir. Bu narh defterinde çadır astarından ve astarlı çadırlardan söz edilmesinden ve bazı tarihî kaynaklardaki minyatürlerde çadırın iç ve dış kısmının farklı renkte çizilmesinden, pamuktan yapılan çadırların genellikle çift katlı olduğu anlaşılmaktadır.

Klasik dönemden Batılılaşma dönemine kadar bütün Osmanlı süsleme sanatlarının en güzel örneklerini sergileyen çadırlarda ibrişim, altın sırma ve gümüş simle yapılan işlemeler ve güderi veya kıymetli kumaş parçalarından aplike edilen motifler, özellikle padişah çadırlarında en çok kullanılan bezeme çeşitleridir.(1)

(1) DİA; [ÇADIR - Nebi Bozkurt] c. 08; s. 158-162 [ÇADIR - Cenap Çürük] c. 08; s. 162-164

Çağdaş, Cevdet

T.T.K Ktp./Tasnif No: A.Iıı/7993

Kıbrıs'ta Osmanlı Devri Mezarları; Mezar Taşları, Ayyıldız Matbaası, S. 335-344, 1971, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çağırgan Baba Türbesi-Gümüşhane

(1) Özkan, Haldun. a.g.e. s. 149

Çağırgan Veli Türbesi-Giresun

(1) Kahraman, İsmail. a.g.e.S. 17

Çağlıtütüncügil, Ersel

Milli Ktp./Tasnif No: 2000 Bd 1141

Kemalpaşa Ve Çevresindeki Türk İslam Esreleri Iı. Bildiriler (Hamamlar, Çeşmeler Ve Bazı Mezar Taşları), Kemalpaşa Kültür Ve Çevre Sempozyumu (3-5 Haziran 1999) S.193-230, 1999, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çakar, Gülşen

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 207279 Bursa Emir Sultan Mezarlığındaki 18. Ve 19.Yüzyıl Mezar Taşları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S.575, 2007

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çakırcı Başı Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Çakmak Dede Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 989

Çal

Müslüman olmayanların mezarı.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çal, Halit

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iıı. Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30mayıs 1999) S.206-225, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Ttk Ktp./Tasnif No: A.Vıı 1085-2, 2a

"Orhun Anıtları 2000 Yılı Kazısı: Karakuş Tasvirli Sembolik Lahit" Xıv. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler, C.3, S.525-550, Ttk, 2005, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Ttk Ktp./Tasnif No: A.Vıı 4261, A

Erzincan Çayırlı Eşme Pınar Köyü Mezar Taşları, Sanat Tarihi Araştırmaları, Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan, S.125-154, Kıvılcım Kitapevi, 2007, Kayseri 59

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Ttk Ktp./Tasnif No: A:Vıı 0833, A (Bildiri Özetleri)

Urfa Şehri Mezar Taşları, Xv. Türk Tarih Kongresi, (11-15 Eylül 2006), Yayımlanmamış Bildiri.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Ttk Ktp./Tasnif No: A Vı 9512

Kastamonu Mezarları Mezar Taşlarının Genel Durumu, 2. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, (18-20 Eylül 2003), S. 611-626, Kastamonu Valiliği, 2005, Kastamonu

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Ttk Ktp./Tasnif No: B. I 4766-10

Kastamonu Müzesindeki Türk Mezar Taşları, Konya Kitabı X, Prof Dr. R. Arık Ve Prof Dr. O. Arık'a Armağan, S.199-224, İpekyolu Konya Ticaret Odası, 2007, Konya

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

"Göynük (Bolu) Şehri Mezar Taşları, Vakıflar Dergisi, Sayı: 30, S. 307-395, Vakıflar Gen Md., 2007, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal, Halit- Çal, Özlem

Kastamonu Atabey Gazi Camisi Ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Kastamonu Valiliği, Fersa Matbaası, 140 Sayfa, Eylül 2008, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çal Köyü Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 291

Çal Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Çalak

Adam öldüren hırsız.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çallı Ali Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 9,

(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 428

Çam Baba Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 537

Çam Dede Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Çam, Nusret

Milli Ktp./Tasnif No: 1998 Ad 7746

Türk Mezar Ve Türbelerinin Özellikleriyle İlgili Bazı Düşünceler, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü Ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, (18-20 Aralık), S.63-71, Mezarlıklar Vakfı, 1998, İstanbul 60

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çamağzı Köyü Türbesi-Tokat

(1) Tokat. a.g.e. s. 268

Çamur Köyü (Kümbet) Türbesi-Gümüşhane

(1) Özkan, Haldun. a.g.e. s. 154

Çanakçı Dede Türbesi-İstanbul-Çatalca

(1) Gider, Şenay. a.g.e., s. 79

Çandarlı Türbesi

İznik'te sur dışında iki bölümlü türbe.

Şekâik Tercümesi'nden, Lefke Kapısı çıkışındaki mezarlığın içinde bulunan türbenin Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ölümünden (789/1387) sonra yaptırıldığı öğrenilmekte ve yaptıranın da bugün aynı türbede yatan oğlu Çandarlı Ali Paşa (ö. 809/1406) olduğu sanılmaktadır. İki bölümün, duvar kalınlıklarından ve aralarındaki bağlantı yerlerinden ayrı zamanlarda inşa edildikleri anlaşılır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında ibadet yeri olarak yapılan batıdaki kısmın yüzyılın son çeyreğinde yanına ikinci mekânın eklenmesinden sonra türbeye çevrildiği düşünülmekteyse de genel kanaat, Selçuklu kümbetlerini hatırlatan kubbeye geçiş sisteminin küresel kubbe ile birleştirildiği doğudaki mekânın daha önce yapıldığı yolundadır.

Halil Hayreddin Paşa'nın mezarının bulunduğu doğudaki mekân kare planlı olup kubbeye geçiş

dört köşesindeki büyük üçgenlerle sağlanmıştır. Onikigen kasnaklı kubbenin ortasında günümüzde camekânla kapatılmış olan aydınlık açıklığı bulunmaktadır. Türbenin kuzey duvarı sağırdır, diğer cephelere ise birer pencere açılmış ve basık bir kapı ile de batıdaki mekâna bağlantı sağlanmıştır. Bu bölümde Halil Hayreddin Paşa ile oğlu Ali Paşa'nınkinden başka kime ait olduğu bilinmeyen diğerlerinden küçük bir lahit daha bulunmaktadır.

Her cephesine birer dikdörtgen pencere, onaltıgen kubbe kasnağına da sivri kemerli üç pencere açılmış olan batıdaki kare mekân daha büyük boyutludur ve kubbeye prizmatik üçgenlerle geçilmektedir. Mihrap yönündeki pencere kademeli niş içindedir ve başka kümbet türbelerde de benzerlerine rastlanan bu pencerenin dış cephedeki niş düzeniyle birlikte ele alındığında orijinal olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımda bugün hâlâ torunları İznik'te yaşayan Çandarlı soyundan on yedi kişinin mezarı bulunmakta ve hat sanatı açısından büyük önem taşıyan bu mezar taşlarında XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar değişen tarihler okunmaktadır. Batıdaki mekânın güney cephesi iki kör kemerle hareketlendirilmiş ve basık kemerli giriş sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Bu kapının önünde, XIX. yüzyıl başlarında halen mevcut olan iki mermer sütunun taşıdığı ahşap bir sundurmanın bulunduğu bilinmektedir.

Duvarlar bir sıra küfeki taşı ve bir-üç sıra tuğla ile örülmüştür. Kubbe kasnaklarının ve batı mekânı cephelerinin üstünde tuğladan kirpi saçak dolanmaktadır. Her iki kısmın da kubbesi ve doğudakinin köşe pahları kiremit kaplıdır.

Yunan işgali sırasında tamamen tahrip edilen yapı 1928'de mezar taşları dahil iyi bir restorasyon görmüştür.

(1) DİA; [ÇANDARLI TÜRBESİ - Şebnem Akalın] c. 08; s. 216

Çandarlı Halil Hayreddin ve Ali Paşa Türbesi-İznik

(1) Daş, Ertan. a.g.e. s. 39

Çandarlı Halil Paşa Türbesi-İznik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 23

Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi-İznik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi-İznik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa Türbesi-İznik

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 360,

(2) DİA, Cilt. 33, s. 585

Çandarlı Kara Halil Paşa Türbesi-İznik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çapanoğlu Türbesi-Yozgat

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çaput

a. Eski, değersiz bez parçası, paçavra.[(1)(2)(3)]

b. Eskimiş veya yamalı elbise.[(1)(2)]

c. Bez.[(2)]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çaput Baba Türbesi-Aksaray

(1) Topal, Nevzat. a.g.e. s. 60

Çar alâmet

Bektaşi halifesinin üzerinde taşıdığı ve kimliğini belirleyen dört işarete verilen ad. Aslı "çıhar alâmet"tir. Farsça "dört" manasına gelen bu alâmetler; ince uzun bir sofra, çerağ (mum), alem (bayrak) ve seccadedir.[(1)]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Çar Darp

a. Sözlük anlamı "dört vuruş" demektir.

b. Bâtıni tarikatlarda Kalenderilerin ve abdalların,

eriştikleri manevi bir zevk sonunda veya Allah yolunda her şeyden soyunduklarını, her şeyi terk ettiklerini anlatmak maksadıyla, başlarındaki dört bölgeyi; saç, sakal, kaş ve bıyıklarını ustura ile tıraş etmeleri usulü.[1][2]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Çar Tekbir

a. Dört tekbir.[1][2][3][4]

b. Cenaze namazında alınan "dört tekbir" için kullanılan söz.[1][2][4]

c. Tasavvufta "her şeyden sıyrılmak, el çekmek, dünyayı ve Allah'tan başkasını terk etmek" anlamına gelir. Nasıl ki dört tekbirle cenaze namazı kılınan insanın, toprağa verilirken dünyayla ilgisi kalmazsa, sofiler de ölmeden önce ölmenin sırrına ulaşmak için varlıklarını feda ederler.

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

(2) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

(3) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çare Baba Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Çarh

a. Gökyüzü, kâinat, felek, âlem, dünya.[2][3]

b. Talih, baht, şans.[2][3]

c. Zaman, devran.[3]

d. Divan şiirinde gökyüzünü, mecazi olarak da ***kötü talih ve kaderi*** ifade etmek üzere kullanılan bir tabir.[1]

e. Farsça kökenli olup, devreden, dönen manasına gelen çarh, Mevlevilerde sema esnasında, "direk" denen ve yerden kaldırılmayarak sabit tutulan sol ayağın etrafında döndürülen sağ ayağa verilen isimdir**.** Sağ ayağın, sol ayak etrafında bir tam dönüşene ise "çarh atmak" denir.[2][3]

(1) DİA; c. [ÇÂRH - İsmail Hakkı Özkan] 08; s. 229

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Çarh Telakkisi

Divan şiirinde *gökyüzünü*, mecazi olarak da *kötü talih ve kaderi* ifade etmek üzere kullanılan bir tabir.

Çarh (çerh), eski edebiyatta geniş bir mâna çerçevesi içinde ve ayrıca çeşitli terkiplerle yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Yerine ve kullanılışına göre dar anlamda *gök, gökkubbe, gökyüzü, felek ve çarktan* başlayıp geniş ve mecazi çerçevede *dehr, dünya, devran, âlem, talih, baht, kader, hatta ecel* mânalarını içine alır.

Tevriyeli olarak da bu anlamların birkaçını birlikte ifade eden çarh kelimesi, Batlamyus'a dayanan eski astronomi anlayışına göre *merkezde hareketsiz duran dünyanın etrafını iç içe soğan zarı gibi çevreler*. Her biri kendi içinde dönen bu dokuz gökkubbeye (nüh felek) veya gök tabakasına bundan dolayı "*çarh-ı mutabbak*" denilmiştir. Her gezegene mahsus bir gök tabakası vardır. İlk yedi gökte yedi seyyâre, sekizinci gökte burçlar ve sabit yıldızlar bulunur. Dokuzuncu gök ise bütün cisim ve varlıklardan arınmış olup içinde hiçbir yıldız bulunmaz. Bu gök tabakasına "çarh-ı atlas" veya "felek-i atlas" adı verilmiştir. Bütün gökleri içine aldığı, en büyüğü ve en güçlüsü olduğundan ona "çarh-ı a'zam" veya "felek-i a'zam" da denir. Dokuzuncu gök, diğer göklerin batıdan doğuya olan dönüşünü kendi dönüşüyle doğudan batıya doğru çevirir. Bunun sonucunda yıldızların birbirlerine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişir. Bu da insan talihi üzerinde etkili olur. Bu anlayış tarzından dolayı çarh bütün kötülüklerin esası olarak görülür. Felekten şikâyetin kaynağı doğrudan doğruya bu inanıştır. Çarh-ı bî-amân, çarh-ı hûnî, çarh-ı dûn, çarh-ı denî, çarh-ı kej-reftâr, çarh-ı sitemger, çarh-ı pür-kibr ü kîn, çarh-ı gaddâr, çarh-ı kînever, çarh-ı gec-nihâd vb. sözlerle bu hususa işaret edilir.

Çarh bu noktada çarh-ı vârûn, çarh-ı nîgûn gibi terkiplerde de görüldüğü üzere "*kötü talih, baht ve kader*" gibi mânaları ifade etmeye başlar.

Çarh, kâinatın yaratılışından beri mevcut olup bütün olaylara şahit olduğu ve ufuk çizgisinde kavisli şekilde göründüğü için *beli bükülmüş bir ihtiyar veya kocakarıya* da benzetilir. Çarh-ı hamkamet, çarh-ı bîve, çarh-ı pîre-zen, çarh-ı pîr sözleri bu münasebetle kullanılır.

Çarh yükseklik, genişlik, sonsuzluk, berraklık, parlaklık veya rengi itibariyle çeşitli tasavvur ve benzetmelere de konu olur: Çarh-ı lâciverd, çarh-ı ahdar, çarh-ı kebûd, çarh-ı mînâ gibi. Çarh-ı berîn, göğün en üst katını yani arş-ı a'lâ'yı ifade eder. Sevgili veya övülenin yüceltilmesi maksadıyla onun sarayı, eşiği, kapısı ve tahtı ile çarh arasında yüksek gök tabakası olması bakımından teşbih münasebeti kurulduğu görülür. Bunlar gökler katında, hatta onlardan daha yüksektedirler.

Gökyüzü tekerlek gibi döndüğü için "çarh-ı devvâr" sözünde olduğu gibi "çark"a benzetilir. Bu türlü benzetmede çarh kelimesinin her iki anlamından faydalanılır. Burada kılıç bilemeye yarayan çark veya çömlekçi tezgâhı ve çıkrığını tasavvur söz konusudur.

Ağlayıp inleyen âşık için kullanılan "çarh urmak" tabiri ile su dolabına da işaret edilir. Ayrıca çarh urmak çok defa "daire teşkil ederek dönmek" mânasında kullanılır. Nitekim Mevlevî semâzenlerinin dönüşlerine çarh urmak denir.

Semâ edilirken "direk" denilen ve dönen kişinin ağırlığını taşıyan sol ayağa hareket vermek maksadıyla devreden sağ ayağa da çark denir. Dönüşün tam veya yarım oluşu "tam veya yarım çarh atmak" deyimiyle ifade edilir.

Yaygın olarak kullanılan "çark-ı felek" sözü ise kat kat daire şeklinde olup yakıldığında kendi etrafında çarh gibi dönerek ateş püskürten donanma fişeği yahut hanımeli gibi bir çiçeği ifade eder. Ayrıca yüce gökyüzü, sema, arş mânaları yanında bilhassa mecazi olarak talih ve baht mânasında da kullanılır.[1]

(1) DİA; c. [ÇÂRH - İsmail Hakkı Özkan] 08; s. 229

Çarkıfelek

a. Bütün süsleme sanatlarında kullanılan, helezoni çizgilerden meydana gelmiş yuvarlak motif.[1] Eski kumaşlarda görülen çark biçimindeki süs.[2]

b. *Mecazen* talih, baht, kader.[1][2][3][4]

c. Dönen gök kubbe.[4] Dünyayı evrenin merkezi olarak kabul eden Baltamyus'a ve onu izleyenlere göre yer ile birlikte onun etrafında dönen gezegenlerin oluşturduğu sisteme verilen ad.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.

Çarmıh

a. Birbiri üzerine çapraz konmuş iki tahtadan oluşan, suçlunun öldürülmek amacıyla çivilendiği haç biçimindeki darağacı.[4][5]

b. Hz. İsa'nın, üzerinde gerilmiş olarak resmedildiği haç, salip.[2]

c. Dört çivi.[3]

(1) DİA; ÇARMIH c. 8, s. 230 Günay Tümer
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.

Çarmıh Uygulaması

Hıristiyanların Hz. Îsâ için söz konusu ettikleri, tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanan bir idam şekli.

"Dört çivi" anlamında Farsça bir terkip olup (çehâr mîh) biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Buna haç ve salib de denilmektedir.

Suçluyu ellerinden ve ayaklarından bağlamak veya çivilemek suretiyle idam etme şekli olan çarmıha germe olayı Romalılar'da yaygın olmakla birlikte daha önceleri Asurlular, Persler, Kartaca Fenikelileri, Mısırlılar ve Yunanlılar tarafından da uygulanmış, böylece halkın ibret alacağı, adaletin gücünün gösterileceği düşünülmüştür. Bu iş için önceleri sadece bir kazık kullanılıyor, mahkûm buna bağlanıp ölüme terkediliyordu.

Grekler ve Romalılar bunu değiştirerek suçlu köleleri, esirleri, yabancıları, aşağı sınıftan kimseleri ve ayrıca iğrenç suçlar işleyenleri cezalandırmak için çarmıhı yaptılar. Bu tür cezalandırmada infaz yerinde bulunan kazığa bir tahta eklenerek çarmıh tamamlanmış oluyordu; suçlu tahtaya bağlanıyor, bazan kolları iki yana açılarak çarmıhın iki kanadına çivileniyordu.

Romalılar'da çarmıha germe olayı onur kırıcı bir

idam şekli olarak kabul edildiği için devlete isyan edenlerin dışında Roma vatandaşlarına uygulanmıyordu. Bu idam şeklinde genellikle suçlu kırbaçlandıktan sonra idam yerine tahtasını taşımaya zorlanırdı. İşlediği suç bir levha üzerine yazılarak boynuna asılır veya başkası tarafından önünde taşınırdı. Daha sonra bu levha başkalarına ibret olması için çarmıha gerilenin önüne tesbit edilirdi. Çarmıhlar şehir surları dışında kurulmakla beraber (İbrânîler'e Mektup, 13/12) işlek yollara, sık sık gidilen yerlere yakın olmasına özen gösterilirdi (Matta, 27/39, 55; Markos, 15/29, 35, 40; Luka, 23/35, 48, 49; Yuhanna, 19/20).

Milâdî I. yüzyılda Romalılar yahudi esirleri çarmıha germekteydiler. Tarihçi Josephus bununla ilgili çok sayıda olaydan bahsetmektedir. O dönemde idamlar için biri "T" şeklinde (daha sonraları "*St. Anthony haçı*" denilmiştir), diğeri eşit olmayan kollardan meydana gelen (daha sonra "*Latin haçı*" adını almıştır) iki tip çarmıh kurulmaktaydı.

Hıristiyan inancına göre Hz. Îsâ bu ikinci tip çarmıha gerilmiş ve başından çivilenmiştir (Markos, 15/26).

Roma İmparatorluğu'nda uygulanan çarmıha germe İmparator Konstantin tarafından yasaklanmıştır.

Menşei Bâbil'e dayanan haça Mısır ve Suriye'de de eski zamanlardan beri tâzimde bulunulduğunu, hatta Budistler'in haça saygı gösterdiklerini ve milâdî tarihin başlangıcına doğru putperestlerin bazı âyinlerinde alınlarına haç işareti yaptıklarını belirterek aslında haçın Hıristiyanlık'la ilgisinin bulunmadığını ve bir putperest âdeti olduğunu ileri sürenler de vardır.

Bunların iddiasına göre hıristiyan kutsal kitabında (Resullerin İşleri, 5/30, 10/39) Îsâ Mesîh'in bir ağaç üzerinde öldüğü bildirilmektedir. İlk olarak Yunanca yazılan Yeni Ahid'in yukarıda belirtilen yerlerinde "ağaç" anlamındaki Yunanca *ksulon* kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime ve bazı tercümelerde geçen *stavros* kelimesi haça delâlet etmemektedir. Meşhur Yunan şairi Homeros stavrosu "alelâde bir sırık, direk veya tek bir odun parçası" anlamında kullanır ve kelime haç şeklini alan iki ağaç parçasını ifade etmez. Dolayısıyla Îsâ Mesîh'in idamı düz bir direk üzerinde gerçekleşmiştir.

Hıristiyanlar çarmıhın şeklini tartışırken İslâmiyet çarmıha gerilenin Hz. Îsâ olmadığını belirtmektedir (en-Nisâ 4/157).

Hıristiyan sanatında Îsâ Mesîh'in çarmıha gerilmesinin tasvirleri V. yüzyılda başlamıştır. Tasvirlerin bu dönemden itibaren ortaya çıkmasında, o zamana kadar bu konuda çeşitli yorumların geliştirilmesi ve konsillerde bununla ilgili kararlar alınarak kilisenin tavrının belirlenmesi etkili olmuştur.(1)

(1) DİA; ÇARMIH c. 8, s. 230 Günay Tümer

Çarmıha germek

Suçluyu ya da bir kimseyi ellerinden ve ayaklarından çarmıha bağlamak veya çivilemek suretiyle öldürmek, idam etmek.(1)(2)

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(2) DİA

Çârubkeş

Tekke şeyhi.(1)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Çataksu Köyü Türbesi-Erzurum

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 111

Çataşma

Afyonkarahisar-Emirdağ yöresinde, ölü evinde ağıtçı kadınların, âşık atışmalarında olduğu gibi birbirlerine laf dokundurarak ağıt söylemelerine verilen ad.(1)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Çay, Abdülhaluk

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 711

Anadolu'da Türk Damgası Koç-Heykel-Mezar Taşları Ve , Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enst., S.Xı+194+49, 1983, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çay, Abdülhaluk

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 64

Tunceli Mezar Taşları Ve Türk Kültüründeki Yeri, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, C.23, Sayı:1-2, S.153-169, Türk Kültürünü Araştırma Enst., 1985, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çaycı, Ahmet- Ürekli, Bayram

Milli Ktp./Tasnif No: 1992 Sa 42

Dediği Sultan Haziresindeki Mezar Taşları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,Y.10, Sayı: 25, S.359-401, 2003, Konya

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çayırdağ, Mehmet

Milli Ktp./Tasnif No: 1985 Ad 1594

Kayseri'de Selçuklu Ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitâbe Ve Mezartaşları, Tarih Dergisi, Prof. Dr. M.C. Şahabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, C:Xxxıv(1984), S:495-532, İ.Ü. Yayınları, 1984, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çayırdağ, Mehmet

T.T.K. Ktp./Tasnif No:

Son Eratnalı Sultan Iı. Mehmed'in Mezar Taşı, Belleten, T.T.K, Sayı.266, C.Xxııı, S. 109-116, 2009, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çayırlı Baba Tekke ve Türbesi-Yunanistan-Yenişehir

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 1012

Çayırlık Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 159

Çeç Baba Türbesi-İstanbul-Halıcıoğlu

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 27

Çeçe Sultan Türbesi-Sinop

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çeçener, Besim

T.T.K Ktp./Tasnif No: A I 9399

Üsküdar Mezarlıkları Türbe Ve Hazireleri, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Y.49, Sayı:328, S.18-22, 9-10/1975, İstanbul 61

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çehre-i Golgun

a. Gül yüz, çiçekli yüz.(1)(2)

b. Kemal sahibi ariflerin kalbine inen mutlak tecellilere denir. Salikin rüyada veya kendinden geçtiği sırada gördüğü ancak maddi âlemde görülmeyen tecelliler.(1)(2)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Çehre

a. Yüz, sima, didar.(1)

b. Salikin keyfiyetinden haberdar olduğu ve hakkındaki bilgilerin kalıcı olduğu tecellilere verilen addır.

c. Çehre, salikin garb olduğu esnada Hakk'ın tecelli etmesidir.(1)(2)

1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Çekince

Ölüm ya da ölüme yakın büyük dokunca, zarar olasılığı taşıdığı için çekinmeyi gerektiren durum ya da neden.(1)

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çelebi Gazi Türbesi-Çorum

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 214

Çelebi Hanım Türbesi-Kosova-İpek

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 366,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 445

Çelebi Sultan Mehmed Han Türbesi-Bursa

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 7, s. 21,
(2) Aydın, Yüksel İ. a.g.e. s. 34,
(3) Öcalan, Hasan Basri. ag.e. s. 80,
(4) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179

Çelebi Şey Efendi Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 54

Çelebi Zade İsmail Kasım Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Çelebioğlu Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e.S. 2

Çelenk-Çeleng

a. Farsça bir kelime olup çiçek buketinin büyüğüne denir.

b. Cenaze ve düğün gibi törenlerde kullanılan, hediye olarak büyük vesilelerle gönderilen veya bir saygı ifadesi olarak mezarlara konan yuvarlak veya uzun şekilde hazırlanmış çiçek.(1)(2)(3)(4)

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çelenk koymak

Tarihsel önemi olan bir kimseyi anmak, ona saygı sunmak için mezarına ya da anıtına çelenk bırakmak.(1)

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çelik, Adem

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 745.5-30

Erzurum Mezarlıkları Ve Asri Mezarlığı, Lisans Tezi, Atatürk Ü.İlhahiyat Fak., S.66, Erzurum

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çelik, Çiğdem

Van 100. Yıl Ü. Ktp./Tasnif No: 652/Ark/Ms/Ç33b

Bitlis Güroymak'taki Tarihi Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S.114, 1998, Van

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çelik, Gülersoy

Milli Ktp./Tasnif No: 1962 Sb 349

İstanbul Tarihinin Mezar Taşları, Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı:49/328, S.2,1975, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çelikkol, Ahmet

Milli Ktp./Tasnif No: 2000 Sb 298

Kula'da Karamanice Mezar Taşları, Popüler Tarih, 5(58), S.16-17, E.Naci Başerdem, 2005, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çeltek Baba Türbesi

(1) https://www.facebook.com/857025557669568/photos/pcb.1168522526519868/1168515726520548/type=3

Çemişgezek Ferruhşad Türbesi-Tunceli

(1) DİA, Cilt. 41, s. 381

Çemişgezek Tekya Türbesi-Tunceli

(1) DİA, Cilt. 41, s. 381

Çengeloğlu Tahir Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 9,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 426

Çençi

Küçük mavi boncuklarla, üç parmak şeklinde örülmüş nazarlık.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çendek

İnsan veya hayvan ölüsü,(1) leş, laşe, ceset

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çene Bağlamak

a. Ölen birisinin, son nefesini verdikten hemen sonra vücudu sertleşirken ağzının açık kalmaması için çenesinin altından geçirilen bir tülbendi başının üstünde düğümlemek, bağlamak.(1)(2)

b. Birinin ölümünü dilemek.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çengeloğlu Tahir Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Çepnibey Türbesi-Niksar

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çerağ

a. Çıra, meşale, kandil, mum gibi ışık veren şey.[1][2][3][4] İçine yağ konulup yakılan bir tür fitilli lamba.

b. Yağa bulanıp yakılan fitil. Yağ kandilinin fitili.[3][4]

c. Işık, alev.[4]

d. Nur, marifet.[1]

e. Bektaşi dergâhlarında yeni gelen derviş için tören düzenlenen makam, bazı gülbank ve tercümanlar.[1][3]

(1) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Çerağ-ı dil

a. Kalp çerağı, gönül lambası.[1][2]

b. Marifet nuruyla aydınlanmış kalp.[1][2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Çerkez, Murat

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Eyüp Sultan Mezar Taşlarında Kandil Motifleri, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iıı. Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30 Mayıs 1999) S.338-365, Eyüp Belediyesi, 1999, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çerkezbey Türbesi-Yozgat

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çermik (Kümbet) Türbesi-Çermik

(1) Demir, Mehmet Latif. a.g.e.S. 130

Çertilmek

a. Yok edilmek.[1]

b. Ortadan yok olmak, kaybolmak.[1]

c. Ölmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çeşme-i Zindegani

Hayat kaynağı. Hayat suyu olarak da adlandırılan ölümsüz hayat veren su.[1] Âb-ı hayat, akl-ı surh, aynü'l-hayat.[2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Çeşme-i Eyüp Türbesi-Buhara

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 528

Çeşme-i Eyyüp Türbesi-Buhara

(1) DİA, Cilt. 6 s. 367

Çeşmicizade Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Çetin Halil Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 603

Çetintaş, Burak

Milli Ktp./Tasnif No: 1994 Sb 96

Eskiden Buraları Hep Mezarlıktı' Ayaspaşa Mezarlığı, Toplumsal Tarih, Türkiye Ekon. Ve Top. Tar. Vakfı, Sayı:132, S.90-95, 2004, İstanbul 62

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çetintaş, Burak

Milli Ktp./Tasnif No: 1994 Sb 96

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Marifetiyle Yaptırılan İki Mezar Taşı, Toplumsal Tarih, (133), S.102-105,

2005, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çetintaş, Burak

Bilkent Ün. Ktp./Tasnif No:Na9330.T92 B55 2009

1453'ten 1928'e Kadar İstanbul'da Gömülmüş Türk Denizcilerinin Mezar Taşları, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çetintaş, Vildan

Milli Ktp./Tasnif No: 2006 Ad 10827

Anadolu Mezar Taşlarında Görülen Hayvan Figürleri Üzerine Bir Araştırma, Denizli 1. El Sanatları Kongresi, 10-12 Mayıs 2006, Pamukkale Ü. Meslek Yüksek Okulu, Denizli

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çetintaş, Vildan

Ttk Ktp./Tasnif No: A Vıı 4380, 3,A

Osmanlı Dönemi Sivas Mezar Taşları Üzerindeki Süsleme Ve Kompozisyon Özellikleri, Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21- 25 Mayıs 2007), C.Iıı, S.251-264, Sivas Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü, 1000 Temel Eser Serisi, No:9, 2007, Sivas

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çetintaş, Vildan

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

İstanbul Eyüp Sultan Hazreti Halid Türbesi Hazire'sinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu (28-30mayıs 1999) S.372-379, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çevirme (Çerçeveli) Mezarlar

Mezarın bulunduğu toprağın kenarına çerçeve, pervaz gibi bir kısım yapılarak çevrilen duvarla (Arseven, 1966, 391) çevirmeli ya da çerçeveli mezarlar oluşur. [3]

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e. s.31.

Çevrim

Bir başlangıç durumundan başlayarak, düzenli bir biçimde ve sürekli olarak bir takım değişmelere uğradıktan sonra yeniden ilk durumuna dönen bir dizgenin gösterdiği dönüşümlerin tümü. Örneğin, "ölünce yaşam çevrimine yeniden gireceğiz".(1) Art arda gelen ve daima başlangıç haline dönen sürekli ve düzenli hareket.(2)(3)

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Çeykani Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Çığlık

Kabirde Münker ve Nekir'in sorularına cevap veremeyene demir topuzla öyle bir darbe indirilir ki acısına dayanamaz. Öyle bir çığlık atar ki, insanlar ve cinlerden başka yanındaki bütün varlıklar o çığlığı duyar.(1)

(1) Erdoğan, Naim. a.g.e. s. 77

Çığlıkçı

Cenazelerde ölen ile yakınlığı olmayan, fakat çığlıklar atarak yas tutan ve bunu meslek edinmiş kişi, ağıtçı, yasçı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çıkış

Kutsal kitap, Tevrat'ın ilk beş bölümünden biri çıkıştır.[1]

(1) Akbaş, Muhsin, a.g.e, s. 39

Çıkrıkçı Baba Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 28

Çıkrıkçı Mustafa Baba Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 787

Çıplak Baba Türbesi-Bitlis

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24

Çıplak Baba Türbesi-İstanbul-Kocamustafapaşa

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 28

Çırağ-ı Dehli Hazretleri Türbesi-Hindistan

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 4, s. 392

Çırasını Yakmak

"Öldürmek, yok etmek, bitirmek" anlamlarındaki bu deyim ölünün yakılarak göğe yollandığı gelenekten kalmadır. Mesela, ceset yakılırken ilk ateşin verilmesi geleneğinden kalan bir deyim olabilir. Belki de ölü yakmada kullanılan, kutsal sayılan ve kokulu bir ağaç olan sandaldan özel "çıra" anlamındadır.(1)

(1) Koçak, Ahmet. a.g.e., s. 86

Çırdak Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Çiçek Bordür

Mezar taşında bulunan natüralist tarzda süslemeler.(1)

(1) Özkan, Serap. a.g.e. s. 36

Çiçek Dolgular

Barok devri mezar taşlarının sembolik bir takım işaret ve damgalarıdır.(1)

(1) Hanoğlu, Canan. a.g.e. s. 20

Çiçek Motifi

Mezar taşlarında natüralist üsluba bağlı olarak görülen, lale, karanfil, sümbül gibi çiçeklerden oluşan süslemelerdir.(1)

(1) Güven, Erman, a.g.e., s.237

Çifte Kümbet Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 19,
(2) Öcalan, Hasan Basri.a.g.e. s. 52,
(3) Kahraman, Nurcihan. a.g.e. s. 24,
(4) Kayseri Tarihi. a.g.e. s. 4

Çifte Emirler Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Çifte Evliya Türbesi-Diyarbakır

(1) Pınar, Gürhan. "Diyarbakır Kutsal Yerler Atlası." Diyarbakır Valiliği (2013). s. 47

Çifte Gelinler Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 428,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 512,
(4) Gider, Şenay. a.g.e., s. 108

Çifte Kardeşler (Huykesen) Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 64

Çifte Kümbet

Kayseri'de Anadolu Selçukluları'na ait iki mezar anıtı.

Şehrin Sivas çıkışının 3. kilometresinde bulunan ve biri ayakta, diğeri XX. yüzyıl başlarından beri tamamen yıkık durumda olan iki kümbete Çifte Kümbet veya Çifte Kümbetler adı verilmektedir.

Yakın geçmişte mühimmat deposu olarak kullanıldığı için hayli zarar görmüş olan ayaktaki kümbetin kapısında yer alan beş satırlık mermer kitâbeden, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Melike Âdile (veya Âdiliye) için kızları tarafından 645'te (1247) yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ustanın adının bulunduğu kabul edilen kitâbe ise okunamamaktadır. II. Gıyâseddin Keyhusrev, üvey annesi Melike Âdile'yi önce Ankara Kalesi'ne hapsettirip sonra boğdurmuş, kızları da anneleri için Kayseri'deki bu türbeyi yaptırmışlardır.

Alâeddin Keykubad'ın diğer eşi Mahperi Huand Hatun'a ait kümbetin sade bir benzeri olan türbe sekizgen planlı, iki katlı, kubbeli ve piramit biçimli külâhı yıkılmış kesme taştan bir yapıdır. Beşik tonozla örtülü cenazelik katı, kare bir platform şeklinde olan genişçe bir kaide halindedir. Bu kaidenin üstünde yer alan sekizgen gövdenin güneybatı yüzünde giriş bulunur. Gövdenin her köşesine

keskin hatları yumuşatan zarif işlemeli sütunçeler konulmuş, ayrıca her yüzey sivri kemerli sathî nişler şeklinde düzenlenmiştir. Saçak altında dış tesirlerle biraz silinmiş durumda bir yazı şeridi vardır. Burada besmeleden sonra Bakara sûresinin ilk beş âyetiyle yine besmeleyi takiben Âyetü'l-kürsî bulunmaktadır. Girişin iki yan yüzü ile karşılarına rastlayan iki yüzde içe doğru genişleyen birer pencere bulunur. Bu sadeliğe karşılık giriş cephesi, geometrik süslemeli bordürlerle çerçeveli, mukarnas dolgulu klasik Anadolu Selçuklu kapıları şeklinde ele alınmıştır. İç mekânda sade taş yüzeyler ve kubbe dışında kıble yönündeki mihrap tek belirgin elemandır. Bir bakıma kapıyı küçük ölçüde tekrarlayan mihrap nişi yarım sekizgen biçimindedir.

Platformdan kapıya çıkan merdivenin orijinal izleri yakın zamana kadar durmaktaydı. Selçuklu kümbetlerinde gövdedeki kapıya ulaşan basamakların durumu daima tartışmalı olduğundan bu yapıda orijinal merdiven kalıntılarını görmek dikkat çekicidir. Bu merdiven duvara gömülü, altları mukarnas işlemeli altı basamaktan ibaret olup kapıya tek taraftan ulaşıyordu.[1]

(1) DİA; Ara Altun, c. 08; s. 311

Çifte Makas

Yeniçeri mezar taşlarının simgelerinden birisi.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s. 27

Çifte Sultanlar

Kocamustafapaşa Camii Haziresinde bulunan türbelerden birisi.[1]

(1) Uyar, Gülgün, Bir Risale, Bir Türbe, Bir Menkıbe; İmam Suyûti'ye Ait Risalenin Işığında Çifte Sultanlar Türbesine Bir Bakış, Osmanlı Araştırmaları, XXXIV., İstanbul 2009, Enderun Kitabevi, s. 231

Çifte Sultanlar Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 24,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 2, s. 513,
(3) Gider, Şenay. a.g.e., s. 110

Çifte Sultanlar Türbesi-Çorum-Sungurlu

(1) Teb-Der. a.g.e. s. 27

Çiftlik Türbesi-Aydın

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,
(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 112

Çiftlik Türbesi-Kayseri

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 14

Çile

a. Eziyet, mihnet, sıkıntı, zahmet, güçlük, meşakkat, azap.[6][7][8][11][13][14]

b. Kırk sayısı.[2]

c. Haz verecek her türlü şeyden, zevk ve sefadan el çekerek, Allah'a erişme yolunda nefsi terbiye etmek için, her türlü sıkıntının göze alındığı, müddeti değişik perhiz ve riyazet devresi.[8] Farsça "çihil" yani kırk sayısından gelen "çile" en az kırk gün (kırk gece) uygulanır.[12] Seyr-u süluk ehlinin, dervişlerin âdetlerinden birisi olup, özel edep ve şartları vardır.[1] Nefsanî arzulardan kurtularak ruh temizliğine ermek için, şeyhin izniyle ve nezaretinde tenha ve karanlık bir yerde –genellikle tekkelerin çilehanesinde- inzivaya çekilip, yeme içme, uyku ve dünya kelamını, düşüncesini en aza indirerek, hem bedenen, hem de zihnen azami derecede ibadet edilmesidir. Nefis terbiyesi, riyazet.[2][3][4][6][7][8][9][11][14][10]

d. Mevlevi tarikatında "dede" unvanını alıp resmen Mevlevi dervişi olmak için yapılan, 1001 gün süren, nefsi terbiye etme ve dünyanın kötülüklerinden arınma, Allah'a yaklaşma eğitimi. Yalnız büyük Mevlevihanelerde yapılabilirdi. O Mevlevi dergâhının şeyhi, uygun görürse 1001 günlük müddeti kısaltabilirdi.[5]

e. İradenin, etkili ve sağlam hale getirilmesini amaç olarak kabul eden çabalar, bir ideale yönelmiş kimsenin, kendini arıtarak yüceltmesi.[6]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) DİA; c. [ÇİLE - Selçuk Eraydın] 08; s. 316
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.
(5) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(6) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(7) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(8) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(9) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

(10) Akay, Hasan. a.g.e.
(11) Pala, İskender. a.g.e.
(12) Albayrak Nurettin, a.g.e.
(13) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(14) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Çile Çekmek

a. Çok zahmet çekmek, büyük üzüntü, sıkıntı içinde yaşamak.[2][4]

b. Bir nimete ermek için, bir şeyin veya bir kimsenin eziyet ve sıkıntısına katlanmak.[3]

c. Bir tekkenin karanlık hücresinde şeyhin nezaretinde kırk gün sabır, nefis terbiyesi ve ibadetle meşgul olmaya çile çekmek denir. Çile dolduran salik az uyur, az yer ve az içer. Devamlı ibadetle meşgul olur.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Çile Çıkarmak

a. Pek çok sıkıntıyla karşılaşmak.[2]

b. Bir salikin, dervişin tekkenin hücresinde, lokma pişen mutfakta çalışarak veya seyahat ederek nefsinin terbiyesi, arınması, kalbinin saflaşması için kırk gün süreyle ibadet, zikir ve fikir ile meşgul olup, çilesini tamamlaması.[1][2][3][4]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Çile Telakkisi

Nefsânî arzulardan kurtularak ruh temizliğine ermek için girişilen *sıkı perhiz ve mahrumiyet dönemi* anlamına gelen tasavvuf terimi.

"Kırk" anlamındaki Farsça çihl (چهل) kelimesinden gelen çile, çihle veya çille şeklinde de söylenir. Bazı tarikatlarda çile yerine yine "kırk" anlamına gelen Arapça erbaîn kelimesi kullanılmıştır.

Tasavvuf kaynakları bazı âyetleri (bk. el-Bakara 2/51; el-Mâide 5/26), özellikle Hz. Mûsâ'nın vahiy almak üzere kırk gece Tûr'da kalarak ibadet ettiğine işaret eden âyeti (el-A'râf 7/142) delil göstererek çile uygulamasını Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırırlar.

Ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rivayet ettiği, "Kırk günü Allah için ihlâs ve samimiyetle geçiren kimsenin dili hikmet pınarlarıyla beslenir" (Deylemî, III, 564) meâlindeki hadis de çile için şer'î bir dayanak sayılmıştır.

Hz. Mûsâ'nın Tûr'da kırk gün kırk gece kaldığına dair bilgi Ahd-i Atîk'te de bulunmaktadır (Çıkış, 24/18).

Hıristiyanlarda paskalyadan altı hafta önce başlayan ve kırk gün süren bir perhiz dönemi vardır.

Câhiliye devrinde Hz. İbrâhim'in tevhid dinini yaşatmaya çalışan az sayıdaki Hanîfler arasında, bâtıl inançların ve ahlâkî kötülüklerin yaygın olduğu ortamdan uzaklaşarak çöller, dağlar ve mağaralarda ibadet, riyâzet ve tefekkürle meşgul olan ve bir tür çile hayatı yaşayan kişiler vardı (bk. Cevâd Ali, VI, 455-456, 509-510).

Hz. Peygamber ramazan ayının son on günü içinde mescidde geçirilen bir perhiz döneminden ibaret olan *itikâf uygulamasını* başlatmıştı. Ancak bu dönemde sonradan tarikat ve tekkelerde sistemleştirildiği şekliyle muayyen süreli bir çile uygulaması yoktu. Bununla birlikte Allah katında makbul bir insan olabilmek için dünya nimetlerinden uzak durmak ve nefse acı çektirmek gerektiği şeklindeki köklü telakkinin de etkisiyle Hz. Peygamber döneminde evlenmemeye, sürekli oruç tutmaya veya geceleri sabahlara kadar namaz kılmaya karar verenler görülmüştür (bk. Buhârî, "Nikâh", 1). Hatta Osmân b. Maz'ûn kendini iğdiş etmeye karar vermiş (Buhârî, "Nikâh", 8; Müslim, "Nikâh", 6, 7), Ebû İsrâil çok sıcak bir günde güneş altında ayakta durup oruç tutmaya teşebbüs etmişti (Buhârî, "Eymân", 31; İbn Mâce, "Keffâret", 21). Ancak Kur'ân-ı Kerîm dünya nimetlerinden ölçülü bir şekilde faydalanmayı tavsiye ettiğinden (meselâ bk. el-A'râf 7/33; el-Kasas 28/77) bu tür aşırı hareketler Hz. Peygamber tarafından engellenmiştir.

I. (VII.) yüzyıl sonlarına doğru dar bir çevrede görülen çile hayatı giderek yaygınlık kazanmış ve çok değişik şekilleri ortaya çıkmıştır. İlk yüzyılda yaşayan zâhidlerin bir kısmında güçlü bir çilecilik temayülü vardır.

Bunlar arasında yazın sıcağında aç durmak, özellikle soğuk su içmekten kaçınmak, sürekli ve bazan iftar etmeden oruç tutmak (savm-ı visâl, savm-ı ebed), et yememek, bekâr yaşamak, inzivaya çekilmek, mecbur kalmadıkça konuşmamak, kavurucu sıcaklarda çöllerde dolaşmak, defalarca hacca gitmek, geceleri uyumayıp sabahlara kadar namaz kılmak, Kur'an okumak ve dua etmek gibi uygulamaların rağbet gördüğü bilinmektedir.

Bu dönemin tanınmış zâhidlerinden olup kendisine "*ümmetin râhibi*" denilen Âmir b. Abdullah (ö. 55/675) et yemez, inzivaya çekilir ve bekâr yaşardı (Ebû Nuaym, II, 98).

Rebî' b. Heysem *evinde hazırladığı mezara girer*, sabaha kadar burada ibadet ve dua eder, sürekli sükût halinde bulunurdu (Ebû Nuaym, II, 105).

Esved en-Nehâî'nin çektiği çileler yüzünden vücudu sararmıştı (Ebû Nuaym, II, 226).

Riyâh b. Amr el-Kaysî geceleri boynuna esaret zinciri takardı. Sâlih el-Mürrî de riyâzet ehli bir zâhiddi.

Bu dönemin çilekeş zâhidleri en büyük ve en tehlikeli düşman bildikleri nefislerine karşı savaş açmışlardı. Ebû Müslim el-Havlânî insanı yarış atına benzeterek idmanlı olursa Allah'a giden yolda daha çok mesafe alacağını söylüyordu (Ebû Nuaym, V, 120).

III. (IX.) yüzyılda sûfîler arasında az çok birbirinden farklı görüş ve uygulamalar benimseyen tasavvufî zümreler görüldüğü sıralarda Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) ve temsil ettiği Sehliyye hareketi riyâzet ve nefis mücahedesini yani çileciliği esas almıştı. Nefsin isteklerine karşı çıkma ve arzularını kırmayı temel ilke kabul eden Sehliyye mensupları (bk. Hücvîrî, s. 308-325) dinî hükümlere tâbi olma niteliğindeki her amelin nefse azap olduğu kanaatinde idi (Kuşeyrî, s. 85). Genellikle şehvet adı verilen nefsin arzuları kesin bir biçimde reddedilmekteydi, hatta cinsî arzularını yok etmek için iğdiş olan zâhidler bile görülmüştü (Serrâc, s. 529; İbnü'l-Cevzî, s. 211).

Abdal mertebesine ulaşmak için gerekli görülen dört prensip *az yeme (cû', kıllet-i tâam), az konuşma (samt, kıllet-i kelâm), az uyuma (seher, kıllet-i menâm), inziva (uzlet)* şeklinde sıralanmaktaydı (Kutü'l-kulûb, I, 159).

Tanınmış sûfîlerden Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'dan (ö. 440/1049) sonra çile tasavvufî hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Ebû Saîd'in, başı aşağıya gelecek şekilde kendisini ayaklarından kuyuya astığı, bu halde dua edip zikir yaptığı ve namaz kıldığı rivayet edilir. "Çile-i ma'kûse" veya "salât-ı maklûb" adı verilen (bk. Attâr, s. 802, 804; İbn Münevvir, s. 28, 29, 33) bu çile tarzı Hârût ve Mârût adlı iki meleğin Bâbil Kuyusu'nda baş aşağı asılarak çile çıkarmaları efsanesine dayanır.

Çeşitli tasavvufî zümrelerde çile uygulaması biri süresiz ve düzensiz, diğeri muayyen süreli ve düzenli olmak üzere iki şekilde devam etmiş, ilkinin çok çeşitli uygulama biçimleri görülmüştür. Süreli ve düzenli olanı ise genellikle kırk (Mevlevîler'de bin bir) gün sürer. Bu süre içinde beden, dil ve zihni kontrol ve terbiye edici idmanlar yapılır; nefis haz aldığı şeylerden mahrum bırakılır.

Bu idmanlar genellikle bir yönden nefsi alıştığı ve zevk aldığı şeylerden mahrum etmek, hayatın devamı için gerekli olan yeme, içme ve uyuma gibi ihtiyaçları en aza indirmek şeklindeki terk, imsak ve perhizlerle nefsi zora koşmak, çetin işler yapmaya mecbur etmek, şiddetli ve dayanılması güç işkencelere mâruz bırakmak gibi ağır riyâzetlerden (riyâzât-ı şâkka) oluşur. Öte yandan dervişin kendisini dünyevî meşgalelerden ve toplumdan soyutlaması da bir tür çile olup bu şekildeki çileye halvet, uzlet ve inziva denir.

Tarikatların teşekkülünden sonra çileye verilen önem daha da artmış, sâlikin nefsine söz geçirmesi ve arınması için çile gerekli görülmüştür. Ancak aşırı çileci uygulama zâhir ulemâsının yanı sıra sûfîler tarafından da eleştirilmiştir (bk. Serrâc, s. 529).

Genellikle kırk gün süren çilenin uygulama şekli Sühreverdî tarafından ayrıntılı olarak tesbit edilmiştir (bk. Avârifü'l-maârif, s. 296-353). Çeşitli tekke ve tarikatlarda açlık, uykusuzluk, sürekli sükût ve tefekkür, murakabe, aralıksız ibadet ve zikir, uzun ve çetin sefer, çöllerde dolaşmak, inziva, mağaralarda yaşamak, boyuna zincir, ayağa bukağı, ele kelepçe takmak, karnına ip dolayıp kendini bir ağaca bağlamak, kendini baş aşağı kuyuya asmak, bekârlık, iğdiş olmak, et yememek, bedene eziyet etmek, soğuk su içmemek, kavurucu sıcaklarda güneş altında beklemek, kendini hor

hakir bir durumda bırakmak, yalın ayak baş açık gezmek, dilencilik yapmak, tekkeye odun taşımak başlıca çile çeşitleri olarak görülür. Hâce Yûsuf el-Hemedânî ve Ahmed Yesevî'de olduğu gibi evde veya tekkede *bir mezar kazıp içinde yaşamak* da (bk. Câmî, s. 364; Köprülü, s. 37-40) bir çile şeklidir.

Çile insanın nefsine hâkim olması, kendisini disiplin altına sokması, ruh temizliği, kalp huzuru, keşfin açılması ve kerâmet sahibi olunması gibi değişik ahlâkî ve tasavvufî gayeler için yapılabilir. Ancak önde gelen sûfîler keşf ve kerâmet sahibi olmak için çile çıkarmanın doğru olmadığı görüşündedirler. Nitekim Şehâbeddin es-Sühreverdî çileden asıl maksadın *dinin selâmeti, ihlâslı amel ve nefsin denetim altında tutulması* olduğunu belirterek keşf ve kerâmet sahibi olmak için çile çıkaranları eleştirir (bk. Avârifü'l-maârif, s. 311).

Tekke, hankah, ribât ve zâviyelerde dervişlerin çile çıkarması için özel olarak hazırlanan dar ve karanlık hücrelere çilehâne veya halvethâne denilir. Müridlerin buradaki çile süresi kırk gün devam eder. Hayatında sadece bir defa çile çıkaran dervişler olduğu gibi defalarca çile çıkaranlar, hatta ömürlerini çileyle geçirenler de vardır. Hemen bütün tarikatlarda çile ile birlikte halvet ve erbaîn terimleri de yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle Mevlevîlik'te çile teriminin kullanımı daha yaygın olup bu terimden çeşitli kelimeler türetilmiştir. Meselâ çileye giren dervişe çilenişîn, çilesini tamamlayana çilekeş, çilesini yarıda bırakana çileşiken denir. Çilesini doldurmayan ve yarım bırakan dervişin yeni baştan çile çıkarması gerekir.

Çile Mevlevî tarikatında 1001 günlük bir süredir. Bu tarikatta çilesini çıkarmamış tarikat mensubuna "can" adı verilir. Derviş ve dede ismiyle anılmak için ikrar verip çile çıkarmak şarttır. İkrar vermek, canın kendisini tamamıyla tarikata adadığını ifade eden bir çeşit ahidde bulunmasıdır.

Mevlevî tarikatında ikrar veren kişi genç ise ailesinin iznini alması şarttır. İkrar veren kimseye önce bu yolun güçlükleri anlatılır. Cana ilk olarak mutfak kapısının sol tarafında kapı dibinde bulunan "saka postu"nda oturması söylenir. İkrar veren kişi üç gün dizleri üzerinde murakabe durumunda, kendisinden önce çileye girmiş olan canların hizmetini seyreder. Bu müddet içinde zaruri ihtiyaç dışında yerinden kalkmaz ve kimseyle konuşmaz. Üç gün tamamlandıktan sonra "kazancı dedenin" huzuruna getirilir; çileye devamda ısrar ederse on sekiz gün "ayakçılık" hizmetinde bulunur. Daha sonra aşçı dedenin emriyle kendisine bir arakiyye, mutfak tennûresi ve elifî nemed verilir. Derviş elbisesi giymeye "soyunmak" tabir edilir. Soyunan sâlik kazancı dedeye teslim edilir, kazancı dede kendisine yapacağı hizmetleri gösterir. Ayakçı adı verilen derviş semâ çıkardıktan sonra kendisine muvakkat bir sikke verilip mukabeleye katılmasına izin verilir. Ayakçının yerine bir yenisi gelince o "pazarcı" olur. Pazarcının görevi pazardan tekkeye yiyecek getirmektir. Derviş daha sonra bulaşıkçı, somatçı, meydancı gibi hizmetlerde bulunur.

Çilesi tamamlanan derviş çeşitli merasimlerden sonra meydancı dede tarafından üç gün bir hücreye yerleştirilir. İlk gece namazdan sonra dedeler, her biri kendi imkânları nisbetinde aldıkları hediyelerle dervişi ziyaret edip kahve içerler; üç gün sonra meydancı, dervişin hücresine gidip "destur" diyerek izin ister. "Hû" sesini alınca girip "hücren küşâd olacak" der ve perdeleri açar, dervişi tekkenin şeyhine götürür. Şeyh dervişe biat telkininde bulunurken biat âyetini (el-Feth 48/10) okur.

Son imtihan olan hücre çilesi on sekiz gündür. Bu son hücre çilesinden sonra dervişe verilmiş olan muvakkat sikke geri alınarak derviş sikkesi giydirilir. Bu şekilde "can" 1001 günlük çilesini tamamlayarak derviş ve dede unvanını almış olur.[1]

(1) DİA; c. [ÇİLE - Selçuk Eraydın] 08; s. 316

Çilehane

a. Çile yapılan yer.[1]

b. Tekkelerde dervişlerin çilelerini doldurmak, çileye girmek, çile çıkarmak üzere kapandıkları, genellikle dış dünyaya kapalı mekân, yer, oda, hücre.[2][3][4][5][6][7][8]

(1) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(5) Pala, İskender. a.g.e.
(6) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(7) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(8) DİA

Çiplik

Şeytan tırnağı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çitki

Ölülerin çenesini bağlamakta kullanılan bağ.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çivi

a. Mevlevilikte, sema etmeye alıştırılacak dervişin eğitiminde, adayın sol ayağının başparmağı ve ikinci parmağı arasına alarak dönme talimi yaptığı, taban tahtasına çakılmış fındık büyüklüğündeki bronz çiviye verilen ad.[1]

b. Şeytan, iblis.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çivizade Mescidi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Çizme

Yeniçeri mezar taşlarında bulunan simgelerden biri.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e.,

Çizmeci Şeyh Muslıhiddin Efendi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 29

Çoban Ata Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Çoban Baba (Dede) Türbesi-Tunceli

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,

(2) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 314

Çoban Baba Türbesi-Seyitgazi

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,

(2) Parla, Canan. "Seyitgazi Külliyesi." Eskişehir, 2010. s. 64

Çoban Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Koyuncu, Aşkın. "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)." Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM) 20 (2006). s. 222

Çoban Baba Türbesi-Eskişehir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 227

Çoban Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 385

Çoban Bey Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,

(2) Daş, Ertan. a.g.e. s. 31,

(3) Taş, Nazlı Pınar. a.g.e. s. 53,

(4) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179

Çoban Dede Türbesi-Adana

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 165,

(2) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Çoban Dede Türbesi-Çankırı-Aydınlar Köyü

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Çoban Mustafa Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25

Çobanlı Camii Türbesi-Malatya

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 111

Çocuk Düşürme

Çok eski dönemlerden itibaren çeşitli toplumlarda sık sık karşılaşılan, dinî, hukukî ve ahlâkî yönü üzerinde önemle durulan bu sosyal olgu klasik fıkıh kitaplarında ıskāt-ı cenîn, modern Arapça'da ichâd tabirleriyle karşılanmaktadır.

Tarih boyunca çocuklara karşı takınılan tavır muhtelif toplumlarda farklı görünümler arzetmiştir. Çocukların çeşitli vesilelerle kurban edilmesi Ken'ânîler'den Grekler'e, Hintliler'den Çinliler'e kadar birçok toplumda yaygın bir gelenek halini almakla birlikte genellikle dinler ana karnındaki

çocuğun düşürülmesini yasaklamışlardır. Hinduizm'de çocuk düşürme yasaktır, böyle bir fiili işleyen kadın bulunduğu kastın dışına atılır. Hinduizm'in kutsal kitaplarından Atharvaveda'ya göre çocuk düşürmekten daha büyük günah yoktur. Budizm ve Zerdüştîlik'te de çocuk düşürmek yasaktır. Buna karşılık eski Yunan'da aile fertlerinin sayısını sınırlandırmak için çocuk düşürüldüğü gibi doğan çocukların öldürülmesi de söz konusuydu. Aristo, sakat doğma ihtimali karşısında ceninin canlı hale gelmeden önce düşürülmesini tavsiye etmiştir.

Yahudi kutsal kitabında evlilik ve çoğalma emredilmiş (Tekvîn, 1/28), bu sebeple çok kadınla evlilik, kısır eşin boşanması ve câriyelik meşrû sayılmış, dolayısıyla çocuk düşürme de yasaklanmıştır.

Ahd-i Atîk'e göre bir kimse ana karnındaki çocuğun düşmesine sebep olursa kocanın belirleyeceği bir meblağı ödemek mecburiyetindedir. Bu olay kadının ölümüne yol açmışsa ölüme ölümle karşılık verilecektir (Çıkış, 21/22-23). Yahudi tarihçisi Josephus'a göre çarpma sonucu rahimdeki çocuğunun düşmesine sebebiyet veren kimseye, biri nüfusun azalmasına karşılık olarak, diğeri de zararın telâfisi için, kadının kocasına verilmek üzere iki kat para cezası tertip edilir (EJd., II, 99). Yine Josephus'a göre şeriat (Tevrat) bütün çocukların doğmasını emreder ve kadının çocuğunu düşürmesini veya tohumu imha etmesini yasaklar. Bunu yapan kadın, çocuğunun ölümüne ve aileden birinin eksilmesine sebep olduğu için cânidir. Annenin hayatı için tehlike söz konusu olduğu takdirde gebeliğin ilk zamanlarında çocuğun düşürülmesine izin verilmekte, fakat cenin belli bir şekil almışsa kadının hayatını tehlikeye düşürse bile buna izin verilmemektedir. Bazı din bilginleri, bu sonuncu durumda çocuk düşürmenin meşrû olduğunu kabul etmektedirler. İsrail Devleti'nin kanunlarına göre çocuk düşürmek suçtur ve hapisle cezalandırılır (EJd., II, 100-101).

Evliliğin temel hedefini nesli çoğaltmak olarak telakki etmeyen **Ahd-i Cedîd**'de çocuk düşürmeyi yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Hıristiyanlık'ta da çocuk düşürmek büyük günah kabul edilmiştir. Hıristiyan geleneğine göre Tanrı varlıkları belirli bir süre için yaratmıştır ve her hayat sahibi için fizikî ölümü mukadder kılmışsa da asıl hedef hayatın devam ettirilmesidir. Aslında ölüm insanlar arasına şeytanın arzusuyla ve günah vasıtasıyla girmiştir. Bu sebeple ölümü yenmeye çalışmalıdır. Çünkü "Tanrı ölülerin değil dirilerin Tanrı'sıdır" (Matta, 22/32).

Kilise geleneğinde insan hayatının önemi üzerinde durulmuş, başlangıçtan itibaren bütün safhalarında korunması gerektiği vurgulanmış, bu konuda evlât katlinin yaygın olduğu Grek-Roma dünyasının âdetlerine karşı çıkılmıştır. I. yüzyılın sonunda kaleme alınan anonim "Didache" adlı eserde, "Rahmin ürününü düşürmek suretiyle öldürmeyecek, doğmuş çocuğu da telef etmeyeceksin" denilmektedir. II. yüzyılda yaşamış Grek kilise babalarından Athenagoras, hıristiyanların çocuklarını düşürmek için ilâç kullanan kadınları câni kabul ettiklerini bildirerek ana karnındakiler de dahil olmak üzere çocuk katillerini kınamaktadır. Kilise tarihi boyunca kilise babaları, kilise bilginleri aynı doktrini savunmuşlardır. Cenine ruhun veriliş anıyla ilgili tartışmalar bile çocuk düşürmenin gayri meşrûluğunda bir tereddüte sebep olmamıştır.

Ortaçağ'da, cenine ilk haftalardan sonra ruh verildiği kanaati yaygın olmasına rağmen ilk günlerdeki çocuk düşürmenin de büyük suç olduğunda şüphe edilmemiştir. I. Mayence Konsili, çocuk düşürme ile ilgili olarak daha önceki konsillerin verdiği cezaları aynen benimsemiş ve çocuğunu düşüren kadına en ağır cezayı tertip etmiştir. Gratien genelgesinde (1140), "Hamile kaldığı çocuğu düşürme yoluyla telef eden cânidir" denilmektedir.

St. Thomas d'Aquin, çocuk düşürmenin tabiat kanununa aykırı ağır bir suç olduğunu belirtmiştir. Papa XI. Pie, XII. Pie ve XXIII. Jean aynı görüşü ifade ve ilân etmişlerdir. Papa VI. Paul'ün başkanlık ettiği II. Vatikan Konsili de (1962-1965) şu kararıyla çocuk düşürmeyi c. 08; s. 364 yasaklamıştır: "Hayat, hamile kalıştan itibaren âzami itina ile korunmalıdır. Çocuk düşürme ve evlât katli çok ağır suçlardır."(1)

(1) DİA; [ÇOCUK DÜŞÜRME - Ömer Faruk Harman] [ÇOCUK DÜŞÜRME - Orhan Çeker] c. 08; s. 365

Çocuk Düşürme Hukuku

İslâm hukukçuları çocuk düşürmenin dinî hükmü konusunda iki gruba ayrılırlar.

Çoğunluğun yer aldığı birinci gruba göre hamileliğin hiçbir döneminde meşrû sebep olmaksızın ço-

cuk düşürmek câiz değildir. Allah'ın yarattığı ceninin hayatına insan tarafından son verilmesi meşrû olamaz. İkinci grupta yer alan hukukçulara göre ise hamileliğin ilk dönemlerinde çocuğun düşürülmesi haram değildir. Bunlardan bazılarına göre böyle bir fiil mekruh, bazılarına göre de mubahtır.

İkinci grup âlimler, hangi şartlarla ve hangi süre içinde çocuğun düşürülebileceği hususunda çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunun başlıca sebebi, doğrudan konuyla ilgili nas bulunmaması ve mezhep imamlarından bu hususta belli görüşlerin nakledilmemesidir. Ayrıca bu grup içinde yer alan âlimlerin ictihadlarında, dönemlerinde cenin hakkında mevcut tıbbî bilgilerin yetersizliği de önemli ölçüde etkili olmuştur.(...)

Bu genel tesbitten sonra mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

Hanefî mezhebinde ruh üflenmeden önce çocuk düşürmenin mubah olduğunu söyleyen hukukçular varsa da (bk. İbn Âbidîn, II, 380) hâkim görüş, bunun ancak haklı bir sebebe dayanması ile câiz olabileceği şeklindedir (Mv.F, II, 58). İbn Vehbân, emzirdiği bir çocuğu bulunan kadının hamilelik sebebiyle sütten kesilmesi ve kocasının malî durumu itibariyle sütanne tutma imkânına sahip olmaması halinde mevcut çocuğun ölümünden endişe duyulmasını, çocuğun düşürülmesi için geçerli bir mazeret kabul etmiştir (İbn Âbidîn, III, 176). Bugün tıp açısından anne sağlığı için ciddi bir tehlike söz konusu olmasının da geçerli bir özür kabul edilebileceği açıktır.

Mâlikî mezhebine göre kırk günden sonra çocuk düşürmek haramdır. Bu süreden önce düşürülmesi halinde mubah veya mekruh olduğunu söyleyenler varsa da çoğunluk bu durumda da haram olduğu görüşündedir.

Şâfiî mezhebinde, ruh üflenmeden önce bunun câiz olup olmadığı konusunda iki farklı görüş mevcuttur. İmam Gazzâlî ne zaman olursa olsun çocuk düşürmenin cinayet olduğunu söylerken bazı âlimler bunun haram değil mekruh olduğu, ancak ilk günlerden ruh üflenme vaktine doğru gidildikçe tenzîhen mekruhtan harama doğru bir değişme göstereceği, çocuğun 120. güne yaklaşıldığı sırada düşürülmesinin ise haram hükmü içinde değerlendirilmesinin kuvvet kazanacağı tarzında bir izah getirmişlerdir.

Hanbelî mezhebinde bazı âlimler, ruh üflenmesinden önce çocuk düşürmenin mubah olduğuna dair görüş belirtmekle birlikte mezhepte hâkim görüş çocuk düşürmenin bu dönemde de haram olduğu şeklindedir.

Ruh üflendikten sonra çocuk düşürmenin veya aldırmanın haram olduğunda ve bu davranışın cinayet telakki edileceği konusunda İslâm hukukçuları görüş birliği içindedir. Klasik fıkıh kaynaklarında bu konudaki ifadelerin mutlak olarak zikredildiği dikkate alınınca bu hükmün anne sağlığının söz konusu olduğu durumlarda da geçerliliğini koruduğu düşünülebilir. Nitekim bazı kaynaklarda bu husus açıkça belirtilmiştir (bk. Tûrî, VIII, 233).

İbn Âbidîn'e göre de cenin canlı ise annenin hayatından endişe duyulacak olsa bile alınması câiz değildir. Çünkü annenin bu sebeple ölmesi bir ihtimaldir, ihtimalden hareketle herhangi bir insanın öldürülmesi câiz olmaz (Reddü'l-muhtâr, I, 602). (...)

Cenine karşı bir cinayet işlenmesi halinde *gurre* denilen bir ceza-tazminat ödenir. Bunun için çocuk düşürmenin kasten veya hata ile olması, yahut anne veya baba tarafından işlenmesi sonucu değiştirmez. Ayrıca rahimde mevcut cenin sayısı kadar gurre ödenir.

Ancak gurre ile birlikte kefâretin gerekli olup olmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Hanefîler'le Mâlikîler kefâretin vâcip değil mendup olduğu kanaatindedirler. Çünkü Hz. Peygamber bir dava dolayısıyla bu konudaki hükmünü bildirirken yalnız gurreyi zikretmiş, kefâretten söz etmemiştir.

Öte yandan kefâret, kendi başına müstakil bir varlık olan insana karşı işlenen cinayetlerde söz konusudur. Halbuki cenin bu anlamında müstakil bir varlık olmayıp anneye bağlıdır.

Şâfiî ve Hanbelî fakihleri ise gurre ile birlikte kefâretin de vâcip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira cenin de diyetle tazmin edilen bir şahsiyettir. Hz. Peygamber'in söz konusu davada kefâreti zikretmemiş olması onun vücûbuna engel teşkil etmez. Ayrıca bu iki mezhebe göre cenine karşı işlenen cinayete birden fazla kişinin katılması durumunda her birinin ayrı kefâret ödemesi gerekmektedir.

Çocuk düşürme fiilinin sonuçlarıyla ilgili olarak bazı dinî ve hukukî hükümler söz konusudur.

Çocuk canlı olarak düşmüş yani ağlaması duyulmuşsa yıkanması ve namazının kılınması gerektiği konusunda ittifak vardır. Eğer canlılık alâmeti göstermezse Hanefîler'e göre yıkanır, kefenlenir ve defnedilir. Şâfiîler'e göre ise dört ayı doldurmuş olması halinde yıkama, kefenleme ve defin işlemleri yapılır. Her iki mezhebe göre de bu durumda cenaze namazı kılınmaz. Hanbelîler'e göre dört ayı doldurmuş olarak doğan bir çocuk yıkanır ve cenaze namazı kılınır. Mâlikîler ise hayat alâmeti göstermeyen çocuğun namazının kılınmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Kefenlenemeyecek ve cenaze namazı kılınamayacak durumda olanlar da bir kumaş parçasına sarılarak defnedilir.

Bütün yaratılışı tamamlanmış (ruh üflenmiş) çocuğun düşürülmesi halinde kadın lohusalık, iddet, istibrâ, doğuma bağlı kılınmış talâkın vâki olması vb. konularda normal bir doğum yapmış gibi kabul edilir.

Hamileliğin ilk dönemlerinde, yani ruh üflenmeden vuku bulan düşüklerde ise Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre kadın lohusa sayılmaz. Hanefî mezhebinden Ebû Yûsuf ve bir rivayete göre de İmam Muhammed, kadının gusletme zorunda olmamakla birlikte abdest almasının gerektiği kanaatindedirler. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise bu durumda da kadın lohusa sayılır ve boy abdesti alması gerekir.

Düşüğün şekli ve organları tam olarak belirmiş durumda değilse Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre iddet son bulmaz ve doğuma bağlı kılınan talâk gerçekleşmez. Şekil ve organları tam olarak belirmiş düşükte ise her üç mezhebe göre de iddet sona erer. Doğuma bağlı talâk Hanefî ve Hanbelî fakihlerine göre gerçekleşir, Şâfiîler'e göre gerçekleşmez. Mâlikîler, hamileliğin ilk merhalesinde vâki olan düşüklerde bile iddetin son bulacağı görüşünü benimsemişlerdir. Şekil ve organları tam belirmemiş düşükle iddetin sona erip ermediği konusunda fakihlerin farklı görüşler ileri sürmeleri, kendi zamanlarındaki bilgilerle hamileliğin sona erip ermediğinin kesin şekilde tesbit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bugünkü tıbbî bilgiler ışığında hangi aşamada olursa olsun hamileliğin ortadan kalktığını gösteren her düşük olayında iddetin sona erdiğini kabul etmek gerekmektedir.

Annenin veya başka bir kimsenin müdahalesiyle çocuğun düşmesi durumunda cenin için hamilelik esnasında sabit olan miras, vasiyet ve vakıfla ilgili haklar, sağ doğduktan sonra ölen çocukta olduğu gibi mirasçılarına intikal eder. Ceninin anne karnında kendiliğinden ölmesi halinde ise bu haklardan hiçbirisi mirasçıları için sabit olmaz.[1]

(1) DİA; [ÇOCUK DÜŞÜRME - Orhan Çeker] c. 08; s. 365

Çogmak

Kesmek, öldürmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çokarak Düşmek

Ölümüne yakın hastanın gırtlağında beliren hırıltı[1].

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çokmak

a. Vurmak.[1]

b. Öldürmek, başına vurarak öldürmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çokodalı kaya mezarı – Urartu

Urartu mezarlarından hiç şüphesiz en görkemlisi kaya mezarlarıdır. Urartu'da üst bir sınıfa yönelik yapıldığı anlaşılan bu tür mezarlarının sayısı çok azdır. Ayrıca anıtsal yapısı nedeniyle tespitinin daha kolay olması ve stratejik konumları tahribatlarını artırmış, bir kısmının şapel, mescit ve benzeri amaçlarla yeniden planlandırılması bu tür mezarların günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesini engellemiştir.

Friglerle birlikte Anadolu'daki kaya mezarı geleneğinin anıtsal ölçekteki örneklerini oluşturan Urartuların bu kültürü batıdan mı aldığı yoksa kendi içinde bağımsız olarak mı geliştirdikleri günümüzde tam olarak anlaşılamasa da çok odalı kaya mezarların Urartu ile geliştiğini ileri sürmek mümkündür. Büyük bir ustalık isteyen bu tür mezarlarda bölgesel anlamda farklılıklar görülse de tüm Urartu kaya mezarlarında ortak bazı özel-

likler belirlenebilmektedir. Madenciliğin etkisiyle düz ve pürüzsüz duvar yapılarına sahip olan kaya mezarlarının içlerinde niş, seki, sunak çukuru gibi çeşitli mezar donanımları bulunmaktadır.

Son dönemde yapılan yeni yayınlar tek ve çok odalı kaya mezarlarının dönemleri ve özelliklerinin farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu ayrımla birlikte çok odalı kaya mezarlar için bazı özellikler ortaya çıkmıştır. Bu özellikler aynı zamanda tek odalı mezarlarla çok odalı mezarları birbirinden ayıran özellikler olarak ele alınmış olmalıdır. Buna göre *çok odalı kaya mezarlarının belirleyici özellikleri* şöyledir:

- Bir ana oda ve buna bağlı odalardan oluşan çok odalı bir yapı olması
- Güvenlik için surların içinde bir konuma yapılmaları
- Önlerinde bir platform yer alması ve kaya basamaklı veya patika bir yolla ulaşılabilmesi
- Sürekli kullanıldığı için bir kapısının olması gerekliliğinden girişlerde kapı için mil yataklarının bulunması, silmelerin yapılması

Bunun dışında istisnai durumların görüldüğü diğer özellikler ise şöyledir:

- Tuşpa Neft Kuyu Mezarında olduğu gibi dış duvarların bazılarının işlenerek daha anıtsal ve düz bir cephe oluşturulması
- İç duvarlarda genellikle niş açıklıkları yapılması
- Oda tabanında çoklu gömünün bir sonucu olarak kullanıldığı düşünülen kuyu biçimli atık veya alternatif çukurların bulunması
- Duvarların birleşme noktalarının çeşitli bezemelerle süslenmesi
- İnsitu durumunda bir kaya mezarı tespit edilemediği için kaya mezarı ile ilişkilendirilen merkezde tespit edilen keramik verisi (Bianili keramik).(1)

(1) Topaloğlu, Yasin. a.g.e.

Çoktan, Ekrem

Marmara Ü. Merkez Ktp. /Tasnif No: 736.5/Ç682 63

Karacaahmet 9. Ada Mezar Taşı Kitabeleri, Marmara Ü. Sosoyal Bil. Ü., İslam Tarihi Ve Sanatları Abd, Y. Lisans Tezi, 1996, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çomurtmak

Bir adamın çoluğunu çocuğunu öldürerek tek başına bırakmak.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çonoş

Mezarlıkta sandukanın üzerine konan ağaçlar, mezar tahtası.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çorbacı Süleyman Efendi Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 1004

Çoruhlu, Tülin

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

Eyüp Sultan Ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iı. Eyüp Sultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998) S.103-117, Eyüp Belediyesi, 1998, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çoruhlu, Tülin

Milli Ktp./Tasnif No: 1980 Sb 163

Askeri Müzedeki Yeniçeri Mezar Taşları, İlgi Dergisi, Sayı:73, S.25-30, 1993, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çoruhlu, Tülin

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Eyüp Sultan Ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler Ve Taş Sandukalar, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla I. Eyüp Sultan Sempozyumu (9-11 Mayıs 1997), S.43-59, Eyüp Belediyesi, 1997, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çoruhlu, Yaşar

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit Veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer-Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla I. Eyüp Sultan Sempozyumu (9-11 Mayıs 1997), S.60-70, Eyüp Belediyesi, 1997, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Ç

Çoruhlu, Yaşar

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Eyüp Sultan Ve Çevresindeki Mezar Taşlarında Görülen Kase İçinde Meyve Tasvirlerinin Sembolizmi, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iı. Eyüp Sultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998) S.118-127, Eyüp Belediyesi, 1998, İstanbul 64

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çoruhlu,Yaşar

İü Merkez Kütüphanesi/Tasnif No:-

Ordu'nun Mesudiye İlçesi, Kale Köyü'nde Bir Türkmen Kalesi, Mezar Taşları Ve Üç Mezar Anıtı, S:81-136,S:36,(1995-2000), Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çoruhlu, Yaşar- Tülin

Http://Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

İstanbul'da Bulunan Gemici Denizci Mezar Taşlarına Dair Bir Değerlendirme, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iv. Eyüp Sultan Sempozyumu (5-7 Mayıs 2000) S.76-89, Eyüp Belediyesi, 1998, İstanbul 65

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Çökel

Ölüm, yokluk.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çör

Şeytan.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çörek Dede Türbesi-Çorum

(1) Özdemir, Nazife. a.g.e. s. 3

Çuçuliga Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 291

Çugundor Baba Türbesi-Türkmenistan

(1) Çeşmeli, İbrahim. a.g.e. s. 524

Çuğunmak

İdam edilmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Çukur

a. Ölüyü gömmek için açılan oyuk, mezar, sin, gömüt, kabir.[1][2][3][4][5]

b. İnsanların ölümden sonra inecekleri yeryüzünün derinliklerinde bulunan "ölüler âleminin" varlığından söz edilir. Tanrı karşısında aldıkları tavra bakılmaksızın bütün ölülerin aynı kaderi paylaşacağı yeraltındaki bu karanlık ve kasvetli mekâna bazen "yerin dibi" bazen de "çukur" olarak bir terim kullanılmıştır.[6]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Hanoğlu, Canan. a.g.e., s.21;
(6) Akbaş, Muhsin, a.g.e., s.40

Çukurunu Doldurmak

Ölmek, ölüp mezara girmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Çukur (Çöğür) Dede Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Çullu Baba Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 583

Çürüklük

İstanbul'da kent halkından olmayan yabancıların, kimsesizlerin gömüldüğü mezarlıklara verilen ad. Anadolu'da bu tür kabristanlara "gariplik", "garip mezarlığı" deniyordu. Biri Eyüp'te diğeri Kasımpaşa'da iki ayrı çürüklük olduğu gibi, kentin başlıca mezarlıkları olan Edirnekapı, Karacaahmet'te de çürüklükler vardı.[1]

(1) DBİA

D

Dâ'i

Davetçi, ıstılahî anlamı, insanların işlerini idare etmesini mümkün kılacak siyaset ilimlerinin marifetiyle mütehakkık olmaktır. Enbiya ve evliya Hak davetçileridir.[2] Dâînin rütbesi rütbelerin en yücesidir. Bu rütbe, peygamberler, veliler ve hikmet sahiplerinin rütbesidir.[1]

(1) Erginli, Zafer. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Dâ'vânın Sükûtu

Davanın, zaman aşımı, sanığın ölümü vb. sebeplerle kapanması.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Dabak Baba Türbesi-Erzurum

(1) Taşyürek, Muzaffer. a.g.e. s. 133

Dabanzade Mustafa Paşa Türbesi-Diyarbakır

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,
(2) Soyukaya, Nevin. a.g.e. s. 150

Dabbetü'l-Ard

a. Kıyamet alametlerinden biri olarak kabul edilen yaratık, hayvan.[1][3][7] Kıyamet günü, vakti ortaya çıkacak olan korkunç hayvan, mahlûk.[3][4][6][7]

b. Yerden bir yaratığın çıkıp insanlarla konuşması.[2] Yer hayvanı.[6]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 512-513;
(2) İbn Kesir. a.g.e., s.137;
(3) DİA; [DÂBBETÜ'l-ARZ - Zeki Sarıtoprak] c. 08; s. 394
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s.51;
(6) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(7) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dabbetü'l-Arz

Yahudi ve hıristiyan teolojisinde İslâm'ın dâbbetü'l-arz telakkisine benzeyen bir yaratıktan *beast, dragon, leviathan ve rahabi* gibi farklı adlarla söz edilmektedir (Eyub, 9/3, 26/12; Mezmurlar, 89/10; İşaya, 30/7; 51/9-10).

Kozmogonik bir mit olarak kabul edildiği anlaşılan ve ejderha şeklinde tasvir edilen bir canavardan **Ahd-i Atîk'in** çeşitli yerlerinde söz edilmekte, bu garip yaratığın dünyanın başlangıcında Rab Yahve tarafından öldürülmek veya bağlı tutulmak suretiyle bertaraf edildiği ve sonunda Rabb'e boyun eğmek zorunda kaldığı anlatılmakta, ancak bu canavarın dünyanın sonuna doğru tekrar yeryüzüne döneceği belirtilmektedir (Eyub, 3/8; Mezmurlar, 74/13-14, 89/10-11; İşaya, 27/1, 30/7; 51/9-10; Habakkuk, 3/8).

Ahd-i Cedîd'de ise kendisinden genellikle şeytanla özdeşleştirilerek söz edilen bu canavar ve

taraftarlarının Tanrı'ya karşı sürdürdükleri amansız mücadelenin onların yenilgisiyle bittiği anlatılmaktadır (Vahiy, 12/13; 13/11-18; 16/13-14; 20/2-3, 7, 10).

Tanrı ile mücadele ederek yenilen, ancak dünyanın sonuna doğru tekrar zuhuru beklenen bu canavar-yaratık düşüncesinin Bâbil kültürüne dayandığı öne sürülmüştür. Bu anlayışın zamanla şeytan figürüyle birleştirilerek Hıristiyanlığın "*antichrist*" (deccâl) telakkisine temel oluşturduğu da kaydedilmektedir.

Bazı müsteşrikler, müslümanlardaki dâbbetü'l-arz inancında hıristiyanların "beast" telakkisinin etkisi bulunduğunu iddia etmişlerdir (Bell, s. 202). Ancak konuyu daha objektif kriterlerle inceleyen Batılı yazarlar, her iki dinin söz konusu telakkilerinden birinde "Tanrı'nın mutlak mânada yanında ve emrinde olma", diğerinde ise "Tanrı'ya ve emirlerine sürekli karşı olup O'nunla mücadele etme" gibi temelde birbiriyle çelişen bir fark bulunduğuna dikkat ederek her iki teolojinin bu konudaki telakkilerinde bir etkileşimden söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir (Sweetman, II, 214).(1)

(1) DİA; [DÂBBETÜ'l-ARZ - Zeki Sarıtoprak] c. 08; s. 394

Dabbetü'l-Arz Telakkisi

Kıyamet alâmetlerinden biri olarak kabul edilen yaratık.

Arapça'da "yavaş ve sessizce yürümek; nüfuz ve sirayet etmek" mânalarına gelen debb veya debîb kökünden sıfat olan dâbbe "yeryüzünde yürüyen her tür canlı" ve özellikle "binek hayvanı" anlamlarında kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in on dört âyetinde tekil, dört âyetinde de çoğul şekliyle (devâb) yer alan kelime (bk. M. F. Abdülbâkī, Mucem, "dbb" md.) bazan sadece yeryüzünde yürüyen, bazan hem yerde hem gökte bulunan, bazan da yer belirtmeksizin mutlak olarak *hareket eden bütün canlılar* mânasına gelir. Bunlardan Sebe' sûresinde geçen dâbbetü'larz (34/14) Hz. Süleyman'ın asâsını yiyen "ağaç kurdu" anlamındadır.(...)

Kur'an'da kıyametin yaklaştığını ifade eden âyetlerle (meselâ bk. el-Ahzâb 33/63; eş-Şûrâ 42/17; el-Kamer 54/1) bu dehşetli olayın alâmetlerine genel olarak işaret eden beyanların yer alması (meselâ bk. el-En'âm 6/158; Muhammed 47/18) müslümanlar arasında yakın bir gelecekte kıyamet alâmetlerinin zuhur edeceği inancını doğurmuş, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen açıklamalar da bu inancı pekiştirmiştir.

Birçok hadis kaynağında başlı başına bir bölüm oluşturan, müstakil eserlere de konu teşkil eden "*eşrât-ı sâat*" (kıyamet alâmetleri) büyük ve küçük, fiilen vâki olanlar ve kıyamete çok yakın bir zamanda gerçekleşecek olanlar şeklinde çeşitli taksimlere tâbi tutularak incelenegelmiştir. İslâm akaid ve kelâm kaynaklarında kıyamet alâmetleri sayılırken dâbbetü'l-arzın çıkışına da ayrı bir başlık altında yer verilmiş ve bu husus, kıyamete çok yakın bir zamanda gerçekleşecek olağan üstü olaylar arasında sayılmıştır. Dâbbe kelimesinin İslâmî literatürde kabul edilen söz konusu eskatolojik anlamına en uygun kullanımı Kur'ân-ı Kerîm'in sadece, lâyık oldukları azabın gerçekleşme zamanı gelince onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da bu varlık insanların âyetlerimize gerçekten inanmadıklarını kendilerine söyler" (en-Neml 27/82) meâlindeki âyette yer almıştır.

Müslim'in el-Câmiu's-sahîh'i ile Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde dâbbetü'l-arz konusuyla ilgili rivayetlerde bu varlığın özelliklerinden söz edilmeden sadece ortaya çıkışının bir kıyamet alâmeti olduğu haber verilir (Müslim, "Îmân", 249, "Fiten", 39, 118, 129; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 12). Tirmizî'nin el-Câmiu's-sahîh'i ("Fiten", 21; "Tefsîr", 27) ve İbn Mâce'nin es-Sünen'inde ("Fiten", 31) Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste, dâbbetü'l-arzın Hz. Süleyman'ın mührü ile Mûsâ'nın asâsına sahip olacağı ve asâ ile müminin yüzünü parlatırken mühürle kâfirin burnunu damgalayacağı ifade edilir. Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'i ve Nesâî'nin es-Sünen'inde ise konu ile ilgili herhangi bir rivayet tesbit edilememiştir.

Kelâm literatüründe dâbbetü'l-arz konusu, ilgili âyetlerle hadislerin ışığı altında sadece bir kıyamet alâmeti olarak ele alınmış, Ehl-i sünnet'in sem'iyyât alanına giren konularda yorum ve tahminlerden kaçınma esası bu hususta da be-

nimsenerek Kur'an'ın dehşetli bir hadise şeklinde takdim ettiği kıyametin kopmasına, bundan önce vuku bulacak bazı fevkalâde olaylara, bunlardan biri olarak da dâbbenin çıkışına inanmanın gerekli olduğu belirtilmiştir. Dâbbetü'l-arzın şekli, çıkışı ve özellikleri hususunda Kütüb-i Sitte dışındaki kaynaklarda yer alan ve bazı tefsirlere de intikal etmiş olan, ancak sened ve metin açısından tenkit edilebilen İsrâiliyat türünden rivayetler, eşrât-ı sâat konusunda geniş bir literatür oluşturmuştur. Bu ayrıntılı rivayetlere göre, olağan üstü özellikler taşıyan dâbbetü'l-arzın 60 arşın boyundaki vücudu tamamen kıllarla kaplı olup sakallı, boynuzlu, iki kanatlı, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, aslan yeleli, kaplan renkli ve koç kuyrukludur. Bir kuşluk vakti elinde Hz. Süleyman'ın mührü ve Mûsâ'nın asâsı olduğu halde Mekke'de (bazı rivayetlerde Ecyâd, Safâ tepesi, Tihâme vadisi, Ebû Kubeys dağı veya Lût kavmine ait Sodom şehrinde) bir yağız at hızıyla ortaya çıkacak (bazı rivayetlerde çıkışı üç gün sürecek veya üç günde vücudunun ancak üçte biri zuhur edebilecek); başı bulutlara değen, boynuzları arasında 1 fersahlık mesafe bulunan bu garip yaratık, inananlarla inanmayanların birbirinden kolayca ayırt edilebilmesi için elindeki asâsıyla müminlerin yüzünü parlatacak, mührü ile de kâfirlerin burnunu damgalayacak, onları zelil ve perişan edecektir.

Bazı müfessirler, ilgili âyette (en-Neml 27/82) geçen lafızların etimolojik ve semantik özellikleriyle söz konusu ayrıntılı rivayetlerin ortak unsurlarını dikkate alıp âhir zamanda bir kıyamet alâmeti olarak zuhur edecek bu canlının bilinen bütün canlılardan farklı bir yapıya sahip bulunacağını ileri sürmüşler, söz konusu âyette konuşma özelliğine işaret edilmesinden ötürü onun bir insan, diğer rivayetlerde sakallı oluşunun belirtilmesinden dolayı da erkek olarak düşünülmesi gerektiği yolunda yorumlar yapmışlardır.

Bu arada, Ehl-i sünnet'e ters düşen düşünce ve beyanları sebebiyle Sünnî âlimlerin ağır tenkitlerine hedef olduğu bilinen Şiî muhaddis Câbir el-Cu'fî'ye (ö. 128/746) ait iddiaya göre dâbbetü'l-arz Hz. Ali'dir (Zehebî, I, 384; krş. Seffârînî, II, 147). Ancak bu görüşün rec'at fikriyle bağlantılı olduğu kabul edilmiştir. Aynı rivayetlerde yer alan mühür ve asâ motiflerinin hâkimiyet, idare ve saltanatı simgelemesinden hareketle dâbbetü'l-arzın, hârikulâde bir maddî ve mânevî saltanatın sahibi olarak sırf adalet ve hayır faaliyetlerinde bulunacak önemli bir şahsiyet olması gerektiği düşünülmüştür (Elmalılı, V, 3703).

Dâbbetü'l-arzın, âhir zamanda artması beklenen ve mânevî özellikleri itibariyle hayvan gibi olan, hatta onlardan aşağı seviyede bulunan şerîr insanları simgelemesi de muhtemeldir. Ana hadis kaynaklarının deccâl ile ilgili rivayetleri arasında yer alan Fâtıma bint Kays tarikli Temîm ed-Dârî kıssasında sözü edilen, vücudu kıllarla kaplı hayvanın dâbbetü'l-arz olduğu da ileri sürülmüştür (Sarıtoprak, s. 93).

Dâbbetü'l-arz âyetinde geçen "tükellimühüm" (onlara söyler) fiilinden hareketle dâbbetü'l-arzın hangi dille konuşacağı bile tartışılmıştır (Sülemî, s. 313-318; Şa'rânî, II, 147). Ancak bu fiilin "yaralamak" anlamına da gelebileceğini ve ilgili âyetin buna göre değerlendirilmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur (İbn Kesîr, VI, 220-224; Şevkânî, IV, 146-147).

Kur'ân-ı Kerîm'de dâbbetü'l-arzla ilgili tek kayıt olan Neml sûresinin 82. âyetinden önceki altı âyette, hidayet ve rahmet vesilesi olan Kur'an'ın İsrâiloğulları'nın ihtilâf edegeldikleri konuların pek çoğunu vuzuha kavuşturduğu, fakat onun tebliğcisi olan Hz. Muhammed'in, gerçeğe tamamen sırt çevirmiş, mânevî anlamda kör, sağır ve ölü durumundaki kişilere çağrısını işittiremeyeceği ifade edilmektedir. Bu ifadelerin hemen ardından da söz konusu inkârcıların lâyık oldukları ilâhî hükmün (kavl) gerçekleşme zamanı gelince yerden bir dâbbenin çıkarılacağı haber verilmektedir. Taberî bu âyette geçen "kavl" kelimesinin "ilâhî azap" anlamında olduğunu kaydeder (Câmiu'l-beyân, XX, 9). Neml sûresindeki bu âyetlerin birbirine bağlı olarak incelenmesinden anlaşılacağı üzere dâbbenin ortaya çıkışı, dinî gerçeklere karşı direnişlerin ileri boyutlara vardığı dönemlerde olacaktır. Bazı âlimlerin kanaatlerine göre dâbbenin zuhuru daha çok "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" görevinin ihmal edildiği zamanlar-

da ve sadece bir defa değil, üç defa vuku bulacaktır (a.g.e., XX, 10).

Dâbbe konusu ilgili âyet ve ondan önceki âyetlerin çizdiği çerçeve dahilinde düşünüldüğü takdirde bu kavramın yeryüzündeki bütün insanları kapsamayan, belli olumsuz şartların ortaya çıkması halinde sadece belirli yerlerde vuku bulan veya vuku bulacak olan sosyal bir sarsıntıyı sembolize ettiği düşünülebilir. Bu sarsıntının, başka bir deyişle ilâhî azabın mahiyeti ve ayrıntıları hakkında Kur'an'da herhangi bir beyan yoktur. Konuyla ilgili hadislere gelince, hiçbiri mütevâtir olmayan bu hadislerin ilgili âyetten farklı olarak içerdikleri açıklamalar kesin bilgi değil sadece zan ifade eder. Haber-i vâhid denilen bu çeşit rivayetlerin akaid alanında delil olamayacağı kelâm ilminin bir ilkesi olarak benimsenmiş ve bu tür açıklamaların bağlayıcı olmadığı kabul edilmiştir.

Çeşitli kıyamet alâmetleri hakkındaki hadisleri rivayet eden Buhârî'nin el-Câmiu'ś-śahîh'inde dâbbetü'l-arzla ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması, Kütüb-i Sitte'deki diğer rivayetlerin de ayrıntı vermemesi dikkat çekicidir. Bu durumda, Tirmizî'nin el-Câmiu'ś-śahîh'i ile İbn Mâce'nin es-Sünen'inde Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadisin verdiği kısa bilgi, dâbbetü'l-arz âyetinin "... insanların âyetlerimize gerçekten inanmadıklarını kendilerine söyler" meâlindeki son kısmının maddîleştirilmiş veya sembolize edilmiş bir açıklaması görünümündedir.

Çoğu eşrât-ı sâat kitaplarında geçen konuyla ilgili ayrıntılı bilgileri özetleyen Fahreddin er-Râzî kendi kanaatini şu cümlelerle bitirmektedir: "Şunu bilmelisin ki Kur'an'da bu hususların hiçbiri hakkında herhangi bir delil mevcut değildir. Eğer Hz. Peygamber'den sahih bir haber gelmişse kabul edilir, değilse hiçbir açıklama dikkate alınmaz" (Mefâtîhu'l-gayb, XXIV, 218).(1)

(1) DİA; [DÂBBETÜ'l-ARZ - Zeki Sarıtoprak] c. 08; s. 394

Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi-Makedonya

(1) DİA, Cilt. 37, s. 511,

(2) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 96

Dağistanlı Ali Paşa Aile Türbesi-Makedonya-Üsküp

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 629

Dağlıoğlu, Hikmet

Milli Ktp./Tasnif No: 1981 Sa 107

Mezar Folkloru, Türk Folklor Araştırmaları, (341), S.8177-8179,Kültür Bk., Folk. Araş. Dairesi, 1977, İstanbul.

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

T.T.K Ktp./Tasnif No: B/4032

Edirne Mezarları, Türk Tarih Arkeologya Ve Etnografya Dergisi, Sayı:3, S.164-192, Ttk, Devlet Basımevi., 1936, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

Milli Ktp./Tasnif No: 1957 Sb 253

İstanbul Mezarları Iı, Yeni Türk Mecmuası, Sayı:29, S.1844, Eminönü Halkevi, 1935, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

Milli Ktp./Tasnif No: 1957 Sb 253

Mezarlar Ve Mezar Örnekler, Yeni Türk Mecmuası, Sayı:34, S.2178, Eminönü Halkevi, 1935, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

T.T.K Ktp./A Iı 6332-A

Sanat Bakımından Mezarlar Ve Mezar Taşları Ve Karacaahmet Mezarlığı, Milletlerarası 1. Türk Sanatları Kongresi, S.120-139, T.T.K Yay., 1962, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

Milli Ktp./Tasnif No: 1973 Sb 311

Mezarlarımız Ve Mezar Taşlarımız, Tarihten Sesler, Say.3, S.13-18, 1943, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan 66

Milli Ktp./Tasnif No: 1961 Sb 46

Balıkesir Mezarları, Kaynak, Sayı:25, S.521-527, Balıkesir Halkevi, 1935, Balıkesir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan

Milli Ktp./Tasnif No: 1960 Sa 103

Bursa Mezarları, Uludağ, Sayı:53-54, S. 23, Bursa Halkevi, 1942, Bursa

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dağşeyhler Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 69

Dahhak

Burhân-ı kâtı'a göre Dahhak'ın omuzlarında "şeytanın tükürüğü eseri olarak" yılan başı şeklinde bir ur hâsıl olmuş, sancısına tahammül edemediğinden yine şeytanın talimi ile üzerine insan beyni sürmeye başlamış. Her gün iki insan öldürtür, beyinlerini sürermiş.[1]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.

Dahiyye

İnsanın bir dava uğruna kendini feda etmesine veya bir olay sonunda ölmesine dahiyye denir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C.5, s. 331

Dahme-Güşâ

Çukur açan, mezarcı.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Dahme

a. Mezar, kabir, türbe.[1][2][3]

b. Mecusi mezarı, katakomp.[1]

c. Yer altında ölülerin konduğu oda.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Dâî

Arapça duacı, dua eden kimse.[1][2][3][4][5]

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dai Mehmed Türbesi-Çanakkale

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25

Dai Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2,
(2) Eyüpgiller, Kemal Kulgün. a.g.e. s. 120

Dakyail

Azab zebanilerinin başına memur olan meleğin adı.[1]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s.72

Dalgın Baba Türbesi-Kosova-Prizren

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 337,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 495

Dama

Yeniçeri mezar taşlarındaki simgelerden biri.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s. 27

Damat Ali Paşa Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 696

Dâmiğa

Başa ve yüze isabet eden öldürücü yara.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Damgan Cihil Duhtaran Türbesi-İran

(1) Öney, Gönül. "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi." Yıllık Araştırmalar Dergisi (1981): 41-63. s. 42

Damlarca Köyü(Kubbe-i Berzerçio) Türbesi-Şırnak

(1) Top, Mehmet. a.g.e. s. 51-298

Damu

Cehennem.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dânâ

a. Âlim, bilgin, bilgili, bilen kimse.[2][3]

b. Batın ehlinin nezdinde şeyh, büyük ve kutup anlamlarına gelmektedir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Danain

Sahip oldukları güzellikler nedeniyle insanların kıskandıkları ve gıpta ettikleri şeylerdir. Nefis şeylere, sahip oldukları özelliklerin güzelliklerinden dolayı "danain" denir. Rivayetlerde Allahu Teâlâ'nın her zaman insanlar içinde afiyetle yaşattığı ve afiyetle öldürdüğü kimselerin olduğu belirtilmiştir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Danık, Ertuğrul

T.T.K Ktp./Tasnif No: A.V/2932

Koç Ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları,Türk Kültürü Araştırmaları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., S.104,1990, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Danışman Dede Türbesi-İstanbul-Silivri

(1) Gider, Şenay. a.g.e., s. 80

Danişmend Gazi Türbesi-Pazarören

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25

Daniyal (A. S) Türbesi-İçel

(1) Kalafat, Yaşar.3 a.g.e.

Danyal Peygamber Türbesi-Kerkük

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 59

Dâr-ı Âhiret

Öbür dünya, ahiret yurdu, sonsuzluk yurdu.[1][2][3][4]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) DİA

Dâr-ı Beka

Ebedilik yurdu, öbür dünya, ahiret.[1][2][4][5][6][7][8][9][10]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(3) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(8) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(9) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(10) Pala, İskender. a.g.e.

Dâr-ı Fenâdan Dâr-ı Bekâya azimet eylemek

Ölmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dár-ı Naim

Nimetler evi, yurdu, cennet.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Dar-ı Ukba

Öbür dünya, ahiret.[1][2][3] Dünyada iken yapılan işlerin karşılığının görüleceği yer.[1]

(1) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dâr

a. Zarar veren, zarar ve elem verici şeyleri yaratan anlamında, Allah'ın en güzel isimlerinden (Esma-i Hüsna) biri.(1)(6)

b. Mekân, mahal, makam, ev, yer, yurt, saray(4)(8)(10)(11)

c. Ağaç, sırık, direk.(2)

d. İdama mahkûm olanların asıldığı darağacı.(2)(3)(4)(5)(6)(7)(8)(10)(11) Dâr, üç direkten meydana gelen idam sehpasıdır. Berdar olmak, idam olunmaktır.(9)

e. Alevi ve Bektaşilerde ayin-i cemin yapıldığı ve tarikata girmek isteyen kişinin ikrar -gerekirse canını feda etme sözü- verdiği, kendisine telkinde bulunulan yerin/meydanın tam ortası.(2)(3)(7)(8)(10)

f. Divan edebiyatında, aşığın canını verdiği idam sehpası anlamında kullanılan remizdir. Sevgilinin saçları, darağacı vazifesi görür.(1)(9) Hallac-ı Mansur'un asılmasından dolayı tasavvuf edebiyatında da kullanılan bir **terimdir**.(8)

g. Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamından başka çeşitli terkipler içinde, mecazi manalarda kullanılan bir kelime.(1)

(1) DİA; [DÂR - Cemal Kurnaz] c. 08; s. 483
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) Kaya, Doğan. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(6) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(7) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(8) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(9) Pala, İskender. a.g.e.
(10) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(11) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dâr-Dareyn

Kur'ân-ı Kerîm'de sözlük anlamından başka çeşitli terkipler içinde mecazi mânalarda kullanılan bir kelime.

"Dönmek, dolaşıp hareket ettiği noktaya gelmek" anlamındaki devr kökünden türeyen dâr sözlükte "büyük mesken, konak, şehir, yurt, vatan ve ülke" mânalarına gelir; en çok kullanılan çoğul şekli *diyâr* ve *dûr*dur.

Dâreyn ise "dünya ve âhiret" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de kırk sekiz yerde geçen dâr kelimesi bazı müfessirlere göre dört mânada kullanılmıştır.

1. Mesken (el-A'râf 7/78, 91);
2. Cennet (en-Nahl 16/30);
3. Cehennem (İbrâhim 14/28);
4. Medîne-i Münevvere (el-Haşr 59/9; bk. İbnü'l-Cevzî, s. 292).

Dâr bu örneklerin dışında âhiret kelimesiyle birlikte dokuz yerde kullanılmıştır. *Dârü'l-âhire* (âhiret yurdu, öbür yurt, en son ikamet edilecek yer) müminler için huzur, sükûn ve mutluluk dolu, ölümsüz bir hayat olarak ifade edilir (el-Bakara 2/94; el-En'âm 6/32; el-A'raf 7/169; Yûsuf 12/109; en-Nahl 16/30; el-Kasas 28/77, 83; el-Ankebût 29/64; el-Ahzâb 33/29).

Dârü'l-âhirenin karşıtı "dârü'd-dünyâ" olmakla birlikte bu terkip Kur'an'da geçmemekte ve daha çok *hayâtü'd-dünyâ* tabiri kullanılmaktadır. Kur'an'da âhiret yurdunun ve oradaki mutlulukların sonsuzluğu ve sürekliliği yanında dünya hayatının geçici ve kısa oluşu üzerinde durulur, dünya hayatı oyun ve eğlenceye benzetilir (bk. M. F. Abdülbâkī, s. 224-225). Bu kadar kısa olduğuna göre dünya hayatının, öbür hayatta *dârü's-selâm* (kurtuluş yurdu) diye ifade edilen cenneti haketmek için çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Dârü'l-müttakīn, *âkıbetü'd-dâr*, *ukbe'd-dâr* (eninde sonunda gidilecek yurt) *dârü'l-mükāme*, *dârü'l-karâr* (devamlı ikamet edilecek ülke) *dârü'l-huld* (ebediyet yurdu) tabirleri de cennet yerine kullanılmaktadır.

Dünya hayatını peygamberlerin gösterdiği hak yolda değil de şeytanların peşine takılarak geçirenlerin âhiret yurdunda gidecekleri yer, *sûü'd-dâr* (yurdun kötüsü) ve *dârü'l-bevâr* (helâk yurdu) olarak ifade edilen cehennemdir (bk. a.e., s. 264-265).

Dâr Hz. Peygamber'in hadislerinde daha çok "mesken, yurt" anlamında, ayrıca Medine şehri için kullanılmıştır (bk. Wensinck, Mucem, "dvr" md.).

Bundan başka "ev, mesken, bina" anlamı çerçevesinde *dârülaceze, dârülfünûn, dârülhadis, dârülhikme, dârülkurrâ, dârüşşafaka, dârüşşifâ, dârülulûm* vb. müessese adlarında kullanılan dâr kelimesi, "ülke" anlamında da İslâm hukuku terimi olarak

dârüladl, dârülbağy, dârülharp, dârülislâm ve dârüssulh terkiplerinde yer almıştır.[1]

(1) DİA; [DÂR - Cemal Kurnaz] c. 08; s. 483

Dâr-İdam Sehbası

Âşığın canını verdiği idam sehpası anlamında kullanılan divan edebiyatı remzi.

Arapça'da "ev, şehir, yer"; Farsça'da bu anlamların yanı sıra *"ağaç, direk, idam sehpası"* mânasına gelen ve Türkçe'de her iki dildeki anlamları ile kullanılan dâr kelimesine ayrıca Sâsânîler döneminde İran'da ileri gelen kişiler için bir unvan olarak da rastlanmaktadır.

Dâr kelimesi Fars edebiyatı ile Türk divan edebiyatında bir remiz olarak *"idam sehpası"* anlamında tek başına veya terkiplerin içinde yaygın şekilde kullanılmıştır. Kelime Farsça'da esasen "ağaç" anlamına geldiğinden Türkçe'de "darağacı" şeklindeki kullanımı eskiler tarafından galat kabul edilmiştir.

Dâr kelimesi edebî metinlerde, asılarak öldürülen Hallâc-ı Mansûr'a (ö. 309/922) telmihen Mansûr kelimesiyle tamlama halinde (*dâr-ı Mansûr*) veya onunla ilgili diğer özelliklerle bir arada kullanılmıştır.

Genellikle darağacı ipiyle birlikte sevgilinin saçı için benzetilen olur; âşığın canı, gönlü veya kendisi Mansûr'a, asılmış olduğu zülüfler de dâra benzetilir.

"*Dâr-ı siyâset*" tamlaması dâr ile aynı anlama gelir. *Aşk gönül* Mansûr'unun dâra çekildiği savaş meydanıdır. "Yûsuf u Züleyhâ" kıssasına telmihle Yûsuf güzelliğindeki sevgilinin kâkülünün ucundaki her ben, "güzellik Mısır'ı içine asılmış bir Habeş"e benzetilirken kâkül dâr şeklinde tasavvur edilir.

Sevgilinin yanağı ateş, iki zülfü üstündeki kaşları Hz. İbrâhim kıssasına telmihen "siyâsetgâh-ı İbrâhîm"dir. Dâr bazan pergelle şeklî benzerliği bakımından da ele alınır. Sûfîlerin dârü's-selâmı (cennet) istemelerine karşılık âşık sevgilinin zülfünün gamı ile dâr-ı melâmeti yani kınanmayı ister. Dâr genellikle Arapça ve Farsça'daki anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Divan edebiyatında evle ilgili şiirlere ve özellikle devlet büyüklerinin yaptırdığı köşkleri öven kasidelerin nesib bölümlerine "dâriyye" adı verilmiştir.

Alevî ve Bektaşîler'de âyîn-i Cem'in icra edildiği meydanın ortasındaki özel yere dâr denir. Muhib dârda okuduğu tercemandan sonra orada bulunanların rızâsı ile tarikata girmiş olur. Biatını tekrarlayan can da dârda yine aynı işlemi yaptıktan sonra babaya gidip arakıyyesini tekbirletir. Alevî-Bektaşî erkânını anlatan nefeslerde dâr sözüne çokça rastlanır.[1]

(1) DİA; [DÂR - Cemal Kurnaz] c. 08; s. 483

Dâr Ağacı

İdam mahkûmlarının ipe çekildiği, asıldığı sehpa, dâr.[1][2][3][4][5]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(5) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dâra Çekmek

Asarak öldürmek.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Darağacı

İdam mahkûmlarının asıldığı sehpa, dâr.[1][2][3][4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Darendeli Hacı Hüseyin Paşa Türbesi-Malatya

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25

Dardağan

a. 19. yüzyılda İstanbul'da en çok kullanılan kâtibi kavuk biçimlerinden biri.[1] Serpuşların etrafına sarılan destar çeşitlerinden biri.[2] Bazı yeniçeriler tarafından giyilen başlık.[4] Belli bir biçim gözetmeksizin kavuk üzerine rastgele sarılmış.[3]

b. Palmiye cinsinden bir ağaç ve bu ağacın çitlembik iriliğindeki yemişi.[4][3]

c. Çitlembik ağacı ve meyvesi.[3]

d. Dağınık, karışık, perişan.[4]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., s. 27
(2) Demirel, Feray. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Dareyn

İki ev, yurt, dünya demektir. Dünya ve ahiret için mecaz olarak kullanılır.[1][2][3][4][5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Akay, Hasan. a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Dargan Ata Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Dari

a. Hicaz diyarında yetişen şabrak adını alan bir dikendir, pis kokulu oluşu nedeniyle hayvanlar onu yemezler.[1][2]

b. "Dari" cehennemdeki bir şeydir, dikene benzer. Sabir bitkisinden daha acı, leşten daha pis kokar. Ateşten daha sıcaktır.[1] Cehennemde başka bir yiyecek yoktur, ne semirtir ne de açlığını giderir.[2]

(1) İbn Kesir. a.g.e. s. 349.
(2) Erdoğan, Hüseyin s. a.g.e. s. 342

Darih

Kabir, mezar, merkat.[1][2][3][4][5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Darussaadet Türbesi-Özbekistan

(1) DİA, Cilt. 34, s. 118

Darusseadet ve Cihangir'in Türbesi-Türkistan

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 2 s. 50

Daruttilavet Türbesi-Özbekistan

(1) DİA, Cilt. 34, s. 118

Darül Hadis Açık Türbesi-Edirne

(1) Bozdoğan, Melek. a.g.e. s. 26,
(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 80

Darül Hadis Kapalı Türbe-Edirne

(1) Bozdoğan, Melek. a.g.e. s. 28,
(2) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 92

Darü'l Hadis Sultanlar Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 37

Darü'l Hadis Şehzadeler Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 32

Dârü'l-Berzah

Öldükten sonra kıyamete kadar beklenecek yer.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e. .;

Dârü'l-Celal

a. Cennet isimlerinden birisinin adı.[1] Sekiz cennetin birincisidir.[3]

b. Yücelik yeri.[2]

(1) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 354;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Dârü'l-Azap

a. Cehennem.[1][2][3][4][5]

b. Azap Yeri.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Darü'l-Bevar

Cehennem.[1][2][3][4][5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e. .;

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.

Dârü'l-ceza

Dünyada iken yapılan işlerin karşılığının görüldüğü yer, âhiret, öbür dünya.(1)(2)

(1) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dârü'l-Huld

a. İçinde ebedi kalınacak cennet.(1)(2)(3)(4)

b. Beka evi, ebedilik yurdu.(2)(3)(4)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Dârü'l-karar

a. Öldükten sonra, kıyametten sonra kalınacak yer,(3)(5) karar kılınacak yer, âhiret.(2)

b. Cennet.(5) Sekiz cennetin sekizincisidir.(1)

c. Durulacak yer.(5)

(1) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e. .;
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Dârü'l-Kıyam

a. Kıyamet evi.(1)(2)

b. Öbür dünya, ahiret.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e. .;
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Dârü's-Sair

Cehennem.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dârü's-Sevab

Cennet.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dârü's-Sürür

a. Cennet.(1)(2)(3)

b. Ferah ve sevinç içinde olunan yer, sevinç yurdu.(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Darülmukâme

"Asıl durulacak yer, ebedi ikamet edilecek yurt" manasındaki bu terkip de cennete girenlerin Allah'a hamd ve şükür sırasında bulundukları mekân için kullanılır.(1)

(1) DİA

Dârusselam

Cennet isimlerinden biri, üçüncüsü. Cennetlik olanların makamı.(2)(3)(5)(6)(7)(8)(9)(10)(11) "Maddi ve manevi afetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma" manasındaki selam ile "ev, yurt" anlamındaki dar kelimesinden oluşan cennetin adı olarak zikredilmiştir. Allah'ın seçilmiş kulları olan müminlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir "selam" kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği ifade edilmiştir.(1) Esenlik ülkesi, huzur beldesi, selamet evi.(5)(6)(7)(8)

(1) DİA;
(2) İbn Kesir. a.g.e., s. 324.
(3) Akay, Hasan. a.g.e.
(4) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(6) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(7) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(8) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(9) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(10) Kamar, Mehmet. a.g.e.
(11) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 354

Daş, Ertan

T.T.K Ktp.

Çeşme Mezarlığındaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları, Sanat Tarihi Dergisi, C.Vııı, S. 21-32, Ege Ü., 1996, Bornova/İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Daş, Ertan

Milli Ktp./Tasnif No:1997 Bd 1268

Foça Osmanlı Mezarlığındaki Tasvirli Mezar Taşları, Geçmişten Günümüze Foça (1996), Uluslararası Sempozyum, S.61-68, Foça Bel.,1997, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Daşlıköy

Mezarlık.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Davrantı

Ölülerin ruhu için verilen yemek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Daver Ağa (Baba) Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 146,
(2) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 5

Dâvud

Kendisine dört büyük semavi kitaptan Zebur inzal edilmiş olan bir Beni İsrail Peygamberidir. Başlıca mucizesi demiri elinde balmumu gibi yumuşatması, sesinin lâhûti olmasıdır. Peygamberlik ile sultanlığı şahsında toplamıştır. Kudüs'ü fethedip ilk defa başşehir yapan odur. Mizmar adlı çalgıyı çok güzel çaldığı söylenir.(1)(2)(3)

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e.
(2) Pala, İskender. a.g.e.
(3) DİA;

Davud Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Davud-ı Tâî Hazretleri Türbesi-Bağdat

(1) Vassaf, Hüseyin. a.g.e., s. 53

Davut Kadı Türbesi-Bursa

(1) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e. s. 55

Davut Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,
(2) Envanter. a.g.e. No: 27,
(3) Daş, Ertan. a.g.e. s. 230,
(4) Güncüoğlu, Süleyman Faruk. a.g.e. s. 226,
(5) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 8

Davut Paşa Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 989

Dayanlı Hacı İbrahim Efendi Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 159

Dâye

Bu ıstılah Gurbetu'l-Garbiyye'de hayvani ruh anlamında kullanılmıştır. Farabi'ye göre ise kalbe güç ve gıda ulaştıran kuvvetin adıdır. Bu kelime ile yapılan bazı terkipler şunlardır: İlk dadı, kıdem kaderi dadısı, tecelli dadıları.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Daye Hatun Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 108,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 429,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 12,
(4) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 166

Dayı Karaca Bey Türbesi-İstanbul

(1) Dönmez, Ömer Mustafa. a.g.e.S. 307

Daylı

a. Şeytan.(1)

b. "Öl, geber" anlamında ilenç sözü.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Debbağ Yunus Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 96

Debiristan-ı Ezel

Ezel veya kıdem mektebi, lâhut âlemi ve ruhların makamı olan ezel dünyası.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Deccal

a. İlahi dinlerde, kıyamet alâmetlerinden olarak, kıyamete yakın zamanda insanları kandırmak, halkı azdırmak için ortaya çıkacağı haber verilen, olağanüstü güçlere sahip çok kötü, fesatçı ve yalancı kimse, yalvaç, yaratık.[3][4][5][6][7][10][12] Kıyametin büyük alâmetlerindendir. Son zamanda, kıyametin arifesinde dünyaya gelecek olan bir gözü (sol) kör, bol saçlı varlık (yalancı peygamber, yahudi). Onun yanında bir cennet ve bir ateş (cehennemi) vardır. Onun ateşi bir cennettir, cenneti de bir cehennemdir.[2] Kırk gün veya kırk yıl boyunca âlemi küfür ve zulme boğacağına, uydurduğu yalanlar ile ortalığı birbirine katıp kıyamet fitnesini kolaylaştıracağına inanılır.[8][9] Deccal'ın gözlerinin arasında kâfir kelimesi yazılı olup, her mümin o kelimeyi okuyacaktır.[1] İsa (a.s.) ile Hz. Mehdi tarafından öldürülecek olan zalim.[11][13]

b. "Decl" bir şeyi örtmek, yaldızlamak, boyamak demektir. Bu anlamda Deccal, karşısındakini kandırmak için yaldızlı laflar eden yalancı, sahtekârdır.[13]

(1) İbn Kesir. a.g.e., s. 117.
(2) İmam Şa'rani. a.g.e., s. 479.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(6) DİA; [DECCÂL - Kürşat Demirci] c. 09; s. 67-69; [DECCÂL - Zeki Sarıtoprak] c. 09; s. 69-72
(7) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(8) Pala, İskender. a.g.e.
(9) Kaya, Doğan. a.g.e.
(10) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;
(11) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(12) Akay, Hasan. a.g.e.
(13) Kanar Mehmet. a.g.e.

Deccal Düşüncesi

İlâhî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağan üstü güçlere sahip kişi.

Sözlükte "bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak" anlamındaki *decl* kökünden türeyen bir sıfat olup klasik kaynaklarda "âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulâde olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi" diye tarif edilir.

Deccâl kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir.

Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerde "muhatabını aldatmak gayesiyle güzel sözler söyleyen kişi; bir kaşı ve gözü bulunmayan kötü kimse" anlamındaki mesîh kelimesiyle birlikte *"el-mesîhu'd-deccâl"* ve *"mesîhu'd-dalâle"* şeklinde kullanılmıştır.

Hadis mecmualarındaki bazı rivayetlere göre deccâl rüzgâr gibi bir hıza sahip olmak, yağmur yağdırıp kurumuş bitkileri yeşertmek, bolluk veya kıtlık icat etmek gibi beşer üstü nitelikler taşır. Yanında su ve ateş bulunacaktır; fakat gerçekte onun suyu yakıcı ateş, ateşi de tatlı ve soğuk sudur. Kıvırcık saçlı olup bir gözü kör veya patlamış üzüm tanesi gibidir. Alnında "kâfir" (كافر) veya "kfr" (ك ف ر) şeklinde bir yazı bulunur. Gençtir; kızıl, esmer veya parlak beyaz tenlidir. Cüsseli ve heybetli veya kısa boyludur. Âhir zamanda doğuda, Horasan veya İsfahan'da, Şam'da, yahut Şam ile Irak arasındaki bir yerde ortaya çıkıp yeryüzünde kırk gün kalacak, fakat bu günlerden biri bir yıl, biri bir ay, biri de bir hafta kadar sürecek, diğerleri ise normal günler gibi geçecektir. Rüzgâr gibi hızlı hareket edip yeryüzünü dolaşacak, sadece Kudüs'e, Mekke ve Medine'ye giremeyecektir.

Önce peygamberlik, daha sonra ilâhlık iddiasında bulunacak, kendisine itaat edenleri cennetine koyacak, karşı çıkanları cehennemine atacaktır. Fakat gerçekte onun cenneti cehennem, cehennemi de cennettir. Medine'ye gelince Uhud dağının eteklerinde bekleyen melekler onu Şam'a yöneltecek ve Şam'da gökten inecek olan Hz. Îsâ tarafından Filistin'in Lüd denilen yerinde öldürülecektir (Buhârî, "Fiten", 26-27; Müslim, "Fiten", 100-110; İbn Mâce, "Fiten", 33).

Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber zamanında Medine'de yaşayan ve kâhinlere benzeyen İbn Sayyâd adındaki yahudi asıllı bir kişinin deccâl olduğu düşünülmüştür (Müsned, II, 149; V, 213; Buhârî, "Edeb", 97; Müslim, "Fiten", 85-88).

Diğer bazı rivayetlere göre, hıristiyanların ileri gelenlerinden biri iken Şam'dan bir heyetle Medine'ye gelip müslüman olan Temîm ed-Dârî, yolculuk sırasında arkadaşlarıyla birlikte uğradıkları ıssız bir adada, adının "*cessâse*" olduğunu söyleyen bir hayvanın delâletiyle deccâl ile görüştüklerini, elleri ve ayakları zincirle bağlı bulunan deccâlin zamanı gelince ortaya çıkacağını kendilerine söylediğini Hz. Peygamber'e anlatmış, o da deccâl hakkında duyduklarının daha önce ashaba söyledikleriyle benzerlik göstermiş olmasından dolayı memnuniyetini ifade etmiştir (Müslim, "Fiten", 119-121; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 15).

İlgili rivayetlerin bazılarında ise deccâlin, Bizanslılar'ın elindeki İstanbul'un fethinden sonra ortaya çıkacağı bildirilmiştir (Müslim, "Fiten", 34; Tirmizî, "Fiten", 58).

Hz. Nûh'tan itibaren bütün peygamberlerin kavimlerini deccâl fitnesine karşı uyardıklarını, Hz. Peygamber'in de dualarında daima onun şerrinden Allah'a sığındığını ve şerrinden emin olmak için Kehf sûresini okumayı (bir rivâyete göre ezberlemeyi) ashabına tavsiye ettiğini bildiren rivayetler de mevcuttur (Müsned, II, 446, 449; Buhârî, "Enbiyâ", 3, 77, "Fiten", 26; Müslim, "Fiten", 95).

Deccâle dair rivayetlerin çoğunda ondan bir kişi olarak bahsedilirken bazılarında deccâllerden söz edilmiş, hatta otuz civarında deccâlin çıkacağı ifade edilmiştir (Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 84).

İslâm literatüründe deccâl konusu, daha çok hadislerden hareketle temellendirilmeye çalışılan itikadî bir mesele olarak incelenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de deccâlden bahsedilmemesine rağmen bazı müfessir ve muhaddislerle Saîd Eyyûb, Muhammed Avâd gibi araştırmacılar, açıkça olma sa bile Kur'an'da deccâle işaret eden âyetlerin bulunduğu konusundaki rivayetleri veya kendi görüşlerini serdetmişlerdir. Onlara göre, "Rabbinin bazı âyetleri geldiği gün, önceden iman etmemiş olan veya imanında hayır kazanmayan kimseye artık iman etmesi fayda vermez" (el-En'âm 6/158) meâlindeki âyette geçen "*bazı âyetler*" ibaresiyle kastedilen hususlardan biri deccâldir. Zira Ebû Hüreyre ile diğer bazı sahâbîler, "bazı âyetler"le güneşin batıdan doğması, dâbbetü'l-arz ve deccâlin kastedildiğini açıklayan hadisler rivayet etmişlerdir.

Ayrıca Ehl-i kitabın, ölümünden önce mutlaka Hz. Îsâ'ya iman edeceğini (en-Nisâ 4/159) Hz. Îsâ'nın beşikte ve yetişkinlikte insanlarla konuşacağını (Âl-i İmrân 3/46) gökleri ve yeri yaratmanın insanları yaratmaktan daha zor olduğunu (el-Mü'min 40/57) ve kıyamet alâmetlerinin geldiğini (Muhammed 47/ 18) bildiren âyetlerde de dolaylı olarak deccâle işaret edilmiştir (İbn Kesîr, I, 152; İbn Hacer, XIII, 98).

Deccâle dair hadisleri açıklamaya çalışan âlimlerin bir kısmı ilgili rivayetler arasında çatışma bulunmadığını iddia ederken İbn Hacer el-Askalânî ile Ali el-Karî'nin yanı sıra pek çok âlim, rivayetler arasında bir çatışmanın varlığını kabul etmekle birlikte bunların son tahlilde giderilebileceğini savunarak deccâlin âhir zamanda ortaya çıkacağı ve gökten inecek olan Hz. Îsâ tarafından öldürüleceği görüşünü benimsemiştir.

Aynı âlimler, birden fazla deccâlin çıkacağını bildiren rivayetleri de sahih görüp âhir zamandakinden önce birçok deccâlin çıkabileceğini söylemişler ve Hz. Ali'nin, kendisine peygamberlik isnat eden aşırı Şiîler'den Abdullah b. Kurre'yi deccâl olarak nitelendirmesini buna delil göstermişlerdir. Ayrıca Firavun ve Nemrud gibi aşırı inkârcıları da deccâller arasında saymışlardır (İbn Hacer, XVI, 200; Ali el-Karî, V, 190, 210).(...)[1]

(1) DİA; [DECCÂL - Kürşat Demirci] c. 09; s. 67-69; [DECCÂL - Zeki Sarıtoprak] c. 09; s. 69-72

Deccâl Tarihi

Yahudi dinî literatüründe ilk defa milâttan önce II. yüzyıldan itibaren, "son günler"de Allah'a karşı gelecek güçlü bir varlıktan bahsedilmeye başlanmıştır (Daniel, 7/8 vd., 11/40). Bazı âlimler bu inancın kökünü, eski Bâbil mitolojisindeki sular ve dipsiz karanlıkların hâkimi Tiamat'ın yukarıdaki tanrılara isyan edip Tanrı Ea'nın oğlu Marduk tarafından mağlûp edilmesi mitine bağlarken bazıları da bunun başlangıcını eski İran inançlarında

görülen iyilik ve kötülük güçlerinin muhalefetindeki düalizmde aramışlardır.

Yahudi kutsal kitabındaki bazı anlatımların deccâl kavramı için zemin hazırladığı kabul edilir.

Hezekiel kitabının 38-39. bablarında geçen Gog ve Magog kıssası bunlar arasındadır. Bu kıssada âhir zamanda, yahudilerin düşmanlarına kumandanlık edecek Gog'un Rab Yahve tarafından nasıl mağlûp edileceği anlatılır.

Yahudi kutsal kitabının **Yoel, Zekarya, Daniel** bölümlerinde de buna benzer anlatımlar vardır. Ancak bu metinlerde mesîh adı geçmemektedir. Hezekiel'de adı verilen Gog ise tarihî bir şahsiyet olarak gözükmemektedir. Daniel'de deccâl için müşahhas bir örnek verilmekte, "küçük boynuz, canavar" tabirleriyle sembollendirilen (Daniel, 7, 8) ve insan üstü özelliklerle tasvir edilen bu örnekle yahudilere zulüm ve eziyette bulunan IV. Antiochus Epiphanes (ö. m.ö. 163) kastedilmektedir. Antiochus zalim bir hükümdar, büyük orduların kumandanı, üç kralı yenen, azizlere zulmeden, Allah'ın mâbedini tahrip eden bir deccâl tipidir.

Yahudi kutsal kitabının dışındaki apokrif metinlerden biri olan "**On İki Kabile Büyüğünün (esbât) Ahdi**"nde Dan kabilesine mensup ve İsrâil'in Allah'a ibadetten vazgeçmesine yol açtığı anlatılan şeytanî bir şahsiyet olan Belial da (Beliar) bir deccâldir. Levi kabilesinden çıkacak mesîh onu yenecek ve ebedî ateşe atacaktır (IDB, I, 141). Diğer bazı apokrif metinlerde de benzer anlatımlara rastlanmaktadır (IV. Ezra, 11-12; IDB, a.y.).

Yahudiler deccâli, kendilerini kurtaracağına inandıkları mesîhin muhalifi olarak görmüşler, onlara zarar veren *Antiochus Epiphanes* yanında *Neron, Kaligula, Pompey* gibi zalim idarecileri de deccâl olarak telakki etmişlerdir.

Menkıbevî yahudi dinî literatüründe mesîhin muhalifi deccâl için **Armilus** adı kullanılmıştır. Armilus'un, Roma'nın kurucusu olarak görülen efsanevî şahsiyet Romulus'tan geldiği düşünülmektedir. Romalılar putperest bir kavim olarak yahudilerin yaşadığı kutsal topraklarda hâkimiyet kurmuş, onlara işkence etmiş, mâbedlerini yıkmışlardır; böylece mesîhin semavî ve ebedî krallığına karşı geçici dünyevî şeytanî gücü ve şeytanın krallığını temsil ettiklerine inanılmıştır. Dâvûd neslinden gelen mesîh tarafından öldürüleceğine inanılan Armilus adı, ilkin Saadiah Gaon'un Emunot ve-De'ot'unda zikredilmiştir. Sonraki apokaliptik midraşim edebiyatında geçen bir anlatıma göre Armilus, Roma'da güzel bir kadının mermerden heykelinin çocuğudur. Dünyanın kötü insanları o heykelle kendilerini aldatmışlar, heykel bu insanların tohumlarını içinde muhafaza etmiş, böylece onlardan bir çocuk oluşturmuştur. Armilus adı verilen bu hilekâr varlık 5 m. boyunda, sarı saçlı, ayak tabanı yeşil ve iki başlıdır (EJd., III, 476). Yine bu literatüre göre Armilus kendisinin tanrı olduğunu ileri sürecek, on kralla birlikte olacak, Kudüs'ü ve Antakya'yı zaptedecek, yahudileri topraklarından çıkaracak, Nehemiah b. Hushiel'i (Yûsuf'un oğlu Mesîh) öldürüp dürüst insanları yasa boğacaktır. Ancak Rab Yahve, deccâl Armilus ve ordularını *Arbel vadisinde* yok edecek, Armilus *Dâvûd oğlu Mesîh'in nefesiyle öldürülecek* (İşaya, 11/4) ve Tanrı'nın krallığı yeryüzüne hâkim olacaktır. Bu literatürde Armilus insan üstü şeytanî bir varlık, mesîhin muhalifi bir şahsiyet olarak kötülüğün temsilcisidir.

Hıristiyanlık'ta deccâl, "anti-christ" tabiriyle mesîhin düşmanı olarak Kitâb-ı Mukaddes'teki Yuhanna'nın mektuplarında yer alır (I. Yuhanna, 2/18-22, 4/3; II. Yuhanna, 7). Âhir zamanda zuhur edecek düşman şeklinde telakki edilen deccâl Yeni Ahid'de birçok yerde geçer (Matta, 12/28; Luka, 11/20; Vahiy, 12/8, 13/ 1, 16/13, 20/1-7; Selânikliler'e II. Mektup, 2/3-12).

Süryânî çevrelerde "antichrist" tabiri için İslâmî kaynaklardaki deccâl teriminin aslı olduğu ileri sürülen **daggala** kelimesi kullanılır. Hıristiyan dünyasında kökleri Helenist Yahudiliğe kadar giden, İslâmî çevrelerce de paylaşılan bu terim ve onunla ilgili telakkiler tarihî seyri içinde inanç, teoloji, sanat, edebiyat ve siyasette önemli roller oynamıştır.

Yahudilik'te mesîh muhalifi olarak gelişen bu kavram, Hıristiyanlık'ta mesîhin ikinci gelişinden önceki muhalifi olan şeytanî veya yarı şeytanî yarı insanî bir varlığı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Yeni Ahid'deki deccâl ile ilgili anlatımlar, yahudilerin kurtuluş öncesinde kötülüğün artacağı ve bir şahısta odaklaşacağı gibi inançlarından etkilen-

miş, özellikle Daniel kitabından alınan örnekler bolca kullanılmıştır. Pavlus'un **Selânikliler'e** yazdığı, deccâl hakkında Yeni Ahid'deki en eski ifadeleri ihtiva eden **II. mektubu**nda (2/3-12) deccâl "*fesat adamı, helâk oğlu*" şeklinde nitelendirilmektedir; onun ibadet edilen her şeye karşı çıkacağı, tanrılık iddiasında bulunacağı ve ortaya çıkmasının âhir zaman alâmeti olduğu belirtilmektedir.

Yeni Ahid'in **Vahiy kitabı**nda deccâlin iki canavar şeklinde sembolik portreleri verilir. Bunlardan biri denizden çıkan on boynuzlu, yedi başlı bir canavardır. Onun başları üzerinde küfür isimleri bulunur. Bu canavar Daniel kitabındaki dört canavarın birleştirilmiş şeklidir. Kendisine hulûl etmiş olan şeytandan kudret ve hâkimiyet almıştır. İnsanlar arasında kendisine tapanların da bulunduğu bu canavar deccâldir. Bir bütün olarak Roma İmparatorluğu'nu, dört başından her biri ise kendisine tapınılan bir imparatoru temsil eder; bu başlardan biri de Neron'u gösterir. Mesîh yeryüzüne döndüğünde semavî orduları ile bunları etkisiz hale getirir ve ateş gölüne atar, takipçilerini de ağzından çıkan kılıçla katleder (Vahiy, 11/7, 13/1-10, 17/3-18, 19/ 19-21; Daniel, 7/1-9, 15-27). Vahiy kitabında bu deccâl ve sahte mesîh tasvirinin mecazi, sırrî, bâtınî anlamları bulunmaktadır. Hıristiyan kilisesinde deccâl geleneği Yahudilik'teki gibi şu veya bu şekilde asırlarca sürüp gitmiştir. İslâmî gelenekte Hz. Îsâ veya mehdî tarafından öldürülecek deccâl inancı, diğer iki semavî dinde bulunan ilgili inançlarla benzerlik gösterir.

Yeni Ahid'in Vahiy kitabında yer alan deccâl ile ilgili açıklamaların, yahudi kutsal kitabı Hezekiel'deki (38-39) Gog ve Magog ile Daniel'deki anlatımlara dayandığı bilinmektedir. Sonraki yahudi apokaliptik literatürü de özellikle deccâlin bedenî tasvirinde kaynak oluşturmuştur. Hıristiyan literatüründe en zengin ve çeşitli deccâl motifleri hıristiyan apokrif metinlerinde ortaya çıkmıştır. Yahudi kökenli "Hezekiah'ın Ahdi" başlıklı metin, I. yüzyılın sonlarından itibaren gelişmiş bir deccâl geleneğini yansıtır. Metin, muhtemelen yahudi geleneğine bağlı bir hıristiyan tarafından yazılmıştır. Bu metinde âhir zamanda karışıklıklar, fitne ve fesatların çıkması, mesîhin gelişinden kısa bir süre önce bu âlemin şeytanî kralı Belial'ın annesini öldürmüş bir "fitne kral" olarak insan şeklinde zuhur etmesi, kiliseyi dağıtması, on iki havâriden birini (Petrus) öldürmesi, mesîh gibi davranıp konuşması, kendisini tanrı olarak sunması, hârikalar göstermesi, halkın tapınması için her şehre heykelini koydurması, üç buçuk yıl boyunca birçok insanın onu takip etmesi, daha sonra inananların beklemekte olduğu gerçek mesîhin melekler ve orduları ile gelip Belial ve ordularını cehenneme göndermesi gibi hususlar yer alır.

Deccâl kavramının nereden geldiği hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ön Asya kavimlerindeki, "zamanın sonu"nda yaratıcı Tanrı'ya karşı çıkan fesat canavarı efsanesi, siyasî olaylardan kaynaklanan sonun düşmanı fikri, Belial'ın efsanevî şahsiyeti, Neron efsanesinin gelişmesi gibi fikirler üzerinde durulmuştur (ER, I, 322).

Yahudi ve hıristiyan tarihlerinin incelenmesinden, deccâl inancının yayılmasına eski efsanelerin mevcut siyasî durumlara göre yorumlanmasının yol açtığı, ayrıca yahudi ve hıristiyanlara zulmedenlere zamanla efsanevî bir hüviyet kazandırıldığı ve böylece menkıbeler oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Romalı İmparator Neron'a, ölümü ve geri dönmesi, yeniden dirilmesi ve nihaî karşılaşmada mesîhe hasım olması şeklinde böyle bir hüviyet kazandırılmıştır. Bu husus, aynı zaman dilimi içinde yazılan yahudi ve hıristiyan metinlerinde (İşaya'nın Göğe Yükselmesi, 4/1-4; Sibylline'nin Kehanetleri, 3/63-74, 4/119-150; Vahiy, 13, 17) görülmektedir. Sahte mesîh veya deccâl, yahudi kaynaklarından alınan fikirlerle hıristiyanların geliştirdiği kavramlardır. Ancak hıristiyanlar bu kavramları işleyerek sonraki yahudi literatürünü etkilemişlerdir.

Hıristiyan dünyasında deccâl, konusundaki gelişme tarihî seyri içerisinde büyük bir çeşitlilik göstermiştir. Sahte Yuhanna'nın Vahyi, Tsefanya'nın Vahyi, Esdras'ın Vahyi (Grekçe) gibi eserlerde deccâl hain ve çirkin bir dev olarak yer alır. Sonraki eserlerde anlatım genişler. Deccâl bazan kör, bazan tek gözlü, bazan da gözleri yerlerde çirkin, topal bir yaratıktır. Bazı eserlerde ise akıllı, becerikli bir kimsedir. Kaşlarının arası çok açık, parmaklarının ucu baş şeklinde, elinde bir kılıç bulunan, görenler tarafından hemen tanınan, saçları pis ve uzun bir kimsedir.(...)

1760'tan bu yana Batı'da deccâl konusu yeniden ilgi toplamış, Fransız İhtilâli de bunu kamçılamıştır. Batılılar Hz. Peygamber'i, müslümanları, Türkler'i, Büyük Peter'den Kraliçe Mary, Oliver Cromwell, Napolyon Bonapart, III. Napolyon, Vladimir Lenin, Kaiser Wilhelm, Adolf Hitler ve Joseph Stalin'e kadar birçok ileri gelen kimseyi deccâl olarak kabul ederken Afrikalı müslümanlar Avrupalı sömürgecileri deccâl olarak görmüşlerdir. 1927'de yayımlanan bir İngiliz hükümet raporunda bu inancın Afrikalı müslümanları ayakta tuttuğu belirtilmiştir (Sarıtoprak, s. 47).

Günümüzde çağdaş Batılı yazarlar deccâl kavramını tarihî şahsiyetlerle özdeşleştirmeyi uygun görmemektedir. Genel anlayışa göre deccâl henüz zuhur etmemiştir.[1]

(1) DİA; [DECCÂL - Kürşat Demirci] c. 09; s. 67-69; [DECCÂL - Zeki Sarıtoprak] c. 09; s. 69-72

Deccal Telakkisi

Akaid ve kelâm âlimlerinin deccâl konusundaki görüşleri farklıdır.

Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel, Mâtürîdî ve Eş'arî başta olmak üzere Selefiyye, Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ile Şîa ve Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlere dayanarak âhir zamanda beşer üstü niteliklere sahip bir deccâlin çıkacağı ve Hz. Îsâ tarafından öldürüleceği görüşünde birleşmişlerdir.

Çağdaş âlimlerden Mahmûd Şeltût, Teftâzânî'nin kullandığı ifade tarzından onun yapılan bu te'vili benimsediği ve deccâle ilişkin rivayetleri mutlaka zâhirî mânada anlamayı gerekli görmediği sonucunu çıkarmıştır (el-Fetâvâ, s. 78).

Teftâzânî'nin, üstü kapalı bir şekilde de olsa deccâl kavramını yoruma müsait görmesinin, çağdaş âlimlerin te'vil kapısını açmalarına yardımcı olduğu söylenebilir.(...)

Görüldüğü gibi İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bir kısmı zayıf sayılmakla birlikte isnad açısından sahih kabul edilen bazı hadislere dayanarak âhir zamanda hârikulâde olaylar gösterme gücüne sahip deccâlin ortaya çıkacağına ve insanları dalâlete sürüklemeye çalışacağına, daha sonra da gökten inecek olan Hz. Îsâ tarafından öldürüleceğine inanmıştır.

Bu âlimlerden bazıları konu için Kur'ân-ı Kerîm'den de deliller bulmaya çalışmışlardır. Görüşleri giderek taraftar bulan bazı âlimler ise olağan üstü maddî unsurlarla tasvir edilen deccâl tipinin uzak bir ihtimal olduğunu kabul etmiş, fakat konuyla ilgili sahih rivayetleri dikkate almak suretiyle deccâl kavramını reddetmeden ilgili metinleri kısaca şerrin yayılması şeklinde te'vil etmeyi tercih etmişlerdir. Âlimlerin bir kısmı da deccâl kavramının İslâmî bir temeli bulunmadığını savunarak bu inancı bütünüyle reddetmiştir.(...)[1]

(1) DİA; [DECCÂL - Kürşat Demirci] c. 09; s. 67-69; [DECCÂL - Zeki Sarıtoprak] c. 09; s. 69-72

Dede

a. Mevlevi tarikatı şeyhlerine denir.[1] Bin bir günlük çileyi dolduran dervişe verilen unvan.[3][5][8] Bin bir gün hizmet ederek çile dolduran, dervişlik payesine erişen ve dergâhta hücre sahibi olanlara verilen unvan.[7]

b. Bektaşilerde, eskiden baba yerine mürşide verilen isim ve unvan.[6] Şeyh, baba.[7]

c. Hurûfilikte şeyh.[7]

d. Mahalli bir alevi ocağının başında bulunan kişi. Peygamber soyundan geldiklerine inanılır ve "seyyid" olarak bilinir.[4]

e. Evliya kabri, yatır.[6][7]

f. Veli kavramı yerine kullanılan isimlerden biri.[2]

(1) Onay, Ahmet Talat. a.g.e. ;
(2) Köse, Ali. a.g.e. s. 14.
(3) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.
(5) Çağbayır, Yaşar. a.g.e..
(6) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(7) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(8) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Dede Baba Türbesi-Eskişehir

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 226

Dede Bey Türbesi-Konya

(1) Konya Ereğli'deki Türk İslam Devri Eserleri, (İbrahim Tatır), Selçuk Ün. Ed. Fak. 1989/19, Gmail, s. 129

Dede Garkın Türbesi-Mardin

(1) DİA, Cilt. 42, s. 600

Dede Hate Türbesi-Kosova-Yunik Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 385

Dede Karkın Türbesi-Konya-

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 291

Dede Koru Türbesi-Düzce-

(1) Düzce Valiliği. a.g.e. s. 2

Dede Maksud Türbesi-Ahlat

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 25,
(2) Gönüler, Havva. "Doğu Anadolu Türk Devletleri'nde Eğitim Ve Eğitim Müesseseleri." Yük. Lis. Tz. Selçuk Ün. Sos. Bil. Enst. Konya (2008). s. 62

Dede Maksut Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 54

Dede Molla Türbesi-Konya

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 291

Dede Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kastamonu Vilayet. a.g.e. s. 2

Dede Sultan Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 300

Dedebaba Türbesi-Kahramanmaraş

(1) Kahramanmaraş Beld., "I. Kahramanmaraş Sempozyumu 6-8 Mayıs 2004." (1-3 Cilt) Kahramanmaraş Beld. İst.(2005). s. 1016

Dedebali Türbesi-Kütahya-

(1) Bozoğlu, Ömer-Nihat Değirmenci. a.g.e., s. 29

Dedekargın Türbesi-Malatya-

(1) Malatya Taşınmaz. a.g.e. s. 12

Dedeler Dedesi Selahaddin Buhari Türbesi-Bursa

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 75,
(2) Dikmen, Alaattin. a.g.e. s. 122

Dediği Sultan Türbesi-Konya

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 5, s. 4

Dede Yetimi

Babası dedesinden önce öldüğü için dedenin mirasına dâhil edilmeyen çocuk.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Def

a. Sufilerin sema esnasında kullandıkları bir çalgı aleti.[1]
b. Ortadan kaldırma, yok etme.[2]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Defin

a. Ölünün gömülmesi anlamında bir fıkıh terimi.[1] Ölünün dini usullere göre gömülmesi.[2][7] Cenazenin yıkanıp kefelendikten ve namazı kılındıktan sonra kabre konularak üzerinin toprakla örtülmesi.[6] Ölüyü toprağa gömme işi.[3][8]
b. Gömülmüş ölü. Metfun.[3][4][5][9]

(1) DİA; [DEFİN - Mustafa Uzunpostalcı] c. 09; s. 86
(2) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(7) Erdoğan Mehmet. a.g.e.
(8) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(9) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Defin biçimleri

Üsküp ve civarında defin şekilleri üç temel şekle göre yapıldığını söyleyebiliriz. Birinci şekil yakmak, ikincisi mumyalamak ve daha yaygın şekil olarak üçüncüsü gömmek olduğu belirlenmiştir. Tunç çağı ve öncesine dayanan araştırmaların

sonucunda belirlenen defin şekillerinden bugün sadece toprağa verme, gömme şekli ile devam etmektedir.[(1)]

Defin, ölünün bedeninin yaşayan insanlardan tamamen uzaklaştırılmasını içerir. Bu ritüel Türk Dünyasında çoğunlukla İslam dininin gereklerine göre toprağa gömme şeklinde ve tabutsuz gerçekleştirilir.[(2)]

(1) Suldoca, Mürteza. a.g.e. s. 64.

(2) Evren, Metin, Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla ilgili İnanış ve Ritüeller.(S.262) Acta Turcıca Yıl. IV. Sayı. 1. 2012

Defin Fıkhı

Ölünün gömülmesi anlamında bir fıkıh terimi.

Cenazeye karşı yapılagelen görevler arasında yer alan defin işlemi, aynı zamanda İslâm'ın insana verdiği değeri de gösteren dinî bir vecîbe özelliği taşır. Cenaze namazı gibi bunun da farz-ı kifâye olması, bu görevin herkes tarafından olmasa bile toplum adına bir grup veya kurum tarafından yerine getirilmesi gerektiğini gösterir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu işlemin insanoğluna Allah tarafından öğretildiği, kardeşinin cesedini ne yapacağını, ancak Allah'ın gönderdiği bir karganın hareketlerinden öğrenen Hz. Âdem'in oğlunun, "Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten de mi âciz kaldım!" dediği anlatılır (el-Mâide 5/31). Başka âyetlerde de ölünün gömülmesi gereğine dolaylı olarak işaret edilmiştir (bk. Tâhâ 20/55; el-Mürselât 77/25-26; Abese 80/21-22).

Ölünün toprağa tevdi edilmesinin çevre temizliği, sağlık, insanın saygınlığının korunması ve ölümü hatırlatma türünden birçok hikmetler taşıdığı ve bir bakıma geride kalanların ölüye karşı son görevini simgelediği, ölen için de yeni bir hayatın başlangıcı olduğu için defnin şekil ve usulü öteden beri fıkıh kitaplarında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Ancak bu konuda mevcut bilgi ve usuller, esas ve amaçta aynı olmakla birlikte mahallî kültür ve geleneklerin değişikliği sebebiyle zaman zaman farklılıklar gösterebilmektedir.

Cenaze hizmetlerinin yerine getirilmesini ve naaşın defnini önemli bir sebep olmadıkça geciktirmek doğru değildir. Hz. Peygamber cenazeye karşı görevlerin geciktirilmeden ifasını tavsiye etmiştir (Şevkânî, IV, 79-80).

Cenazenin sesli zikirle, Kur'an okuyarak veya nümayişle mezarlığa götürülmesi dinî açıdan hoş karşılanmamış, sükûnet içinde, kalben zikir, dua ve tefekkürle takip edilmesi tavsiye edilmiştir. Mezarlığa varıldığında cenaze kabre indirilinceye kadar ayakta durmak, sonrasında ise oturmak sünnettir.

Kabir 100-150 cm. derinliğinde, kıble ile dik açı oluşturacak şekilde kazılır. Kabrin tabanı boyunca ve kıble tarafında naaşın sığdırılabileceği büyüklükte bir kısmın oyulması (lahit) toprağın doğrudan doğruya cenazenin üzerine atılmasını önleyeceğinden daha güzel bulunmuş, toprağın çok sert veya yumuşak olması sebebiyle buna imkân bulunamazsa cenazenin kabrin tabanında uzunlamasına konmasının ve toprağın göçmesini önleyecek tedbirlerin alınmasının da yeterli olacağı belirtilmiştir.

Cenazeyi kabre, kadın ve gayri müslimler hariç ölenin mahrem ve yakınlarının indirmesi sünnettir. Buna imkân bulunamazsa bu görevi yabancı şahıslar da yapabilir.

Cenazenin kabre, "Allah'ın adıyla ve Resûlullah'ın dini üzere" anlamına gelen "بسم الله وعلى ملّة رسول الله" duasıyla konması, yüzü kıble tarafına çevrilerek sağ yanı üzere yatırılması gerekir. Öyle ki, cenazenin bu şekilde yatırılmadığı sonradan farkedilse üzeri toprakla tamamen örtülmedikçe açılarak düzeltilir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre toprakla örtme tamamlanmış olsa bile kabrin tekrar açılıp düzeltilmesi icap eder.

Kabre yerleştirilen cenazenin kefen bağları çözülür; üzerine tahta, kerpiç, kuru ot, kamış vb. örtülerek atılacak toprağın doğrudan cenazeyle teması önlenir. Cenaze ile birlikte kabre başka bir eşyanın konması, hatta kabrin veya cenazenin özel durumundan kaynaklanan mâkul bir sebep bulunmadığı sürece cenazenin tabutla gömülmesi mekruh görülmüştür. Tabutla gömme, gerek ölenin toprakla temasına, zamanla çürüyüp toprağa karışmasına engel olması, gerekse israf ve gösterişe, daha geniş yer işgaline yol açması sebebiyle hoş karşılanmamıştır. Ölünün mumyalanarak gömülmesi de aynı mahiyettedir.

Deniz yolculuğunda ölen kimsenin, karaya götürülmesi imkânı bulunmadığı takdirde batması sağlanacak şekilde denize bırakılması câizdir; bu işlem onun hakkında defin sayılır. Ancak imkân olduğu ölçüde cenazenin karada toprağa verilmesi teşvik edilmiştir.

Büyük olsun küçük olsun, ölen kimsenin öldüğü yere değil mezarlığa gömülmesi gerekir. Öldüğü yere gömülmenin sadece peygamberlere mahsus olduğu belirtildiği gibi (İbn Âbidîn, I, 600) mezarlığın ziyaretçiler için ibret vesilesi olacağı, ölüler için de hayır ve rahmetle anılmaya sebep teşkil edeceği ifade edilmiştir.

Cenazenin gece gömülmesi de mümkün olmakla birlikte gündüz defnedilmesi teşvik edilmiştir. Definde aslolan bir kabre bir kişinin gömülmesidir. Ancak ihtiyaç duyulduğunda, aralarına toprak konarak birden fazla kimse de bir kabre gömülebilir.

Önceden ölü gömülmüş kabre kemikleri çürümüşse tekrar defin yapılabilir. Henüz çürümemiş kemikler varsa onlar da yeni cenaze ile birlikte ve araları toprakla ayrılarak gömülür. Bu kemiklerin başka yere götürülmesi doğru olmaz. Defnedilen cenazenin daha sonra alınıp başka yere nakli de ancak bazı mezheplerce ve belli şartlarda câiz görülmüştür.

Cenaze kabre konulduktan sonra orada bulunanlardan her birinin, topraktan geldiğini, tekrar toprağa döneceğini ve ikinci defa yine topraktan çıkarılarak haşrolunacağını hatırlayarak kabre toprak atması, definden sonra ölü için dua edip Kur'an okuması müstehaptır. Şâfiî'ye göre kabir yer seviyesinde, çoğunluğu oluşturan diğer fakihlere göre ise yerden bir karış yükseklikte bir tümsek şeklinde doldurulur.

Kabri belirlemek için baş ve ayak kısmına ağaç, taş vb. dikilmesi, bunun üzerine ölünün isminin yazılması, kabir ve çevre düzenlemesi yapılması hoş görülebilir. Ancak bu konuda da itidal ve sadeliği korumak, israf ve gösterişe kaçmamak, malzeme ve mekânı ölçülü kullanmak esastır.

Kabir üzerine bina, türbe, kubbe vb. yapmanın, isim dışında âyet ve hadis dahil yazı yazmanın fakihler tarafından hoş karşılanmayıp mekruh veya haram olarak görülmesi, hem bu gerekçelerle, hem de ölülere saygı gösterirken tevhid inancının ihlâl edilmemesi ilkesiyle izah edilebilir.(1)

(1) DİA; [DEFİN - Mustafa Uzunpostalcı] c. 09; s. 86

Defin Töreni

M.Ö. III. Yüzyılda Hunlar ölülerini tabut içine koyarlardı. Bu tabut iki katlı olup, bunlar iç ve dış tabutlardı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. Ölen beye öteki dünyada hizmet etmesi için ölü ile beraber öldürülenler yüz, hatta yüzden fazla olurdu.

Göktürklerden birisi öldüğünde tören için ölüyü çadıra koyarlardı. Ölenin çocukları, torunları, kadın ve erkek akrabalarından hepsi atlar ve koyunlar kurban eder, bunları çadırın önüne koyup, çadırın etrafında at üzerinde yedi defa dolaşırlardı. Sonra kapının önünde bıçakla yüzlerini kesip ağlayarak kanlı gözyaşı dökerlerdi.(1)

IX. Yüzyılda Oğuzlardan biri ölürse ev gibi büyük bir çukur kazılırdı. Ölüye ceket giydirirler, kuşağını kuşandırırlar, yanına kullandığı eşyalarla yayını koyarlar, eline kımız dolu tahta kadeh tutturulup, önüne kımız dolu tahta kap koyarlardı. Sonra çukurun üzerine topraktan kubbe gibi döşeme yapılırdı.(2)

(1) İltar, Gazanfer. a.g.e., s.3.

(2) Demirel, Feray. a.g.e.,

Defn-i Emvat

Ölüleri gömme.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Defn-i Meyyit

Ölünün gömülmesi.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır,Yaşar. a.g.e.

(2) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Defnedilmek

Defin işlemi yapılmak, toprağa verilmek, gömülmek.(1)(2)(3)(4)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Defnetmek

Ölüyü toprağa gömmek, vermek, mezara koymak. (1)(2)(3)(4)(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Defniye

Defin parası.(1)

(1) Kurşun, Zekeriya, "Üsküdar'da İranlılar ve İran Mezarlığı", s. 202.

Defnolunmak

Ölü toprağa verilmek, gömülmek.(1)(2)(3)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Defter-i A'mal

Amel defteri.(3)(4) İnsanların iyi veya kötü, yaptıkları her şeyin kaydedildiği, ahirette ona göre muamele görecekleri Kur'an-ı Kerim'de bildirilen hesap defteri.(1)(2)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Defterdar Camii Ve Türbesi

İstanbul Eyüp'te XVI. yüzyılda yapılan cami ve türbe.

Haliç'in İstanbul surları dışında kalan kıyısında Eyüp yolu kenarında bulunan cami, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 944-949 (1537-1542) ve 951-953 (1544-1546) yılları arasında olmak üzere toplam yedi yıl kadar başdefterdarlık yapan Nazlı Mahmud Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Mahmud Çelebi (Efendi) aynı zamanda ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın yanında yetişerek ondan icâzet almış bir hattattır. Yaptırdığı caminin son cemaat yerinden harime açılan cümle kapısı kemeri üzerindeki üç beyitlik Arapça manzum tarih bizzat onun hattıyladır. Caminin inşa tarihi 948'dir (1541-42). Avlunun deniz tarafındaki kapısı üstünde bulunan Farsça bir tarih beyti 947 (1540-41) yılını verir. Hadîkatü'l-cevâmi'de bildirildiğine göre caminin avlusunda ahşap bir medrese ile kara tarafında fevkanî bir taş mektep vardı. Evliya Çelebi burayı "Defterdar İskelesi kenarında kâr-ı kadîm bir küçük cami" olarak tarif eder. "Kâr-ı kadîm bir alçak minaresi dahi vardır" dedikten sonra avlunun deniz tarafında bulunan kapısı üstündeki Farsça tarih manzumesinin bir beytini verir.

Bânisi aynı zamanda hattat olduğu için caminin minare alemi bir hokkanın içindeki kalem şeklinde yapılmış, fakat zamanla kalem düşüp kaybolmuş ve 12 Zilhicce 1179 (22 Mayıs 1766) zelzelesinde harap olan cami tamir edilirken kalem de yeniden yerine konulmuştur. Ancak daha sonra 1940'lı yıllarda kalem tekrar düştüğü gibi 1970'li yıllarda hokka da yok olmuştur. Caminin yanındaki ahşap medrese önce mütevellisi tarafından bekâr odaları haline getirilmiş, fevkanî taş mektep de yıktırılarak deniz tarafındaki kapı üstüne ahşap bir sıbyan mektebi yapılmışsa da günümüzde bunlardan hiçbir iz kalmamıştır.(...)

Türbe. Caminin hazîresinde pek çok mezar taşı arasında son derece ilgi çekici bir mimariye sahip, bânisi Defterdar Mahmud Çelebi'nin türbesi bulunmaktadır. Kare planlı bir açık türbe olan bu küçük yapı, baklavalı başlıklı dört mermer sütuna oturan dört sivri kemerden ibarettir. Muntazam işlenmiş taşlardan olan kemer ve üst duvarların üzerinde sekiz köşeli sağır bir kasnağa oturan bir kubbe vardır. Dört esas kemer yarım yuvarlak dilimler halinde işlenmiştir. Sütunların aralarında 0,80 m. yüksekliğinde mermerden korkuluk levhaları konulmuştur. Bunların dış yüzleri şebeke motifine göre alçak kabartma olarak işlenmiştir. Türbenin içine girişi sağlayan kapı ise zengin surette işlenmiş bir taçla süslenmiş mermer çerçeveden ibarettir. Kapının yay kemeriyle üstteki taç arasında mermere "Lâ ilâhe illallahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn Muhammedün Resûlullah sâdıku'l-va'di'l-emîn" ibaresi işlenmiştir. Son derece zarif olan bu korkuluk büyük ölçüde tahribe uğra-

mıştır. Türbenin içinde Mahmud Çelebi'nin sandukası üstündeki baş şâhidesi yok edilmiş, yalnız ayak şâhidesi kalmıştır. Bunun üzerinde de 953 (1546) yılında vefat eden Defterdar Mahmud Çelebi'nin adını veren basit bir kitâbe vardır. Bu türbe İstanbul'da yine XVI. yüzyılda yapılan Eyüp'te Ayas Paşa'nın Şehzadebaşı'nda Fatma Sultan'ın veya Mehmed Bey'inki gibi benzeri diğer açık türbelere nazaran çok daha süslü ve zariftir.

Caminin cadde üzerindeki duvarında kapının yanında aynı tarihlere ait olduğu anlaşılan bir de çeşme vardır. Ayvansarâyî'nin iki eserinde de kopyası bulunan üç beyitlik manzum kitâbesine göre 950'de (1543-44) yapılmıştır. Klasik üslûpta, kesme taştan sivri kemerli olan bu çeşme İstanbul'un günümüze kadar gelebilmiş kitâbeli en eski çeşmelerindendir.[1]

(1) DİA; [DEFTERDAR CAMİİ ve TÜRBESİ - Semavi Eyice] c. 09; s. 97

Defterdar Ahmet Paşa Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 787

Defterdar Mehmet Efendi Türbesi-Kosova-

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 369,
(2) Engin, Refik. a.g.e. s. 445

Defterdar Mehmet Efendi Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 788

Defterdâr Nazlı Mahmûd Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. S, 9,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 430,
(3) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 17

Defterdar Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 693

Defterini Dürmek

a. Hesabını görmek,[1] son vermek,[2] işini bitirmek.[3]

b. Öldürmek.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Defteri sağ eline verilenler

Dünyada hayırlı işler yapanların amel defterinin sağ ellerine verileceği Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği için defteri sağ eline verilmek "âhirette iyi kullardan olduğu bilinmek ve cennete girme hakkını kazanmak" manasına gelir.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Dehr

a. Dünya, cihan, âlem, felek.[1][2][4][5]

b. Zaman, çağ, devir.[4][5]

c. Zamane.[2]

d. Tabiat, hayat.[4]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ateş, Süleyman. a.g.e.. C. 5, s .52;
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(6) DİA; [DEHRİYYE - Hayrani Altıntaş] c. 09; s. 108

Dehri

a. Çok bilgin, derin âlim, hazerfen.[1]

b. Dünyayla, âlemle ilgili, dünyaya, âleme ait.[2]

c. Dehirle, zamanla, devirle ilgili.[3]

d. Dehriye görüşünü benimseyen kimse.[3]

e. Dünyanın sonsuzluğuna, ruhun beden ile beraber öldüğüne inanan kimse, materyalist, maddeci.[1][4][5] Mutlak zaman varlığına, zamanın başlangıç ve sonunun bulunmadığına inanan, zamanı sonsuz kabul eden doktrin.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dehşet

Hakk'ın heybet, azamet ve celâl tecellileriyle an-

sızın karşılaşan sâlikin şaşırıp kalma halini ifade eden tasavvuf terimi.

Sözlükte “beklenmedik bir durum karşısında şaşırıp kalmak, aklı başından gitmek” anlamına gelen dehşet, tasavvuf terimi olarak genellikle “Allah âşığı sûfînin birden sevgilisinin heybetiyle karşılaşarak aklının başından gitmesi” mânasında kullanılır.

Dehşet halindeki sûfî kendisini ağır bir gücün sarstığını hisseder ve bu yüzden ne yaptığını bilmez. Esas itibariyle heybet ve hayretle ilgili olan dehşet hali *sekr, fenâ, cem‘, galebe, gaybet, mârifet, hakikat ve tevhid* gibi tasavvufî terimlerle açıklanmıştır.

Sûfîler umumiyetle dehşeti, tefekkür ve mârifetin sonucunda ulaşılan bir hal şeklinde düşünürler. Bâyezîd-i Bistâmî teemmülü dehşet, mârifeti ise hayret hali olarak kabul eder.

Cüneyd-i Bağdâdî’ye göre dehşet tasavvufî hallerin en değerlilerindendir. Çünkü düşünce tevhidin son mertebesinde hayret ve dehşete ulaşır. Şu halde tevhid konusunda aklın ulaşabildiği en son nokta dehşettir.

Sehl et-Tüsterî dehşeti mârifetin gayesi olarak görmüştür; yani mârifet mükemmel olunca dehşete düşülür. Kuşeyrî ve üstadı Ebû Ali ed-Dekkak hakikat makamının dehşet ve mahvı gerektirdiğini, bu sebeple dehşetin hakikatin sonucu olduğunu ifade etmişlerdir. “Vâ dehşetâ” diyerek bu halin ağırlığına işaret eden Ebû Bekir eş-Şiblî de tasavvufu “dehşetli bir ateş” olarak tarif etmiştir.

Dehşete düşen sâlik (medhûş) mecnun ve meczup hükmünde olduğundan dinî mükellefiyetleri yerine getiremez. Ancak bu halinden dolayı kınanmaz ve mâzur görülür. Dinî görevlerin aksatılmasına yol açan dehşet halini sûfîler genellikle sülûkün ârızî bir hali sayar ve bu görevlerin ifasını aksattığı için de bir eksiklik olarak görürler.

Hâce Abdullah-ı Herevî dehşet halini, Hz. Yûsuf’un güzelliği karşısında şaşıran ve kendilerini kaybeden kadınların (bk. Yûsuf 12/31) haline benzetmiştir. Hakk’ın lutfuna nâil olan ve O’nun cemâl tecellileriyle karşılaşan sâlikin bundan dolayı şaşırması ve kendini kaybetmesi haline de dehşet denilmiştir.[1]

(1) DİA; Süleyman Uludağ, c. 9, s. 109

Deksiosis

Yunan mezar ikonografisinde ölümden sonra Hadesle görüşmeyi simgeleyen el sıkışma motifi.[1]

(1) Er, Yasemin. a.g.e.

Dellâlân

Aşk ve Muhabbet dellalları olan muhabbet melekleridir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Dem

a. Soluk, nefes.[2][3][4][5]

b. Zaman, vakit, saat, çağ, an, lahza.[3][4][5]

c. Hakkın feyzi olan Rahmani nefes. Dem ganimettir ve onunla gelen ne varsa hoştur ve severek kabul edilmelidir.[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Demar

a. Ölme, ölüm, helak, mahv, yok olma, telef.[1][2][3][4][5]

b. Nefes, soluk.[3]

c. Yok etme.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet, Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü;

Demavent Şeyh Şebli Türbesi-İran

(1) Öney, Gönül. a.g.e. s. 42

Demendân

Ateş, cehennem.[1][2][3][4]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Demir Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) DİA, Cilt. 9 s. 151,
(2) Turan, Fatma Ahsen. a.g.e.
(3) Engin, Refik. a.g.e. s. 331

Demir Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 91

Demir, Çetin

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 219972

Tokat Erenler Tarihi Mezarlığı Ve Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S.212, 2008

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demir Gömlek Türbesi-Karaman

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,
(2) Karaman Valiliği. a.g.e. s. 249,
(3) Topal, Cengiz, a.g.e. s. 45

Demir kamçı

Kabir azabına uğratılanlar demir kamçı veya topuzu ile dövüleceklerdir.[1]

(1) Erdoğan, Naim a.g.e. s. 82.

Demir Kaynak (Hoban Dede) Türbesi-Bursa

(1) Dikmen, Alaattin. a.g.e. s. 124,
(2) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 211

Demir, Necati

Vakıflar Gn. Md. Ktp./Tasnif No:-

Hacıemiroğulları Beyliği, (Doç. Necati demir), Ansiklopedisi, C.8, S.828, Yeni Türkiye Yay., 2002, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demir topuz

Kabirde Münker ve Nekir'in sorularına cevap veremeyene demir topuzla öyle bir darbe indirilir ki acısına dayanamaz. Öyle bir çığlık atar ki, insanlar ve cinlerden başka yanındaki bütün varlıklar o çığlığı duyar.[1]

(1) Erdoğan, Naim a.g.e. s. 77.

Demirbilek, Ramazan

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp./Tasnif No: 726.8-14

İstanbul Karacaahmet Ve Eyüp Mezarlıklarındaki Bazı Mezar Taşları, Atatürk Ü., İlahiyat.Fak., Lisans Tezi, S.82, 1999, Erzurum

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demirci Dede Türbesi-Zonguldak

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 319

Demirel, Feray

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 218685

Besni Mezar Taşları, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd, Y. Lisans Tezi, S.154, 2008

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demirhan Baba Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 91

Demirhanlı Ali Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 241

Demirhun (Kasapçıbaşı) Kasapbaşı Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Demiriz, Yıldız

Milli Ktp./Tasnif No: 1984 Sb 53

Karamanlıca Epigrafyasına Katkı: Eskişehir`de Karamanlıca Bir Mezar Taşı Kitabesi, Tarih Ve Toplum, (66), S.36-37, İletişim Yay., 1990, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demiriz, Yıldız

Vakıflar Gn. Md. Ktp.

Piyale Paşa Türbesi Ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma, Vakıflar Dergisi, Sayı:13, S.387-424, Vakıflar Gn. Md., 1981, Ankara 67

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demiroğlu, Tevfik

Milli Ktp./Tasnif No:1960 Sb 115

Ak Ve Karakoyunlu Mezarlarındaki Koç Heykelleri, Yedigün, İstanbul, Sayı:2, S. 778, 1948, İstanbul. 68

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Demon

İblis, şeytan, cin.(1)

(1) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Demonokrasi

Cinlerin gücü.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Demonomani

Cin ve cehennem korkusundan doğan sistematik dini hezeyan.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e..

Denizlerli Ali Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 431

Depelemek

Çiğnemek, ezmek, öldürmek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Depeleyici

Öldürücü.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Depenilmek

Öldürmek, tepelenmek.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Deprem

Ölümü de içermekle beraber deprem, can almak veya can vermekten daha öte, adeta ilahi felaketlerden bir felaketin simgesidir.(1)

(1) Kalafat, Yaşar5. a.g.e., s. 4.

Deraht-ı tuba

a. Tuba Ağacı.

b. Şehabettin Suhreverdi'nin sözlerinde bu kelime, külli nefis anlamında kullanılmıştır ki cüzi nefisler ondan türemişlerdir.

c. Mukaddes feyz anlamında da kullanılabilir.

d. Şathiyat ve Şerhinde ise bu kelime Hak Teâlâ'nın gölgesi ve Hakkın feyzi anlamlarında kullanılmıştır.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Deraht

a. Ağaç.

b. İnsaniyet ağacı kastedilir.

c. Varlık âlemi kastedilir. Bütün varlıklar tek bir ağaçtır. Feleklerin feleği onun yaprağı, ikinci felek onun kökü ve yedi gök ise ona bedendir.(1)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Derc

a. Kitabın yapraklar

b. Elbiseyi katlamak

c. İstiare olarak ölüme de derc denilir.(1)

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 10, s. 502

Derdiment Türbesi-Kahramanmaraş

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 296.

Derekât-ı Cehennem

Cehennem katları, tabanları.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Derekât

a. Cehennemler. Cehennemin yedi derecesi olduğu belirtilmiştir. Her bir cehennemin kendisine has ehli vardır.(1)

b. Alt basamaktır,(2) inen basamaklar,(4) basamaklar.(5)

c. En aşağı katlar,(2)(5) aşağı seviyeler, aşağı dereceler.(3)

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Derekeler

a. Dereke, aşağıya, çukura gitmektir.

b. Cehennemin gittikçe derine inen çukurları için derekeler denilir.

c. Dereke denizin en dibidir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 24, s .278-279

Deretürberinas Türbesi-Alanya

(1) Kaynak Yok

Dergâh

a. Tekkenin büyüğü, Farsçada 'kapı' anlamındadır. Bir tarikata mensup dervişlerin toplanıp zikrettikleri, tarikatın törelerini uyguladıkları, ibadet ve itaat konusunda terbiye ve eğitim gördükleri yer, tekke.[2][3][4][6][9][11][12] Tasavvuf mektebi, tasavvufta yetişmiş ve yetiştirebilen evliya zatlar tarafından, talebelere, tasavvuf, İslam ahlakı ve diğer dini ilimlerin ve zamanın fen ilimlerinin okutulduğu yer.[10] Tarikat pirlerinin veya tarikatın büyük şeyhlerinin ikamet edip irşat faaliyetlerini sürdürdükleri veya kabirlerinin bulunduğu merkezi tekke anlamında bir tasavvuf terimi.[8]

b. Büyük kimselerin, büyük makamların kapısı.[3] Bir büyüğün, büyük bir yerin herkes için başvurma yeri olan kapısı, huzuru.[3] Padişah eşiği manasında kullanıldığı da görülür.[1] Tekke, huzur, kat, kapı önü, Tanrı katı.[7]

c. Sığınılacak yer.[5]

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(6) Albayrak, Nurettin. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(8) DİA;
(9) Kaya, Doğan. a.g.e.
(10) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(11) Hasol, Doğan. a.g.e.
(12) Akay, Hasan. a.g.e.

Derhá-yı Beheşt

Cennet Kapıları; Cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı olduğu rivayet edilmiştir. Nefesi şöyle demektedir. "Beğenilmiş fikirler ve sözler cennetin kapıları, beğenilmeyen sözler ve fikirler ise cehennemin kapılarıdır. İnsanın hisleri sekizdir, beşi zahiri hisler üçü ise hayal, vehim ve akıldır. Bu yedi his akılsız ve aklın emri olmadan iş gördüklerinde cehennemin yedi kapısına dönüşür. Bu yedi hissin aklın emrinde olmaları durumunda cennetin sekiz kapısına dönüşürler. O halde bütün insanlar önce cehennemden geçecek daha sonra cennete ulaşacaklardır. Bazıları cehennemde kalacaklar bazıları ise cehennemden geçerek cennete ulaşacaklardır." Nitekim şöyle buyrulmuştur. "İçinizden oraya uğramayacak hiç kimse yoktur."[1]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Derhar

Layık, uygun, münasip, yaraşan.[1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Derk-i Esfel-i Cehennem

Cehennemin dibi.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Derk

Derk, aşağıya çukura gitmektir. Cehennemin gittikçe derine inen çukurları için derekeler denilir. Derk denizin en dibidir. İdrak, bir şeyin en sonuna varmak, bir şeye yetişmek, onu algılamaktır. İdrak arkadan gelip yetişmek tabiri, süratli bir hareketi gerektirir.[1]

(1) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 24, s. 278-279

Dersi Tamam Türbesi-Amasya

(1) Durma, Abdülhalim. a.g.e. s. 30

Deruni Baba Türbesi-Sırbistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 702

Deruni Muhammed (Mehmed) Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e. s. 134,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38,
(3) Envanter. a.g.e. No:37,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 37

Derviş

a. Tarikata girip bir şeyhe bağlanan, onun izinden Hak yolunda yürüyüp nefsini ıslah eden, varlık iddiasından geçip Allah'ın birliğini bütün kâinatta görerek kendini Hakk'a ve Onun yaratıklarına adayan kimse, tarikat müntesibi.(2)(3)(5)(7)(8)(11) *Bir tarikata ve şeyhe bağlı olan mürid, süfiyane bağlı olan mürid, süfiyane bir hayat yaşayan kişi.*(1) *Tarikat muhipleri, bir tarikata sadece kalben bağlı olanlar için kullanılmaz. Bir tekkede yaşayıp hizmet etmek şarttır, fakat gezici dervişler de vardır.*(5)(12)

b. Allahu Teâlâ'dan başka şeyleri kalbinden çıkarıp bütün azasıyla İslâm dininin emir ve yasaklarına uyan, dünya malına gönül bağlamayan kimse.(6) Dünyaya ve içindekilere itina etmeyen, dünyanın malında ve mülkünde gözü olmayan, masivadan arınıp kendisini Allah'a veren kimse.(4)(9)

c. Yoksulluğu, çile çekmeyi benimsemiş, alçakgönüllü ve her şeyi hoş gören kimse.(10)(12)

d. Kelimenin asıl anlamı Allah yolunda alçak gönüllülüğü ve fakirliği kabul eden kimse demektir.(11)

(1) DİA;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(5) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.
(6) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(7) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(8) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(9) Kaya, Doğan. a.g.e.
(10) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(11) Pala, İskender. a.g.e.
(12) Albayrak, Nurettin. a.g.e.

Derviş Abi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 29

Derviş Ahmet ve Avdi Türbesi-Kosova-Rahovça

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 376

Derviş Ali Türbesi-Elazığ-Baskil

(1) Kıyak, Abdülkadir. a.g.e. s. 171

Derviş Ali Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 828

Derviş Azbi Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Derviş Baba Türbesi-Suriye

(1) Kollektif3. a.g.e. Cilt 9 s. 281

Derviş Bin Mehmet Hademe-i Türbesi-Kosova-Vılçitrin

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 538

Derviş Dânâ Türbesi-Kosova-Dujin Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 378

Derviş Dede Mezarı

Derviş Dede, Emir Sultan Mezarlığı'nda bir kabirdir. Bu kabrin kenarına oturmuş bir kadın "bu mezar devamlı sallanıyor, devamlı zikrediyor" diye bir şey yaymış ve meraklı birçok kimse ziyaret etmeye başlamış. İşin aslına gelince; bir mezar taşı gevşeyen zeminden etkilenmiş; özellikle üzerindeki demir parmaklık yerinden oynamış ve meydana gelen boşluktan esen rüzgârın etkisiyle

sallanmaya başlamış. Böylece adı Derviş Dede'ye (Zikir Dede) çıkmış. Mezarın etrafı onarılınca sallanma durmuş, böylelikle ziyaretler de azalmış.(1)

(1) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e.

Derviş Hırkası

Mevlevilerin giydikleri üstlük.(1)(2)(3)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Derviş Elez Türbesi-Kosova- Yunik Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 385

Derviş İbrahim Efendi Türbesi-Kosova-Rahovça, Denye Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 377

Derviş Osman Dede Türbesi-İstanbul-

(1) Adresler. a.g.e.

Derviş Şaban Türbesi-Kosova-Rahovça, Denye Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 377

Derviş Şaban Türbesi-Kosova-Kramovik Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 378

Derviş Şaban Türbesi-Kosova-Marevts Köyü

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 385

Derviş Türbesi-Azerbaycan

(1) Nebati, Zakir. "Bakü Şirvanşahlar Sarayı." Yük. Lis. Tz. Marmara Ün. Sos. Bilm. Enst. İst.(2006). s. 64

Derviş-i Horasani Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 116

Dervişiyye Türbesi-Suriye

(1) DİA, Cilt. 37, s. 561

Derya Ali Baba Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 5, s. 21,
(2) Gider, Şenay. a.g.e., s. 66

Destan

a. Eski çağlardaki milletlerin, din, fazilet ve milli kahramanlık maceralarını, (tarih öncesinin tanrıları, tanrıçaları, yarı tanrıları ve yiğitleriyle) başlarından geçenleri dile getiren, gerçeklikle olağanüstü olayların karıştığı bir edebi tür, büyük manzum hikâye, dâsitan, epope.(1)(2)(3)

b. Aslı Farsça dâstân olan "efsane, mesel, hakâyet-i güzeştegâh" anlamına gelen manzum eser.(4)

c. Türk edebiyatında bir şiir türü olan destan belli kuralları olan ve daha çok kahramanlık veya toplumsal olayları anlatan şiir olarak anlaşılır.

d. Kıbrıs destanları farklıdır. Destan diye yazılan aslında bir ağıttır, bir mersiyedir. İdam edilen kişilerin arkasından yazılmıştır.(5)

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Kaya, Doğan. a.g.e.
(5) Karabacak, Esra. a.g.e., s. 211;

Destar

Tarikat ehlinin, şeyhlerin ve halifelerin sardıkları çeşitli renk ve şekillerdeki sarık,(4) tülbent.(1)(2)(3)(5) *Destar, içine pamuk doldurulmuş üç parmak kalınlığında tülbentle aşağıdan yukarıya ve yarısı yukarıdan aşağıya doğru sarılır. Ortası kabarık ve genişçedir.*(6)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Pala, İskender. a.g.e.
(4) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(5) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(6) Bakırcı, Naci. a.g.e., s. 13

Destari Mustafa Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,
(2) Pur, Doğan. a.g.e. s. 38,
(3) Envanter. a.g.e. No:81,
(4) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 41

Destarlı Sikke

Tarikata intisap edip şeyh olanların taşları destarlı sikke olup birkaç çeşide ayrılır.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s. 28

Destarsız dal sikke

Tarikata intisap edip derviş olanların taşlarında destarsız dal sikke vardır.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s. 28

Destimal

a. El ve yüz silmeye yarayan mendil, peşkir, yağlık, elbezi, çevre vb. şeyler.[1][2]

b. Eskiden sanduka üzerinde muhafaza edilen mendillerden bir örnek.[1]

(1) Güven, Erman, Aziz Mahmud Hüdâyi Türbesinde Bulunan Envantere Kayıtlı Etnografik Eserler, s. 458;

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Destur

a. Bir kimseye verilen izin, ruhsat, müsaade, icazet.[1][2][3][5]

b. Bazı tarikatlarda, özellikle Mevlevilikte ve Bektaşilikte, bir yere girilirken yahut bir icraat öncesi şeyhlerden ve tarikat büyüklerinden izin almak için kullanılan bir terim.[4][5]

c. Nefes okuyacak dervişin şeyhinden izin istemek için söylediği söz.[1]

d. Zerdüşt dininde en yüksek derecedeki ruhani lider.[1]

e. Halk arasında cin çarpmasın diye bir yere pis su dökerken veya çiş ederken, ya da kirli bir su üzerinden geçerken söylenen söz.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

(4) Kaya, Doğan. a.g.e.

(5) Albayrak, Nurettin a.g.e.

Destur almak

Müsaade almak.[2] Örneğin *Kesik Baş Dede türbesine her türlü dilek için gidilmekte ve türbeye girmeden önce dua etmeye başlamakta ve buna halk arasında Dededen "destur almak" denilmektedir.*[1]

(1) Ölmez, Filiz Nurhan-Gökmen Şirin. a.g.e., s. 84;

(2) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Deşmek

a. Yarmak, yarıp açmak, delmek, karıştırıp oyarak içindekini çıkarmak.[1][2]

b. Bir kimseyi organına bıçak, kılıç vb. kesici aletler sokarak yaralamak veya öldürmek.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dev Ali Türbesi-Kayseri

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,

(2) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 21

Devati Mustafa Efendi Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 42

Deveci Sultan Türbesi-Kastamonu

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 5, s. 25,

(2) Eyüpgiller, Kemal Kulgün. a.g.e. s. 120

Develi Dede Türbesi-Yunanistan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 725

Devir

a. Varlıkların Hakk'tan gelişini, manevi âlemden maddi âleme ve O'na dönüşünü ilk ve asli vatanlarına gitmelerini açıklayan tasavvufi bir görüş.[1][3]

b. İnsanın dünyaya gelmesi ve tekrar geldiği yere dönmesi.[4] Dünyaya gelip gitme.[6][7]

c. Zaman, çağ,[2][5][6] ayrı bir bölüm oluşturan, başı sonu belli zaman parçası, çağ, dönem.[2]

d. İsmailiyyede insanlık tarihini oluşturduğu farz edilen yedili hiyerarşik silsilenin her bir dönemi için kullanılan terim.[1]

e. İslâm kozmolojisinde gök cisimlerinin her dönüşüne verilen ad.[1]

f. Dönme, dönüş, bir eksen veya yörünge üzerinde hareket etme.(2)(3)(5)(6)

g. Mevlevilikte dönerek yapılan ayin, sema.(3)

h. Ölen bir kimsenin ruhu için birkaç kişi tarafından Kur'an-ı Kerim'in cüz cüz okunması suretiyle indirilen hatim.(2)

ı. Tekkelerde okunan kaside, ilahi gibi dini şiirlerin etkisiyle coşan dervişlerin halka şeklinde dönerek zikretmeleri.(4)

j. Bir Müslüman'ın sağlığında bıraktığı, namaz, oruç gibi ibadetlerinin borcu için ayırdığı paranın, öldükten sonra fakir ve yoksullara dağıtımı ile ilgili işlem.(1)(4)

(1) DİA,
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(6) Pala, İskender. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Devlet Hatun (Aktürbe) Türbesi-Bursa

(1) Önkal, Hakkı.4 a.g.e. s. 60,
(2) DİA, Cilt. 33, s. 585,
(3) Daş, Ertan. a.g.e. s. 245,
(4) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 72,
(5) Taş, Nazlı Pınar. a.g.e. s. 59,
(6) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 4, s. 179,
(7) Kepecioğlu, Kamil. a.g.e. Cilt 1, s. 102

Devletşah Hatun Türbesi-Bursa

(1) Bursa B.B.2. a.g.e. s. 105

Devrân

a. Dünya, yeryüzü, felek, âlem, kâinat.(1)(2)(4)(5)

b. Kader, talih, alınyazısı, baht.(1)(2)(4)(5)

c. Zaman, çağ, devir.(1)(2)(4)(5)

d. Bazı tarikatlarda, özellikle Kadirilikte halka şeklinde dizilerek dönmek suretiyle çekilen zikir, sema, tarikat ayini.(1)(3)(5)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Devrâni

Ayakta halka olup dönmek suretiyle zikreden dervişlerden her biri.

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Devrani Baba Türbesi-Afyon

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 178

Devriye

Her varlığın Allah'tan gelip tekrar Allah'a döneceği devir nazariyesinin işlendiği tasavvufi şiir.(1)(2)

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Deyn

İsim olarak deyn, ödünç vermek, almak, satılan malın ödünç kalan bedeli, daha genel tanımla kişinin zimmetinde sabit olan borç anlamında fıkıh terimi.(1)(2)

(1) Ateş, Süleyman, a.g.e., C. 5, s. 64-65;
(2) DİA

Deynekli Baba Türbesi-Denizli

(1) Kollektif1. a.g.e. Cilt 5, s. 26

Deynü'l-Maraz

Ölümcül hastalıkta yapılan veya ölüm cezasına çarptırılmış birinin infazdan önce belirttiği borç.(1)

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e..

Deyr

a. Manastırlar,(1)(2)(5) kilise,(3)(5) daha çok dağ tepelerinde veya kasabaların dışında kurulmuş, Hıristiyan rahip ve rahibelerinin yaşadığı bina veya birçok binadan ibaret manastır.(3)(4) *Ev, ikamet yeri, inziva ehlinin, rahiplerin ve zahidlerin yaşadıkları ve eğitim gördükleri yer. Başta Suriye ve Mezopotamya olmak üzere İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yer alan Hıristiyanlık devirle-*

rinden kalma, genellikle yerleşim birimlerinden uzak, nehir kıyılarında, yüksek noktalarda ve su kaynaklarının etrafında bulunan ibadethaneler.[1]

b. İnsanlık âlemi, bu dünya, bu âlem.[2][3][4][5]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(2) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dımımak

Ölmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dımıtmak

a. Öldürmek.[1]

b. Ölü gibi hareketsiz kalmak.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Didar

a. Yüz, güzel yüz, çehre.[1][2][3]

b. Görünüş.[1][2]

c. Tecelli,[1] Cenab-ı Hakk'ın müminlere vaat ettiği görünüşü, tecellisi.[1][2][3]

d. Cemal, Allah'ın cemali.[3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Dider Ata Türbesi-Türkmenistan

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 8

Dik-i Ebyaz

Bir cennet kuşu, beyaz horoz.[1][2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

Dikdönek

Mezar taşı olduğu düşünülen kaya anıtları.[1]

(1) Hanoğlu, Canan, Erzurum Merkez' de Cami Hazinelerinde Bulunan XVIII.-XIX. YY.Mezar Taşları, Yük. Lis. Tz. Atatürk Ün. Sos. Bil. Enst. Sanat Tarihi A.B.D. Erzurum – 2006, s. 17;

Dikmen Baba Bektaşi Türbesi-Makedonya

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 604

Dikmen Baba Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 114

Dikmen Dede Türbesi-Ankara-Kızılcahamam

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 153

Diktaş

a. Mezar taşı olduğu düşünülen kaya anıtları.[1]

b. Bir olayı, zaferi veya bir kimseyi hatırlamak amacıyla dikilmiş, çoğu granitten kare, dikdörtgen veya daire kesitli olarak gittikçe daralan en yüksek noktasında piramit biçimini alan, üzeri yazılı ve yazısız, uzun anıt taş, obelisk.[2][3][4][5]

(1) Hanoğlu, Canan. a.g.e., s. 17;
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Hasol, Doğan. a.g.e.

Dikü'l-Arş

Cennetteki meleklere namaz vaktini bilmediğine ve sidretü'l-münteha'da bulunmadığına inanılan tavus kuşu şeklindeki melek.[1][2][3]

(1). Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2). Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3). Kanar, Mehmet. a.g.e.

Dil

a. Ağız boşluğunda yer alan, tat duymaya, besinleri ağız içinde evirip çevirmeye, yutmaya ve sesleri çıkarmaya yarayan etli, uzun ve hareketli organ.[1][6]

b. Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan faydalanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş sürekli geli-

şen ve değişen sistem, sistemli göstergelere dayalı, toplumsal anlaşma aracı, lisan, zeban.[1][4][6] Belli bir insan topluluğuna özgü sesli göstergeler dizgesi.

c. Konuşmada ortak dilden farklı özellikler taşıyan söyleyiş tarzı, konuşma biçimi.[1]

d. Belli ilim, meslek ve uzmanlık dallarına has kelimelerden oluşan anlatım.[1]

e. Gönül, kalp,[3] anlamına gelen bir tasavvuf terimi.[5]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(3) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) DİA;
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Dilek

a. İsteme, istek, arzu etmek, talep, rica, murat, temenni.[1][2][3]

b. Olması istenilen, dilenen şey.[1][2][3]

c. Şefaat.[2]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Dilek Ağacı

Ziyaretçilerin dileklerinin gerçekleşmesi amacıyla çaput, bez, yazma bağladıkları bir dardağan ağacı, ziyaret ağacıdır.[1]

(1) Yavuz, Emrah, a.g.e., s. 32;

Dilek Duvarı

Türbelerin sol tarafındaki dilek duvarı adı verilen duvara taş yapıştırırlar. Şayet taş yapışırsa dileklerin gerçekleşeceğine, aksi takdirde ise gerçekleşmeyeceğine inanılır.[1]

(1) Yavuz, Emrah, a.g.e., s. 54;

Dilek Taşı

Ziyaretçiler bir dilek tutarak dilek taşına taş yapıştırmaya çalışırlar. Eğer taş yapışırsa dileklerinin gerçekleşeceğine aksi takdirde gerçekleşmeyeceğine inanırlar.[1]

(1) Yavuz, Emrah, a.g.e., s. 34 ;

Dimetoka Mehmet Ali Paşa Makam Türbesi-Yunanistan

(1) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 94

Din

a. Allah'a inanma, bağlanma, kulluk.[6][7]

b. Yol, tarz, yöntem, kanun.[7]

c. Mezhep.[1]

d. Gidilen yol, şeriat.[1]

e. İman, inanç.[3]

f. Aşk, sevgi.[5]

g. Sorumluluk.[1]

h. Kalemi korumakla, muhafazaya memur sayılan görevli melek.[1][6][7]

ı. Eski İran dininde, bu günde olup bitenlerden sorumlu olduğuna inanılan melek.[1]

j. Tanrı düşüncesine dayalı toplumsal bir kurum.[4]

k. Tefrika makamında meydana çıkan itikat.[5]

l. Bir inanç sisteminin kapsadığı dogmaların ve ibadet şekillerinin tümü.[1]

m. İnsanların kendi irade ve seçimleriyle dünya ve âhiret hayatında doğruya ve mutluluğa ulaşmaları amacıyla bizzat Allah tarafından konulan ve görevlendirdiği elçiler, peygamberler vasıtası ile akıl sahiplerine tebliği edilen, yaşama ve inanç sistemi. İlahi kanun.[1][2][9] Kelime olarak din, ibadet, itaat, iman, takva, siret, hâl, ceza, idare, tevhit, boyun eğmek vb. anlamlarını içine alır. Allah' a iman ve ibadet hakkında tutulan yol.[8] Akıl sahiplerini kendi iradeleriyle şimdiki halde, dünyada salâha, gelecekte, ahirette felaha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur.[2]

n. İnsanın kaderini bağlı gördüğü, inanç, ibadet, ahlak gibi manevi konularda tuttuğu yol.[1]

o. İnanılıp aşırı şekilde bağlanılan düşünce, inanç, ülkü.[1][4]

p. İnsanların doğaüstü güçlere, kutsal saydıkları türlü varlıklara, tanrılara yada Tanrı'ya inan-

ma, tapınma biçiminde katıldıkları gizemsel olgu.[4] Bu nitelikleri inançları kurallar, töreler, törenler, simgeler, kurumlar biçiminde düzenleyen örgütlenme.[4]

r. Kıyamette herkesin dünyada iken yaptığının karşılığını alması.[1]

(1) Çaybayır, Yaşar, Ötüken Türkçe Sözlük;
(2) DİA;
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(5) Uludağ, Süleyman. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(7) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(8) Akay, Hasan. a.g.e.
(9) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.

Dindar

Dinin emir ve yasaklarına, içten ve gerçek bir dini sevgiyle, hakkıyla uyan, dinine kuvvetle bağlı olup, gereğini eksiksiz yerine getiren kimse, mütedeyyin.[1][2][3][4][5]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) Akay, Hasan. a.g.e.

Dindarlık

Dinin yapılmasını emrettiklerini gayretle yapma, yasaklarından kaçınma hali, mütedeyyinlik.[1][2] Dindar olma durumu.[3]

(1) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dindirmek

Ölmek, kalbi dinlendirmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dir

Kadın kefeni beş parça bezden yapılır. Bunlardan göğse konulan beze denir.[1]

(1) Başçetin, Çetin Ayşe, Adana Halk Kültüründe Ölünün Yıkanması-Kefenlenmesi ve Diğer Uygulamalar, s. 2

Diriliş

a. Kıyamette bütün ölülerin dirilmesi, yeniden hayata kavuşması, bâsu bâde'l-mevt.[1][2][3]

b. Bir şeyin yeniden canlanması, hayat kazanması.[1]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Diriliş Mezarlığı – Şikago

Şikago'da bulunan Diriliş Mezarlığı ile ilgili ilginç bir söylenti dolaşıyor: Bu mezarlıkta bir cenaze törenine katılmış küçük bir kız, mezarlığı terk ettikten sonra öldürülmüş. O günden sonra ise, arabalarıyla mezarlığın yakınından geçen insanlar, beyaz elbiseli küçük bir kızın otostop çekerek kendisini mezarlığın kapısına bırakmalarını istediğini iddia etmişler. Mezarlığın kapısına bırakılan kız ise daha sonra gözlerden kayboluyormuş.

(1) https://onedio.com/haber/dunyanin-dort-bir-yanindan-aklinizi-ucuracak-derecede-urkutucu-25-mezarlik-733955

Dirilme

a. Kıyamette ölülerin tekrar hayat bulması.[1]

b. Diri hale gelmek, canlanmak.[1] Dirilmek fikri, diriliş, bas.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Disiniyye

Rıfai tarikatı şubelerinden biri. Kurucusu Şeyh İzzeddin Ahmedü'd-Dirini'dir.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Divan Baba Türbesi-Burdur

(1) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Divane Derviş Beşir Sultan Türbesi-Kosova

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 537

Divitizade Şeyh Mustafa Türbesi-İstanbul

(1) Adresler. a.g.e.

Diyarbekirli, Nejat

Milli Ktp./Tasnif No: 1963 Bd 510

Artukoğullarına Ait Olması Muhtemel Bir Mezar Taşı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma Ve İncelemeleri, I, S: 575-577, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü, 1963, 1969, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Diyarbekirli, Nejat

Milli Ktp./Tasnif No: 1965 Sa 64

Türkler`De Mezar Yapısı Ve Def`İn Merasimleri, Türk Kültürü Araştırmaları, (1-2), S.53-61, 1990, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Diyeşet

Ölüler için söylenen ağıt, mersiye.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Diyet-i Kamile

Öldürülen kişiye bedel olarak öldüren ve öldüren ile beraber olanlardan veya ailesinden, yakın erkek akrabalarından alınan tam diyet.[1][2][3][4]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Diyet-i Mugallaza

Şibh-i amd, kasde benzer şeklinde meydana gelen bir öldürmeden dolayı verilmesi gereken vade ve nitelik olarak ağırlaştırılmış diyet.[1][4] Öldürme, kesici, parçalayıcı alet ve silahla değil de baston, değnek, küçük taş parçası ve benzeri maddelerle vurmak suretiyle meydana gelir.[5] Kasıtlı öldürme söz konusu ise deve ile alınan, ancak sayısı arttırılmadan iyi cins develerden yapılan ödeme.[2][3]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(5) http://www.ilimdunyasi.com/ahkam-hadisleri/sibhi-amd/?wap2

Diyet

a. İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafına ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal, akçe,[4][6] şer'i bedel,[8][11] kan karşılığı, kan pahası, kan bedeli, kan akçesi, kan parası, tazminat.[1][2][4][5][6][7][8][9][10]

b. Bazı tarikatların toplantısı.[5]

c. Benedikten Hristiyan tarikatının küçük rahip meclisi.[5]

(1) Erdoğan, Mehmet. a.g.e.
(2) Akay, Hasan. a.g.e.
(3) Asil, Yasin Şeref, a.g.e.
(4) DİA; [DİYET - Ali Bardakoğlu] c. 09; s. 479
(5) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(6) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(7) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(8) Ateş, Süleyman. a.g.e., C. 5, s. 249;
(9) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(10) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(11) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Diyet Hukuku

İslâm hukukunda adam öldürme ve yaralamalarda mağdur tarafa ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal.

Arapça'da "ödemek, vermek" anlamındaki **vedy** kökünden türeyen diyet, İslâm hukukunda bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder.

İslâm dini ceza hukukunun diğer alanlarında genelde takip ettiği metodu diyet konusunda da devam ettirmiş, o dönem Arap toplumunun alışkın olduğu veya bildiği uygulamalarda köklü değişiklikler yapmak yerine mevcut sistemdeki yanlış uygulamaları kaldırmayı, aksaklıkları gidermeyi, ıslahat ve amaçlarını bu model üzerinde göstermeyi tercih etmiştir.

Kur'an öldürmede kısasın farz kılındığını bildirdikten sonra, "Ancak kim (din) kardeşi tarafın-

dan affedilirse o zaman ma'rûfa uymak, güzel ve tam olarak ödeme yapmak gerekir. Bu rabbinizin bir hafifletmesi ve rahmetidir" (el-Bakara 2/178) ifadesiyle kısastan vazgeçilmesi halinde müslümanların genel kabulünü gören bir ölçü (ma'rûf) çerçevesinde ve gerektiği şekilde diyetin ödenmesi hususuna işaret eder. Kısastan diyete dönme imkânının Allah'ın bir hafifletmesi olduğu ifadesinin, kısastan başka alternatif bir cezanın veya imkânın bulunmadığı yahudi hukukuna telmih için olduğu söylenir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hataen adam öldürme ile ilgili âyette ise diyetten açıkça (lafzan) söz edilir ve yanlışlıkla bir müminin öldürülmesi halinde belirli cezalar dahilinde öldürülenin ailesine ödenmek üzere diyet verilmesi ve bir köle âzat edilmesinden bahsedilir (en-Nisâ 4/92). Bununla birlikte Kur'an'da diyetin miktarı ve ödenme şekliyle ilgili bir ayrıntıya yer verilmez. Adam öldürme suçunun kasten ve hataen şeklinde iki gruba ayrılması ve hataen öldürmede diyet ve kefâret yükümlülüğü İslâm öncesi döneme nisbetle yeni bir hükümdür.

Hz. Peygamber'in sünnetinde diyet konusunda bir hayli ayrıntı ve uygulama örneği mevcuttur. Özetle ifade etmek gerekirse Hz. Peygamber'in öldürülenin diyetini 100 deve olarak veya altın, gümüş, koyun, sığır, elbise gibi mallardan belirli bir miktar şeklinde takdir ettiğine, yaralanma ve sakat kalma ile sonuçlanan müessir fiillerin ve organların diyetleriyle ilgili belli ölçüler getirdiğine ve uyguladığına dair rivayetler oldukça fazladır. Bunlar arasında, Resûl-i Ekrem'in Yemenliler'e hitaben yazıp Amr b. Hazm ile gönderdiği ve yine bu sahâbe tarafından rivayet edilen mektubu ile (bk. San'ânî, III, 244-248) Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki uygulama örnekleri bir hayli önem arzeder. Bununla birlikte mevcut rivayetler içinde, daha sonraki asırlarda hukuk ekollerinin ve hukukçuların ayrıntıdaki farklı görüşlerinin her birine kaynaklık edecek kadar farklılık bulunması dikkat çekicidir.

Öldürme ve yaralamalarda diyet cezasıyla ilgili olarak İslâm hukukçularınca geliştirilen doktrin, konuya dair hadisler kadar sahâbe sözleri ve uygulamasından da beslenir. Ancak İslâm dönemindeki uygulama örnekleri öteden beri devam edegelen belli bir kültüre dayandığı, kendi içinde bütünlük ve tutarlılık arzettiği için diyet konusunda hukuk ekolleri arasında, ayrıntı sayılabilecek tartışmalar bir tarafa bırakılırsa ciddi bir görüş ayrılığı yoktur.[1]

(1) DİA; [DİYET - Ali Bardakoğlu] c. 09; s. 479

Diyet Gerektiren Fiiller

Diyet İslâm ceza hukukunun (ukūbat) ana konularından birini teşkil eder. İslâm hukukunda cezalar **had, kısas-diyet, ta'zîr** şeklinde üç ana gruba ayrılır. Ölüm, yaralama ve sakatlığa yol açan saldırı, müessir fiil ve kusurlu davranışların İslâm hukukundaki genel adı "**cinayet**" olup insanın hayatına ve vücut bütünlüğüne karşı işlenen suçlar suçun dengi bir ceza ile karşılık görecekse **kısas**, suçun karşılığında belli bir tazminat ödenecekse **diyet** ana başlığı altında ele alınır.(...)

Klasik kaynaklarda diyet çok yerde, cinayetlerde mağdura ödenen malî karşılığı ifade eden genel bir kavram görünümünde olmakla birlikte öteden beri kaynaklarda adam öldürmede ödenen bedele **diyet**, ölümle sonuçlanmayan belli yaralama ve sakat bırakmalarda ödenen ve miktarı belirlenmiş olan bedele **erş**, erşin dışında kalan ve miktarı yetkili mercilerce takdir edilecek olan cinayet bedeline de **hükûmet-i adl** denilerek ikili veya üçlü bir ayırım yapma temayülü de mevcuttur. Daha çok Hanefî kaynaklarında görülen bu temayül, kısastaki ikili ayırıma paralel olarak diyeti de öldürmede diyet ve organın diyeti şeklinde ikili ve teknik bir ayırım çerçevesinde incelemekte olduğundan daha isabetli görünmektedir. Bu durumda birinci bölüm daha dar ve teknik anlamıyla diyeti, ikinci bölüm ise yukarıdaki üçlü ayırım içinde erş ve hükûmet-i adli kapsamaktadır. Ancak yaralama ve sakat bırakmaların malî ceza ve bedelini takdirde de yine, belli oran ve kıyaslamalarla da olsa nefsin diyeti esas alınmakta olduğundan diyetle ilgili genel ilke ve tartışmalar erş ve hükûmet-i adl için de geçerlidir.

a) Öldürmede Diyet. Kasten adam öldürmede aslî ceza kısas olduğundan diyet ancak hak sahibinin kısastan vazgeçmesi veya kısasın herhangi bir sebeple mümkün olmaması durumunda devreye giren ikinci derecede (tâlî, bedelî) bir ceza görünümündedir. Bundan dolayı Hanefî, Mâlikî ve İmâ-

miyye ekollerine göre kasdî cinayetlerde ancak katilin razı olması halinde diyete dönülebilir. Hatta Hanefîler, bu durumda ödenen bedele diyetten ziyade "**bedel-i sulh**" denmesinden yanadır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise diyet kasdî öldürmede de aslî ceza hüviyetinde olup maktulün velisi kısas veya diyetten birini seçme hakkına sahiptir. Diyete dönülmek için katilin rızası aranmaz. Bu tartışma, sözü edilen seçme hakkının yanı sıra katilin kısastan önce ölmesi halinde terikesinden diyetin ödenip ödenmeyeceği açısından da önem taşır. Kasta benzer (şibh-i amd) ve hataen öldürmelerde ise diyet aslî ve ilk cezadır. Hata hükmünde olan cinayetlerle tesebbüben işlenen cinayetler de bu grupta mütalaa edilir.(...)

Öldürmenin kasten veya hataen olması, diyet olarak verilecek develerin sayısını etkilemese de cins ve evsafını etkiler. Kasten ve kasta benzer öldürmede deveden verilecek diyet, çoğunluğun görüşüne göre bir, iki, üç ve dört yaşını tamamlamış develerin her grubundan yirmi beşer olmak üzere 100 dişi devedir.(...)

Hataen adam öldürmede ise develerin vasfı daha hafifletilmiş ve yukarıda sayılan dört gruptan yirmişer dişi deve ile bir yaşını tamamlamış yirmi erkek deve olarak belirlenmiştir.(...)

b) Yaralama ve Sakat Bırakmada Diyet. Ölümle sonuçlanmayan cinayet ve yaralamalarda, kısasa gidilmesi mümkün olan çok sınırlı haller müstesna, ödenecek malî bedel yani genel anlamıyla diyet, özel anlamıyla erş ve hükûmet-i adl aslî ceza durumundadır.(...) Yaralama ve sakat bırakmalarda da hareket noktası olarak mağdurun tam diyet miktarı alınır. Yaralamanın derecesi, suçun işleniş tarzı, müessir fiilin yol açtığı kayıp, organın hayatî fonksiyonu, tek-çift oluşu gibi hususlar ayrı ayrı göz önünde bulundurulup tam diyete göre belli oranlar veya miktarlar belirlenir.(...)[1]

(1) DİA; [DİYET - Ali Bardakoğlu] c. 09; s. 479

Diyet Sorumlusu ve Ödeme

İslâm hukukunda diyet bir yönüyle ceza, bir yönüyle de tazmin mahiyetinde olduğundan cinayeti işleyenin cezaî ehliyetinin bulunmaması kısasın uygulanmasına engelse de diyet yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Bu sebeple cinayeti işleyenin çocuk, deli, gayri müslim, köle, kadın vb. olması diyeti etkilemez. Diğer bir ifadeyle diyetin sebebi failin kusur ve taaddisi değil maktulün hukuken koruma altında olmasıdır. Bundan dolayı yeterli illiyet bağı kurulabildiği sürece sebep olma yoluyla meydana gelen ölümlerde -sağlık personelinin, yargı organlarının ve idarî makamların hataen yol açtıkları ölümler de dahil olmak üzere- diyet söz konusu olmaktadır.

Kasten adam öldürmede diyetin ceza olma karakteri ağır basar ve diyeti tek başına katil üstlenir. Kastın yanı sıra sulh ve itiraf halinde de katil diyeti tek başına öder. Fakihlerin çoğunluğuna göre çocuk ve delinin kasten adam öldürmesi hataen katil hükmünde iken İmam Şâfiî bu durumda diyetin deli ve çocuğun malından ödenmesinin gerektiğini ileri sürer.

Hataen öldürmede kefâreti katilin, diyeti de âkılenin üstleneceği noktasında hemen hemen görüş birliği bulunmakla birlikte katilin de âkıleden sayılıp diyet ödemeye iştirak ettirilip ettirilmeyeceği tartışmalıdır. Çoğunluk katili âkıleden saymazken Hanefî fakihleriyle bazı Mâlikîler onu âkıleden sayar.

Hataen katilde diyet cumhura göre ibtidâen âkılenin borcu iken Hanefîler'e ve Mâlikî fakihlerinin çoğunluğuna göre ibtidâen katilin borcu olup âkıleye diyet ödettirilmesi suçluya yardım ve destek niteliği taşır.(...)

Kasıt benzeri öldürmede diyet borcu, çoğunluğa göre hataen öldürmede olduğu gibi âkıle üzerine ise de İmâmiyye'ye ve bir grup hukukçuya göre kasıtta olduğu gibi bunda da diyeti tek başına katilin üstlenmesi gerekir. Öldürmede kasıt-kasıt benzeri ayırımını kabul etmeyip kasıt benzeri öldürmeyi de kasten öldürme içinde mütalaa eden Mâlikîler de netice itibariyle bu görüştedir. Failin suç işleme kastını cezalandırması bakımından ikinci görüş daha isabetli görünmektedir.(...)[1]

(1) DİA; [DİYET - Ali Bardakoğlu] c. 09; s. 479

Diyet Tarihi

İnsanlık tarihinde öldürülen şahsın yerine kan bedeli (blood-money) ödenmesi uygulamasının

uzun bir geçmişi vardır. Şahsî intikam hakkı ve kısas ilkesi İbrânîler'de hâkim, eski Yunan, Mezopotamya, Roma ve Germen hukuklarında oldukça yaygın olmakla birlikte belli farklılıklarla da olsa diyet de bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Diyetin, tarih boyunca toplumun içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak ziraî alet, aile fertlerinden bir veya birkaç kimse, ehlî hayvan veya para olarak ödendiği bilinmektedir. Öte yandan toplumların şahsî intikamdan ihtiyarî diyete, oradan da cebrî kısas ve diyet uygulamasına geçmeleri, Doğu ve Batı toplumlarında benzeri bir seyir takip ederek hayli zaman almıştır. Avrupa'da Roma ve Anglosakson hukuklarının ön planda tuttuğu Ahd-i Atîk'e ait kısas ve bedenî ceza telakkisinin kilisenin tesiriyle giderek zayıflaması neticesinde af veya tövbe gibi dinî-ahlâkî nitelikteki tedbirler ön plana çıkmaya, bunun sonucu olarak da öldürmelerde şahsî intikam hakkından belli bir bedel karşılığında vazgeçme usulü yerleşmeye başladı. Ancak ödenen bu bedel öldürülenin cins, sınıf, statü ve vasfına göre farklılık gösteriyordu. VII. yüzyıldan itibaren Alman hukukunda öldürülen için kan bedeli ödenmesi ve buna ait esaslar kanun haline getirildi.

Arap yarımadası, öteden beri kısas ve diyetin en fazla bilindiği ve uygulandığı bölgelerden biri olma özelliği gösterir. İslâm öncesi dönem Hicaz-Arap toplumunda siyasî birlik ve merkezî otorite mevcut değildi. Bu sebeple sosyal düzeni sağlamada kabile ve gruplar arası güç dengesinin, kan bağına dayalı üniter yapının, gelenek ve örfün, hakemlerin, kabile büyüklerinin ve şehir eşrafının önemli rolleri vardı. Kısas ve diyet genelde iki ayrı kabileye mensup şahıslar arasında meydana gelen cinayetlerde söz konusu olmaktaydı. Cinayet işlendiğinde her iki tarafın kabilesi kollektif bir hak ve sorumluluk anlayışıyla hareket ediyor, öldürülenin intikamını almak kabilenin bütün üyelerini ilgilendiren ortak ve kutsal bir görev sayılıyor, bundan kaçınmak ise hem ar, hem de uğursuzluk sebebi telakki ediliyordu. Kısas ve diyet bu ortamda, kabile ve aileler arasındaki sonu gelmeyen savaşları ve kan davalarını önleyici, kabilenin ortak görevini sona erdirici bir role sahip olmuştur.

Câhiliye döneminde savaşta esir düşenler, kaçırılan kadın ve çocuklar belli bir bedel (fidye) ödenerek kurtarılırdı. Adam öldürmelerde de katilin kabilesi kendi arasında kan bedeli toplayarak maktulün kabilesine öder, böylece karşı tarafın intikam hissini yatıştırmaya, kabilenin uğradığı iktisadî ve askerî güç kaybını telâfi etmeye ve katilin hayatını kurtarmaya çalışırdı. Öte yandan suçlu tarafın maktulün kabilesine nisbetle çok güçlü olması halinde diyet, istemeyerek razı olunan bir kabullenme ve zorunlu seçim görünümündedir. Bu durumda diyet almanın vereceği utancı örtebilmek için ta'kıye denilen bir usul geliştirilmiştir. Bu usule göre havaya atılan ok kanlı olarak geri dönerse kısas, atıldığı şekliyle düşerse diyet seçilmiş olurdu. Ancak yine de ölenin intikamını alma yerine kan bedeline razı olma pek hoş karşılanmaz ve korkaklık olarak nitelendirilirdi. Diyet develerinin sütünü içmeyi ölenin kanını içmek gibi telakki eden, kanı kanla temizlemeye ve kabilenin gururunu kurtarmaya teşvik eden güçlü bir Arap edebiyatı varsa da intikam ve kan davasını bırakıp anlaşmayı, hatta karşı tarafı affetmeyi öğütleyen Arap büyükleri ve hatiplerinin sayısı da az değildir.

Câhiliye dönemi Arapları arasında cinayetlerin net bir kasıt-hata ayırımı yapılmamakla birlikte diyet genelde kasdî cinayetlerde gündeme gelmekte ve deve olarak ödenmekteydi. Deve gerek göçebe gerekse yerleşik Araplar arasında ortak bir değer ölçüsü durumunda olup o dönemde Araplar "mal" tabiriyle deveyi kastederlerdi. Ancak hem o dönemdeki sosyal yapı ve sınıflaşma, hem de diyetin âdeta öldürülenin aradan çıkmasıyla kabilesinin uğradığı kaybı telâfi edici bir usul olarak görülmesi sebebiyle olacaktır ki diyetin miktarı öldürülen hatta öldüren kimsenin kabilesine, cins ve statüsüne göre değişebiliyordu. Meselâ yerli hür erkeklerin (sarîh) diyetleri on deve iken bölgeye dışarıdan gelip yerli ve köklü kabilelerin himayesinde yaşayanların (halîf) diyetleri bunun yarısı kadardı. Kadınlara da yarı diyet ödenirdi. Bazı kabileler iki kat diyet alır, fakat tek diyet öderdi. Kabile reisinin diyeti daha yüksek olup hükümdarlarınki 1000 deveye kadar çıkabiliyordu.

İslâmiyet'e yakın dönemlerde Araplar arasında bazı hakemlerin diyet olarak 100 deve ile hükmetmeye başladığı, hatta bu konudaki ilk hükmün Ebû Seyyâre el-Advânî veya Abdülmuttalib tarafından konulduğu rivayetleri mevcuttur. Ri-

vayetin ikinci kısmı, Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah yerine on defa kura çekerek neticede 100 deve kurban etmesiyle ilgili meşhur kıssadan da kaynaklanmış olabilir. İslâm öncesi Medine (Yesrib) toplumunda diyetin hurmadan da ödendiği (60-100 vesk) Arap yarımadasının diğer bazı bölgelerinde katilin, diyet ödemenin yanı sıra tanrılara belli bir bağışta bulunması ve kurban kesmesi âdetinin de bulunduğu rivayet edilir. Merkezî otoritenin ve köklü bir devlet geleneğinin bulunduğu Güney Arabistan'da da (Yemen) diyet âdeti olmakla birlikte diyetin tayini ve diyet miktarının takdirinde hükümdar ve kabile reislerinin daha geniş yetkileri bulunuyordu.

Araplar öteden beri diyeti **akl** kelimesiyle de ifade etmişlerdir. Akl sözlükte "bağlamak, engellemek" anlamına gelmekte olup diyet olarak ödenen develer maktulün vârislerinin emrinde bağlanıp alıkonduğu veya böyle bir tazminatla şahsî intikam engellendiği için diyete akl veya ma'kūle de denilmiştir. Belli durumlarda diyet ödemeyi üstlenen şahıslar topluluğuna da **âkıle** denmesi bu sebepledir. Câhiliye döneminde organın veya belli yaralamaların diyeti demek olan **erş** uygulamasına da rastlanmakla birlikte çocuk düşürmeye diyet (gurre) ödendiğine dair yeterli bilgi mevcut değildir.[1]

(1) DİA; [DİYET - Ali Bardakoğlu] c. 09; s. 479

Dizban

Şeytan[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dizdar Hüsam Kaptan Türbesi-Bosna

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 162

Dizdar-Zade Ahmed Efendi Türbesi-Edirne

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 29

Dizdarzade Ahmed Efendi Türbesi-Edirne

(1) Şimşek, Selami. "Edirne Ve Çevresinde Celvetilik Ve Celvetiler." Üsküdar Belediyesi Sempozyum Tebliğleri Aziz Mahmud Hüdayi Uluslararası Sempozyumu (3 : 2005 : İstanbul). - İstanbul, (2006), C. 2, S.: 101-124 s. 103

Doborsko Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 291

Doğan, İsmail

Milli Ktp./Tasnif No: 1990 Ad 2413

Malatya Mezar Taşlarının Dili, Battal Gazi Ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Iı., (Malatya, 19-2l.10.1987), S.118-123,1998, İnönü Ü., Malatya

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğan Şah Alp Türbesi-Tokat-

(1) Selçuk, Mehmet Fatih. a.g.e. s. 35

Doğanay, Aziz

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 37068

Erken Osmanlı Bursa Türbelerinde Tezyinat, Marmara Ü., Sosyal Bilimler Enst. Türk İslam Sanatı Abd, Y. Lisans Tezi, S.135, 1994

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğanay, Aziz

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 111030

Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbelerinde Tezyinat, Marmara Ü., Sosyal Bilimler Enst. Türk İslam Sanatı Abd, Doktora Tezi, S.482, 2002

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğanay, Aziz

Yök Ulusal Tez Merkezi/Tasnif No: 111251

İlk Devir Osmanlı İstanbul Türbelerinde Mimari Plastik Ve Tezyinat, Marmara Ü., Sosyal Bilimler Enst. Türk İslam Sanatı Abd, Doktora Tezi, s.322, 2002

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğanay, Aziz

Http:// Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iı. Eyüp Sultan Sempozyumu (8-10 Mayıs 1998) S.261-267, İlahiyat Belediyesi, 1998, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğanay, Aziz

Http:// Ekitap.Eyup.Bel.Tr.

Eyüp Sultan Haziresi Ve Civarındaki Kabir Bezemelerinde Görülen Benek (Çintemani, Körkle, Moncuk) Nakışı Üzerine, Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Iv. Eyüp Sultan Sempozyumu (5-7 Mayıs 2000) S.340-349, Eyüp Belediyesi, 2000, İstanbul 69

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Doğanbey (Yürüyen Dede) Türbesi-Ankara

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,
(2) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 100

Doğulu Baba Türbesi-Bursa

(1) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e. s. 46

Doğum

a. Dünyaya gelmek, doğmak eylemi, tevellüt, veladet.[1][2][3]

b. Bir canlının, anne karnında gelişimini tamamladıktan sonra dış dünyada hayatını sürdürmeye başlamak üzere dışarı çıkması.[1][3]

c. Doğurma, dünyaya getirme.[1]

d. Bir kişinin doğduğu yıl.[1][2][3]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.

Dokandırma

Afyonkarahisar-Emirdağ yöresinde ağıtçı kadının kendisine yapılan baskı ve zulümleri o sırada ölü evinde bulunan kişilere duyurmak amacıyla, ağıt olarak sayıp dökmesine verilen ad.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Dokunsal

Türbeye el yüz sürme gibi ritüellere dokunsal denir.[1]

(1) Köse, Ali. a.g.e. s. 49

Dokuzlar Türbesi-Ankara

(1). a.g.e.S. 254

Dolama Destar

Mevlevilikte destar biçimlerinden birisi.[1]

(1) Bakırcı, Naci. a.g.e., s.132

Dolama Destarlı Başlık

Mevlevi mezar taşlarında kişinin tarikat içindeki statüsü çok belirgin şekilde ifade edilir. Tarikat müntesibi şeyhlerin mezar taşlarıdır.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s.28

Dolaşlar Türbesi-Çankırı

(1) Yılmaz, Metin. a.g.e.

Dolma Türbesi-Arnavutluk

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 84

Dolmen

İki tanesi dikili, üçüncüsü de bunların üzerine kapak gibi yatırılmış üç kocaman taşlan meydana getirilmiş taş çağı mezarı.[1] Kelt ülkesinde doğduğu düşünülen dolmenlerin, Portekiz' de M.Ö 5. bin yılda mezarlık denilebilecek biçime dönüştüğü götürülmektedir.[2]

(1) Hasol, Doğan. a.g.e.
(2) Öztürk, Burcu, a.g.e.,

Dolu Kesme

Doluluğu dindirmek için bir anne, ilk çocuğunun eline en büyük dolu parçasını verir. "Anamın ilkiyim, dağda gezen tilkiyim" dedirttikten sonra bıçakla dolu parçasını kestirir. Doluyu dindirmek için havaya bir demir parçası atılır.[1]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s.16

Domalak Ana Türbesi-Ortaasya

(1) Günay, Ünver. a.g.e. 2, s. 24

Domalmak

Ölmek, gebermek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Don Değiştirdi

Mezarlara taş dikilmesi İslâm coğrafyasında sadece Anadolu'da vardır. Ruhun ölmezliğine, inanıldığı için "ölüm" kelimesi yerine kullanılan bir terim.[1] Alevi, Kızılbaş ve Bektaşilerde ölen kişi için "Don Değiştirdi" denir.[2]

(1) Artun, Erman, a.g.e., s.12;
(2) Koçak, Ahmet. a.g.e.,, s.64.

Don Değiştirmek

Öldükten sonra biçim değiştiren ruh için Anadolu Aleviliğinde bugün bile don değiştirmek terimi kullanılır.[1]

(1) Kaplan, Ayten. Türk Kültüründe Ölüm ve Müzik, s. 2

Donan Baba Türbesi-Bulgaristan

(1) Engin, Refik. a.g.e. s. 243

Doster, Yüksel

İ.Ü Ed. Fak. Ktp.

Maçka Mezarlığı Kitabeleri, İstanbul Ün., Ed Fak., Tarihi Abd, Basılmamış Lisans Tezi, S.56, 1965, İstanbul

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dölük Baba Türbesi-Gaziantep

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 229

Dön Baba Türbesi-Sivas

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 308

Döner (Kümbet) Türbesi-Kayseri

(1) Kayseri Valiliği. a.g.e. s. 18,
(2) Aydın, Remzi. a.g.e. s. 61,
(3) Kahraman, Nurcihan. a.g.e. s. 24,
(4) Kayseri Tarihi. a.g.e. s. 5

Döner Kümbet

Kayseri'de XIII. yüzyıla ait türbe.

İki satırlık kitâbesinden, tarihî şahsiyeti hakkında bilgi elde edilemeyen Şah Cihan Hatun adında bir hanıma ait olduğu anlaşılır ve bu isimle de anılır. Üslûbuna göre XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenmekte, ancak ilk defa Gabriel tarafından ileri sürülen ve birçok yazarca benimsenen 1276 tarihinin dayanağı bulunmamaktadır. Şehrin merkezinde, Talas yolu üzerinde yer alır. 6,40 × 6,40 m. ölçülerinde, köşelerindeki pahlarla onikigene dönüştürülmüş kare planlı yüksek bir oturtmalığa sahiptir. Araştırmacılar arasında, tartışma konusu olan oturtmalıkta giriş ve herhangi bir hava deliği bulunmamasından dolayı türbenin cenazelik kısmının mevcut olmadığı kanaati yaygındır.

Onikigen gövde içeriden yarım küre kubbe, dışarıdan konik külâh örtülü olup her cephesi, içlerinde geometrik motifli kabartmalar bulunan ve sivri kemerlerle biten kaval silme çerçeveli panolarla süslenmiştir. Panoların üzerinde biri bitkisel, diğeri geometrik motifli iki kabartma kuşağı, en üstte küçük mukarnaslarla bezeli bir bilezik yer alır. Gövdenin doğu ve batı yönlerinde birer pencere bulunmakta ve bunların demir parmaklıklarla kapatılmış oldukları görülmektedir. Pencere nişleri mukarnaslarla nihayetlenmekte ve sövelerin yanlarında iki küçük sütunçe, dışında da çepeçevre geometrik süslemeler yer almaktadır.

Kuzey yönündeki kapıya iki taraflı beş basamaktan oluşan bir merdivenle çıkılır. İki yanı sütunçeli giriş nişinin üst kısmı mukarnaslı bir sivri kemerle sona erer. Kapının hemen üzerindeki dikdörtgen bir panoda ne oldukları anlaşılamayan iki kırık hayvan kabartması, onun üzerinde de beyaz taşa yazılarak palmetlerle bezeli sığ bir niş içine oturtulan kitâbe yer almaktadır. Kapının iki yanındaki yüzlerde, kare çerçeve içerisini dolduran rumî ve palmet bezemelerin üzerinde insan başı kabartmaları, daha yukarıda da hayat ağacı motifi dikkat çeker. Hayat ağacının üzerinde çift başlı kartal veya bir çift kuş kabartması varsa da alttaki insan başları gibi kırık vaziyettedir. Diğer cephelerdeki panoların hepsi birbirinin aynı geometrik süslemelerle doldurulmuştur.

Daire planlı olan iç mekânın girişin karşısına rastlayan kısmında tepesi mukarnaslı ince uzun bir

mihrap yer almaktadır. Geometrik bezemeli bir bordürle çevrelenen mihrabın zeminin biraz yukarısından başlatılmış olduğu görülür.(1)

(1) DİA; [DÖNER KÜMBET - Özkan Ertuğrul] c. 09; s. 517

Dördüncü Mehmet Reşat Türbesi-İstanbul

(1) Kırıkçı, Recep-Doğan Pur. a.g.e.S. 61

Dört Ayak Türbesi-Niğde

(1) DİA, Cilt. 33, s. 97,

(2) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 75,

(3) Koç, Mehmet Öncel. "Niğde 10.000 Yıllık Hatıra." Niğde Valiliği (2008)., s. 50

Dört Ayak Türbesi-Burdur

(1) Ekinci, Ali. "Geçmişten Günümüze Burdur Kültür Varlıkları" Burdur Bel.(2009). s. 184,

(2) Kızılkaya, Abdurrahman. a.g.e. s. 38

Dörtayak (Kırk Kızlar) Türbesi-Kayseri

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 45

Dörtayak Türbesi-Makedonya

(1) Kılıcı, Ali. a.g.e. s. 139

(2) Kılıcı, Ali1. a.g.e. s. 97,

(3) Engin, Refik. a.g.e. s. 605

Dört Unsur

Evreni oluşturan toprak, su, hava ve ateşten felsefe tarihinde dört unsur olarak bahsedilir.(1)

(1) Oymak, İskender3. a.g.e. s. 36.

Döşnek

Mezar.(1)

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dragaş Türbesi-Kosova-Dragaş

(1) Vırmiça, Raif. a.g.e. s. 364

Dromos

a. Yunanca'da yol anlamına gelip, mezar girişlerine de verilen addır.

b. Çeşitli kültürlerde, toprak altına ya da kayalara oyulmuş oda-mezarların önlerine eklenmiş kuyu biçimli küçük giriş bölümüne verilen ad. (1)

(1) https://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/Dromos-Nedir-16483.html

Drüjodemâna

Mecusiliğe göre, inanmayan kişinin ruhu **Sinvat Köprüsü**'nden geçemeyip cehennemin derinliklerine düşer. Bu aşağı âleme "**yalancının evi**" anlamında drujodemana denilmekteydi.(1)

(1) DİA, C. 7, s. 225

Drüzötmân

Mecusiliğe göre, inanmayan kişinin ruhu Sinvat Köprüsü'nden geçemeyip cehennemin derinliklerine düşer. Bu aşağı âleme "**yalancı çukuru**" anlamında Drüzötman denilmektedir.(1)

(1) DİA, C. 7, s. 225

Dua

Kulun bütün benliğiyle yüce yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında dinî terim ve bu amaçla icra edilen bir ibadet şekli.

Dua kelimesi, "çağırmak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek" mânasındaki da'vet ve da'vâ kelimeleri gibi masdar olup, "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz" anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilir.

İslâm literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde lutuf ve yardımını dilemesini ifade eder. Arapça'da kullanıldığı edatlara göre bir kimse için hayır duada veya bedduada bulunmak mânalarını da taşır.(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi yerde geçen dua kelimesiyle birlikte bazı âyetlerde da'vâ ve da'vet keli-

meleri de aynı anlamda kullanılmıştır; ayrıca pek çok âyette dua kökünden fiiller yer almıştır. Bu âyetlerde dua ve türevleri Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arzederek O'nun lutfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arzetme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır (bk. M. F. Abülbâkī, Mu'cem, "d'av" md.).

Dua ve türevleri bu anlamlarıyla hadislerde de sık sık tekrar edilmiştir (bk. Wensinck, Mu'cem, "d'av" md.).

İbn Manzûr, dua etmenin başlıca üç şeklinin bulunduğunu belirterek bunları şöyle sıralamıştır:

1. Allah'ın birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma.
2. Allah'tan af, merhamet gibi mânevî isteklerde bulunma.
3. Allah'tan dünyevî nimetler isteme (Lisânü'l-'Arab, "d'av" md.).

Aynı müellif, genellikle "Yâ Rabbi, Allahım" gibi hitap ve çağrı ifadeleriyle başlayan veya Allah'ı övgüyle anan her sözün -içinde bir dilek ve istek bulunmasa da- dua olduğuna işaret ederek buna Hz. Peygamber'in arefe günüyle ilgili bir hadisinde geçen, "Arefede benim duam ve benden öncekilerin duası 'Lâ ilâhe illallâhü vahdehû lâ şerîke leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' sözüdür" şeklindeki açıklamasını delil gösterir; bundan dolayı tehlîl (lâ ilâhe illallah) tahmîd (elhamdülillâh) gibi dinî ifadelere İslâmî gelenekte dua denildiğini hatırlatır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de (Yûnus 10/10) müminlerin cennetteki dualarının Allah'ı tâzim ve tenzih sözleriyle (sübhânekellâhümme) başlayacağı, yine onların dualarının övgü sözleriyle (el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn) biteceği bildirilmiştir.

Râgıb el-İsfahânî, sözlük anlamıyla dua kelimesinin nidâ ile anlam yakınlığı olmakla birlikte ıstılahî mânadaki duada daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamının mevcut olduğuna dikkat çeker ve buna müslümanların Hz. Peygamber'i çağırırken (dua) saygılı bir ifade kullanmalarını emreden âyeti (en-Nûr 24/63) delil gösterir (el-Müfredât, "d'av" md.).

Esasen duanın aynı zamanda zikir sayılması, hatta İslâm literatüründe çoğunlukla "ezkâr ve ed'iye" gibi ifadelerle bu iki kavramın birlikte kullanılması duanın içerdiği bu saygı unsurunun bir sonucudur. Bu şekilde dua ifadelerinin biri zikir ve saygı, diğeri herhangi bir dilek olmak üzere iki unsuru bulunduğu görülmektedir.

İbn Manzûr, "sübhânallah, elhamdülillâh, lâ ilâhe illallah" gibi Allah'a saygı ve övgü ifade eden sözlerde açıkça olmasa bile zımnen bir mükâfat ve sevap temennisi bulunması dolayısıyla bunların da dua sayıldığını belirtir.

Ancak İslâm âlimleri, genellikle duadaki dilek ve istek unsurunu ikinci derecede önemli görerek diğer dinî faaliyetler gibi duada da Allah'a saygıyı, Allah'ın üstün gücü, sonsuz zenginliği karşısında kulun kendi hiçliğini, yoksulluğunu ve Allah'ın inâyetine ihtiyaç hissetmesini ön plana çıkarmışlardır.

Duanın bu muhtevasından dolayı Hz. Peygamber'in, "Dua ibadetin özüdür" (Tirmizî, "Da'avât", 1) meâlindeki hadisi bütün ilgili kaynaklarda önemle zikredilir.

Yine aynı sebeple bütün müfessirlerin yorumuna göre iki âyette (el-En'âm 6/ 52; el-Kehf 18/28) İslâm'ın en önemli ibadeti olan namaz dua kavramıyla ifade edilmiştir. Esasen İslâmî literatürde "namaz" anlamında kullanılan salât kelimesinin asıl mânası duadır; ayrıca birçok âyette genel olarak Allah'a ibadet için dua kökünden türemiş fiillerin kullanıldığı görülür.

Dua (...) kulun Allah'tan bir şey dilemesi, Allah'ı istemesi, Allah'ı yardıma çağırması, anması demek olur. Başka bir ifadeyle kul, içinde bulunduğu şartların tesiriyle bir şey için veya Allah için Allah'a yönelmektedir. Bu durumda dua kavramı, İslâmî dönemde yeniden teşkil edilen semantik alan içinde dinî duygu ve yönelişin birbirine komşu *olan zikir, tesbih, hamd, senâ, şükür, tövbe, istiğfar, istiâze* vb. görünüşlerinin genel çerçevesini oluşturmaktadır.

İnsan içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumlardan kurtulmak, kötü durumlara mâruz kalmamak için Allah'ı hatırlar, aczini, güçsüzlüğünü ve kusurlarını samimiyetle itiraf ederek O'ndan yardım ister (zikir, istiâze, istiâne).

Kötü durumdan kurtulma isteği, onu işlediği günah ve kusurlar sebebiyle pişmanlık duymaya ve kalbini temizlemeye, Allah'ı övüp yüceltmeye, af dilemeye sevkeder (zikir, tesbih, hamd, senâ, tövbe, istiğfar).

Bazan sıkıntıdan kurtulduğu, nimet ve rahata kavuştuğu için memnuniyetini dile getirir (şükür, hamd, senâ).

Dua bazan tabiattaki nizam ve estetiği derinden müşahede eden, mutlak kemal, güzellik ve gerçekliği sezen kişinin içinde meydana gelen hayranlık duygularının ifadesi olur (zikir, tesbih, tekbir, tehlîl).

Dar anlamıyla dua, niyaz, tövbe, istiğfar ve istiâze "istek"; tesbih, tehlîl, tenzih, hamd, senâ, şükür gibi kavramlar da "zikir" başlığı altına konabilir. (...)

Bir âyette, Allah'ın varlığını en iyi sezip O'nun kudretini en etkili şekilde hisseden ve dile getirenlerin âlimler olduğu şöyle ifade edilir: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri için âyetler vardır. Onlar Allah'ı ayakta, otururken ve yatarken zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler ve şöyle derler: Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın; sen münezzehsin. Bizi cehennem azabından koru!" (Âl-i İmrân 3/190-191; ayrıca bk. Fâtır 35/28).[1]

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Duâ - Kitabe

Dünya hayatı sona ermiş bir insanın mezarda isteyeceği tek şey "Dua" olsa gerektir. Bu sebeple mezar taşı kitâbelerinde kimlik tanımından sonra mutlaka dua talebi yer almaktadır. Genel dua ifadesi yanında, çok değişik ifadelerle dua talebi mezar taşlarında yer almıştır.

"Âh Minel-Mevt Ey zâir-i müşfik bu hazin kabrin içinde Hâbide olan duhter-i pâkize dilber Meşkûre Hanım'dır. Ona bir Fâtiha gönder" (Merkez Efendi Mezarlığı 246)

"Şerîfe Ayşe Hanım'ın ve kâffe-i Ehl-i îman ervahlarına Fâtiha" (Merkez Efendi Mezarlığı 331)

"Rûhîçun birer Fâtiha-i şerîfe Kıraat eylemeleri niyaz olunur". (Merkez Efendi Mezarlığı 358)

"Fatma Zehra Hanım'ın Rûhîçun el-Fâtiha". (Merkez Efendi Mezarlığı 282)

".. halilesi Fatma Fethiye Hanım'ın kabrin Mevlâ ğarîk-i rahmet eylesin âmin" (Merkez Efendi Mezarlığı 281)

"Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım'ın ola kabri Cennet bağçesi"(Çamlık Mezarlığı 80).[1]

(1) Berk, Süleyman. a.g.e. s. 46-47.

Dua Âdâbı

İslâmî kaynaklarda diğer ibadetlerde olduğu gibi dua için de şeklî ve ahlâkî bazı şartlara riayet edilmesi istenmiştir.

Buna göre dua eden kişinin konumuna uygun bir edep içinde olması gerekir. Nitekim bir nevi dua olan namazda kulun nasıl hareket edeceği tarif edilmiştir. Bu hareketler dış görünüşü bakımından insanın saygı ve sığınma tavrını belli bir disiplin içine almıştır ve özü itibariyle Allah'ın huzurunda güçsüzlüğünü, noksanını kabulü, hamd, şükür ve yardım isteklerini sunmayı ifade eder.

Namazda ve her türlü dua davranışında edebin esasını kulun kibir, gösteriş, kabalık ve gaflet gibi ahlâkî kusurlardan temizlenmesi teşkil eder. Bir âyete göre Allah'ın huzurunda olanlar büyüklenmezler, aksine O'nun büyüklüğünü anarak secde ederler. Yine Allah'ı anan kimsenin huşû içinde yalvarma vaziyeti alması, O'nu saygıyla ve sesini yükseltmeden anması gerekir; aksini yapmak ise gaflettir (el-A'râf 7/205, 206).

Duanın gönülden ve gizlice yapılmasını isteyen başka bir âyette de bunun aksine bir hareket, Allah'ın hoşlanmadığı bir iş ve haddi aşmak olarak nitelendirilmiştir. Kul dua ederken Allah'a karşı korku ve saygı içinde bulunmalı, aynı zamanda istekli ve ümitli olmalıdır (el-A'râf 7/55, 56).

Rivayete göre, yüksek sesle tekbir getirmeye başlayan bazı müslümanlara Hz. Peygamber engel olmuş ve, "Sizler sağır ve uzaktaki birine değil her şeyi duyan ve gören Allah'a dua ediyorsunuz" demiştir (Buhârî, "Da'avât", 50; Tirmizî, "Da'avât", 58). Bu konuyla ilgili bir âyette Allah'ın insanlara

yakın olduğu, O'nun dua edenin duasına karşılık verdiği belirtilmiştir (el-Bakara 2/186).

Hz. Peygamber ayrıca kişinin duayı duyarlı bir kalple yapmasını, isteğini kesin ve sade bir dille belirtmesini, kabulü için acele etmeyip taleplerine ısrarla devam etmesini, yerine göre isteklerini üç defa tekrarlamasını tavsiye etmiştir (Buhârî, "Da'avât", 20-22; Tirmizî, "Da'avât", 12, 66).

Allah huzurunda kulun nasıl bir edep içinde dua edeceği veya ettiği duanın hangi şartlarda kabul göreceği konusunda ilgili kitaplarda maddeler halinde bazı esaslara yer verilmiştir. Buralarda duanın konusu, vakti, yeri, başlama ve bitirme şekli, duada vücudun alacağı durum üzerinde uzunca durulmuştur.

Gazzâlî, duanın gönülden, gizlice ve alçak sesle yapılması esaslarını da içine alan on maddelik bir "âdâb" listesi vermektedir. Buna göre dua *mübârek vakit ve yerlerde*, kıbleye dönülerek ve Allah'ın adıyla başlanarak, günahlara pişmanlık duyularak yapılmalı, kabulü için acele edilmemeli, kabul edileceğine inanılarak dua ısrarla sürdürülmelidir (İhyâ', I, 304-309).

Diz çökerek elleri yukarı kaldırmanın ve içe kapanıp Allah'a övgü ve dualarını yöneltmenin genel ve tabii dua vaziyeti olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'i dua ederken görenler, bazan onun koltuk altları görülecek şekilde ellerini yukarıya kaldırdığını, duadan sonra ellerini yüzüne sürdüğünü (Buhârî, "Da'avât", 23; Tirmizî, "Da'avât", 11); bazan hamd, tekbir, tesbih ifade eden sözleri belli sayıda tekrar ettiğini ve bunu yaparken parmak boğumlarını kullandığını söylemişlerdir (Tirmizî, "Da'avât", 72).

Bununla beraber Resûlullah sayılı tesbih işinin çok vakit almasına taraftar olmamış, bunun yerine "yaratıklar sayısınca" veya "Allah'ın arşı ağırlığınca" gibi geniş kapsamlı ifadelerle üç kere tekrar etmenin kâfi geleceğini (Müslim, "Zikir", 79; Ebû Dâvûd, "Salât", 359; Tirmizî, "Da'avât", 89, 114, 121) ayrıca bir isteği arzetmeden önce Allah'a hamdü senâ etmenin ve peygamberine salâtü selâm getirmenin uygun olacağını söylemiştir (Ebû Dâvûd, "Salât", 358).(1)

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Dua Çınarı

Somuncu Baba Bursa'dan ayrılırken, şehrin dışında kalan bir çınarın yanına gelince, asasını bu çınara asıp, ellerini kaldırarak, Bursa'yı felaketlerden koruması için Allah'a dua etmiş, sır olmuş. O günden sonra buraya Dua Çınarı denilmiştir.(1)

(1) Alkaya, Hasan Basri. a.g.e., s. 56;

Dua Etmek

Allah'a yalvarmak, yakarmak, şükretmek.(1)(2)(3)(4)

(1) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Dua Kapısı

Eyüp Sultan'ın kabrinin ve sandukasının bulunduğu odaya açılan bir kapı vardır. Bu açılan kapı dua kapısı olarak anılmaktadır.(1)

(1) Köse, Ali. a.g.e., s. 186

Dua Konuları

Dua kitaplarında bir kısmı âyetlere, büyük bir çoğunluğu da hadislere dayandırılmış, hayli uzun listeler teşkil eden duaların önemli bir kısmı *insanın temel istek ve ihtiyaçlarıyla* ilgilidir. Beden ve ruh sağlığı, dünya ve âhiret mutluluğu, ferdî ve içtimaî güvenlik dilekleri yanında *istenmeyen, gelmesinden korkulan durumlardan Allah'a sığınma* duaları daha ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

Bunlarda insanın temel endişe ve korkuları neredeyse tek tek dile getirilmiştir. Hastalık, tabii âfet, fakirlik, saptırıcı zenginlik, nefis ve şeytan, sıkıntı ve üzüntü, zulüm ve düşman, borç, darlık, güçsüzlük, zillet, cehennem ve kabir azabı bu sakınılan kötülük ve fitnelerin başlıcalarını oluşturur.

Ayrıca hayatın doğum, ölüm ve yolculuk gibi önemli olayları; ibadet, yeme, içme, yatma, uyuma, rüya görme, uyanma, çarşıya çıkma, alış veriş gibi basit faaliyetler de birer dua konusu olmuştur. Genellikle hayatın korunması ve âhiret mutluluğunun sağlanmasıyla ilgili duaların yer aldığı pratik dua kitapları hemen her devirde rağbet görmüştür.

Fizyolojik ve ferdî faydalarla ilgili duaların yanında dinî naslarda kişiyi hata ve günah işlemeye sevkeden nefsin basit istek ve kaprislerinden, kin ve hasetten, duyarsız bir kalpten, faydasız bilginin veya cahilliğin doğuracağı kötülüklerden korunmayı; kalpleri birleştirecek sevgi, merhamet, gönül ve ahlâk güzelliği kazanma isteğini ifade eden içtimaî, ahlâkî ve ideal hedeflerin de duaların konusunu teşkil ettiği görülür.

Hz. Âişe'ye göre Resûlullah'ın duaları özlü ve kapsamlı olup (Ebû Dâvûd, "Salât", 358) çoğunlukla içtimaî ve ahlâkî hedeflere yöneliktir. Sosyal bünyede görülecek ayrılık ve anarşi, insanın şerefini düşüren cimrilik, korkaklık, tembellik gibi kötü huylar, fakirlik, zenginlik veya ihtiyarlığın yol açacağı ahlâkî çöküntü onun en çok sakındığı durumlardır (Müslim, "Zikir", 73; Nesâî, "İsti'âze", 5, 6, 12).

Hz. Peygamber'in, çok meşhur bir duasında insanın ahlâk ve ruh sağlığının korunmasına ne kadar önem verdiği dikkati çeker: "Allahım! Ürpermeyen kalpten, doymayan nefisten, fayda vermeyen bilgiden ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım" (Tirmizî, "Da'avât", 69; Nesâî, "İsti'âze", 13).

Hamd, tesbih, tehlîl gibi Allah'ın yüceliğini ifade eden dualar bazan sırf Allah'a yakınlığı, O'nunla irtibatı ve O'nun rızâsını amaçlayan bir sevgi ve saygıyı sunmaktan ibarettir. Bazan da bunlara, uhrevî veya dünyevî isteklerin kabulünü kolaylaştıracak birer mukaddime olarak başvurulmaktadır.(1)

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Dua Odası

Kümbetler genellikle, biri cenazelik diğeri ziyaret veya dua odası diyebileceğimiz iki kattan oluşan yapılardır. İkinci kat, ölen şahsin ruhuna Fatiha okumak veya dua edilmek üzere tasarlanmış mekânlar olup, mihrap ve temsili sandukalar ile zenginleştirilmiştir.(1)

(1) Özkan, Selma. a.g.e. s. 10.

Dua Tarihi

İlkel topluluklarda görülen müşterek dua aile reisi, kabile başkanı veya rahibin yakarışlarına cemaatin katılması (âmin demesi) şeklinde olmaktadır. Kötülüklerden korunma ve dünya nimetlerinden faydalanma isteği duanın iptidai halinin tesbitinde en belirleyici özelliktir.

Hint mistisizminde Upanişadlar'dan kaynaklanan ve yoganın psikotekniğine dayanan ibadetsiz bir dua türü vardır. Hinduizm'de dua inandırıcı sözlerle yapılır; ortak dua sembolü bir çeşit besmele olan "*om*"dur.

Budizm'de yüce varlığa karşı belirli bir dua söz konusu olmamakla beraber Buda'ya dua etmek ve ondan istekte bulunmak geleneği hâkimdir.

Şintoizm'de dua, mâbed veya evde tanrılara pirinç ve pirinç şarabı sunmakla yerine getirilir.

Eski Meksika, Sumer, Bâbil, Mısır ve Yunan dinlerinde birbirine benzeyen ve dua yerine kullanılan kolektif şiirler vardır.

Maniheizm'deki duada ruhu etkileyen düalist bir görüş hâkimdir.

Romalılar dualarını genellikle Jüpiter mâbedinde yaparlardı.

Cermen dininde büyünün dua üzerinde üstün bir gücü vardır. Ancak ilkel toplumlarda büyü ile dua arasındaki sınırı belirlemek oldukça güçtür.

Yunan dininde dua geleneksel temizlikle başlar ve klasik yalvarma ile sona ererdi.

Sumerler dua esnasında ellerini başlarının üzerine koyarlar, sevinçlerini göstermek ve duanın inandırıcı olmasını sağlamak için ellerini alınlarına çarparlar, böylece ölülerine de saygı göstermiş olurlardı. Bu durum Doğu Asya'da özellikle Hint yogasında da görülmektedir.

Dua esnasında kutsal eşyanın öpülmesi, okşanması, çıplak ayakla etrafında dönülmesi vb. hususlar ilkel kabile dinlerinin bâriz özelliklerindendir. Hemen bütün ilkel kabile dinlerinde güneş doğarken ve batarken, ekim ve hasat zamanlarında kurallara bağlı olarak dua etme geleneği mevcuttur.

Yahudilik'te dua Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilir. İbrânîce tephillah dua anlamına gelir. Tevrat'ta dua için genel bir kavram ve belli bir sıra mevcut olmamakla beraber altmış altı cümle doğrudan veya dolaylı olarak dua ile ilgilidir. Yahudiler ayakları bitiştirmek, diz çökmek, baş eğmek, elleri göğe açmak ve Kudüs'e yönelmek suretiyle

dua ederler. Bilhassa II. Tapınak'ın yıkılışından sonra (m.s. 70) yahudilerde toplu dua daha da yaygınlaşmıştır. Günümüzde yahudiler günde üç defa (sabah, öğle, akşam) dua ederler. Ayrıca sinagogda cumartesi (sabbat) ve bayram günlerinde bunlara ek dualar ilâve edilir. Sabah duasında dua atkısı talet (tallit) kullanılır, dua kayışı da sol pazıya ve alna takılır. Dua dili İbrânîce olmakla birlikte bazı eski Ârâmîce dualar da okunur. Dua öncesinde temizlik yapmak ve özel âyin elbisesi giymek gerekir. Duaların büyük bir kısmını ihtiva eden Mezmûrlar hem yahudi hem de hıristiyanlarca dua sırasında okunmaktadır.

Hıristiyanlık'ta da dua dinî hayat açısından büyük bir önem taşır. Dua Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve vicdanın sesi olarak nitelendirilir. Duanın temelinde Allah'a güven ve yüce bir inanış vardır. Luther'e göre dua inancın eseri, Calvin'e göre Allah'ı kavrayabilme inancının her gün tekrarlanışıdır. İnciller'de Hz. Îsâ'nın tavsiye ettiği belli bir dua şekli yoktur; sadece putperestler gibi dua edilmesi yasaklanmıştır (Matta, VI, 7). İnciller'in tamamında duayı ilgilendiren yetmiş beş kadar cümle tesbit edilebilmektedir. Hıristiyanlık'ta duanın belli esaslar çerçevesinde yapılması ilk defa İznik Konsili'nde (milâdî 325) kararlaştırılmış, daha sonra Vatikan bu esaslar üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Duada Hz. Îsâ temel unsuru teşkil etmekle beraber Allah ve Rûhulkudüs de duanın önemli rükünlerindendir. Günümüzde hıristiyanların günlük (sabah, öğle, akşam) haftalık (pazar) ve yıllık (paskalya) olarak keşişler ve rahipler gözetiminde manastırlarda yaptıkları dua geleneği oldukça uzun bir geçmişe sahiptir (m.s. 150). "Rabbin duası" Hıristiyanlık için toplu ibadetin doruk noktasını teşkil eder. Katolik kilisesinde günde yedi ayrı dua saati bulunmaktadır. Ortodoks kilisesinin geleneğinde gün batarken okunan "vesperum" günün ilk duasını teşkil eder. Genel olarak kiliselerdeki dua şekilleri pek fazla değişiklik göstermez.

Duanın mâbedlerdeki cemaatin düzenlenmesinde önemli rol oynadığı büyük dinlerin ortaklaşa kabul ettikleri bir husustur.

Dua anında mutlak sessizliğin önemi üzerinde duran mistikler, "Dua on bölümdür, dokuzu sessizliktir" demişlerdir. Dinlerin mânevî ve ahlâkî mahiyetlerinin o dinlere ait dualara büyük ölçüde yansımış olduğunu söylemek mümkündür.[1]

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Duanın Önemi

Birçok âyette canlı ve cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği belirtilmiştir. Bu âyetlerin birinde şöyle denilir: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. O'nu överek yüceltmeyen hiçbir şey yoktur; fakat siz onların bu tesbihini anlamazsınız" (el-İsrâ 17/44; benzer âyetler için bk. er-Ra'd 13/13; el-Hadîd 57/1; el-Haşr 59/1; es-Saf 61/1; el-Cum'a 62/1; et-Tegābün 64/1).

Zâriyât sûresinde (51/56) insanın esas görevinin kulluk olduğu belirtilmiştir. Bu âyetten, insanın özü itibariyle yaratıcısına doğru bir çekiliş, sığınma, irtibat ve onu tanıma arayışı içinde yaratıldığı anlamını çıkarmak mümkündür. İnsanın yaratılmasıyla ilgili âyetler, yaratılmadan önce ona Allah'ı rab olarak tanıma özelliğinin verilmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (el-A'râf 7/172, 173).(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de, (...) ayetlerin ifadesiyle, insan bir tehlike ve sıkıntıya düşünce bütün samimiyetiyle Allah'a yönelir; yatarken, otururken, ayakta dururken bıkmadan usanmadan dua edip iyilik ve başarı ister (Yûnus 10/12; el-İsrâ 17/11; er-Rûm 30/31; Lokmân 31/32; Fussılet 41/49).

Yine yukarıda zikredilenlerle diğer bazı âyetlerde insanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderildiği, kendini emniyet içinde ve başarılı gördüğü durumlarda dua isteğinin zayıfladığı, Allah'tan yüz çevirdiği, kendi güç ve yeterliliğini gözünde büyütüp bencil ve nankör olduğu, zalimce hareket ettiği vurgulanmaktadır (el-İsrâ 17/67; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/8; Fussılet 41/51).

Dua ve ibadet, yaratılışı gereği insanın Allah'a doğru olan bir yönelişi gibi görünürse de dinî metinlere göre dua ve ibadeti, Allah ile kul arasında Allah'ın rahmet ve şefkatinin kulları tarafından tanınma iradesinin galip geldiği canlı bir ilişki ve haberleşme olarak görmek lâzımdır (Kuşeyrî, s. 380). Bir yoruma göre duada Allah ile kul ara-

sında bir vasıta yoktur ve bu sebeple dua kulluk makamlarının en önemlisidir (Fahreddin er-Râzî, X, 374, 375).

Bir âyette, "De ki: Duanız olmasa rabbim size ne diye değer versin" (el-Furkan 25/77) denilmek suretiyle insanın ancak Allah'a olan bu yönelişiyle değer kazandığı belirtilmiştir. Bazı hadislerde de Allah'ı güzel isimleriyle anan kimsenin günahlarının deniz köpükleri kadar çok olsa bile yine affedileceği bildirilmiştir (Buhârî, "Da'avât", 65; Ebû Dâvûd, "Salât", 359).

Allah kuluna cevap vermek için onun her ne vesile ile olursa olsun kendisine başvurmasını istemektedir. Bunun vesilesi, varlığın müşâhedesinden doğan bir hayranlık veya nimet içinde olmanın verdiği bir memnunluk duygusu olduğu kadar insanı sıkıştıran ihtiyaç ve korkular veya yapılan kötü bir işten dolayı duyulan pişmanlık da olabilir (el-Bakara 2/152, 186; Hûd 11/90; en-Nûr 24/31; ez-Zümer 39/53).

Hatta suçluluk duygusu, insanın Allah önünde kusurunu, zayıflık ve güçsüzlüğünü anlayıp iyi bir kul olmaya imkân verdiği için ayrıca önem kazanmaktadır (Müslim, "Tevbe", 11). Bu durumda günah veya kötülük, insanın tövbe edip meşrû sınırlar içine dönmesini sağlayan bir vicdan azabına yol açmaktadır (Müslim, "Birr", 14).

Kulun yapısı gereği kaçınamadığı günahlar, onun derin pişmanlık duygularıyla Allah'a yönelmesini sağlayan birer vesile olarak görülmektedir. Bu sebeple kulun tekrar tekrar işlediği günahların affı için Allah'a yönelmesi, bir hadise göre her defasında afla sonuçlanacaktır (Müslim, "Tevbe", 29).

İslâmî hayat anlayışında insanın Allah'a doğru bir yöneliş halinde O'nun ilgi ve rahmetini çekecek bir başvuru içinde olması önem taşımaktadır. Bir hadiste Allah'ın kendisine tövbe edilmesinden duyduğu sevinç, çölde devesini kaybedip sonra bulan kimsenin sevincine benzetilmiştir (Müslim, "Tevbe", 2).

Ancak bu ilâhî rahmet ve ilginin gerçekleşmesinde ilk adımın kul tarafından atılması gerekmektedir. Allah ile kul arasındaki münasebet konusunda Hz. Peygamber'e yöneltilen soruya Kur'an şu cevabı vermiştir: "Ben yakınım; biri benden bir şey istediğinde onun duasına karşılık veririm" (el-Bakara 2/186). Bir hadîs-i kudsîde, kulun rabbine gösterdiği ilgi ve sevginin fazlasıyla karşılığını bulacağı anlatılmıştır (Müslim, "Tevbe", 1; Tirmizî, "Da'avât", 132).(...)

Kur'ân-ı Kerîm'de duanın sadece Allah'a yöneltilmesi önemle belirtilmiştir. Allah'tan başkasına, putlara veya kendilerine mutlak nitelikler izâfe edilen başka yaratıklara dua ve ibadet edilmesi Kur'an'da kesinlikle yasaklanmıştır (meselâ bk. eş-Şuarâ 26/213; el-Kasas 28/88). Kur'an'ın tasvirine göre Allah'tan başkasına dua edenler, ağzına su gelsin diye suya doğru ellerini açan, fakat elleri boş kalan kimselere benzerler (er-Ra'd 13/14).

Halbuki Allah'ın dışında kendilerine dua edilenler de O'nun kulları ve yaratıklarıdır (el-A'râf 7/194, 195; en-Nahl 16/20). Bu sebeple Allah'tan başkasına dua etmek "açık bir sapıklıktır" (el-Hâc 22/12, 13) ve "kâfirlerin yaptığı dua boşuna yapılmış bir duadır" (el-Mü'min 40/50).[1]

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Duanın Tesiri

Allah'ı anmanın ve O'na sığınmanın, Allah rızâsına ulaştırıcı olması yanında kul açısından O'na duyulan yakınlık sonucunda uzak veya yakın birçok fayda ve mükâfata vesile olacağına dair hayli belge vardır.

Kur'an'a göre, dua edene Allah karşılık verir (el-Mü'min 40/60) ve Allah'ı anan kimseyi Allah da anar (el-Bakara 2/152).

Naslarda yer alan dualardaki isteklerin önemli bir kısmının hayat ve şahsiyetin korunması amacına yönelik oluşu, prensip olarak duanın fayda verdiğine inanmayı gerektirir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in açıklamasına göre duanın kabulünde birkaç alternatif söz konusudur. Dua edene istediği şey ya bu dünyada hemen verilir veya âhirete saklanır yahut üzerinden istediği iyilik kadar bir kötülük giderilir (Müsned, III, 18).

Gerek ihtiyaçlar ve hatalar yüzünden Allah'a başvurmak, gerekse nimetleri sebebiyle O'nu hatırlamak ve anmak kişide psikolojik bakımdan bir rahatlık, huzur ve mutluluk doğurduğu gibi (er-Ra'd 13/28; el-A'lâ 87/15; İbn Mâce, "Edeb", 53; Tir-

mizî, "Da'avât", 7) ahlâkî arınmaya ve yücelmeye de yol açmakta, gelişim safhalarındaki takılma ve sapmaların önlenmesinde ve şahsiyetin tamamlanmasında yapıcı bir fonksiyon icra etmektedir (Gazzâlî, I, 297, 302; Fırat, s. 117; Yaparel, s. 28-33, 145).

Bir hadîs-i kudsîye göre dua ve ibadetle meydana gelen yakınlaşma Allah'ın sevgisine, bu sevgi de kulda duyarlı bir vicdan ve sağ duyunun doğmasına yol açar (Buhârî, "Rikāk", 38).

Hz. Peygamber, "Allahım! Hatalarımı kar ve dolu suyu ile temizle; beyaz elbiseyi kirden arındırdığın gibi kalbimi günahlardan arındır" meâlindeki hadisiyle (İbn Mâce, "Du'â", 3) duanın, işlenen hata ve günahların insan vicdanındaki izlerini gideren ve ruhî arınmaya vesile olan bu tesirini ifade etmiştir.

Bununla beraber dinde, yapılan iyi iş, dua ve ibadetlerin daha ziyade *uhrevî neticeleri* üzerinde durulmuştur. Aslolan ebedî hayattaki ecir, sevap ve mutluluktur. Fakat bir müslümanın davranışlarında uhrevî sonuçları gözetirken aynı zamanda bunların bu dünyadaki olumlu sonuçlarını da beklemesini tabii saymak gerekir. Aslında Kur'an'da öğretilen bir duaya göre rabbimizden dünya için de âhiret için de iyilik ve güzellik istemek gerekir (el-Bakara 2/201; en-Nahl 16/122).

Dualarının kabul edilmesinde, dua edilirken yaşanan dinî şuur yoğunluğunun önemine işaret edilmiştir. Böyle bir durumda Allah insan şuurunun yegâne konusu olur, başka ilgi ve istekler silinir, duygusal gerginlik insan vicdanını temizler ve Allah'a açık bir hale getirir. Kur'an'da bu durum, kişinin "*dini Allah'a has kılması*" olarak tanımlanmıştır (meselâ bk. el-Mü'min 40/14, 65).

Bir hadiste, insanın mutlaka karşılık alacağına inandığı bir ruh hali içinde dua etmesi gerektiği, gafil bir kalpten gelen duanın kabule yakın olmayacağı belirtilmiştir (Tirmizî, "Da'avât", 66). Dualarının kabul edileceği bildirilen kimselerde görülen ortak özellik, şuurun dinî bir renkle kaplanmış olmasıdır. Hadislerde bildirildiğine göre bir tehlike veya zulüm karşısında çaresiz kalan kimse, kalbi tamamen hasbî sevgiyle dolu anne baba, başkasının iyiliğini isteyen kişi, toplum için çalışan âdil başkan ve Allah için beden isteklerini frenleyen oruçlu duası geri çevrilmeyecek kimselerdendir (Buhârî, "Cihâd", 180; İbn Mâce, "Du'â", 11; Ebû Dâvûd, "Salât", 364; Tirmizî, "Da'avât", 129).

Ayrıca duanın, bir günahın işlenmesine veya akrabalık ilişkilerinin kesilmesine yönelik olmaması ve kabulünde acele edilmemesi de gerekli şartlar arasında sayılmıştır (Tirmizî, "Da'avât", 9, 12).(...)

Duanın kabul edilmesi konusu âhiretteki sonuçları bakımından bir açıklama güçlüğü doğurmaz. Dua, zikir, tesbih gibi fiillere sevap, günahların affı, çeşitli cennet nimetleri, azaptan kurtulma gibi karşılıklar verilecektir (Tirmizî, "Da'avât", 60; Gazzâlî, I, 297-302).

Ancak duanın dünyadaki tesiri, özellikle de istek dualarının bir sonuç doğuracak sebep olarak görülmesi, konuyu ister istemez kaderle ilgili tartışmaların içine çekmiştir.(...)[1]

(1) DİA; [DUA - Osman Cilâcı] c. 09; s. 529-530; [DUA - Selâhattin Parladır] c. 09; s. 530-535

Dubaciyye Türbesi-Suriye

(1) DİA, Cilt. 38 s. 322

Duhâ Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in doksan üçüncü sûresi.(...)

Duhâ sûresi, İslâm güneşinin yükselişini sembolize eden kuşluk vaktiyle küfür ve şirk döneminin, bitmeye yüz tutmuş karanlık bir geceyi andıran haline yeminle başlar. Allah'ın Hz. Peygamber'i terketmediği ve kendisine darılmadığı bildirilir. Hz. Peygamber'i yakın bir gelecekte büyük başarıların beklediği, peygamberlik görevinin sonunun başlangıcından daha hayırlı olacağı müjdelenir. Aslında Hz. Peygamber annesiz babasız büyüyen bir yetimken rabbi kendisini koruyup kollamış ve ona peygamberlik vermiştir. Artık rabbin desteğinden uzak kalması ve terkedilmiş bir duruma düşmesi söz konusu değildir.

Sûrenin **ikinci yarısında**ki âyetler ilk nazarda bir başa kakma üslûbu taşır gibiyse de dikkatle incelendiğinde böyle olmadığı görülür. Daha önce verilen nimetlerden söz edilmesi başa kakma değil peygamberlikten sonra verilecek nimetlerin daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar büyük oldu-

ğunu anlatmak içindir. Nübüvvetten önce resulünü kimseye muhtaç etmeyen Allah nübüvvetten sonra mı yüz üstü bırakacaktır. Artık bir peygamberden beklenen görevleri yerine getirmesi, yetime, kimsesize sahip çıkması, ihtiyacı olanları eli boş çevirmemesi gerektiği belirtilir. Sûre, rabbin nimetlerini dile getirmeyi emreden bir âyetle son bulur. Bundan da en büyük nimet olan İslâm dininin tebliğ ve tâlim edilmesi istendiği sonucu çıkarılmalıdır. Bu özellikleri ve muhtevasıyla sûre yalnız Hz. Peygamber için değil her zaman ve her yerde bütün müslümanlar için büyük bir mânevî güç ve moral kaynağıdır.

Duhâ sûresinin bir önceki Leyl sûresiyle anlam ilişkisi vardır. Leyl sûresi, iyilerin ileride hoşnut ve razı olacaklarını müjdeleyen âyetle son bulurken bu sûrede, "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın" meâlindeki âyetle bu müjdeye açıklık getirilmiş olur. Bundan sonraki İnşirâh sûresi ise hem üslûp hem de anlam bakımından Duhâ sûresinin devamı gibidir. Çünkü bu sûrede Peygamber'in göğsünün genişletildiği, sırtındaki ağır yükün kaldırıldığı ve namının yüceltildiği bildirilir. Duhâ sûresinin başında yer alan, "Rabbin seni terketmedi, senden yüz çevirmedi" meâlindeki âyete karşılık İnşirâh sûresi, "Öyleyse sen de sadece rabbine yönel" âyetiyle son bulur.(...)[1]

(1) DİA: DUHÂ Suresi - Emin Işık, c. 9, s. 545

Duhân Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'in kırk dördüncü sûresi.(...)

Duhân sûresinin konusunu, kitaba ve peygambere inanmanın gereği ve önemi, inanmayanların dünya hayatında uğrayacakları sıkıntılarla âhirette çekecekleri azap, iman edip kötülüklerden sakınanların ise ebedî mutluluğa erecekleri hususu teşkil eder. Sûre, dinde kitabın ve vahyin önemini vurgulamak amacıyla kitaba yeminle başlar.

İlk âyetler, Kur'ân-ı Kerîm'in her hikmetli işin hükme bağlandığı mübarek bir gecede indirildiğini açıklar; her şeyin ve herkesin rabbi olan Allah'ın böyle apaçık âyetlerle dolu bir kitap göndermesinin ilâhî bir rahmet olduğunu belirtir (âyet 1-8).

Daha sonraki âyetler, Mekke müşriklerinin söz anlamaz, ibret almaz ve uslanmaz tutumlarının kötü âkıbetini açıklamak üzere Firavun ile kavminin durumunu ibret verici tarihî bir olay olarak anlatır. Vaktiyle İsrâiloğulları, Allah tarafından gönderilen peygamber sayesinde Firavun'un zulmünden kurtulmuştu. Onlar denizi yarıp geçmişler, fakat gerçeğe karşı direnen Firavun ile adamları boğularak helâk olmuşlardı. Geride bıraktıkları birçok dünya nimeti başka kavimlere intikal etmiş, kendileri ise yaratana ve yaratılmışlara karşı işledikleri suçların kötü sonuçlarıyla başbaşa kalmışlardı. "Ne gök ağladı onlara ne yer, ne de cezaları ertelendi" (44/29).

Mekke müşrikleri Mısır firavunlarından, Yemen'deki Tübba' hânedanından ve onlardan önceki diğer kavimlerden daha güçlü değildir. Günahkâr olan bütün o kavimler helâk edildiğine göre Mekke müşriklerinin helâki de mümkündür. Ayrıca burada öldükten sonra dirilmeyi ve âhirette hesap vermeyi inkâr edenlerin cehennemdeki azaplarının dünya hayatında çektikleri sıkıntılardan kat kat ağır olacağı haber verilir. Bu âyetlerin (9-50) ardından kötülükten sakınan müminlere verilecek *cennetlerin güzellikleri* anlatılır. Bu büyük kurtuluşun inananlara Allah'ın bir nimeti olduğu bildirilir (âyet 51-57).

Sûre, "Biz bu kitabı düşünüp ibret almaları için senin dilinle indirip kolaylaştırdık. Artık sonucu bekle, onlar da bek lemektedirler" meâlindeki uyarı âyetleriyle sona erer (58-59). Sûrenin baş taraftaki âyetlere atıfta bulunarak bu şekilde sona ermesi, hem konunun başıyla sonu arasındaki bağlantıyı sağlamak, hem de inanmayanların dünya ve âhirette karşılaşacakları güçlüklere dair yapılan uyarıyı pekiştirmek amacını güder. Nitekim Duhân sûresinden sonra gelen Câsiye sûresi, onların başlarına gelecek felâketleri daha ayrıntılı bir şekilde ele alır.(...)[1]

(1) DİA: DUHÂN Suresi - Emin Işık, c. 9, s. 546

Duhan

İslâmi Literatüre göre kıyametin büyük alametlerinden biri.

Arapça'da "tütmek, dumanı çıkmak" mânasındaki dahn kökünden isim olan duhân "duman" anlamına gelir.

Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette yer alan kelime (Fussılet 41/11; ed-Duhân 44/10) kırk dördüncü sûrenin de adını teşkil eder. Duhân Kur'an'da geçtiği her iki âyette de "duman" anlamında kullanılmıştır.(...)

Kur'an'da kıyametin yaklaştığını haber veren ayetlerle bu dehşetli olayın alâmetlerine genel olarak işaret eden beyanların yer alması, Müslümanlar arasında yakın bir gelecekte kıyamet alâmetlerinin zuhur edeceği inancını doğurmuş, konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetler de bu inancı pekiştirmiştir.

Kelâm kaynaklarında kıyamet alâmetleri sayılırken bazı âyet ve hadislere dayanılarak duhâna da yer verilmiş, bu husus kıyamete çok yakın bir zamanda gerçekleşecek olağan üstü olaylar arasında sayılmıştır. Ancak Ehl-i sünnet'in, sem'iyyât alanına giren konularda bağlayıcı yorum ve tahminlerden kaçınma esası bu hususta da benimsenmiş ve duhânın, zuhuruna inanılması gereken bir kıyamet alâmeti olduğu belirtilmekle yetinilmiştir.

Duhân kelimesinin, hem özel adını hem de nüzûl sebebini oluşturduğu sûrede yer aldığı âyetten önceki âyetlerde Allah'ın birliği ve O'nun kâinata hâkim olduğu üzerinde durulur. Daha sonra Allah'ın, rahmetinin bir eseri olarak insanlığı doğru yola iletmek üzere peygamberler gönderdiği bildirilir. Bütün bu uyarılara rağmen zamanlarını boşa geçirip oyalanmaktan başka bir şey yapmayan inkârcıları elem verici azap niteliğinde bir dumanın (duhân) saracağı, bu elîm azabın kaldırılması halinde iman edeceklerine dair söz verecekleri ifade edilir. Âyetlerin devamında ise onların bu sözlerinde durmayacakları şu sözlerle haber verilir: "Biz azabı geçici bir zaman için kaldıracağız, fakat siz yine eski halinize döneceksiniz. Onları müthiş bir yakalayışla (***batşe-i kübrâ***) yakalayacağımız gün öcümüzü mutlaka alırız" (ed-Duhân 44/15-16).

İslâm âlimlerinin, bu âyetlerde geçen *duhân ve batşe-i kübrânın mahiyeti ve gerçekleşme zamanı* konusunda ileri sürdükleri görüşleri iki grupta ele almak mümkündür:

a) Abdullah b. Mes'ûd'a nisbet edilen ve çoğunluğun benimsediği telakkiye göre Mekke müşriklerinin ve özellikle Kureyş'in İslâm'a karşı direnişinde ısrarlı olduğunu ve müslümanlara yönelik eziyetlerini arttırdığını gören Resûlullah, onların Hz. Yûsuf dönemindekine benzer bir kıtlıkla cezalandırılması için Allah'a dua etmiş, duasının kabul edilmesi sonucunda Mekke halkı büyük bir kıtlığa uğramıştır.

Bu kıtlık sırasında leş ve kemik yemek zorunda kalan ve açlıktan gözlerinde fer kalmayan Mekkeli müşrikler etraflarını duman kaplamış gibi görüyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e başvurarak bu felâketin kaldırılması için rabbine dua etmesini istemişler, kıtlık sona erdiği takdirde iman edeceklerine dair kendisine söz vermişlerdi. Fakat Resûlullah'ın duası üzerine sıkıntıları biraz hafifleyince direniş ve eziyetlerini daha da arttırmışlardı.

Abdullah b. Mes'ûd'a göre söz konusu âyetteki duhân, Mekke döneminde gerçekleşen bu kıtlığa ve bunun sonucunda etrafı duman kaplamış gibi görme olayına, onu takip eden âyetlerde yer alan batşe-i kübrâ ise müşriklerin Bedir Gazvesi'nde uğrayacakları yenilgiye işaret etmektedir.(...)

b) Aralarında İbn Kesîr'in de bulunduğu diğer bir grup müfessir ise söz konusu âyette geçen duhânın, kıyametin yaklaştığı sırada ortaya çıkacak duman olduğu görüşünü benimsemektedir.

Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Zeyd b. Ali'ye izâfe edilen bir görüş de bu yorumu desteklemektedir. Bu hususla ilgili rivayetlere göre, kıyamete yakın bir zamanda gökten inecek olan bu duman bütün dünyayı (doğu ve batının arasını) kırk gün kırk gece süreyle (***Ye'cûc ve Me'cûc***'ün helâkiyle ilgili rivayetlerde üç gün) kaplayacak, yeryüzü âdeta bacasız bir fırın, içinde ateş yanmış bir oda gibi ısınacaktır. Müminler bu dumandan -hafif nezleye tutulmuş gibi- çok az etkilenecek, kâfir ve münafıklar ise şiddetle sarsılacak, âdeta sarhoşa döneceklerdir.

Kur'an'da duhân kelimesinin geçtiği diğer âyette (Fussilet 41/11) Allah'ın duman (buhar, gaz) bulutu halinde bulunan göğe teveccüh ve tecelli ettiğine işaret edilmekte, ardından da ona ve arza, "İkiniz de ister istemez gelin" diye emrolunduğu ifade edilmektedir.(...)[1]

(1) DİA: DUHÂN - Metin Yurdagür, c. 9, s. 546-548

Dukâkin-zâde Ahmed Paşa Türbesi-İstanbul

(1) Pur, Doğan. a.g.e. s. 10,
(2) Haskan, Mehmet Mermi2 a.g.e. Cilt 2, s. 431,
(3) Saatçı, Suphi. a.g.e. s. 153

Dul

Eşi ölmüş ya da eşinden ayrılmış kadın veya erkek. [1][2][3]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Püsküllüoğlu, Ali. a.g.e.
(3) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Duman Baba Türbesi-Sivas

(1) Yasak, İbrahim. a.g.e. s. 116

Duman Etmek

Bitirmek, yok etmek öldürmek.[1]

(1) Koçak Ahmet. a.g.e., s. 86

Duman Olmak

Bitmek, yok olmak, ölmek.[1]

(1) Koçak Ahmet. a.g.e., s. 86

Dur Hasan Baba Türbesi-Ankara

(1) Tanyu, Hikmet. a.g.e. s. 132

Durak

Halveti tekkelerinde okunan ilahilere verilen ad.[1]

(1) Kaya, Doğan. a.g.e.

Duran, Remzi

T.T.K. Ktp.

Ayasuluk Kitabeleri, I. Uluslar Arası Geçmişten Günümüze Selçuk (4-6 Eylül 1997) Ege Ü. İzmir Araştırma Ve Uygulama Mer., S.367-373, 1998, İzmir

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Duran, Remzi

T.T.K Ktp.

Osmanlı Devri Mimarlık Abidelerinde Tezyini Unsur Olarak Nevruz Çiçeği Motifi, Xıı. Türk Tarih Kongresi (04-08 Ekim 1999), C.Iıı, Iı. Kısım, S.1247, T.T.K Yay., 2002, Ankara

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Durhasan (Hasan Dede) Türbesi-Bursa

(1) Dikmen, Alaattin. a.g.e. s. 126

Durhasan Dede Türbesi-Adana

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,
(2) Salman, İsmail. "Adana ilçeler kültür envanteri II, 2008." Adana: Adana Valiliği, (2008).S. 188

Durmuş Dede Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 106,
(2) Gider, Şenay. a.g.e., s. 81

Dursun Fakih Türbesi-Bilecik

(1) Bayrak, M. Orhan. a.g.e.S. 26,
(2) Yılmaz, Emre. "Türbe Ziyaretlerinin Fert Üzerindeki Etkileri (Bilecik örneği)" XII, 124 y. ; 28 cm. Yüksek Lisans. Sakarya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı (2009). s. 30,

Duru, Yusuf

Milli Ktp./Tasnif No. 1970 Bd 232

Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları, Xv+63 Sayfa, S.33-36, Odtü Keban Projesi , Seri:2, T.T.K Basımevi, 1969, Ankara D/0177/Dvd

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

Dut Dede Türbesi-Ankara-Afşar

(1). a.g.e.S. 45

Dut Dede Türbesi-Ankara-Balâ

(1) Erdoğan, Abdülkerim.5 a.g.e. s. 28

Duvak Takma

a. Kısmetlerini açmak isteyen kızlar, Telli Baba türbesindeki asılı duran duvağı kendilerine takıp bir müddet bekliyorlar.[1]

b. Ölen gelin kızın tabutuna da duvak konur.

(1) Köse, Ali. a.g.e., s. 107

Duzah-Makair

Durağı cehennem olan, cehennemlik, kâfir.[(1)(2)(3)(4)(5)]

(1) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(2) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Duzah-Mekân

Yeri, durağı, mekanı cehennem olan; cehennemlik, kâfir.[(1)(2)(3)(4)(5)]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Duzahiyan

a. Cehennemlikler.[(1)]

b. Azap melekleri, zebaniler.[(1)(2)(3)(4)(5)]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(2) Develioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Duzahnişân

Cehennem alameti olan.[(1)]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.

Duzeh-i Ruhani

Ruhani Cehennem; Ruhani cehennem üç çeşit ateşten olur. Birincisi dünyevi şehvetlerden uzak kalma ateşi, ikincisi utanç ve rüsvalık ateşi, üçüncüsü ise Hazreti Ehadiyetin cemalinin müşahedesinden mahrum kalma ve ondan ümitsiz olma ateşidir. Bu üç ateşin işi cisim ve ten ile değil can ve kalp iledir. Ruhani ateş cismani ateşten daha acı vericidir.[(1)]

(1) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.

Düello

İki rakibin silahla vuruşarak aralarındaki düşmanlık sebebinin Tanrının takdiri ve silahşörlük maharetleri ile sonuçlandırması.[(1)]

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.

Düğümlü Baba Türbesi-İstanbul

(1) Kollektif2. 1993. a.g.e. Cilt 3, s. 107

Dülükbaba Türbesi-Gaziantep

(1) "Gaziantep Evliyaları Ve Türbeleri" http://www.gaziantepkulturturizm.gov.tr/yazdir?1FB0BC-DE1018EF0EE99166D8B004E514

Dünya

a. İnsanın ölmeden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki kurduğu varlıklar, bunlarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları için kullanılan bir tasavvuf ve ahlak terimi.[(3)]

b. İslâm dinine göre, insanların Allah'ın rızasını kazanmak ve asıl âlem olan Âhiret âlemindeki ebedi hayata erişebilmek için gönderildikleri imtihan âlemi, geçici âlem, fâni âlem.[(4)] Geçici hayat, insanın geçici mekânı.[(5)] Yaşadığımız ve ölmekte olduğumuz âlem, öteki dünyaya göre bu dünya,[(1)(5)(6)]

c. Gökyüzündeki herhangi bir gezegen.[(5)]

d. Fikir, inanç, dil gibi müşterekleri bulunan ülkeler topluluğu.[(5)]

e. İnsanı Allah'a yöneltmekten alıkoyan her şey.[(5)] Âhiretin mukabilinde yer alır. Ariflere göre dünyaya ve içindekilere bağlanmak bütün helakların başıdır. Dünya ahretin suretidir ve ahrette olan her şey dünyada müşahede edilebilir. Dünyanın hakikati cahimin bir numunesidir. Dünya nefsin yakınlık makamıdır, yani salikin nefsine yakın olmasıdır. Dünya ahirete giden köprüdür. Dünya belalar evidir. Dünya Haktan gaflet etmek ve mahlûka teveccüh etmektir.[(2)]

(1) Akay, Hasan. a.g.e.
(2) Seccadi, Seyyid Cafer. a.g.e.
(3) DİA; [DÜNYA - Süleyman Uludağ] c. 10; s. 22-25
(4) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(6) Develioğlu, Ferit. a.g.e.

Dünya Değiştirdi

Öbür dünyaya göçmek, ölmek.(2)(3) Ruhun ölmezliğine inanıldığı için ölüm kelimesi yerine "dünya değiştirdi" gibi deyim kullanılır.(1)

(1) Artum, Erman. a.g.e., s. 12;

(2) Ayverdi, İlhan. a.g.e.

(3) Çağlar, Yaşar. a.g.e.

Dünya Düşüncesi

İnsanın ölümden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki kurduğu varlıklar, bunlarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları için kullanılan bir tasavvuf ve ahlâk terimi.

Dünya kelimesi, "yakın olmak" mânasına gelen *dünüv* kökünden türemiş "en yakın" anlamındaki *ednâ* kelimesinin müennesidir.

Kur'an'da âhiret ve âhiret hayatının karşılığı olmak üzere çok defa, "yakın hayat" anlamındaki el-hayâtü'd-dünyâ tamlamasında hayat kelimesinin sıfatı olarak, bazan da belirli (mârife) şekliyle isim olarak kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkī, el-Mucem, "dnv" md.).

Hadislerde ise belirsiz (nekre) olarak da geçer.

Bu yakın hayatın ardından gelecek olan hayata, "sonraki hayat" anlamında âhiret adı verilmiştir. Dünya kelimesinin "alçaklık, kötülük" mânasındaki denâet kökünden geldiği de ileri sürülmüştür (İA, III, 669). Kur'an'da yer ve yeryüzü için **arz** kelimesi kullanılmış, şu anda yaşanılan hayata *"el-hayâtü'd-dünyâ, âcile (عاجلة) ûlâ"*; sonraki hayata *"ukbâ, dârü'l-karâr"* gibi isim ve sıfatlar da verilmiştir. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'de arz coğrafî, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almış; dünya kötülenir veya hafife alınırken kozmik varlığı değil burada sürdürülen ve âhiret kaygısını geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.

Dünya sahih hadislerde de bu anlamda kullanılmıştır (bk. Wensinck, el-Mucem, "dnv" md.).

Yeryüzü ile burada yaşanan hayat arasında yakın bir ilişki bulunduğundan zamanla dünya kelimesi sıfat olma özelliğini kaybederek yerkürenin ismi haline gelmiş ve "ay altı varlık alanı, bu âlem, güneş sistemindeki gezegenlerden biri, yer küresi" şeklinde tarif edilmiştir (Ebü'l-Bekā, s. 185; Tehânevî, Keşşâf, "dnv" md.). Bu anlamda dünya denilince daha çok yer küresi (arz) akla gelir.

Dünya hayatı Kur'an'da genellikle âhiret hayatı ile birlikte anılmış, bazan ikisi arasında karşılaştırma yapılarak âhiret hayatının üstün olduğu belirtilmiştir.

Kur'an'a göre, âhiret için amelleri engellemeyen ve aksatmayan dünya hayatı meşrû bir nimet, hatta saadettir. Nitekim müslümanların, "Rabbimiz! Bize dünyada da âhirette de iyilik ver" diye dua etmeleri tavsiye edilmiş (el-Bakara 2/201; ayrıca bk. el-A'râf 7/156; Yûnus 10/64; en-Nahl 16/122); "Allah dünyadaki şeylerin hepsini sizin için yarattı" denilmiştir (el-Bakara 2/29).(...)

Dünya ve âhiret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden âhiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, aksi davranışta bulunanlar şiddetle kınanmıştır (İbrâhim 14/3; en-Nâziât 79/37-39). Çünkü âhiret dünyadan daha hayırlıdır (ed-Duhâ 93/4).

Geçici ve süreksiz olan, kalıcı ve dâimî olana tercih edilemez. "Önce dünya" diyenler "dünya karşılığında âhireti satanlar" şeklinde nitelendirilmiş, değerli ve çok olanı verip değersiz ve az olanı satın almanın kârlı bir iş olmadığı ifade edilmiştir (el-Bakara 2/86, 90).

Bu anlayışa sahip olanların yaptıkları işler kendilerine dünyada ve âhirette bir yarar sağlamaz (el-Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/22).

Buna karşılık âhiretlerini kazanmak için dünyalarını satanlar övülmüştür. Bunun en güzel örneği şehidlerdir (en-Nisâ 4/74).(...)

Kur'an'a göre dünya hayatı aldatıcı bir metâdır (Âl-i İmrân 3/185) sadece bir oyun ve eğlencedir (el-En'âm 6/32; el-Ankebût 29/64). Dünyadaki menfaatler yaldızlı, fakat önemsiz faydalardır (el-Hadîd 57/20).

Kur'an âhiret hayatını dünya hayatı ile karşılaştırırken özellikle şu noktalara dikkat çeker: Dünya hayatı geçici ve önemsiz, âhiret hayatı ise kalıcı ve değerlidir (en-Nisâ 4/77; et-Tevbe 9/38; er-Ra'd 13/26). O halde mümin, kalıcı ve değerli olan âhiret hayatını fâni ve yalancı dünya hayatına daima tercih etmek zorundadır. Dünya hayatı yağmurla biten ve yeşeren, sonra da bir âfetle yok olup gi-

den bitkiler gibidir (Yûnus 10/24; el-Kehf 18/45). Zenginliği dillere destan olan Karûn ve benzerlerine imrenilmemelidir (el-Kasas 28/76-83).

Kur'an'a göre aldatıcı, oyalayıcı, maksattan uzaklaştırıcı, gaflete düşürücü ve gelip geçici bir süs olması dünya hayatının başlıca özellikleridir. Mal ve evlât dünya hayatının zînetidir (el-Kehf 18/46). Kadın, evlât, altın, gümüş, cins atlar, davarlar ve ekinler, insanoğlunun hoşuna giden dünya hayatının süsleridir (Âl-i İmrân 3/14).

Kâfirlerin dünya peşinde koşmaları bu hayatın kendilerine süslü gösterilmesindendir (el-Bakara 2/212). Gerçi Allah'ın kulları için yarattığı zînetleri kimse yasaklayamaz (el-A'râf 7/32); ancak onlardan faydalanırken dünya-âhiret dengesini bozmamaya dikkat etmek gerekir.

Hz. Peygamber bu dengeyi bozma eğilimini gösteren eşlerini uyararak ya dünya hayatının süsünü ya da Allah'ı, Resûlünü ve âhiret yurdunu tercih etmelerini istemiştir (el-Ahzâb 33/28-29).

Âhirete öncelik veren bu dengenin dünya lehinde bozulması yönündeki davranışlar tasvip edilmemiştir. Bir cuma günü ashabın, mescidde hutbe okuyan Hz. Peygamber'i bırakıp alışverişe koşmaları (el-Cum'a 62/11) Bahreyn'e gönderilen Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın cizye toplayıp Medine'ye döndüğünü haber alan sahâbenin alışılmadık bir şekilde sabah namazında Mescid-i Nebevî'yi doldurmaları (Buhârî, "Cizye", 1; Müslim, "Zühd", 6) Mekke'nin fethinden sonra girişilen savaşlarda elde edilen ganimetler konusunda tartışmalar çıkması (Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 1; Müslim, "Zekât", 12) bu tür eğilimlerden bazılarıdır.

Bu hareketler karşısında bazan Hz. Peygamber, Allah katında dünyanın *cılız bir ölü oğlak* kadar bile değeri olmadığını ifade etme ihtiyacını duymuş (Müslim, "Zühd", 2) dünyaya düşkün ve maddeye tutkun olmamaları için çevresindekileri uyarmıştır (Buhârî, "Rikāk" 5; Müslim, "Zekât", 38).

Öte yandan Abdullah b. Ömer, Ebü'd-Derdâ ve Osman b. Maz'ûn gibi sürekli ibadetle meşgul olup kendilerini ve ailelerini dünya nimetlerinden mahrum bırakan kimselerin davranışları da Hz. Peygamber tarafından hoş karşılanmamış (Buhârî, "Savm", 56, "Nikâh", 1) ölçüsüz bir şekilde dünyaya sarılmak kadar dünyayı terketmek ve bir tür ruhbanlık hayatına yönelmek de doğru bulunmamıştır (Müsned, IV, 226; Dârimî, "Nikâh", 3).

Kur'an'da kötülenen dünyadan maksat madde ve şahsî çıkardır. Mal, mevki, şehvet, lüks ve israf gibi tutku ve eğilimler kınanırken mânevî değerlere ve uhrevî hayata bağlılık gösterilmesi istenmiştir.

Hz. Peygamber, yaşadığı hayat itibariyle dünya karşısında takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Nitekim, *"Uhud dağı kadar altınım olsa üç günden fazla saklamazdım"* (Buhârî, "Zekât", 4; Müslim, "Zekât", 10) demiş, hayatı boyunca dünyalığa önem vermemiş, vefatından sonra birkaç şahsî eşyasından ve çok az miktarda maldan başka bir şey bırakmamış, ilk iki halifesi de bu yolda onu takip etmiştir. Bununla beraber Hz. Peygamber, "Dünya malı tatlıdır, çekicidir" (Buhârî, "Cihâd", 37; Tirmizî, "Fiten", 26) sözüyle herkesin dünyaya ve maddeye karşı kendisi gibi davranamayacağını da ifade etmiştir. (...)

İslâm'ın mânevî değerleri ve âhiret hayatını üstün tutan, ancak buna aykırı olmayan dünya nimetlerini ve zenginliğini de onaylayan tutumuna rağmen çok geçmeden İslâm toplumunda yozlaşmalar başladı. Toplumun bir bölümü kendini servet, lüks ve ihtişam hırsına kaptırıp âhireti ihmal ederken bir kesim de bütünüyle âhirete yönelip dünyayı dışladı. İç savaşlar, sefahat ve dinden uzaklaşma hareketlerinin yanı sıra özellikle Hıristiyanlık, İsrâiliyat, Hint dinleri ve diğer dış kültürlerden gelen tesirlerle dünyadan el etek çekip kendini tamamıyla âhirete veren ve dünyaya küsenlerin sayısı gittikçe artmaya başladı.

Dünya hayatını terkedip bir köşeye çekilenler evliya ve örnek insanlar olarak kabul edildi. "Dünyaya karşı soğuk duranlar" anlamındaki *zühhâd* kelimesiyle ifade edilen zümrenin ortaya çıkışı ve bunların herkesten saygı görmesi, sonraları bu zihniyetin daha da güçlenerek tasavvufta devam etmesine ve dünyaya karşı ilgisiz, işsiz güçsüz bir grubun ortaya çıkmasına yol açtı.

Tasavvufî ve ahlâkî eserlerde dünyadan nefret etmenin fazilet olduğunu işleyen konular ağırlık kazandı. İnandırıcı olmak için de hadisler uyduruldu, İsrâiliyat'a başvuruldu, hatta ruhbanların sözleri delil olarak gösterildi.

Bazı kaynaklarda Resûlullah'a nisbet edilen rivayetlere göre *dünya ve onda olan her şey mel'undur; bütün günahların başı dünya sevgisidir; dünya mümin için zindan, kâfir için cennettir* (Müslim, "Zühd", 1; Tirmizî, "Zühd", 14; Aclûnî, I, 408-412; Tebrîzî, II, 648-677; Kinânî, II, 302-314; Süyûtî, II, 279-340; Elbânî, I, 269).(...)

İnsanlar, bütün bu dünyevî varlık ve imkânlara karşı takındıkları tavra göre başlıca üç zümreye ayrılırlar.

1. Âhirete iltifat etmeksizin yalnızca dünyaya bağlananlar. Gazzâlî'ye göre insanların büyük bir kısmı bu gruba girer. Bunlar Kur'an'da ***"Tâğûtun kulları ve yaratıkların en kötüleri"*** olarak gösterilmiştir (bk. el-Mâide 5/60).
2. İlk zümrenin tam aksine bütün çabalarını âhirete yönelten ve dünyaya iltifat etmeyenler.
3. Dünya ve âhiretin hakkını verenler.(...)

Çeşitli kaynaklarda verilen bilgilere, özellikle yine Gazzâlî'nin İhyâü ulûmi'd-dîn adlı eserinin III. cildinde "Kitâbü zemmi'd-dünyâ" bölümünde aktardığı anekdotlara göre zâhidler ve mutasavvıflar, "maddeye yönelen nefsin arzuları (hevâ, şehvet)" şeklinde tarif ettikleri dünyayı bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmüşler, onun insanı alçaltan ve esas maksadı unutturan bir niteliğe sahip olduğuna inanmışlar, Hakk'a giden yolda önlerine çıkan en büyük engel saydıkları dünyayı bütün ifade güçlerini kullanarak türlü biçimlerde yermişler, onun dine ve âhirete verdiği zararları örneklerle anlatmışlardır.

İbn Ayyâş el-Mahzûmî, "Arkadaşlarımız dünyaya domuz adını vermişler; eğer bundan daha kötü bir ad bulmuş olsalardı onu verirlerdi" demiştir.

Dünya Allah'ın düşmanıdır. Allah'ın dostu olan bir insan onun düşmanına dost olmaz. Dünya yalan, âhiret gerçektir. İnsanlar uykudadır, ölünce uyanacaklar ve esas hayatı o zaman göreceklerdir. Bir hayal, bir düş gibi görüldüğünden dünya hakkında "yalancı dünya" deyimi kullanılmıştır.

Dünya insanı önce yükseltir, sonra düşürür. Dışı çekici ve güzel bir kadın, içi çirkin bir kocakarı gibidir. Her gece başka biriyle yatan fahişeye benzer. Kendisine gönül verenlerin hiçbirine acımamıştır. Yılana benzer, dokununca pürüzsüzdür, fakat zehiri öldürücüdür; içtikçe harareti arttıran deniz suyu gibidir.

Birçok zâhid ve mutasavvıf dünya ile âhiretin birlikte yürümeyeceğine inanmıştır. Söylendiğine göre Hz. Ali dünya ile âhireti iki kumaya benzetmiş, biri memnun edildiği ölçüde öbürünün rahatsız olacağını ifade etmiştir.

Dünya ile âhiret doğu ile batı gibidir; birinden uzaklaşıldığı nisbette öbürüne yaklaşılır; biri harap olduğu nisbette diğeri mâmur olur.(...)[1]

(1) DİA; [DÜNYA - Süleyman Uludağ] c. 10; s. 22-25

Dünyadan Ayrılmak

Ölmek, vefat etmek.[1]

(1) Kaya, Bayram Ali. a.g.e. s. 348

Dürülmek

Ölmek.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Dürzilik

Şiilikten ayrılmış bir mezheptir. Mensuplarına Dürzî denir. İslâm esaslarından hayli ayrılır. Dürzîler çoğunlukla Lübnan dağlarında, Ürdün, Suriye ve Filistin'in bazı yerlerinde yaşarlar.[1]

(1) Öztuna, Yılmaz.a.g.e.

Düşek

a. Yatır olduğuna inanılan kimselerin yattığı yer ve taş yığınlarından oluşan mezarı.[1]
b. Vurulan kimsenin düşüp öldüğü yer.[1]
c. Vurulan bir kimsenin vurulduğu yeri belirlemek amacıyla taş yığınları ile yapımlı belirlilik.[1]
d. Şehitlik, şehit mezarı.[1]
e. Şehit.[2]
f. Kan davası sonucu maktul düşenlerin vurulduğu yere yapılan makam.[2]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(2) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Düşen

İdari veya askeri görevlilerden birinin ölümüyle

veya görevden ayrılmasıyla boşalan görev, maaş veya tımar.[1]

(1) Yılmaz, Fehmi. a.g.e.

Düştü

Cenaze gömülürken kadınların tarlalardan topladıkları taşları ağlayarak bir kenara yığmaları.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Düşüntü

Savaşta şehit olan kimsenin savaş alanındaki mezarı.[1]

(1) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.

Düzah

a. Cehennem, tamu.[1][2][3][4][5][6]

b. *Dünya zevklerine düşkün olanların toplu olarak bulunduklarına inanılan yer.*[2]

c. Ruhani cehennem, yani bedenin aracılığı olmadan kalbin duyduğu elem ve ıstıraplar.[6]

(1) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(2) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(3) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.
(4) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(5) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(6) Uludağ, Süleyman. a.g.e.

Düzâhi

a. Cehennemlik,[1] Cehenneme mensup kimse, cehenneme ait, cehennemle ilgili.[2][3][4][5]

b. Cehennem zebanisi, zebani.[1][2][3][4][5]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Düzahnişin

Cehennemde oturan, cehennemlik, kâfir.[1][2][3][4][5]

(1) Kanar, Mehmet. a.g.e.
(2) Devellioğlu, Ferit. a.g.e.
(3) Ayverdi, İlhan. a.g.e.
(4) Çağbayır, Yaşar. a.g.e.
(5) Doğan, D. Mehmet. a.g.e.

Düzkaş

Mezar taşlarında kullanılan kâtibi kavuk biçimlerinden birisidir.[1]

(1) Kutlu, Hüseyin, a.g.e., , s. 27

DVD

T.T.K Mezar Taşları Belgeseli (Deneme Mahiyetinde Hazırlanmıştır.), 7 d., 24 Sn., 20.09.2005, T.T.K

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.

DVD

Milli Ktp./Tasnif No: Dv 1994 AD 102Malazgirt Zaferinin 900. yıldönümü [...] Selçuklu Devri Anadolu Çini ve Ahlat Mezataşları, 1971,

(1) Kayalı, Mihrican. a.g.e.